

חֲנֹךְ לַנֶּעֶר עַל פִּי דְרָכָו
גַּם כִּי יִזְקֶינָה לֹא יִסּוֹר מִמֶּנָּה
(משלי כב, ו)

לפי מה שתלמד לנער ותחנכהו
בדברים אם לטוב אם לרע,
גם כי יזקין לא יסור ממנה
(רש"י שם)

ספר

ריץ כעבי

קטן בהלכה

בירורי הלכה

כרך ב

מאת

עבי רייזמן

לוס אנג'לס

שבט תשע"ט

ספר
רִיז כֶּצְבִי

קטן בהלכה

ב

כל הזכויות שמורות

ZVI RYZMAN
218 S. ALTA VISTA
LOS ANGELES
CA. 90036 U.S.A.

פקס:
323.278.1211

דוא"ל:
z-ryzman@aibeauty.com

❧ תוכן הענינים ❧

- כרך ב -

סימן כה	קטן המעיד על עצמו שהוא בר מצוה.....	שכמ
סימן כו	קטן בתשלומין בתפילה, קידוש והבדלה.....	שדמ
סימן כז	חינוך קטנים בברכת כהנים.....	שנח
סימן כח	ברכת הגומל בקטן.....	שעב
סימן כט	קטן בקריאת התורה מפטיר והפטרה.....	שצ
סימן ל	חיוב נשים קטנים וכהנים בשקלים ובתפילת מוסף.....	תו
	פרק א חיוב נשים בשקלים ובתפילת מוסף.....	תז
	פרק ב חיוב קטנים עד גיל עשרים כהנים ולויים בשקלים ובתפילת מוסף.....	תיו
סימן לא	חינוך קטן לשמוע תקיעת שופר.....	תכז
סימן לב	חיובי קטן בתשובה כפרה ותשלומי נזיקין.....	תמה
סימן לג	חינוך קטן בענייני צום.....	תסא
	ביום כיפורים, בתשעה באב ובשאר תעניות.	
סימן לד	קטן המסכך סוכת רבו וסוכת אביו.....	תעו
	ענף ב אב ורב החלוקים בדעותיהם - בקול מי ישמע הבן.....	תפו
סימן לה	האכלת קטן מחוץ לסוכה.....	תצ
	דין ספיה לקטן בביטול מצות עשה ובאיסור עשה.	
סימן לו	קטן בהדלקת נרות חנוכה.....	תקב
	ענף ב האם קטן מוציא אחרים ידי חובה בהדלקתו.....	תקז
סימן לז	קטן בקריאת התורה בחנוכה.....	תקיו
סימן לח	קטן בפרשת זכור ובדיני הברכה על קריאת פרשת זכור.....	תקכד
סימן לט	קטן במצוות הפורים.....	תקלז
	פרק א קטן בקריאת מגילה.....	תקלז
	פרק ב קטן במשלוח מנות ומתנות לאביונים.....	תקמג

סימן ז	קטן בשכרות בפורים.....	תקנ
פרק א	שכרות בפורים - חובה או מצוה וכמה צריך לשותות.....	תקנ
פרק ב	חיוב קטנים בשתיית יין בפורים.....	תקנח
פרק ג	האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר בפורים.....	תקסא
סימן מא	מכירת חמץ לגוי קטן או לישראל קטן - מה עדיף.....	תקעה
סימן מב	חיוב קטנים במצוות ליל הסדר.....	תקפח
ענף ב	חיוב קטנים במצות קידוש ה'.....	תקצט
ענף ג	חיוב בנות בסיפור יציאת מצרים.....	תרא
סימן מז	"גנב" או "צדיק" - בירור הלכתי בטעם מנהג "גניבת".....	
	האפיקומן.....	תרג
סימן מד	חינוך קטן במצות ספירת העומר.....	תרל"ט
ענף ב	קטן בברכה על ספירת העומר.....	תרנ

הערות קצרות

סימן מה	ברכת הרואה על נר חנוכה שהדליק קטן.....	תרנז
סימן מז	קטן הקורא מגילה האם מוציא אחרים ידי חובה.....	תרנא
סימן מז	אכילת בשר בתשעת הימים בסעודת סיום מסכת של קטן ואשה.....	תרפא

מפתח ערכים מפורט.....	תרפח
-----------------------	------

רִיז כַּצְבִי

קטן בהלכה

כרך ב

רץ כצבי

קטן בהלכה

סימן כה

קטן המעיד על עצמו שהוא בר מצוה

מעשה בבית כנסת שהיו בו תשעה מתפללים אליו נכנס ילד נמוך קומה. לשאלת המתפללים, האם הוא 'בר מצוה', השיב הילד, שאכן, לפני כמה ימים מלאו לו שלוש עשרה שנים. הילד הוסיף שהוא גם כהן הרשאי לעלות לדוכן. בין המתפללים התעורר ויכוח, האם ניתן להאמין לילד זה, שאינו מוכר להם ואין אפשרות לברר את גילו, ועל סמך "עדותו" בלבד להתפלל בציבור ולומר קדיש וקדושה וחזרת הש"ץ, ולהעלותו לדוכן.

בשאלה דומה דן בשו"ת ממעמקים (ח"ד סימן יז) בסיומן של ימי הזעם באירופה, כאשר אחד מרבבות ילדים יהודים שהוחבאו במשפחות של נכרים, שב לחיק בני עמו אך "לא ידע בדיוק את גילו הנכון, וגם הגויים שאצלם היה לא ידעו להגיד את יום הולדתו, ואי אפשר היה לקבוע אם הוא בן י"ב, או שהוא כבר הגיע למצוות. ונשאלתי על ידי מחנכיו איך לנהוג אתו בנוגע להנחת תפילין, האם יש להרגיל אותו בהנחת תפילין בגלל הספק שמא הוא כבר בן י"ג וחייב בהנחת תפילין, או שמא לאמיתו של דבר עדיין לא הגיע לגיל בר מצוה ואינו חייב בהנחת תפילין".

שאלות אלו מעלות לדיון את הנושאים דלקמן:

- מי נאמן להעיד על קטן שהוא בר מצוה.
- האם הקטן נאמן להעיד על עצמו שהוא בר מצוה.
- כיצד יש לנהוג מספק כשאלן עדות ברורה על נער שהוא בר מצוה.

- א -

נאמנות האב והאם להעיד על בנם

בגמרא בקידושין (סג, ב) מבוארת נאמנות האב להעיד על בנו: "תניא כוותיה דרב חסדא, בני זה בן י"ג שנה ויום אחד, בתי זו בת י"ב שנה ויום אחד, נאמן לנדרים ולחרמים ולהקדשות ולערכים, אבל לא למכות ולעונשין". וביארו התוספות (שם סד, א ד"ה נאמן) כי נאמנות האב היא מדין "עד אחד נאמן באיסורים".

אולם בשערי יושר (שער ו פרק יג) כתב שנאמנות האב לומר על בנו שהוא בן י"ג [ובתו שהיא בת י"ב], היא מדין "יכיר" – ההלכה שאב נאמן להכיר ולומר "זה בני בכורי", ו"כמו שהאמינתו תורה על אופן מולדתו, כמו בן גרושה או ממזר, כמו כן האמינתו תורה על זמן מולדתו, שעל ידי זה הוא מברר את דינו של הבן עכשיו לומר שהוא בן י"ג שנים". והדברים מפורשים בשלטי גיבורים (קידושין פרק עשרה יחסין אות יז) שכתב: "ובספר התרומה אומר בהלכות חליצה (סי' קלג) שאין האב נאמן על בנו להחזיקו גדול בחליצה. ואין שיטת התלמוד כדבריו, שהאב נאמן על תולדת בנו לומר שבזמן פלוני נולד או בענין זה נולד, בין אם בא להעיד עליו בממון כגון להחזיקו בכור ולתת לו פי שנים, וכן אם בא להעיד עליו בשאר האיסורים להחזיקו בגדול לכל דבריו". השערי יושר מסכם: "אם נפרש שהוא מטעם יכיר, בודאי ראוי לומר

שנאמן על כל העניינים והדינים המתייחסים אל הבן, היינו דכמו שנאמן לומר שהוא בן גרושה או ממזר, כמו כן נאמן לומר שהוא בן י"ג שנה לענין חליצה שהוא בר חליצה, וכמו כן נלענ"ד לענין עדות להכשירו לעדות ושהוא בר קדושין. אבל ענין עונשים ומכות אינם דינים של הבן לומר שהוא בר עונשין, שענין זה הוא דין המתייחס לבית דין, ועל זה לא האמינה תורה לאב".

כאשר יש מחלוקת בין האב והאם מה גיל בנם, נאמנות האב גוברת, כפי שדן הרוגאצ'ובר בשו"ת שלמת יוסף (סימן כד) "בעובדא שאבי הבן אומר זמן לידתו בחודש תשרי, והאם אומרת בחודש סיון מקודם, שמכחישין זה את זה. אם יש לומר כמו גבי בכור האב נאמן, או דילמא צריך להחמיר לענין הנחת תפילין כדברי האם גם כן, שנעשה מקודם בר מצוה. וכן גבי תענית, אבל לא לצרפו למנין עשרה עד תשרי". ומסקנתו: בקידושין דף ע"ד מבואר דרך על בכור [דהיינו לענין פדיון הבן] נאמנת אשה כל ז' ולא יותר. ובירושלמי פ"ד דקדושין אמרינן שם, דאם שניהם אומרים, הוה כשני עדים. אך כאן, כיון דהאב מכחישה, אינה נאמנת כלל אף להחמיר. ובתוספתא מבואר דאם אין מכחישה, נאמנת, אבל כאן, לא, דעל האב מוטל ולא עליה".

נמצא כי יש נאמנות לאם להעיד על בנה שהוא בכור, אך במקום שיש הכחשה בין האב לאם, האב נאמן.

- ב -

נאמנות אחרים

הנפקא מינא האם האב נאמן מדין "עד אחד נאמן באיסורים", או מדין "יכיר", היא כאשר אחרים מעידים על גילו של הקטן. נאמנות מדין "יכיר" מסורה רק לאב ולא לאף אדם. אך נאמנות מדין "עד אחד נאמן באיסורים", לכאורה מסורה לכל אחד.

אולם התוספות בקידושין (סד, א ד"ה נאמן) כתבו כי רק האב נאמן מדין "עד אחד" משום "דאב דייק טפי לדעת שניו, לפי שעליו מוטל להודיעו לאחרים, ולכך לאב עשאוהו כבידו ולא לאחרים". וכן כתב המגן אברהם בהלכות תענית (סימן תקעא ס"ק ו) "ואיתא בקדושין (סד, א) דהאב לבד נאמן על שנותיהם, ואחר אינו נאמן אלא אם כן יש ב' עדים". וכן פסק המשנה ברורה (סימן נה ס"ק מא) "ואביו מהימן על זה ולא איש אחר, כן איתא בקידושין (סד, א בתוד"ה נאמן)".

בספר אורח נאמן (סימן נה אות יט) הביא רבי מנחם אויערבך את דברי המשנה ברורה, וכתב: "ולענ"ד יש לומר כיון דתפילה בעשרה הוא רק מדרבנן, גם אחר נאמן על זה. ותוספות כתבו רק על מה

לסיכום:

- לדעת התוספות – רק האב נאמן להעיד על בנו שהוא בן י"ג, כי הוא "דייק טפיו", ומשמע שאחרים לא נאמנים, וכן הכריע המשנה ברורה.
- אולם בספר אורח נאמן כתב שלגבי דינים מדרבנן גם אחרים נאמנים.
- לדעת הריטב"א – רק אב ואם נאמנים, ואחרים אינם נאמנים כלל, אפילו לא בדינים מדרבנן.
- לדעת הרשב"א – גם אחרים נאמנים, ואפילו לדינים מהתורה.
- לפי השערי יושר נאמנות האב מדין "יכיר", וברור שרק האב נאמן ולא אחרים. כאשר דברי האב והאם מכחישים זה את זה, האב נאמן.

שנוגע לדין מהתורה". ובהגהה (שם אות ח) ציין למחלוקת הראשונים במסכת קידושין בנדון:

הריטב"א (קדושין סד, א) כתב בשם רבינו יצחק בר שמואל "להשלים לעשרה בבית הכנסת [דהיינו דין דרבנן], האב והאם נאמנים, דומיא דערכים ונדרים והקדשות, אבל לא לחליצה דומיא דמכות ועונשין דדבר שבערוה הוא". ומשמע שלדעתו, גם לדינים מדרבנן, דווקא אב ואם נאמנים ולא אחרים.

ואילו הרשב"א (שם סג, ב) הקשה את קושיית התוספות: "תמיהא מלתא מאי שניא אב אפילו אחר, דהא עד אחד נאמן באיסורין". ותירץ: "ושמא אדרבה, אב לרבותא נקטיה, שאע"פ שהוא קרוב אצל בנו מחייבו הוא קרבן בזה שאומר בן י"ג שנה ויום אחד הוא, אבל לא למכות ולא לעונשים והוא הדין לממון". ומבואר בדבריו שהיות ונאמנות האב היא מדין "עד אחד נאמן באיסורים", גם אחרים נאמנים. והסיבה שהלכה זו נאמרה בגמרא רק על אב, כדי לחדש שהוא נאמן אע"פ שהוא קרוב, אבל באמת גם אחרים נאמנים להעיד על גילו של הקטן מדין "עד אחד נאמן באיסורים".

- ג -

"חזקה דרבא" שקמן הביא סימנים בהגיעו לגיל י"ג וקטנה בהגיעה לגיל י"ב

מעיקר הדין, גדלות של בן ובת נקבעים כאשר הם מביאים ב' שערות, כדברי הרמב"ם (הלכות אישות פ"ב ה"י) "הבן משיולד עד שיהיה בן י"ג שנה נקרא קטן, ונקרא תינוק, ואפילו הביא כמה שערות בתוך זמן זה אינו סימן אלא שומא. הביא שתי שערות למטה במקומות הידועות לשיער, והוא מבן י"ג שנה ויום אחד ומעלה, נקרא גדול ונקרא איש".

או"ח במסכת נדה (מו, א) אמר רבא: "קטנה שהגיעה לכלל שנותיה, אינה צריכה בדיקה, חזקה הביאה סימנים". דין זה נפסק ברמב"ם (הל' גירושין פ"א ה"ד) ובשלחן ערוך (אבן העזר סי' קנה סעי' יט) בנדרון זכות קטנה "למאן" בנישואין שהשיאוה בקטנותה: "במה דברים אמורים שיכולה למאן אחר י"ב שנה, כשבדקו אותה ולא הביאה שתי שערות. אבל סתמא, משיש לה י"ב שנה איננה יכולה למאן, חזקה שהביאה שתי שערות". ומבואר בדברי רבא כי יש "חזקה" לקטן ולקטנה שהגיעו לגיל י"ג או י"ב, שהביאו ב' שערות.

מ"ן השו"ע פסק בהלכות תפילה (או"ח סי' נה סעי' ט) "לעולם הוא קטן עד שיביא ב' שערות אחר שיהיה בן י"ג ויום אחד". ועוד פסק מ"ן (שם הלכה ה) "אם לא הביא ב' שערות, אפילו הוא גדול בשנים, דינו כקטן

עד שיצאו רוב שנותיו שאז יתברר שהוא סריס". והנה לפי רבא, לכאורה די בכך שהגדיל להיות בן י"ג, שהרי "חזקה" שהביא ב' שערות, ונשאלת איפוא השאלה, מדוע לדעת מ"ן השו"ע לאחר שהגיע לגיל י"ג, דינו כקטן עד שיתברר שיש לו ב' שערות, ולא סומכים על "חזקה דרבא".

ואכן, הרמ"א (שם) כתב על דברי השו"ע: "ומיהו אין מדקדקין בשערות אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזקינן אותו כגדול ואומרים לענין זה מסתמא הביא שתי שערות", והיינו שאכן יש לסמוך על "חזקה דרבא".

המשנה ברורה (שם ס"ק מ) כתב בביאור דעת השו"ע: "שכן קיבלו חז"ל הלכה למשה מסיני שלא יקרא הזכר איש עד שישלמו לו י"ג שנה ויביא גם כן ב' שערות, והוא מכלל כל השיעורים שקיבלו חז"ל הלכה למשה מסיני. ואמנם קי"ל כיון שהגיעו לכלל שנים, חזקה שהביאו ב' שערות. ולכן אפילו אם אנו רואים שאין להם ב' שערות, חיישינן שמא היה להם אלא שנשרו, שכן דרך שערות הללו לנשוך, פעמים מחמת כחישות ופעמים מחמת שמנונית. מכל מקום לא סמכינן על חזקה זו לגמרי, אלא דדיינינן ליה כספק. ולכן אזלינן תמיד לחומרא בכל דבר שהוא מדאורייתא, ובדרבנן לקולא".

ע"פ פי זה כתב המשנה ברורה (ס"ק לא) לבאר את דברי הרמ"א ש"אין מדקדקין בשערות", לסמוך על "חזקה דרבא" שבן י"ג הביא ב' שערות, כי לסמוך על החזקה היינו דווקא "לענין תפילה

שהיא מדרבנן". והוסיף: "ואפילו לדעת הפוסקים דתפילה היא דאורייתא, עכ"פ צירוף עשרה לאו דאורייתא הוא, על כן סמכין על זה ואמרינן כיון שבא לכלל שנותיו מסתמא הביא שתי שערות, דרוב אנשים מכיון שהגיעו לכלל שנים מסתמא מביאין ב' שערות. אבל לענין שאר חיובא דאורייתא, אינו מועיל".

נמצא איפוא, כי לדעת המשנה ברורה, "חזקה דרבא" שבן י"ג מן הסתם כבר הביא ב' שערות, אינה בירור ודאי אלא יוצרת ספק, ולכן מסתמכים עליה להקל רק בדינים ואיסורים מדרבנן, ולא בדינים ואיסורים מהתורה. ולכן בצירוף למנין שהוא דין דרבנן, ניתן להסתמך על "חזקה דרבא" לצרף קטן שהעידו עליו שהוא בן י"ג להשלים מנין.

- ד -

מינוי בן י"ג לשליח ציבור

הישועות יעקב (סי' נה ס"ק ד) הסתפק האם דברי הרמ"א "אין מדקדקין בשערות, אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזקינן אותו כגדול" נאמרו גם "לענין לירד לפני התיבה, כיון דלשיטת רבנו [הרמב"ם] תפילה מן התורה, ואם כן אי נימא דיוצא ידי חובתו דהש"ץ מוציא אותו, אם כן אף שלא התפלל באותו יום כלל, הש"ץ מוציאו. אבל אם הוא קטן, אינו מוציא אותו, וצריך להתפלל מחדש, אם כן הדבר נוגע לדבר תורה. ואמנם לענין פורס שמע או להצטרף למנין עשרה, כיון דכל

ענין זה אינו רק מדרבנן, בזה שייך לומר חזקה דרבא". הישועות יעקב פשט את הספק מדין הסומא "דאף דכולי עלמא מודים דסומא חייב במצוות דרבנן, מכל מקום אינו יורד לפני התיבה, דחברו יוצא בתפילתו, ויש בדבר מילתא דאורייתא. והוא הדין בזה [מינוי בן י"ג לשליח ציבור] לא סמכין על חזקה דרבא, כיון דעיקרו דאורייתא, דתפילה הוא מן התורה לשיטת הרמב"ם". לדעת הישועות יעקב, ש"ץ מוציא אחרים ידי חובת התפילה שעיקרה מהתורה, ולכן אין למנות בן י"ג לש"ץ כל זמן שלא העידו בפנינו שהביא ב' שערות, כי מינוי הש"ץ נוגע לקיום דין מהתורה, ובזה לא ניתן להסתמך על "חזקה דרבא".

אמנם בשו"ע (אור"ח סי' נג ס"ו) נפסק: "אין ממנין [לשליח ציבור] אלא מי שנתמלא זקנו, מפני כבוד הציבור. אבל באקראי, משהביא ב' שערות יוכל לירד לפני התיבה, ובלבד שלא יתמנה מפי הצבור או מפי ש"ץ הממנה אותו להקל מעליו להתפלל בעדו לעתים ידועים". וכתב המגן אברהם שם (ס"ק י) "וכל שבא לכלל י"ג אין מדקדקין בשערות". ומשמע שהמניעה למנות ש"ץ בן י"ג שלא ידוע אם הביא ב' שערות, היא רק משום "כבוד הציבור", ולא בגלל שלא מסתמכים על "חזקה דרבא" בדינים מהתורה כפי שביאר הישועות יעקב.

ותמה, הפרי מגדים (סי' נג אשל אברהם ס"ק י) היאך התיר מרן השו"ע להסתמך על "חזקה דרבא" במינוי ש"ץ בן י"ג אפילו "באקראי", בניגוד למה שפסק (אור"ח

ס"ק סע' א) כשיטת הרמב"ם שחיוב תפילה מהתורה, ובדינים שחיובם מהתורה הרי לא ניתן להסתמך על "חזקה דרבא".

ואמנם המשנה ברורה (ס"י נג ס"ק כה) הביא להלכה את הפרי מגדים "שכתב דלהרמב"ם דסובר תפילה דאורייתא, יהיה אסור להש"ץ הזה להוציא ידי אחרים בתפילה, עד שנדע בודאי שהביא ב' שערות". ומפשטות הדברים נראה שסבר כן למעשה.

בביאור פסק השו"ע כתב בכף החיים (סימן נה אות מז) שחיוב תפילה מהתורה הוא רק על עיקר התפילה, אך את הנוסח ואת סדר התפילה וכן את החיוב להתפלל במנין עשרה, קבעו חכמים: "דהשו"ע כתב כהרמב"ם דס"ל דתפילה מצות עשה דאורייתא, מכל מקום מדאורייתא אין לה קבע, ודי בפעם אחת, וגם באיזה נוסח שירצה יתפלל, אלא דרבנן הוא דתיקון נוסח וסדר התפילה, כמו שכתב הרמב"ם שם, וכן כתב המגן אברהם (ס"י קו ס"ק ב). וגם כל דבר שבקדושה שצריך עשרה שלמדנו מקרא דונקדשתי בתוך בני ישראל, הוא אסמכתא בעלמא". ומסיים הכף החיים: "ועל זה כתב המג"א דתפילה היא דרבנן, רצה לומר על נוסח וסדר התפילה וקדיש שאומרים בין תפילה לתפילה. וע"כ אין מדקדקין בשערות, אלא כל שהגיע לכלל שנותיו, מחזקין אותו כגדול, דבענין זה אמרינן חזקה שהביא ב' שערות".

על כל פנים, לפנינו מחלוקת הישועות יעקב והמג"א, האם ניתן למנות בן י"ג

לש"ץ, לדעת הישועות יעקב, מינוי הש"ץ נוגע לקיום דין מהתורה, ובזה לא ניתן להסתמך על "חזקה דרבא". אולם לדעת המג"א, הש"ץ מוציא ידי חובה את המתפללים מדין דרבנן, ולכן ניתן להסתמך בזה על "חזקה דרבא". ונלע"ד שנחלקו מה הענין של להוציא ידי חובה בדין "שומע כעונה": לפי הישועות יעקב שזהו דין דאורייתא, לכן אם יש ספק אם הוא קטן או גדול, אי אפשר לצאת ידי חובה מדין "שומע כעונה". אולם המגן אברהם נקט שהיות וכל הנושא הוא רק בדיני תפילה וצירוף למנין שהם דינים מדרבנן, אזי גם בן י"ג שיש ספק אם הביא ב' שערות, מוציא אחרים ידי חובה.

- ה -

בן י"ג בתפילות השבת והמועדים

הרמב"ן כתב בביאור הפסוק (ויקרא כג, ב) "מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש אלה הם מועדי", וזה לשונו: "וטעם מקראי קדש, שיהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו, כי מצוה היא על ישראל להיקבץ בבית האלקים ביום מועד לקדש היום בפרהסיא בתפילה והלל לא-ל בכסות נקיה". ומבואר שבתפילה בציבור ב"בית האלקים" בשבתות ובימים טובים, מקיימים מצוה מהתורה.

הפרי מגדים (או"ח סימן תצ משבצות זהב ס"ק ב) למד מדבריו ש"משמע דבעינן מן התורה עשרה גדולים [בני] י"ג שנה וב' שערות. ולפי זה ראוי לחוש לזה ולהדר

אחר גדולים שידוע שהביאו ב' שערות". לדעת הפרי מגדים ראוי לחשוש לשיטת הרמב"ן שבתפילות שבת ויום טוב מקיימים מצוה מהתורה, ולכן מותר לצרף למנין ולמנות ש"ץ רק מי שידוע בעדות שהביא

ב' שערות, כי לקיום דין מהתורה לא ניתן להסתמך על "חזקה דרבא". וכן כתב המהרש"ם (דעת תורה, או"ח סימן נה ס"ה) שבפרי מגדים "כתב דבשבת ויום טוב צריך לדקדק אחר ב' שערות".

לסיכום: נער בן י"ג שנה מוחזק שהביא ב' שערות, אך "חזקה" זו אינה מבררת אלא יוצרת ספק ומועילה רק לדינים מדרבנן ולא לדינים מהתורה. ולכן ניתן לצרף בן י"ג למנין עשרה ולאמירת דברים שבקדושה, שהם דינים מדרבנן, על סמך "חזקה דרבא".

לענין מינויו כש"ץ: לדעת הישועות יעקב, מינוי הש"ץ נוגע לקיום דין מהתורה, ובזה לא ניתן להסתמך על "חזקה דרבא". אולם לדעת המג"א, הש"ץ מוציא ידי חובה את המתפללים מדין דרבנן, ולכן ניתן להסתמך בזה על "חזקה דרבא".

וכתבו הפרי מגדים והמהרש"ם, שראוי לחשוש לשיטת הרמב"ן שבתפילות שבת ויום טוב מקיימים מצוה מהתורה, ולכן מותר לצרף למנין ולמנות ש"ץ רק מי שידוע שהביא ב' שערות.

- ו -

סימני גדלות למפרע

מין השו"ע (חור"מ סי' לה סע' א) פסק כדעת הרא"ש (כלל לג סימן ה) "קטן פסול להעיד, אפילו היה נבון וחכם, עד שיביא שתי שערות אחר י"ג שנים גמורות. ואם שהו מלבדקו זמן רב אחר שהיה לו י"ג שנה, ובדקוהו, ונמצאו לו ב' שערות, הוא בחזקת גדול משעה שהיה לו י"ג שנה". כלומר, מציאת סימני גדלות היא בירור למפרע שכבר נעשה גדול מיום שמלאו לו י"ג שנה.

על פי פסק השו"ע, נשאל הגר"ש ואזנר (קול התורה, קיבוץ נא עמ' רלג), מה דינן של רצועות תפילין שנצבעו על ידי נער, כמה ימים אחר שנעשה בר מצוה, ולאחר כמה חודשים, כשכבר היו לו ב' שערות, הסתפק

אביו שמא בשעה שצבע את הרצועות - שיש צורך לצבוע אותן "לשמה" (רמ"א או"ח סי' לג סע' ד) - עדיין לא הביא ב' שערות. והשיב: "לכתחילה ודאי לסמוך על הכרת שערות של גדול, איש או אשה, כמבואר בש"ס ושו"ע (סימן קנה). אבל אם אי אפשר, או כבר נעשה מעשה, דעת נוטה דכשהוא חכם ופקח, ועבידי לגלויי, לסמוך בשופי, וממילא גם למפרע כדעת הרא"ש והטור (חור"מ סי' לה), ודלא כדעת הרשב"א שחולק על זה (בבית יוסף אבן העזר סי' מג). ובשו"ע (חור"מ סי' לה ס"א) סתם כדעת הרא"ש".

אולם הנודע ביהודה (מהרורא קמא אבן העזר סימן מא) נשאל, האם ניתן להתיר עגונה להינשא על סמך עדות נער בן י"ג שלא נבדק בשעת מתן העדות אם הביא ב' שערות, וכתב: "אף אם נבדוק עוד ונמצא בו עתה ב' שערות, ומבואר בשו"ע (חור"מ סי'

לה סע' א) שהוא למפרע בחזקת גדול. הנה זה דעת הרא"ש, ובבית יוסף (ח"מ שם) לא הביא שום חולק ולכן פסק כן שם בשו"ע בלי חולק. ואמנם כבר שדיתי נרגא בהך פסקא, והרמב"ן בחידושיו לבבא בתרא (דף קצד) מוכיח להיפוך. ועיין בב"י (אה"ע בסוף סימן מג). ולכן קשה לסמוך על זה באיסור חמור של אשת איש להוציא האשה מחזקת אשת איש".

הנודע ביהודה הוסיף וחידש ש"אם הנער יאמר שבירי לו שכבר הביא שתי שערות קודם שראה העדות הנ"ל, נאמן הוא". והוכיח זאת מקל וחומר: "אם נאמן להעיד בגודלו על מה שראה בקטנותו שפלוגית יצאה בהינומא וראה פרוע

ומועיל עדותו להוציא ממון לגבות מאתים מטעם הועיל ורוב נשים בתולות נשאות, אף שבודאי היה קטן בשעה שראה העדות, קל וחומר שנאמן שהביא שתי שערות, שהרי הרוב מסייע לו, שרוב הבאים לכלל שנים באים לכלל סימנים".

אולם הבית מאיר (אבן העזר סימן יז ס"ג ד"ה תו) תמה על ה"קל וחומר" של הנודע ביהודה: "דמה הראיה מהא דסמכין על הרוב במה שמעיד על אחרים בזמן שהוא גדול, למעיד על עצמו ובמה דאפשר שבזמן שמעיד הוא נמי קטן ושאו אין בדבריו כלום. ולא מצינו בכל התורה עדות על עצמו, זולת אשה במיתת בעלה".

לסיכום: כאשר נתקבלה עדות על ב' שערות "זמן רב" לאחר גיל י"ג, לדעת השו"ע העדות מבררת למפרע שהיה גדול מגיל י"ג שנה. אולם הנודע ביהודה כתב, שאין להסתמך על עדות ב"איסור אשת איש" להוציאה מחזקת אשת איש ולהתיר לאשה להינשא.

וכאשר הנער אומר שהביא ב' שערות קודם שהעיד, הנודע ביהודה פסק שהוא נאמן, והבית מאיר חלק וסבר ש"לא מצינו בכל התורה עדות על עצמו".

★ ★ ★

- ז -

נאמנות לומר על עצמו שהוא בן י"ג

ענה נבוא להשיב על השאלה שפתחנו בה, האם ניתן לסמוך על נער האומר שהוא בן י"ג, לצרפו למנין, ולהעלותו לדוכן ככהן.

בבב החיים (ס"ו נה אות נח) הביא את מה שכתב בסידור בית עובד (דינים השייכים

לאמירת קדיש אות ט) "לסמוך על הנער עצמו לשאול אותו אם הגיע לכלל י"ג ולצרפו למנין עשרה על פי עדות עצמו, נראה לי שאין לסמוך עליו לצרפו, ודלא כמו שנהגו לשאול את פיו ולצרפו על פי דיבורו, דלאו שפיר עבדי לצרפו על פי עדותו, עד שידעו מפי גדולים שיעידו עליו שהגיע לכלל י"ג, או מפי אביו". וכתב הכף החיים: "ולי נראה דאם הנער מיושב בדעתו וירא ה', נאמן לענין זה להצטרף

לעשרה, וכמו שנהגו, דמה לו לשקר ולעשות איסור בדבר דלית ליה הנאה מיניה. אך צריך לשאול אותו אם מבורר הוא לו הדבר הזה בודאי, ולא יש בו שום ספק, ואחר כך מצרפין אותו".

וכן פסק בספר אשי ישראל (פרק טו סע' ט) "נער שאומר שכבר מלאו לו י"ג שנה, אפשר לצרפו למנין". ובמקורות לפסק זה, ציין את דברי כף החיים, והוסיף: "ומהגרש"ז אויערבך שמעתי, דכיון שהוא מילתא דעבידא לגלויי, וגם שהקטן ירא לשקר שאם אביו ישמע מזה הוא יגער בו, משום הכי אפשר להאמין לו". וכן כתב בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סימן יח) "יש ליישב מנהג העולם, שאנו סומכים על קטן שנכנס לבית הכנסת והוא מן המנין, ושואלים אותו אם הוא כבר בר מצוה, ואומר הן, כי יש לצרף בזה דמילתא דעבידא לאיגלויי לא משקרי אינשי, והכא רק גילוי מילתא, ובדרבנן כהאי גוונא יש להאמינו, ובפרט אם הוא אדם כשר".

גם הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר (ח"ד או"ח סימן י) "הביא סמך למנהג העולם לסמוך על פי הנער עצמו [שהעיד שהוא כבר בר מצוה], מכיון שבלאו הכי דעת הרבה פוסקים שקטן מצטרף לעשרה, ממילא כשהנער מעיד על עצמו שהוא בר מצוה, ואיזורו מוכיח עליו בתפילין שבראשו ובזרועו, ומידי ספק לא יצא דשמא כבר הגיע לכלל שנים, ואם כן הוי ליה ספק ספיקא לקולא – שמא אמת הדבר שכבר מלאו לו י"ג שנים ויום אחד, ואם תמצי לומר שעודנו קטן, שמא הלכה

כפוסקים דסבירא להו שמותר לצרף קטן לעשרה".

אמנם לענין מינוי לש"ץ, כתב: "לענין דינא נראה לפענ"ד שאין לסמוך על המנהג להתיר לבר מצוה לירד לפני התיבה בשחרית ובמנחה אפילו באקראי, עד שיודע שהביא ב' שערות, כדעת הישועות יעקב וההפלאה, הפמ"ג והמשכנות יעקב והחיי עולם, וכן דעת המשנה ברורה (סי' נג ס"ק כה) ושלא כדברי מהר"י סופר (סי' נג אות מה) שהביא להלכה רק את דברי המג"א שמיקל גם בזה שלא צריך ב' שערות, דליתא. ורק בערבית יש להקל בזה אם מלאו לו י"ג שנה ויום אחד, אפילו לא נבדק אם הביא ב' שערות".

ומסקנתו למעשה: "לכתחילה היכא דאפשר, אין לסמוך על עדות הנער עצמו שאומר שכבר מלאו לו י"ג שנה ויום א', אלא צריכים לשמוע זאת מפי האב שאומר כן, או מפי אנשים ששמעו מהאב כן. ואם אי אפשר לחזור אחר איש אחר מחמת טורח הצבור, יכולים לסמוך על עדות הנער עצמו להשלימו לעשרה. ומיהו אין לסמוך על עדותו עצמו לירד לפני התיבה ולהיות שליח צבור אפי' באקראי, אלא אם כן שמעו כן בפירוש מפי אביו של הנער. ולפי דרכנו למדנו שאין לנער בר מצוה לירד לפני התיבה, אלא אם כן נבדק ונודע שיש לו ב' שערות [וגם אביו נאמן על זה]. הא לאו הכי אין להתיר אלא בשעת הדחק גדול שאין אף אחד מהמתפללים יכול להיות ש"ץ".

- ח -

בשעת הכנת השיעור שוחחתי עם ידידי רבי צבי שכטר, מראשי ישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו יורק, והוא הביא ראיה שניתן לסמוך על דברי נער, מדברי תוספות בפסחים (ג, ב ד"ה ואנא אכילנא) שהאומר "ישראל אני" נאמן. ואם כן, כשם שגדול נאמן לומר על עצמו שהוא ישראל - למרות שללא עדות זו אין אנו יודעים שזה באמת נכון, כך גם קטן נאמן לומר על עצמו שהוא בן י"ג - למרות שללא עדות זו לא ידוע שזה באמת נכון.

אולם לענ"ד אין זו ראיה כלל ועיקר. כשגדול אומר "ישראל אני", היות ויש בידו להיות עד כשר ולהעיד, ברור שהוא נאמן. אך קטן, הרי הוא פסול לעדות ואין אמירתו אמירה. ואף שגם גדול אילו הוא גוי היה פסול לעדות, ואף על פי כן היינו מאמינים לו שהוא יהודי. ואם כן היה מן הדין להאמין לקטן האומר שהוא גדול. אולם לאמתו של דבר יש לחלק, כי גוי אמנם פסול לעדות, אבל עדיין אמירתו נחשבת כאמירה, ובירוורו הוא ודאי בירור, אבל האמירה של קטן כלל לא נחשבת כאמירה, ואין להאמין לאמירתו.

ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי תורה בירושלים, הביא ראיה שאפשר לסמוך על נער האומר שהוא בן י"ג, ממחלוקת רב אחא ורבינא ביבמות (לט, ב) כיצד בית הדין יודעים שהיבם הוא אחי המת [מהאב] "חד אמר בעדים, וחד אמר אפילו קרוב אפילו אשה". ונפסק: "והלכתא גלויי מילתא בעלמא הוא, ואפילו קרוב,

ואפילו אשה". וכתב הנמוקי יוסף (דף יג, א מדפי הרי"ף) בהסבר דברי הרי"ף "גלויי מילתא בעלמא הוא, דהדין ניהו גברא פלוני [שזה גבר פלוני], והיא ניהי איתתא פלונית [וזו אשה פלונית], ושרי ליה לסהדא למסמך אפומיה ולמיסהד עלויה דההוא גברא [ומותר לעדים השומעים מהקרוב או מהאשה לסמוך עליהם], בין לענין איסורא בין לענין ממונא". כלומר, "גילוי מילתא" הכוונה, שאשה וקרוב נאמנים דווקא כשהם מספרים זאת בתורת "גילוי מילתא" וכמסיח לפי תומו, ובאים עדים ומעידים ששמעו זאת מפיהם. ומבואר איפוא, שכאשר דברים נאמרים לא בתורת עדות אלא כ"גילוי מילתא", אפילו קרוב ואשה - הפסולים לעדות - נאמנים ולפי זה נוכל לסמוך גם על קטן כאשר בדבריו יש "גילוי מילתא" שהוא גדול.

אולם כפי שכבר נתבאר, יש לדחות גם ראיה זו, שהרי אין דברי הקטן נחשבים כאמירה כלל, אלא כ"מעשה קוף" בעלמא. ואן זה דומה לקרוב שאמנם פסול לעדות, אבל נחשב לכל הפחות כ"אמירה", ולכן באמירה של "גילוי מילתא" הוא נאמן.

- ט -

קטנים שהעידו על קידוש החודש ובעדותם נעשו גדולים - קטנים שהעידו על עצמם

המנחת חינוך (מצוה ד) הסתפק מה הדין כאשר "באו עדים שנולדו בראש

חודש ניסן, והיום בראש חודש ניסן שלמו י"ג שנים, ונעשים גדולים תיכף בתחילת ליל ראש חודש. והם באו ואמרו שראו את הלבנה היום, והיום הוא ל' לחודש אדר, היאך הדין – אם צריכים בית דין לקבל עדותן, כיון דאם יקבלו עדותן ויקדשו בית דין את החודש, אם כן ראש חודש היום, וגם אתמול בלילה היה ראש חודש, וכשהוא ראש חודש הם גדולים, כי בראש חודש הם בני י"ג ומקדשים [את החודש] שפיר על ידם, ושפיר מתקיימת מצות קידוש על הראיה, כיון דיתקדש החודש והווי להו גדולים שראו את החודש. או דלמא כיון דעתה הם עדיין קטנים, ובשעת דרישה וחקירה הם עודם קטנים, כי עתה עדיין אינו ניסן, והם קטנים, וקטנים אינם כשרים להעיד".

וכתב המנחת חינוך: "ונראה לי דהברירה ביד בית דין, אם רוצים מקבלים עדותם ומקיימים מצות קידוש על הראיה, כיון דנעשים גדולים למפרע בשעת ראייה והגדה. אך אם בית דין רוצים, לא יקבלו עדותן כי לעת עתה קטנים הם, וזה אינם מצווים לקבל עדים שע"י הקידוש יהיו למפרע עדים, והחויב הוא על עדים כשרים, אבל כאן שלעת עתה אינם עדים, וכי מוטל על בית דין שיעשו עדים, זה אין סברא כלל. ומכל מקום אם רוצים יקדשו ומקבלים אותם, כיון דלמפרע הם עדים כשרים והווי להו שפיר מקדשים על פי הראיה, כן נראה לענ"ד".

מדברי המנחת חינוך, למד בספר מעדני יום טוב (ח"א סימן ח) "אם על ידי

עדותם הם יכולים לפעול שייחשבו כגדולים שבית דין יקדשו את החודש ועל ידי זה יהיו גדולים, אם כן בוודאי הם יכולים להעיד על עצמם שהם כבר גדולים". אולם בהמשך כתב: "אלא די ש לדחות, דאפשר שאני קידוש החודש שידוע שיום הולדתם הוא ראש חודש ניסן וכשבית דין יקדשו החודש, הרי הם גדולים בו ביום מן הדין, ועדותן אינו עדות של קטנים. מה שאין כן בקטן שבא ואומר שהוא כבר גדול מהיכי תיתי שיש לו נאמנות".

אולם לענ"ד נראה שכאשר עדות הקטנים היא לא עדות על עצמם – שהם בני י"ג, אלא על החודש – שהם ראו את הלבנה, הם נאמנים. שהרי בעת דרישת וחקירת העדים על קידוש החודש לא שואלים אותם על גילם, כשם שלא שואלים על יהדותם, אלא סומכים על החזקה שהם גדולים, ומתייחסים רק לעדות עצמה, ועל זה יהיו הם נאמנים.

למעשה דברים אלו נאמרו בצפנת פענח (הל' נדרים פי"א ה"ג) בהסבר הגמרא בקידושין [לעיל אות א] שרק האב נאמן להעיד על בנו שהוא בן י"ג: "צריך שאנו נדע שהם כך וכך שנים, אבל אמירת עצמם לא מהני, ועיין בהך דקידושין (סג, ב) דרק אב נאמן על זה [לעיל אות א], אבל הם עצמם אין נאמנים על זה". כאשר האב מעיד על גיל בנו הוא נאמן, אבל כאשר הקטנים מעידים על גילם – "אמירת עצמם" – הם לא נאמנים, אבל ברור שעל עדות אחרת, כמו על קידוש החודש, הם נאמנים.

לאור האמור רציתי לחדש, שכאשר מגיע נער ומבקש להצטרף למנין, אין לשאול אותו ישירות מה גילו, וכן אין לתחקר אותו האם הוא רשאי להצטרף למנין, כי אם יאמר "על עצמו" שהוא בן י"ג, הוא אכן לא נאמן. אלא יש לשאול אותו אם יסכים להשלים מנין, וכאשר יענה בחיוב, הוא לא נחשב כמעיד "על עצמו", אלא הדבר מתברר מאליהו – כמו בעדות על קידוש החודש וממילא מתברר מעדותו שהוא גדול – ועל זה הוא נאמן.

- י -

נאמנות קמן ב"בירור" שאינו "הגדת עדות"

בקוביץ זרע ברך (עמ' תשפ"ו) דן רבי אהרן שפירא, אב"ד נאראל, בשאלה הבאה: "קטן התלווה לאביו לקטוף אתרוג בפרדס. לאחר קטיפת האתרוגים, הצביע הפרדסן על אחד מן האתרוגים שביד הקטן, שמורכב הוא. הקטן שחריף היה בשכלו, שם לבו להבדלים בין האתרוגים, וכששלחו אביו ביו"ט להביא לו את האתרוג הבלתי מורכב מביתו, הביאו הקטן ואמר שזהו האתרוג הבלתי מורכב – האם יש נאמנות לקטן על זה?".

הרב שפירא קבע שאם אתרוג "מורכב" פסול מדרבנן, הרי אמרו בגמרא בפסחים (ד, ב) שבבדיקת חמץ שהיא חיוב מדרבנן סמכו גם על קטן. אך גם אם פסול "מורכב" מדאורייתא, הרי נפסק בשולחן ערוך (יו"ד סי' קכז סע' ד) "דברים שאין בהם

חזקת איסור, אלא חששא שמא יחליפנו עובד כוכבים או יגע בו, יש מי שאומר שסומכין על הקטן, מכיון שבא לכלל דעת שמירה". ולפיכך "דבר שצריך בירור בלבד ולא הגדת עדות, דהיינו שאינו בא להוציאו מחזקה אחת לחזקה אחרת, יש נאמנות לקטן אף בדאורייתא. ולכן אף אם נאמר שפסול מורכב מדאורייתא, הרי שיש כאן בירור בלבד, ולא מוציא את האתרוג מחזקה לחזקה, ונאמן אף בדבר זה".

ומעתה יתכן שגם בעדות על קידוש החודש, כאשר עדים באים ביום השלושים לחודש, אין כאן אלא בירור, שהרי זה שהיום השלושים בחודש מוכיח שודאי כבר ראש חודש היום, ולכן על המציאות שהיום ראש חודש הם נאמנים, וב"דרך אגב" הם נאמנים גם על מה שיצא מעדות זו שהם גדולים – כי אין זו עדות על גדלותם, אלא בירור שהיום ראש חודש.

ואכן, אילו היו באים להעיד בכ"ט בחודש, לא יהיו נאמנים, כי בשל עדותם מוציאים מחזקה [חזקת חודש הקודם] לחזקה [חזקת החודש החדש]. אמנם חזקה זו לכאורה היא "קלושה", כי זו "חזקה העשויה להשתנות", ולכן אולי בזאת יהיו נאמנים.

אם כנים הדברים, יש לומר שעדות על גיל – זו "חזקה העשויה להשתנות" ואין היא בגדר "שבא להוציאו מחזקה אחת לחזקה אחרת", ולכן אין זו עדות על שינוי מחזקה אחת לשניה, אלא בירור שאינו הגדת עדות, וגם קטן נאמן.

- יא -

נאמנות כהן לומר על עצמו שהוא גדול

בשו"ת השבי"ט (ח"ו סימן סה) דן האם כהן נאמן לומר על עצמו שהוא גדול, וכתב שעצם דין הכהונה משום "וקדשתו" [להקדים כהן ראשון לכל דבר שבקדושה], שייך אפילו בכהן קטן. וראיה מדברי הרמב"ם בספר המצוות (מצות עשה לב) שצונו לכבד זרע אהרן ולנשואם ולרוממם ונשים מדרגתם מדרגה קודמת וראשונה, ואפילו ימאנו אותו לא נשמע מהם, ולשון ספרא (פ"א הי"ד) גם כן וקדשתו על כרחו. וכיון דלא בעי דעת כהן, אם כן אפילו בקטן שייך המצוה - ולכן גם אם לא נאמין שהוא כהן גדול, אין זה משנה כלל, כי דיני "וקדשתו" נאמרו גם בכהן קטן. והוא הדין "לענין נשיאת כפים, נאמן לומר שהוא גדול, דהא קטן נושא עם גדולים" (שו"ע אור"ח סימן קכח ס' לד).

ואמנם באותן הלכות שכהן לא רשאי לעשות כקטן, אין הכהן נאמן לומר על עצמו שהוא גדול: "אבל לכל מילי דעונשין וחובה, בין לו או לאחרים, בודאי אינו נאמן, אלא או בבדיקה או בעדים"

והנה מדברי שו"ת השבי"ט ש"לענין נשיאת כפים, נאמן לומר שהוא גדול, דהא קטן נושא עם גדולים", נראה שאם הוא הכהן היחיד בבית הכנסת, הכהן לא יהיה נאמן לומר על עצמו שהוא גדול, שהרי באופן זה, אם הוא קטן, אינו רשאי לעלות לדוכן. אבל לענ"ד, אדרבה, אם הוא

הכהן היחיד בבית הכנסת, חיובו בברכת כהנים הוא רק מדרבנן [כמבואר בתוספות (מנחות מד, א ד"ה כל) בשם רבנו תם, והובא להלכה במג"א (אור"ח סי' קכח ס"ק י) "כהן אחד עולה מדרבנן"] - ונתבאר לעיל שכלפי דינים מדרבנן מאמינים לקטן האומר שהוא בן י"ג.

- יב -

נער שיש ספק האם הוא בר מצוה - מתי יניח תפילין

בפתיחת השיעור הזכרנו את הנדון בשו"ת ממעמקים, כיצד צריך לנהוג נער שיש ספק מתי נהיה בן י"ג, לענין הנחת תפילין. בתשובתו, הביא את דברי רבי שלמה קלוגר בשו"ת סת"ם (סימן ל) אשר גם הוא דן בשאלה זו: "קטן יתום מאב, ואמו אינה זוכרת אם הוא בן י"ב או בן י"ג, ואשה אחרת - שכינתה אומרת שלדעתה הוא בן י"ג, מה דינו אם יתחיל להניח תפילין או לא". רבי שלמה קלוגר הסיק שנער זה רשאי להניח תפילין אבל אין לחייבו בכך: "אם רוצה להניח תפילין, אז ודאי יכול לסמוך על עדות עד אחד, והוא הדין אשה, דבזה הוי כעין ספק ספיקא - דלמא כדעה ראשונה בשו"ע (אור"ח סי' לו ע' ג) שאף פחות מ"ג יכול להניח תפילין. ואם תמצי לומר כדעה שניה, שאין להניח לפני גיל י"ג, דלמא האמת כדברי העד דיש לו י"ג שנים, לכך יכול להניח תפילין. אבל לחייבו בעל כרחו, אין לו נאמנות נגד חזקת פטור שלו".

אולם בשו"ת ממעמקים הכריע "שהקטן הנידון, צריך להתחיל להניח תפילין, דאף על פי שספק אם הוא כבר בן י"ג שנה, מכל מקום יש להחמיר בספק דרבנן וספק חסרון ידיעה" [וסיים: "ואף על פי כן אמרתי בחשאי שאין לצרפו למנין עשרה, עד שיהא ידוע לנו בלי שום ספק שהוא כבר הגיע להיות בן י"ג שנה"]. דבריו "להחמיר בספק דרבנן", קשים להבנה, שהרי אם הוא באמת כבר בן י"ג, אזי חיובו בתפילין מדאורייתא. וגם הוראתו לא לצרפו למנין עשרה, צ"ע, שהרי חיוב תפילה במנין מדרבנן, ומדוע שלא נצרפו מדין ספיקא דרבנן לקולא, וצ"ע.

- יג -

הסתמכות על מסמכים רשמיים לקביעת גיל

להשלמת היריעה, יש לדון האם ניתן להסתמך על תאריך הלידה המופיע בתעודות הזהות או בדרכון.

בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ה סימן כה) כתב, שלמרות המבואר לעיל שצריך עדות שני עדים או עדות אב על גדלות, ניתן לסמוך על תאריך לידה במסמכים ממשלתיים:

[א] במקום שיש גילוי מילתא, היינו אם לא בא להעיד עליו, וכן לא על ממון ולא על איסור, אלא רק לענין לעבור לפני התיבה.

[ב] במקום שאפשר לדעת אמיתות הדבר - דמילתא דעבידא לאיגלווי היא, כלומר, קל לברר זאת ע"י שכניו וקרוביו הזוכרים יום הלידה.

[ג] כי אבי הנערה אומר כמדבר איש אל רעהו, לא לשם עדות, ואין לך "מסיח לפי תומו" גדול מזה.

[ד] הפקידים "לא מרעי נפשיהו" לשקר בנוגע לחובת משרתם [לא רוצים לקלקל את האמון שנתנו בהם], שהיא רבת האחריות, ומדייקים מאד לברר כל דבר ודבר על מכונו.

וסיים את דבריו בקביעה ברורה: "ברור הדבר דשפיר יש לסמוך על תעודת הלידה של הממשלה בלי שום פקפוק, מכל הטעמים האמורים".

לפי זה גם בנדון דידן, יש לסמוך על מסמכים רשמיים של רשויות השלטון, בכדי לקבוע את גיל הגדלות.

אמנם בספר הליכות והלכות בר מצוה (פ"א סע' מ) העיר "שבתעודת הלידה הממשלתית, רושמים את תאריך היום החל מחצות הלילה, והיינו שמחצות ואילך מונין ליום הבא ועד חצות מונין ליום שעבר, וזה שלא לפי ההלכה - שתחילת היום הוא מצאת הכוכבים. ועל כן, יש לברר תמיד אימתי שעת הלידה בדיוק, ולקבוע על פי זה את תאריך יום בר המצוה במדויק".

סוף דבר

צירוף למנין – לדעת הבית עובד לא ניתן לסמוך על קטן האומר שהוא בן י"ג שנים, לצרפו למנין על פי דבריו. אולם בכף החיים כתב, שאם הנער "מיושב בדעתו וירא ה'" הוא נאמן, וניתן לצרפו לקיום דינים **מדרבנן** – תפילה במנין ואמירת דברים שבקדושה, וכן הורו למעשה הגרש"ז אויערבך והגר"ע יוסף.

אך לקיום דינים **מהתורה** – קריאת פרשת זכור, או לתפילות שבת וימים טובים ולחשוש לשיטת הרמב"ן שזו מצוה מתורה, אין לצרפו עד שתהיה בידנו עדות ברורה של אביו או של שני עדים שהביא ב' שערות.

מינוי ש"ץ – הגר"ע יוסף כתב שאין לסמוך על עדותו להיות שליח צבור אפילו באקראי, אלא אם כן שמעו כן בפירוש מפי אביו של הנער, ואין להתיר אלא בשעת הדחק גדול שאין אף אחד מהמתפללים יכול להיות ש"ץ.

עליה לדוכן – בשו"ת השבי"ט כתב שכהן נאמן לומר על עצמו שהוא גדול ולעלות לדוכן, שכן בלאו הכי מותר לו לשאת כפיים גם אם הוא קטן. ולענ"ד הדברים נכונים כאשר הוא הכהן היחידי בבית הכנסת וחיובו בברכת כהנים **מדרבנן**, היות וכלפי דינים מדרבנן מאמינים לקטן האומר שהוא בן י"ג.

ונראה שכאשר מגיע נער ומבקש להצטרף למנין, אין לשאול אותו ישירות מה גילו, אלא יש לשאול את הנער האם יסכים להשלים מנין, וכאשר יענה בחיוב, הוא לא נחשב כמעיד על עצמו, אלא הדבר מתברר מעצמו, ובוזז נוכח ניתן לסמוך על דבריו ללא פקפוק.

וכאשר הנער מציג מסמכים רשמיים [תעודת זהות או דרכון] בהם רשום גילו, יש להסתמך עליהם בקביעת גילו. ובאשר לפרטי דיני גדלות הנקבעים בהבאת ב' שערות, יש לחלק בין דינים דאורייתא – שלא סומכים על "חזקה דרבא", לדינים דרבנן – שסומכים על "חזקה דרבא".

סימן כו

קטן בתשלומין בתפילה, קידוש והבדלה

הלכה פסוקה בדברי הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג ה"ח) והשו"ע (או"ח סי' קח סע' א) על פי הסוגיא בברכות (כו, א) שיש "תשלומין" בתפילה למי שטעה או שכח להתפלל תפילה אחת, שחייב להתפלל שתי תפילות בזמן התפילה הסמוכה: "טעה או נאנס ולא התפלל שחרית, מתפלל מנחה שתיים: הראשונה מנחה, והשנייה לתשלומין".

ויש לברר האם דיני "תשלומין" בתפילה נאמרו גם לקטן שלא התפלל בטעות או באונס. מחד גיסא, לכאורה יש לחנכו לקיים את כל ההלכות שגדול צריך לקיים, ובכלל זה דיני "תשלומין" בתפילה. מאידך גיסא, יתכן כי חז"ל הטילו חיוב לחנך את הקטן רק לקיום מצוות **לכתחילה** – דהיינו להתפלל, אך לא תיקנו למצב של **דיעבד** – "להשלים" תפילה שלא התפלל.

כמו כן יש לעיין, מה דינו של קטן "היודע מענין שבת, שחייב להרגילו לשמוע קידוש והבדלה" (משנה ברורה סי' שמג ס"ק ג) שלא שמע קידוש **בליל שבת** או **הבדלה** במוצאי שבת, האם חייב לחנכו בדיני "תשלומין" – לשמוע בשבת בבוקר את ברכת הקידוש המיוחדת ללילה, או לשמוע ביום ראשון את ההבדלה.

- א -

איזהו קטן) "ומדרבנן הוא דמחוייב וצריך להביא קרבנותיו נדבה, ולמאן דאמר (ביצה יט, א) אין קרבין [קרבנות נדבה] ביום טוב, אין קריבין עד למחר בחול המועד". קטן שלא הביא קרבן "ראיה" בעלותו לרגל ביום טוב, מקריב את הקרבן למחרת, בחול המועד. וכתב בצל החכמה: "והיינו מדין תשלומין, כמבואר בתוספות שם". ומבואר איפוא, שיש לקטן דין "תשלומין" בהקרכת קרבנות, ומכאן נלמד לדיני תפילה שיש לקטן דין "תשלומין".

מאידך גיסא, בצל החכמה רצה להוכיח להיפך, שאין דין תשלומין

בראשית הדברים, חובתי לציין, כי עד כמה שחיפשתי בספרי הפוסקים והשו"ת, לא הצלחתי למצוא תשובות לשאלות דלעיל בדברי הפוסקים הקדמונים, למעט דברי פוסקי דורנו, אשר יובאו לקמן.

רבי בצלאל שטרן, רבה של מלבורן באוסטרליה, דן בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סימן קסט) בשאלות אלו, ובתחילת דבריו רצה להוכיח כי יש דין תשלומין בקטן, מההלכה שיש חיוב לקטן לעלות לרגל ולהביא קרבן, וכתבו התוספות (חגיגה ב, א ד"ה

זה ביום טוב, למאן דאמר נדרים ונדבות אין קרבין ביום טוב. לכן מעיקרא כך תיקנו חז"ל שקטנים יקריבו קרבן זה ביום המחרת בחול המועד. נמצא מעיקרא לא חלה עליהם חיובא להקריבו ביום טוב, שנוכל לומר דכיון שלא הקריבוהו ביום טוב, שוב לא תקנו להם להקריב מחר בחוה"מ. מה שאין כן תפילה, שמשום מצות חינוך הטילו חז"ל על הקטנים לקיימן בזמנם, לכן אם לא קיימה מאיזו סיבה שתהיה, שפיר יתכן לומר שאין כאן חובת חינוך לקיימה בזמן התשלומין.

- ב -

"תקנתא לתקנתא לא עבדינן"

בהמשך דבריו, חיזק בצל החכמה את המסקנא שאין דין תשלומין בקטן, מדברי הגמרא במסכת בבא מציעא (ה, א) על תקנת רב נחמן להשביע את הכופר בכל, "שבועת היסט", כי "תקנתא לתקנתא לא עבדינן". כלומר, רק לדינים דאורייתא תיקנו רבנן תקנות, אבל "תקנתא לתקנתא לא עבדינן" – חכמים לא תיקנו תקנה על תקנתם [ולכן בסוגיא זאת, היות ושבועה זו שתיקן רבי נחמן שהכופר בכל נשבעהיא מדרבנן, לא תיקנו עוד תקנה שאם מי שצריך להישבע אינו יכול להשבע, אזי שכנגדו נשבע ונוטל].

המור וקציעה (או"ח סימן תעג) למד מהסוגיא הנ"ל, לחלוק על המגן אברהם (שם ס"ק א) שכתב: "אפילו בירך [שהחיינו] כליל יום טוב ראשון ולא בירך [שהחיינו] ביום

בקטן, וזאת מדברי המשנה במסכת חלה (פ"ד מ"א) "יוסף הכהן העלה את בניו ובני ביתו לעשות פסח קטן [פסח שני] בירושלים והחזירוהו, שלא יקבע הדבר חובה". ופירש הרע"ב ש"החזירוהו" כי בניו הקטנים חייבים "בפסח ראשון בלבד, אבל לא בפסח שני". וכתב בצל החכמה: "הרי דלא שייך חינוך לקטן בפסח שני, לפי שאינו עיקר". כל מהותו של קרבן פסח שני הוא "תשלומין" למי שלא הקריב בפסח הראשון, ומכאן הוכחה שלא נאמרו בקטן דיני תשלומין, שהרי אינו מחוייב בקרבן פסח שני.

וישוב דחה זאת הבצל החכמה ורצה לחלק ולומר שקטן חייב ב"תשלומין" רק במצוות מדאורייתא ולא במצוות מדרבנן: "והרהרתי לומר, דבמצוה דאורייתא, וכגון קרבן ראיה דמיירי התוספות בחגיגה, שייך חינוך גם בתשלומין. מה שאין כן במצוה דרבנן, וכגון מצות פסח ראשון [לקטן], לא הוי דאורייתא, אם שה לבית אבות לאו דאורייתא [כוונתו לדברי הגמרא בנדרים (ל), א] שחיוב קטן בקרבן פסח אינו אלא מדין חינוך מדרבנן, לזרזו במצוות, ולא מדאורייתא, לכך אין חינוך בפסח שני".

אולם במסקנת דבריו דחה בצל החכמה את הראיה שיש לקטן דין תשלומין בתפילה מחיוב קטן תשלומין בקרבן ראיה: "ברם לקושטא דמילתא נראה, דתשלומין של קרבן ראיה דמיירי בהו התוספות, לא נתחייב בהו הקטן ע"י ששגג טעה או נאנס ולא קיימו בעיקר זמנו, שהרי אין שום אפשרות לשום קטן שבעולם להקריב קרבן

טוב שני של גלויות, מברך [שהחיינו] כל שבעה", וכתב המור וקציעה על דבריו: "ולא נ"ל, דאע"ג דתקיננו ליה [לברך ביום טוב שני] זמן [שהחיינו], כי היכי דלא לזלולי ביה, אבל תשלומין לא שמענו, היכא דברין אראשון (שהוא עיקר מן התורה האידנא), תקנתא לתקנתא לא עבדינן, הכי מסתברא". ואילו לדעת המור קציעה, אם בריך שהחיינו ביום טוב הראשון ולא בריך ביום טוב שני, אינו צריך "להשלים" את הברכה שלא בריך ביום טוב שני בברכה אחרת בחול המועד, משום שברכת שהחיינו ביום טוב שני היא "תקנתא", ולכן חכמים לא תיקנו "תקנה" נוספת של "תשלומין" על תקנתם לברך שהחיינו ביום טוב שני.

ומכאן למד בצל החכמה: "הכי נמי יש לומר בנדון דידן, חינוך לקטנים תקנתא היא, אבל תשלומין לא שמענו, דתקנתא לתקנתא לא עבדינן. וגם המג"א דס"ל דיש תשלומין לברכת שהחיינו של יום טוב שני [בחול המועד], נראה היינו טעמיה שיש להשוות יום טוב שני ליום טוב ראשון גם בנוגע לברכת שהחיינו, כי היכי דלא לזלולי ביה. משא"כ בנדון דידן לענין תפילה וקידוש, שפיר יש לומר דגם הוא יודה דתקנתא לתקנתא לא עבדינן".

בצל החכמה מסיים את תשובתו בקביעה שקטן אינו מחוייב בתשלומין בתפילה: "ובאמת לא ראיתי ולא שמעתי להורות להחמיר בעניינים אלה, וחוץ מהטעם להקל שהזכרתי לעיל [ד"תקנתא לתקנתא לא עבדינן], אפשר לומר כיון דתפילה דרבנן, ולדעת קצת פוסקים לא

תיקנו חז"ל חינוך לקטן רק במצוות דאורייתא ולא במצוות דרבנן (ראה בשו"ת רמ"ע מפאנו סימן קיא), ונהי דלא קיימא לן הכי (אלא כדעת המג"א ס"י שמג סק"א), דיינו להחמיר בדרבנן בעיקר המצוה, ולא גם בתשלומין".

- ג -

הכרעת הפוסקים להלכה

רבי אברהם דוד הורביץ, רבה של שטראסבורג, כתב בשו"ת קנין תורה בהלכה (ח"ה סימן כא), שאין חיוב תשלומין בקטן אפילו במצוה מדאורייתא, והסביר זאת משום "דעיקר מצות חינוך אב על הבן לחנכו לקיום מצוות, ולא לתיקונים במה שחסר. וכוודאי צריך ראיות על זה, אך גם מסברא יש לומר, דעל ידי זה יתחנך ח"ו שלא להיות זריז במצוות לקיימן בזמנם כאשר יראה שיש להם תיקון אם החסיר".

אולם בספר תפילה כהלכתה (פ"א סע' יג) הובא בשם הגר"ש אלישיב: "בהגיע הבן לגיל שש-שבע, מחנכים אותו להתפלל גם כן תפילת שמונה עשרה, שחרית, מנחה וערבית. קטן, כבן תשע-עשר, ששכח או נאנס ולא התפלל, אם הינו מבין את ענין תפילת תשלומין, יש ללמדו שישלים תפילתו". ובספר אשרי האיש (או"ח פרק יט סע' נא) הוסיף בשם הגר"ש: "וכן אם שכח יעלה ויבוא, חייב לחזור ולהתפלל כמו גדול".

וכן מבואר בשו"ת רבכות אפרים (ח"ו ס"י ריט) "קטן שנסתפק אחרי תפילת שחרית אם אמר יעלה ויבוא, אמרתי לו

דהדין הוא שעליו לחזור, כי נסתפק".
ונראה מדבריו שלקטן יש דינים דומים
לגדול בתפילה, ובכלל זה, הצורך להשלים
תפילה שהחסיר.

ובמפר פסקי תשובות (או"ח סי' קו סע' ב)
כתב: "יש לחנך הילד גם לחזור
התפילה במקרה שטעה באופן המחייב על
פי הדין להתפלל שוב, וכן השלמת התפילה

★ ★ ★

"וצריך לכוון [בקידוש ביום] דיוצא בזה
קידוש דלילה ודיום".

והוסיף בצל החכמה לבאר כיצד ינהג
בקידוש בבוקר שנעשה לשם
תשלומין: "נראה פשוט שאין צריך לקדש
פעמיים, אלא אומר תחילה קידוש של היום
כהרגלו, ושמרו בני ישראל וכו' זכור וכו',
ברוך אתה ה' וכו' בורא פרי הגפן, ושוב
נוסח קידוש הלילה ברוך אתה וכו' אשר
קדשנו במצותיו וכו' ברוך אתה ה' מקדש
השבת, ואחר כך שותה מן הכוס. נמצא
אומר כל נוסח הקידוש כהרגלו בכל שבת
בבוקר, ואחר כך כל נוסח ברכת הקידוש
של ליל שבת. ואינו מברך בורא פרי הגפן
רק פעם אחת, והוא עולה לקידוש של יום
בסופו כרגיל, ולקידוש הלילה בתחילתו
כבכל ליל שבת".

בשו"ת בצל החכמה, בנדון קטן שלא
שמע קידוש בליל שבת, האם
עליו "להשלים" את הקידוש בבוקר, כתב
בהמשך דבריו המובאים לעיל [אות ב]
"דעת קצת פוסקים (שו"ת שערי דעה הנ"ל)

- ד -

חייב קמן בתשלומין בקידוש

במסכת פסחים (קז, א) מובא: "אמר רבא,
הילכתא מי שלא קידש בערב
שבת, מקדש והולך כל היום כולו עד
מוצאי שבת, מי שלא הבדיל במוצאי שבת,
מבדיל והולך כל השבת כולו [ובגמרא
מבואר דהיינו עד יום שלישי]". וביאר
הבית יוסף (סי' רעא סע' ח) כי מי שלא קידש
בליל שבת "צריך לקדש [ביום] קידוש של
לילה", אך "אינו אומר "ויכולו", לפי
שבליילה היתה גמר מלאכת השי"ת [ולא
ביום]".

בשו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' ג אות א) הביא
את דברי שו"ת שערי דעה (ח"ב
סי' ב) שביאר שהכוונה במה שכתב השו"ע
"צריך לקדש [ביום] קידוש של לילה",
היא: "דבשעת קידוש של שחרית צריך
לכוון דעתו שיהיה יוצא ידי חובה גם ידי
הקידוש של ערב ולא סגי בסתמא". וכן
מבואר בדברי כף החיים (סי' רעא ס"ק ג)

דבשכח ולא קידש ליל שבת סגי במה שיתכוון בברכת בורא פרי הגפן דקידוש של שחרית לצאת גם ידי חובת קידוש של ערבית, והרי הקטן שומע ברכה זו". ומשמע שהקטן לא חייב בתשלומין של הקידוש כגדול, דהיינו לברך בשבת בבוקר את כל נוסח ברכת הקידוש של הלילה, אלא די בכך שיכוין בשמיעת ברכת בורא פרי הגפן של הקידוש בשבת בבוקר לצאת גם ידי חובת הקידוש של הלילה, ויש לברר מדוע כך הדבר.

וביאר בשו"ת קנין תורה [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ג] שהקטן אינו חייב להשלים בבוקר את הקידוש שלא שמע בלילה, כי "אפילו למאן דאמר דקידוש על היין בליל שבת הוא מצות עשה דאורייתא, ההשלמה ביום למי שחיסרו ולא קידש בלילה ודאי דרבנן, שכך היא משמעות הגמרא בפסחים (קו, א) שעיקר הקידוש הוא בלילה, דעיקר הדרש מהפסוק זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין הוא בכניסתו, כדפירש"י ורשב"ם, לקדשו משמע בשעה שמתקדש היום. ואף שכתב המג"א (סי' שמג ס"ב) דאף באיסורא דרבנן חייב האב לחנך את בנו [כדמוכח בהלכות תפילה (או"ח סי' קו ס"א)] שאב חייב לחנך את בנו בתפילה שחיובה מדרבנן, מכל מקום יש לחלק בין עיקר מצוה דרבנן, להשלמה דרבנן. דזה גופא כעין תקנתא, וחינוך הקטן תקנה דרבנן, ותקנתא לתקנתא לא עבדינן. הדברים דומים לסברת הבצל החכמה [לעיל אות ב], שאין חיוב תשלומין לקטן בתפילה, כי "תקנתא לתקנתא לא

עבדינן", והיות וחיוב קידוש מדין תשלומין הוא "תקנתא" דרבנן, לא תיקנו חכמים "תקנתא" נוספת של "תשלומין" לקדש בבוקר במקום הקידוש בלילה.

ואכן, בהערותיו של רבי שמחה בונם ולדנברג, שנדפסו בסוף שו"ת קנין תורה בהלכה, כתב: "לפי דברי כבוד תורתו [מחבר שו"ת קנין בהלכה] יצא חידוש גם לענין אם שכח הקטן להתפלל, שלא יהא צורך לחנכו להתפלל תפילת תשלומין". והיינו כמבואר, שלפי הכלל ש"תקנתא לתקנתא לא עבדינן", קטן אינו חייב בתשלומין בקידוש ובתפילה, ו"תקנתא לתקנתא לא עבדינן".

- ה -

מאידך גיסא, יש טעם לחייב קטן בתשלומין של קידוש הלילה, בהקדם מחלוקת הראשונים ביסוד גדר הקידוש ביום למי שלא קידש בלילה, כפי שיבואר.

הפור (שם) הביא מחלוקת רב עמרם גאון והרמב"ם, האם מי שלא קידש במזיד, חייב ב"תשלומין" לקדש למחרת: "כתב רב עמרם (בסידורו ח"ב סי' טו), אם לא קידש בלילה מחמת שכחה או אונס, יקדש למחר. אבל הרמב"ם כתב (הלכות שבת פכ"ט ה"ד) לא קידש בלילה בין בשוגג בין במזיד, יקדש למחר, והכי מסתבר טפ"י. וכדברי הרמב"ם נפסק גם בשו"ע (שם) "אם לא קידש בלילה, בין בשוגג בין במזיד, יש לו תשלומין למחר כל היום".

כבתפילה, אלא חיוב מעיקר הדין, כי זמן הקידוש הוא כל יום השבת.

ועל פי שיטתם, כתב בפסקי תשובות (סימן רעא אות יז) "יש לחנך את הילדים הקטנים והקטנות שהגיעו לגיל חינוך לענין זה, שאם לא שמעו קידוש בליל שבת, יש להם להשלים נוסח הקידוש בשבת ביום, ורשאים האב או האם ושאר בני המשפחה לקדש עבורם להוציאם ידי חובתם". ובהערות (שם 180) ביאר טעמו: "ואף מאן דסבירא ליה שאין צריך לחנך קטן לתשלומין (עי' סי' קו אות ד; הובא לעיל אות ג), מכל מקום הכא נקטינן שלא מדין תשלומין הוא, אלא משום שזמן קידוש כל השבת, דמשום כן פסק השו"ע דגם בהזיד ולא קידש משלים ביום, וכדאיתא בב"ח ושאר אחרונים".

הפסקי תשובות חזר על דבריו (סימן שמג אות ח) וכתב: "נחלקו דיעות הפוסקים אם יש חובה לחנך הקטן בתשלומי מצוה, כגון כששכח להתפלל, לחייבו להתפלל 'תשלומין', לא שמע קידוש בליל שבת להשלימו ביום, לא שמע הבדלה במוצאי שבת להשלימו ביום ראשון [יבואר לקמן]. והוסיף (הערה 111) "לענין קידוש והבדלה בלאו הכי יש הסוברים שאינו מדין תשלומין אלא חובה מעיקר הדין".

וכן הובא בספר הקטן והלכותיו (פרק יז סעיף ב) שכתב: "יש לדון בקטן שלא שמע קידוש בלילה [כגון שנרדם], אם צריך לקדש בשבת בבוקר הקידוש של הלילה

וכתב הב"ח (ס"ק ח) בביאור מחלוקת רב עמרם גאון והרמב"ם, שנחלקו ביסוד גדר הקידוש ביום למי שלא קידש בלילה. האם הקידוש ביום הוא "תשלומין" לקידוש של הלילה, בדומה לדין "תשלומין" בתפילה, שהשוכח תפילה יכול להשלימה בתפילה הסמוכה לה. או שמצות הקידוש בשבת זמנה כל השבת, ומי שלא קידש בלילה, מקדש ביום את עיקר דין הקידוש, ונפקא מינא כשלא קידש בליל שבת במזיד, האם צריך לקדש בשבת ביום: "משמע מלשוננו של רב עמרם, דווקא בשכח או נאנס אבל לא בהזיד. וטעמו, מידי דהוי כמי ששכח להתפלל דאין לו תשלומין אלא בשכח ונאנס, אבל לא בהזיד, כדלעיל בסימן ק"ח. אבל דעת הרמב"ם, דלא דמי לתפילה דעבר זמנה ובא להשלים אותה בזמן תפילה שלאחריה ומדין תשלומין הוא, הילכך דוקא בשכח או נאנס. אבל קידוש זמנה כל השבת, אלא דעיקר המצוה לקדש מיד כשקידש היום מדכתיב "זכור את יום השבת לקדשו", אבל אם עבר ולא קידש, משקידש היום אפילו עבר במזיד יקדש למחר, דלאו מתורת תשלומין נגעו בה, אלא דעדיין לא עבר זמן קידוש".

להלכה פסק השו"ע (או"ח סי' רעא סעי' ח) כדעת הרמב"ם: "אם לא קידש בלילה בין בשוגג בין במזיד יש לו תשלומין למחר כל היום". ונמצא לפי זה, כי על פי הסברו של הב"ח, לדעת הרמב"ם והשו"ע, חיוב הקידוש ביום למי שלא קידש בלילה אינו מדין תשלומין

כגדול". ובהערות שם הוסיף: "יתכן שעל ידי שיכוין בברכת בורא פרי הגפן של קידוש דשחרית דיוצא ידי חובת קידוש של ערבית, כדין גדול ששכח לקדש בלילה, עי' שו"ת חדרי דעה (ח"ב סימן ב). אמנם עדיין

צ"ע לפי מה שכתב הב"ח (סי' רע"א סע' ח) דלא מטעם תשלומין נאמר דין זה, אלא דעדיין לא עבר זמן קידוש. דלפי זה גם בקטן יתחייב [לקדש בשבת בבוקר] באופן ששכח, וצ"ע".

לסיכום: לדעת בצל החכמה וקנין תורה, קטן שלא קידש בליל שבת, אינו צריך להשלים ולומר את ברכת הקידוש של הלילה בקידוש בשבת בבוקר, אלא די בכך שיכוין לצאת ידי חובת קידוש של הלילה בשמיעת ברכת בורא פרי הגפן בקידוש בבוקר.

אולם לפי הבנת הב"ח בדעת הרמב"ם והשו"ע, קטן שלא קידש בלילה חייב לומר את ברכת הקידוש של הלילה בקידוש בשבת בבוקר, וכן נקט להלכה בפסקי תשובות.

★ ★ ★

- ו -

חייב קטן בתשלומין בהבדלה במוצאי שבת

בשולחן ערוך (סימן רצ"ט סעיף ו) נפסק: "שכח ולא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל עד סוף יום שלישי. ויש אומרים שאינו מבדיל אלא כל יום ראשון ולא יותר". ויש לעיין מה דינו של קטן שלא הבדיל במוצאי שבת. חשוב לציין, כי שאלה זו מצויה מאד במקומות ששבת יוצאת בימות הקיץ בשעת לילה מאוחרת, וילדים רבים כבר ישנים בשעת ההבדלה, ונשאלת השאלה, האם עליהם "להשלים" ולהבדיל למחרת, ביום ראשון בבוקר.

והנה המנחת חינוך (מצוה לא אות לח) כתב: "אם היה קטן בליל שבת שלא הביא ב' שערות, וביום שבת הביא ב' שערות, אם לא קידש בליל שבת, חייב

מהתורה לקדש ביום שבת. כי קידוש היום לאו מתורת תשלומין הוא לאמר כיון דלא חזי בליל שבת, פטור, כמו ראייה וחגיגה (עי' חגיגה ב, א: ט, א), רק המצוה כך היא. כי זה נראה לי ברור דהחייב של קידוש אינו רק בלילה וביום הוי ליה תשלומין, אלא המצוה על כל היום באיזו שעה מן היום, אם כן מחוייב לקדש ביום". ומבואר בדבריו שנקט כהבנת הב"ח בדברי הרמב"ם [לעיל אות ה] שחייב הקידוש ביום למי שלא קידש בלילה אינו מדין תשלומין ככתפילה, אלא חייב מעיקר הדין, כי זמן הקידוש הוא כל יום השבת. ולכן, הקטן שלא קידש בליל שבת, כאשר הביא ב' שערות בשבת ביום והגדיל, חייב מהתורה לקדש בשבת ביום, כי הקידוש אינו "תשלומין" לזמן שהיה פטור, אלא עתה בשבת בבוקר חל עליו חייב מהתורה לקדש, כי זמן הקידוש הוא כל יום השבת.

אולם בהמשך הביא את הגמרא בפסחים (קה, א) "בעא מיניה רבינא מרב נחמן בר יצחק מי שלא קידש בערב שבת, מהו שיקדש והולך כל היום כולו" והגמרא פשטה את הספק מדבריהם של בני רבי חייא "מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולו, הכא נמי מי שלא קידש בערב שבת מקדש והולך כל היום כולו". ומבואר כי דין שכח ולא קידש נלמד מדין שכח ולא הבדיל. ומעתה יש לבדוק בדין מי שלא הבדיל במוצאי שבת, האם כשמבדיל ביום ראשון זהו מדין תשלומין או שהבדלה זו היא מעיקר הדין [כפי שנקט הב"ח בקידוש].

וכתב המנחת חינוך, כי בשאלה זוהי נחלקו מהר"ם מרוטנבורג והרא"ש (ברכות פ"ג סימן ב) בנדון מי שהיה אונן במוצאי שבת [ופטור מהבדלה], האם מחוייב להבדיל לאחר קבורת מתו ביום ראשון. לדעת המהר"ם מרוטנבורג "זמן הבדלה כל יום המחרת וכל השבת כולה", דהיינו שחייב ההבדלה לאחר שבת הוא מעיקר הדין. ולכן אמנם אונן היה פטור במוצאי שבת מחיוב הבדלה, אך הוא חייב להבדיל מיד לאחר שהאנינות תסתיים. מה שאין כן לדעת הרא"ש, חיוב ההבדלה לאחר שבת הוא מדין תשלומין. ולכן אונן שהיה פטור במוצאי שבת מחיוב הבדלה, אינו מבדיל לאחר מכן, כי הרי היה פטור מהבדלה במוצאי שבת ואין לו כלל חיוב להבדיל, ולכן אין כאן דין תשלומין כלל.

השו"ע פסק בהלכות אבלות (יו"ד ס"י שמא ס"ב) כדעת מהר"ם מרוטנבורג

"מי שמת לו בשבת, לענין הבדלה יבדיל אחר שיקבר המת", ולכן הסיק המנחת חינוך: "אם כן כיון דדין זה דקידוש נפשט מהבדלה בש"ס דילן, אם כן תלוי בשיטות הנ"ל, דלר"י כמו דבהבדלה הוא תשלומין והפטור במוצאי שבת נפטר לגמרי, הכי נמי בקידוש אם הוא פטור בליל שבת פטור ביום. אבל למהר"ם אינו כן וזמן קידוש נמשך כל היום כמו הבדלה ולא בתורת תשלומין".

נמצא איפוא, שהשו"ע לשיטתו, ומה שפסק בהלכות קידוש שחייב הקידוש ביום למי שלא קידש בלילה אינו מדין תשלומין כבתפילה, אלא חיוב מעיקר הדין, כי זמן הקידוש הוא כל יום השבת, וכמו שביאר הב"ח. ולמד השו"ע דין זה מההשוואה שהשוותה הגמרא בפסחים את דינו של מי שלא קידש לדין מי שלא הבדיל, מתאימה עם שיטתו בהלכות אבלות, שפסק כדעת המהר"ם מרוטנבורג, שאונן שלא הבדיל במוצאי שבת יבדיל למחרת לאחר שיקבר מתו, כי הבדלה לאחר זמנה במוצאי שבת אינה מדין תשלומין, אלא מעיקר חיוב ההבדלה שזמנו הוא כל השלושה ימים שלאחר השבת.

ולפי זה נראה שיש לחייב קטן שלא שמע הבדלה במוצאי שבת, לשמוע הבדלה ביום ראשון, כי כשם שיש לחייבו "להשלים" בשבת בבוקר את הקידוש שלא שמע בלילה, כך יש חיוב לקטן להבדיל עד יום שלישי – כי חיוב קידוש ביום והבדלה לאחר השבת אינם בתורת "תשלומין", אלא

חיוב מעיקר הדין, כמבואר לעיל [אות ה] בדברי הפסקי תשובות (סימן שמג אות ח), וכפי שכתב בשו"ת שבט הקהתי (ח"ו סימן קנב) "בהבדלה יש להחמיר, דהא יש להבדיל עד יום שלישי לא הוי מטעם השלמה, אלא חיובו נמשך עד סוף יום שלישי (עי' יו"ד סי' שמא ס"ב ובלבוש שם)".

וכן נקט למעשה בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק נח סע' כ בהגהה) "במקומות שזמן מוצאי שבת ומוצאי יום טוב הוא מאוחר מאד, והילדים אינם שומעים הבדלה, ינהגו שאחד מהילדים יבדיל בשביל כולם ביום ראשון בבוקר ויוציא את הקטנים האחרים, אבל לא יברך על הבשמים ולא על הנר", וכן כתב בפסקי תשובות (סי' רצו אות יח).

- ז -

בשלחן ערוך (סימן רצט סעיף ו) נפסק: "שכח ולא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל עד סוף יום שלישי". והעובדה שהשו"ע כתב דין זה רק ב"שכח", מלמדת כי במזיד אינו מבדיל שוב. ולפי המבואר לעיל [אות ה] בדברי הב"ח בביאור מחלוקת רב עמרם גאון והרמב"ם, טעמו של רב עמרם גאון שמי שלא קידש בליל שבת במזיד אינו משלים למחרת, הוא משום שהבדלה ביום ראשון אינה אלא "תשלומין", ודין "תשלומין" נאמר רק בשכח ולא במזיד. כי אם החיוב להבדיל עד יום שלישי היה מעיקר הדין, גם במזיד היה חייב להבדיל עד יום שלישי.

ומעתה יש להקשות סתירה בדברי מרן השו"ע, שמחד גיסא כתב בהלכות קידוש, שאם לא קידש בלילה במזיד יש לו תשלומין למחר כל היום – כי חיוב הקידוש ביום למי שלא קידש בלילה אינו מדין תשלומין כבתפילה, אלא חיוב מעיקר הדין, כי זמן הקידוש הוא כל יום השבת. ואילו בהלכות הבדלה פסק השו"ע שרק אם שכח ולא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל עד יום שלישי, אבל במזיד לא יבדיל שוב – כי חיוב הבדלה ביום ראשון אינו מעיקר הדין אלא מדין "תשלומין" שנאמר רק בשכח ולא במזיד. קושיא זו הקשה בשו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סי' שמא) "דלענין קידוש פסקו הטור ושו"ע כהרמב"ם דבין בשוגג ובין במזיד מקדש והולך כל היום, וכתב הב"ח שם הטעם דהרמב"ם סובר דקידוש לא מקרי תשלומין אלא זמנו כל היום כולו. ולא דמי לתפילה דבמזיד קיימא לן דאין לו תשלומין במזיד. ואם כן בהבדלה דפסק דוקא בשכח יבדיל, צריך לומר דהבדלה דמבדיל והולך היינו מטעם תשלומין, ולכך דוקא בשכח יבדיל צריך לומר דהבדלה דמבדיל והולך היינו מטעם תשלומין, ולכך דוקא בשוגג כמו תפילה ובמזיד לא מהני תשלומין".

המהר"ם שיק הוסיף ותמה "איך אפשר לחלק בין קידוש והבדלה", שהרי לעיל [אות ו] הובאה בעיית הגמרא בפסחים "מי שלא קידש בערב שבת, מהו שיקדש והולך כל היום כולו", אשר נפשטה מדין "מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל

והולך כל השבת כולו" – ומפורש מי שלא קידש בליל שבת נלמד מדין מי שלא הבדיל במוצאי שבת. ומעתה "איך אפשר להבדלה דווקא שוגג ובקידוש אפילו מזיד, דיו לבא מן הדין להיות כנדון". המהר"ם שיק נשאר ב"צריך עיון".

שאלותיו קיבלו מענה על ידי החתם סופר, רבו של המהר"ם שיק, בשו"ת חתם סופר (או"ח סימן יז) הסביר את החילוק בין קידוש להבדלה, שבשבת בכל רגע הקדושה מתווספת והולכת, משא"כ בהבדלה שלאחר השבת ימי החול הם שווים: "אף על גב דלכאורה "זכור בכניסתו" משמע, מכל מקום כיון דהקדושה מתווספת והולכת, וכבוד יום עדיף מכבוד לילה, והיה ראוי לקדש ביום על תוספת קדושתם. ונהי אי קדיש בכניסתו סגי לכל מה שמוסיף והולך, מכל מקום מדרבנן תיקנו על כל פנים קדושה רבא לתוספת קדושת היום. ויש מאנשי מעשה מדקדקים לברך על הכוס גם בסעודה שלישית, משום תוספת קדושה. ונהי דלא חייבתו תורה בכל אלו, מ"מ מי שלא קידש בלילה ומקדש ביום איננו רק תשלומין, כי על שינוי קדושה הנכנסת עתה גם כן מברך. כל זה בקדושת היום. משא"כ בהבדלה, דלא שייך אלא ברגע פרידת שבת מהחול, ועל אותה רגע מברך, ושוב כל ימי החול שוים, ואם מבדיל אחר כך, אינו כמו פורע חובו, שהרי חייב לברך בזמנו ואיננו אלא תשלומין, ע"כ בהזיד ולא הבדיל אין לו תשלומין".

ולפי זה מבוארים פסקי השו"ע. החיוב לקדש לכל אורך השבת הוא מעיקר הדין, כי הקדושה "מתווספת והולכת",

ולכן גם אם לא קידש במזיד, חייב לקדש ביום כדי לצאת ידי חובת עיקר חיובו. ברם בהבדלה, החיוב להבדיל הוא רק ביציאת השבת [רגע פרידת השבת מהחול], ולאחר מכן החיוב להבדיל הוא רק בתורת "תשלומין" לחיובו ברגע הראשון של מוצאי שבת. והיות וחיוב תשלומין הוא רק בשכח ולא במזיד, רק אם שכח ולא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל עד יום שליש, ולא כאשר אינו מבדיל במזיד.

החתם סופר הסביר בכך את הגמרא בפסחים שהשוותה בין קידוש והבדלה: "בעל האיבעיא היה מסופק אפילו אם יש תשלומין לקידוש, משום דלא עלה על דעתו שיהיה תוספת קדושה וחיוב היום בעצמו, והיה מסופק אי עבר זמנו אם יש לו תשלומין. ופשיט מהבדלה, דלכל הפחות לא גרע מהבדלה". אך למסקנת הגמרא "שכבוד יום עדיף", והיינו שהקדושה "מתווספת והולכת", הרי שיש לחלק בין קידוש להבדלה.

לאור חילוקו של החתם סופר בין קידוש והבדלה, יש נפקא מינה למעשה בנדון דידן, שקטן שלא קידש בליל שבת חייב לקדש בשבת בבוקר את הקידוש שלא שמע בלילה, כי חיוב קידוש ביום הוא מעיקר הדין בגלל קדושת השבת שמתווספת והולכת. אבל אם לא שמע הבדלה הוא אינו חייב להבדיל לאחר השבת, כי חיוב ההבדלה ביום ראשון הוא בתורת "תשלומין" לחיובו במוצאי שבת ולא חיוב מעיקר הדין, ויתכן שקטן חייב רק בדיני חינוך על עיקר הדין ואין חיוב

לחנכו בתשלומין, כדברי בצל החכמה [לעיל אות ב] "דתקנתא לתקנתא לא עבדינן".

אלא שלאמתו של דבר, כל האמור לעיל בנדון חיוב תשלומין בהבדלה בכלל, וחייב קטן בתשלומין בהבדלה בפרט, התבסס על הדיוק מלשון השו"ע שכתב בהלכות הבדלה "שכח ולא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל עד סוף יום שלישי" – "שכח" בדווקא, ולא מזיד. ברם המשנה ברורה (סי' רצט ס"ק טו) כתב כי לשון השו"ע "שכח" לא נאמרה בדווקא "והוא הדין אם הזיד ולא הבדיל". וכן נקט בשלחן ערוך הרב (סי' רצט ס"ז ח) "עיקר מצות הבדלה בלילה שכח או

הזיד ולא הבדיל כליל מוצאי שבת, יבדיל למחר ביום". ברם בכף החיים (שם ס"ק כג) הביא את דברי שו"ע הרב, וכתב: "מיהו בתשובת חתם סופר (או"ח סי' יז) כתב דווקא שכח, אבל הזיד לית ליה תשלומין, ושאני הבדלה מקידוש".

ולפי המשנה ברורה והשו"ע הרב, אין ראיה כי הבדלה ביום ראשון היא מדין תשלומין, וחזרנו למבואר לעיל שיש לחייב קטן שלא שמע הבדלה במוצאי שבת, לשמוע הבדלה ביום ראשון, כי חיוב קידוש בשבת ביום והבדלה ביום ראשון אינם בתורת "תשלומין", אלא חיוב מעיקר הדין הנמשך עד סוף יום שלישי.

לסיכום: בשמירת שבת כהלכתה ובפסקי תשובות חייבו קטנים שלא שמעו הבדלה, לשמוע הבדלה ביום ראשון, בלא ברכת בשמים ונר, וטעם הדבר נתבאר לעיל, משום שהחיוב להבדיל עד יום שלישי הוא מעיקר הדין.

וכתב בפסקי תשובות (סי' רצו הערה 182) "אמנם יש לציין למה שכתבו בשו"ת בצל החכמה וקנין תורה [המובאים לעיל] שלא שמענו לחנך קטנים על תשלומין במצוה שיש לה תשלומין כשלא קיימה בזמנה.

ובשו"ת שבט הקהתי (ח"ו סי' קנב) כתב שהכל לפי הענין והבנת הילד: "אם הקטן מבין ענין שאפשר להבדיל עד יום שלישי, יש מקום להחמיר שיבדיל, ומי שמקיל יש לו על מה לסמוך. אבל אם אינו מבין הענין דאפשר להשלים עד יום שלישי, אין צריך להחמיר שישמע הבדלה ביום ראשון".

★ ★ ★

- ח -

חיוב קטן בתשלומין בהבדלה במוצאי יום טוב

הפוסקים דנו, האם מי שלא הבדיל במוצאי יום טוב, חייב להבדיל למחרת, או לא.

רבי שלמה קלוגר כתב בהגהות חכמת שלמה (או"ח סימן רצט ס"ז) לחלק בין הבדלת שבת להבדלת יום טוב: "דווקא בהבדלה של שבת, אז שייך להבדיל ב' ימים מטעם המפורש בש"ס (פסחים קו, א) דכמו דהוי לענין גיטין דעד יום ד' נקרא בתר שבתא. אבל אם שכח הבדלה של יום

טוב, תיכף ביום מחר אין לו עוד תשלומין, כי ליום טוב אין הימים נמשכים אחריו להיות שייך להבדיל בהם". והוסיף: "ויש להסביר טעם הדבר מה שיש חילוק בין רגל לשבת. חדא, על פי מה שכתב הש"ך בחו"מ (ס"ו מג) בשם רבנו תם דלכך נקרא אחר הרגל ט"ו יום, מכח מה שהיו עולי רגלים מגיעין לנהר פרת וכל זמן שהיה בדרך נקרא להם אחר הרגל. אם כן חילוק גדול יש, דבשלמא אחר שבת שאין שום טעם למה קוראין כן, ואין קריאה זו מצד ענין אחד, ובעל כרחך דהימים גופייהו שייכין לשבת שאחריהם, דשבת הוי בכלל הימים וראש להם, והימים שייכים לו, ולכן ממה שנקרא לענין גט ימים אלו אחר שבת, מוכח שהם שייכים לשבת, ולכן גם לענין הבדלה שייכים להבדיל בהם על שבת. אבל לענין הרגל, מה שנקרא בלשון בני אדם ט"ו יום אחרי הרגל, הוי רק בלשון בני אדם, מכח שהולכי רגלים הולכים בדרך נקרא להם אחרי הרגל, וא"כ תינח בלשון בני אדם, ולכך לענין גט מה שהתנה הוא אחרי הרגל, אז תליא בלשון בני אדם, אבל לענין הבדלה לפי האמת אין שייכות לימים שאחר יום טוב לגוף היום טוב, ומה שייך זה להבדלה מה שבלשון בני אדם נחשב אחר הרגל, ולכך תיכף ביום המחרת אין לו להבדיל עוד".

או"ם המשנה ברורה (סימן רצט ס"ק טז) העתיק להלכה את דברי רבי עקיבא אייגר בשם ספר לשון חכמים: "דבמוצאי יום טוב אין להבדלה תשלומין, דבשבת

שייך לומר דהג' ימים ראשונים שייכים עוד לשבת שעבר, משא"כ ביום טוב". וסיים למעשה: "ומכל מקום הגרע"א מצדד שם דכל יום הראשון שאחר יום טוב יכול להבדיל".

- מ -

והנה בספר הכל בו (סימן נח) שחיברו אחד מרבנותינו הראשונים [לא נודע מיהו] כתב כהוראת רבי עקיבא אייגר: "כשם שמקדשים בלילי שבתות כך מקדשים בלילי ימים טובים, וכן מבדילין במוצאייהם ובמוצאי יום הכיפורים, שכולם שבתות ה' הן. ועיקר הקידוש וההבדלה בלילה, ואם לא קידש ולא הבדיל בלילה מקדש ומבדיל למחר כל היום". והוסיף בסוף דבריו הוספה משמעותית: "אחד שוגג ואחד מזיד".

ומעתה לפי המבואר לעיל [אות ה] בדברי הב"ח, מכך שכתב שגם במזיד מבדיל למחר כל היום, מוכח שהחיוב להבדיל למחרת מוצאי יום טוב [למי שלא הבדיל במוצאי יום טוב] אינו בתורת "תשלומין" אלא חיוב מעיקר הדין [שכן אין "תשלומין" למזיד], ולפיכך קטן גם יהיה מחוייב בחינוך לקיום מצוה שהיא מעיקר הדין.

וכן מבואר בליקוטי הערות על שו"ת חתם סופר (או"ח ס"ו יז) שכתב לדייק בדברי הכל בו שלא הזכיר בהלכות הבדלה בשבת שיש חיוב להשלים הבדלה כאשר לא

הבדיל במזיד, וביאר את הטעם לחלק בין שבת ויום טוב: "דשאני הבדלת יום טוב, דכיון שאינו מבדיל אלא יום המחרת בלבד, אם כן אינו מדין תשלומין אלא משום דהיום הולך אחר הלילה, וכולא יומא בכלל מוצאי יו"ט הוא. וכיון שכן אפילו הזיד ולא הבדיל שפיר מבדיל למחרתו. משא"כ הבדלת שבת שזמנה עד יום רביעי, יש לומר שכל ג' הימים ואפילו יום הראשון משום תשלומין ניהו, ומזיד הרי אין לו תשלומין".

לפי חילוקו בין גדר חיוב תשלומין בהבדלה ביום טוב לחיוב התשלומין בהבדלה בשבת, נפקא מינא לנדון דידן, שיש לקטן חיוב תשלומין רק בהבדלה של יום טוב, שהחיוב להשלימה למחרת הוא מעיקר הדין, ולא בהבדלה של שבת שהחיוב להשלימה הוא בתורת "תשלומין" ולא חיוב מעיקר הדין, יתכן שקטן חייב רק בדיני חינוך על עיקר הדין ואין חיוב לחנכו בתשלומין, כדברי בצל החכמה [לעיל אות ב] "דתקנתא לתקנתא לא עבדינן".

★ ★ ★

- י -

יסוד מצות חינוך לא מתאים עם חינוך "תשלומין"

לעיל הובאו שני הסברים, מדוע אין לקטן חיוב תשלומין בתפילה.

• בצל החכמה כתב, שמצות החינוך היא "תקנתא" מדרבנן, וגם "תשלומין" היא "תקנתא" מדרבנן, והכלל הוא "דתקנתא לתקנתא לא עבדינן".

• קנין תורה בהלכה כתב, שעיקר מצות חינוך היא לחנך הבן לקיום מצוות, ולא לתיקונים במה שחסר.

ולענ"ד נראה להוסיף ולבאר מדוע אין לקטן חיוב תשלומין בתפילה, משום שיסוד מצות חינוך הוא "התחלה", דהיינו לחנך את הקטנים להתחיל לקיים ולשמור תורה ומצוות, וכמו שכתב רש"י

על הפסוק (דברים כ, ה) "מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בֵּית חָדָשׁ וְלֹא חָנְכוֹ יֵלֶךְ וַיֵּשֶׁב לְבֵיתוֹ" – "ולא חנכו, לא דר בו. חנוך לשון התחלה". וכן כתב רש"י במסכת שבועות (טו, א ד"ה מכאן) "וחינוך לשון התחלה". והיות וענין החינוך הוא להרגיל את הקטן כבר בהתחלה לעשות את המצוות כראוי, אין חיוב לחנכו ב"תשלומין" שהוא היפך הרעיון של התחלה, אלא ענין של דיעבד, באופן הלא צפוי שאירע ושכח, ולכן אין זה בכלל מצות "חינוך".

ובאופן אחר אפשר להסביר, כי "חינוך" צריך להיות בעשיית המצוה

בשלמות, כדברי הביאור הלכה (סימן תרנו) "ופשוט דצריך שיהיו ד' מינים [של הקטן] כשרים כמו בגדול", והיינו כי יסוד מצות חינוך הוא לחנכו באופן מושלם, וחינוך לתשלומין מורה על חסרון, ולכן אין חיוב תשלומין.

- יא -

תפילת "תשלומין" - כתפילה החסרה
או בתפילה אחרת

עוד נראה לבאר את המחלוקת האם יש לקטן חיוב תשלומין בתפילה, על פי מה שהבאנו בספרנו רץ כצבי (מעגלי השנה ח"א סימן ז אות ז) את מחלוקת האחרונים בעיקר גדר תפילת "תשלומין" - האם נחשבת ממש כתפילה החסרה, או שחז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל בתפילה אחרת. והיינו שאם לא התפלל מנחה, יש לדון האם תפילת התשלומין נחשבת כתפילת "מנחה", או "ערבית", והנפקא מינה בזה מבוארת בדברי הצ"ח והרש"ש שנחלקו בדין זה, כמבואר שם בהרחבה.

אם נאמר שתפילת התשלומין היא השלמת החיוב המקורי, ומי שלא התפלל שחרית ומתפלל מנחה שתיים, נחשב כאילו מתפלל שחרית ומנחה, ובעצם מתפלל את התפילה שהחסיר, יש מקום להבין ששייך גם בקטן לחנכו להשלים את התפילה שהחסיר. אבל אם ביסוד תפילת התשלומין התחדש, שחז"ל קבעו אפשרות להשלים את חיוב התפילה שלא התפלל בתפילה אחרת, ובעצם הוא מתפלל תפילה אחרת - פעמיים מנחה, יתכן שאין כאן מצות חינוך, שהרי צריך לחנכו להתפלל את התפילות בזמנן, שחרית מנחה וערבית, ולא להרגילו להתפלל תפילה אחרת במקום התפילה שהיה צריך להתפלל.

סימן כז

חינוך קטנים בברכת כהנים

בבית הכנסת שבו אני מתפלל, 'ישראל הצעיר' דהאנקוק פארק, לוס אנג'לס, נוהגים ילדי הכהנים לעלות לדוכן [ביום טוב] עם אבותיהם, אף לפני גיל בר המצוה. אולם מחובתי לציין כי מנהג זה אינו מצוי כל כך, וברוב בתי הכנסת בהם התפללתי, ובפרט בעיר בה גדלתי בנעורי, תל אביב, הכהנים הקטנים אינם עולים כלל לדוכן. ונשאלת השאלה מדוע אמנם אין מצוה לחנך כהנים קטנים לקיים את מצות נשיאת כפיים, כשם שמצוה לחנכם לקיים את שאר המצוות ציצית ותפילין ולולב, כאשר יודע לקיימן, וצ"ע.

- א -

בשליש מסוגיות הש"ס הוזכר דין קטן בנשיאת כפיים:

• במשנה במסכת מגילה (כד, א) מובא כי "קטן קורא בתורה ומתרגם, אבל אינו נושא את כפיו".

• במסכת חולין (כד, ב) תנו רבנן "נתמלא זקנו, ראוי ליעשות שליח ציבור ולירד לפני התיבה ולישא את כפיו". משמע שקטן אינו רשאי לשאת כפיו כלל, וגדול רשאי לשאת כפים לאחר י"ג שנים אפילו כשיש ב' שערות, רק אם "נתמלא זקנו".

• במסכת סוכה (מב, א) מובא: "קטן היודע לנענע, חייב בלולב. להתעטף, חייב בציצית. לשמור תפילין, אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר, אביו לומדו תורה וקריאת שמע. היודע לפרוס כפיו, חולקין לו תרומה בבית הגרנות". ופירש רש"י:

"היודע לפרוס כפיו כשהוא כהן, חולקין לו תרומה בבית הגרנות. ומקמי הכי אין חולקין לו בגורן, אבל משגרין לו לביתו אם יודע לשומרה בטהרה, ומשיודע לפרוס כפיו ופורס בצבור, הכל יודעים שהביא שתי שערות, שאין קטן פורס כפיו, כדאמרינן במגילה (כד, א), הלכך חולקין לו". ומשמע מדברי רש"י שכהן קטן אינו נושא כפיו בשום פנים ואופן, ורק אם הביא שתי שערות נושא כפים.

והתוספות (שם ד"ה היודע) כתבו על פירושו של רש"י: "ולא משמע הכי, אלא בקטן ממש איירי דומיא דהיודע לדבר אביו מלמדו תורה וכן כולהו אחריני". ומשמע לשיטתם כי בסוגיא במסכת מגילה מבואר כי גם קטן פחות מבן י"ג שנים נושא כפים [ויש לדייק בדברי הגמרא כשיטת רש"י שקטן אינו נושא כפים בכלל, שהרי לא נאמר בגמרא "קטן היודע לפרוס כפיו, חייב לשאת כפיו",

כשם שנאמר ביחס ללולב, ציצית ותפילין. אלא "היודע לפרוס כפיו, חולקין לו תרומה בבית הגרנות". ומכאן שאין כל חובה לחנך את הקטן לנשיאת כפים, ורק אם הביא שתי שערות נושא כפים].

ויש ליישב את דברי חז"ל הנראים כסותרים זה את זה, ולברר האם קטן נושא כפים, ומה הדין לאחר י"ג שנה כשהביא ב' שערות.

ובן יש לתמוה, מדוע לשיטת רש"י אין מצוה לחנך כהנים קטנים לקיים את מצות נשיאת כפיים, כשם שמצוה לחנכם לקיים את שאר המצוות כדוגמת ציצית, תפילין ולולב, כאשר יודע לקיימן, וצ"ע.

- ב -

בבירור דיני הקטן בנשיאת כפים, כתבו התוספות במסכת מגילה (כד, א ד"ה ואין) ליישב את סוגיות הש"ס: "ויש לומר דההיא דלולב הגזול (הגמרא בסוכה) מיירי עם כהנים גדולים ללמוד ולהתחנך, והא דפסלינן הכא (במסכת מגילה) קטן, מיירי בשאין גדולים עמו. וההיא דחולין דבעי מילוי זקן, מיירי לישא כפיו תדיר בקביעות, אבל באקראי בעלמא יכול הוא לישא כפיו אף על פי שלא נתמלא זקנו, כדי לאחזוקי נפשיה בכהני". ולמדנו מדברי התוספות שלושה חילוקים בדיני קטן בנשיאת כפים:

[א] קטן שלא הביא ב' שערות, רשאי לשאת כפים רק עם כהנים גדולים נוספים, אך לבדו אינו רשאי לעלות לדוכן.

[ב] הביא ב' שערות אך לא "נתמלא זקנו", רשאי לשאת כפים גם לבדו, באקראי ולא בקביעות [כדי להיות "מוחזק" בכהונה].

[ג] לאחר י"ג שנים, רק כהן "שנתמלא זקנו" רשאי לשאת בקביעות.

ובן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סימן קכח סע' לד) "קטן שלא הביא שתי שערות, אינו נושא את כפיו בפני עצמו כלל, אבל עם כהנים שהם גדולים, נושא ללמוד ולהתחנך. ומי שהביא שתי שערות, נושא את כפיו, אפילו בפני עצמו. ומיהו דווקא באקראי בעלמא, ולא בקביעות. עד שיתמלא זקנו, שאז יכול לישא כפיו אפילו יחידי בקבע. וכל שהגיע לשנים שראוי להתמלאות זקנו, אף על פי שלא נתמלא, קרינן ביה נתמלא זקנו".

אולם למעשה כתב הישועות יעקב (סי' קכח ס"ק טו) "ובזמנינו לא נהגו הקטנים לעלות אף עם כהנים אחרים, ומהראוי שיצאו על כל פנים מבית הכנסת אם רצונם להחמיר על זה". וכדברי שו"ת שרגא המאיר (ח"ב סימן ג) "מנהגינו שאין קטן נושא כפיו אף בצירוף כהנים אחרים, והיה מעשה שבאו קטנים לבית מדרשנו בפה לונדון ורצו לנהוג שגם הקטנים ישאו את כפיהם עם הכהנים הגדולים, ומחיתי בזה כי לא ראיתי בשום מקום, לא בויז'ניץ ולא בשום מקום שהייתי, שישאו קטנים כפיהם אפילו אם הגדולים עמהם. וגם אצל מרן (שליט"א) זצ"ל לא ראיתי כן. אבל הרבה צווחו עלי, הלא הוא פסק בשו"ע שעם כהנים גדולים ישאו את כפיהם מטעם

חינוך, ולמה ימחה להם את נשיאת כפיהם. ואמרתי כיון שהוא דבר חדש שלא ראיתי, וידוע מאמר החתם סופר שחדש אסור מן התורה. וכעת ראיתי בספר הקדוש נימוקי אורח חיים מהאדמו"ר ממונקאטש, שפעם רצה איש אחד להנהיג שישאו קטנים את כפיהם עם הכהנים הגדולים בבית המדרש אצל אביו בעל הדרכי תשובה, ומחה בעל הדרכי תשובה בהם. וכתב שם טעם לשבח דהלא שיטת רש"י בסוכה (מב, א) דקטן קודם י"ג שנה אינו נושא את כפיו כלל, וכן הרמב"ם לא חילק בין אם בפני עצמם או אם כהנים גדולים בשנים. ואדרבה תמה על הבית יוסף מדוע פסק כנגד דעת רש"י והרמב"ם רק כשיטת התוספות, וע"כ מנהגינו שהוא כשיטת רש"י.

וכן נקט ידידי הגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ד סימן לח) "ונראה דלמנהגנו דקטנים אינם נושאים כפיהם לברך, אפילו ירצה קטן לעלות אינו

רשאי. דעצם הנשיאת כפים של קטן הוי פגיעה בכבוד הציבור אף כשעולה עם אחרים, וכיון שמנהגם שלא ישא קטן כפיו, ממילא יש להם זכות למנוע מלשנות המנהג ולפגוע בכבודם, ועל כן גם עם אחרים ראוי להם למנוע לעלות". אמנם הגר"מ שטרנבוך מסיים: "אבל אם מתעקשים לעלות, לא נוכל למנוע מהם, כיון שמעיקר הדין דשולחן ערוך נראה שמותר".

מכאן מקום, השאלה שנשאלה לעיל, מדוע אין מצוה לחנך קטן לקיים את מצות נשיאת כפיים, כשם שמצוה לחנכו לקיים את שאר המצוות, נותרה על כנה, וצ"ע.

וגם פסק השו"ע בשיטת התוספות לא מובן ממה נפשך, אם הקטן רשאי לשאת כפיים עם כהנים אחרים, נראה שגם אפשר לחנכו לקיים את המצוה, ואם כן מדוע שלא ישא כפים יחידי מדין חינוך, וצ"ע.

★ ★ ★

- ג -

אין כבוד הציבור להיות כפופים לברכתו של קטן

ונראה לבאר מדוע כהן קטן אינו נושא כפים מדין חינוך.

רש"י על דברי המשנה במגילה שקטן אינו נושא את כפיו, כתב: "ואינו נושא את כפיו - אם כהן הוא, שאין כבוד של צבור להיות כפופים לברכתו". ועל פי דבריו ביאר שלחן ערוך הרב (סימן קכח סע')

(ט) את פסק השו"ע: "קטן אפילו הוא בן י"ג שנה אלא שלא הביא ב' שערות אינו נושא את כפיו בפני עצמו, שאין כבוד הציבור להיות כפופים לברכתו. אבל עם כהנים אחרים שהם גדולים, אפילו אינו בן י"ג שנים, שיודע לישא את כפיו נושא עמהם כדי להתחנך במצוות. ומשהביא ב' שערות נושא כפיו אפילו בפני עצמו באקראי, ולא בקביעות עד שיתמלא זקנו, משום כבוד הציבור שאין כבודם שיכרכם יחידי בקביעות מי שלא נתמלא זקנו".

וכדבריו כתב המשנה ברורה (סי' קכח ס"ק קכב) "קטן שלא הביא שתי שערות, אינו נושא את כפיו בפני עצמו, אפילו באקראי שאין כבוד הציבור להיות כפופין לברכת קטן".

ומבואר שכאשר קטן נושא כפיו יחידי, אפילו באקראי, אין זה מכבוד הציבור להיות כפופים לברכתו, ועל כן יש למנוע ממנו לעלות לדוכן. וממילא, כאשר נושא את כפיו עם כהנים אחרים, שוב אין הציבור "כפופים" רק לברכתו, ועל כן אין בכך פגיעה בכבוד הציבור. ומשהביא ב' שערות [ועדיין לא "נתמלא זקנו"] כבר אין בנשיאות כפיו פגיעה בכבוד הציבור, אלא אם כן הדבר נעשה בקביעות.

אלא שיש להקשות על טעם זה, מדברי הרמב"ם שכתב בהלכות תפילה וברכת כהנים (פרק טו הלכה ו-ז) "כהן שלא היה לו דבר מכל אלו הדברים המונעים נשיאת כפים, אע"פ שאינו חכם ואינו מדקדק במצות, או שהיו הבריות מרננים אחריו, או שלא היה משאו ומתנו בצדק, הרי זה נושא את כפיו, ואין מונעים אותו. לפי שזו מצות עשה על כל כהן וכהן שראוי לנשיאת כפים, ואין אומרים לאדם רשע הוסף רשע והימנע מן המצוות. ואל תתמה ותאמר ומה תועיל ברכת הדיוט זה, שאין קיבול הברכה תלוי בכהנים אלא בהקב"ה שנאמר (במדבר ו, כז) וְשָׂמוּ אֶת שְׁמִי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲנִי אֶבְרַכֶּם, הכהנים עושים מצוותם שנצטוו בה, והקב"ה ברחמיו מברך את ישראל כחפצו". ומעתה יש לתמוה מדוע כאשר כהן קטן הנמצא לבדו נושא כפים, נחשב הציבור "כפוף" לברכתו,

והרי הכהנים אינם מברכים את הציבור אלא בסך הכל עושים את מצוותם "והקב"ה ברחמיו מברך את ישראל כחפצו", וצ"ע.

- ד -

קטן פנוי אינו שרוי בשמחה

כתב השו"ע (או"ח סימן קכח סע' מד) "כהן, אע"פ שהוא פנוי, נושא את כפיו", והרמ"א השיג על דבריו וכתב: "ויש אומרים דאינו נושא כפיו, דהשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, והמברך יש לו להיות בשמחה".

ומדברי הרמ"א הוכיח בשו"ת שרגא המאיר (ח"ב סימן ג) שקטן אינו נושא את כפיו "דהלא אינו נשוי". ולכן אפשר להבין את המנהג הרווח ברוב בתי הכנסת [כדברי הישועות יעקב ושרגא המאיר], שקטנים אינם עולים לדוכן, שהרי קטן אינו נשוי ואינו בשמחה".

ואולם המור וקציעה (סי' קכח עמ' קנג) כתב על דברי הרמ"א שכהן פנוי אינו נושא כפים בגלל שאינו בשמחה: "ואני הצעיר אומר, תמה על עצמך, הרי אמרו אפילו קטן היודע לישא כפיו עולה". כלומר, אדרבה, דברי הרמ"א לכאורה עומדים בסתירה לפסק השו"ע (בסע' לד) שקטן רשאי לעלות לדוכן עם כהנים גדולים, למרות שהוא פנוי ואינו שרוי בשמחה. ותירץ המור וקציעה: "דילמא קסבר [הרמ"א] דגדול הפנוי וראוי להיות בעל אשה, גרע. משום דמרגיש בחסרונו שהוא שרוי בלא שמחה וצער הוא לו, חייש

למיעוט כוונה, לפי שלבו דואג ומהרהר בנשים. משא"כ בקטן שאינו מכיר בכך אינו שרוי בצער ולא נגרע משמחתו דבר, כך נ"ל לתת קצת תבלין בדבר". ומבואר בדבריו שלא כדברי השרגא המאיר, כי לדעת המור וקציעה, דברי הרמ"א שכהן פנוי שאינו שרוי בשמחה לא נושא כפיים נאמרו דווקא על כהן גדול, השרוי שלא בשמחה, אך כהן קטן אינו שרוי שלא בשמחה, ושפיר אין כל מניעה שלא יעלה לדוכן.

- ה -

הטעם לנשיאת כפים בזמן הזה כדי שלא תשתכח תורת כהונה - אינו שייך בקטן

הרמ"א (או"ח סימן קכח סע' מד) הזכיר את מנהג האשכנזים שאינם נושאים כפים בחו"ל כל יום, אלא בימים טובים בלבד. ובשו"ת בית אפרים (או"ח סימן ו) הסביר טעם למנהג, כי הרי ידוע שהכהנים בזמן הזה הם "כהני חזקה" ולא כהנים "ודאיים" מיוחסים. ומעיקר הדין היה צריך לאסור על הכהנים לעלות לדוכן לברך בזמן הזה, מחמת ג' חששות, כפי שסיכם בשו"ת שרגא המאיר (ח"ב סימן ג) "ועל כן יש לחוש בזמן הזה על ג' דברים אם עולה כהן לדוכן: [א] דעובר בעשה, כה תברכו ולא זרים, דלאו הבא מכלל עשה, עשה. [ב] כשם שמצות עשה על הכהנים לברך, כך מצות עשה על זרים להתברך מפי הכהנים בשעה שמברכין פנים אל פנים, וכשעולה לדוכן הוא איננו בכלל הברכה, ועובר

בעשה. [ג] אם זר הוא יש ברכה לבטלה. והאריך שם (הבית אפרים) למצוא טעם איך נושאים הכהנים כפים בזמן הזה ואין חוששים לשלש חששות הנ"ל, ועיקר טעמו הוא, שנושאים ברגלים ביום טוב כדי שלא תשתכח תורת כהונה, ויזהרו בטומאות שהכהן מזהיר עליהם". הסיבה שהתירו לכהנים לעלות לדוכן בזמן הזה למרות החששות ההלכתיים הכרוכים בכך, נובעת מהצורך "שלא תשתכח תורת כהונה", דהיינו שהכהנים יזכרו שיש להם "תורת כהונה" וידעו להיזהר בקדושתם שלא להיטמא בטומאות שהכהן מזהיר עליהם, ולא להינשא עם הנשים האסורות לכהונה.

ועל פי זה כתב בשו"ת שרגא המאיר: "לפי עניות דעתי מטעם זה גם כן טעם לשבח למנהגינו שאין קטנים עולים לדוכן אפילו עם כהנים גדולים כמנהגינו, דכיון שאין שייך לומר על קטנים שישאו כפיהם כדי שלא תשתכח תורת כהונה מהם, דהלא אין חיוב עליהם, ואדרבה יש את הג' חששות הנ"ל. וכיון דאם יגדלו ישאו כפיהם ביום טוב, בזה כבר די שידעו שהם כהנים לאחזוקי באיסורי כהונה".

- ו -

קמן אינו בר דעת לברך "באהבה"

נוסח הברכה בברכת הכהנים מתייחד בתוספת מלה: "וְיִצְוֵנוּ לְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה".

ובבבב החיים (סי' קכח ס"ק עה) ביאר: "הטעם שהתקינו לומר באהבה בברכת

(ג) לתפילה הנאמרת על ידי הכהנים לאחר שסיימו לברך את ברכת הכהנים: "רבונו של עולם, עשינו מה שגזרת עלינו, אף אתה עשה עמנו כמה שהבטחתנו. השקיפה ממעון קדשך מן השמים, וברך את עמך את ישראל". והקשה הישועות יעקב מדברי רש"י (בראשית יח, טז) "כל השקפה שבמקרא לרעה, חוץ מהשקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כו, ט), שגדול כח מתנות עניים שהופך מידת הרוגז לרחמים. ואם כן איך יאמרו הכהנים "השקיפה" כי הוא לרעה ח"ו, ובמה יצאו מכלל רעה ח"ו".

וביאר הישועות יעקב: "אמנם במה דכתיב (במדבר ו, כו) 'שֶׁאֵל ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ, הֵינּוּ שְׂגֹדֹל כַּח נְשִׂיאת כַּפַּיִם שֶׁהִקְבֵּה נוֹשֵׂא פָנִים לְיִשְׂרָאֵל וְנִכְנַס לִפְנֵי מִשְׁוֹרֵת הַדִּין, וּבִכַּח בְּרִכַּת כַּהֲנִים נִתְהַפֵּךְ הַכֹּל לְטוֹבָה. וְאִמְנֵם עֵינֵי הַהִיפּוּךְ הַנֶּצֶרֶךְ כֹּאֵן לִפְנֵי שֶׁהַכַּהֲנִים מְבַרְכִּין לְיִשְׂרָאֵל וְכַפֵּי הַנְּרָאָה הֵם בְּטוֹחִים שֶׁהִקְבֵּה יִסְכִּים עַל יָדָם. וְג' דְּבָרִים מְזַכְרִים עוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם, וְאֶחָד מֵהֶם עֵינֵי תַּפִּילָה – שֶׁמִּצִּפָּה שֶׁתִּעֲלֶה תַּפִּילָתוֹ. לִכְךָ אוֹמְרִים הַכַּהֲנִים עֲשִׂינוּ מַה שֶׁגִּזְרַת עֲלֵינוּ, כִּאִילוּ בְּגִזְרַת הַמָּקוֹם עָשׂוּ, וְהִקְבֵּה יֵהֲפֹךְ לָהֶם לְטוֹבָה."

ועל פי זה כתב הרב אלעווסקי: "ומעתה אפשר לומר, דבקטן יכול להיות ח"ו חשש של סכנה של "עיון תפלה", ולכן דווקא מי שמצווה מן התורה לישא כפיו יכול לישא ביחידי, משא"כ קטן שאינו מצווה. ומכל הנ"ל נראה דזה דווקא ביחידי, אבל כשיש כבר הברכה באהבה ובמצות ה' מפי אחרים, אז לקטן גם מותר לברך".

כהנים, משום דאיתא בזה"ק פרשת נשא (דף קמ"ז) כל כהן דלא רחיס לעמא או עמא לא רחמין ליה, לא יפרוס ידוי לברכא לעמא, דכתיב (משלי כב, ט) טוב עין הוא יברך, אל תקרי יבורך אלא יברך, ע"כ. והביאו המג"א (ס"ק יח). ועל כן תקנו זה בברכה כדי שיתנו דעתם הכהנים לאהוב את ישראל וגם ישראל יאהב לכהנים". והמשנה ברורה (ס"ק לו) כתב: "כהן שהצבור שונאים אותו או הוא שונא את הצבור, סכנה הוא לכהן אם ישא כפיו [ולכן יצא מבית הכנסת קודם רצה, אם אינו יכול לכוף את יצרו ולהסיר השנאה מלבן]. ועל זה תיקנו בברכה לברך את עמו ישראל באהבה".

ועל פי דבריהם הטעים ידידי רבי דוד אלעווסקי, ראש ישיבת מתיבתא בית ישראל גור בניו יורק, את המנהג שכהנים קטנים אינם עולים לדוכן: "ויש לומר דענין האהבה לא נמצא רק בגדול בן דעת, ואחד מן הביאורים של בר דעת הוא אהבה. וקטן עדיין אינו יכול להשיג בשלימות את הענין של אהבת ישראל, על כן אין לו לברך ברכת כהנים ביחידי כי חסר לו אהבה במצוה".

- ז -

קטן אינו ניצול מ"עיון תפילה" בברכתו

הפבר נוסף מדוע נהגו שכהן קטן אינו עולה לדוכן, כתב הרב אלעווסקי על פי ביאורו של הישועות יעקב (סי' קכח ס"ק

- ח -

בקטן לא ניתן לקיים את דין "אמור להם" - להזמין את הכהנים לברך

בספר רשימות שיעורים על מסכת סוכה (דף מב ע"א) מובא ביאורו של הגר"ד סולובייצ'יק, לדברי רש"י ותוספות [לעיל אות א] בנדון קטן בנשיאת כפים: "אליבא דרש"י אין קטן נושא את כפיו בכל אופן. ברם לתוספות נושא קטן את כפיו יחד עם גדולים. ולכאורה צ"ע למה לרש"י לא ישא הקטן את כפיו מדין חינוך, כמו בשאר המצוות. ונראה כי דין נשיאת כפים מיוסד בהזמנת הצבור אמור להם, וז"ל הרמב"ם (הלכות תפילה פי"ד הל"ג) ורש"י מקרא אותם מלה מלה והם עונים, שנאמר (במדבר ו, כג) אָמֹר לָהֶם, עד שיאמר, עכ"ל. הכהנים מוזמנים לברך על ידי הצבור, והואיל ואין הקטן בר הזמנה ופסול הוא לשליחות, לפיכך אינו נושא את כפיו ואפילו מדין החינוך.

ולדעת התוספות, כשיש גדולים הנושאים את כפיהם, קטן עולה לדוכן עמהם, כי הזמנת הציבור לעלות לדוכן שייכת לחבורת הכהנים, ואינה שייכת לכל כהן וכהן בפרט, והואיל וכך נכלל הקטן בין אלה שעולים לדוכן ונושא את כפיו עמהם". ומבואר בדבריו כי הסיבה שכהנים קטנים אינם עולים לדוכן היא, בגלל שבכהן קטן לא ניתן לקיים את דין "אמור להם" - "להזמין את הכהנים לברך.

ולדעת תוספות, רשאי הקטן לעלות לדוכן רק עם כהנים אחרים, כי כשיש כהנים אחרים מתקיימת ה"הזמנה הכללית" לכל הכהנים, והקטן בכללם.

ובעין דבריו כתב הגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סימן לח) "בברכת כהנים הדין דצריך לקרוא להם דווקא שנאמר אָמֹר לָהֶם, וקטן שאין מחוייב וגם אינו שייך בעבודה זו אין קורין לו לעלות ואפילו עם כהן אחר, דאין לציבור ענין ותועלת בנשיאת כפיו. אלא דאביו חפץ להרגילו ולחנכו, ולא קרינן ביה אָמֹר לָהֶם. וכיון שחסר בנשיאת כפיים כמצותה אינו יכול לברך. וכן שמעתי מהגאון דבריסק זצ"ל שבלי קריאה, חסר מהתורה בחפצא דנשיאת כפים, וזו סברת התוספות במנחות (מד, א) שבכהן אחד הוי רק דרבנן שחסר בקריאה שאין קורין לאחד".

"הקריאה" - "הזמנה" לכהנים לברך, היא חלק מקיום המצוה, כדברי הגר"ז מבריסק "שבלי קריאה, חסר מהתורה בחפצא דנשיאת כפים". ומאחר וקטן אינו מחוייב במצוה, לא ניתן לקרוא לו לעלות לדוכן. ולפיכך אין סיבה שיעלה לדוכן כי הוא אינו מקיים את המצוה ללא ההזמנה להיקרא לשאת את כפיו, וגם לא את מצות החינוך לנשיאת כפים, כי חסר פה חלק מהותי מהמצוה.

★ ★ ★

- ט -

קמן פסול לעבודה בבית המקדש ולכן
אין חיוב לחנכו ל"עבודת" נשיאת
כפים

במסכת מנחות (יח, ב) מוזכרות ט"ו
עבודות הכהנים בבית המקדש,
ובתוכן "נשיאת כפים בין מבפנים [בעזרה]
ובין מבחוץ [בכל עיר ועיר]". והרמב"ם
בספר המצוות הביא את מצות נשיאת כפים
(מצוה כו) בכלל עבודות המקדש, בין מצות
הדלקת המנורה (מצוה כה), לבין מצות לחם
הפנים (מצוה כז). ומפורש בדבריו כי עיקר
מצות נשיאת כפים קיומה במקדש בתורת
עבודת המקדש. וכן נראה מדברי הרס"ג
שלא מנה באזהרותיו את מצות נשיאת
כפים, ותמה על כך הגרי"פ פרלא בפירושו
לספר המצוות של הרס"ג (עשה קנה) וביאר:
"דמצות נשיאת כפים מהתורה אינה נוהגת
אלא במקדש, ודין נשיאת כפים שבמקדש
הוא מחלקי העבודה, וכיון שמנה הרס"ג
מצות העבודה, שוב לא מנה מצוה זו".

והנה במסכת חולין (כד, א) מפורש בדברי
הגמרא שקטן פסול לעבודה בבית
המקדש: "תנו רבנן, דְּבַר אֶל אֶהְרֶן לֵאמֹר
אִישׁ מִזֶּרְעֶךָ לְדֹרֹתָם (ויקרא כא, יז), מכאן אמר
רבי אלעזר קטן פסול לעבודה. מאימתי
כשר לעבודה, משיביא שתי שערות, אבל
אחיו הכהנים אין מניחין אותו לעבוד עד
שיהא בן עשרים".

ועל פי זה כתב בשו"ת תשובות והנהגות
(ח"ד סימן לח) "ונראה לעניות דעתי
בטעמא שקטן אינו רק פטור מנשיאת

כפיים אלא גם פסול, דנשיאת כפיים הוי
עבודה כמבואר במנחות (יח, ב) ובקטן ילפינן
(חולין כד, ב) מקרא שפסול לכל עבודה, וזה
כולל גם נשיאת כפיים. ואשר על כן אף
דבעלמא קטן פטור מהמצוות ומכל מקום
מקיים המצוה, אבל כאן הקטן פסול
לעבודה דנשיאת כפיים, וכשחסר בחפצא
דמצוה אין בזה דין חינוך וברכה".

אולם בהמשך דבריו כתב הגר"מ
שטרנבוך: "אמנם לאחר העיון
נראה שאפילו אין בזה עבודה ואסור, מכל
מקום כיון שיש בזה חינוך מצוה שרי. וכן
איתא בתוספות (פסחים פח, א ד"ה שה) בקטן
דאף דלא חל עליו דין מנוי בקרבן פסח
והוה שלא למנויו דאסור לאכול, מכל מקום
כיון שיש בזה חינוך מצוה שרי. והוא הדין
הכא, אף שאין כאן חפצא דעבודה שלא
שייך בקטן, מכל מקום כדי להתחנך התירו
ושפיר שרי כאן. ומיהו נראה דאף שבעלמא
מצות חינוך קטן הוא חיוב על אביו לחנכו,
מכל מקום הכא ליכא חיוב בזה. אפילו
נימא שהתירו לקטן לישא כפיו כשיודע
לישא כפים כדין, מכל מקום אין בזה חיוב
חינוך, רק נושא כפיו ומברך לחינוך
כשאביו רוצה. אבל חיוב ליכא, שאין
אצלו קיום המצוה. וכמו שכתב מטעם
שהוא פסול לעבודה. זולת סמוך לבר מצוה
יש להרגילו כדי שיתרגל בעבודה לקיימו
כראוי כשיגדיל".

לדעת התשובות והנהגות, טעם המנהג
שקטן אינו עולה לדוכן נובע מכך
שנשיאת כפים היא עבודה בבית המקדש,
וקטן פסול לעבוד בבית המקדש, ולכן לא

מוטל חיוב על אביו לחנכו לעלות לדוכן לשאת כפים – מעשה שאינו נחשב כמצוה לקטן, ולכן אין חיוב לחנכו בזה ונמכל מקום אם הקטן רוצה לעלות לדוכן, אין בכך איסור, וכפי שנפסק בשו"ע].

- י -

האם כל הפסול לעבודה בבית המקדש פסול לנשיאת כפים

ונראה כי דבריו שנויים במחלוקת הפוסקים, האם מי שפסול לעבודה בבית המקדש פסול לנשיאת כפים, או שגם הפסולים לעבודה בבית המקדש רשאים לעלות לדוכן.

המגן אברהם (או"ח סימן קכח ס"ק נד) הביא את תמיהת הב"ח: "ערל שמתו אחיו מחמת מילה פסול לעבודה, צ"ע דלא כתבו הפוסקים שפסול לנשיאת כפים, דאיתקש לעבודה". כלומר, לאור דברי הגמרא שנשיאת כפים היא "עבודה" של הכהנים, צריך היה להיות הדין שכהן ערל [שלא מלו אותו בגלל שמתו אחיו מחמת מילה] הפסול לעבודה בבית המקדש, לא יוכל לעלות לדוכן, ותמוה מדוע לא הזכירו הפוסקים דין זה.

והקשה המג"א על הב"ח: "ודבריו צ"ע דבהדיא אמרינן פרק בתרא דתענית דלא איתקש אלא לקולא דמותר בחרצן, אבל לחומרא לא, דהא בעל מום כשר לנשיאת כפים". וכוונתו לדברי הגמרא במסכת תענית (כו, ב) שדיני כהן

המברך נלמדו גם מסמיכות פרשת ברכת כהנים לפרשת נזיר, ונזיר יכול להיות גם בעל מום, ויש ללמוד מזה כי גם כהן בעל מום רשאי לברך, ומסקנת הסוגיא "אסמכתא ניהו מדרבנן ולקולא". כלומר, דינים אלו הם מדרבנן ולימוד בגדר "אסמכתא", ולכן ההיקש של כהן מברך לכהן משרת ולנזיר הוא לקולא – שאין מום פוסל בכהן מברך ואין לכהן איסור לאכול חרצן.

ומבואר איפוא בדברי המג"א, שאע"פ שכהן בעל מום פסול לעבודה בבית המקדש, הוא רשאי לשאת כפים, כי ה"היקש" ללמוד דיני ברכת כהנים מעבודה בבית המקדש לא נאמר "לחומרא" לפסול כהנים שאינם רשאים לעבוד בבית המקדש, מלעלות לדוכן. ולפי זה מסקנת המג"א: "גם הרבה פסולים [לעבודה בבית המקדש] שנמנו פרק שני דזבחים, כשרים לנשיאת כפים, וכן כתב הסמ"ג בהדיא (ריש מצוה כ) דמומר כשר לנשיאת כפים".

ובשו"ע (או"ח סי' קכח סע' ל) כתב להתיר לבעל מום לשאת כפים "אם היה דש בעירו, דהיינו שהם רגילים בו ומכירים הכל שיש בו אותו מום", והקשה הט"ז (ס"ק כז) "ותימה לי אמאי לא יהיה פסול משום דאיתקש לעבודה, כדאיתא בפרק אלו נאמרינן (סוטה לח, א) דכתיב לְשָׁרְתוּ וּלְבָרְךָ בְּשִׁמוֹ, דמטעם זה פסול [לשאת כפים] ביושב [כשם שעבודה בבית המקדש בשיבה, פסולה]. וכן איתא בשו"ע (שם סע' לח) בשתויי יין דפסול לדוכן, וכתב הרמב"ם דאיתקש לעבודה. ואם כן הכי נמי בעל מום

פסול לעבודה, הכי נמי יהיה פסול לדוכן ומה מהני דש בעירו". ותירץ הט"ז: "לא בא ההיקש דברכה לשירות, אלא בדבר שהוא ביד האדם לתקן, כגון יושב, שהרי יכול לעמוד. ובשתוי יין יש לו להזהר שלא לשתות, מה שאין כן מומים שאין בידו לתקן". גם בדברי הט"ז מבואר איפוא, שבעל מום הפסול לעבודה אינו נפסל לעלות לדוכן, כי רק פסול בעבודת בית המקדש "שביד אדם לתקן" [כגון ישיבה או שתוי יין] פוסל לברכת כהנים, ולא פסול "שאין ביד אדם לתקן", כפסול בעל מום.

ומעתה יש לומר, כי דברי הגר"מ שטרנבוך בטעם המנהג שקטן אינו עולה לדוכן בגלל שנשיאת כפים היא עבודה בבית המקדש, וקטן פסול לעבוד בבית המקדש, פסול גם כן לנשיאת כפים

[ולכן לא מוטל חיוב על אביו לחנכו לעלות לדוכן לשאת כפים, כי אינו מקיים בזה מצוה] – נכונים רק לשיטת הב"ח, שהפסול לעבודה בבית המקדש פסול לנשיאת כפיים, אך לשיטת המג"א שגם הפסולים לעבודה בבית המקדש רשאים לעלות לדוכן, הוא הדין קטן, אפילו אם נפסל מעבודה בבית המקדש, אין זה פוסלו מלעלות לדוכן לשאת כפים.

ולשיטת הט"ז שרק פסול בעבודת בית המקדש "שביד אדם לתקן" פוסל לברכת כהנים, צ"ע האם קטן זהו פסול "שביד אדם לתקן", שהרי סופו להיות גדול, ולכן הקטן פסול עכשיו לברכת כהנים, או שאין זה אלא פסול "שאין ביד אדם לתקן", שהרי אין זה "בידו" לתקן את פסולו.

★ ★ ★

- יא -

חיוב מצות חינוך במצוות ציבוריות

ונראה לבאר בדרך נוספת את המנהג מדוע אין מצוה לחנך קטן לעלות לדוכן, על פי מה שנתברר בהרחבה בספרנו **רץ כצבי** – ירח איתנים (סימן כד) האם קטנים מחוייבים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך [גם במקום שאין עשרה גדולים] – דבר השכיח מאד בבתי ספר של ילדים שאין במקום עשרה גדולים. והנה בכל המצוות שהקטן מקיים מדין חינוך, כגון נטילת לולב או אכילת מצה, הקטן מברך עליהם, ואין זו ברכה לבטלה, למרות

שאינו מחוייב במצוה מהתורה. ונשאלת איפוא השאלה, מדוע שלא נחייב קטנים להתפלל במנין, ויאמרו קדיש וקדושה ואף יקראו בתורה מדין חינוך.

ונתבאר שם ביסוד מצות חינוך, שחובת האב במצוות חינוך היא רק במצוות פרטיות שיש על האב, כגון תקיעת שופר, תפילין וציצית סוכה וכיו"ב, שמוטלת עליו החובה לחנך את בנו לאותן המצוות. אבל במצוות ציבוריות, דהיינו מצוות שאינן חובה פרטית על האב אלא הם מתקיימות בציבור, דהיינו שהחיוב אינו תלוי באב בלבד אלא תלוי בציבור, כגון תפילה במנין, חז"ל לא תיקנו בהם

מצות חינוך. וביאור הדברים, כי מצות חינוך היא מצוה מדרבנן, ורבנן לא הטריחו לחייב בחינוך כאשר המצוה ציבורית, דהיינו שהיא מתהווה על ידי ציבור וקיומה תלוי בציבור. ולפיכך, הן לפי הפוסקים שהקטן בר חיובא במצות החינוך, והן לפי הפוסקים שהחיוב מוטל על האב – רבנן חייבו במצות חינוך רק כאשר זו מצוה פרטית, אזי יש חיוב בחינוך למצוה זו, אך במצוות ציבוריות, אין חיוב חינוך.

כאשר היה בלוס אנג'לס באייר תשס"ו, ראש הישיבה, רבי אהרן לייב שטיינמן, ביקרתיו באכסנייתו, והצעתי לפניו את החדירוש שמצות חינוך לא נאמרה במצוות ציבוריות. ואמר לי ראש הישיבה שאולי יש ראייה לכך מדברי הגמרא בגיטין (נב, א) שהאפוסטרופוס מחוייבים לקנות ליתומים הקטנים "לולב וערבה וסוכה וציצית וכל דבר שיש לו קצבה, ואין פוסקין עליהם צדקה". ופרש"י שם: "צדקה, אין להם קצבה דהא בכל שעתא קיימי עניים נמצאו נכסיהם כלים". ומבואר שבגלל שהאפוסטרופוס מחוייב לדאוג למצות חינוך היתומים, מוטלת עליו החובה לרכוש להם את כל מה שנחוץ להם לקיום המצוות מדין חינוך, כגון לולב וציצית, בעוד שאינו מחוייב לדאוג שיקיימו מצות צדקה מדין חינוך, מפני שחוששים שאם יקיים עבורם מצות צדקה יכלה ממנום.

והקשה ראש הישיבה, לכאורה לא מובן למה התכוין רש"י במה שפירש שחוששים שאם האפוסטרופוס יקיים מצות

צדקה עבור היתומים יכלה ממנום מכיון שבכל שעה מצויים עניים, ומדוע לא חוששים שיכלה הכסף גם ביחס לדברים האחרים שהאפוסטרופוס צריך לקנות ליתומים.

ומכאן רואים, אמר ראש הישיבה, שאין חיוב חינוך במצוות התלויות בציבור, ולכן רק במצות צדקה ש"בכל שעתא קיימי עניים" האפוסטרופוס אינו מחוייב. כי אם ירצה האפוסטרופוס לקיימה עבור היתומים מדין חינוך, הוא צריך להתחשב בציבור גדול של עניים הנצרכים לצדקה כל שעה – ואז יש חשש שיכלו נכסיהם, ולכן הוא פטור מחיוב החינוך במצוה זו, מאחר והיא תלויה בציבור, עכ"ד.

ועל פי זה רציתי להוסיף, שמובנים דברי השו"ע בהלכות מגילה (או"ח ס"ו תרפט סע' 1) שכתב: "מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה". וכבר תמה הביאור הלכה (שם ד"ה מנהג טוב) שמאחר ובוודאי כוונת המחבר היא דווקא על קטנים שהגיעו לחינוך [כי קטנים ביותר רק מבלבלים את הקהל ואין להביאם לבית הכנסת] קשה מאד מדוע כתב המחבר שרק "מנהג טוב" להביא את הקטנים לבית הכנסת לשמוע קריאת מגילה "הלא מדינא מחוייב לחנכם בקריאת המגילה או עכ"פ בשמיעה". ותירץ הביאור הלכה "ואולי דבזה היה יוצא אם היה קורא לפניהם בביתם, אבל כדי לפרסם הנס ביותר מנהג להביאם בבית המדרש שישמעו בצבור כדי לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בציבור".

אמנם לפי המבואר כוונת השו"ע פשוטה, שמאחר וקריאת המגילה בבית הכנסת היא ענין "ציבורי", לכן נקט המחבר שזהו רק "מנהג טוב", שהרי אין חיוב מצות חינוך במצוות ציבוריות.

ובאמת חידוש זה הוא גדול מאד, שהרי נראה שאין חיוב חינוך במצוות ציבוריות, כגון תפילה במנין, חזרת הש"ץ, קריאת התורה, ולכל היותר זהו "מנהג טוב" שיש להרגיל את הקטנים במצוות אלו, ואין זה מעיקר מצות חינוך.

ולפי זה אין חיוב לחנך כהן קטן לברך ברכת כהנים, שהיא "מצוה ציבורית", שקיומה רק בעשרה מישראל, וצ"ע.

- יב -

חינוך כהן קטן לעלות לתורה

מדינא דגמרא קטן רשאי לעלות לתורה, כדברי הגמרא במסכת מגילה (כג, א) "הכל עולים למנין שבעה, ואפילו קטן ואפילו אשה. אבל אמרו חכמים, אשה לא תקרא בתורה, מפני כבוד צבור". ובדברי הריב"ש (סימן שכז) מבואר מדוע קטן רשאי לעלות ולקרות בתורה, והרי אינו מצטרף למנין עשרה לאמירת דבר שבקדושה (שו"ע או"ח סי' נה סע' א). "כדי שלא להטריח הציבור להיות כל השבעה גדולים, ואולי לא ימצאום יודעים לקרות. ואפילו אשה התירו מטעם זה, אם לא מפני כבוד הציבור. מכל מקום, בכלם קטנים לא התירו". כלומר, בזמן הש"ס כל אחד מהעולים לתורה היה

קורא בעצמו בתורה [רק בתקופה מאוחרת יותר, מכיון שלא כולם היו בקיאים לקרוא בתורה, נהגו ש"בעל קורא" קורא בתורה ומוציא אחרים ידי חובה]. ולכן קבעו חכמים בעיקרה של התקנה לקרוא בתורה, שגם קטן יהיה רשאי לעלות לתורה ולקרוא ולהוציא אחרים ידי חובה - כדי לא להטריח את הציבור למצוא שבעה קרואים גדולים היודעים לקרוא בתורה. נמצא איפוא, שעצם הקריאה בתורה לא מתאפשרת אלא בעשרה גדולים, אולם העולה הקורא בתורה רשאי להיות גם קטן.

מורן השו"ע (או"ח סי' רפב סע' ג) פסק להלכה את דברי הגמרא במגילה: "הכל עולים למנין שבעה, אפילו אשה וקטן שיודע למי מברכים, אבל אמרו חכמים אשה לא תקרא בצבור מפני כבוד הצבור". אולם למעשה כתב המג"א (ס"ק ו) כי בזמנינו קטן אינו קורא ועולה לתורה אלא למפטיר: "להיות הקטן מקרא, אינו יכול עד שיביא ב' שערות, והאידנא לא נהיגי לקרות קטן אלא למפטיר". וכן פסק המשנה ברורה (שם ס"ק יב) "נוהגים כהיום שאין קורין קטן כלל לשום עליה, אפילו אם כבר נשלם מנין הקרואים, אלא למפטיר".

ומעתה יש להקשות על דברינו לעיל שאין חיוב חינוך במצוות ציבוריות, מדוע מעיקר הדין כאן הקטן עולה לתורה, והרי קריאת התורה היא "מצוה ציבורית", מכיון שאין קוראים בתורה ללא מנין עשרה. ולפי זה אין חיוב

לחנך כהן קטן לעלות לתורה, שהיא "מצוה ציבורית", שקיומה רק בעשרה מישראל, וצ"ע.

וצריך לומר על פי שיטת הרמב"ם המבוארת בשיעור קטן בתלמוד תורה שחייב חינוך קטן בתלמוד תורה הוא מהתורה כדבריו בהלכות תלמוד תורה (פ"א ה"א) "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמוד תורה שנאמר (דברים י"א, יט) וְלִמְדֹתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם. ונראה מדברי הרמב"ם כי החיוב לחנך קטן בתלמוד תורה אינו משום מצות חינוך מדרבנן שיש לה מקור מהפסוק "חנך לנער על פי דרכו", אלא חיוב מהתורה כפי שנאמר בפסוק "וְלִמְדֹתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם". וכמשמעות המשך דברי הרמב"ם (שם הלכה ו) "מאימתי אביו חייב ללמוד תורה, משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה ושמע ישראל, ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים, עד שיהיה בן שש או בן שבע, הכל לפי בוריו, ומוליכו אצל מלמד התינוקות". והגר"א ציין מקור לדברי הרמב"ם "ובספרי (פרשת עקב) לדבר בם,

מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון הקודש ומלמדו תורה, שנאמר ולמדתם אותם את בניכם". וכפי שמפורש בדברי שו"ע הרב בהלכות תלמוד תורה (פ"א ס"א) לחלק בין חיוב חינוך בכל המצוות לבין חיוב חינוך במצוות תלמוד תורה: "אף על פי שהקטן פטור מכל המצוות וגם אביו אינו חייב לחנכו במצוות מן התורה אלא מדברי סופרים, אבל תלמוד תורה מצוות עשה מן התורה על האב ללמד את בנו הקטן תורה אף על פי שהקטן אינו חייב, שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם".

ומעתה יש לומר כי עליית הכהן הקטן לתורה אינה מדין דרבנן של מצוות חינוך למצוות, אלא מחמת החיוב דאורייתא לחנך את הקטן למצוות תלמוד תורה. ועל כן יתכן איפוא, שלמרות שמצוות קריאת התורה היא "מצוה ציבורית" שאין בה את החיוב דרבנן לחנך קטן למצוות, אולם יש חיוב מהתורה לחנכו בעליה לתורה לקיום מצוות תלמוד תורה.

★ ★ ★

לפיוס הנני מצרף את מכתבו של ידידי רבי מרדכי פרקש, שליח חב"ד בוושינגטון, בנדון דידן:

כבוד ר' צבי שיחי

אחדשה"ט

נשאלתי הערב. יהודי כהן שנוהג בכל יום טוב לעלות לברכת כהנים יחד עם ילדיו הקטנים, ובפסח האחרון הגיע רב חדש לקהילה, שאסר לו לעלות את ילדיו הקטנים בטענה שאינם יודעים לישא כפיהם. עכשיו מתקרב חג השבועות ונפשו

בשאלתו שאדבר עם הרב שיתן לו להמשיך במנהגו הקודם. ובעיון בנושא עומדת לי כרגע שאלה בהבנה, ואבקש מכת"ר שכידוע עוסק במיוחד בנושא "כהונה" וזהיר בה טפי אם יוכל להאיר עיני בדבר.

המשנה ברורה (סי' קכח ס"ק קכג) כתב על דברי השו"ע אודות קטן שנושא כפיו עם כהנים שהם גדולים "ללמוד ולהתחנך", וז"ל: "וחינוך זה אינו כשאר זמני החינוך שהוא כבר חמש כבר שית, כי אם בשיודע לישא כפיו כמנהגי הכהנים". ולפי זה יוצא לכאורה שקטן שאינו יודע לישא כפיו אכן אינו עולה לדוכן.

אבל בשו"ע הרב (שם סע מט) כתב אודות קטן: "אבל עם כהנים אחרים שהם גדולים אפילו אינו בן י"ג שנה שיודע לישא את כפיו נושא עמהם כדי להתחנך במצות". מצד אחד יכולנו להבין שהפירוש "אפילו אינו בן י"ג שנים שיודע לישא את כפיו", פירושו אפילו שהוא קטן אבל בכל זאת "שיודע לישא את כפיו" אז נושא כפיו עם הגדולים, והיינו כנ"ל במשנה ברורה.

אבל באמת יש לפרש באופן אחר "אפילו אינו בן י"ג שנים שיודע לישא את כפיו", היינו שאפילו אם אינו גדול היודע לישא את כפיו, בכל זאת עולה לדוכן. וכן לכאורה מדויק הלשון "שיודע" הנפנה ללפני פניו, ולפירוש הראשון היה כותב "וידוע" היינו שהוא קטן שבכל זאת יודע איך לישא כפיו.

ובאמת בפשטות איני מבין לדעת המשנה ברורה, אם לא יעלה איך ילמד לישא את כפיו, הרי בכל מצוה מחנכין את הקטן בעת קיום המצוה, וצ"ע.

שוב אבקשו אם יוכל להביע דעתו בזה, בברכה, מרדכי פרקש

לאחר קבלת המכתב, השבתי לרב פרקש:

ערב חג השבועות תשע"ג

לענ"ד נראה שהמשנה ברורה נגע פה בענין "טכני" גרידא. היות וההלכה היא שבנשיאת כפים הכהן צריך לסגור את עיניו, והוא מכוסה תחת הטלית, ממילא אין אפשרות במקרה זה לאב לחנך את בנו וללמדו כיצד לעשות את נשיאת הכפים כראוי [עם כל ה"טכניקות" שבדבר: אצבעות, סגירת עיניים, תחת הטלית וכו']. ולכן יש ללמדו לעשות זאת ולחנכו קודם לכן. מה שאין כן במצוות אחרות שיכול לעשות זאת בעת קיום המצוה עצמה. ולכן כתב המשנה ברורה "כי אם שיודע לישא כפיו כמנהגי הכהנים" בהלכה זו ולא בהלכה אחרת. כך נראה לי פשוטו של דבר.

בברכת שבת שלום וחג שמח, צבי רייזמן

סימן כח

ברכת הגומל בקמן

בשלהי חודש אב תשע"ד, נסעו בני משפחה של אחד מבני החבורה לנפוש בצפת ת"ו, בדרך התהפך הרכב שבו נסעו לתעלה בצידי הכביש, ובניסים יצאו כל בני המשפחה בפציעות קלות. לאחר שיחרורם מבית החולים כעבור כמה שעות, חזרו ההורים ושנים מילדיהם לביתם בירושלים, ושאר הילדים נסעו לבית סבם בבני ברק.

יומיים לאחר מכן, ביום חמישי, התכונן אבי המשפחה לעלות לתורה ולברך ברכת הגומל על הנס שנעשה לו, והסתפק:

- כאשר הוא מברך הגומל בירושלים והבן אינו נמצא עמו, האם הבן חייב לברך הגומל בעצמו על הנס שאירע לו.
- האם אחד ההורים רשאי לברך הגומל עבור נס שנעשה לבנו, ובנדון דידן, האם הסב יוכל לברך עבור הנכד.

לברור הדברים למדנו את יסודות חיוב קטנים בברכת הגומל, כדלהלן.

- א -

"הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב".

"הגומל לחייבים טובות" - קמן אינו "חייב"

וביאר הבית יוסף (או"ח סימן ריט) את מטבע הברכה לגירסת הרי"ף והרא"ש: "כלומר, אפילו לאותם שהם חייבים, דהיינו שהם רשעים, דתרגום (בראשית יח, כג) רשע - חייבא, עם כל זה גומל להם טובות. וגם אני כאחד מהם, שאף על פי שאיני הגון, גמלני כל טוב". כלומר, יסודה של ברכת הגומל היא ההודאה להקב"ה הגומל טובות גם ל"חייבים" - לאדם שלפי מעשיו לא מגיע לו שיעשה לו נס הצלה, ואף על פי כן זכה וניצל מהסכנה.

בסוגיית הגמרא במסכת ברכות (נד, ב) נמנו החייבים לברך ברכת 'הגומל' על שאירע להם: "אמר רב יהודה אמר רב, ארבעה צריכים להודות, יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא", ונוסח הברכה לפי גירסת הגמרא שלפנינו: "מאי מברך, אמר רב יהודה ברוך גומל חסדים טובים". ובהגהות הגר"א ציין לגירסת הרי"ף והרא"ש בנוסח הברכה

ולפי זה יש לעיין, האם קטן שעד גיל המצוות אינו "חייב" ואינו בר עונשין, מברך הגומל.

בשא"ל זה דין רבי משה מינץ [מרבתינו הראשונים באשכנז, תלמידם של מהר"י וייל ובעל תרומת הדשן] בשו"ת מהר"ם מינץ (סימן יד) וז"ל: "נער אשר אני מגדיל בביתי, היה חולה לא עלינו אשר ימות בו, והשי"ת גמל עמו חסד ועמד מחוליו, והנער בן י"ב שנים וחכם מאד לפי שניו, והגיע לחינוך ולהשלים בתענית, ומסופקני אם צריך לברך הברכה 'גומל חסדים' בשעה שאמר הברכה על הספר תורה כשרצה להפטיר, אם לאו". וכתב מהר"ם מינץ: "ולפי הנראה דהאי ברכה אשר תיקנו חכמים לא יכול לומר, דלא מצי למימר גומל חסדים טובים ל"חייבים", דהא הוא עדיין לא בר חיובא".

בהמשך דבריו רצה מהר"ם מינץ לומר שהקטן מברך "אף על גב דלאו בר חיובא מצד תולדתו אשר נולד עתה, מכל מקום הוא בר חיובא לפי אשר פעל קודם מצד הגלגול", אולם דחה סברא זו: "דשמא האי מרעין [דברים רעים] באים מצד אביו ואז לא מצי הבן לומר לחייבים, דכיון דלגביה נפשיה לאו בר חיובא הוא, לא שייך למימר לחייבים על אביו, דלא ניתקן ברכה דיברך הבן על חיוב דאב. ועוד נראה דאסור לבן לברך חייבים, דאי קאי על אביו, אז אמר הבן על אביו שהוא בר עבירה, אם כן מזלזל את אביו בפירוש וזה איסור הוא לגביה". כאשר הקטן לא יודע

בוודאות האם הוא "חייב" או שאביו הוא ה"חייב", אינו יוכל לומר את נוסח הברכה "הגומל לחייבים טובות", ולכן אינו רשאי לברך את הברכה על חיוב אביו. ובפרט שיש בזה זלזול בכבוד אביו, שכביכול הקטן אומר על אביו שהוא "בעל עבירה" החייב להיענש על מעשיו. ומתוך כך הסיק מהר"ם מינץ: "וכן מסתברא לי לפי עניות דעתי דהנער לא יברך האי ברכה".

- ב -

המגן אברהם (ריש סימן ריט) פסק להלכה כדברי מהר"ם מינץ: "קטן אינו צריך להודות, דלא שייך לומר "לחייבים טובות", דהא לאו בר עונשין הוא. ואם יאמר על אביו לחייבים, זה אסור לו לעשות. ואין לומר דחייבים קאי עליו, דמצד הגלגול באין עליו יסורים, דמנא ידע, דלמא הוא בחטא אביו". ובפרי מגדים (אשל אברהם שם) ביאר את הדברים: "הנה חינוך קטן אף בדרבנן מחויב, והעד נר חנוכה (בסי' תרעה סעי' ג בהג"ה), וארבעה צריכים להודות מדרבנן, ומשום הכי הואיל ונוסח לא שייך ביה מסתמא לא חייבו אותו חז"ל, דחייבים משמע שמחויב עונש וקטן לאו בר עונשין". למהר"ם מינץ היה קשה מדוע אין חיוב לחנך את הקטן לברך הגומל שהיא מצוה מדרבנן, כשם שחייבים לחנכו במצוות מדרבנן [כדוגמת מצות נר חנוכה, שחיובה מדרבנן, ומחנכים את הקטן לקיימה]. ולכן הוצרך מהר"ם מינץ לומר, שלמרות שיתכן והקטן היה צריך לברך הגומל מדין חינוך, אך למעשה אינו רשאי

לברך בגלל שאינו יכול לומר את הנוסח "לחייבים טובות".

וכן פסק המשנה ברורה (ס"ק ג) "כתבו האחרונים דקטן אינו מחויב להודות", והוסיף בסוגריים את הסברו של הפרי מגדים: "ואפילו מצד מצות חינוך". וכן הכריע בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן כ) "על דבר ברכת הגומל לקטן נשאלתי אצלי כאן בבית החולים שערי צדק בירושלים כמה וכמה פעמים, ואני מורה ובא דקטן בן י"ג שנה לא יברך, ואין לזוז מהכרעת המשנה ברורה דקטן אינו מחויב להודות אפילו מצד מצות חינוך".

- ג -

השמטת מילת "לחייבים" ממטבע הברכה

מאחר והסיבה שקטן אינו מברך הגומל היא בגלל שאינו יכול לומר "לחייבים" כי הוא אינו "חייב", הקשה המהר"ם מינץ מדוע לא יברך את הברכה ללא תיבה זו: "אף על גב דמכל מקום מדינא היה לו לבן לברך גומל חסדים ולא לומר לחייבים, דהא השם גמל עמו חסד". ותירץ: "הא ליתא, דאין לשנות מטבע שטבעו חכמים בברכות, והאי ברכה לא מצינו". וכדברי המגן אברהם (שם) "ואם נאמר דידלג מלת חייבים, אין לשנות מטבע שטבעו חכמים".

ואולם דבריהם לכאורה נסתרים מהמעשה המובא בהמשך הסוגיא בברכות (נד), ב"ר יהודה חלש [חלה] ואתפח

[והבריא], על לגביה רב חנא בגדתאה ורבנן [נכנסו רב חנא מבגדד ורבנן לבקר], אמרי ליה, בריך רחמנא דיהבך ניהלן ולא יהבך לעפרא [ברוך ה' שנתן לנו אותך, ולא נתןך בעפר]. אמר להו, פטרתון יתי מלאודויי [פטרם אותי מלהודות]. והקשו על כך בגמרא: "והא איהו לא קא מודה" [הרי רב יהודה לא הודה בעצמו], ותירצו: "דעני בתרייהו אמן" [שענה אחריהם אמן]. מעשה זה נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' ריט סע' ד) "אם ברך אחר ואמר ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר גמלך כל טוב, וענה אמן, יצא. וכן אם אמר בריך רחמנא מלכא דעלמא דיהבך לן, וענה אמן, יצא". ומכאן למד המשנה ברורה (שם ס"ק ד) כי נוסח הברכה "הגומל לחייבים טובות" המובא בשו"ע "אינו מעכב, כל שאמר ענין הברכה".

לאור זאת הקשה האבני נור (או"ח סימן לט אות ה) על המהר"ם מינץ והמג"א: "נראה דנוסח ברכת הגומל אינו מעכב, וראיה מהא דרב יהודה חלש ואתפח וכו', ולא יהא ברכת אמן יותר מאילו בעצמו בריך על שהבריא, ולא אמר הגומל לחייבים, ואע"פ כן נפטר. הרי דנוסח לחייבים אינו מעכב, ותמיהני על מהר"ם מינץ שם שכתב דקטן אינו מברך ברכה זו שהוא אינו בר עונשין, ואין נכון שיאמר שאביו חייב וחוטא, ואם תאמר יאמר גומל חסדים סתם, הוי משנה ממטבע. והא מוכח בגמרא דהאי לחייבים אינו מעכב, וצ"ע".

ואמנם גם בשער הציון (ס"ק ה) עמד על קושיא זו וכתב: "ומה שהביא

- ד -

יחד עם זאת, יש פוסקים שלמרות הקושיא על דינו של המהר"ם מינץ, מדוע בגלל תיבת "לחייבים" אין לחנך קטן לומר את ברכת הגומל, הכריעו להלכה שאין לקטן לברך הגומל.

• האבני נזר (שם אות ז) כתב: "ולענין דינו של מהר"ם מינץ נ"ל כוונתה ולא מטעמיה, אלא כיון דלכתחילה נוסח הברכה הגומל לחייבים טובות, כיון שהקטן אינו יכול לברך כך, לא שייך בו חינוך".

יתכן לבאר את דבריו על פי מחלוקת הראשונים שהבאנו בספרנו רץ כצבי - ירח האיתנים (סימן כד) האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, כגון שאוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב שאינו כשר. לדעת הריטב"א במסכת סוכה (ב, ב) חובה לחנך את הקטן לקיים מצוה כהלכתה, כגדול. ושיטה זו הובאה במשנה ברורה בהלכות לולב (ס"ו תרנח ס"ק כח) "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך". ומעתה אף בברכת הגומל, מכיון שהקטן אינו יכול לומר את נוסח הברכה "לחייבים", נמצא שאינו מקיים את המצוה כדינה, ומאחר ומצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן מקיים את המצוה בשלמות, כגדול, אין חיוב לחנך קטן לברך את ברכת הגומל.

• בשו"ת מנחת שלמה (תנינא סימן ס) הביא את דברי ספר פרי ציון (סימן א) שכתב:

המגן אברהם בשם ר"מ מינץ דאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים הוא רק לכתחילה, דעל כרחק לאו שינוי גמור הוא, וכמו שמוכח בסעיף ד', ואפילו לענין לכתחילה צריך עיון קצת, דהא משמע בגמרא דרב יהודה עשה כן לכתחילה". וגם בדבריו לכאורה לא מתורצת הקושיא על המהר"ם מינץ, וצ"ע.

הגר"ע יוסף הקשה בספרו חזון עובדיה (ברכות עמ' שמט) קושיא נוספת על המהר"ם מינץ: "ונראה שאין בזה משום משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות, וכמ"ש בחידושי הרשב"א (ברכות יא, א), דמאי דתנן מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לאו למימרא שאינו רשאי לקצר בנוסח הברכה, כלומר למעט במלות הברכה, שאם כן היה להם לתקן נוסח כל ברכה במלים מנויות ולא מצינו כן בשום מקום, ואסיקנא לקמן (ברכות מ, ב) גבי בנימין רעיא דאמר בריך רחמנא מריה דהאי פיתא, דיצא. ומשמע בגמרא התם שאפילו לכתחלה. ומוכח שאין הקפדה בריבוי הנוסח או מיעוטו, אלא במטבע שטבעו חכמים, כגון ברכות שפותחות בברוך וחותמות בברוך, והוא שנקרא ברכה ארוכה, שאינו רשאי לקצר, וכדאיתא בירושלמי מטבע קצר פותח בברוך ואינו חותם בברוך, מטבע ארוך חותם גם כן בברוך, וכן כתב הגאון אבן האזל (הלכות ק"ש פ"א ה"ז), דהא דאמרינן המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובה, רק מי ששינה בתחילת הברכה, בפתיחתה או בחתימה לא יצא, משא"כ אם שינה בתוך הברכה יצא ידי חובה".

"וודאי לשון חייבים אינו כלל לעיכובא כמו שכתב המשנה ברורה, ומכל מקום קטן אינו מברך הגומל כיון שאינו בר עונשים, אם כן אי אפשר לומר דבסיבת חטאיו באה לו צרה זו, ולדידיה הוי מקבלת חסד שמחויב על זה הלל אבל לא ענין הודאה". ומבואר בדבריו טעם חדש מדוע קטן אינו מברך ברכת הגומל. מהותה של ברכת הגומל היא להודות על החסדים שגמל הקב"ה על אף שאנו בעלי חוב ולא ראויים לכך, ברם הקטן שאינו בר חיוב אינו צריך להודות על הניסים – ואילו על "קבלת חסד" צריך לומר "הלל" אך אין חיוב ברכה.

- ה -

קטן צריך כפרה בגדלותו על עבירה שעשה בקטנותו

בשו"ת תרומת הדשן (פסקים וכתבים סימן סב) נשאל: "על הקטן שקילל את אביו בינקותו בהיותו בן י"א שנה, עוד עבר עבירה אחרת באותו פרק שהעיד עדות שקר על איש כשר שגנב, ורוצה לקבל תשובה על ככה". ופסק: "נראה דלקטן אפילו כשהגיע לחינוך לאו בר עונש ואזהרה הוא כלל ועיקר, ובפרק החובל נמי משמע להדיא באשירי דקטן שחבל או הזיק פטור אפילו לכשיהיה גדול, משום דלאו בר עונשין. אמנם בהלכות גדולות (שם) כתב דחייב לשלם לכשיגדל. ונראה נמי אי דייקי תלמודא בכמה דוכתין, דסימן רעה הוא לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו. לכך נראה טוב הוא שיקבל איזה כפרה". ודבריו הובאו להלכה ברמ"א (או"ח סימן שמג סע' א)

"קטן שהכה את אביו או עבר שאר עבירות בקטנותו, אף על פי שאין צריך תשובה כשיגדל, מכל מקום טוב לו שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה, אף על פי שעבר קודם שנעשה בר עונשין". ומשמע מדבריהם, שלמרות שהקטן אינו "בר עונשין" אבל בכל זאת עדיין הוא זקוק לכפרה על עבירות שעשה בקטנותו.

ולפי דבריהם יש להקשות על מהר"ם מינץ, מדוע קטן פטור מברכת הגומל, והרי שפיר יכול לומר "לחייבים" כי יש בו משהו מן ה"חיוב" שכדי לכפר עליו "טוב לו שיקבל על עצמו איזה דבר לכפרה".

ואמנם באגרות משה (יו"ד חלק ב סימן י) ביאר את דברי הרמ"א: "דסובר דליכא לקטן שום חטא במה שעבר, אך מכל מקום מצד שהוא סימן רעה [ענין ביומא ריש דף פז], טוב שיקבל איזה דבר לתשובה וכפרה כדי שיסולק ממנו הסימן רעה וייתב דרכיו ומעשיו". מה יקבל על עצמו "איזה דבר לתשובה ולכפרה", אינו כדי לכפר על חובותיו, שהרי קטן אינו בר עונשין, וכפי שכתב הרמ"א בעצמו – אלא כדי לסלק ממנו את ה"סימן רע" שיש לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו. ולכן אין כל סתירה מדברי הרמ"א לתשובת המהר"ם מינץ, כי הקטן אינו יכול לומר "לחייבים" היות ואינו בר עונשין, והכפרה נצרכת כדי לסלק ממנו את ה"סימן רע".

ובשו"ת להורות נתן (חלק ו סימן קב ס"ק ד) תירץ שאין סתירה מדברי הרמ"א למהר"ם מינץ: "דאע"ג דטוב

שיקבל על עצמו כפרה כשיגדיל היכי דחטא בקטנותו, מכל מקום בעוד שהוא קטן אינו בר עונשין כלל, וממילא לא שייך לומר לחייבים טובות, כיון דבקטנותו אינו חייב עונש, והרי הרמ"א עצמו כתב דקטן לא בר עונשין הוא אלא שטוב לו שיקבל על עצמו כפרה בגדלותו". כלומר, תרומת הדשן והרמ"א חידשו, שלאחר שגדל הקטן, "טוב" לקבל על עצמו איזה דבר לכפר על העבירות שעשה בקטנותו. אבל גם לשיטתם, בזמן שהוא קטן אינו צריך שום כפרה על מעשיו. ולכן צדקו דברי מהר"ם מינץ שהקטן אינו יכול לומר "לחייבים", כי הוא אינו בר עונשין.

- ו -

הפוסקים שקטן מברך הגומל - וביאור מטבע הברכה "הגומל לחייבים טובות"

השערי תשובה (סי' ריט ס"ק א) ורבי עקיבא אייגר בגליון השו"ע, ציינו לדברי מוה"ר ישעיהו בסאן בשו"ת לחמי תודה (סי' ה) שקטן מברך הגומל.

גם היעב"ץ תמה בחיבורו מור וקציעה (סימן ריט) על המהר"ם מינץ והמג"א מדוע אין חיוב לחנך את הקטן לברך הגומל: "ולדידי לאו ברירא כולי האי, דמאי שנא מכל הברכות דמחנכין אותן בהן, אף על גב דלאו בני חיובא נינהו, אפילו הכי מיחייבי מדרבנן, הכי נמי בהא". ולדעתו קטן חייב בברכת הגומל, ויכול לומר את נוסח הברכה הגומל לחייבים טובות: "משום דחייבים קאי אשאר אינשי דעלמא. ואינו מוכרח לפרש חייבים דווקא

על המברך שנעשה לו נס, אפילו שהוא מהחייבים, כי הגע בעצמך שהוא צדיק גמור ואעפ"כ מברך כך, ועם שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, מכל מקום הא אמרינן (ברכות יט, א) לא יפתח אדם פיו לשטן כו' ואיך יתקנו חז"ל כלשון זה במטבע ברכה. אלא ודאי מטבע ברכה כך הוא, שכללו בתוך הודאה זו באגב להודות לו ית' על כל הטובות שעושה תמיד, בין לראויים בין שאינן ראויים, שאפילו להחייבים עושה להם טובות. וכן כל לשון הברכות נתקן בלשון רבים מטעם זה כמו שהחיינו, ולא תקנו לומר שהחייני וקיימני, ועל מה שנהג ברוב הוא מברך (כענין שאמרו לענין ברכות השחר), ואם כן ודאי שיש לקטן לברך אותה". לדעת היעב"ץ, ביאור לשון הברכה "הגומל לחייבים טובות", אינו כפי שביאר הבית יוסף שמברך הברכה מודה על גמילות החסד עמו למרות שהוא חייב, אלא ההודאה היא על הנהגת הקב"ה לגמול חסדים אפילו עם החייבים. ולכן גם צדיק או קטן שאינם "חייבים" מברכים הגומל, כהודאה כללית על חסדי השי"ת אפילו עם החייבים.

[המור וקציעה כתב סברא נוספת מדוע גם קטן רשאי לברך הגומל: "ועוד, הדין נותן שהקטן יותר מחוייב לברך ולהודות על נסו. שהגדול אף על פי שחטא יוכל להיות שהיו בידו זכויות כנגדו שעמדו לו להנצל, משא"כ בקטן שאין בידו זכות, שאין לו שכר מצוה כמצווה ועושה, אף על פי שבודאי הקב"ה אינו מקפח שכרו לעולם שכולו טוב, אבל להגן עליו מן המיתה והיסורין (הגנזרים אם מפאת מזלו

[א] קטן אינו מברך הגומל – כאמור לעיל [אות ב] המג"א והמשנ"ב פסקו כדעת מהר"ם מינץ, שקטן אינו מברך הגומל. ובשערי תשובה (סי' ריט ס"ק א) כתב: "ובמדינתנו נוהגים כמהר"ם מינץ והמג"א".

[ב] קטן מברך הגומל – בהמשך דבריו הביא השערי תשובה את מש"כ הברכי יוסף (אות א) לאחר שהביא מחלוקת מהר"י בסאן ומהר"ם מינץ: "וכן המנהג בגלילותנו דקטן מברך". וכן נראה מדברי רבי עקיבא אייגר שהביא את דברי מהר"י בסאן בסתם, ונראה שהסכים לדבריו שהקטן מברך הגומל. וכפי שנקט להלכה בשו"ת בית אבי (ח"ד סימן לט) "כיון שהגאון רעק"א והשערי תשובה בשם הברכי יוסף כתבו לברך לקטן ברכת הגומל, והמה מגדולי רבותינו האחרונים, נקטינן כוותיהו לברך".

וכן העלה לדינא המור וקציעה: "מכל הלין נ"ל דמי שינהיג לקטן לברך הגומל על נסו אין לתפוס אותו, ובהגיע לחינוך ראוי הוא לפי דעתי לנהוג כן, אחר שהוכחנו היטב שאין ראייה הכרחית ממשמעות הברכה, וכל שכן מאחר שהנוסח שבגמרא מסכים לזה כאמור".

וכן פסקו הגר"ע יוסף בספרו חזון עובדיה (ברכות עמ' שמט) "קטן שהגיע לחינוך שחלה ונתרפא, מברך ברכת הגומל אחר קריאת התורה". והגר"צ אבא שאול בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק מו סעיף נט) "קטן שאירע לו מארבעה דברים שמברכים עליהם ברכת הגומל, מברך גם כן ברכת הגומל בפני עשרה".

או מצד אבותיו או אנשי עירו ודורו החייבים) ודאי שאין כח זכיותיו יפה כל כך כח זכותו של גדול. וגם מצינו לפעמים עונש לקטנים, כער ואונן ובפרק אין דורשין (תגיגה יג, א) ובזוהר (ח"ב רמח, ב). ועוד, אף אם אין בקטנים חובה וחטא מצד עצמן, הלא נענשין בעון אביהם, גם נתפסין בעון הדור, כדרשין (שבת לג, ב) עה"פ צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותך. וכל שכן לפי מ"ש בסתרי תורה מסוד הגלגול, דשייך נמי לקטנים].

וכן ביאר בשו"ת רבבות אפרים (ח"ד סי' סג) שהקטן כולל בברכת הגומל שלו הודאה גם על חסדי השי"ת עם החייבים ואף על פי שהוא עצמו אינו חייב: "גם קטן יכול לומר כן אע"פ שאינו בר עונשין, דהרי המוכן "לחייבים" היינו דאפילו לאותם שהם חייבים – והרבה חייבים יש בעולם בעוונותינו הרבים – הקב"ה גומל להם טובות. ומלת חייבים לא קאי לא על האב ולא על הקטן, רק על סתם העולם, אנו מברכים על מדתו של הקב"ה שגומל טוב אפילו לעוברי מצותיו, כמו שאנו מברכין בכל יום הגומל חסדים טובים לעמו ישראל. ואם הקב"ה עושה חסד לקטן, מדוע לא יברך מטעם חינוך כמו שמברך שאר ברכות בכל יום".

– ז –

הכרעת הפוסקים והמנהג בדין ברכת הגומל לקטן

למעשה נחלקו הפוסקים האם קטן מברך הגומל, או לא.

להקל". ולפי זה חידש: "וכיון שכן, גם בנדון דידן בברכת הגומל, אף אי הוי ברכה לבטלה, יכול הקטן לברך, ואין לחשוש לברכה לבטלה".

- ח -

ולענ"ד נראה שבנדון ברכת הגומל אין לומר שהקטן יברך בלא שם ומלכות מדין "ספק ברכות להקל", מטעם נוסף.

הב"ח (או"ח סי' כט) חידש שבברכת שהחיינו מברכים גם כשיש ספק, כי הברכה היא על שמחת הלב: "איכא לחלק בין ברכת שהחיינו לשאר ברכות, דברכת שהחיינו שבאה על שמחת לבו של אדם יכול לברך אף על פי שאינו ודאי דחייב לברך, דאינו עובר על לא תשא אם הוא שמח ומברך לו יתעלה על שהחיינו וקיימו עד הזמן הזה. אבל כאן דמברך אשר קדשנו במצותיו וצונו, פשיטא דכיון דאיכא ספק, אינו יכול לברך ולומר "וצונו", דהויא ספק ברכה לבטלה דאסור לדברי הכל". בדברי הב"ח מפורש איפוא, כי בברכה הבאה על שמחת הלב לא נאמר הכלל "ספק ברכות להקל", כי בברכה המביעה הודאה מתוך שמחת הלב, אזי גם אם יש ספק הלכתי אם לברך או לא - היות ויש ודאי שמחה, רשאי ויתכן שאפילו חייב לברך בשם ומלכות.

ולפי זה, גם בברכת הגומל, כאשר יש למברך שמחה על הנס שאירע לו ורוצה להודות להשי"ת על שגמל עמו

[ג] מברך ללא שם ומלכות - במקום שאין מנהג, כתבו הפוסקים שקטן יברך הגומל בלא שם ומלכות מדין ספק ברכות להקל, כדברי השערי אפרים (שער ד בשערי חיים ס"ק כח) שכתב: "בכל מקום דליכא מנהג, אין לברך, משום דהו"ל ספק דרבנן לקולא". וכן נקט לדינא הבן איש חי (שנה א פר' עקב ס"ד) "קטן פחות מ"ג שנים, כיון שהגיע לחינוך צריך לברך. ואף על גב דיש חולקים, מכל מקום במקום דאיכא מנהג לברך בשם ומלכות, יברך. ובמקום דליכא מנהג ידוע, יברך בלי שם ומלכות מפני סברת החולקים". וכן פסק בכף החיים (אות ב) "וכן בגלילותינו בכל ארץ הצבי לא שמענו ולא ראינו דקטן מברך, וע"כ בכל מקום דליכא מנהג אין לברך, משום דקיימא לן ספק ברכות להקל".

ובספר ברכת יהודה (ח"א סימן ז) הביא מדברי ספר שי לאברהם (נדפס בסוף ספר זכרונות אליהו ח"א סי' ד). שתמה על דבריהם: "לא שייך בזה ספק ברכות להקל, משום דלגבי קטן לא אמרינן ספק ברכות להקל", וטעם הדבר מבואר בברכי יוסף (סי' תרנח ס"ק ו) "דלא אכפת לן אי קטן מברך לבטלה, דהוא ליתיה בעונשים, ואנן אין מצווים להפרישו". כלומר, יסודו של הכלל ההלכתי "ספק ברכות להקל" - לא לברך כאשר נחלקו הפוסקים האם צריך לברך או לא, נובע מהחשש שמא צדקו הפוסקים שאין לברך, ואם נברך נעבור על איסור ברכה לבטלה. וחשש זה אינו נוגע לקטן, שאינו בר חיובא לעבור על איסור ברכה לבטלה. ולכן כאשר יש ספק אם קטן צריך לברך ברכה או לא, לא נאמר הכלל "ספק ברכות

טובות, אין למנוע ממנו לברך מחמת דין "ספק ברכות להקל", כי הקטן רוצה להביע את שמחתו על הטובות שהקב"ה גמל עמו

בברכת הגומל, ולכן רשאי לברך בשם ומלכות, ואין כל סיבה למנוע זאת ממנו מדין "ספק ברכות להקל".

לסיכום: נחלקו הפוסקים האם קטן מברך הגומל.

המג"א והמשנ"ב פסקו כדעת מהר"ם מיינץ, שקטן אינו מברך הגומל.

אולם הברכי יוסף כתב שהמנהג כדעת מהר"י בסאן שקטן מברך, וכן נראה מדברי רבי עקיבא אייגר שהביא את דברי מהר"י בסאן בסתם. וכן פסקו לדינא המור וקציעה, הגר"ע יוסף והגר"צ אבא שאול.

ובשערי אפרים, הבן איש חי והכף החיים כתבו, שבמקום שאין מנהג, קטן יברך הגומל בלא שם ומלכות מדין ספק ברכות להקל.

ומעתה יש לבאר מה יסוד המחלוקת האם קטן מברך הגומל, או לא.

★ ★ ★

- ז -

בדברי הפוסקים נאמרו כמה הסברים בביאור המחלוקת האם קטן חייב בברכת הגומל.

• **מטבע הברכה "לחייבים טובות"**
הודאה פרטית או כללית - הגר"צ פ' פרנק בשו"ת הר צבי (ח"א ס"י קיג) כתב שהפוסקים נחלקו בביאור לשון ברכת הגומל "לחייבים טובות" האם הכוונה להודאה פרטית של המברך על החסדים שנעשו עמו - ולפי זה קטן שאינו בר עונשין אינו יכול לומר "הגומל לחייבים טובות", כי הוא אינו "חייב". או שהכוונה להודאה הכללית על חסדי השי"ת על כל הבריות בעולם: "המג"א פשיטא ליה דלחייבים קאי על המברך, ולכן הוא סובר שבקטן דאינו בר עונשין א"צ להודות, וכן הוא לשון המג"א (סימן ריט ס"ק א) קטן אין

צריך להודות דלא שייך לומר לחייבים טובות דהא לאו בר עונשין הוא וכו' ואם נאמר דידלג מלת חייבים אין לשנות ממטבע שטבעו חכמים, עכ"ל. אולם הגריעב"ץ בזה לשיטתו שבספר מור וקציעה חולק על המג"א וסובר שקטן צריך להודות משום דחייבים קאי אשאר אינשי דעלמא, וכן הוא לשון המור וקציעה, אלא ודאי מטבע ברכה כך הוא, שכללו בתוך הודאה זו באגב להודות לו ית' על כל הטובות שעושה תמיד, בין לראויים בין שאינן ראויים, שאפילו להחייבים עושה להם טובות".

• **חיוב חינוך רק במצוות שוודאי יקיים בגדלותו** - המנחת חינוך (מצוה רסד אות ט) כתב: "שמעתי בשם חכם אחד שכתב דאפשר דאין חייב בחינוך אלא מצוה החיובית כגון תפילין וציצית והדומה, כי

לכשיגדיל יהיה צריך לזה. על כן מחנכים אותו, כדי להרגיל אותו בגדלותו. אבל אבלות דאפשר שלא יתרמי ליה לכשיגדיל הוה אמינא דאינו חייב בחינוך". מצות החינוך נועדה להרגיל את הקטן לקיים מצוות כשיגדל. לאור זאת, ניתן לחלק ולומר שיש חיוב לחנך קטן רק למצוה שבוודאי יצטרך לקיים לכשיגדל, מה שאין כן במצות אבלות שיתכן והקטן לא יתחייב בה כשיגדל, אין חיוב לחנכו בה.

המנחת חינוך לא כתב מי הוא אותו "חכם אחד", ומצאתי את הדברים בשו"ת כתב סופר (יורה דעה סימן קעב) שחידש כי מצות חינוך נאמרה רק במצוות שבוודאי יצטרך לקיים לכשיגדל, מה שאין כן במצוות שיתכן והקטן לא יתחייב בהן כשיגדל, אין חיוב לחנכו בהן. ועל פי זה ביאר את שיטתו של רי"ן גיאות (הובא בטור יו"ד סי' שמ סע' כז) שאין חיוב לחנך קטן לנהוג בדיני אבלות: "ונ"ל דיש לומר דלא חייבו רבנן במצות חינוך רק במצות שבוודאי יתחייב בהם ויבוא לידו כשיתגדל, לכן צריכים להרגילו במצות אלו. אבל באבלות שבמקרה בא, ואפשר לא תבא מצוה זו לידו כשיגדל". וכן הביא האגרות משה (יו"ד ח"א סימן רכד) בשם הנחל אשכול "שבמצוות הבאות על ידי מקרה לא חייבו בחינוך". במצוות שהן "מקרה" ולא דבר "קבוע", אין חיוב לחנך קטנים, וכמבואר לעיל, שחיוב החינוך הוא רק במצוות שהקטן יקיימם בוודאות כשיגדל, ולא במצוות "הבאות על ידי מקרה", שלא בטוח שיצטרך לקיימן. ולכן אין חיוב לחנך קטן

לקיים מצות אבלות שאין וודאות שיצטרך לקיימה כשיגדל.

המנחת חינוך (שם) דחה סברא זו והוכיח שיש חיוב חינוך גם במצוות שאין הכרח שהקטן יצטרך לקיימן כשיגדל, כדוגמת מצות נזירות: "בש"ס דנזיר (כח, ב) דאב מדיר את בנו בנזיר מטעם חינוך, אף דאין מצוה חיובית ואפשר דלא יבוא לזה", וקבע בהחלטיות "דבכל המצוות הוי חובת חינוך".

אולם הכתב סופר יישב את התמיהה: "שם איכא מצוה כשנודר ומקריב וכן כשיזיר ויביא קרבן, הגם דאינו מחויב, מכל מקום טוב להרגילו כדי שיעשה כשיתגדל. אבל באבלות, הגם שעדיפא מצד שחיובא הוא כשיגיע לידו, מכל מקום מצוה זו דאבלות לאו וודאי היא, דאולי לא תבוא לידו כל ימי חייו ואינו בידו לקיימה, סברא דלא חייבו חכמים". נזירות, למרות שאין ודאות שתבוא לידו כשיגדל, אולם הוי "בידו", ולא עוד אלא ש"טוב להרגילו" לקבל על עצמו נזירות כשיגדל, ולכן בזה שפיר יש חיוב לחנכו. לעומת זאת באבלות, שאינה "בידו", ואולי לא יצטרך לשבת שבעה כל ימי חייו, אין מצות חינוך.

ע"פ פי האמור ביאר בשו"ת רבבות אפרים (ח"ד סי' סג) את מחלוקת הפוסקים האם קטן מברך הגומל. לפי הכתב סופר והאגרות משה שאין חיוב חינוך במצוות שאין וודאות שהקטן יצטרך לקיימן כשיגדל, קטן לא מברך הגומל, שהרי אין כל וודאות שיצטרך לברך בגדלותו הגומל.

אולם לפי המנחת חינוך, שבכל המצוות יש חיוב חינוך, לרבות מצוות שאין וודאות שהקטן יצטרך לקיימן כשיגדל, ודאי יש חיוב לחנך את הקטן לברך הגומל.

• **חיוב ברכת הגומל במקום הקרבת קרבן תודה** – בספר בשבילי ברכת הגומל (סימן ח אות יד) ביאר סברא נוספת מדוע קטן פטור מלברך הגומל: "כיון דברכה זו במקום תודה ניתקן, וכיון דקטן אינו שייך בהבאת קרבן תודה, לא שייך נמי בברכה, כיון דכנגד תודה תיקנוה. ואף דבכל ברכות מחוייב מדרבנן משום חינוך, מ"מ שונה ברכה זו דבגדרי תודה תיקנוה, וכמו דבעצם תודה לא שייך דין חינוך עליו [דהוי חולין בעזרה, דאין הקדשו הקדש], כמו כן לא חייבוהו גם בברכה זו. ובפרט אם נימא דהברכה היא במקום דברי השבח שאומר על התודה בשעת סמיכה, וגם אם עיקר התודה או חלק היא גם הבעת שבח למקום כמו שכתוב (תהלים ק, ד) בואו שערי בתודה שהביא התודה לשערי ירושלים והר הבית, חצרותיו בתהלה, היינו שערי העזרה שסומך ואומר דברי שבח. וכיון דקטן אינו סומך, לכן אינו מביא תודה, והאב אינו מחויב לחנכו בזה".

אולם לענ"ד אין הכרח בדבריו, שכן המקור לדבריו שברכת הגומל נתקנה במקום קרבן תודה, הוא בדברי הרא"ש (ברכות פ"ט ס"ד) שכתב: "אבל ברכת הגומל במקום תודה נתקנה". ובשו"ת חתם סופר (או"ח סימן נא) נשאל האם מותר לברך ברכת הגומל בלילה "כי נתקן במקום זבח

תודה כמו שכתב הרא"ש והקרבת תודה אינו אלא ביום", ובתשובתו ביאר החתם סופר את דברי הרא"ש: "אין הכוונה שיהיה זה כאילו הקריב קרבן באופן שנאמר שצריך דוקא ביום כמו קרבן ביום, לא עלה זה על דעת, אלא במקום שהיו מקריבים ולא היו צריכים לקהל עם, ע"כ עכ"פ נעשה מאי דאפשר לרוממו באפי עשרה ותרי רבנן". ומבואר בדבריו שאין כוונת הרא"ש לומר שברכת הגומל היא ממש באותם התנאים של הקרבת קרבן תודה, אלא כוונתו שהברכה היא במקום הקרבת התודה כי תכלית הברכה נועדה לפרסם ולרומם את שם השי"ת בקהל עם כפי שהיתה תכלית הקרבת הקרבן. ולכן מותר לברך הגומל גם בלילה למרות שקרבן תודה אינו מוקרב בלילה, ולפי זה גם קטן יוכל לברך הגומל, למרות שאינו מקריב תודה.

ולפי האמור יתכן כי יסוד מחלוקת הפוסקים האם קטן מברך הגומל הוא, האם הברכה היא במקום הקרבת קרבן תודה ממש, או רק דומה להקרבת הקרבן בכך שנועדה לפרסום שם ה' בקהל עם. אם נאמר שברכת הגומל היא במקום הקרבת קרבן תודה ממש, צדקו דברי הסוברים שקטן אינו מברך ברכת הגומל, היות ואינו מקריב קרבן תודה. אך אם גדר הברכה דומה להקרבת הקרבן בכך שנועדה לפרסום שם ה' בקהל עם, גם קטן יוכל לברך הגומל, למרות שאינו מקריב תודה, כיון שבברכתו מרומם שם שמים במקלות עם.

לְקַמֵּן אֵין "דעת" כּדי להודות

ונראה לענ"ד בביאור מחלוקת הפוסקים האם קטן מברך הגומל, בהקדם דברי המשנה במסכת מכשירין (פ"ו מ"א), "המעלה פירותיו לגג מפני הכנימה וירד עליהם טל, אינם בכי יותן, ואם נתכוין לכך הרי זה בכי יותן". ופירש רש"י (רש"י חולין יג, א ד"ה אינן) "אינם בכי יותן, דלא ניחא ליה בטל זה, ולא הוה הכשר להורידן בכך לטומאתן אם יגע בהן שרץ לאחר זמן, דבעינן "כי יותן" דומיא ד"כי יתן" [הפסוק ממנו נלמד דין הכשר קבלת טומאה], דניחא ליה בכך". טל הוא אחד משבעה משקין שאם הוא בא במגע עם אוכל הוא "מכשיר" אותו לקבל טומאה. ומבואר במשנה שאם העלה את הפירות לגג כדי לנקותם מהכנימה וירד עליהם טל בלא שהתכוין לכך, הפירות לא הוכשרו לקבלת טומאה, אך אם התכוין שהטל יכשיר אותם מקבלים טומאה. מסיימת המשנה: "העלום חרש שוטה וקטן, אף על פי שחשב שירד עליהן הטל, אינן בכי יותן, מפני שיש להם מעשה ואין להם מחשבה". ומסקנת הסוגיא בחולין (ע"ה) "יש להם מעשה, אפילו מדאורייתא, אין להן מחשבה ואפילו מדרבנן". היות ודין "הכשר" קבלת טומאה תלוי בכוונה, אזי אם עשו הקטנים מעשה המוכיח מחשבתם ופירשו שעל דעת כן עושים, הוכשרו הפירות לקבל טומאה, אך מחשבה בלבד להכשיר את הפירות לקבל טומאה, אינה נחשבת כלל.

מבואר איפוא בדברי המשנה, כי למחשבת הקטנים וכוונתם אין כל ערך.

והנה הרמב"ם (פ"ב מהל' מגילה ה"ה) כתב: "הקורא את המגילה בלא כוונה לא יצא. כיצד, היה כותבה או דורשה או מגיחה, אם כיון לבו לצאת בקריאה זו, יצא. ואם לא כיון לבו, לא יצא". ותמה רבי בצלאל ז'ולטי, רבה של ירושלים, בספרו משנת יעבץ (או"ח סימן עג) "המג"א (סי' ס"ק ג) הביא דברי הרדב"ז (ת"ד סי' אלף צד) דהא דמצוות צריכות כוונה זהו דווקא במצוות דאורייתא, אבל מצוות דרבנן אין צריך כוונה. ובקריאת המגילה כתב המגיד משנה (שם) שהכל מודים במגילה שצריכה כוונה". ואם כן תמוה מדוע אם קרא את המגילה בלא כוונה לא יצא ידי חובה, והרי מצוות דרבנן אין צריכות כוונה. ותירץ המשנת יעבץ: "ונראה, שהרי מצות קריאת המגילה היא משום פרסומי ניסא, כדאיתא במגילה (יח, א) אלא מצות קריאה ופרסומי ניסא ולפי המבואר הרי פרסומי ניסא זהו הודאה על הנס, היינו שמודים על הנס על ידי פרסום הנס. ואשר על כן קריאת המגילה צריכה כוונה, משום שאין בקריאת המגילה תורת הודאה על הנס אלא בכיוון לשם מצוה. אבל כשקרא את המגילה כמתעסק בעלמא, אין על קריאה זו תורת הודאה, שהרי אינו מתכוין כלל להודות על הנס". ומבואר בדבריו שאין משמעות להודאה ללא כוונה לכך. ולפיכך, מאחר ומהות קריאת המגילה היא הודאה על הנס, כאשר אינו מכוין בקריאת

- יא -

קטן כשהגדיל - האם יברך הגומל

נחלקו הפוסקים האם קטן שנעשה לו אחד הדברים שמחייבים ברכת הגומל, צריך לברך כשהגדיל.

ב"ש"ת מנחת שלמה (תנינא סימן ס אות י) כתב: "קטן שירד לספינה יחד עם אביו לעלות מחו"ל לארץ ישראל, והגדיל באמצע הדרך, שגם בכהאי גוונא אפשר דלא יוכל לברך ברכת הגומל, כיון שהירידה לספינה היתה כשהוא קטן, וגם על זה שהיה נמצא בים גם לאחר שהגדיל שהוא מקום סכנה, אי אפשר לומר שזה עונש על חטאיו, שהרי זכות הוא לו מה שירד לספינה כשהוא קטן. ועכ"פ בקטן שחלה והבריא בהיותו קטן דאף שלא חזר להיות הולך על בוריו כי אם לאחר שהגדיל, ונמצא שנתחייב להודות כשהוא גדול, דאפילו הכי פטור לברך, אף על גב שעכשיו הוא גדול, וצ"ע למעשה". וכן הובא בשם הגרש"ז אורעבך בספר הליכות שלמה (תפילה פרק כג סע' ו) "מי שחלה וגם הבריא בעודו קטן, אך לא חזר להיות הולך על בוריו כי אם לאחר שהגדיל, וכן קטן שירד לספינה לעלות מחו"ל לארץ ישראל והגדיל בהיותו בדרך, יש להסתפק אם חייב בברכת הגומל או לא".

או"ם בספר אשרי האיש (פ"מ סעי' כב) הובא בשם הגר"ש אלישיב: "קטן שחלה והחלים, כשהגדיל יכול לברך הגומל על הצלתו".

המגילה, אין זה חסרון בדין "מצוות צריכות כוונה", אלא אין זו קריאת מגילה כלל היות וקרא ללא כוונה להודות על הנס, ולכן אינו יוצא בה ידי חובה.

ויעל פי זה מבואר מדוע קטן אינו מברך הגומל, שהרי מהותה של הברכה היא הודאה על הנס, ומאחר ונתבאר לעיל כי למחשבת הקטנים וכוונתם אין כל ערך, נמצא שהקטן אינו יכול לכוין במחשבתו להודות על הנס, ולכן אינו שייך בתורת ההודאה של ברכת הגומל.

ונראה להוסיף בהטעמת הדברים על פי דברי האבודרהם (סדר שחרית של חול, שמונה עשרה) שכתב בביאור תקנת "מודים דרבנן", מדוע הציבור אינו יוצא ידי חובת ההודאה בברכת הש"ץ ככל הברכות בשמונה עשרה: "שאין דרך העבד להודות לרבו ולומר לו אדוני אתה על ידי שליח, אלא כל אדם צריך לקבל בפיו עול מלכות שמים. ואם יקבל על ידי שליח אינה קבלה גמורה, שיוכל להכחיש ולומר לא שלחתי. אבל בשאר התפילה שהיא בקשה, יכול לתבוע צרכיו על ידי שליח שכל אדם חפץ בטובתו ולא יכחיש ויאמר לא שלחתי". ומבואר בדבריו כי הודאה היא דבר אישי המסור לאדם להביע את הודאתו שלא ניתן להביעו על ידי שליח. ולפי זה ברור כי הקטן שאין בו דעת לכוין ולהודות, לא יוכל לברך בעצמו הגומל, שהרי אפילו גדול אינו יכול למנות שליח שיודה עבורו אלא צריך להודות בעצמו, ואם כן לקטן שאין בו דעת להודות ודאי שלא יכול להביע בעצמו את הודאתו.

ולפי המבואר לעיל שקטן אינו מברך הגומל בגלל שמהותה של הברכה הודאה על הנס, וקטן אינו יכול לכוין במחשבתו להודות על הנס, נראה כי

כשהגדיל שפיר רשאי לברך הגומל, שהרי בגדלותו כבר יש לו דעת לכוין להודות על הנס שאירע לו בקטנותו.

★ ★ ★

- יב -

ברכת האב עבור בנו

ממוצא הדברים נבוא לביאור נדון נוסף – האם האב רשאי לברך ברכת הגומל כאשר בנו הקטן נחלץ מצרה או ממחלה.

לעיל [אות ג] הבאנו את דברי הגמרא בברכות, שרב יהודה חלה והבריא, וכאשר רב חנא בגדתאה ורבנן באו לבקרו, בירכו "ברוך רחמנא דיהבך ניהלן ולא יהבך לעפרא", והוא ענה אחריהם "אמן", ויצא ידי חובה. ומדברי הגמרא למד הריא"ז (הובא בשלטי גיבורים ברכות דף מ"ג ע"א מדפי הרי"ף אות ו) "ונראה בעיני שאם רצה אדם להודות ולברך הגומל על אוהבו ועל קרובו שהוא כואב עליו, הרשות בידו".

וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סי' ריט סע' ד) "אם ברך אחר ואמר ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר גמלך כל טוב, וענה אמן, יצא. וכן אם אמר בריך רחמנא מלכא דעלמא דיהבך לן, וענה אמן, יצא". וכתב הרמ"א: "ואין זה ברכה לבטלה מן המברך, אף על פי שלא נתחייב בברכה זו, הואיל ואינו מברך רק דרך שבח והודאה על טובת חברו ששמח בה". והמשנה ברורה (ס"ק יח) פסק כדברי הט"ז (ס"ק ג)

ולאור האמור כתב מהר"ש דוראן (נדפס בסוף שו"ת התשב"ץ ח"ד סימן ד) "כי אנשים אחרים יכולים הם לברך ברכה זו [הגומל] להודות לא-ל על רפואת החולה, כל שכן האב על רפואת בנו". והוסיף: "ואף על פי שהביא הגאון מוהר"י קארו (בית יוסף סי' ריט סע' ד) תשובת הרשב"א (בחידושי הרשב"א ברכות נד, א ד"ה הוואה) שנראה ממנה דלא ילפינן מההיא דרב חנא בגדתאה ורבנן אלא אם החולה הוא רבו של המברך, ואם כן אחרים אינן יכולין לברך ברכה זו, כדמוכח בתשובת הרשב"א. אני אומר לא דמי, שאני הכא דבנו חשוב כגופו ויותר מגופו, אם כן בודאי הרשב"א ז"ל והגאון ז"ל שפסק כוותיה מודים הם בנדון דידן. וכל שכן דבנו קטן אם היה מת לא היה מת רק בעוון אביו, כדאמרי התם (שבת קה, ב) מפני מה בניו ובנותיו של אדם מתים כשהם קטנים כדי שיבכה וכו', וכן מוכח בכמה דוכתי דבנים קטנים מתים בעון אבותיהם. אם כן שייך הכא בטוב לברך על רפואת בנו, דכל שכן מהרב לתלמיד לאב ובן

- יג -

לעומתם, החיד"א בברכי יוסף (שם ס"ק ז) הביא את דברי התשב"ץ והבית יהודה, וכתב: "ואנן בדידן נקיטין שהאב לא יברך על בנו". ועל פי הוראת החיד"א פסק הגר"ע יוסף בספרו חזון עובדיה (ברכות עמ' שנ) "אין האב מברך ברכת הגומל על בנו שחלה ונתרפא".

וכן נקט האדמו"ר ממונקאטש בנימוקי אורח חיים (סי' ריט ס"ק א) "עייין במג"א דקטן אין צריך להודות. ועל כן פשיטא דגם לאביו אין לברך בעדו ברבים, והוי ברכה לבטלה אם יברך אביו ברכת הגומל, כיון דהוא אינו מחוייב, וגם לא שייך בזה חינוך כשמברך אביו, וזה פשוט. וכתבתיו רק בשביל זה ששמעתי אולי קצת שנהגו כן לברך בעד בניו הילדים כשנפל חומה סמוך לו וניצול או שנתרפא, הגם שיש לומר מהברכה ברוך שפטרני מעונשו של זה, דקצת נראה משום שאם היה ניזוק ח"ו בנו הילד, היה בחטא אביו, וא"כ אביו צריך להודות שניצול, ושייך שפיר הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, כיון שהיה בעונשו וחוב של אביו, אם ח"ו היה ניזוק כנזכר. עם כל זה אין לנו לברך ולעשות כנגד דברי המג"א, ופשיטא דגם אביו אינו מברך בעדו כנזכר".

יצויין, כי לפי סברת התשב"ץ שהאב מברך הגומל על בנו כי בנו "חשוב כגופו ויותר מגופו", פסק רבי נתן אורטנר, רב העיר לוד בשו"ת יד נתן (ח"ב

דגופו הוא. ולא מנע הרשב"א ז"ל מלברך רק קרובים ואוהבים, אבל בנו קטן דגופו הוא ויש לו חובה במיתתו יותר ממיתת עצמו, בודאי מברך עליו". ומפורש בדברי התשב"ץ שיש ללמוד ב"קל וחומר" שאב מברך הגומל [בשם ומלכות] על רפואת בנו החולה - אם על אחרים ששמח ברפואתם רשאי לברך הגומל, כל שכן על רפואת בנו ה"חשוב כגופו ויותר מגופו".

בדברי התשב"ץ פסק רבי יהודה עיאש בספרו שו"ת בית יהודה (סי' ו) "באחד שנפל בנו לבור והוא בן שתי שנים ומחצה וירדו אחריו והעלוהו מן הבור ולא נמצא בו מום ואפילו פצע או חבורה, ובא לשאול אם יכול לברך ברכת הגומל על הצלת בנו. והרב בשירי כנסת הגדולה (ס"ק ח וס"ק יא) הביא בשם הב"ח ושלטי הגבורים דס"ל דיכול לברך על הצלת אשתו ובניו ואוהביו, ודאי דהכי נקיטין, וכן עשינו מעשה לשואל הנזכר".

וגם בשו"ת שרגא המאיר (ח"א סי' סח) נשאל "בקטן שאוטובוס עבר עליו, וניצל ב"ה בלי שום נזק ח"ו, האם חייב לברך ברכת הגומל", ופסק על פי דברי התשב"ץ הנ"ל "שאביו יכול לברך עליו". וכן העיד על עצמו רבי יהודה הרצל הנקין בשו"ת בני בנים (ח"ב סימן טו) "והנה על בתי הקטנה ברכת הגומל לחייבים טובות שגמל לבתי כל טוב, והתכוונתי על עצמי, שכיון שהיא קטנה היא כחלק מגופי כמו שכתוב בשו"ת תשב"ץ". וכן נקט להלכה הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, תפילה פרק כג סעי' ח) "אב הרוצה לברך על הצלת בנו הקטן, יעשה כן".

ס"ד) "ולענין סבא אם יברך עבור נכדו הקטן, נראה דודאי דאין לברך בשם ומלכות אף במקום שנהגו לברך, משום דאף דמצינו דבני בנים הרי הם כבנים, זה לא שייך לענין הא, משום דכמובא לעיל, הני דס"ל דאב מברך על בנו זה משום דהוא כגופו ממש, ובודאי בבנו קטן. וזה לא שייך לומר על בני בנים אף דנחשבים כבנים".

★ ★ ★

- יד -

חייב קמן בברכת "שעשה לי נס במקום הזה"

במסכת ברכות (נד, א) מבואר, שהרואה מקום שנעשה לו נס מברך "ברוך שעשה לי נס במקום הזה", ודין זה נפסק להלכה בשלחן ערוך (או"ח סימן ריח ס"ד) "הרואה מקום שנעשה נס ליחיד, אינו מברך. אבל הוא עצמו, מברך שעשה לי נס במקום הזה. וכל יוצאי ירכו גם כן מברכים שעשה לאבי נס במקום הזה". ויש לעיין האם קטן מברך ברכה זו.

וראיתי בעלון התורני וישמע משה (שנה א' גליון ט פרשת ויקהל) שהביא בשם הגר"ח קנייבסקי והגר"נ קרליץ שקטן מברך "שעשה לי נס במקום הזה". ורבי שמואל אליעזר שטרן ביאר את ההבדל בין ברכת "הגומל" שקטן אינו מברך [לדעת המג"א והמשנ"ב] לברכת "שעשה לי נס במקום הזה" שקטן מברך: "דהני מילי לענין ברכת הגומל [קטן אינו מברך] דכיון שנוסח

ולפי המבואר לעיל שקטן אינו מברך הגומל בגלל שמהותה של הברכה הודאה על הנס, וקטן אינו יכול לכוין במחשבתו להודות על הנס, מובנים דברי התשב"ץ שאב מברך הגומל עבור בנו, שהרי האב יש בו דעת לכוין להודות על הנס שאירע לבנו בקטנותו, והוא "משלים" בברכתו את הדעת "החסרה" הנדרשת להודות, שאין לבנו הקטן.

הברכה הוא "הגומל לחייבים טובות", אין יכול לברך אותה מי שאינו חייב במצוות. אולם לענין ברכת "שעשה לי נס במקום הזה" דין גדול וקטן שוה, והקטן חייב בה מדין חינוך כמו שחייב בכל הברכות".

ונראה לענ"ד לבאר בדרך אחרת את ההבדל בין ברכת "הגומל" לברכת "שעשה לי נס במקום הזה", בהקדם בירור טעם חלוקת ברכות אלו בשני סימנים שונים בשו"ע או"ח. דין ברכת "שעשה לי נס במקום הזה" הובא בסימן רי"ח בדיני "ברכות הנעשים על ניסים", ואילו דיני ברכת הגומל נכתבו בסימן רי"ט שכותרתו "ברכת הודאת היחיד", ויש להבין מדוע לא נכתבו כל הדינים בסימן אחד, ומה רצה מרן השו"ע להשמיענו בקביעת דיני ברכת הגומל בסימן שונה ונפרד, וצ"ע.

והנה בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' פח אות א) נשאל: "למה נעשה לו נס צריך לברך על נס זה כל ימי חייו כשיגיע למקום הנס, הוא וכל יוצאי ירכו כבשו"ע או"ח (סי' ריח סעי' ד), ולמה ביורדי הים והולכי

מדברות וחולה וחבוש שנצולו מן הסכנה, אינו צריך לברך רק הוא לבדו ולא בניו ויוצאי יריכו, וגם הוא רק פעם אחת כבשו"ע או"ח (סי' ריט סעי' א'). והשיב: "לענ"ד פשוט משום דלא אפשר, דגם על נס אינו מברך רק ברואה מקום הנס, וגם זה לא כל פעם שהוא רואהו רק משלושים יום לשלושים יום כבשו"ע (סי' רי"ח סעי' ג-ד), ובברכת הגומל שאינה על מקום הנס אלא על עצם העובדה שהוא ניצל מן הסכנה, והרי הוא קרוב אצל עצמו והוא קשור עם גופו תמיד בלי שום הפסק זמן כלל, ממילא דלא שייך בזה לחייבו לברך משלושים יום לשלושים יום, ואם נבוא לחייבו לברך בזה יותר מפעם אחת היה צריך לברך תמיד בלי הרף, הלכך לא אפשר".

או"ח לי נראה לתרץ, כי ההבדל היסודי בין ברכת "שעשה לי נס במקום הזה" לברכת "הגומל" הוא, שברכת "שעשה לי נס" היא על המקום המיוחד שנעשה בו הנס, לעומת ברכת "הגומל" שהיא הודאה של האדם, וכפי שמדויק בלשון הברכה בגמרא ובשו"ע שחובת ברכת "שעשה לי נס" היא "במקום שנעשה נס" [וכן מתבאר בהמשך דברי השו"ע (שם

סעיף ה) "מי שנעשו לו נסים הרבה, בהגיעו לאחד מכל המקומות שנעשה לו נס, צריך להזכיר כל שאר המקומות, ויכלול כולם בברכה אחת"]. מה שאין כן ברכת הגומל היא "הודאת יחיד" על הנס שאירע לו. ויתכן שהגדרה זו ביקש מרן השו"ע ללמדנו, כאשר הפריד את דיני ברכת "הגומל" מסימן רי"ח שבו נשנו דיני "ברכות הנעשים על ניסים", וקבעו כסימן בפני עצמו שכותרתו "ברכת הודאת היחיד" – לומר שברכת "הגומל" היא הודאת הגברא, לעומת ברכת "שעשה לי נס במקום הזה", שהיא על המקום.

ולאור זאת נראה על פי המבואר לעיל שקטן אינו מברך הגומל בגלל שמהותה של הברכה הודאה על הנס, וקטן אינו יכול לכוין במחשבתו להודות על הנס כי אין לו מחשבה ודעת – דברים אלו נכונים בברכת הגומל דווקא, שהיא הודאה של האדם, וקטן לאו בר דעת להודות. ברם ברכת "שעשה לי נס במקום הזה" היא הודאה על המקום שנעשה בו נס, ואת המקום גם הקטן חש ומבחין ורואה, ולכן יכול לתת שבח ולהודות על הנס שאירע לו במקום זה.

סוף דבר: ממוצא הדברים נראה כי בנדון דידן, כאשר אירעה תאונת דרכים ובני המשפחה ניצלו בנס ועליהם לברך הגומל, והבן הקטן אינו נמצא יחד עם אביו המברך את ברכת הגומל כי אז היה יכול להוציאו ידי חובה בכך שהבן יאמר אמון על ברכת אביו – השאלה האם הבן הקטן צריך לברך הגומל תלויה במחלוקת הפוסקים הנ"ל:

לדעת המג"א והמשנ"ב שפסקו כדעת מהר"ם מיינץ, הקטן לא יברך הגומל.

אולם הברכי יוסף כתב שהמנהג כדעת מהר"י בסאן שקטן מברך, וכן נראה מדברי

רבי עקיבא אייגר שהביא את דברי מהר"י בסאן בסתם. וכן פסקו לדינא המור וקציעה, הגר"ע יוסף והגר"צ אבא שאול.

וכמו כן השאלה האם האב רשאי לברך הגומל על נס שאירע לבנו הקטן, תלויה במחלוקת הפוסקים הנ"ל:

לדעת השלטי גיבורים והתשב"ץ רשאי האב לברך הגומל, וכדבריו פסקו הב"ח, הכנסת הגדולה, בשו"ת שרגא המאיר, וכן הכריע הגרש"ז אויערבך. ברם לדעת החיד"א האב אינו רשאי לברך הגומל על נס שאירע לבנו, וכן נקט להלכה הגר"ע יוסף.

והסב לכולי עלמא אינו מברך הגומל על נס שנעשה לנכדו.

סימן כט

קטן בקריאת התורה מפטיר והפטרה

בספר מעדני יום טוב (ח"ה סימן לא) דן במעשה שהיה: "בחור בר מצוה עלה למפטיר בשבת פרשת בא קודם הבר מצוה שלו, וכשהגיע לקריאת ההפטרה מהנביא, הבעל קורא הראה לו את המקום, והשאיר אותו לבד ליד הבימה לקרוא את ההפטרה. בקידוש שנערך לאחר התפילה, שיבחו אביו על הקריאה, ואז גילה הבחור לאביו, שכאשר הבעל קורא פתח הנביא להראות לו את המקום, לא ראה בדיוק מה שהכין, ויתכן שהראה לו במקום לא נכון, ולכן קרא את כל ההפטרה בעל פה. הבחור חשב שאביו ישבחו יותר על שקרא כל כך טוב את הקריאה בעל פה, אך אביו הסתפק אם הציבור יצאו ידי חובתם, ואם לאו, האם חייבים עכשיו להוציא נביא ולברך ולקורא את ההפטרה שוב".

בעקבות שאלה זו, התעוררתי לברר עם בני החבורה מדוע קטן עולה לתורה לקרוא רק את המפטיר ואת ההפטרה, ואינו עולה לתורה בקריאת התורה ואף אינו קורא את הפרשה.

ומתוך כך באנו לבירור הטעמים לתקנת קריאת ההפטרה, ולהשיב על השאלות: האם קורא ההפטרה מוציא את הרבים ידי חובה בקריאתו, והאם יש חיוב לקרוא את ההפטרה מתוך מגילה.

- א -

הקטן אף רשאי לעלות לתורה, כדברי הגמרא (שם כג, א) "הכל עולים למנין שבעה, ואפילו קטן ואפילו אשה. אבל אמרו חכמים, אשה לא תקרא בתורה, מפני כבוד צבור".

והקשה הריב"ש (סימן שכו), מדוע קטן רשאי לקרות בתורה, והרי אינו מצטרף למנין עשרה לאמירת דבר שבקדושה (שו"ע או"ח סי' נה סע' א). ותירץ: "דכאן נמי אינו מצטרף לעשרה שצריך לקריאת התורה, אלא צריך שיהיו בבית

עליית קטן לתורה וקריאה בספר תורה

מדינא דגמרא קטן רשאי לקרוא בתורה ולהפטיר, כמפורש בדברי המשנה

(מגילה כד, א) "המפטיר בנביא הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה. ואם היה קטן, אביו או רבו עוברים [לפני התיבה] על ידו [עבורו]. קטן קורא בתורה ומתרגם אבל אינו פורס על שמע ואינו עובר לפני התיבה".

קריאת התורה "להשמיע לעם", רשאי הקטן גם לקרוא בתורה: "קטן קורא בתורה, שאין הכוונה אלא להשמיע לעם, ואין זו מצוה גמורה כשאר מצות שנאמר בה (ראש השנה כט, א) כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובה". ומשמע שהקטן רשאי לקרוא בתורה את כל הפרשה היות וחייב הקריאה להשמיע לעם את קריאת התורה.

- ב -

מִרְיָן השו"ע (או"ח סי' רפב סע' ג) פסק להלכה את דברי הגמרא במגילה: "הכל עולים למנין שבעה, אפילו אשה וקטן שיודע למי מברכים, אבל אמרו חכמים אשה לא תקרא בצבור מפני כבוד הצבור".

או"ח בשו"ע לא נפסק להלכה שקטן קורא בתורה, אלא רק מפטיר, כדברי מרן (או"ח סי' רפד סע' ד) "קטן יכול להפטיר".

למעשה כתב המג"א (ס"ק ו) כי בזמנינו קטן אינו קורא ועולה לתורה אלא למפטיר: "להיות הקטן מקרא, אינו יכול עד שיביא ב' שערות, והאידנא לא נהיגי לקרות קטן אלא למפטיר", וכן הביא החיי אדם (כלל לא סע' לט) "קטן שהגיע לחינוך ויודע לחתוך האותיות בטוב, מנהגינו שאין קורין אותו אפילו לאחר שהשלימו מנין הקרואים. אלא קורין אותו למפטיר, ואפילו בארבע פרשיות. אבל להיות הוא מקרא, אינו יכול עד שיביא ב' שערות".

הכנסת עשרה כולם גדולים. אלא מפני שאין הכל בקיאים בקריאת התורה, לא הטריחו הצבור להביא שבעה גדולים היודעים לקרות בתורה. וכשהתקינו שיהיו שבעה קורין בתורה, היתה התקנה שהקטן היודע לקרות יעלה למנין שבעה, כדי שלא להטריח הציבור להיות כל השבעה גדולים, ואולי לא ימצאום יודעים לקרות. ואפילו אשה התירו מטעם זה, אם לא מפני כבוד הציבור. מכל מקום, בכולם קטנים לא התירו". כלומר, בזמן הש"ס כל אחד מהעולים לתורה היה קורא בעצמו בתורה [רק בתקופה מאוחרת יותר, מכיון שלא כולם היו בקיאים לקרוא בתורה, נהגו ש"בעל קורא" קורא בתורה ומוציא אחרים ידי חובה]. ולכן קבעו חכמים בעיקרה של התקנה לקרוא בתורה שגם קטן יהיה רשאי לעלות בתורה ולקרוא ולהוציא אחרים ידי חובה – כדי לא להטריח את הציבור למצוא שבעה קרואים גדולים היודעים לקרוא בתורה.

לפי הריב"ש, עצם הקריאה בתורה לא מתאפשרת אלא בעשרה גדולים, אולם הקורא בתורה רשאי להיות גם קטן. יחד עם זאת, הקטן רשאי לקרוא בתורה ולהוציא אחרים ידי חובה רק בעליה שהוא עולה לתורה, ולא את שאר קריאת הפרשה.

או"ח הרא"ש (ברכות פרק ז סימן כ) כתב בשם רבינו תם: "זהו שאמרו (מגילה כג, א) הכל עולים למנין שבעה, ואפילו אשה ואפילו קטן, משום שהקריאה בספר תורה אינה אלא להשמיע לעם". והמאירי (מגילה כד, א ד"ה המשנה החמישית) הוסיף, שהיות וגדר

במעם הדבר כתב בשו"ע הרב (סימן רפב סע' ה) "אין הקטן יכול להיות מקרא את העולים, דהיינו שהוא יקרא בקול רם בספר תורה והעולים אומרים אחריו בלחש וכל הצבור יוצאים ידי חובתן בשמיעה ממנו, הואיל והוא אינו מחוייב בדבר אינו יכול להוציאם ידי חובתם, עד שיתחייב כמותם דהיינו משיביא ב' שערות". ודבריו מבוארים על פי מה שכתב בשו"ת גינת ורדים (או"ח כלל ב סימן כא) "שהרי הקטן אית ביה תרתי דרבנן [חיובו מדין חינוך דרבנן, וחיוב קריאת התורה מדרבנן], ולא אתי תרתי דרבנן ומפיק אחד מדרבנן [חיוב גדול בקריאת התורה]".

ומשמע מדבריהם שנקטו להלכה כי גדר חיוב קריאת התורה הוא לקרוא בתורה - ובעל הקורא מוציא את האחרים ידי חובה, ולכן קטן שחיובו "תרי דרבנן" אינו מוציא ידי חובה גדול שחיובו "חד דרבנן".

או"ח הפרי מגדים (משבצות זהב ס"ק ג) דייק מלשון המשנה "קטן עולה למנין שבעה" שקטן רשאי לקרוא בתורה על אף שעדיין לא הביא ב' שערות: "וכן כל השנה קורא קטן שעדיין לא הביא ב' שערות יכול לקרות לעולים כמנהגנו, ויוצאים בשמיעתו השומעים. דתיקון הנביאים הוא שיקראו בתורה, ואתי דרבנן ומפיק דרבנן, שהרי קטן עולה למנין שבעה, ובימי הש"ס היה הקטן עולה וקורא בעצמו". כפי שנתבאר לעיל, בזמן הש"ס העולה לתורה היה קורא בתורה בעצמו בתורה. ואם כן יש להוכיח מכך ש"בימי הש"ס היה הקטן עולה וקורא

בעצמו", שאין כל מניעה שהקטן יקרא את כל הפרשה להוציא אחרים ידי חובתם.

ובשו"ת יחיה דעת (ח"ה סימן כה) ביאר את הכרעת הפמ"ג על פי דברי המאירי [לעיל אות א] שגדר חיוב קריאת התורה הוא לשמוע את הקריאה: "אין הכוונה בקריאת התורה אלא להשמיע לעם, ואין זו מצוה גמורה, כדי שנאמר בה הכלל שאמרו כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את האחרים ידי חובה. ולפי זה נראה שאין חילוק בין קריאת כל הפרשה כולה על ידי הקטן, ובין אם קורא חלק מהפרשה, שבכל אופן יש להתיר, כיון שאין הקריאה בתורה אלא כדי להשמיע לעם. וכן פסק הפרי מגדים, וזה כעין דברי המאירי הנ"ל.

והוסף הפרי מגדים (אשל אברהם ס"ק ו) "ועיין אליה רבה (ס"ק ח) דמשמע דקטן יכול להיות מקרא, ומיהו אין צריך לבדוק אם יש לו ב' שערות. ואם אין נמצא יודע להקרות כי אם קטן צריך עיון, דיש לומר מוטב שיקרא מלהתבטל לגמרי, וצ"ע.

או"ח, כפי שנתבאר לעיל, לדעת המג"א קטן אינו יכול להוציא ידי חובה אחרים בשום פנים ואופן, וכפי שביאר האגרות משה (או"ח ח"ב סימן עב) "דהמקרא הוא שלוחו של העולה להשמיע לצבור. וכיון שהוא מדין שליחות, אין קטן יכול להקריא לעולים האחרים, משום שקטן לא נעשה שליח - שאינו בדין שליחות כמו לכל דיני התורה, ויתחשב שהוא רק קריאתו דהקטן ולא קריאת מספר הקוראים העולים, ובקריאת האחד הרי אין יוצאים ידי קריאת התורה, וגם הא קריאתו היא בלא ברכה,

מרדכי (סימן רפ"ב סק"ה), שהמנהג הוא שקטן עולה למנין שבעה. והגאון המקובל רבי שמואל ויטאל בספרו חיים שנים ישלם, הובאו דבריו בספר פתח הדביר (סימן רפ"ב סק"ח), הביא שקטן עולה למנין שלשה. וכתב, וכן ראיתי גדולים שעשו מעשה כן, וכן נהגתי גם אני אחריהם, ע"כ".

והוספה: "אמנם ראיתי להרה"ג רבי עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז חלק אר"ח סימן ו) שנשאל אם מותר להעלות קטן לספר תורה בשבת ויום טוב, והשיב, שדבר זה מפורש במגן אברהם סימן רפ"ב, שכעת לא נהגו לקרות קטן לספר תורה. וכן כתב המשנה ברורה שם. ומנהג ישראל תורה הוא, ולכן המעלה קטן לספר תורה היפך המנהג, עונו ישא שמזלזל בבעלי התקנה הרבנים הקדושים אשר בארץ המה, ומי יערב אל נפשו לעבור בשאט נפש על מנהג הקדום מימות הראשונים שנתקבל בכל תפוצות ישראל. עכת"ד. ובמחילת כבוד תורתו בחינם הגדיל המדורה והחריד עלינו את כל החרדה הזאת, שאין זה מנהג פשוט בכל הקהילות, ולא נתקבל בכל תפוצות ישראל. וכבר הבאנו דברי האחרונים מארצות המזרח שהעידו בגדלם שבארצותיהם נהגו להעלות קטן למנין שבעה. וגם בארץ ישראל אין מנהג פשוט להמנע מלהעלות קטן לספר תורה בשבת, ומנהגינו פה עה"ק ירושלים ת"ו להעלות קטן לספר תורה למנין שבעה כדין התלמוד והפוסקים ומרן השלחן ערוך. (ובפרט כשהנער קולו ערב ונעים, ובקי לקרות בתורה עם טעמי המקרא בטוב טעם ודעת, וזאת בכדי לחנכו ולהרגילו

דהא אחרים ברכו ולא הקטן הקורא, וגם אולי ברכתם דעולים הויה לבטלה, כיון דכל ברכתם עתה הוא רק על קריאת התורה שבצבור, דהא כבר ברכו ברכת התורה בשחרית, וכיון שהקריאה לא נחשב שהוא שלהם, לא שייך שיברכו אף שקראו בלחש. ולכן אף שקטן כשעולה בעצמו יכול לקרוא פרשתו בעצמו ויוצאים בזה הציבור, מכל מקום להיות מקרא לקרואים אחרים אינו יכול, כדסובר המג"א בשם כנסת הגדולה. ולכן אף בשעת הדחק אין להקל לפי זה, כי טעמם מוכרח, וטעם הפמ"ג ועוד אחרונים המקילים בשעת הדחק תמוה וצ"ע".

- ג -

מנהג קהילות הספרדים שקטן עולה לתורה וקורא את פרשת עלייתו

הגר"ע יוסף נשאל בשו"ת יחווה דעת (ח"ד סימן כג) "האם מותר להעלות קטן לספר תורה בשבת, ולהצטרף למנין שבעה עולים, גם כשהקטן קורא בעצמו את קריאת התורה בעלייתו".

ולאחר שהביא את דברי הריב"ש [לעיל אות א] שקטן רשאי לקרוא בתורה ולהוציא אחרים ידי חובה רק בעליה שהוא עולה לתורה, ולא את שאר קריאת הפרשה, ואת דברי המג"א שכתב "שכעת לא נהגו לקרות קטן לספר תורה אלא רק למפטיר", כתב: "אולם מנהג זה לא נתפשט במקומות רבים, צא ולמד ממה שכתב הגאון רבי מרדכי כרמי בספר מאמר

אם כבר נשלם מניין הקרואים, אלא למפטיר" (ס"ק יב).

• קטן בעל קורא - "קטן אין יכול להיות מקרא את העולים דהיינו שהוא יקרא בקול רם בספר תורה והעולים אומרים אחריו בלחש וכל הצבור יהיו יוצאים ידי חובתם בשמיעה ממנו עד שיביא שתי שערות [ומשהוא בן י"ג שנה בחזקה שהביא שתי שערות לענין זה]. ומכל מקום כשאין שם קורא אחר ותתבטל הקריאה לגמרי מסתפק הפמ"ג, דאפשר דיש להקל באופן זה אפילו אם לא הביא עדיין שתי שערות. וכן בדרך החיים בהלכות קריאת התורה מיקל גם כן בשעת הדחק" (ס"ק יג).

ובן הורה בשו"ת שרגא המאיר (סימן סה אות ג) במעשה שהיה "שקראו בשבת וכשחזרו לביתם נודע שהבעל קורא עדיין לא היה בן י"ג שנה", על פי דברי הפמ"ג הנ"ל "שבדיעבד יצאו, כבנדון דידן שנודע להם רק אחר שכבר קראו והלכו לביתם, בוודאי אין שעת הדחק גדול מזה, ויצאו ידי חובתם שפיר".

ובן פסק למעשה באגרות משה [בהתשובה המובאת לעיל אות ב] במעשה שהיה שלימדו קטן בטעות לקרוא בתורה בפרשה של השבת קודם בר המצוה שלו, ולאחר שהצדיק את סברת המג"א שבעל הקורא הוא שליח של השומעים ותמה על פמ"ג, כתב: "אבל מכל מקום לדינא אם הוא צער גדול להבר מצוה ומשפחתו ורוצה כתר"ה [הרב השואל] להקל כהפמ"ג ודעימיה, אין למחות בידו".

שכאשר יגיע למצות יוכל לשמש שליח צבור ולהוציא את הרבים ידי חובתם, ולא יבהל מאימת צבור). ובספר התקנות ומנהגי ירושלים לא הביאו כלל שהמנהג בירושלים שלא להעלות קטן לספר תורה, ואם היה זה מנהג קדום מימות הראשונים כדבריו, היה להם להזכיר מנהג זה".

ומסקנתו למעשה: "קטן שהגיע לחינוך, שידוע למי מברכים, מבין שש שנים ולמעלה, עולה לספר תורה למנין שבעה, בין באמצע הקרואים ובין בסוף הקרואים. וכל שכן שעולה לעליית מפטיר. ויכול לקרות בתורה בעצמו פרשת עלייתו. ובמקום שיש מנהג ברור שלא להעלות קטן לספר תורה, יעשו כמנהגם. ונהרא נהרא ופשטיה".

אולם כל זה דווקא כאשר הקטן קורא את פרשת עלייתו לתורה, אך לקרוא את כל הפרשה, כתב בשו"ת בשו"ת יחיה דעת (ח"ה סימן כה) כי "לכתחילה אין להתיר לקטן להיות חזן הקורא בתורה קריאת הפרשה כולה. ומכל מקום בשעת הדחק שלא נמצא איש היודע לקרוא בתורה עם טעמי המקרא כדת, יכולים לסמוך על הפוסקים המתירים".

- ד -

קריאה בתורה על ידי קטן בשעת הדחק

המשנה ברורה פסק:

• עליית קטן לתורה - נוהגים כהיום שאין קורין קטן כלל לשום עליה, אפילו

- ה -

הפמ"ג בשעת הדחק, בשו"ת יחזקאל דעת ובשו"ת שרגא המאיר.

עליית קטן למפטיר וקריאת ההפטרה -
מסתימת דברי השו"ע נראה שקטן יכול להפטיר בכל ההפטרות של השנה, וכתב הרמ"א (או"ח סי' רפב סע' ד) שכן נוהגים אע"פ שיש חולקים הסוברים שקטן אינו קורא את הפטרת פרשת זכור ופרה שחיובן מהתורה. והמשנה ברורה (שם ס"ק כג) הכריע כדעת האחרונים שהקטן רשאי לעלות למפטיר בארבע פרשיות אך לא יקרא את המפטיר, וכל זאת בתנאי שהקטן יודע לקרוא מלה במלה עם הש"ץ. אולם האליה רבה והדרך חיים החמירו שקטן לא יעלה כלל למפטיר בארבע פרשיות.

- 1 -

האם קטן יכול להוציא אחרים ידי חובת הברכות על קריאת התורה וההפטרה

מזן המחבר פסק בשו"ע (סי' רפד סע' ג)
"צריך לכוון לברכות הקוראים בתורה ולברכות המפטיר ויענה אחריהם אמן, ויעלו לו להשלים מנין מאה ברכות שחיסר מנינם בשבת". וביאר המשנה ברורה (ס"ק ו) "דעל ידי עניית אמן חשוב כאילו היה מברך לעצמו". והנה בהלכה הסמוכה (סע' ד) כתב מזן המחבר: "קטן יכול להפטיר", ומייד מתעוררת השאלה - מאחר וצריך לכוון ולצאת בברכת המפטיר, היאך יתכן שקטן רשאי לעלות למפטיר, והרי אינו יודע לכוון להוציא אחרים ידי חובה.

לפיכום: מדינא דגמרא קטן עולה לתורה, אולם הלכה למעשה הכריעו המג"א והמשנ"ב כי "נוהגים כהיום שאין קורין קטן כלל לשום עליה, אפילו אם כבר נשלם מנין הקוראים, אלא למפטיר".

ובשאלה האם קטן רשאי לשמש כבעל קורא - נחלקו הראשונים האם הקטן רשאי לקרוא בתורה להוציא אחרים, או שקורא רק את הקריאה בעלייתו לתורה: לדעת הריב"ש קטן רשאי לקרוא בתורה ולהוציא אחרים ידי חובה רק בעליה שהוא עולה לתורה, ולא את שאר הקריאה. אולם לדעת המאירי "קטן קורא בתורה, שאין הכוונה אלא להשמיע לעם", ומשמע מדבריו שהקטן רשאי לקרוא בתורה את כל הפרשה היות וחיוב הקריאה להשמיע לעם את קריאת התורה.

ולמעשה, פסקו המג"א החיי אדם ושו"ע הרב, שאינו רשאי לשמש בעל קורא עד שיביא ב' שערות.

והגר"ע יוסף הביא את מנהג קהילות הספרדים שקטן עולה לתורה וקורא את פרשת עלייתו.

וכאשר אין בעל קורא מלבד הקטן והקריאה עלולה להתבטל -

כתב המשנה ברורה: "הפמ"ג מסתפק דאפשר דיש להקל באופן זה אפילו אם לא הביא עדיין שתי שערות. וכן בדרך החיים בהלכות קריאת התורה מיקל גם כן בשעת הדחק". וכדבריו הורו להלכה להסתמך על

ושאלה זו נשאלת גם על דברי הרמ"א שכתב: "ואם קראו למפטיר מי שאינו יודע לומר ההפטר, יכול אחר לאמרה. אבל לכתחילה אסור לעשות כן". ובספר שערי אפרים (שער ט סעיף לג) ביאר את דבריו: "לכתחילה יש לנהוג שהמפטיר יאמר ההפטר בנביאים בקול רם, כדרך הקורא בספר תורה, והציבור יאמרו אחריו בלחש מתחילת ההפטר עד סופה, ועל כל פנים טוב שיהיו עשרה העומדים סמוך להמפטיר שישמעו לקול האומר ההפטר ויענו אחריו בלחש שיהיה נדון כמו קריאה בציבור" – ואם אנו משווים את קריאת ההפטר לקריאת התורה בציבור, יש לתמוה מדוע קטן רשאי לעלות לכתחילה למפטיר, והרי אינו רשאי לשמש בעל קורא בקריאה בציבור.

ושאלה זו נשאלת בצ"ע, ולכן רבי משה בן מכיר, תלמידו של האריז"ל כתב בספרו סדר היום (סדר קריאת התורה בשבת ד"ה ובין גברא) שאין ראוי להעלות קטן

לקריאת ההפטר: "אחר הקדיש עולה המפטיר, וראוי לכוון בברכותיו בין בברכות שלפניה בין בשל אחריה, כי כולם עולין לו לסך המאה ברכות. ועוד, שברכות ההפטר הם ענין גדול שאנו מתפללים על מלכות בית דוד ועל העבודה וגאולת ישראל שתתגלה במהרה בימינו, וראוי היה כל אדם לכך, אלא שהמפטיר שליח כולנו והוא מברך על ידינו וצריכים אנו לשמוע אליו ולכוון ולענות אמן, ומזה הטעם עולים בברכותיו לכולנו. ועל זה הטעם לא היה ראוי להפטיר כי אם אחד מגדולי הקהל שדבריו נשמעים, ולא ידעתי מאין הוציאו המנהג הזה שמפטירים הקטנים ופחותי הקהל. ואל א-להים יודע כי רע עלי המעשה, נהגתי הרבה ימים ושנים ליקח ההפטרות ולומר אותם אני בעצמי לקנאת הדבר הרע בעיני, ועוד היום אני משתדל על זה כל מה שבא בידי לעשות, והיא מצוה רבה למעיין בה שמחבר תורה עם נביאים ואומר עליהם ז' ברכות כז' ברכות של חתן וכלה ולא דבר ריק הוא".

ממוצא הדברים נתבאר ההבדל בין קריאת התורה לקריאת מפטיר – שכיום קטן אינו עולה וקורא בתורה את כל הפרשה, לעומת מפטיר שהקטן עולה למפטיר וקורא בתורה את המפטיר ולאחר מכן את ההפטר (מלבד ארבע פרשיות שנחלקו הפוסקים). ויש להבין מה הטעם להבדל בין קריאת התורה למפטיר.

לביאור הדברים יש לברר את הטעמים לתקנת קריאת ההפטר.

★ ★ ★

המעמים לקריאת ההפטרה

• תקנה בשעת השמד לקרוא בנביא במקום בתורה - האבודרהם (ענין הפטרה) כתב: "ולמה מפטירים בנביא, לפי שגזרו על ישראל שלא יקראו בתורה". והלבוש (אור"ח סימן רפד סע' א) הרחיב לבאר את דבריו: "מפטירין בנביא מעניינה של הפרשה, והטעם שמפטירין בנביא הוא, מפני שפעם אחת גזרו שמד על ישראל שלא יקראו בתורה, וקראו בנביאים שבעה כנגד השבעה שהיו צריכים לעלות ולקרות בתורה, ולא היו קורין עם כל אחד פחות משלשה פסוקים, והרי בין כולם כ"א פסוקים. לכך אף על פי שהשמד בטל, מנהגם לא בטל. ותיקנו שלא לפחות מכ"א פסוקים בנביא מעין ענין הפרשה, אם לא שישלים הענין בפחות מכ"א פסוקים, כגון הפטרת שובה (הושע יד, ב) שהיא פרשה קטנה. ומטעם זה נקרא הפטרה, לפי שנפטירין בה מקריאת התורה בשעת השמד".

רבי אליהו בחור בספר התשבי (ערך פטרה) הוסיף פרטים על זמנה של הגזירה: "אכתוב מה היא סיבת ההפטרה, כפי מה שמצאתי כתוב שאנטיוכוס הרשע מלך יון גזר על ישראל שלא יקראו בתורה ברבים, מה עשו ישראל, לקחו פרשה אחת מנביאים שעניינה דומה לענין מה שכתוב בפרשה של השבת ההיא. והמשל, בשבת בראשית קראו כה אמר האל ה' בורא שמים, ולפרשת נח קראו כי מי נח זאת לי, וכן כל פרשה ופרשה. ועתה אף שבטלה הגזירה,

המנהג הזה אינו בטל. ועד היום קורין אותן הפרשיות של נביאים אחר קריאת התורה ונקראה הפטרה - לשון הפסקה" [טעם נוסף לקריאת השם "הפטרה", כתב הלבוש (שם) "משום דאמרינן בסוטה (לט, א) כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפילו בדבר הלכה, שנאמר (נחמיה ח, ה) ובפתחו עמדו כל העם, ולאחר קריאת התורה הותר להם לפתוח ולדבר, והוא מלשון (תהלים כב, ח) יפטירו בשפה".]

• בעבר נהגו לקרוא בנביא כל יום ומשהוכרחו לצאת ולהתפרנס קבעו לקרוא בנביא לכל הפחות בשבת - בספר הפרדס (המיוחס לרש"י; דף טז ע"ב) כתב: "חסידים ראשונים היו שוהים שעה אחת אחר התפילה, ובשעת שהיה בבוקר לאחר תפילה, היו מביאים ספרים וקורין בתורה ובנביא ובמשנה ובשמועות והיו מפרשין, כדאמרינן לעולם ישלש אדם את ימיו שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד, כדי לקיים לא ימוש מפך, וכתוב לא ימוש ספר התורה הזה מפך והגית בו יומם ולילה. והרי כבר קראו בתורה קודם התפילה שבחרו להם קריאת שמע, מפני שיש בו דברים הרבה. ולאחר התפילה היו קוראין בספרי הנביאים, ולאחר שעה במשנה ובשמועות התלמוד. וכיון שרבתה העניות והיו צריכים למעשה ידיהם ולא יכלו לעסוק כל כך והניחו התורה במקומה, ולא עקרו מלקרות את שמע הואיל ויש דברים הרבה מלכות שמים אהבה ועבודת אלקינו לימוד תורה וקיום המצוה, נשארו דברים הרבה, אבל בנביא עקרו. ואעפ"כ

היו קורין בנביא אלו שני פסוקים, ובא לציון גואל וגו' ואני זאת בריתי, שיש בהן מעין קריאת התורה, כדכתיב ודברי אשר שמתו בפיך לא ימוש וגו', ועדיין הם קבועים במקומם. ובכל שבת שיש פנאי ויום ביטול מלאכה הוא וכן ביו"ט, חזרה עטרה ליושנה לקרוא בנביא בהפטרות ובתרגום וקורין מעין היום".

• **תקנה משום כבוד הנביאים** – בשו"ת התשב"ץ (ח"א סי' קלא) כתב: "קריאת ההפטרה אינו אלא לכבוד הנביאים בעלמא, ולא היתה תקנה מחוייבת כקריאת התורה".

• **קריאת ההפטרה נועדה לחזק את האמונה בביאת המשיח** – בספר דברי הרב (ליקוטי דרשות עמ' קכט) הביא בשם הגר"ד סולובייצ'יק: "אחת הכונות בקריאת ההפטרות היא, לחזק את האמונה בביאת המשיח [כמו שמוכח מנוסח הברכה, "שמחנו ה' אלקינו באליהו הנביא עבדך"], על פי קריאת הבטחות הנביאים".

- ח -

נפקא מינה בין הטעמים, האם קטן רשאי לעלות למפטיר.

התשב"ץ ביאר לפי דרכו, כי הסיבה שקטן עולה רק למפטיר היא: "דקריאת ההפטרה אינו אלא לכבוד הנביאים בעלמא, ולא היתה תקנה מחוייבת כקריאת התורה, וכיון שאינה אלא לכבוד בעלמא משום הכי הקילו בה שתהיה בקטן". והוסיף: "אבל בקריאת חובת היום

ומה שהיא תקנה קבועה כגון ארבע פרשיות וחנוכה ומוספי ראשי חדשים ורגלים, אי אפשר כלל על ידי קטן, דכיון שאינו מחוייב בדבר, אינו מוציא את הרבים ידי חובתן".

בדברי התשב"ץ מבואר איפוא, מדוע קטן קורא רק את המפטיר וההפטרה ולא את קריאת התורה או קריאת מפטיר של ארבע פרשיות וחנוכה ומוספי ראשי חדשים ורגלים. קריאת התורה היא "חובת היום", וכן קריאת המפטיר בארבע פרשיות וחנוכה ומוספי ראשי חדשים ורגלים היא "תקנה קבועה" שכולם מחוייבים בה, ולכן קטן "שאינו מחוייב בדבר" אינו יכול להוציא ידי חובה את מי שמחוייב. אולם בקריאת ההפטרה אין חיוב אלא זו תקנה משום כבוד הנביאים, ומכיון שתקנה זו היא "לכבוד בעלמא", התירו גם לקטן לקרוא את המפטיר וההפטרה.

ברם לפי טעמו של האבודרהם שתיקנו את קריאת ההפטרה בנביא בשעת השמד במקום הקריאה בתורה, ולאחר "שבטל השמד ולא בטלה התקנה", יתכן שכשם שכיום הקטן אינו עולה לתורה, אין להעלותו גם לקריאת ההפטרה, וצ"ע.

- ט -

נפקא מינה נוספת בין הטעמים לתקנת קריאת המפטיר היא, האם צריך לקרוא את ההפטרה מתוך מגילת קלף שנכתבה בכתב סת"ם ובדיו כשרה, כקריאת פרשת השבוע והמועדים מספר התורה.

הלבוש, בהמשך דבריו שקריאת ההפטרות היתה תקנה בשעת השמד לקרוא בנביא במקום בתורה "ואף שבטל השמד לא בטלה התקנה", כתב: "ולא נתקנה ההפטרות אלא בציבור אחר שקראו בספר תורה, כיון שהיתה ההפטרות במקומה בעת השמד. וכיון שכן שאין קריאת ההפטרות אלא בציבור, תמהתי כל ימי שלא ראיתי באחד מן המקומות שנוהגים לכתוב ההפטרות כדין ספר, כמו שכותבים המגילה שקוראים בציבור, כי היה נ"ל שאין יוצאין בציבור כלל בקריאת ההפטרות שקוראים בחומשים הנדפסים, כיון שאין נכתבים בכל הלכות הספר תורה או במגילה, וצ"ע".

כלומר, מאחר והטעם לקריאת ההפטרות הוא שבשעת השמד היו קוראים בנביא במקום הקריאה בתורה, ודאי היו קוראים ממגילת קלף כדין הקריאה בספר תורה, ולפיכך "כשבטל השמד ולא בטלה התקנה", תמה הלבוש מדוע לא ממשיכים עד היום לקרוא את ההפטרות מתוך מגילה כשרה.

אולם לפי התשב"ץ, שקריאת ההפטרות היא תקנה משום כבוד הנביאים, מסתבר שאין קפידא לקרוא דווקא מתוך מגילה הכתובה על קלף ובדיו כשר כדין ספר תורה.

★ ★ ★

- י -

קריאת ההפטרות - מתוך מגילת קלף, ספר הפטרות, תנ"ך או חומש

להלכה, נחלקו הפוסקים כיצד צריך לקרוא את ההפטרות.

בהגהות מלבושי יום טוב על הלבוש תירץ מדוע לא מדקדקים לקרוא את ההפטרות מתוך מגילת קלף, על פי דברי הגמרא במסכת גיטין (ס, א) "רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו, האי ספר אפטרותא [הספר שהיו כתובות בו ההפטרות] אסור למקרי ביה [לקרוא בו] בשבת, מאי טעמא, דלא ניתן ליכתב [רש"י: "פחות מספר אחד שלם לעצמו"]. מר בר רב אשי אמר, לטלטולי [בשבת] נמי אסור, מאי טעמא, דהא לא חזי למיקרי ביה [שהרי אין ראוי לקרוא בו,

ולפיכך הוא מוקצה]. ולא היא, שרי לטלטולי ושרי למיקרי ביה, דרבי יוחנן ור"ש בן לקיש מעייני בספרא דאגדתא [ספר שהיו כתובים בו דברי אגדה מתורה שבעל פה] כשבתא, והא לא ניתן ליכתב [רש"י: "לא ניתן להיכתב שום דבר גמרא והלכה ואגדה כדאמרינן לקמן, דברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם"], אלא כיון דלא אפשר [רש"י: "מליכתב שנתמעט הלב והתורה משתכחת"], עת לעשות לה' הפרו תורתך, הכי נמי כיון דלא אפשר, עת לעשות לה' הפרו תורתך". ומבואר בדברי הגמרא, שהיות ו"אי אפשר" היה לכתוב את כל ספרי הנביאים על מגילות כדי לקרוא מתוכן את ההפטרות - כי ככל הנראה לכלל הציבור לא היו אמצעים לכך, לכן התירו לכתוב "ספר הפטרות" שבו רוכזו כל ההפטרות הנקראות

במשך השנה, ואף על פי שלא נכתב כל הנביא כספר בפני עצמו – משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך".

והנה המלבושי יום טוב הבין שהלבוש תמה מדוע לא כותבים את כל ספרי הנביאים על קלף כדי לקרוא מתוכן את ההפטרות, ועל זה תירץ על פי דברי הגמרא בגיטין, שגם בזמנינו אין לכל הציבור יכולת לכתוב את כל ספרי הנביאים על קלף לצורך קריאת המגילות, ולכן די ב"ספר הפטרות", שממנו קוראים את ההפטרות.

אולם בערוך השלחן (סי' רפד סע' ג) הבין בדברי הלבוש: "וברור שאין כוונתו שיכתבו כל הנביאים בשלמות, שהרי בזה התירה הגמרא בגיטין משום דלא אפשר. אלא כוונתו למה לא יכתבו ההפטרות בקלף ובדיו ובגידין כמו שכותבין ספר תורה כמו שעשו בזמן הגמרא, דזהו אפשר לכל צבור, דמילתא זוטרתי היא. ובחומשים הנדפסים וודאי אין יוצאים אפילו אם נאמר שיש קדושה בדפוס כמו בכתב, מכל מקום הא ליכא קלף ולא דיו אלא צבע בעלמא. ועוד, דאין כל ההפטרות מחוברין יחד, והרי עלינו לעשות כמו שעשו חכמי הש"ס". ומתוך כך הקשה על תירוצו של המלבושי יום טוב: "דאטו הלבוש מצריך ספר שלם, הוא מצריך כתיבת ההפטרות בלבד כדין על קלף ובדיו, וכי נתחכם יותר מחכמי הגמרא". כלומר, הלבוש לא תמה מדוע לא כותבים את כל ספרי הנביאים על קלף, כי בוודאי היו נהירים לו דברי הגמרא בגיטין שאין לכלל הציבור יכולת לעמוד בזה, אלא תמה מדוע ספר ההפטרות על קלף – ועל

תמיהה זו לא תירץ המלבוש יום טוב מאומה.

תירוץ נוסף על תמיהת הלבוש מדוע לא מדקדקים לקרוא את ההפטרות מתוך מגילת קלף, כתב בפירוש אליה זוטא "דהא אפילו בעל פה מותר [לקרוא את ההפטרות] בשעת הדחק", ולפיכך ודאי שאין חובה לכתוב את המגילות על קלף.

- יא -

המגן אברהם (ריש סימן רפד) יישב את תמיהת הלבוש בדרך נוספת, ובדבריו התחדש להלכה כי עדיף לקרוא את ההפטרות מתוך ספר נביא שלם מודפס: "השתא שנתגלה מלאכת הדפוס והספרים תודה לא-ל בזול, אסור לכתוב הפטרות, דהא קיימא לן דפוס כתיבא מעליתא היא". ומבואר בדבריו שבזמן הגמרא, שהיו כותבים על מגילות התירו חז"ל משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך" לכתוב "ספר הפטרות" ובו כל ההפטרות הנקראות במשך השנה, אולם בזמנינו, לאחר המצאת הדפוס, שנקל להשיג ספרי נביא, צריך לקרוא את ההפטרות מתוך ספר נביא שלם מודפס. ולא עוד אלא שבזמנינו אסור לכתוב ספר הפטרות – כי ספר נביא שלם עדיף על קלף שבו ליקוט של הפטרות.

והאל"ה רבה (ס' ק"א) הוסיף: "ומכל מקום נראה לי דאותם שאין להם הפטרה כתובה בקלף לא יקראו מחומשים הנדפסים בהפטרה לחוד, דכיון שחשיב להו כמו נכתבים, אם כן עדיף שיקראו מספר

נביאים שלם הנדפסים, כיון שאפשר לכל צבור וצבור".

ואילו שו"ע הרב (סי' רפד סע' א) נקט שאין כל עדיפות לנביא שלם מודפס לחומש שבו כתובות רק ההפטרות, כי מעיקר הדין "אף שבימיהם היה אסור לכתוב פרשיות פרשיות בפני עצמן כל שאינן ספר שלם, בין שהן מן התורה בין שהן מנביאים וכתובים, כמ"ש ביו"ד סי' רפ"ג, אעפ"כ התירו לכתוב הפטרות משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, שאין יכולת ביד כל צבור לקנות להם נביאים שלמים ויתבטלו מקריאת ההפטרה לגמרי. ואף שעכשיו שנתגלית מלאכת הדפוס והספרים בזול, אעפ"כ מותר להדפיס או לכתוב ההפטרות בלבדן, לפי שאף אם ידפיסו ספר נביא שלם על הנייר לא יהיה מותר לקרות בו אלא משום עת לעשות לה', כיון שאינו על עור בהמה טהורה ואינו עשוי בגלילה". כלומר, אם יש היתר לקרוא את ההפטרות שלא מתוך ספר נביא שלם כתוב על קלף מדין "עת לעשות לה' הפרו תורתך", אז כבר אין זה משנה כלל אם קורא מנביא שלם מודפס או מחומש מודפס שבו כתובות רק ההפטרות.

- יב -

המשנה ברורה (ס"ק א) הביא להלכה את דברי המג"א והאליה רבה, שצריך לקרוא את ההפטרה מתוך ספר נביא שלם הנדפס, וכתב: "מכל מקום אם אין להם רק הפטרה הנדפסת בחומש יש לסמוך

להקל, שלא לבטל קריאת הפטרה. אך לכתחילה בוודאי ראוי ונכון שיהיה לכל צבור נביאים שנכתבים בקלף כדין, שאז גם השמות נכתבים בקדושה, משא"כ כשהוא על הנייר הנדפס, וכן הנהיג הגר"א בקהילותו. וכעת נתפשט זה בהרבה קהילות ישראל, ואשרי חלקם". וכן כתב בהגהות מוהר"א אזולאי על הלבוש: "ואני ראיתי בארץ מולדתי בפאס המהוללה בקצת קהילות שנהגו המנהג הזה להפטיר בהפטרות הכתובות כדין ספר תורה".

ובשער הצינן (ס"ק ד) הוסיף: "ומיהו אין למחות ביד הנוהגים להקל [לקרוא את ההפטרה מתוך ספרים הנדפסים ולא מתוך מגילה], דהוא בכלל עת לעשות לה', שקשה לכל צבור לכתוב נביאים בקלף כדין. אבל בוודאי הציבור שהיכולת בידם, יש להם לכתוב נביאים כדין. ובפרט בימינו שמפזרים הרבה כסף על תכשיטי בית הכנסת שאין נחוץ כל כך, וכוונתם לשם שמים כדי לקיים זה אלי ואנוהו, בוודאי מצוה להתנאות בכתיבת נביאים הקדושים".

- יג -

מנהג הציבור בשעת קריאת ההפטרה - לקרוא את ההפטרה או לשותק ולהקשיב לבעל הקורא

ממחלוקת הפוסקים האם קוראים את ההפטרה מתוך מגילה או חומש, מסתעף ההבדל בין המנהגים השונים, כיצד נוהג הציבור בשעת קריאת ההפטרה.

הנוהגים לקרוא מתוך הקלף מקפידים שבעל הקורא מוציא את הרבים ידי חובה, ועל כן עליהם לשתוק ולהאזין לקריאתו, ולא לקרוא את ההפטרה בעצמם, כדברי המשנה ברורה (שם ס"ק ח) "ובזמנינו שהמנהג בכמה מקומות לכתוב נביאים על קלף ובגלילה כס"ת, וא"כ הקורא בנביא הוא מוציא כל הצבור כקריאת ספר תורה", וכפי שמוכח בשם הגר"א בספר מעשה רב (אות קלו) "הפטורה בניגון וטעמים מנביא נכתב בגליון כספר תורה עם עמודים, ואחד קורא וכולם שומעים, ואם הציבור קוראים בקול רם עם הקורא, נעשה ברכת הקורא ברכה לבטלה".

אולם כאשר קוראים את ההפטרה מתוך חומש, הציבור צריך לקרוא בעצמו את ההפטרה בלחש, כדברי המשנה ברורה (שם ס"ק יא) "ועיין בספר מעשה רב שכתב דהא דכתב המג"א שיראה לקרות בלחש מתוך הספר עם הקורא, היינו דווקא כשהקורא קורא מתוך החומש, אבל כשקורא מתוך הנביא יקרא הוא לבד וכולם יהיו שומעים. ועיין שם עוד שכתב, דאם יקראו הכל בקול רם עם הקורא תהיה ברכת הקורא ברכה לבטלה", וכפי שהביא הביאור הלכה (סי' רפד סע' ה ד"ה דתרי) מדברי השער אפרים (שער ט סע' לג) שכתב: "עיקר הדין הוא שזה שעלה למפטיר הוא בלבד יאמר ההפטרה והציבור יאמרו גם כן אחריו בלחש. ובמדינותינו נהגו שהכל אומרים ההפטרה עם המפטיר ביחד בקול רם, והוא מחסרון ידיעה, ונכון לבטל המנהג. ולכתחילה יש לנהוג שהמפטיר יאמר

ההפטרה בקול רם כהקורא בספר תורה, והצבור יאמרו אחריו בלחש. ועכ"פ טוב שיהיו עשרה עומדים סמוך להמפטיר שישמעו לקול האומר ההפטרה".

- יד -

ואמנם יש להבין את פשר ההבדל בין המנהגים - מדוע כאשר קוראים את ההפטרה מתוך מגילה, הציבור שותק ומקשיב לבעל הקורא, ואילו כאשר קוראים מתוך חומש, צריכים כולם לקרוא מתוך חומש בלחש. ובביאור הדברים כתב בשו"ת חתם סופר (או"ח סי' סח) על פי דברי הגמרא בגיטין (ס, ב) "דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל פה", ולכן "הקורא בספר שאינו מדוקדק הוי ליה כקורא על פה ממש. ובפרשיות ההפטרות הנדפסים בחומשים, אין שום אחד מהם המדוקדק בחסירות ויתירות ובצורות אותיות ותגין כראוי. וכיון שכן, נהי דכל זה בכלל עת לעשות לה' הפרו תורתך [שהתירו לכתוב את ההפטרות בספר], מכל מקום כיון דקיימא לן דאין יכול להוציא את שאינו בקי אלא בקורא מתוך הכתב ולא בע"פ כמבואר בטור (סי' מט) ובמגן אברהם שם, וקריאת ההפטרה שלנו מקרי בעל פה. נמצא דמי שאינו בקי בלאו הכי נמי לא יצא ידי חובתו, והבקי ע"כ יקרא בעצמו עם הקורא. והאמת כי מורי הגאון [רבי נתן אדלר] זצ"ל הנהיג בבית הכנסת שלו שלא לומר ההפטרה עמו, כי הוא היה עולה למפטיר לעולם, ולא זכיתי לשאול את פיו הקדוש בכל מה שכתבתי". ובביאור דבריו

כתב בספר מעדני יום טוב [בהמשך דבריו המובאים לעיל בפתיחה] "דעיקר האיסור של דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה נאמר כשמוציא אחרים ידי חובה, וכיון דשיטת תוספות בשבת (קטו, א) דספרים הנדפסים שאינם כתובים על קלף, נחשב כקריאה בעל פה. לכן כשהבעל קורא מנביא שנכתב בקלף, אין צורך שהציבור יקראו ביחד אתו, דאין שם איסור של "דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה". מה שאין כן כשקורא מתוך חומש הנדפס ויש חסרון של "דברים שבכתב", אם הוא יוציא את הציבור בקריאת ההפטר, לכן לכתחילה הם צריכים לקרוא ההפטר בעצמם".

ולפי זה דן המעדני יום טוב בשאלה שפתחנו בה: "ולכן כשהבחור בר מצוה היה אמור לקרוא ההפטר מנביא

שנכתב על קלף, ממילא כל הציבור לא קראו את ההפטר בעצמם אלא שמעו את הקריאה ממנו, והרי הוא לא קרא מתוך הקלף אלא קראו בעל פה, יש להספק אם יצא ידי חובה". ולמעשה פסק שם על פי דברי הפוסקים [אות י] שכתבו שבשעת הדחק יוצאים ידי חובה גם בקריאת הפטר בעל פה: "תבנא לדינא, אם קטן קרא ההפטר בעל פה מנביא שנכתב בקלף והציבור לא קראו ההפטר יחד אתו מתוך החומשים שלפניהם, יצאו ידי חובה בדיעבד ואין צריך לקרוא ההפטר שוב. וסיפר מרן הגר"ח קנייבסקי, דמעשה היה בפתח תקוה בתענית ציבור, והעולה לשלישי במנחה קרא ההפטר בעל פה ולא מתוך נביא, ומרן החזון איש שהיה נוכח, שתק ולא אמר שצריך לקרוא ההפטר שוב".

לסיכום: נחלקו הפוסקים כיצד צריך לקרוא את ההפטר.

• **"ספר הפטרות" כתוב על קלף** – מתמיהת הלבוש [על פי הבנת ערוך השלחן] נראה שכן ראוי לכתוב לכתחילה.

• **ספר נביא שלם מודפס** – כן נקטו להלכה המג"א ואלויה רבה [ובזמנינו זה עדיף מ"ספר הפטרות"].

• **חומשים מודפסים** – המג"א והט"ז לימדו זכות על מנהג זה, ולדעת שו"ע הרב אין כל עדיפות לקרוא בספר נביא שלם מודפס מאשר לקרוא את ההפטר מחומש. וכתב המשנה ברורה שיש לסמוך ולהקל ובוזה כדי שלא לבטל את קריאת ההפטר.

• **ספר נביא כתוב במגילת קלף** – מסקנת המשנה ברורה, שלכתחילה ודאי ראוי ונכון שיהיה לכל ציבור נביאים שנכתבים בקלף, וכפי שהנהיג הגר"א בקהילתו ובעת נתפשט זה בהרבה קהילות ישראל.

וכן פסק הגר"ע יוסף בשו"ת יחודה דעת (ח"ה סימן כו) "מצוה להדר לקרוא ההפטר מתוך ספר הכתוב בכתב יד ובקדושה על קלף, ואפילו אם הוא רק ליקוט הפטרות של שבתות השנה, ואינו ספר נביא

שלם. ואם אין שם ספר כזה, עדיף לקרוא ההפטרה מספר נביא שלם (בדפוס), מאשר לקרואה בחומשים הנדפסים.

נפקא מינה ממחלוקת הפוסקים האם צריך לקרוא את ההפטרה מתוך מגילה – האם הציבור צריך לקרוא את ההפטרה בעצמו:

הנוהגים לקרוא מתוך ספר נביא או חומש צריכים לקרוא בעצמם בלחש עם בעל הקורא, והנוהגים לקרוא במגילת קלף צריכים לשתוק ולצאת ידי חובה בקריאתו של בעל הקורא.

★ ★ ★

- טו -

עליית חתן בר מצוה למפטיר וקריאת ההפטרה - בשבת שלפני ואחרי הבר מצוה

מומציא הדברים שנתבארו לעיל, מבואר מנהגם של ישראל בשבת שלפני הבר מצוה, שהקטן אינו קורא בתורה אלא עולה למפטיר וקורא את ההפטרה – שהרי הכרעת השו"ע והרמ"א שקטן אינו עולה לתורה אלא רק מפטיר בכל ההפטרות של השנה [ובמפטיר של ארבע פרשיות נחלקו הפוסקים]. ונתבאר כי ההבדל בין קריאת התורה שהקטן אינו עולה וקורא לקריאת ההפטרה הוא, שקריאת התורה היא "חובת היום", וכן קריאת המפטיר בארבע פרשיות וחנוכה ומוספי ראשי חדשים ורגלים היא "תקנה קבועה" שכולם מחוייבים בה, ולכן קטן "שאינו מחוייב בדבר" אינו יכול להוציא ידי חובה את מי שמחוייב. אולם בקריאת ההפטרה אין חיוב אלא זו תקנה משום כבוד הנביאים, ומכיון שתקנה זו היא "לכבוד בעלמא", התיירו גם לקטן לקרוא את המפטיר וההפטרה.

ובשל כך רבים המעוניינים שחתן בר המצוה יקרא גם את פרשת השבוע, מעדיפים להמתין לשבת שלאחר הבר מצוה, שבה חתן בר המצוה כבר גדול, ולכאורה אין כל סיבה למנוע ממנו גם את הקריאה בתורה.

אולם בספר הליכות שלמה (תפילה פרק יב סע' לד) הובא כי "בבית הכנסת 'הגר"א' שבו התפלל רבנו [הגרש"ז אויערבך], ביטלו על פיו את המנהג שהנערים קורים לפני הציבור כל הפרשה בשבת שלאחר שנהיו ברי מצוה, אלא קראו רק המפטיר וההפטרה בשבת שלפניה". ובהערות (ארחות הלכה הערה 99) הוסבר נימוקו של הגרש"ז: "מנהג זה [שחתן בר המצוה קורא בתורה בשבת שלאחר הבר מצוה] שנתחדש בדור האחרון, לא היה לרוחו כלל, אך אע"פ כן לא מיחה על כך כמה וכמה שנים. עד שנעשה בר מצוה נער אחד ממשפחת מקורביו, שהיה רגיל עוד מקטנותו לקרוא בבית מדרשו ההפטרה, או אז מצא רבנו שעת כושר להורות שיחדלו ממנהג זה, באומרו: הרי במקרה זה אין לחוש לכבודו

של הנער, שהרי כל הקהל יודעים שהוא מטיב לקרוא, וגם לא יחשדוני באי כבוד למשפחתו, כי הכל מכירים בקרבתנו, ואם כן זהו הזמן המתאים לחדול מכך ולחזור למנהג הקדום שקוראים הנערים קריאת מפטיר וההפטרה בלבד".

הוראה דומה הובאה בשם הגרי"ש אלישיב בספר אשרי האיש (פרק י סע' י) "אין דעת רבנו נוחה שנותנים לנער בר מצוה שמלאו לו י"ג שנה, לקרוא כל הפרשה בשבת קודש, משום דמצוי מאד שמחמת שאינו רגיל לקרוא בציבור, וגם מחמת התרגשות ואימתא דציבורא, יש

תיבות שקורא שלא מהכתב. ואמר רבנו שאירע ונתנו לנער בר מצוה לקרוא הפרשה בבית המדרש שלו 'תפארת בחורים', וביקש שיקראו במנחה, כל הפרשה של אותה שבת".

הגריש"ז אויערבך והגרי"ש אלישיב העדיפו איפוא, להעלות את הקטן לקריאת המפטיר וההפטרה בשבת שלפני בר המצוה, ולא להמתין לשבת שאחרי הבר מצוה כדי שחתן בר המצוה [בן הי"ג] יקרא גם את הפרשה, מהחשש פן לא ימלא את תפקידו כראוי מחמת התרגשות ו"אימתא דציבורא".

סימן 5

חיוב נשים קטנים וכהנים בשקלים ובתפילת מוסף

פרק ב - חיוב קטנים עד גיל עשרים כהנים ולויים בשקלים ובתפילת מוסף

לתפילת מוסף אין דין "תשלומין" בתפילה הסמוכה לה, כמבואר בדברי התוספות (ברכות כו, א ד"ה איבעיא להו) שלא תיקנו את תפילת מוסף "אלא משום ונשלמה פרים שפתינו, ובזה ודאי עבר זמנו בטל קרבנו, אבל שאר תפילות דרחמי ניהו ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו ואין כאן עבר זמנו בתפילה אחרת" (וכן נפסק בשו"ע אר"ח סימן קח סעי' ח). ולמדנו מכאן שכל מהותה של תפילת מוסף שונה מכל התפילות – שתיקנוה במקום קרבן מוסף שהיו מקריבים בבית המקדש בתורת "ונשלמה פרים שפתינו".

ולפי זה יוצא, שכל מי שלא היה לו חלק בקרבן מוסף שהיה קרב בבית המקדש, אינו מחוייב בתפילת מוסף.

והנה קרבן מוסף הוא ככל קרבנות ציבור שנקנו מכספי תרומת מחצית השקל שהביאו כל שנה החל מחודש אדר, כמבואר במשנה (שקלים פ"ד מ"א) "התרומה מה היו עושין בה, לוקחין בה תמידין ומוספין ונסכיהם".

נמצא לפי זה, שלכאורה כל הפטורים מהבאת מחצית השקל – נשים וקטנים כמפורש במשנה (שקלים פ"א מ"ג; ונחלקו הראשונים האם "קטנים" הכוונה לפחותים מבן י"ג או פחותים מבן עשרים) או כהנים לשיטת בן בוכרי (שקלים פ"א מ"ד) – צריכים להיפטר מתפילת מוסף. שהרי התפילה היא במקום הקרבן, ומכיון שלא היה להם חלק בהקרבת קרבן מוסף, הדין נותן שאינם צריכים להתפלל בתפילה שהיא במקום הקרבנות.

ומעתה נשאלות השאלות הבאות:

[א] האמנם נשים קטנים וכהנים פטורים מתפילת מוסף.

[ב] אם נאמר שפטורים, האם רשאים להתפלל למרות שאינם מחוייבים בתפילה.

[ג] בהנחה שכהן וקטן עד גיל עשרים (לשיטות ש"קטן" בחיוב שקלים היינו פחות מבן כ"ו) פטורים מתפילת מוסף, אם כן אין הם יכולים לשמש כשליחי ציבור להוציא אחרים ידי חובה מכיון שהם פטורים בעצמם מהחיוב. ופוק חזי מאי עמא דבר, שלא נהגו לחשוש לזה, וצריך להבין מדוע.

ואגב בירור חיובן של נשים בתפילת מוסף מאחר ופטורות ממחצית השקל, יש לברר מדוע אין לפוטרו מחיוב תפילת מוסף משום שהיא מצות עשה שהזמן גרמא.

פרק א - חיוב נשים בשקלים ובתפילת מוסף

- א -

המישנה בברכות (פ"ד מ"א) מונה את סוף זמני התפילות: "תפילת השחר עד חצות, רבי יהודה אומר עד ארבע שעות. תפילת המנחה עד הערב, רבי יהודה אומר עד פלג המנחה. תפילת הערב אין לה קבע. ושל מוספין כל היום, רבי יהודה אומר עד שבע שעות". וקשה מדוע הקדים התנא את זמן תפילת מנחה וערבית לזמן תפילת מוסף, והרי לפי סדר זמני היום, תפילת מוסף קודמת למנחה וערבית. ותירצו התוספות (ד"ה תפילה) "ולהכי מקדים תפילת המנחה לתפילת המוספין משום שהיא תדירה בכל יום אע"פ שתפילת מוספין קודמת". כלומר, לפי הכלל הידוע "תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם" - למנחה יש קדימות בחשיבות על מוסף, משום שהיא "תדירה בכל יום", ולכן הקדים התנא ושנה את זמן תפילת מנחה ומעריב לפני זמן תפילת מוסף.

לצל"ח בברכות (כו, ב על תוד"ה איבעיא) היתה גירסא אחרת בתוספות: "ולהכי

מקדים תפילת המנחה לתפילת המוספין משום שהיא תדירה בכל", שלא כגירסא שלפנינו "בכל יום". ומתוך כך חידש הצ"ח: "ומדברי התוס' למדתי כוונה אחרת רמוזה

בלשונם שכתבו משום שהיא "תדירה בכל". ולכאורה מלת "בכל" אין לה הבנה, שהיה להם לומר שהיא תדירה "בכל יום" או "בכל זמן", ולכן אני אומר שכיוונו במה שאני מסתפק אם תפילת המוספין נוהגת בנשים שהרי היא מצוה שהזמן גרמא. ואף שהתפילה אינה מן התורה רק מדרבנן, הרי לדעת התוספות לעיל (ברכות כ, ב ד"ה בתפילה) גם במצוות דרבנן שהזמן גרמא נשים פטורות, אלא שבתפילה חייבינהו רבנן כיון דרחמי נינהו כמבואר לעיל, והיינו בשלוש תפילות הקבועות בכל יום. ואפילו בשבת ויו"ט שהם רק שבח, מכל מקום כיון דבחול רחמי נינהו, לכן לא חילקו בין שבת ויו"ט לחול. אבל תפילת מוסף שאיננה רחמי כמבואר ברבינו יונה כאן, דלכך אין לה תשלומין והיא מצוה עשה דרבנן שהזמן גרמא - ודאי דנשים פטורות לדעת התוספות. ואם כן זהו כוונת התוספות שהקדים תפילת המנחה למוסף משום שהיא תדירה. ועוד שהיא נוהגת "בכל" [דהיינו] באנשים ונשים, מה שאין כן מוסף שאינה תדיר, ואינה נוהגת בנשים".

הרי לנו דעת הצ"ח, שתפילת מוסף היא מצוה עשה שהזמן גרמא, משום שהיא כנגד קרבן המוסף שהיה קרב בזמן מיוחד - ולכן נשים פטורות מתפילה זו. וזאת בניגוד

לתפילות האחרות, שחרית ומנחה, שהן "רחמי" – דהיינו יש בהן בקשות, ומשום כך אין הן מצוות התלויות בזמן, ולכן נשים חייבות בהן.

- ב -

פטור נשים מתפילת מוסף מדין מצות עשה שהזמן גרמא

דברי הצ"ח הובאו במשנה ברורה (סי' קו ס"ק ד) שכתב: "ותפילת מוספין, בצל"ח כתב דנשים פטורות, אבל בספר מגן גבורים פסק דחייבות". וטעמו של המגן גיבורים, על פי דברי הראשונים (רא"ש ברכות פ"ג סימן יז, ראב"ד המובא ברא"ש שם) שלמדו מדברי הירושלמי (ברכות פ"ד ה"ו) שהיו נוהגים להתפלל גם במוסף "שמונה עשרה ברכות", דהיינו תפילה רגילה כשל חול, אלא שהיו מוסיפים בה את פסוקי קרבן המוסף – ולא כפי שאנו נוהגים היום להתפלל "שבע ברכות" בתפילת מוסף. ולכן לדעת המגן גיבורים, מכיון שתפילת מוסף היא בעיקרה תפילת שמונה עשרה שבה יש גם בקשות רחמים – הרי שהיא מוגדרת כ"רחמי" ואינה נחשבת כמצוה התלויה בזמן.

בשו"ת שואל ומשיב (תנינא ח"ב סי' נה) דחה את דברי הצ"ח מטעם אחר, וז"ל: "כיון דמוסף בא בשביל קדושת היום, בריש התדיר (זבחים צא, ב) רצו לחשבו קדוש מתמידין בשביל זה. והרי נשים

חייבות בקידוש היום דבר תורה, מטעם דכל דאיתנייהו בשמירה איתנייהו בזכירה. ואם כן, הוא הדין בכל מה דניתקן בשביל קדושת השבת ויום טוב פשיטא שהם מצווים על זה כמו אנשים". ביאור דבריו, במסכת זבחים יש סברא לומר שקרבן מוסף קודם בהקרבתו לקרבן התמיד בגלל שמוסף מקודש יותר, כי הוא בא משום קדושת יום השבת. ומאחר ואמרו חז"ל (שבועות כ, ב) ונפסק בשו"ע (סי' רצא סע' ב) "נשים חייבות בקידוש אע"פ שהוא מצות עשה שהזמן גרמא משום דאיתקש זכור לשמור, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה". דהיינו כל מי שמחוייב באיסורי לאו של שמירת השבת, מחוייב גם במצוות עשה של השבת. נמצא לפי זה, שנשים מחוייבות בתפילת מוסף כשם שחייבות בקידוש היום, כי תפילת מוסף היא במקום קרבן מוסף הנובע מטעם קדושת היום, ולכן נשים מחוייבות בתפילת מוסף כשם שמחוייבות בקידוש היום.

אולם בספר תורת חיים (סימן קו ס"ק ב) הקשה על השואל ומשיב, שדבריו נכונים רק בתפילת מוסף של שבת ויום טוב, שיסודם "קדושת היום" שנשים מחוייבות בהן, אך מה נאמר בתפילת מוסף של ראש חודש או של חול המועד, שאינן באות משום קדושת היום. ועוד הקשה, שיתכן כי נשים חייבות דווקא בקידוש היום שנלמד מהפסוק "זכור את יום השבת לקדשו", כי הוא נאמר בדיבור אחד עם השמירה. ורק

מה שנלמד מההיקש של "זכור" [קידוש היום] ל"שמור" [איסורי שבת] – חייבות הנשים. מה שאין כן דברים אחרים שהם חיובים משום קדושת השבת שאינם נלמדים מ"זכור", אינם בכלל "ההיקש של זכור ושמור". ולכן נשים אינן מחוייבות בהם, ונמצא שנשים עדיין פטורות ממוסף משום מצות עשה שהזמן גרמא, ואין כל סיבה לחייבם.

פברא אחרת לדחות את דברי הצ"ח שנשים פטורות מתפילת מוסף כי זו מצות עשה שהזמן גרמא, כתב ידידי רבי אברהם בנדיקט בספרו באר המועדים (סימן יא) "שבמצוה המוטלת על הציבור ולא על כל יחיד ויחיד, לא שייך כלל פטור של זמן גרמא, שהוא פטור לאשה כשהיובה צריך להיות כחיוב האיש. אבל כשהציבור חייב, הרי אשה גם בכלל כל הציבור. ומכח זה נשים חייבות בבנין בית הבחירה אף שהוא ביום ולא בלילה, ובמצות זכור, ועוד מצוות המוטלות על הציבור. וסברא היא, שגם קרבנות ציבור הם מצוה לציבור, וכמו בנין בית הבחירה, כך קרבנות בית הבחירה הם מצות הציבור ולא מצוה ליחידים. ואשר על כן, גם לא שייך לפטור נשים מקרבנות בגין מצות עשה שהזמן גרמא, וממילא הוא הדין בתפילות שגם הם נתקנו לציבור, וכמו הקרבנות שכנגדם תקנום – התמידין והמוספין – גם בהם לא שייך לפטור נשים. ולפי זה אין לפטור נשים מתפילת המוסף בגלל זמן גרמא".

אולם דבריו תמוהים מאד. ראשית, האמנם התפילות "נתקנו לציבור", וכי אין התפילות חובת כל יחיד ויחיד, וצ"ע. שנית, גם לשיטתו שתפילות נתקנו לציבור, ולכן במצוה שמוטלת על הציבור אין פטור של מצות עשה שהזמן גרמא – יש לתמוה, שהרי בנשים לא שייך כלל דין תפילה בציבור, והן אינן מצטרפות למנין, ועל כן ודאי אינן חלק מהציבור, ושוב נוכל לפטור משום מצות עשה שהזמן גרמא.

- ג -

חיוב תפילת מוסף תלוי בחוב מחצית השקל

כפי שהזכרנו לעיל, לכאורה יש סיבה אחרת לפטור נשים מתפילת מוסף – משום שהן פטורות מהבאת השקלים.

רבי עקיבא אייגר (שו"ת סימן ט; גליון השו"ע סימן קו ס"ק א) כתב: "עיינ בתשובת בשמים ראש (סימן פט) דנשים פטורות מתפילת המוספים דאינה באה אלא לזכר חיוב קרבנות, ואשה לא היתה שוקלת ואין לה חלק בקרבנות ציבור. אלא דכבר נהגו להתפלל כל דבר, וחייבו עצמן בכל המצוות, עכ"ל. גם בחידושי צ"ח (ריש פרק ד' דברכות) כתב דנשים פטורות מתפילת מוסף מטעם דהוי זמן גרמא".

ומבואר בדברי רעק"א, שיש לפטור נשים מחיוב תפילת מוסף משני

טעמים: [א] חידושו של הבשמים ראש, שחיוב התפילה תלוי בקרבן מוסף, ומאחר ואין לנשים חלק בקרבן שהובא מתרומת מחצית השקל כי נשים אינן מחוייבות לתרום, אינן מחוייבות בתפילת המוסף. [ב] חידושו של הצ"ח, שתפילת מוסף היא מצות עשה שהזמן גרמא, ולכן נשים פטורות.

ע"פ פי חידושו של הבשמים ראש, שחיוב תפילת מוסף תלוי בחיוב מחצית השקל, דן בשו"ת עמודי אור (סימן ז) **בחיוב כהנים ולויים בתפילת מוסף**. במשנה (שקלים פ"א מ"ד) מוזכרת שיטתו של התנא בן בוכרי שכהנים ולויים לא היו מחוייבים להביא שקלים למקדש לצורך קרבנות ציבור, ולמד זאת מהכתוב "כל העובר על הפקודים יתן תרומת ה', ושבת לוי לא נפקד" (רש"י מנחות כא, א ד"ה כל). ולפי הבשמים ראש, שכל הפטורים מהבאת השקלים אינם מחוייבים בתפילת מוסף, יוצא שכהנים ולויים אינם מחוייבים בתפילת מוסף.

וע"פ כך הקשה העמודי אור מדברי הגמרא בסוכה (נג, א) שרבי יהושע בן חנניה, שהיה "מן הלויים" (רש"י שם) מספר על מעשיו בימי חג הסוכות בירושלים "כשהיינו שמחים שמחת בית השואבה לא ראינו שינה בעינינו, כיצד שעה ראשונה תמיד של שחר, משם לתפילה, משם לקרבן מוסף, משם לתפילת המוספין, משם לבית המדרש". ומשמע מדבריו "ומשם לתפילת

המוספין", שכהנים ולויים מחוייבים בתפילת המוסף. וכפי שהוסיף העמודי אור: "ולכא למימר דהתפלל בנדבה, שהרי תפילת מוסף אינה באה בנדבה. וגם קשה לומר דאע"פ שאין חייבים מכל מקום היו מתפללים, כמו נשים שמברכות על מצוות עשה שהזמן גרמא, שהרי כמה פוסקים חולקים על זה".

מוכח איפוא, שכהנים מחוייבים בתפילת מוסף, למרות שאינם מחוייבים בהבאת מחצית השקל – שלא כחידושו של הבשמים ראש שתלה את חיוב תפילת המוסף בחיוב הבאת השקלים.

ובפירוש תורה תמימה (שמות פרק ל אות כב) דן לפי חידושו של הבשמים ראש, **בחיוב קטנים עד גיל עשרים בתפילת מוסף**. נחלקו הראשונים מי הם ה"קטנים" עליהם נאמר במשנה בשקלים (פ"א מ"ג) שהם פטורים מהבאת מחצית השקל. לדעת הרמב"ם (הלכות שקלים פ"א ה"א) – הכוונה לפחותים מבן י"ג. אך לדעת החינוך (מצוה קה) וכן פירש הרע"ב בשקלים – הכוונה לפחותים מבן כ', כמשמעות הכתוב (שמות ל, יד) "כל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה'". וכשיטה זו פסק הרמ"א (או"ח סי' תרצד סעי' א) "יש אומרים שיש ליתן קודם פורים מחצית מן המטבע הקבוע באותו מקום ובאותו זמן זכר למחצית השקל שהיו נותנים באדר, ואין חייב ליתנו רק מי שהוא מבן עשרים ולמעלה".

וכתב התורה תמימה, נפקא מינה במחלוקת הראשונים הנ"ל: לדעת הפוסקים שקטן עד גיל עשרים אינו מחוייב במחצית השקל "אם כן לפי הבשמים ראש אין להם חלק בקרבן מוסף, וממילא פטורים מתפילת מוסף. ויתחייב מזה עוד, לפי מה דקיימא לן כל הפטור מן הדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתן, אם כן אין לאיש פחות מבן עשרים לעבור לפני התיבה בתפילת המוספין להוציא את הציבור, והוא דבר חדש ונפלא מאד, וצריך עיון רב".

ולכאורה זו אכן קושיא חזקה על הבשמים ראש, שהרי מעולם לא שמענו ולא ראינו שהקפידו על כך שבחורים מגיל שלוש עשרה ועד גיל עשרים לא יתפללו כשליחי ציבור בתפילת מוסף – דבר שהיה ראוי להימנע ממנו לדעת הבשמים ראש, וצ"ע.

קושיות אלו על שיטת הבשמים ראש הקשה גם רבי יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה בשו"ת באר יצחק (סימן כ ענף ג) וז"ל: "ועיקר מש"כ הגאון הנ"ל דנשים פטורות מתפילת מוסף לפי שלא היו שוקלות, לא נהירא לי. דאם כן תקשה לפי מה דאיתא במנחות העיד בן בוכרי ביבנה שכהנים פטורים על פי הדין משקלים, וכמו כן לויים כמש"כ השער המלך (פ"א מהלכות שקלים), וכן קטנים הפחותים מבן כ', כמבואר בשקלים (פ"א מ"ג ועי' ברטנורא שם) – אטו כהנים

ולויים וקטנים פחותים מבן כ' יפטרו ממוסף".

ומכוחן של קושיות אלו קבע רבי יצחק אלחנן: "אלא על כרחך מוכח שאין תפילת מוסף תליא בשקלים כלל".

- ד -

חיוב תפילת מוסף - כנגד הכפרה שמכפרים קרבנות הציבור

ובדבריו כתב גם בשו"ת עמודי אור – שחיוב תפילת מוסף אינו תלוי בחיוב נתינת מחצית השקל שממנו הקריבו קרבנות הציבור, אלא בכפרה שמכפרים קרבנות הציבור, והכפרה אינה תלויה בהשתתפות בשקלים.

וביאר את הדברים: "באמת נראה לפענ"ד, דאע"ג שנשים לא היו שוקלות, מכל מקום מתכפרים היו בכל קרבנות הציבור, כמו פרו של כהן גדול [ביום הכיפורים] שבא משלו ומכל מקום אחיו הכהנים היו מתכפרים בו (כדברי הגמרא ביומא ג, א). ודבר זה לבד שהוא נכון מסברא, שהרי כמה כפרות היו תלויים בקרבנות ציבור, אטו נאמר דנשים לא נתכפרו כלל, ובהדיא אמרינן בשבועות (ח, א) בשעיר הפנימי שמכפר על טומאת מקדש וקדשיו דכתיב לכל חטאתם, ופריך הש"ס אימא יולדת, ומצריך קרא להכי, הרי מוכרח דנשים בני כפרה בשעיר נינהו, אף שכולם באים מתרומת הלשכה".

העמודי אור הוכיח מקרבן הכהן גדול ושעיר הפנימי, שכפרה מקרבן אינה תלויה כלל וכלל בחלק הממוץ שיש למתכפר בקרבן. במילים אחרות: גם מי שלא היה מחוייב במחצית השקל, ואין לו חלק ישיר בקרבנות הציבור, עם כל זאת הוא מתכפר בכפרת קרבנות הציבור שנקנו מכספי השקלים שלא היה לו חלק בנתינתם.

לפי זה, גם נשים, כהנים, לויים וקטנים עד גיל עשרים, הגם שלא היה להם חלק בקרבנות הציבור, ודאי היה להם חלק בכפרה של קרבנות הציבור. ומשום כך בתפילת מוסף שנתקנה במקום קרבן מוסף בתורת "ונשלמה פרים שפתינו", ודאי שיהיו חייבים גם נשים, כהנים, לויים וקטנים עד גיל עשרים. שהרי התפילה היא כדי לזכות בכפרת קרבן המוסף, וכפי שנתבאר, ודאי שיש להם חלק בכפרה של קרבנות הציבור, למרות שהם לא שותפים בהבאתו.

בספר באר המועדים (סימן יא) כתב שלפי סברא זו יש לדחות גם את חידושו של הצ"ח לפטור נשים ממוסף כי זו מצות עשה שהזמן גרמא: "כיון שיש חיוב ושייכות קרבנות בנשים [כי יש להם חלק בכפרת הקרבנות] אם כן תפילות המוספין, שתיקנום לזכר הקרבנות בבחינת ונשלמה פרים שפתינו, שייכות גם בנשים, ולא יועיל כאן הפטור שזמני התפילות הם "זמן גרמא"

לפטור, שהרי הקרבנות עצמם הם גם כן "זמן גרמא" ואף על פי כן נשים חייבות בהם. והסברא בזה אפשר לומר שהוא כמו שהביאה הגמרא (קידושין לד, א) בסוגיית מצות עשה שהזמן גרמא, גברי בעי חיי, נשי לא בעי חיי [בלשון תמיהה]. שהרי הקרבנות באים לכפרה, וכי נשים לא בעו כפרה. אם כן, כאן אי אפשר לפטור נשים מתפילת מוסף מדין זמן גרמא. מכיון שחיוב התפילה שבא במועד מסויים הוא משום הקרבן שבא באותו המועד, וכשם שבקרבן חייבות נשים [כדי לזכות בכפרה שלו] כך חייבות בתפילה שכנגד הקרבן".

והוא מוסיף: "וראיה לדברינו, שמכיון שהקרבנות באים לכפרה, ותפילת המוסף במקום קרבן המוסף, לא שייך לפטור מהם נשים בטענת מצות עשה שהזמן גרמא, מצאתי בדברי הר"ש סיריליאן שהביאם המלאכת שלמה על המשנה בשקלים (פ"א מ"ה) שגם נשים מחוייבות במחצית השקל, אלא שההבדל בין לאנשים הוא, שעל חוב האנשים ממשכנים, מה שאין כן חוב הנשים שאין ממשכנים עליו, וכמו שכתב שם הר"ש, דשקלים מצות עשה שהזמן גרמא היא, מכל מקום תביעה [דהיינו חיוב] איכא דכסף הכיפורים נינהו, וכולהו בעי כפרה. הרי לנו מסוף דבריו, שסברת "כולהו בעי כפרה", גורמת שיש להם חלק בכפרת הקרבנות, וממילא גם חייבות בתפילת המוסף. גם מפורש בדבריו

שענין כפרה דוחה לפטור מ"ע שהזמן
גרמא, אם כן נדחים בזה שתי הטענות
שנאמרו לפטור נשים מתפילת המוסף".

בענין זה יש להזכיר את מש"כ המהר"ם
שיק בחיבורו על תרי"ג מצוות (מצוה
ש) שיש לנשים חלק בקרבנות הציבור למרות
שלא תרמו מחצית השקל, וז"ל: "אבל
אפשר לומר דיש להן חלק, דתנן (שקלים פ"ב
מ"א) דתורמין על האבוד ועל הגבוי, אם כן
יש להם חלק, על כן שפיר חייבין, וצ"ע בכל
זה". כלומר, גם מי ששלח את שקלו לבית
המקדש ונאבד, או מי שעתיד לשלוח ועדיין
לא שלח, היה לו חלק בתרומה שכבר ניתנה
ונקנו ממנה קרבנות, למרות שתרומתם לא
הגיעה לגזברות המקדש. והבין המהר"ם
שיק, שהסיבה לכך היא כי לכולם יש חלק
בכפרת הקרבנות, ואם כן הוא הדין לנשים
[ולכל מי שלא היה מחוייב בתרומת מחצית
השקל] יש חלק בקרבנות הגם שלא תרמו
שקליהם. ולפי זה ודאי שיהיו מחוייבים
בתפילת המוסף, מכיון שגם להם היה חלק
בקרבן המוסף בזמן שבית המקדש היה
קיים.

ומכ"ל מקום צ"ע בדבריו, שהרי לכאורה
יש לחלק בין ההלכה שתורמים על
האבוד ועל הגבוי, שנאמרה על מי
שמחוייבים בנתינה, אלא שעדיין לא
נתנו, או שנתנו ונאבד – שעל זה נאמר
שתרומת האחרים ניתנה גם בשבילם, מה
שאינן כן נשים שאינן בתורת חיוב נתינת

השקלים, מהיכי תיתי שהתרומה היא גם
בשבילן, וצ"ע.

- ה -

האם נשים רשאיות להתפלל

הגם שאינן מחוייבות

הבשמים ראש ורעק"א [הובאו לעיל אות
ג] כתבו במפורש: "דנשים
פטורות מתפילת המוספים, אלא דכבר נהגו
להתפלל כל דבר, וחייבו עצמן בכל
המצוות".

ומפורש כן גם בדעת הצ"ח בהמשך
דבריו המובאים לעיל [אות א]
וז"ל: "וכיון שעלה בידנו שתפילת מוסף
אינה נוהגת בנשים מטעם שהיא מצות עשה
שהזמן גרמא, נדבר עתה אם הם מותרות
להתפלל מוסף. ונלע"ד שהרשות בידם, לא
מיבעיא לדין שאנו נמשכים אחרי דברי
הפוסקים שהנשים יכולות לברך על כל
מצות עשה שהזמן גרמא אף שהם פטורות,
וכמבואר באו"ח (סי' תקפט סעי' ו' בהג"ה),
פשיטא שיש רשות להנשים להתפלל תפילת
מוסף. אלא אפילו לדעת הרמב"ם (הלכות ציצית
פ"ג ה"ט), והיא דעת המחבר שם בשו"ע,
שנשים לא יברכו על מצות עשה שהזמן
גרמא, מכל מקום נלענ"ד שמודה המחבר
שיכולים להתפלל תפילת מוסף. שהרי
מבואר שם בבית יוסף הטעם שאינן מברכות
שאיך יאמרו וצונו והרי לא נצטוו רק
שמקיימות מעצמן, וזה שייך בברכת המצוות

אבל בתפילה לא אמרין וצונו, אלא שברכות התפילה הם עצם המצוה עצמה. וכיון שנשים רשאיות לקיים כל מצות עשה שהזמן גרמא, גם תפילת מוסף רשות להן להתפלל, מכל מקום חיובא ליכא עלייהו לגמרי."

ומבואר לדעת הצ"ח, שמותר לנשים להתפלל מוסף הגם שאינן מחויבות בתפילה זו.

אולם המהר"ם שיק בחיבורו על תרי"ג מצוות (מצוה ש) הקשה על הסוברים שנשים פטורות מחיוב תפילת המוסף, היאך מתפללות מוסף: "הא קיי"ל (שו"ע או"ח סי' קז סע"א) דאין מתפללין תפילת נדבה בשבת, ונשים אינן מחויבות בקרבן מוסף דהוי מצות עשה שהזמן גרמא, ואם כן איך מתפללות, הא הוי רק נדבה. ובלאו הכי קשה לי דהמגן אברהם (או"ח סי' רצו ס"ק יא) כתב [שכל מה שנשים הפטורות ממצות עשה שהזמן גרמא, רשאיות להחמיר על עצמן] זה דווקא במצוה שיש בה מעשה, אבל בברכה [כגון הבדלה וקידוש לבנה] לא מחמירות על עצמן, והא מוסף הוי נמי רק ברכה, ואם כן איך מתפללים מוסף, וצע"ג."

באומר יש להקשות שתי קושיות, מדוע נשים הפטורות מתפילת מוסף רשאיות להחמיר על עצמן להתפלל מוסף: [א] אם אינן מחויבות בתפילה, נמצא שתפילתן היא בתורת "נדבה", והרי נפסק בשו"ע שאין מתפללים תפילת נדבה בשבת. [ב] לדעת המג"א, נשים רשאיות להחמיר על

עצמן לקיים ולברך על מצות עשה שהזמן גרמא [למרות שפטורות] רק במצוות שיש בהם מעשה [שופר, לולב, סוכה וכיוצא בזה]. אולם במצוות שכל מהותן היא ברכה, כגון הבדלה וקידוש לבנה, אינן מותרות לעשותן בעצמן. ואם כן כיצד הותר להן להתפלל תפילת מוסף שכל מהותה היא ברכה.

אכן, כבר כתב בשו"ת שבט הלוי (חלק ד סימן יב) על הקושיא הראשונה: "דברי הגאון מהר"ם שיק תמוהים אצלי, דמה שהקשה מתפילת נדבה שאינה בשבת, עדיפא מיניה יכול להקשות, דתפילת מוסף לא שייך להתפלל בנדבה גם ביום חול, כמו שכתב באו"ח שם [ואם כן בלאו הכי קשה כיצד יכולות נשים להתפלל מוסף בנדבה, גם ביום חול ולא רק בשבת]. אבל באמת אין זה ענין לתפילת נדבה, דמה שמקיימות הנשים לעשות ולברך במצות עשה שהזמן גרמא אינו בתורת נדבה, אלא דשוויה עלייהו חובה כאילו היו מצווין והם רצות לקיים בעצמן מה שאנשים מצווין, ועיין מג"א [סי' תפט סוף ס"ק א שכתב כי ספירת העומר אף שהיא מצות עשה שהזמן גרמא, נשים סופרות דשוויה עלייהו חובה]. אם כן הן מתפללות מוסף כהמחוייב להתפלל, דלא נדבה קיבלו עלייהו אלא חובה קיבלו עלייהו, ובאותו דרגא הם מתפללים". והיינו שאף במקום שמעיקר הדין פטורות הנשים מהמצוה אם קיבלו על עצמן הוי כחובה ולא כנדבה וממילא שרי להתפלל בשבת.

- 1 -

חיוב נשים בתפילת מוסף בראש השנה
ויום הכיפורים ובתפילת נעילה

והנה בהמשך דבריו, כתב הגר"ע יוסף כי יתכן ובתפילת מוסף של ראש השנה, וכן בתפילת נעילה, תהיינה נשים חייבות, וז"ל: "מיהו ראיתי בשו"ת התעוררות תשובה (ח"ג סוף סימן 10) שכתב, שנראה דנשים חייבות במוסף של ראש השנה, אע"פ שפטורות מכל מוספי השנה, משום דתפילת המוספין דראש השנה רחמי ניהו, ופשיטא דחייבות. ועי' רש"י (עבודה זרה ד, ב ד"ה מוספי). עכת"ד. וצ"ע בזה. גם נלע"ד שיש לומר שנשים חייבות בתפילת נעילה, דאפוי רחמי היא, וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות תפילה פ"א ה"ז)".

ובספרנו רץ כצבי (ח"ב במדור ההערות סימן 1) הבאנו את דברי ההתעוררות תשובה, וכתבנו שיש נפקא מינה לפי דבריו שתפילת מוסף בראש השנה היא "רחמי", דהנה באגרות משה (או"ח חלק ב סימן יט) הביא בשם ספר זכר יצחק, שלתפילת מוסף לא מצרפים מחללי שבת למנין עשרה, [וטעמו משום שתפילת מוסף היא כנגד קרבנות ציבור, ולא נוטלים ממחללי שבת כסף עבור קרבנות ציבור, כיון שלא רוצים שיהיה להם חלק בזה] - בתפילת מוסף של ראש השנה נוכל לצרף למנין גם מי שאינו מצטרף לתפילת מוסף בדרך כלל, שכן מאחר ובראש

ועל הקושיא השניה, כתב בשבט הלוי: "ומה שהקשה מהר"ם שיק מהמג"א בסי' רצ"ו, אני תמה, הא מסקנת מג"א שם דגם ברכה ותפילה גרידא בלא מעשה שייך בנשים כאשר הוכיח מדברי הרא"ש". כלומר, במסקנת דבריו הרי דחה המג"א את הסברא שנשים אינן רשאיות להחמיר על עצמם לקיים מצות עשה שהזמן גרמא שאין בהם מעשה וכל מהותן היא ברכה.

מנגד, לדעת הגר"ע יוסף, אין לנשים להתפלל מוסף, וכפי שכתב בשו"ת יביע אומר (ח"ב או"ח סימן 1) וז"ל: "ואע"פ שלפענ"ד דהנשים המתפללות מוסף אין לגעור בהן, שהרי יש ספק ספיקא בדבר, שמא הנשים רשאיות לברך בכל מצות עשה שהזמן גרמא. ואם תמצי לומר שאין רשאיות, שמא בברכה שאין אומרות בה וצונו שפיר דמי. אלא שמכיון שהסכמת רוב האחרונים דאנן נקטינן בשפולי גלימיהו שאין להורות לברך על פי ספק ספיקא, ואפילו מאה ספיקות. וכמ"ש במכתם לדוד פארדו (סימן א), ובמחזיק ברכה (סימן ז), והחיי אדם (כלל ה), והפמ"ג בפתיחה כוללת, ועוד אחרונים רבים. משום הכי אין להורות לנשים להתפלל מוסף. ואף לאלו הרוצות להתפלל, טוב לומר להם באמירה רכה דשב ואל תעשה עדיף. על כן מן הראוי שהנשים יבואו לבית הכנסת וישמעו תפילת מוסף מן הש"צ ויצאו ידי חובה לכולי עמא, ועל כל פנים לא יתפללו בעצמן תפילת מוסף".

השנה אין תפילת מוסף רק כנגד הקרבנות ציבור אלא יש בה גם "רחמי", לענין זה שפיר נוכל לצרפם. והסברא בדבר היא, כשם שההתעוררות תשובה נקט שנשים חייבות בתפילת מוסף בר"ה, אף על פי שאין להן חלק בקרבנות הציבור מכיון שהתפילה היא "רחמי" ובזה שפיר הם שייכות – כך גם מחללי שבת יוכלו להצטרף לתפילת מוסף בראש השנה שהתפילה היא "רחמי".

ולפי דברי ההתעוררות תשובה, יש לומר שגם בתפילת מוסף ביום הכיפורים נשים חייבות "רחמי ניהו", משום שבסדר תפילת מוסף ביום הכיפורים אומרים בחזרת הש"ץ את סדר עבודת הכהן הגדול בבית המקדש, שעליו נאמר (ויקרא טז, ו) "וכפר בעדו ובעד ביתו", ואמרו חז"ל (יומא ב, א) "ביתו זו אשתו", ושוב נוכל לומר שיש לאשה חלק גם בתפילה זו, שבאה לכפר גם עליה.

ובענין חיוב הנשים בתפילת נעילה, שנהגו נשים רבות לבוא לבית הכנסת רק לתפילת נעילה, ואינם מתפללות את שאר התפילות. יש להעיר, שלכאורה אין מקום לנהוג באופן זה שמתפללים רק את תפילת נעילה ללא שהתפללו את התפילות שקדמו לה. וכפי שמובא בספר נפש הרב (עמ' 7) בשם הגרי"ד סולובייצ'יק: "נראה להגדיר בענין תפילת נעילה וכו' דיסוד ענין תפילת נעילה היינו "ריבוי תפילה". והמקור לזה מהפסוק (ישעיה א, טו) "גם כי תרבו תפילה אינני שומע". דכל המרבה בתפילתו, יש יותר סיכויים שיענה לחיוב. ובתענית שהוא

יום צרה, בעיני ריבוי תפילה. והיה נראה לומר, שאם היה ישן כל יום הכיפורים, ולא התפלל לא שחרית, ולא מוסף ולא מנחה, ובא לבית הכנסת בסוף היום, בשעה שמתפללים נעילה, שאין לו להתפלל נעילה עמהם, דגדר ענין נעילה היינו ריבוי תפילה, ובלא התפלל כל שאר תפילות היום, אין מקום כלל להתפלל תפילת נעילה". ולפי דברים אלו יוצא לכאורה שמנהג הנשים להתפלל תפילת נעילה מבלי שהתפללו את יתר התפילות אינו מנהג ראוי.

אולם לפי המבואר לעיל שגם תפילת מוסף ביום הכיפורים היא בבחינת "רחמי ניהו" ולכן נשים חייבות בה, אפילו אם אינן חייבות בתפילת מוסף כל השנה, נראה לחדש שדברי הגרי"ד שתפילת נעילה היא הוספה על תפילות כל היום בגדר של "רחמי ניהו", אינם שייכים לחיוב הנשים. כי בחינת "ריבוי תפילה" שייכת רק למי שמחוייב בתפילה. ולכן דווקא אנשים המחוייבים להתפלל את כל התפילות, יש להם דין להוסיף תפילה שהיא ריבוי בתפילה על מה שכבר התפלל, וממילא מי שלא התפלל את כל תפילות היום ביוהכ"פ, אין לו להתפלל נעילה. אולם נשים שחיובן בתפילה הוא רק משום שהתפילה היא בגדר של "רחמי ניהו", ולא מצד עצם החיוב להתפלל, גם מי שלא התפלל יכולה להתפלל נעילה בלבד, משום שתפילת נעילה היא ככל התפילות שמחוייבת בהן משום "רחמי".

לסיכום: בענין חיובן של נשים בתפילת מוסף, נחלקו הפוסקים, כמובא במשנה ברורה (סי' קו ס"ק ד) שלדעת הצ"ח הן פטורות, אבל בספר מגן גיבורים פסק שחייבות.

גם לדעת רעק"א בשם הבשמים ראש, נשים פטורות מכיון שלא היה להם חלק בקרבן המוסף מאחר והיו פטורות מהבאת השקלים. ומאידך בכף החיים (סי' רפו ס"ק ז) הביא את דברי השואל ומשיב (הובא לעיל אות ב) שנשים חייבות בתפילת מוסף, וסיים: "וכן הוא המנהג".

ומכל מקום אף לסוברים שפטורות, לדעת הבשמים ראש, הצ"ח ורעק"א, הן רשאיות להתפלל מוסף, וכן פסק בשו"ת שבט הלוי. אולם לדעת הגר"ע יוסף, אין לנשים להתפלל מוסף, אלא ישמעו את התפילה בבית הכנסת מהש"ץ.

פרק ב - חיוב קטנים עד גיל עשרים כהנים ולויים בשקלים ובתפילת מוסף

על פי דברי הבשמים ראש המובא בפרק א, שכל מי שלא היה לו חלק בקרבן המוסף שהיה קרב בבית המקדש, אינו מחוייב בתפילת מוסף - כתבו הפוסקים שיש לפטור כהנים ולויים וכן קטנים הפחותים מבן כ', מתפילת מוסף. ולכן לכאורה הם אינם יכולים לשמש כשליחי ציבור להוציא אחרים ידי חובה, מכיון שהם פטורים בעצמם מהחיוב.

ואמנם בשו"ת שערי דעה (חלק א סימן יז) פסק שקטן עד גיל עשרים אינו רשאי להיות ש"ץ בתפילת מוסף. וכן הביא בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן א) בשם ספר חינוך דחיי (סימן פח) שאין לנער עד גיל עשרים לעבור לפני התיבה במוסף, ורק אם עבר אין מונעים ממנו להמשיך.

אכן, כפי שעינינו רואות, מעולם לא נהגו לחשוש לזה, וצריך להבין מדוע.

דרך אחת בביאור הדברים הבאנו לעיל - שעיקר התפילה היא לזכות בכפרת קרבן המוסף, ולכהנים, לויים וקטנים עד גיל עשרים היה חלק בכפרה של קרבנות הציבור למרות שלא היו שותפים בהבאתם, ולכן הם מחוייבים בתפילה, וגם יכולים לשמש כש"ץ. עתה נבאר בדרכים נוספות מדוע הם מחוייבים בתפילת מוסף.

- ז -

שלא אכל כלום דין הוא שיפטור את אחרים, דכל ישראל ערבים זה בזה. אלא מדרבנן אמרו שלא יברכו ברכת הנהנין בלא הנאה, לפיכך כשאכל כזית, אע"פ שאינו נתחייב אלא מדרבנן, מוציא את אחרים שאכלו כדי שביעה שערב הוא בעבורם, ועליו הוא להציל מן העוון ולפטור אותן מן המצוות. אבל אשה אינה בכלל הערבות, לפיכך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן.

מבואר בדברי הרא"ש, שמדין "ערבות" יכול גם מי שאינו מחוייב בדבר להוציא ידי חובה את המחוייב. ובאשה מאחר ולא נתחדש בה דין "ערבות", היא יכולה להוציא אחרים ידי חובה רק כשהיא באותה דרגת חיוב - ואם חיובה מדרבנן יכולה להוציא ידי חובה רק מי שחיובו מדרבנן ולא מי שחיובו מהתורה.

ולמעשה זו שיטת רש"י בסוגיא בברכות (כ, ב) שכתב בטעם הסברא שנשים מחוייבות בברכת המזון מדרבנן "דכתיב על הארץ הטובה אשר נתן לך, והארץ לא ניתנה לנקבות להתחלק". והקשו התוספות (שם ד"ה נשים) על פירושו "ותימה כהנים ולויים נמי תיבעי, שהרי לא נטלו חלק בארץ ואם כן לא יוציאו אחרים ידי חובתם בברכת המזון". אמנם בביאור שיטת רש"י נראה שסובר כהרא"ש, שמדין "ערבות" יכול גם מי שאינו מחוייב בדבר להוציא ידי חובה את המחוייב בדבר, ולכן כהנים ולויים יכולים להוציא אחרים ידי

ביסודה של הערת הפוסקים שכהנים ולויים וכן קטנים עד גיל עשרים, אינם יכולים להיות ש"ץ במוסף מכיון שאינם מחוייבים בתפילה, יש לדון מדוע לא יוכלו להוציא אחרים ידי חובה מדין ערבות.

ומפורש אמרו (ראש השנה כט, א) "תני אהבה בריה דרבי זירא כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא", ופרש"י: "שהרי כל ישראל ערבין זה בזה למצוות". ומי שאכל שיעור שמחייבו ברכת המזון מדרבנן יכול להוציא ידי חובה גם מי שמחוייב מהתורה, וכמו שכתבו התוספות (ברכות מח, א ד"ה עד שיאכל) "כל הברכות אף על פי שיצא מוציא חוץ מברכת הלחם וברכת היין, והיינו טעמא דכל ישראל ערבין זה בזה והוא הדין בברכת המזון אף ע"פ שיצא מוציא".

וכן מבואר בדברי הרא"ש (ברכות פרק ג סימן ג) שהקשה על ספק הגמרא האם נשים מחוייבות בברכת המזון מהתורה או מדרבנן, ונפקא מינה שאם מחוייבת מדרבנן אינה יכולה להוציא מי שמחוייב מהתורה. והקשה הרא"ש: "מאי שנא מהא דאמרין לקמן בפרק שלושה שאכלו (מח, א) להוציא את האחרים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן ובשיעור כזית אינו חייב אלא מדרבנן, ואפילו הכי מוציא אחרים שאכלו כדי שביעה וחייבין מן התורה. ואם כן באשה נמי, אע"פ שאינה חייבת אלא מדרבנן, תוציא אחרים שחייבין מן התורה". ותירץ הרא"ש: "יש לומר דלא דמי, דאיש אע"ג

חובה בברכת המזון למרות שאין להם נחלה בארץ – מדין "ערבות". מה שאין כן אשה שלא נתחדש בה דין "ערבות", ואם חיובה מדרבנן יכולה להוציא ידי חובה רק מי שחיובו מדרבנן ולא מי שחיובו מהתורה.

ולפי שיטה זו יש לומר, שגם אם כהנים ולויים וכן קטנים עד גיל עשרים, פטורים מתפילת מוסף, עם כל זאת הם יוכלו להוציא אחרים ידי חובת תפילת מוסף מדין "ערבות".

- ח -

דין "ערבות" בכהנים ולויים

שיטת הצ"ח היא שאין דין "ערבות" בכהנים, ולפי שיטה זו נותרה על כנה השאלה, כיצד רשאי כהן להיות ש"ץ בתפילת מוסף.

דברי הצ"ח נסבו על קושיית התוספות בברכות על רש"י, מה ההבדל בין נשים שחיובן בברכת המזון מדרבנן לבין כהנים ולויים שגם להם אין חלק ונחלה. ותמה הצ"ח כיצד הקשו התוספות כן, והרי כפי שהבאנו לעיל, התוספות עצמם (בדף מח) סוברים שמטעם "ערבות" יכול להוציא את חברו בברכת המזון גם אם לא אכל כלל, ואם כן יש לחלק בין הכהנים שיכולים להוציא אחרים מדין "ערבות" גם כשהם עצמם אינם מחוייבים בדבר, לבין נשים שלא נאמר בהן דין "ערבות" – וקושיא מעיקרא ליתא [וכמו שנתבאר לעיל ביישוב שיטת רש"י מקושיית התוספות].

וכתב שם הצ"ח בהמשך דבריו, שיתכן ולדעת התוספות גם בכהנים אין דין "ערבות", ולכן שפיר הקשו התוספות שאין הבדל בין נשים לכהנים, וז"ל: "לפי ההוכחה שכתבו התוספות בקידושין (ע, ב ד"ה קשים גרים) דגרים אינם בכלל ערבות הוא מדאמרינן בסוטה (לו, ב) שכל אחד מ ישראל יש עליו שש מאות אלף וג' אלפים וחמש מאות וחמישים [בריתות שנכתבו במדבר, וכולם נעשו ערבים זה לזה]. ומספר זה הוא מ ישראל לבד מהגרים. ולפי זה ממילא שמענו שגם כהנים ולויים אינם בכלל ערבות, שהרי מספר זה הוא לבד משבט לוי [כמפורש בפרשת במדבר]. ואם כן ממילא שפיר הקשו התוספות דתבעי לך נמי כהנים ולויים, שהרי גם הם אינן בכלל ערבות".

והוסיף הצ"ח, וז"ל: "ומה שכתבתי שגם כהנים ולויים אינן בכלל ערבות, נלע"ד לתת טעם לזה. דהנה הערבות הזה התחיל בערבות מואב שאז הכניסם משה בברית ובשבועת האלה והודיע לענוש את הרבים בשביל חטא היחיד, וכמו שכתב רש"י בפרשת נצבים בפסוק הנסתר (דברים כט, כח). ונגמר הערבות בהר גריזים ובהר עיבל, וכמו שפירש"י שם. ובמדרש תנחומא (ישן פרשה ו) הובא בילקוט שמעוני (ריש פרשת נצבים רמז תתקמ) איתא לפי שהברית שקיבלו בחורב הפרו ואמרו אלה אלהיך ישראל לפיכך הכניסם בשבועת האלה, יעו"ש. ולפי זה כהנים ולויים שעמדו באמונתם ולא הפרו ברית שקיבלו בחורב, כדכתיב במעשה

העגל (שמות לב, כו) ויאספו אליו כל בני לוי, אם כן לא הוצרכו להכנס בשבועת האלה".

ועוד הביא הצ"ח ראייה לדבריו שאין דין "ערבות בכהנים": "וגם מן הפסוק

נלע"ד ראייה דכהנים לא נכנסו בערבות שבהר גריזים והר עיבל, כדמוכחי קראי שהכהנים והלויים עם הארון עמדו למטה באמצע והפכו פניהם לכאן ולכאן ואמרו ברוך וארור, הכל כמפורש בסוטה (לו, א). נמצא שהכהנים והלויים הם היו הגוזרים, והשבטים ענו אמן וקבלו הגזירה, כנלע"ד. ואף שבלויים משמע שם במסכת סוטה שמקצת הלויים היו עומדים למעלה ומקצתן למטה, מכל מקום הכהנים ודאי שכולם עמדו למטה". כלומר, לפי הצ"ח, כהנים ולויים לא יכולים להוציא אחרים בברכה, כי לא נאמר בהם דין "ערבות" [וזה כולל כמובן, כהן שמוציא בברכה את ישראל או כהן אחר].

והנה על עיקר דברי הצ"ח כבר הקשו רבים, שלפי חידושו יוצא שכהן שכבר יצא ידי חובה בברכה, אינו יכול להוציא אחרים ידי חובה מדין "יצא מוציא" שיסודו מדין "ערבות", שהרי לפי הצ"ח אין בכהנים דין "ערבות", וצ"ע.

מכל מקום, לשיטת הצ"ח שאין דין "ערבות" בכהנים, חזרה למקומה השאלה – לפי דברי הבשמים ראש, מכיון שהכהנים פטורים מחיוב נתינת מחצית השקל, אין הם חייבים בתפילת מוסף, ואם

כן כיצד רשאים הכהנים לשמש כשליחי ציבור להוציא אחרים ידי חובה, והרי לא נאמר בהם דין "ערבות".

★

ונראה שיש להבדיל ביסוד הדברים, בין חיוב נשים בתפילת מוסף, ובין חיוב כהנים ולויים וקטנים עד גיל עשרים בחיוב מוסף. וגם אם נסכים לדברי הבשמים ראש שיש לפטור נשים ממוסף מכיון שאינן מחוייבות במחצית השקל, לא כן בחיובם של לויים וקטנים עד גיל עשרים בתפילת מוסף – שאף אם אינם חייבים במחצית השקל, יש לחייבם בתפילת מוסף.

- ז -

ההבדל בין נשים ובין כהנים ולויים בחיוב שקלים ובתפילת מוסף

הקהלות יעקב (ובחים סימן ד) מחלק בין חיובן של נשים לבין חיובם של כהנים ולויים בשקלים ובתפילת מוסף.

לאחר שהביא את דברי הבשמים ראש ורעק"א, שפטרו נשים מתפילת מוסף בגלל פטורן ממחצית השקל, כתב הסטייפלר: "ולענ"ד אכתי אפשר לחלק מכהנים ולויים לנשים, אע"פ דאידי ואידי פטורים משקלים, דנראה דמצות הקרבת הקרבנות ומצות הבאת השקלים, תרי עניינים הם. דחיוב הקרבת קרבנות הציבור

שפיר נסתפק רעק"א לומר דנשים פטורות מתפילת המוספים".

מבואר בדבריו שחיוב הקרבת קרבנות הציבור וחיוב תרומת השקלים, הם שני חיובים שאינם תלויים זה בזה. ולכן כהנים ולויים, הגם שנפטרו [לדעת בן בוכרי] מחיוב נתינת מחצית השקל, אין זה נוגע כלל לחיובם בקרבנות הציבור, שממנו אינם פטורים לעולם. ונפקא מינה – אם נגמרו השקלים לקניית קרבנות הציבור וערכו מגבית לצורך קניית הקרבנות, גם הכהנים והלויים מחוייבים להשתתף בקנייתם מתוקף חובתם להקריב את קרבנות הציבור.

ובספר שלמי שמחה (סימן כט) כתב כדברי הקהלות יעקב גם לענין חיוב קטנים עד גיל עשרים. והוסיף עוד נפקא מינה – בדין נתינת מחצית השקל כתב הרמב"ם (הלכות שקלים פ"א ה"א) "ואינו נותנו בפעמים רבות, היום מעט ולמחר מעט, אלא נותנו כולו כאחת בפעם אחת", וזהו מדין חיוב הנתינה, וכפי שנלמד מלשון הכתוב "לא ימעיט" שגם בפעולת הנתינה אין להמעט ממחצית השקל. אבל מצד החיוב להשתתף בקרבנות הציבור, לא נאמרה הלכה זו, כי העיקר הוא בהשתתפותו בסכום המאפשר את הבאת קרבנות הציבור.

לאור האמור, כתבו הקהלות יעקב והשלמי שמחה, שגם אם כהנים, לויים וקטנים עד גיל עשרים אינם חייבים במחצית השקל, אולם מחמת חיובם

מוטל על כל הציבור, ובכללם גם כהנים ולויים. ואילו יצוייר שהשקלים אינם מספיקים לקרבנות הציבור, והיו הציבור נזקקים לגבות לצורך מצות הקרבנות אפשר שבזה היו מחויבים גם הכהנים והלויים, דעל כל ישראל מוטל חיוב הקרבת קרבנות החובה. ודין השקלים ענין אחר הוא, שאפילו כשיש בלשכה מצות הרבה המספיק לכל קרבנות השנה, מכל מקום חובה על כל אחד לתת מחצית השקל כדי שיהא הקרבן ציבור ממעות שלו. ומחויב זה פטר רחמנא את הכהנים והלויים שאין צריך שיהא הקרבן ציבור מממונם.

אבל על כל פנים עיקר המצוה שיהא קרבן ציבור קרב במועדו, שפיר יש לומר דמוטל חיוב גם על הכהנים והלויים, כגון היכא שכל השקלים אינם מספיקים ובאים לגבות מן הציבור, לא מדין שקלים אלא מדין חיוב הקרבת חובות הציבור, היו גם הכהנים והלויים צריכים להשתתף, ומשום הכי שפיר נקרא קרבנות הציבור חובת הכהנים והלויים. אבל נשים שפיר יש לומר, דכמו דפטורין משקלים, הכי נמי פטורים מעיקר המצוה דהקרבת התמידין והמוספין, דהא כל קרבנות הציבור הם מצות עשה שהזמן גרמא, דנוהג ביום ולא בלילה, והמוספים רק בזמנים שקבעה התורה. וכל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות. אלא שאילו היו נשים חייבות בשקלים, היה מזה הוכחה שגם הם שייכים בחיוב הקרבנות ציבור, אבל כיון שהן פטורות משקלים,

להקריב את קרבנות הציבור, הם מחוייבים בתפילת מוסף, הבאה בתורת "ונשלמה פרים שפתינו" במקום הקרבת קרבן הציבור של מוסף.

אולם הנשים אינן מחויבות בקרבנות ציבור, משום שכל קרבנות הציבור הם מצות עשה שהזמן גרמא – כי קרבנות התמיד נוהגים רק ביום ולא בלילה, וקרבנות המוספין באים רק בזמנים מיוחדים. אלא שאם היו חייבות במחצית השקל, היתה סיבה לומר שמחויבות בקרבנות [וממילא גם בתפילה], אך מאחר ופטורות ממחצית השקל, וגם אינן חייבות בקרבנות הציבור כי זו מצות עשה שהזמן גרמא, אין מקום לחייבן בתפילת מוסף.

[סיבה אחרת לחלק בין חיוב לויים בתפילת מוסף לחיוב נשים, כתב בשו"ת מי נח (הובא בשו"ת יביע אומר, או"ח ח"ב סימן 1) "ולא קשה מידי מלויים, שהרי הלויים היו עובדים בגופם בבית המקדש, כי היו משוררים ושוערים, וחלף עבודתם אשר הם עובדים, צריכים כעת להתפלל. מה שאין כן נשים, שלא היה להם שום חלק בקרבנות".]

- 9 -

ההבדל בין נשים לבין קטנים עד גיל עשרים בחיוב שקלים ובתפילת מוסף

כמו כן יש להבדיל בין חיוב נשים במחצית השקל ובמוסף לבין חיוב קטנים עד גיל עשרים בשקלים ובמוסף.

ויסוד החילוק מבואר בקצרה בדבריו של רבי יצחק אלחנן [המובאים לעיל פרק א אות ג] שהקשה על הבשמים ראש: "אטו כהנים ולויים וקטנים פחותים מבן כ' יפטרו ממוסף, ואף דנימא דקטנים שאני דאתו לכלל חיובא, עם כל זה תקשה מכהנים ולויים". ולמדנו מדבריו שיש הבדל בין נשים וקטנים עד גיל עשרים בחיוב שקלים ובתפילת מוסף, כי נשים לעולם לא יהיו חייבות במחצית השקל, אך קטנים יהיו חייבים במחצית השקל כשיגדלו. ולכן גם בזמן שעדיין אין הם מחוייבים בפועל לתת מחצית השקל, נחשבים הם "בר חיוב" במחצית השקל ובתפילת מוסף.

ופברא זו מתבארת בהרחבה בספר ברכת אהרן על מסכת ברכות (מאמר 1) שכתב: "ואולי יש לחלק בין אשה לפחות מבן עשרים, דאשה לא הוי כלל בגדר החיוב לשקול ולכן לא חייבו אותה להתפלל התפילה שנתקנה לזכר הקרבנות. מה שאין כן פחות מבן עשרים דהוה על כל פנים בגדר החיוב לשקול, לכן כיון שחייב בכל המצוות, חייב גם בתפילת המוסף. דאשה לענין שקלים לא הוי כלל מינא דבר חיובא, לא חייבו אותה בתפילת מוסף, מה שאין כן עד גיל עשרים דהוי מינא דבר חיובא, אין הכי נמי דחייב בתפילת מוסף". כלומר, ההבדל בין נשים לקטנים הוא, שנשים לעולם לא תבואנה לכלל חיוב הבאת שקלים, ולכן אשה מופקעת מלהיקרא "ברת

חיובא" בשקלים, וממילא פטורה מתפילת המוסף. אך קטן, לכשיגדל הרי יבוא לכלל חיוב נתינת מחצית השקל, ואם כן נוכל לומר שכבר בקטנותו נחשב כ"בר חיובא" בשקלים, שמחוייב גם בתפילת מוסף שהיא במקום קרבן המוסף שנקנה מכספי השקלים.

[והביא הברכת אהרן, שכעין סברא זו כתב

בספר שער המלך (הלכות שקלים פ"א)

בביאור דברי הגמרא (ערכין ד, א) "הכל מעריכין כהנים לויים וישראלים", והקשתה הגמרא: "פשיטא", ותירצה: "ס"ד אמינא הואיל וכתיב וכל ערכך יהיה בשקל הקדש, כל דאיתיה בשקלים איתיה בערכין, והני כהנים הואיל וליתנהו בשקלים ליתנהו בערכין, קמ"ל". ומבואר שהיה מקום לומר כי פרשת ערכין תלויה בפרשת שקלים, וכל מי שלא חייב לשקול שקלים למקדש אינו בפרשת ערכין. וקשה לפי הראשונים שפוטרים קטנים עד גיל עשרים מהבאת שקלים, שמי שאינו בפרשת השקלים אינו בפרשת ערכין, והרי בפרשת ערכין מפורש כי "ואיש כי יפלא" היינו בן י"ג, ונמצא שגם מי שלא מביא שקלים הוא בפרשת ערכין. ותירץ השער המלך, שקטנים עד גיל עשרים אמנם לא שוקלים, לשיטה זו, אבל מכיון שהרי יגיעו לשנת העשרים ואז יתחייבו בשקלים – גם בהיותם פחותים מגיל עשרים הם נחשבים "בפרשת השקלים". אולם כהנים שלעולם לא יגיעו לידי חיוב שקלים, נחשבים כ"ליתנהו בשקלים", וממילא גם אינם בפרשת ערכין. ואם כן,

כעין סברא זו יש לחלק בין נשים שלעולם לא יתחייבו בשקלים ולכן אינן חייבות במוסף, ובין קטנים עד גיל עשרים שכבר קודם לגיל עשרים נחשבים "ברי חיוב" לענין שקלים ותפילת מוסף].

- יא -

קטנים עד גיל עשרים מחוייבים במחצית השקל אך אין ממשכנים עליהם

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן א) הרחיב גם הוא בנדון דידן, וסיכם את השאלה: "נפלא הדבר לראות איך שגם מדקדקים במצוות ומחזירים תמיד לצאת ידי חובה אליבא דכו"ע, ובדבר הזה כאילו ניתן מבלי משים מכשול לפניהם להכניס את עצמם בין הרים גדולים, וביותר נכשלים בזה ביום הקדוש של חג מתן תורתנו, לרגלי זאת שבני הישיבה ערים כל הלילה ומצויים ביני עמודי דבי מדרשא, ולפנות בוקר מסדרים להם בחורי הישיבות מנייני תפילה, ומצוי הדבר שהש"ץ העובר לפני התיבה הוא פחות מבין עשרים והוא העובר גם לתפילת המוספים. ולכשתדקדק תמצא שלפי האמור יוצא שהנוהגים להוריד לפני התיבה לתפילת המוספים פחות מבין עשרים עוברים גם על פסקו של רבינו הרמ"א (או"ח סי' תרצד סעי' א) דזכר למחצית השקל אין חייב ליתנו רק מי שהוא מבין עשרים ולמעלה, באופן שגם אליבא דהרמ"א אין להוריד ש"ץ פחות מבין כ' לתפילת המוספים. ואנו האשכנזים הא יוצאים בדרך כלל ביד רמ"א וביחוד לא

מרימים ראש נגדו להקל במקום שלדעתו יש להחמיר".

וביישוב מנהג העולם, כתב הציץ אליעזר להוכיח מדברי הירושלמי (שקלים

פ"א) על פי גירסת הגר"א שם "דשלוש דרגות לפנינו בהך חיובא דתרומת שקלים, והמה: [א] פחות מבן י"ג, דעליו גם חיובא ליכא, ורק אם הביא מקבלים ממנו. [ב] מבן י"ג עד בן כ' דעליו איכא גם חיובא, ורק מאיזה טעם שהוא אין ממשכנין אותו על כך. [ג] מבן כ' ולמעלה דגם ממשכנין אותו. וכך ראיתי במלאכת שלמה שמביא שפירש כן המהר"ש סיריליאן [הבאנו דבריו לעיל [אות ד] לענין חיוב נשים במחצית השקל]. ומכיון שכן הרי יכולים בנקל להסיר התימא על זה שלא שמענו שיקפידו מלהוריד פחות מבן כ' לתפילת המוספים, דהא מפורש יוצא לפי זה, שגם אליבא דרבנו הגר"א ז"ל [וממילא יש מקום לומר כן גם אליבא דכל העומדים בשיטתיה] רק ממשכנין אין ממשכנין פחות מבן כ', אבל חיובא על כך מיהת איכא על מבן י"ג שנה שיביא את שקליו. ומכיון שאיכא חיובא, הדעת נותנת כי בודאי היה כל אחד שהוא מבן י"ג שנה מביא את שקליו מעצמו, ולא היה משתמט מחיובו בהיות שלא ימשכנו אותו על כך, דאטו ברשיעי עסקינן".

והוא מסיים: "ואיך שהוא הא על כל פנים מחוייב הוא בדבר, ואם כן בוודאי גם עליו נתקן אותו החיוב שעל כל מי שהוא יותר מבן כ' לקיים את ה"ונשלמה פרים שפתינו" ולהתפלל תפילת מוספים".

אלא שהוא מסייג את דבריו: "ברם עודנה עומד נגדנו הדבר הקשה, דלא הועלנו עוד ליישב שיועיל דבר ההורדה פחות מבן כ' לתפילת המוספים גם אליבא דהרמ"א, דהא הרמ"א פוסק בהדיא בלשון דאין חייב ליתנו רק מי שהוא מבן כ' ולמעלה. ומשמע מלשונו זה דבפחות מבן כ' ליכא שום חיובא".

והוא מיישב את מנהג העולם גם לדעת הרמ"א: "דמכיון שדינא הוא דבהביא ב' שערות כל ששקל פעם אחת חל עליו חיובא להיות תו מוסיף ונותן בכזאת בתמידות, אם כן יש לומר דמכיון דסמיא דחיובא בידו הוא להכניס את עצמו בעול חיוב זה בכל רגע, נקרא איפוא כבר בר חיובא בכח, דהא לכל דבר מצוה בר חיובא הוא ורק בכאן גילתה התורה דבעינן שבראשונה ידבנו לבו לכך [ואולי זהו מפני שבפחות מכ' עדיין לא נתיישרה דעתו בדרכי העולם כברמב"ם (פרק כט ממכירה הי"ג וחור"מ סי' רלה סעי' ט), וחיישינן שמא לא ימסרם לציבור יפה, ולכן צריך שידבנו מתחילה לבו לכך] ורק לאחר מכן יחול עליו החיובא גם בפועל. וביותר יש לומר דמצידו הוא איכא עליו גם חיובא כזאת שידבנו לבו לתת ברצון עצמו, ונקרא על כן שפיר בר חיובא להוציא אחרים".

ומפקנתו של הציץ אליעזר: "מכל האמור ומבורר מצאנו בע"ה ישוב מרווח למנהגם של ישראל להוריד לתפילת המוספים ש"ץ פחות מבן עשרים שנה,

וכאשר נפסק גם בסתמא באו"ח (סי' נג) דבן י"ג המבין מה שאומר אע"פ שאין קולו נעים הוא קודם לעם הארץ אפילו זקן וקולו נעים והעם חפצים בו, באין רמז של חילוק בזה בין תפילה לתפילה. והנח להם לישראל אם אין נביאים הן בני נביאים הן".

- יב -

חייב תפילת מוסף הוא "כנגד" תפילת מוסף שהיו מתפללים בזמן בית המקדש ולא "במקומה"

מהלך מחודש בעיקר יסוד חיוב נשים קטנים וכהנים בשקלים ובתפילת מוסף, כתב רבי בצלאל ז'ולטי בספרו משנת יעבץ (או"ח סימן ד).

עד כה, יצאו כל הפוסקים מתוך נקודת הנחה שתפילת מוסף היא במקום הקרבת קרבן המוסף בזמן שבית המקדש היה קיים, ומתוך כך יצא כי לכל מי שלא היה חלק בקרבן המוסף, אין חיוב להתפלל מוסף. אך הרב ז'ולטי חידש שחיוב תפילת מוסף הוא "כנגד" תפילת מוסף שהיו מתפללים בזמן בית המקדש - ולא "במקומה".

והביא כמקור לדבריו את מש"כ הרמב"ם (הלכות תפילה פ"א ה"ה) "וכן תקנו שיהא מנין התפילות כמנין הקרבנות, שתי תפילות בכל יום כנגד שני תמידין. וכל יום שיש קרבן מוסף, תקנו בו תפילה שלישית כנגד קרבן מוסף. ותפילה שהיא כנגד תמיד של בוקר היא הנקראת תפילת השחר,

ותפילה שכנגד תמיד של בין הערביים היא הנקראת תפילת מנחה, ותפילה שכנגד המוספין היא נקראת תפילת המוספין". וכתב הרב ז'ולטי: "הרי מבואר בדברי הרמב"ם שתפילת המוספין היא לא תפילה מיוחדת שהיא "במקום" קרבן מוסף, אלא היא "כנגד" קרבן מוסף, והרי היא כתפילת שחרית שהיא "כנגד" תמיד של בוקר ותפילת מנחה שהיא "כנגד" תמיד של בין הערביים, שהרי בשחרית ומנחה אינו מזכיר כלל מענין הקרבנות, והוא הדין בתפילת מוסף שהיא "כנגד" קרבן מוסף. והיינו שעיקר חיובה של תפילת מוסף הוא חובת התפילה של קדושת היום, כמו תפילת שחרית ומנחה שהיא חובת היום, רק שאסמכינהו רבנן אמקראות".

והוא הביא לכך ראיה מדברי הגמרא בסוכה (נג, א; הובא לעיל אות ג) שרבי יהושע בן חנניה מספר על מעשיו בימי חג הסוכות בירושלים "משם לקרבן מוסף, משם לתפילת המוספין". ומפורש איפוא, שגם בזמן שהיו מקריבים קרבן מוסף היו מתפללים תפילת המוספין, ומוכח שתפילת מוסף היא לא "במקום" קרבן מוסף משום ונשלמה פרים שפתינו, אלא היא חובת תפילה של קדושת היום, והיא רק "כנגד" קרבן מוסף".

[ומתוך כך יש לתמוה על מש"כ בשו"ת בית אבי (ח"א סימן כא אות ו) ש"מימות האבות כבר התפללו כל ישראל, רק בלא נוסח וסגנון אחד, עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ותיקנו שמונה עשרה ברכות

על הסדר, וכן גם בבית שני היה בית כנסת על הר הבית כידוע מפי ספרים וסופרים. אבל תפילת המוספים לא היה בכלל בזמן ההוא, כיון שהקריבו הקרבן בפועל ממש, רק אחר החורבן בעוונותינו הרבים שבטלו הקרבנות תיקנו התפילה לשלם הפרים בשפתינו". ולכאורה נעלמו ממנו דברי הגמרא בסוכה "משם לתפילת המוספין" – שגם בזמן שהיו מקריבים קרבן מוסף היו מתפללים תפילת מוסף].

ומפיים הרב ז'ולטי: "ויש לזה נפקא מינה לדינא לענין מש"כ בשו"ת רעק"א דנשים פטורות מתפילת מוסף. אמנם להמבואר בדברי הרמב"ם שעיקר חיובה של תפילת מוסף היא חובת תפילה של קדושת היום, אם כן פשוט שגם נשים חייבות בתפילת מוסף, כיון שחייבות בתפילה, וכן קטנים פחות מבן עשרים [וכהנים ולויים] חייבים אע"פ שאינו חייב בשקלי ציבור שהרי חייב בתפילה".

לסיכום: בענין חיוב כהנים ולויים וקטנים עד גיל עשרים בתפילת מוסף:

ברמב"ם (הלכות שקלים פ"א ה"ז) נפסק: "הכל חייבין ליתן מחצית השקל כהנים ולויים וישראלים וגרים ועבדים משוחררים", והיינו דלא כשיטת בן בוכרי הפוטר כהנים ולויים מחיוב נתינת מחצית השקל. ולפי זה, ודאי שיהיו מחוייבים בתפילת מוסף משום חיובם במחצית השקל.

ואילו בחיובם של קטנים עד גיל עשרים במחצית השקל ובתפילת מוסף, הגם שיש פוסקים [שערי דעה, חז"ל וחי' הסוברים שהם פטורים, ולכן אינם רשאים לעבור לפני התיבה להוציא אחרים ידי חובתם. אולם הכרעת רוב הפוסקים] ובאר יצחק, צ"ץ אליעזר, שלמי שמחה, משנת יעבץ שגם קטנים עד גיל עשרים מחוייבים בתפילת מוסף, ואף רשאים להתפלל בשליחי ציבור ולהוציא אחרים ידי חובה. וכמדומה שכן נוהגים בכל תפוצות ישראל, ובפרט בשיבות שמצויים בהם צעירים עד גיל עשרים, ואין פוצה פה ומצפצף.

סימן לא

חינוך קטן לשמוע תקיעת שופר

בדברי המשנה במסכת ראש השנה (פ"ג מ"ה) מבואר שקטנים פטורים מחיוב מצות תקיעת שופר: "חרש, שוטה וקטן, אין מוציאים את הרבים ידי חובתן. זה הכלל, כל שאינו מחוייב בדבר, אינו מוציא את הרבים ידי חובתם". וכפי שפסק הרמב"ם בהלכות שופר (פ"ב ה"א) "הכל חייבים לשמוע קול שופר, כהנים לויים וישראלים וגרים ועבדים משוחררים, אבל נשים ועבדים וקטנים פטורים", ובשו"ע (או"ח סי' תקפט ס"ב) "חרש שוטה וקטן פטורים מתקיעת שופר".

ויש לברר האם יש חיוב לחנכם במצוה זו, ולהביאם לבית הכנסת לקיים את מצות שמיעת קול השופר.

- א -

לאיתווי מאי, לאיתווי קטן היודע לשמור תפילין.

והנה הרמב"ם והשו"ע הביאו להלכה את החיוב לחנך קטן במצוות:

• בהלכות סוכה כתב הרמב"ם (פ"ו ה"א) "נשים ועבדים וקטנים פטורים מן הסוכה. קטן שאינו צריך לאמו שהוא כבן חמש כבן שש, חייב בסוכה מדברי סופרים, כדי לחנכו במצות". וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תרמ ס"ב) "קטן שאינו צריך לאמו, שהוא כבן חמש, כבן שש, חייב בסוכה מדברי סופרים, כדי לחנכו במצות".

• בהלכות לולב כתב הרמב"ם (פ"ז ה"ט) "כל שחייב בשופר ובסוכה חייב בנטילת הלולב, וכל הפטור משופר וסוכה פטור מלולב. קטן היודע לנענע חייב בלולב מדברי סופרים כדי לחנכו במצות". וכן

בסוגיית הגמרא בתחילת מסכת ערכין (ב), נתבאר מקומות רבים בש"ס שבהם נאמר "הכל חייבים" - מה בא לרבות לשון זה, ובהם: "הכל חייבים בתקיעת שופר לאיתווי מאי, לאיתווי קטן שהגיע לחינוך, דתנן (ראש השנה פ"ד מ"ח) אין מעכבים את התינוקות מלתקוע ביום טוב". ומפורש איפוא, שגם קטנים חייבים בתקיעת שופר מדין חינוך, ולכן אין למנוע מקטנים לתקוע בשופר בראש השנה.

עוד נתבאר בסוגיא: "הכל חייבים בסוכה לאיתווי מאי, לאיתווי קטן שאינו צריך לאמו. הכל חייבים בלולב לאיתווי מאי, לאיתווי קטן היודע לנענע. הכל חייבים בציצית לאיתווי מאי, לאיתווי קטן היודע להתעטף. הכל חייבים בתפילין

בעקבות דברי הרמב"ם הנ"ל, תמה
האדר"ת (הובא בספר הדרת קודש סימן
יט) "אמאי לא כתב הרמב"ם שמצוה לחנך
את הקטנים במצות שופר, וכפי שכתב
במצוות אחרות".

ותמידה זו היא גם על מרן השו"ע מדוע
לא נכתב בהלכות שופר שיש
חיוב לחנך קטן לקיום מצות שופר,
ולכאורה הרמב"ם ומרן השו"ע היו צריכים
לכתוב "קטנים פטורים מתקיעת שופר, אבל
יש להביאם לבית הכנסת לשמוע קול שופר
כדי לחנכם במצות", כשם שכתבו בכל
המקומות שהובאו לעיל, שיש חיוב לחנך
קטן לקיים מצוות ציצית, תפילין, קריאת
שמע, ברכת המזון, סוכה ולולב.

- ב -

והנה המג"א כתב בפתיחה להלכות
שופר: "במהרי"ל קורא תגר על
המביאים קטנים לבית הכנסת, שמבלבלים
דעת השומעים, אך הנשים יקחו אותם
אצלם דהם פטורים". ונראה מדבריו שלא
רק שאין חיוב להביא קטנים לבית הכנסת
כדי לחנכם במצות שופר, אלא אדרבה,
רצוי לא להביאם לבית הכנסת כדי שלא
יפריעו לגדולים לקיים את המצוה כראוי.
אולם לא נתברר האם המהרי"ל "קרא תגר"
רק על הבאת קטנים שלא הגיעו לגיל
חינוך, שבלאו הכי אין חיוב לחנכם, ואילו
קטנים שהגיעו לגיל חינוך חובה להביאם
לבית הכנסת לחנכם לקיום מצות שופר
[ואפילו אם יפריעו לשומעים]. או שהתכוון

נפסק בשו"ע (או"ח סי' תרנו סע' א) "קטן היודע
לנענע לולב כדינו אביו חייב לקנות לו
לולב כדי לחנכו במצוות".

• **בהלכות ציצית** כתב הרמב"ם (פ"ג ה"ט)
"נשים ועבדים וקטנים פטורין מן הציצית
מן התורה. ומדברי סופרים, שכל קטן
שיודע להתעטף חייב בציצית כדי לחנכו
במצות". וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' יז סע' ג)
"קטן היודע להתעטף אביו צריך ליקח לו
ציצית לחנכו".

• **בהלכות תפילין** כתב הרמב"ם (פ"ד ה"ג)
"קטן שיודע לשמור תפיליו אביו לוקח
לו תפילין כדי לחנכו במצות". וכן נפסק
בשו"ע (או"ח סי' ס"ו לז) "קטן היודע לשמור
תפילין בטהרה שלא יישן ושלא יפיח בהם,
חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו".

• **בהלכות קריאת שמע** כתב הרמב"ם (פ"ד
ה"א) "נשים ועבדים וקטנים פטורים
מקריאת שמע. ומלמדים את הקטנים
לקרותה בעונתה ומברכים לפניה ולאחריה,
כדי לחנכם במצות". וכן נפסק בשו"ע (או"ח
סי' ע סע' ב).

• **בהלכות ברכת המזון** כתב הרמב"ם (פ"ה
ה"א) "נשים ועבדים חייבים בברכת
המזון, וספק יש בדבר אם הן חייבים מן
התורה לפי שאין קבוע לה זמן או אינם
חייבים מן התורה, לפיכך אין מוציאים את
הגדולים ידי חובתן. אבל הקטנים חייבים
בברכת המזון מדברי סופרים כדי לחנכם
במצות". וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' קפו סע' ב)
"קטן חייב מדרבנן כדי לחנכו".

לומר שאין להביא לבית הכנסת גם קטנים שהגיעו לגיל חינוך, כאשר הם "מבלבלים את דעת השומעים".

ורציתי להשוות את דברי המהרי"ל לדברי השו"ע בהלכות מגילה

(או"ח סי' תרפט סע' ו) "מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה". וכתבו המג"א (ס"ק יא) והמשנ"ב (ס"ק יז) "ובלבד שלא יביאו הקטנים ביותר שמבלבלים דעת השומעים". ובביאור הלכה (שם ד"ה מנהג טוב) ביאר את דברי השו"ע: "הנה בודאי כוונת המחבר הוא דוקא על קטנים שהגיעו לחינוך, דהקטנים ביותר רק מבלבלים כמו שכתב המג"א, ואם כן מאי שיך מנהג טוב, הלא מדינא מחוייב לחנכם בקריאת המגילה או עכ"פ בשמיעה. ואולי דבזה היה יוצא אם היה קורא לפניהם בביתם, אבל כדי לפרסם הנס ביותר המנהג להביאם לבית המדרש שישמעו בציבור כדי לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בציבור". ומבואר איפוא, שיש חיוב לחנך קטנים שהגיעו לגיל חינוך לשמוע את קריאת המגילה [ואף להביאם לבית הכנסת לשמוע את הקריאה בציבור]. ודברי המג"א והמשנ"ב שאין להביא קטנים לבית הכנסת לקריאת המגילה נאמרו על "קטנים ביותר שמבלבלים דעת השומעים", דהיינו קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך.

ונראה שהוא הדין בנדון תקיעה בשופר, המהרי"ל "קרא תגר" רק על הבאת קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך, שבלאו הכי אין חיוב לחנכם. אולם קטנים שהגיעו לגיל חינוך ודאי חובה להביאם לבית הכנסת לחנכם לקיום מצות שופר. וכפי שגם משמע מסיום דברי המהרי"ל "אך הנשים יקחו אותם אצלם דהם פטורים" – שמדובר על קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך, ולכן מותר שיהיו עם הנשים הפטורות משמיעת קול שופר.

וכן נקט להלכה במשנה ברורה (סי' תקפז ס"ק טז) "וכתבו האחרונים דיזהרו כל העם שלא להוציא כיחם וניעם בשעת תקיעה כדי שישמעו כל הקולות מתחילתם ועד סופם. וכן לא יביאו ילדיהם אצלם, וגם כן מטעם זה. ומוטב שיהיו אצל אמותיהם בבית הכנסת של נשים, דנשים אינן מחוייבות מן הדין בתקיעת שופר. ומכל מקום נראה דקטנים שהגיעו לחינוך מצוה להביאם ולהחזיקם אצלו, ויאיים עליהם שישמעו התקיעות ולא יבלבלו להצבור".

אמנם הבנה זו בדברי המהרי"ל, וכן פסקו של המשנה ברורה שיש חובת חינוך לקטנים שהגיעו לגיל חינוך במצות שופר, מחזקים את התמיהה מדוע הרמב"ם והשו"ע לא כתבו שיש חיוב לחנך קטן שהגיעו לגיל חינוך במצות שופר.

חינוך קמן למצות שופר כשהקמן תוקע בעצמו

הגרצ"פ פרנק תירץ בספרו הדרת קודש (סימן יט) את התמיהה, על פי דברי הרמב"ם (הלכות שופר פ"ב ה"ז) שהביא להלכה את דברי המשנה בראש השנה [לעיל אות א] "אין מעכבים את התינוקות מלתקוע, אבל מתעסקים עמהם עד שילמדו", וז"ל: "התינוקות שלא הגיעו לחינוך, אין מעכבים אותם מלתקוע בשבת שאינה יום טוב של ראש השנה כדי שילמדו, ומותר לגדול להתעסק עמהן כדי ללמדן ביום טוב, בין קטן שהגיע לחינוך בין קטן שלא הגיע לחינוך, שהתקיעה אין איסורה אלא משום שבות".

מדברי המשנה רואים אנו שיש חובה לחנך קטנים לקיים מצות שופר, ולא עוד אלא כי בשל חובה זו מותר לקטן לתקוע בשופר ביום טוב, אף שאסור לתקוע משום שבות, כדברי הגרצ"פ: "והעולה מן האמור שבדין חינוך שבמצות תקיעת שופר, ישנם הלכות מיוחדות שלא נמצאו כמותן במצוות אחרות. והיינו בגלל סרך האיסור שיש בקיום המצוה, שהרי תקיעה בעצמותה ביום טוב היא שבות, ובשבת איכא גזירת שמא יעבירונו, שלכן הפקיעו חכמים את המצוה [של תקיעה בשופר בשבת]. ועל ידי חובת חינוך לקטן לא הועיל לחיובו בקיום המצוה בלבד, אלא גם גרם לו דין היתר לתקוע אפילו כל היום, אע"פ שלגדול אסור לעשות".

ועל פי זה ביאר הגרצ"פ מדוע הרמב"ם לא כתב בסמוך לדין ש"קטנים פטורים מתקיעת שופר" שיש חובה לחנכם במצוה זו, כי הרמב"ם העדיף להזכיר את חיוב החינוך במצות תקיעת שופר בהלכה העוסקת בתקיעות שהקטן תוקע בעצמו בשופר ביום טוב: "ומעתה כן הרמב"ם קבע את ההלכה כפי דאיתא בגמרא, כלומר כמו שבגמרא נאמר דין חינוך אצל דין ההיתר לקטנים לתקוע, מה שאסור לגדולים לעשות כן, גם הרמב"ם קבע את דין החינוך עם דין ההיתר שלהם".

דברי הגמרא והרמב"ם שקטן תוקע בשופר כדי להתחנך, הובאו להלכה גם בדברי הרמ"א (אור"ח סי' תקצו סע' א) "ולאחר שיצאו בזה שוב אין לתקוע עוד בחינם, אבל קטן אפילו הגיע לחינוך מותר לומר לו שיתקע, ומותר לו לתקוע כל היום". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ה) "מותר לומר לו שיתקע, היינו אף להשתדל ללמדו אופן התקיעות, ואפילו אחר שאינו אביו משמע דמותר בזה, דמחנך לקטן". דין זה הובא במקום אחר במשנה ברורה (סי' תקפט ס"ק ח) שכתב: "קטן יכול לתקוע אף לכתחילה כדי שיתחנך".

אך לענ"ד תירוצו של הגרצ"פ עדיין צ"ע מלשון הרמב"ם בהלכות לולב [לעיל אות א] "כל שחייב בשופר ובסוכה חייב בנטילת הלולב, וכל הפטור משופר וסוכה פטור מלולב. קטן היודע לנענע חייב בלולב מדברי סופרים כדי לחנכו במצות". ולכאורה יש לתמוה מדוע הרמב"ם הזכיר בהלכות לולב את החיוב בשופר ובסוכה.

ואם כן אולי נוכל איפוא לדייק ממה שכלל בפתיחת דבריו את מצות שופר עם מצות לולב, ובסיום דבריו הזכיר את חובת החינוך במצות לולב בלבד, כי החיוב לחנך קטן הוא רק במצות לולב ולא במצות שופר, וצ"ע.

וכמו כן עומדת במקומה התמיהה על השו"ע שלא כתב שיש חיוב לחנך קטן שהגיע לגיל חינוך במצות שופר, וגם לא הזכיר להלכה את דברי המשנה "אין מעכבים את התינוקות מלתקוע, אבל מתעסקים עמהם עד שילמדו", וצ"ע.

- ד -

מותר לחנך קטן שיתקע בשופר אך אין חיוב לחנכו לשמוע את התקיעות

בשו"ת להורות נתן (חלק יג סי' לו) תירץ את התמיהה מדוע הרמב"ם והשו"ע לא כתבו שיש חיוב לחנך קטן שהגיע לגיל חינוך במצות שופר, על פי הדיוק שיש לדייק בלשונות הסוגיא במסכת ערכין [לעיל אות א] "דבגמרא גופא איכא חילוק לשונות בין שופר לבין שאר מצוות, דגבי סוכה אמרו הכל חייבים בסוכה לאתווי קטן שאינו צריך לאמו דתנן קטן שאין צריך לאמו חייב בסוכה, הרי אמרו בהדיא, שקטן חייב בסוכה. וכן בלולב אמרו, קטן היודע לנענע חייב בלולב. וכן בציצית אמרו, דתניא קטן היודע להתעטף חייב בציצית. וכן בתפילין אמרו, דתניא קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין. והכל חייבין בתקיעת שופר לאתווי

קטן, דתנן אין מעכבים את הקטן מלתקוע ביום טוב, דהיינו אם ירצה לתקוע אין מפרישים אותו מלתקוע, אבל לא אמרו בלשון חיוב, שמחנכים אותו לתקוע."

ואמנם גם הרמב"ם לא כתב במפורש שיש חיוב לחנך את הקטן במצות שופר, אלא כתב "התינוקות שלא הגיעו לחנוך אין מעכבין אותם מלתקוע בשבת שאינה יום טוב של ראש השנה, כדי שילמדו, ומותר לגדול להתעסק עמהם כדי ללמדם ביום טוב. הרי דלא כתב שיש חיוב לחנכם בתקיעת שופר, אלא דאף ביו"ט של ראש השנה שאז הוא הזמן של קיום המצוה, מותר לגדול להתעסק עמהם כדי ללמדם לתקוע, שהתקיעה אין איסורה אלא משום שבות, ולכן אין איסור ללמדם, אבל לא כתב שמחוייב ללמדם לתקוע. וכן הרמ"א [לעיל אות ד] כתב דקטן אפילו הגיע לחינוך מותר לומר לו שיתקע, ומותר לו לתקוע כל היום [כדי לחנכו], ולא כתב שיש חיוב לתקוע או לשמוע."

ועל כך תמה הלהורות נתן: "וזה פלא דמאי שנא שופר משאר מצוות, דבכל המצוות אמרו במשנה או בברייתא דחייבים לחנך את הקטן, ואילו בשופר אמרו דאין מעכבים אותו מלתקוע ומותר לו לומר שיתקע, אבל לא אמרו שיש חיוב לחנכם במצות תקיעה, וזה פלא."

וביאר הלהורות נתן את ההבדל בין החיוב לחנך קטן לקיים מצוות סוכה ולולב, ציצית ותפילין, לבין מצות שופר שאין חיוב לחנכו, על פי קושיית הטורי אבן (חגיגה ו, א) "מה הועילו חכמים

אבן דקטן אין לו מחשבה ואנן קיימא לן דמצוות צריכות כוונה, דמצרפינן כוונת האב למעשיו של הקטן. אבל במצוה שאין בו מעשה וקיום המצוה הוא בשב ואל תעשה, לא שייך לומר שהקטן יכול לישם מצוה, דלא מצינו דמהני גדול עומד על גביו אלא היכי שהקטן עושה מעשה, דאז מצרפינן מחשבת הקטן עם מחשבת הגדול העומד על גביו, אבל על מחשבה גרידא לא מהני גדול עומד על גביו.

- ה -

על פי האמור ביאר הלהורות נתן מדוע אין חיוב לחנך קטן לקיים מצות שופר, כי קיום המצוה בשמיעת קול השופר כמבואר בדברי הטור (או"ח סי' תקפ"ה) "דהטעם שמברכים לשמוע קול שופר, משום דבשמיעה תליא מילתא ולא בתקיעה, והראיה דהא התוקע לתוך הבור אפילו התוקע עצמו לא יצא כשעמד חוץ לבור. ומעתה אתי שפיר הא דבשופר לא שייך חינוך לקטן, דעד כאן לא מצינו מצות חינוך אלא במידי שיש בו מעשה, דבזה מצרפינן מעשה הקטן למחשבת הגדול המחנכו, והיינו כגון בשיבת סוכה ונטילת לולב ולבישת ציצית והנחת תפילין. אבל בשופר שאין הקטן עושה כלום, דהא השמיעה אינה בגדר מעשה, וגם אינו יכול לכוין, ומחשבת הגדול בשבילו לא מהני, כיון שאין הקטן עושה כלום. וממילא ליכא מצד הקטן לא מעשה ולא מחשבה, ואם כן ליכא בזה שום קיום מצוה, וממילא לא שייך בזה חינוך".

בתקנתם שתיקנו לחנך את הקטן למצוות, הלא קיימא לן דמצוות צריכות כוונה, וקטן לאו בר כוונה היא, ואם כן הוי כאילו לא עשה כלום, ואין בזה מעשה כלל". וכדי לתרץ את קושייתו חידש הלהורות נתן: "דהא מבואר בגיטין (כב, ב) הכל כשרים לכתוב את הגט, ואפילו חרש שוטה וקטן, ופריך והא לאו בני דעה נינהו [ולא ידעו לכתוב לשמה, רש"י], אמר רב הונא והוא שיהיה גדול עומד על גביו, ופירש"י ואומר לו כתוב לצורך פלוני, ע"ש. הרי דאע"ג דכתיבת גט צריכה להיות לשמה, וקטן אין לו דעת, אעפ"כ מהני כתיבת הקטן כשגדול עומד על גביו, דבכהאי גוונא כאילו התכוין הקטן לשמה. וכמו כן נימא היכי דהאב מחנך את בנו ואומר לו לעשות מצוה, נמצא שהקטן עושה את המצוה על דעתו של אביו, ולכן נחשב כאילו התכוין לשם המצוה". ומבואר בדבריו, שקיום מצוות על ידי קטן מדין חינוך, נעשה רק כאשר הקטן מקיים את המצוות על דעת אביו, כדין "גדול עומד על גביו" - ואז דעת אביו מצטרפת להשלים את דעת הקטן ולהחשיב את מעשה הקטן כאילו נעשה בכוונה כראוי.

על פי יסוד זה בגדר קיום מצוות מדין חינוך, חילק הלהורות נתן בין מצוות שהקטן עושה מעשה למצוות שהקטן מקיים בשב ואל תעשה: "ומעתה נראה לומר דלא שייך חינוך אלא היכי שהקטן עושה את המעשה, והאב מכוין בשבילו לשם מצוה, דאז מצרפים את מעשה הקטן עם כוונת האב, והוה ליה מצוה בכוונה. ובזה לא שייך להקשות כקושיית הטורי

לעשותו כשיגדל, ולא הכוונה – שאותה ידע לכוין כשיגדל, ושפיר יש תכלית לקיום מעשה מצוה על ידי הקטן להרגילו בקיום המצוה כשיגדל.

והנה בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן רפא) דן מהו הגיל שחייבים לחנך את הקטן לשמוע קול שופר, וכתב: "לכאורה בשופר זמן החינוך הוא כשיכול לשמוע. ודבר זה תמוה, שלשמוע שופר אפילו תינוק יכול לשמוע, וראוי לדבריהם לקיים המצוה, ואטו נימא דמיד כשיכול לשמוע חייבים להביאו לבית הכנסת לצאת מצות שופר, ואם כן צ"ע מהו הזמן שקטן חייב לצאת מצות שופר. אמנם נראה דאף שקטן חייב במצוות כשראוי לכך, היינו כשמבין ענין מצוה שזהו מצות עשה מהתורה, אבל כשאינו מבין מהו מצוה, לא שייך עוד גדר חינוך. ואם כן צריך לזהר בילד בן ארבע או קודם, שישמע התקיעות כדי לקיים מצות היום". ובהמשך דבריו הסתפק התשובות והנהגות האם קטן צריך לכוין לצאת ידי חובת המצוה, וכתב: "מסברא אמינא, כיון שקטן מוציא בדרבנן, ע"כ דהיינו שהוא חייב במצוה מדבריהם עם כוונה לצאת. ולכן כשמכוין להוציא אפילו גדול בדבר שבדבריהם, מוציאו, כיון שבדרבנן גם הקטן מיקרי בר חיובא עם כוונת המצוה".

ומתוך כך מסקנתו: "שאי אפשר לחייב קטן במצוה כמו שופר שצריך כוונה אלא כשהוא בן דעת שיודע שזהו מצוה וצריך לכוין לצאת, וזהו בגיל מאוחר. ולכן הפוסקים סתמו ולא הקדימו זמן החינוך בשופר שכלול בשמיעה והזמן

והנה בשעת מסירת השיעור הקשו הלומדים על דברי הלהורות נתן, מדוע יש חיוב לחנך קטנים לשמוע את קריאת המגילה [לעיל אות ב], והרי לפי דבריו במצוה המתקיימת בשמיעה אין חיוב חינוך, כי אין זה מעשה. ותירצתי, כי בקריאת מגילה המצוה היא הקריאה ולא השמיעה, ולכן ניתן לצרף את הקריאה שהיא מעשה לשמיעת הקטן, ושפיר הוא מקיים את המצוה מדין חינוך.

אולם עיקר דברי הלהורות נתן, שקיום מצוות על ידי קטן מדין חינוך מבוסס על דין "גדול עומד על גביו", ונעשה רק כאשר הקטן מקיים את המצוות על דעת אביו, מחודש ותמוה, ואין לסברא זו מקור בדברי הראשונים והאחרונים.

ואת תמיהת הטורי אבן מה הועילו חכמים בתקנתם לחנך קטן למצוות, והרי קטן "לאו בר כוונה" וכאילו לא עשה כלום [שעליה בנה הלהורות נתן את יסודו], ניתן לתרץ בפשטות, שאמנם מצוות צריכות כוונה, אך דין זה הוא רק לכתחילה, ובדיעבד יוצא ידי חובה גם אם לא התכוין בשעת קיום המצוה, ולכן יש תכלית גם לקיום מצוה על ידי קטן שאינו יודע לכוין.

- י -

הגיל והכוונה בקיום מצות שופר על ידי קטן

ועוד אפשר לתרץ את קושיית הטורי אבן, שמצות חינוך נועדה להרגיל את הקטן לקיים מצוות כשיגדל, ולכן העיקר הוא מעשה המצוה שעושה, שיתרגל

שיכול לכוין לצאת שמבין, ובלאו הכי לא שייך בו חינוך למצוה". ולכאורה משמע מדבריו כי קטן צריך לכוין בשעת תקיעת השופר, ואם כן חזרה למקומה קושיית הטורי אבן, מה הועילו חכמים בתקנתם לחנך קטן למצוות, והרי קטן "לאו בר כוונה" וכאילו לא עשה כלום.

וצריך לומר שאין כוונתו לומר שהקטן צריך לכוין כמו גדול למהות המצוה, אלא עליו לכוין ששמיעת קול השופר היא קיום מצות עשה. ולפי זה גם קטן בן חמש ששומע קול שופר ומבין שמקיים בזה מצוה, חייבים לחנכו לקיים המצוה.

★ ★ ★

- ז -

קמן יוצא ידי חובה - רק במצוה שגדול יוצא בה ידי חובה

הגרי"ש אלישיב חידש להלכה ולמעשה, שקטן אינו יוצא ידי חובת תקיעת שופר רק בתקיעה שגדול תוקע, כמובא בשמו בספר אשרי איש (הלכות ראש השנה סע' כו) "קטן שהגיע לחינוך ואינו יכול לבוא לבית הכנסת, ראוי להביא לביתו בעל תוקע שיתקע עבורו והקטן יברך בעצמו. ובכל אופן קטן אינו יוצא ידי חובת מצות שופר בתקיעה שתוקע לעצמו. שלקיום מצות חינוך צריך שישמע הקטן תקיעה שכשרה לגדול לצאת בה ידי חובה, וכיון שגדול אינו יוצא בתקיעה של קטן, הרי שזו תקיעה פסולה, כך גם לקטן בעצמו אין זו תקיעה כשרה".

הגריש"א חזר על דבריו ביתר תוקף בנדון הדלקת נר חנוכה על ידי קטן, כמובא בשמו בספר אשרי איש (הלכות חנוכה סע' א) "היות והדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, הרי שהדלקה של קטן אינה הדלקה כשרה, וכך

גם הקטן עצמו אינו יוצא בה ידי חובת חינוך, שאין זו הדלקה כשרה לקיום מצות חינוך. ובאמת שקשה לבטל את המנהג, אבל הדבר תמוה, שהרי הדלקה של קטן היא לא הדלקה כשרה שהיא כמו הדלקת שוטה, וכיון שיכול הקטן לקיים מצות חינוך בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לבוא ולומר לקטן להדליק בעצמו, שהיא הדלקה פסולה מעיקר הדין, כדי לקיים מצות מהדרין, ולהפסיד הדלקה טובה וכשרה של עיקר הדין. ובשלמא מצוות שאי אפשר על ידי אחר [במצוות שבגופו, כגון נטילת לולב ואכילת מצה, וכן ברכת המזון וקריאת שמע וקידוש וכיו"ב] על כרחך כך תיקנו חז"ל לקיים מצות חינוך במעשה של קטן, ויוצא ידי חובה בברכה של עצמו, אף שהוא מעשה שגדול לא היה יוצא ידי חובה בכזה מעשה. משא"כ בחנוכה שיכול לצאת ידי חובה בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לומר לקטן שיעשה הדלקה בעצמו, שזהו מעשה חסר. ולכן ראוי שהאבא יכוין להוציא אותו בהדלקה, וגם יש להודיע לקטן שיכוין לצאת, ואחר כך ידליק הקטן כמנהג".

המעשה - כמצות תקיעה בשופר והדלקת נר חנוכה, שהקטן עשה מעשה חדש של מצוה, ובוה אינו רשאי לחדש מעשה יצירתי של מצוה היות וגדול אינו יוצא בה ידי חובה, ובין מצוות שהקטן אינו עושה מעשה יצירתי אלא נטל לולב והניח תפילין ולבש ציצית, שאין זה מעשה חדש, ולכן שפיר הוא יכול להתחנך בזה.

- ח -

האם אשה או קטן מוציאים ידי חובה קטן בתקיעת שופר

הרב פרנק דן בספרו הדרת קודש (מועדים וזמנים סימן יז) "האם קטן שהגיע לחינוך יכול להוציא בתקיעת שופר קטן אחר שאף הוא הגיע לחינוך. ושורש הספק הוא, מכיון דבעינן כוונת שומע ומשמיע, וקטן לאו בן כוונה הוא, ונהי דמצד אינו בן חיובא אין כאן חסרון, משום דשניהם בני חיובא דרבנן, ואתי דרבנן ומוציא דרבנן. מכל מקום יש כאן חסרון מצד כוונת המשמיע דקטן לאו בר כוונה הוא".

והוספה: "ובעיקר דין חינוך העיר חתני, בהא דמקרא מגילה אשה יכולה

לדעת הגריש"א, כאשר קטן יכול לצאת ידי חובת קיום מצוות מדין חינוך, במצוות שגדול יוצא בהם ידי חובה, מוטלת החובה לחנכו לקיימן באופן שישמע תקיעות כשרות שגדול יוצא בהן ידי חובה, ולא תקיעות של קטן. וכדי לחנכו במצות הדלקת נר חנוכה, יצא ידי חובה בהדלקת גדול, ולא ידליק בעצמו. ורק במצוות שאי אפשר לקיימן על ידי אחר, כגון מצוות שבגופו, יוצא הקטן ידי חובה במעשה שעושה בעצמו".

ואם כנים הדברים, נראה לענ"ד שזו הסיבה שאין חיוב לחנך קטן בתקיעת שופר, שהרי לא מסתבר שאדם חייב במצוה שאינו רשאי לעשות בעצמו. והיות ולדעת הגריש"א קטן אינו תוקע בעצמו, כי אין זו תקיעה שגדול יוצא בה ידי חובה, אין חיוב לחנכו במצוה זו. ולפי סברא זו, הוא הדין שאין חיוב לחנך קטן בהדלקת נר חנוכה.

ואין להקשות, מדוע יש חיוב חינוך במצוות ציצית ותפילין, סוכה ולולב, ואילו במצוות תקיעת שופר והדלקת נר חנוכה אין חיוב חינוך, משום שיש חילוק ברור בין מצוות שהקטן יוצר את כל

א. על חידושו של הגרי"ש אלישיב, הקשה רבי אליעזר דוידזון:

אם אין מקום לחייב אדם במצוה שאינו רשאי לבצעה בעצמו, מדוע חצי עבד וחצי בן חורין, חייב לשמוע קול שופר מאחרים.

והשבתי לו: יש לחלק בין מניעת קטן למניעת חצי עבד וחצי בן חורין. דווקא בקטן י"ל שכיון שאינו יכול לעשות את פעולת המצוה א"א לחייבו במצוה שאינו רשאי לעשות בעצמו. משא"כ חצי עבד וחצי בן חורין, צד חירות שלו יכול היה לקיים את המצוה, רק יש מעכב טכני חיצוני של צד עבדות שמקלקל, וכלשון הגמרא "דלא אתי צד עבדות ומפיק צד חירות". על כן סברא זו לא תפטור אותו לגמרי מן המצוה.

חיובו מדין חינוך [וכדברי הגר"ש אלישיב שנתבארו לעיל].

אולם בספר קובץ הלכות ראש השנה (פרק י"א סע' ח) הובאו דברי רבי שמואל קמינצקי, ראש ישיבת פילדלפיה, שחידש "מסתברא שאין האשה יכולה להוציא קטן שהגיע לחינוך במצות תקיעת שופר". וזאת על פי דברי השו"ע (סי' תקפט סע' א) "כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתם, ולפי זה לכאורה אי אפשר לאשה להוציא הקטן ידי חובתו בתקיעות, כיון שהיא אינה מחוייבת כלל במצות תקיעת שופר, והקטן יש לו חיוב עכ"פ מדרבנן" [וגם הגרש"ז אורבך (הליכות שלמה ראש השנה פ"ב סע' יד) כתב שאשה לא יכולה להוציא קטן בתקיעות, ותמה על המטה אפרים (סי' תקפט סע' ח) דמשמע מיניה דאשה יכולה להוציא הקטן ידי חובתו"].

אולם בהמשך נכתב בשם הגר"ש קמינצקי: "אבל הקטן יכול לתקוע לקטן חברו ולהוציאו במצות תקיעת שופר". וטעמו: "כיון דחיוב שני הקטנים שווים הם לגמרי, שפיר יכול להוציא את חברו בתקיעתו, דכיון דמדרבנן יכול הקטן להוציא אחרים, אם כן אין חילוק בין גדול המחוייב מדרבנן לבין קטן. ודוחק לומר שהצריכו חכמים שישמע הקטן ממי שהוא בר חיוב מהתורה, דהעיקר שישמע ממי שהוא בר חיובא כוותיה".

לפנינו מחלוקת הגרצ"פ פרנק והגר"ש קמינצקי, האם קטן מוציא ידי חובה קטן אחר בתקיעת שופר.

להוציא ידי חובה, יש לומר דאע"ג דאתי רבנן ומוציא דרבנן, מכל מקום להוציא קטן יש לומר שאין אשה יכולה. והיינו טעמא הואיל ויסוד דין חינוך הוא שיקיים את המצוות כשיגדיל, ולכן צריך עתה לחנכו באותו האופן שיעשה אז את המצוות, והואיל ובגדלות אין האשה מוציאה ידי חובה את האיש, גם מדין חינוך אין לעשות כן".

ובהערות על דברי הגרצ"פ כתבו: "עי' בעולת שבת או"ח סי' תרפ"ט שכתב, שאע"פ שמהסברא קטן מוציא את הקטן חברו, מכל מקום אפשר שחינוך קטן הוא דווקא שישמע מהגדול, עי"ש. ולכאורה יש לומר כוונת העולת שבת כסברא שהביא הגרצ"פ. כלומר, אע"פ שקורא לעצמו יוצא ידי חובה, משא"כ שיוציא אותו קטן אחר, יש לומר שאין זה גדר חינוך. וזה על דרך שכתבו הפוסקים שגם בקטן העושה מצוה מדין חינוך, צריך שתהא כהלכתה כמו המצוה שעושה גדול, ראה בשו"ע או"ח סי' תרנ"ח ס"ו ונו"כ שם, ובלאו הכי חסר במהות החינוך".

ומבואר בדברי הגרצ"פ, כי אשה אינה מוציאה ידי חובה קטן בתקיעת שופר, וכן קטן אינו מוציא ידי חובה קטן אחר בתקיעת שופר – היות ויסוד מצות החינוך לקיים את המצוות באופן שיוצאים בהם ידי חובה כשיגדל. ומאחר וגדול אינו יוצא ידי חובת המצוה בתקיעות שתקעו אשה או קטן, גם הקטן אינו יוצא בהם ידי

ולפי המבואר לעיל נראה כי נדון זה תלוי במחלוקת, האם יש חיוב לחנך קטן לשמוע תקיעת שופר. לדעת הסוברים שיש חיוב חינוך, צדקו דברי הגר"ש "חיוב שני הקטנים שווים לגמרי, ושפיר יכול להוציא את חברו בתקיעתו". אולם אם אין חיוב חינוך לקטנים במצות שופר, או כהסברו של הלהורות נתן - שבמצוה המתקיימת

בשב ואל תעשה אין חיוב חינוך, או על פי דברי הגר"ש אלישיב - שאינו יוצא ידי חובת חינוך אם לא שמע תקיעות כשרות שגדול יוצא בהן ידי חובה, נמצא שהתקיעות שהקטן תוקע אינן תקיעות שיוצאים בהם ידי חובת מצות חינוך, ולכן אינו יכול להוציא קטן אחר ידי חובה בתקיעות אלו.

★ ★ ★

- ז -

חינוך בנות קטנות לשמוע קול שופר

עוד מובא בשם הגר"ש קמינצקי (שם ס' ח) "בבנות אין דין חיוב בתקיעת שופר, כי דין חינוך אין להם כי גם לאחר שיגדלו הם לא חייבות". לדעת הגר"ש קמינצקי, החיוב לחנך קטנות נאמר רק במצוות שחייבות לקיימן, שכן מצות חינוך נועדה "בשכיל שיהיו הקטנים רגילים במצות" (יומא פ"ח מ"ד). ולכן אין חיוב לחנך קטנות לשמוע קול שופר, כי נשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן (קידושין פ"א מ"ז) שהרי לא יהיו חייבות במצוות אלו גם כשתגדלנה, וממילא אין כל טעם להרגילן לקיים מצוות אלו.

ולא למצוה שאינה מצוה "חיובית" אלא מצוה "התלויה ברצונו של אדם", כדוגמת נזירות. ועל פי דבריהם בכל מצוות עשה שהזמן גרמן, אין חיוב לחנך את הקטנות לקיימן, כי מצוות מסוג זה לא מוטל עליהן לקיימן לעתיד, וממילא אין חובה להרגילן לקיימן בהיותן קטנות.

ועוד הבאנו שם מקור נוסף לחידושו של הגר"ש, מדברי המנחת חינוך (מצוה רסד אות ט) שכתב בביאור דעת הסוברים שאין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות כי יתכן שהקטן לא יתחייב בה כשיגדל. ולפי זה גם קטנה אינה מחוייבת במצות חינוך, במצוות שאין חיוב ודאי - כתקיעת שופר שאין וודאות שהקטנה תקבל על עצמה להתחייב בה כשתגדל.

ומדברי הגר"ש נראה שאין חיוב לחנך קטנות להתפלל ערבית ולספור ספירת העומר - שהן מצוות "שקיבלו עליהם כחובה", היות ואין וודאות שהקטנה תקבל על עצמה מצוות אלו להתחייב לקיימן כשתגדל, וצ"ע.

בספרנו רץ כצבי - ענייני נשים בהלכה (כרך ב סימן כה) בנדון חינוך קטנות הבאנו מקור לחידושו של הגר"ש קמינצקי מדברי המאירי (נזיר כט, א) והנצי"ב (מרומי השדה שם) שיש חיוב לחנך קטנות רק במצוות שיהיו מחוייבות בהן לכשיגדלו,

★ ★ ★

על הנושאים הנדונים בשיעור זה, כתב לי רבי אלחנן פריינד,
מחבר שו"ת אבני דרך:

בס"ד, תשרי התשע"ז

תחל שנה וברכותיה ומעוטרת בישועת ה'. ולחיים טובים יוחק בספרן של
צדיקים

מע"כ ידידי איש העסקים, הרב"ג צבי רייזמן שליט"א - מח"ס רץ כצבי.
שלומך ישגא לעולם.

ראיתי את דברי כת"ר ששלח לי בעניין חיוב קטן בתקיעת שופר, ונהנתי
מדבריו מאוד. ואשריו שמצליח לסדר הדברים בכזו בהירות ומתיקות, וברצוני
להוסיף כמה דברים:

א. במה שדן בהשמטת הרמב"ם והשולחן ערוך דין זה של חינוך קטן בשופר,
אין זה כל כך מדויק, שהרי אף שהשולחן ערוך לא הזכיר שקיים חינוך קטן בשופר
בהלכות שופר, הוא הזכיר זאת בהלכות אפוטרופוס (חושן-משפט רצ, טו) וזו לשונו:
"האפוטרופוסין, עושים לקטנים לולב וסוכה וציצית ושיפור וספר תורה ותפילין
ומזוזות ומגילה. כללו של דבר, כל מצות עשה שיש לה קצבה, בין שהיא מדברי
תורה בין שהיא מדברי סופרים, עושים להם אף על פי שאינם חייבים במצוה מכל
אלו המצות, אלא כדי לחנכן" (וכן הוא ברמב"ם בהלכות נחלות יא, י).

ב. במה שכתב לעניין בנות קטנות. וודאי שהדין קל יותר, דאין חיוב לחנכם,
והכי איתא בספר מלא הרועים (ערוך חינוך אות ב) ובמגדל עוז ליעב"ץ (תעלה ג אות
ז). וכפי שהביא כת"ר את דברי הגר"ש קמינצקי (קובץ הלכות ראש השנה יא, ח) שביאר
"בבנות אין דין חיוב בתקיעת שופר, כי דין חינוך אין להם כי גם לאחר שיגדלו
הם לא חייבות". כלומר, בקטן זכר ישנו עניין לחנכו, שהרי זה "בשביע" שיהיו הקטנים
רגילים במצות" (יומא ח, ד). אולם, לגבי קטנה, אין חיוב שהרי נשים פטורות ממצוות
עשה שהזמן גרמן, וכיוון שהקטנה לא תהא חייבת במצוות אלו גם כשתגדלנה, אין
צורך להרגילה בקטנותה. וע"ע בנטעי גבריאל (ראש-השנה מח, יז) שכתב ש"קטנה א"צ
לחנכה בתק"ש שהרי גם בגדלותה פטורה, אכן המנהג לחנכם". בספר חינוך הבנים
כהלכתו (פז, יב) כתב בזה ש"אין צריך לחנך את הבנות הקטנות למצות תקיעת
שופר, והכלל בזה הוא דכל מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות מהם אין
צריך לחנך בהן את בנותיו הקטנות, שהרי גם בגדלותן יהיו פטורות", והוסיף שם
(סעיף יג) "ומכל מקום נראה שאם מחנכן הרי הוא מקיים בזה מצוה שהרי הוא
מרגילן בזה לקיום מצוות, אלא שאין בזה חיוב". וע"ע בספר חינוך ישראל (א),
סקכ"ב עמוד צו).

ג. ולפי"ז שאין חינוך בקטנה לתקיעת שופר, עולה דכאשר הקטנה נשארה בבית,
לא יכול גדול לתקוע לה בשופר. והכי העלה בספר חנוך לנער (לגר"י בלוי זצ"ל כב, ז)

שיש להחמיר שלא לתקוע לקטנה כשכבר יצא התוקע ידי חובתו, וכן הובא בספר הליכות קטנים לגר"י פוקס (יא הערה ה).

ובזה הנני ידידו דושב"ת, וי"ר שנזכה ללמוד תורה לשמה, ידידו המעתייר בעדו לטובה ולאריכות ימים ושנים עדי בא ינון ולו יקדת עמים, בברכת התורה ובציפיה לישועה אלחנן פרינץ - מח"ס שו"ת אבני דרך י"ב

★ ★ ★

על מכתב זה השבתי:

כבוד ידידי

הרב אלחנן פרינץ שליט"א, מח"ס שו"ת אבני דרך
אחדשה"ט

קיבלתי מכתבכם, ובמה שהערתם מלשון השו"ע בחושן משפט "האפוטרופסין, עושים לקטנים לולב וסוכה וציצית ושופר", לענ"ד יש לחלק, לשי' התוס' (ברכות מ"ח ע"א) דגם הקטן עצמו מחויב במצות חינוך של עצמו מדרבנן, א"כ מה דמבואר ברמב"ם ובשו"ע הנ"ל, ומקור הדברים בסוגיא דגיטין נ"ב ע"א, דתניא האפוטרופסים עושים ליתומים קטנים לולב וערבה וסוכה וציצית וכל דבר שיש לו קיצבה לאתווי שופר, ולוקחין להם ס"ת תפילין ומזוזות וכל דבר שיש לו קצבה לאתווי מגילה, ע"כ. ושם לא נזכר כלל ענין חינוך והוא תוספת של השו"ע והרמב"ם, ובוודאי אין כוונתם שהאפוטרופוס חייב במצות חינוך במקום האב, אלא שחייב לקנות את חפצי המצוה הללו ליתומים אע"ג שכל חיובם הוא רק מצד מצות חינוך ואינם חייבים בעצם המצוה. [מה שהכנסת פסיק לפני התיבות 'אלא כדי לחנכן' אינו מדוקדק, שמשמע מכך, שחייב האפוטרופוס לקנות את חפצי המצוה הוא מדין חינוך 'כדי לחנכן', יותר נראה שכוונתם היתה לומר אע"פ שאין חיוב הקטן אלא מדין חינוך].

ועדיין הקושיא על מכונה, מדוע התעלמו הרמב"ם והשו"ע מלפרש את מצות האב בחינוך בנו הקטן למצות שופר כמו שפרשו בשאר המצוות. ומה שפרשו באפוטרופוס שצריך לקנות שופר, אינו מצד מצות חינוך המוטל על האב, אלא מצד מצות חינוך שמוטל על היתומים בעצמם לאחר מיתת האב, ואינו נוגע לנידון דידן לגבי חיוב האב בחינוך הבן למצות שופר, ואכמ"ל.

ואסיים בתודה וברכה שתזכו להמשיך להפיץ מעיינותיכם חוצה

בברכה ובידידות

צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

רבי אברהם צבי לבנון, ראש כולל אור שולמית, ירושלים, כתב לי:

בס"ד עש"ק פרשת שובה

להגאון רבי צבי רייזמן שליט"א

התענגתי לעבור על ד"ת ששלח לי מר, ומצ"ב הערות קצרות.

• עיקר הענין לשמוע דאין חינוך שופר אצל קטן, צ"ע כמובן מהגמ' בערכין דהכל חייבים בתקיעת שופר לאתוי קטן שהגיע לחינוך. ותמוה לומר ד'חינוך לשופר' זה 'אין למנוע', שהרי א"כ אין פה 'חינוך'. [ויעו"ש בתוס', וי"ל כגון שהגיע לחינוך שמירת שבת אבל לא הגיע לחינוך תקיעת שופר והוי קצת חידוש. - וברור לכאן דיש גם מושג של חינוך בתקיעת שופר].

• צ"ע לשמוע עומד על גביו, דלא שמענו אלא ב'חלות' לשמה ולא מהני ל'כוונה', שהרי כוונה או שכיוונתי או לא, משא"כ אחר עומד חשיב מעשה ידיה [יעו' גר"ח הלוי יבום].

• צ"ע כל היסוד של אביו עומד על גביו, דהא ודאי אם קטן יישן או יאכל לבד בסוכה יצא יד"ח חינוך, ולא צריך להעיר אותו בשביל לקיים בחזרה שינה או לאכול מחדש, וכן בכל מצוה מהמצוות, ופשוט.

• בענין מה שנקט דווקא ב'מעשה', צ"ב בשינה בסוכה, דיש בזה כמפורש גמ' ריש סוכה ענין חינוך, וכי יש 'מעשה לישון' [ולא מסתבר דכניסה ע"ד זה חשיב מעשה...]

• בענין תירוצו של כבוד הרב שליט"א דקריאת מגילה שאני דיש מעשה של הקריאה, אינני מבין מה עוזר לבעיה. הרי הבעיה היא שצריך מחשבה של הגדול להחיל על 'מעשה הקטן', ואם אין מעשה הקטן, הרי סו"ס נעשית שמיעת המגילה על ידו בלא כוונה.

• בסברת הגריש"א [אות ז] מאוד תמוה כיצד מעכב רק מחמת שגדול יכול לעשות, והא אם בעלמא מהני מעשה קטן, מדוע כשאפשר ע"י גדול אין כלל מצוה. ובאמת יש לדון מה יהי' בהדלק' נר של קטן כשאינו לו אב בבית והוא לבד וכו', ביתום וכו', האם באמת פטור [ביתום ודאי הנדון אם יש לו כל חיוב חינוך. ויש דיעות על האמא ובי"ד יעו' קה"י סוכה ועוד ואכמ"ל]

• דברי הגרצ"פ [אות ח] להוכיח מהא דצריך לעשות דתהא המצוה כהלכתה, אינם מוכרחים, כיון דעתה כל עוד מחויב רק מדרבנן, אין סיבה להחשיב דאין המצוה כהלכתה, דכל מה דכשהוא גדול לא מהני ע"י אישה הוי רק משום דהיא חייבת רק מדרבנן והוא מדאורייתא, אך השתא דתרוויהו דרבנן שפיר חשיב 'כהלכתה'.

בברכת גמח"ט

הרב אברהם צבי לבנון, ראש הכולל

על מכתב זה השבתי:

כבוד ידידי הרב אברהם צבי לבנון שליט"א

כולל אור שולמית, ירושלים עיה"ק

אחדשה"ט

קיבלתי מכתבכם, ושוב אבוא בהכרת תודה על שטרחתכם להעלות על שלחנכם את מאמרי בענין "חיוב קטנים בתקיעת שופר", ולהעיר את הערותיכם ביד רחבה.

א. כתבת שאם נאמר ש'אין חינוך שופר אצל קטן', צ"ע מהגמ' בערכין ד"הכל חייבים בתקיעת שופר לאתוי קטן שהגיע לחינוך". אך לכאורה, כבר דקדק ה'להורות נתן' בסוגיא בערכין "וזה פלא דמאי שנא שופר משאר מצוות, דבכל המצוות אמרו במשנה או בברייתא דחייבים לחנך את הקטן, ואילו בשופר הביאו את המשנה בראש השנה דאין מעכבים אותו מלתקוע, ולא אמרו שיש חיוב לחנכם במצות תקיעה, וזה פלא". ועל כן ייסד, שבשופר אין חיוב חינוך אלא רק שאין למנוע. וככל דבריו שם בהרחבה.

ב. מה שכתבת: צ"ע לשמוע עומד על גביו דלא שמענו אלא ב'חלות' לשמה ולא מהני ל'כוונה', שהרי כוונה או שכיוונתי או לא, ע"כ. לא הבנתי, הלוא כל יסוד גדול עומד על גביו' הוא בעניין כזה שהגדול משלים את הכוונה, כמבואר לענין כתיבת גט לשמה, ולענין כוונה בשחיטה וכדו' ראה תוספות חולין י"ב ע"ב [ד"ה מאן].

ג. מה שתמהת על יסודו של בעל ה'להורות נתן' שקיום מצוות של קטן תלוי בדין גדול עומד על גביו', כבר כתבתי בעצמי: "אולם עיקר דברי ה'להורות נתן', שקיום מצוות על ידי קטן מדין חינוך מבוסס על דין גדול עומד על גביו", ונעשה רק כאשר הקטן מקיים את המצוות על דעת אביו, מחודש ותמוה, ואין לסברא זו מקור בדברי הראשונים והאחרונים".

ואפיים בתודה וברכה שתזכו להמשיך להפיץ מעיינותיכם חוצה

בברכה ובידידות

צבי רייזמן, לוס אנג'לס

רבי אלכסנדר הכהן, ממודיעין עילית, כתב:

לכבוד הרה"ג ר' צבי רייזמן שליט"א

מחבר ספרי 'רץ כצבי' (לוס אנג'לס)

במש"כ "שמצוות חינוך נועדה להרגיל את הקטן לקיים מצוות כשיגדל, ולכן העיקר הוא מעשה המצוה שעושה, שיתרגל לעשותו כשיגדל, ולא הכוונה - שאותה ידע לכוון כשיגדל, ושפיר יש תכלית לקיום מעשה מצוה על ידי הקטן להרגילו בקיום המצוה כשיגדל".

יש לציין שכן נראה בדעת רבנו האדר"ת בספרו עובר אורח הנדפס מכת"י בקובץ אליבא דהלכתא (כרך י"ד עמ' 5) בענין זמן קריאת שמע בקטן להרגילו לקרוא שיקום, ולא דווקא בזמנה, שכתב על דברי הרמ"א (או"ח סי' קכ"ד ס"ז) "וילמד בניו הקטנים שיענו אמן", וזה לשונו: "נראה לי דאפילו יענו בקול רם מהמברך אין איסור עי' בסוף הסימן [שכתב המחבר "העונה אמן לא יגביה קולו יותר מהמברך"] דמשום חינוך הקטנים מותר, וכל שכן שלבו נמשך יותר בכהאי גוונא, עי' מה שכתבתי לעיל סי' ע' בס"ד". ובהערה 51 הביאו דברי רבינו בסי' ע', והוא במש"כ השו"ע בס"ב, דראוי לנהוג כרבינו תם דכשהגיעו לחנוך חייבים בק"ש, כתב האדר"ת: "נראה לי דמכל מקום אין צריך להעירו, דאף כשיקרא אחרי זמן קריאת שמע מיקרי שפיר חינוך מצוה להרגילו בעת הנערו משנתו לקרות, וכמו שכתבתי בענין חינוך בס"ד דגם כאי גוונא הוי חינוך".

אשמח לקבל תגובתו אם הועילו לו הדברים ואם יש בידו להעיר על כך.

ואכפול שוב ברכתי כהן באהבה לגמר חתימה טובה

א. הכהן מודיעין עילית

★ ★ ★

על מכתב זה השבתי:

כבוד ידידי

הרב אלכסנדר הכהן שליט"א

מודיעין עילית

אחדשה"ט, קיבלתי מכתבכם שהבאתם את דברי האדר"ת שאין צריך להעיר קטן לקרוא קריאת שמע בזמנה דווקא, דאף כשיקרא אח"כ מקרי חינוך. ויתכן שיש לחלק בין דבר שהוא חסרון בזמן המצוה כאמור לענין קריאת שמע, לעומת דבר שהוא חסרון במעשה המצוה האמור לענין עניית אמן בקול רם יותר מהמברך שהוא נגד הלכה מפורשת שהעונה לא יגביה קולו יותר מהמברך.

ועל דרך ששלח לי הרב אברהם צבי לבנון שליט"א את דברי הגרי"ז בערכין דף ב' ע"ב לגבי מצות חינוך של קטן למצות נטילת לולב, דאפילו נענוע דאינו מעכב, אולם כיון דתקנוהו חז"ל במצוה, ממילא קטן דאינו יודע לנענע פטור מחינוך, והיינו משום שיש כאן חסרון במעשה המצוה ופוטור מחינוך.

אם כי יש לחלק שבנטילת לולב עיקר החינוך הוא במעשה הנענוע. וא"כ עיקר חסר מן הספר ומבטל את חיוב החינוך, משא"כ עניית אמן וכפי שכתב שענית אמן בקול רם גורמת למשוך את לבו של הקטן יותר. אפשר שיש מצות חינוך גם באופן כזה ואינו מבטל את החיוב.

ואפיים בתודה וברכה שתזכו להמשיך להפיץ מעיינותיכם חוצה

בברכה ובידידות

צבי רייזמן, לוס אנג'לס

★ ★ ★

על מכתבי, השיב רבי אלכסנדר הכהן

לכבוד

ידיד כל בית ישראל רבי צבי רייזמן שליט"א

במה שהשיב על תשובתי למאמרו בענין "חיוב קטנים בתקיעת שופר", רצה לחלק בין חסרון בזמן המצוה, לחסרון במעשה המצוה.

אף שיתכן לומר כסברא זו, כפי הנראה לרבנו האדר"ת לא נראתה סברא זו, שהרי ציין בדבריו לגבי קדיש, דשם לפי דבריו החסרון הוא במעשה המצוה, לבין דבריו לגבי קריאת שמע דשם החסרון אינו אלא בזמן המצוה.

ואפיים בברכת כהן באהבה לאוהב התורה

אלכסנדר הכהן, מודיעין עילית

★ ★ ★

הרב מרדכי הלוי פטרפרוינד, כתב:

שלום רב מועדים לשמחה ופתקא טבא לכת"ר שליט"א.

י"ש"כ שזיכני בכמה מאמרים נפלאים, והיתה לי שמחת חג כשעיינתי בהם, ויה"ר שיזכה תמיד להגדיל תורה ולהאדירה.

ולחיבת הקודש רציתי להעיר מעט על המאמר בענין חינוך קטן בתקיעת שופר.

א. באות ב' הסתפק במה שהביא המג"א בשם המהרי"ל שקורא תגר על המביאים קטנים לבית הכנסת וכו', האם קאי על הבאת קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך, או שגם קטנים שהגיעו לגיל חינוך כאשר הם מבלבלים את דעת השומעים.

וכמדומה שהדברים מפורשים במהרי"ל (עמ' רפ"ז במהדו' מכון ירושלים), עכ"פ לפי חלק מהנוסחאות, דזה לשונו שם, "ואמר מהר"י סג"ל שנסגבה פליאה בעיניו מאין בא שנהגו המנהג הרע הזה להוליך התינוקות לבית הכנסת לשמוע הם קול שופר. בשלמא בקריאת המגילה עבדינן משום שמחה, והכא מאי [טעמא], [התינה קטנים] (תינוקות קטנים) שהגיעו לחינוך מצוה לחנכם". ועכ"פ מפורש במהרי"ל שקטנים שהגיעו לחינוך מצוה לחנכם לשמוע קול שופר.

ב. באות ד' הוזכרה קושית הטורי אבן בחגיגה מה הועילו חכמים בתקנתם לחנך קטנים למצוות, והרי מצוות צריכות כוונה וקטן לאו בר כוונה הוא. ובאות ה' כתב כת"ר לתרץ שדין זה שמצוות צריכות כוונה הוא רק לכתחילה, אך בדיעבד יוצא יד"ח גם אם לא כיון בשעת קיום המצוה.

וצע"ג דהסכמת הפוסקים היא דלפי השיטות שמצוות צריכות כוונה אזי אם לא כיון לא יצא מהתורה, וכמש"כ גם המשנ"ב (סי' ס' סק"ח). והטו"א עצמו בקושיתו שם הדגיש שהשאלה היא לפי המ"ד שבלא כוונה אינו יוצא ידי חובה.

ג. עוד רציתי להעיר דכמדומה שכדאי לציין גם לתירוצו של הטו"א עצמו לשאלתו, דיעווי"ש בטורי אבן בחגיגה שייסד דכיון דרק קטנותו היא זו שגרמה לו שלא יהיה בר הבנה, וכשיגדל הוא כן יהיה בר הבנה, א"כ אין זה מפקיעו מחינוך בקטנותו, וע"ש כל דבריו.

ד. ובעיקר הנידון יש להעיר מהא דיש דין חינוך לקריאת שמע, כמו שפסק השו"ע (סי' ע' סע' א'), אף שבודאי ק"ש צריכה כוונה, וצ"ע.

ה. במה שהובא באות ו' מהתשובות והנהגות שדן מה גיל חינוך קטן לתקיעת שופר. הסתפקתי אולי אפשר לומר שהגיל הוא כשמסוגל לשמוע את התקיעות, [עכ"פ המחויבות], בסבלנות ובלי להפריע באמצע.

בברכת שנה טובה וכל טוב
מרדכי הלוי פטרפרוינד

סימן לב

חיובי קטן בתשובה כפרה ותשלומי נזיקין

ילדים קטנים מבצעים דבר יום ביומו מעשי קונדס, ולא אחת גורמים צער לזולת או נזקים ממוניים.

הקטן לכאורה אינו "בר חיובא" ואין בו דעת, ויש לברר האם בהיותו קטן חייב לחזור בתשובה על מעשיו, ולשלם עבור הנזקים שגרם. ומה הדין לאחר שגדל, האם חייב לחזור בתשובה על מעשים שעשה ונזקים שגרם בהיותו קטן.

במושכל ראשון, חיוב חזרה בתשובה הוא על מעשה "עבירה", ואילו קטן שאין בו דעת אינו "בר חיובא" ואינו חייב עונשין על מעשים שעשה, ולפיכך אין לו עבירות – ואם כן על מה יחזור בתשובה, וצ"ע.

- א -

האם קטן חייב תשובה וכפרה

לכאורה נחלקו בשאלה זו הרמב"ם והראב"ד.

כתב הרמב"ם בהלכות שגגות (פ"ט ה"ג) "בן תשע שנים ויום אחד שבא על שפחה חרופה, היא לוקה והוא מביא קרבן, ויראה לי שאינו מביא עד שיגדיל ויהיה בן דעת". והראב"ד השיג על דבריו: "אומר אני שזה שיבוש, מהיכא תיתי לחייב את הקטן על ידי האשה, הא ודאי טעותא הוא". וכתב בשו"ת הרדב"ז (ח"ו סימן ב' אלפים צד) "דעת רבנו [הרמב"ם] שאין הקרבנות לעונש אלא לכפרה, וקטן נמי כפרה בעי".

ומבואר בדברי הרמב"ם, שקטן צריך כפרה על עבירות שעשה בקטנותו, אמנם כפרה זו היא רק כשנהיה

בן דעת. ולכן קטן שבא על שפחה חרופה, צריך להביא קרבן לכפרה על מעשה זה כשיגדל. אולם לדעת הראב"ד זהו "שיבוש", כי מעשיו של הקטן אינם נחשבים כלל כמעשה עבירה, ומהיכי תיתי לחייבו על מעשים אלו.

גם בתרומת הדשן (סימן סב) מבואר שקטן צריך "לקבל איזה כפרה ותשובה" על מעשים שעשה בקטנותו, כדבריו: "על הקטן שקלל את אביו בינקותו בהיותו בן י"א שנה, עוד עבר עבירה אחרת באותו פרק שהעיד עדות שקר על איש כשר שגנב, ורוצה לקבל תשובה על ככה. נראה דלקטן אפילו כשהגיע לחינוך, לאו בר עונש ואזהרה הוא כלל ועיקר, אפילו שעה אחת קודם שהביא שתי שערות, כדמוכח להדיא פרק ארבעה אחין (יבמות לג, א) דקאמר דאייתי שתי שערות בשבת ע"ש.

ובפרק חרש (יבמות קיד, א) נמי מוכח דאפילו עונש כל דהוא ליכא עליה, מדאמר קטן אוכל נבילות אין בית דין מצווים להפרישו, ואי הוי עליו עונש בית דין אמאי לא מחייבין להפרישו מן העונש. ונראה נמי אי דייקי תלמודא בכמה דוכתין, דסימן רעה הוא לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו, לכך נראה טוב הוא שיקבל איזה כפרה. אני אינני רגיל כל כך להעריך כפרה ותשובה במשקל וכדאי הוא מה"ר וויבש שעל פיו יעשה. וכן אותו שעובר על שבועתו שנשבע שלא לשחוק יקבל תשובה על פיו.

דברי תרומת הדשן הובאו ברמ"א (או"ח סימן שמג ס"א) "קטן שהכה את אביו או עבר שאר עבירות בקטנותו, אף על פי שאינו צריך תשובה כשיגדל, מכל מקום טוב לו שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה, אף על פי שעבר קודם שנעשה בר עונשין".

- ב -

כשנדייק בלשונם נמצא שקטן אינו צריך תשובה וכפרה על מעשים שעשה בקטנותו מעיקר הדין, אלא ש"טוב לו" - ואין זה חיוב - שיקבל על עצמו "איזה דבר לתשובה ולכפרה" - ולא צריך לקבל על עצמו את אותם תיקוני התשובה והכפרה כפי שגדול צריך לעשות על עבירה דומה.

בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן י) ביאר את דברי הרמ"א: "דסובר דליכא

לקטן שום חטא במה שעבר, אך מכל מקום מצד שהוא סימן רעה [עיי' ביומא ריש דף פז], טוב שיקבל איזה דבר לתשובה וכפרה כדי שיסולק ממנו הסימן רעה ויטיב דרכיו ומעשיו". כלומר, מה שהקטן צריך "לקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה", אינו כדי לכפר על חובותיו, שהרי קטן אינו בר עונשין ועל המעשים שעשה בקטנותו לא התחייב מעולם, וכפי שכתב הרמ"א בעצמו, שמעיקר הדין אינו צריך תשובה כשיגדל. אלא צריך לקבל על עצמו "איזה דבר לתשובה וכפרה" כדי לסלק ממנו את ה"סימן רע" שיש לקטן שנעשה מכשול מתחת ידו בקטנותו.

ויתכן שכוונתו לדברי הב"ח (או"ח סי' שמג) שכתב: "כלל העולה, גם בעבירות שבין אדם למקום אין עליו עונש לאחר שהגדיל, אלא שאני קורא עליו (משלי יט, ב) גם בלא דעת נפש לא טוב, דאף על פי דקטן שעבר עבירה בלא דעת היא לא טוב לנפש, כי המשיך עליה טומאה מצד הרע. על כן טוב לו כשיגדיל לשוב בתשובה מעצמו על כל מה שעבר, הן בדברים שבינו ובין המקום, הן בדברים שבינו ובין חברו". ומשמע שהקטן אינו חייב בכפרה או בתשובה על מעשים שעשה בקטנותו, אלא "טוב" שיעשה כן, כי מעשים אלו "המשיכו" על נפשו "טומאה". ולכן, כדברי האגרות משה: "טוב שיקבל איזה דבר לתשובה וכפרה כדי שיסולק ממנו הסימן רעה ויטיב דרכיו ומעשיו" [ומוסיף האגרות משה, שגם דברי הרמב"ם שקטן

הבא על שפחה חרופה צריך להביא קרבן, זהו "למצוה בעלמא" ולא לכפרה על מעשיו: "נראה פשוט דמאחר דאין לקטן שום חטא ואינו צריך כפרה, דקרבן להגן עליו מן היסורין ושאר עונשין. אלא הוא גזירת הכתוב למצוה בעלמא עליו, שיביא קרבן אשם זה לכפרה בלא חטא".

וכן פסק בחיי אדם (כלל סו ס"ה) "וכן אם הכה אביו ואמו או שעשה שאר עבירות בקטנותו, טוב שיקבל עליו איזה דבר לתשובה, ועל זה נאמר גם בלא דעת נפש לא טוב".

- ג -

המגן אברהם (או"ח סי' שמג ס"ק ד) והגר"א (ס"ק י) ציינו מקור נוסף לדברי תרומת הדשן והרמ"א, מדברי הגמרא במסכת סנהדרין (נה, ב) בנדון קטנה שבאה עליה בהמה, פטורה ממיתה [ופירש רש"י: "דלאו בת עונשין היא"]. ודנו בסוגיא מה הסיבה שהורגים בהמה שנעשתה בה עבירה, בגלל ה"קלון" - למנוע בושה מהאדם שהוא נהרג והבהמה לא, או בגלל ה"תקלה" שגרמה. ודייקו מכך שהורגים את הבהמה שהקטנה באה עליה "דקלון איכא ותקלה ליכא", ופירש רש"י: "דלאו בת עונשין היא והרי היא בכלל שוגג". ודחו את הדיוק: "כיון דמזידה היא, תקלה נמי איכא, ורחמנא הוא דחס עליה". היות והקטנה מזידה, מעיקר הדין היא בת הריגה, אלא שהתורה חסה עליה שלא לחייבה ולהענישה, אבל הבהמה נהרגת

מכיון שגרמה לתקלה. וביאר בספר דמשק אליעזר על ביאור הגר"א את הראיה מהגמרא לנדון דידן: "הרי דקטן שעושה עבירה נחשב לעבירה, רק דרחמנא חס עליה, ואם כן כשגדל שפיר, מחויב בתשובה".

ואמנם בשו"ת חתם סופר ביאר על פי דברי תרומת הדשן והרמ"א את מאמר חז"ל (יבמות לג, ב) "פיתוי קטנה אונס", כי "אין הכוונה שענין הפיתוי הוא כענין האונס, דוודאי רוב פעמים יש לה דעת והיא מתפתית ומתרצית כמו גדולה, דמרצונה עשתה. ולענין עונש רחמנא חס, ובאמת לכשתגדל צריכה קצת כפרה על חטאת נעורים, כמבואר במהרי"א [תרומת הדשן] ופסק רמ"א באו"ח סי' שמג".

אולם בשו"ת שבט הלוי (ח"ב יו"ד סימן יט) נקט שאין להביא ראיה מדברי הגמרא בסנהדרין, וכן מדברי הרמב"ם בהלכות שגגות בנדון הבא על שפחה חרופה, לכל העבירות שעשה הקטן בקטנותו: "וסבור הייתי לומר דמש"ס סנהדרין הנ"ל אין להביא ראיה לכל איסורים שבתורה, דדוקא בגילוי עריות דקטן בן ט' שבא על בהמה או על אחד מעריות שבתורה שהם מומתים על ידה, וכן לענין קטנה בת ג' שנים דמתעבד עבירה שלמה, דהא בגדולה הנבעלת אין חילוק בין לגדול או לקטן בן ט' ונענשת על ידו, וכיון שכן גם הקטן מצווה נקרא, רק לענין עונש רחמנא חס עליה". והוסיף: "ובביאור יותר נראה דלאו דווקא גילוי עריות, אלא בכל ג' עבירות דגילוי עריות

ושפיכות דמים ועבודה זרה דיהרג ואל יעבור, גם קטן נקרא בר חיובא אלא דפטור מעונש. והטעם נלענ"ד דכיון דגזירת הכתוב בהני דיהרג ואל יעבור, הרי דלא מהני שום אונס שבעולם לפטורו, ורצון

השם ב"ה דלא תבוא המצוה לכתול בשום מציאות, מהאי טעמא גם קטני ישראל בכלל, ולא מהני להו אונסא דקטנות רק לפטור מעונש, לא מעיקר איסורא דגילוי עריות ושפיכות דמים ועבודה זרה".

לסיכום: מעיקר הדין, קטן אינו בר חיובא ובר עונשין על מעשיו, ולכן אינו צריך כפרה ותשובה על מעשים שעשה בקטנותו. אולם התרומת הדשן והרמ"א פסקו כי "טוב לו שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה", משום שגם "עבירה בלא דעת היא לא טוב לנפש", ולכן "טוב שיקבל איזה דבר לתשובה וכפרה כדי שיסולק ממנו הסימן רעה ויטיב דרכיו ומעשיו".

ובשו"ת הרדב"ז (ח"ו סימן ב אלפים שיד) כתב בשם ספר חסידים שקטן אינו צריך תשובה ועל עבירות שבין אדם למקום, דאין מעשה קטן כלום. ומכל מקום צריך להתוודות כשיגדיל על מה שעשה בקטנותו, ונראה דטעמו דסימן הוא לקטן שעושה עבירות שהשטן מרקד בין קרניו. ולכן טוב הוא שיכניע את לבו ויתוודה על מה שעשה בקטנותו, כדי שלא יבקש יצרו את לימודו".

יחד עם זאת, גם לשיטתם, בזמן שהוא קטן נראה שאינו צריך שום כפרה ותשובה על מעשיו.

- ד -

קמן שהזיק - חיובו בתשלומין

במשנה במסכת בבא קמא (פ"ח מ"ד) נאמר: "חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה, החובל בהן - חייב, והם שחבלו באחרים - פטורין". ובהגהות אשר"י (בבא קמא פ"ח סימן ט) חידש כי דברי המשנה שקטנים פטורים על חבלתם באחרים נאמרו רק על אותה שעה שחבלו בהיותם קטנים, אבל לאחר שהגדילו, עליהם לשלם על הנזקים שעשו בקטנותם: "מיהו קטן חייב לשלם כשיגדיל, וכן פירש רש"י לקמן בהגוזל עצים (בבא קמא צח, ב), כפייה רפרם לרב אשי ששרף שטר חבירו בילדותו ואגבי

מיניה גוביינא מעלייתא. וכן משמע פרק שור שנגח ד' וה' (שם לט, ב) דקאמר רבי יוסי בר' חנינא מעלייתא אפוטרופוס וחוזרים ונפרעים מיתמי לכי גדלי, וכל שכן היכא דאזקי נפשיהו".

ראייתו הראשונה של ההגהות אשרי, מדברי הגמרא (בבא קמא צח, ב) "הוה עובדא, וכפייה רפרם לרב אשי [רש"י: "ששרף שטר חבירו בילדותו"]", ואגבי ביה [רש"י: "גוביינא מעליא כל מה שכתוב בשטר"] כי כשורא לצלמא" [רש"י: "פרעון גמור מן העידית כקורה זו הנבחרת משאר קורות לתקן בה צורה ודיוקנאות"]. ומשמע מפירוש רש"י, שקטן השורף שטר

חברו בילדותו, חייב לשלם על הנזקים שגרם כשיגדל. אולם הט"ז (סי' שמג ס"ק ב) דחה את הראיה: "דרב אשי ודאי פטור מן הדין אלא דרפרם כפאו בדברים לעשות לפנים משורת הדין".

ראייתו השניה, מהגמרא (בבא קמא לט, ב) "שור של חרש שוטה וקטן שנגח, בית דין מעמידים להן אפוטרופוס, ומעידים להם בפני אפוטרופוס [ולא כדי שיחייבו לשלם את הנזק מהשור בעוד שהוא תם] ומשווינן להו מועד [לאחר שהעידו שנגח השור ג' פעמים הוא נהיה מועד] דכי הדר ונגח משלם מהעליה" [שאם ישוב ויגח אחר שנעשה מועד, יגבו בית דין את הנזק משאר הנכסים]. ורבי יוסי בר חנינא אמר שגובים "מעליית אפוטרופוס וחוזרים ונפרעים מן היתומים לכי גדלי". משמע שקטנים משלמים על נזקי הנגיחות של שורם כשהגדילו. אולם הט"ז (שם) הביא את דברי הב"ח (או"ח סי' שמג) שדחה את הראיה: "דלא קיימא לן כן, דשאני גבי מועד דהיתה תקנת חכמים כן מפני תיקון העולם".

בביאור הגר"א (או"ח סי' שמג) כתב להוכיח כדברי ההגהות אשר"י מהגמרא בשבת (נו, ב) "כל האומר יאשיהו חטא, אינו אלא טועה, שנאמר (מלכים ב, כג, כה) ויעש הישר בעיני ה' וילך בכל דרך דוד אביו. אלא מה אני מקיים (שם כג, כה) וכמהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו, שכל דין שדן מבין שמונה [שישב על כסא מלכותו, רש"י] עד [שנת] שמונה עשרה [למלכותו] החזירן להן", כי

באותה שנה מצא חלקיהו הכהן הגדול את ספר התורה שהחביאו בבית המקדש, ויאשיהו "עייין בו ודקדק התורה ובדיניה בכתב ובעל פה והבין שמא טעה בדינא" [רש"י, שם]. ומשמע איפוא מהנהגתו של יאשיהו המלך שהקטן צריך לשלם כשהגדיל על נזקים שעשה בקטנותו.

ואכן בספר חסידים (סימן תרצב) פסק כדברי ההגהות אשר"י, והביא ראייה מיאשיהו: "אחד בא לפני חכם, אמר לו זוכר אני כשהייתי קטן, הייתי גונב לבני אדם, וגם הייתי חוטא בשאר חטאים. אמר, שמא איני צריך תשובה לשלם הגניבות, כי כשחטאתי לא הייתי בן י"ג שנים ויום אחד, וכיון שהייתי קטן למה אני צריך תשובה ולשלם. אמר לו, כל עוונות שאתה זוכר וכל אשר גנבת, אתה צריך לשלם, שהרי יאשיהו שב מכל עוונות, ושילם כל אשר דן שלא כדין שצוה להפסיד ממון שלא כדין בקטנותו. אבל אם אמר לו מאד קטן הייתי כשגנבתי כיון שאינו זוכר בו, אינו צריך לשלם".

אולם גם ראייה זו ניתן לדחות כדברי הט"ז, שמא יאשיהו נהג כן לפנים משורת הדין, ואין זה מעיקר ההלכה, וצ"ע.

- ה -

בניגוד לדעת ההגהות אשר"י וספר חסידים, הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק פ"ד ה"כ) פסק להלכה שקטן פטור מלשלם על כל הנזקים שעשה בקטנותו גם כשהגדיל: "חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה,

החובל בהן חייב והן שחבלו באחרים פטורים, אף על פי שנתפתח החרש ונשתפה השוטה והגדיל הקטן, אינם חייבין לשלם, שבשעה שחבלו לא היו בני דעת". וכן משמעות הרא"ש (ב"ק פ"ח ס"ו ט) שסתם כלשון הגמרא "והם שחבלו באחרים, פטורים". וכן פסק מרן השלחן ערוך בהלכות טוען ונטען (חור"מ ס"ו צו ס"ג ג) "ואם טענו בדבר שאין לקטן הנאה, כגון נזקים וחבלות, אף על פי שמודה ואף על פי שיש לו ממה לשלם, פטור, ואפילו לאחר שהגדיל". ובהלכות חובל בחברו (שם ס"ו תכד ס"ג ח) "החובל בחרש, שוטה וקטן, חייב. והם שחבלו באחרים, פטורים. אף על פי שנתפקח החרש ונשתפה השוטה והגדיל הקטן, אינם חייבים לשלם, שבשעת שחבלו בהם לא היו בני דעת".

ובשו"ת אגרות משה (יו"ד חלק ב סימן י) כתב בביאור מחלוקתם, כי לדעת ההגהות אשר"י וספר חסידים "אף שלא ידע [הקטן] שיש בזה איסור מדיני תורה, הא עכ"פ ידע שיש בזה עוולה, וגם על זה ענשו התורה בתשלומין, ולכן סברי דאף הקטן שהזיק חייב לשלם כשיגדיל". אולם הרא"ש והרמב"ם והשו"ע נקטו "שאין עליו [הקטן] שום עונש ושום אזהרה, אלא שמשמע בתלמודא כשנדייק בכמה דוכתין דסימן רעה הוא לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו, לכן נראה שטוב הוא שיקבל איזה כפרה. ועיין בט"ז (סי' שמג ס"ק ב) שגם על רש"י [בהא דכפיה רפרם] פירש שרק שיעשה לפניו משרות הדין מצד הא דטוב שיקבל על עצמו – שכתב הרמ"א – כפאו לשלם".

לסיכום: רבותינו הראשונים נחלקו האם קטן שהזיק או גנב צריך לשלם או להחזיר את הגניבה כשהגדיל. לדעת ההגהות אשרי וספר חסידים, חייב להחזיר, אולם לדעת הרמב"ם הרא"ש, הקטן אינו חייב לשלם גם כשיגדל, כי בשעה שהזיק או גנב לא היה בן דעת. וכן פסק השו"ע.

וכתב המשנה ברורה (או"ח ס"ו שמג ס"ק ט) "קטן שגנב או שהזיק, ראוי לבית דין להכותו שלא ירגיל בה. וכן חבלה וביוש וכל דברים שבין אדם לחבירו, בית דין מצווין להפרישו שלא יארע תקלה על ידו. אבל אין צריך לשלם אם אין הגנבה בעין. וכל זה מדינא אבל לפני משורת הדין בין שחבל בו בגופו, או שהזיק לו בממונו צריך לשלם לו".

והרש"ש כתב בחידושו על מסכת סנהדרין (נה, ב) אף דפסק בשו"ע חור"מ ס"ו צ"ו ס"ג וסי' תכ"ד ס"ח דקטן שהזיק וחבל פטור מלשלם אפילו לאחר שהגדיל ודלא כהגהות אשרי, מכל מקום לצאת ידי שמים, חייב".

- 1 -

הטעמים מדוע קמן חייב בתשובה

בספר עבודת משה (הלכות תשובה פ"א ה"א) הקשה: "ענין חינוך הוא כדי להרגילו למצוות בגדלותו, כדעת רש"י (חגיגה ו, א) ועוד ראשונים. מכל מקום בכל שאר המצוות החינוך הוא על מעשים ופעולות גרידא, וזה שייך שקטן יעשה הפעולות הללו כדי שיתרגל בעשייתן בגדלותו. אבל תשובה וידידי אינם פעולות בלבד, אלא כל תוכנן הוא ענין חרטה המתבטא בווידי בפה, ואם נימא שאצל קטן ליכא ענין עבירות, אם כן כל תוכן ענין תשובה וידידי לא שייך אצלו".

ובספר התודעה (ח"א, חודש תשרי) כתב: "אף על פי שהקטנים אינם חייבים במצוות ואינם נענשים על העבירות, חייבים גם הם לעשות תשובה על עוונותיהם ולתקן מעשיהם. וזאת מפני טעמים אחדים: [א] גם כי אין עליהם עצם מורא העונש, כדי שמעשיהם שאינם מתוקנים לא ישארו אצלם כהרגל עבירה לאחר שיתבגרו, ויבואו לכלל עונשים. [ב] וכדי שלא ייענשו ההורים בסיבתם בעוון זה שאינם מחנכים אותם כראוי".

על דברי ספר התודעה תמה בספר אדרת תפארת (ח"ד סי' ד אות ה) כי הטעמים שכתב לכאורה מסבירים רק את התועלת שיש בתשובה של קטן ביחס לעתיד, אולם עיקר התשובה נועדה לתקן את חטאי העבר, ואצל קטן לא שייך חטאים בעברו

כי לא היה כלל בר חיובא: "זה ודאי שיש לקטנים שהגיעו לחינוך לתקן את מעשיהם הרעים, וזוהי גופא מצות חינוך לחנכם שילכו בדרכים טובים. וממילא מה שייך טעם שמעשיהם שאינם מתוקנים לא ישארו אצלם כהרגל עבירה וכו', זהו טעם טוב לתיקון המעשים [בעתיד]. אולם תשובה על העבר מנא לן. גם מה שייך הטעם כדי שההורים לא ייענשו בסיבתם, זה טעם לתיקון המעשים להבא, ולא על התשובה למפרע, שהרי כאשר אביו לא חנכו לאיזה דבר, וחייב על זה אביו משום שלא חנכו לזה, גם אם יעשה תשובה הקטן יתכן ולא תועיל התשובה לתקן למפרע את אשר עשה, והאבא הוא זה שצריך לעשות תשובה ע"ז שלא קיים את מצות החינוך".

ולכן כתב בספר אדרת תפארת טעם אחר ומחודש: "שיש לחנך את הקטנים שהגיעו לחינוך למצות התשובה, ואע"פ שהם קטנים, ולדעת רוב הראשונים אין עליהם שום חיוב אף לא חיוב מדרבנן, אולם נראה שמכיון שבגדול נוהגת מצות התשובה אף בקטן נוהגת מצות התשובה, והרי זה ככל שאר המצוות שתיקנו חז"ל לחנך בהם את הקטנים שהגיעו לגיל חינוך".

- 2 -

הטעמים מדוע קמן אינו חייב בתשובה

מאידך נראה לענ"ד להטעים מדוע אין חיוב לחנך קטן לקיים מצות תשובה.

• עיקר מצות התשובה תלוי במחשבה ובלב - כמבואר בדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"ב ה"ב) "ומה היא התשובה, הוא שיעזוב החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשה עוד, שנאמר יעזוב רשע דרכו וגו'. וכן יתנחם על שעבר, שנאמר כי אחרי שובי נחמתי. ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו וגו'. וצריך להתוודות בשפתי ולומר עניינות אלו שגמר בלבו". שלושת חלקי מצות התשובה - עזיבת החטא, חרטה וקבלה לעתיד, תלויים במחשבה ובלב. וכן מבואר בספר התניא "עיקר התשובה בלב, והלב יש בו בחינות ומדרגות רבות, והכל לפי מה שהוא אדם ולפי הזמן והמקום כידוע ליודעים".

והנה בספרנו סימן כח, בענין ברכת הגומל בקטן [אות י] הבאנו את דברי המשנה במסכת מכשירין (פ"ו מ"א) שאם העלה פירות לגג כדי לנקותם וירד עליהם טל [שהוא אחד משבעה משקין שמגעים באוכל "מכשיר" אותו לקבל טומאה] בלא שהתכוין לכך, הפירות לא הוכשרו לקבלת טומאה. ואם "העלום חרש שוטה וקטן, אף על פי שחשב שירד עליהן הטל, אינן בכי יותן, מפני שיש להם מעשה ואין להם מחשבה". ומסקנת הסוגיא בחולין (שם) "יש להם מעשה, אפילו מדאורייתא, אין להן מחשבה ואפילו מדרבנן". היות ודין "הכשר" קבלת טומאה תלוי בכוונה, אזי אם עשו הקטנים מעשה המוכיח מחשבתם ופירשו שעל דעת כן

עושים, הוכשרו הפירות לקבל טומאה, אך מחשבה בלבד להכשיר את הפירות לקבל טומאה, אינה נחשבת כלל. מדברי המשנה למדנו, כי למחשבת הקטנים וכוונתם אין כל ערך [מטעם זה נתבאר שאין לקטן לברך הגומל מדין חינוך, כי מהותה של הברכה הודאה על הנס, ולכן קטן שאינו יכול לכוין במחשבתו להודות על הנס, אינו בתורת ההודאה של ברכת הגומל].

ומעתה מובן מדוע אין חיוב לחנך קטנים למצות תשובה, כי עיקר המצוה תלוי במחשבה ובלב, ולמחשבת הקטנים וכוונתם אין כל ערך, ולפיכך אין ביכולתם לקיים את מצות התשובה.

[אמנם לפי המנחת חינוך (מצוה שסד) שדייק מדברי ספר החינוך ש"המצות עשה דכאן אינה התשובה, רק הוידוי בפה, דגזירת הכתוב היא, דאם מתנחם מהחטא צריך להתוודות בפיו, ככל מצות עשה שתלויה בדיבור כגון קריאת שמע ודומיהם", יש לומר שאת קיום המצות עשה של התשובה, שהוא בדיבור - בוידוי פה, שפיר יכולים הקטנים לקיים. ואף שבשו"ת חלק לוי (או"ח סימן לו) למד מדברי רש"י בחולין (שם) ותוספות (שם ד"ה ותבעי) שאין לקטן מחשבה "והוא הדין בדיבור אין לו", ועל פי זה כתב: "נהי דאסור לומר דבר שבקדושה לפני ערוה, אבל אמירת קטן הלא לאו אמירה היא". ולפי דבריו, הקטן לא יכול לקיים גם את מצות הוידוי - אולם דברים אלו קשה להולמם, שהרי אנו חייבים בחינוך קטנים לקיים את מצוות קריאת שמע ותפילה, שהם מצוות התלויות

על ידה הוא עושה תיקון ופעולה למעלה במעשה המצות. והנה כתב רבינו זלה"ה, בעץ חיים (שער כה פ"ז), שנפש רוחנית של אדם התחתון אינה נכנסת באדם עד י"ג שנים ויום אחד ע"ש. וממילא גם כן אינו פוגם במעשים רעים, ובשום חטא למעלה, מאחר שלא נשלמה נפש הרוחנית שלו, לכן אין מגיע הפגם מצד מעשיו בשרשו שבקדושה למעלה". ולפי זה, הקטן אינו מחוייב בתשובה ובכפרה על עבירות שעשה בקטנותו, שהרי לא פגם ב"שלמות הנפש הרוחנית" שלו.

[ויש] להביא ראיה כי מעיקר הדין אין חיוב תשובה לקטן, מדברי הש"ך (יו"ד סי' שפד בנקודות הכסף על הט"ז ס"ק טו) שאין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות. וכתב בשו"ת עמק הלכה (ח"א סימן סב) "מצאתי עוד בבית הלל (יו"ד סי' שפא ס"ו) שכתב טעם דהא דקטן פטור מאבלות הוא משום שאבלות הוא מדין תשובה, משום שכל בני החבורה הקרובים ערבים זה בעד זה, ואין שייך זה בקטן משום דאינו בר עונשין". בדברי הרמב"ם בסוף הלכות אבל (פ"ב הי"ג) מבואר שהאבלות נועדה לעורר לחזרה בתשובה: "כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים, הרי זה אכזרי אלא יפחד וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה". ומוכח איפוא מהפטור של קטן להתחנך בדיני אבלות, שאינו חייב בתשובה, ולכן אינו חייב בדיני אבלות שנועדו לגרום לחזור בתשובה].

בדיבור. נמצא איפוא, ששפיר יכול הקטן לקיים את מצות התשובה באמירת הוידוי].

ולכן נראה לענ"ד נראה לומר, כי הקטן אינו חייב בתשובה, היות ונתבאר לעיל בדברי הרמב"ם כי קיום מצות התשובה בשלמות מורכב מכל שלושת חלקי מצות התשובה - עזיבת החטא, חרטה וקבלה לעתיד. וכתב הרמב"ם שקיום ה"חרטה" הוא באופן שהקב"ה מעיד שהחוטא לא ישוב לעשות עוד את המעשה הזה. וזה שייך רק בגדול שמעשיו נחשבים כמעשה, שיכול להתחרט חרטה גמורה על המעשים שעשה עד שיעיד עליו יודע תעלומות שלא יחזור על מעשה זה. אבל קטן, היות ומעשה הקטן אינו נחשב כמעשה, חסר לו החלק של החרטה במרכיב התשובה.

• **קטן אינו פוגם בנפשו במעשיו הרעים ועל כן אינו צריך תיקון ותשובה** - הבן איש חי נשאל בשו"ת רב פעלים (סוד ישרים סימן ג) "מדוע קטן פחות מבן י"ג שנה ויום אחד פטור מן המצוות, אם משום שאין בו דעת שלם, והלא אנחנו רואים קטנים בני עשר או אחד עשרה הם פקחים ובני דעת יותר מאותם הגדולים עשרת ידות". והשיב: "זאת תדע, דאין פטור הקטן משום דאין לו דעת ושכל, אלא הטעם כי החיוב תלוי בשלמות נפש הרוחנית בו, יען דכל המצות שמחוייב האדם בהם בעולם הזה הוא בשביל תיקון נפש הרוחנית שבו, וגם

- ח -

מצות חינוך - חיוב על האב או על הקטן

ונראה, בביאור מחלוקת הראשונים, האם קטן חייב כשהגדיל בתשלומי נזקים שעשה בקטנותו, בהקדם מחלוקת הראשונים בגדר מצות חינוך - האם החיוב מוטל על האב או על הקטן.

במסכת ברכות (מח, א) מבואר בגמרא שהאוכל כזית פת [שאינו מחוייב בברכת המזון אלא מדרבנן] יכול להוציא בברכת המזון את מי שאכל כדי שביעה [שמחוייב מהתורה בברכת המזון]. והוקשה לרש"י מדברי הגמרא (ברכות כ, ב) שקטן שהגיע לחינוך [שחייב מדרבנן] אינו יכול להוציא את הגדול שמחוייב מהתורה. ותירץ רש"י: "ההוא [קטן] אפילו מדרבנן לא מיחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכי". ומבואר בדבריו שמצות חינוך אינה מוטלת על הקטן, אלא על האב לחנכו. וכדבריו כתב הרמב"ן במלחמות (ברכות יב, א בדפי הרי"ף) "דקטן אפילו הגיע לחינוך אינו מוציא אחרים אפילו בדרבנן, כדתנן הכל כשרים לקרוא את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן. וטעמא דמלתא, משום דחינוך מצוה דאביו הוא ואיהו לאו בר חיובא הוא כלל".

הרי לנו שיטת רש"י והרמב"ן שקטן אינו מחוייב כלל במצות חינוך, והחיוב מוטל על האב.

אולם התוספות בברכות (מח, א ד"ה עד) הקשו על פירוש רש"י, וכתבו

לדחות דבריו. ובמסכת מגילה ביארו התוספות (יט, ב ד"ה ורבי יהודה) את מחלוקת רבנן ורבי יהודה אם קטן כשר לקרות את המגילה: "וי"ל דלעולם מיירי בקטן שהגיע לחינוך, ואפ"ה פסלו רבנן משום דמגילה ליכא חיובא אפילו בגדולים אלא מדרבנן, וקטן אין מחוייב אלא מדרבנן אפילו בשאר מצות, ובגדול ליכא אלא חד דרבנן במגילה שהרי בשאר מצות הוא חייב דאורייתא ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן". והיינו שגם על הקטן עצמו יש חיוב ולא רק על האב לחנכו. ומבואר בדברי התוספות שעל הקטן מוטל חיוב מדרבנן לקיים המצוה.

ממוצא הדברים ביאר בשו"ת יביע אומר (ח"ח חו"מ סימן ו) את מחלוקת הראשונים האם קטן חייב כשהגדיל בתשלומי נזקים שעשה בקטנותו: "לשיטת התוספות, הקטן עצמו כשהגיע לחינוך הוא חייב מדרבנן במצוות מטעם חינוך, יש לומר שאם גנב או הזיק, כיון שעכ"פ היה חייב מצות חינוך מדרבנן, והוא עבר עליה, כשיגדיל יהיה חייב לשלם. אבל לשיטת הרמב"ן במלחמות שהקטן אינו מחוייב לא מדאורייתא ולא מדרבנן לקיים מצוות התורה, ואין מצות חינוך מוטלת אלא על אביו, שהוא חייב לחנכו, וכ"כ המאירי והריטב"א במגילה, קטן שגנב או הזיק פטור אף לכשיגדיל".

אמנם למעשה, סיים הגר"ע יוסף: "ומכל מקום אין זה מוכרח, ויש לומר דלכולי עלמא אין הקטן מתחייב לשלם לכשיגדיל, כיון שבשעה שגנב או הזיק לא

היה בר דעת שלימה. גם הגאון רעק"א בתשובה (סוף סימן קמז) כתב, ונראה שדעת הגהת אשרי שהקטן שהזיק חייב לשלם כשהגדיל, דעת יחידאה היא, וכן כתב המשנה למלך (הלכות מלוה פ"י ה"ד) עכ"ד, ובודאי הכי נקטינן. ומסקנתו בנדון "אדם שבהיותו קטן פחות מבר מצוה גנב כסף מחנות אחת, והוציאו לצרכיו האישיים, וכעת לאחר שהגדיל חזר בתשובה, מן הדין פטור לשלם אפילו לאחר שיגדל. ואינו חייב אפילו לצאת ידי שמים, ומכל מקום ממידת חסידות טוב שיתן איזה סכום לכפרתו, ושב ורפא לו".

- ז -

קטן שהגיע לחינוך - האם בית דין מצווים להפרישו מאיסור

ונראה כי במחלוקת הראשונים האם החיוב מוטל על האב או על הקטן, נחלקו המחבר והרמ"א בנדון חיוב בית דין להפריש קטן מאיסור.

מזן המחבר פסק בשו"ע (סי' שמג סע' א) "קטן אוכל נבילות אין בית דין מצווין להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו ולהפרישו". וכתב הרמ"א על דבריו: "ויש אומרים דכל זה בקטן דלא הגיע לחינוך, אבל הגיע לחינוך צריכים להפרישו". וביאר בספר כנסת יחזקאל (ח"ב סימן סז אות טז) כי לדעת רש"י והראשונים שחיוב חינוך מוטל על האב, נמצא שאין מעשי המצוה של הקטן נחשבים כמעשה,

וכן נקט מזן השו"ע ולכן "ס"ל דקטן א"צ כפרה, מפני שאין מעשיו ודבריו קיימין בנוגע לכל הדברים הצריכים דעת וכוונה. כי כל מעשה הקטן הם רק בבחינת מתעסק [דהיינו מעשה שנעשה ללא כל כוונה], וכמו שכתב הראב"ד [בהלכות שגגות, לעיל אות א] שלא מצינו קטן בר עונשין. ולפי דבריו, מעשה הקטן אינו כלום והוא בבחינת מתעסק, ואין צריך שום כפרה, ולפיכך אין בית דין מצווים להפרישו". אולם לדעת התוספות שהחיוב מוטל על הקטן, המעשים שעושה הקטן נחשבים מעשי מצוה, וכן נקט הרמ"א שפסק כי "בהגיע לחינוך צריכים להפרישו, סובר דקטן שעבר עבירה צריך תשובה וכפרה, כמו שכתב באותו סעיף, דמכל מקום טוב לו שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה, אע"פ שעבר קודם שנעשה בר עונשין", וכדברי הרמב"ם בהלכות שגגות [לעיל אות א] שקטן צריך להביא קרבן לכפר על עבירות שעבר בקטנותו.

נמצא לסיכום, שנחלקו רבותינו הראשונים האם מעשי הקטן נחשבים כמעשה - ונפקא מינה האם צריך כפרה על מעשה עבירה, והאם צריך להפריש קטן מלעשות עבירה. לדעת הרמב"ם שקטן צריך קרבן כפרה על עבירות שעשה בקטנותו, פירוש הדבר שמעשה הקטן אינו נחשב כ"מתעסק", והיינו כשיטת התוספות שהחיוב מצות חינוך מוטל על הקטן, ולכן המעשים

שעושה הקטן נחשבים כמעשי מצוה, ולהבדיל כמעשי עבירה. ולפי זה מובנת שיטת הרמ"א, שבית דין מצווים להפריש קטן ממעשי עבירה.

אולם לדעת הראב"ד שקטן אינו צריך קרבן כפרה על עבירות שעשה בקטנותו, פירוש הדבר שמעשה הקטן אינו נחשב כלל מעשה אלא בגדר של

"מתעסק", והיינו כשיטת רש"י שמצות חינוך לא מוטלת על הקטן אלא על אביו, ולכן המעשים שעושה בקטנותו אינם נחשבים כמעשי מצוה או כמעשי עבירה. ולפי זה מובנת שיטת מרן המחבר שבית דין לא מצווים להפריש קטן ממעשי עבירה, כי מעשיו אינם אלא בגדר של "מתעסק" בעלמא.

★ ★ ★

- י -

קטן אינו בתורת חיוב מצוות - או שהוא בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם

הפבר נוסף בביאור מחלוקת הראשונים, האם קטן חייב כשהגדיל בתשלומי נזקים שעשה בקטנותו, יסודו בחקירת האחרונים - האם קטן אינו בכלל בתורת חיוב מצוות, או שהוא בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם.

בשו"ת מחנה חיים (אבן העזר ח"ב סימן לד) הסתפק האם קטנים "גם הם בני ישראל אשר עליהם דבר ה' לקדשם בתרי"ג מצות, כי הם זרע האבות אשר נתקדשו בהר סיני לעם סגולה ועבדי ה', רק ע"י שאין שכלם שלם, כי חרש שוטה וקטן אין להם דעת שלמה, המה כאנוסים שלא יכלו לעשות מצוה כדת, וגם לא יענשו אם עוברים עבירה ואין משלמים אם הזיקו, כי אונס רחמנא פטריה ואין לך אונס גדול מזה, מי שאין דעתו שלם הוא אונס בכל אשר הוא עושה. או נימא בהיפוך, דהקב"ה

אשר נתן התורה לא דיבר רק עם בני דעת שלמה, עליהם צוה מצות עשה ועליהם הזהיר ממצות לא תעשה, אבל לחסרי דעת לא הטיל כלל מתרי"ג מצות, כי המה חיות בצורת אדם, אבל אינם באמת בני אדם, כי מה יתרון לאדם מן הבהמה רק שלימות השכל והדעת, וחרש ושוטה וקטן אין שכלם שלם, ולא נצטוו מפי הקב"ה מאומה".

ומדברי האחרונים נראה שנחלקו בזה.

הפרי מגדים (פתיחה כוללת אות ט) כתב: "קטן פטור מכל מצות התורה, ומכל מקום אביו מצוה להפרישו". וביאר זאת (אות יג) כי "חרש שוטה וקטן יש להם מעשה ואין להם מחשבה, ומכל מקום שמעינן דחרש שוטה וקטן אין להם מחשבה לקולא ולחומרא, ואפילו קטן ושוטה שדיברו לאו כלום הוא אף לחומרא". ומבואר בדבריו שקטן אינו בתורת חיובים במצוות.

ובן משמע מדברי רבי עקיבא אייגר (שו"ת תנינא סימן קלד), שתמה "אמאי בקטן אין

מצווים בית דין להפרישו, הא הקטן מקרי מזיד יותר, אלא דחס רחמנא עליו שלא לענוש אותו, אבל מכל מקום יהיה חיוב להפרישו". ומחמת תמיהה זו כתב: "דעל כרחק דחס רחמנא עליה, היינו דהתורה חסה עליו ולא רמי עליו מצות וחיובים, ואם רואים שהקטן רוצה לעבוד עבודה זרה, אין מחוייבים להפרישו, דלא אזהר רחמנא כלל לקטן. וע"כ הא דאמרינן [בגמרא בסנהדרין, לעיל אות ג] תקלה איכא [במעשה עבירה של קטנה], היינו דמכל מקום כיון דעושה בשאט נפשו ענין שבגדלותו יהיה עבירה - מקרי תקלה, ולענין זה דוקא מקרי קטן יותר תקלה מגדול בשוגג בלא עשה בכוונה. אבל מ"מ אמת דגדול בשוגג נעשה איסור, דאקפתא דגברא חל האיסור, ועל קטן ליכא איסור כלל". וגם מדבריו נראה שקטן אינו בתורת חיובים במצוות.

ברם המנחת חינוך (מצוה יז אות יד) נקט שקטן ישנו בתורת החיוב במצוות אלא שהתורה לא הזהירה והענישה אותו על עבירות: "אף דקטן אין מוזהר על מילת עבדים דלאו בני מצות הוא, מכל מקום נראה דבאמת קטן בן מצות, רק דלא שייך לומר דהתורה הזהירה אותו, דלאו בן דעה הוא, אבל באמת חייב במצות".

וכדבריו כתב האדר"ת (קונטרס כללי המצוות, חינוך לקטן אות ב) "קטן ישנו בכלל איסורים ובן מצוה הוא, רק דלא שייך לומר דהתורה הזהירה אותו אחרי שאינו בר דעת, אבל באמת חייב במצוות".

נפקא מינה במחלוקת האם קטן אינו בכלל בתורת חיוב מצוות, או שהוא בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם, כתב בשו"ת עמודי אור (סימן יג) בנדון "מי שגזל מקטן דבר האסור בהנאה, כגון פירות ערלה וכדומה, אם חייב לשלם לו. דכיון דקטן אינו מוזהר על האיסורים, אם כן היה ראוי לו ליהנות ממנו, וממונא מעליא הוא לגביה. ובאמת גוף ענין זה הוא ספק עצום, אם גדר הקטן באיסורין שהם מותרים לו לגמרי, או דמעונש לחוד פטריה רחמנא, אבל איסורא הוא לגביה". אם קטן אינו בכלל בתורת חיוב מצוות ואינו מוזהר על איסורי הנאה, נמצא שיש לפירות הערלה שווי ממוני, מכיון שהקטן ראוי ליהנות מהם, ולכן כאשר גזל מהקטן דבר האסור בהנאה, חייב לשלם לו. ברם אם הקטן ישנו בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם, אין לפירות הערלה שווי ממוני, כי גם הקטן נאסר ליהנות מהם אלא שאינו מחוייב אם נהנה, ולכן כאשר גזל מהקטן דבר האסור בהנאה, פטור מלשלם לו.

- יא -

ונראה כי במחלוקת זו נחלקו הפוסקים בנדון שחיטה על ידי קטן.

בשו"ע (יו"ד סי' א סע' ה) נפסק: "ואם הקטן יודע לאמן ידיו, אם אחרים עומדים על גביו, שוחט לכתחילה". וכתב הרמ"א: "אבל אם שחט בינו לבין עצמו,

שחיטתו פסולה, אע"פ שיודע הלכות שחיטה". הש"ך (ס"ק כז) הביא את דברי הלבוש (סע' ה) שכתב בביאור דברי הרמ"א: "כיון שעדיין לא הגיע לחובת שחיטה מן התורה [האמורה בפסוק "וזבחת", שפירושו מי שהוא מצווה], לא נסמוך עליו לכתחילה". ותמה על כך הש"ך: "זהו תימא, אבל ודאי דקטן מצווה, שהרי אסור לו לאכול בלא שחיטה, וגם משכחת לפעמים דשחיטתו כשרה".

ומבואר כי נחלקו הלבוש והש"ך, האם קטן בר חיובא במצוות, או שמופקע מהם. לדעת הלבוש, קטן אינו בר חיובא כלל במצוות, ולכן כאשר שחט בעצמו, שחיטתו פסולה. אולם הש"ך סבר שגם קטן, למרות שאינו בר מצוה, אולם הוא בתורת מצות שחיטה, שהרי אסור לו לאכול בלא שחיטה, ולכן כששחט בעצמו, שחיטתו כשרה.

ואכן המחנה חיים [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות יא] הוכיח מדברי הש"ך, שקטן חייב במצוות אלא שלא נענש עליהם: "וגם ראה דחש"ו בכלל אזהרת כל ל"ת שבתורה, דאם הם לא נזהרו בכל הל"ת, אם כן תהיה שחיטתו כשחיטת נכרי שהוא נבילה, דכתיב "וזבחת ואכלת", מי שהוא בר זביחה אכול משחיטתו. ואי חש"ו אינם מוזהרים מלאכול נבילות, אם כן שחיטתם יהיה נבילה. ומדמצינו ששחיטתם כשרה, אם אחרים רואים שלא קלקלו בשחיטתם, מוכח דנזהרו בלאו דנבילות והויין בני זביחה".

המחנה חיים הוסיף מסברא שקטן הוא בתורת חיוב במצוות "שהשכל גוזר כי זרע יעבדנו שגם הקטן הוא בכלל נפש מישראל, שלא יתגאל בכל תועבת ה'". ומסקנתו: "[א] דחרש שוטה וקטן המה נכנסים בכלל ישראל להיות מקודשים בתורת ה', אם יעשו מרצון נפשם קיום מצוות עשה יקבלו שכר על הדרישה, ואם יבדלו עצמם מן העבירות אשר שנואים בעיני ה', יקבלו שכר על הפרישה, כי גם הם מעם סגולה לה'. [ב] ואם יזידו ברצון נפשם שלא לקיים פעולת מצות עשה, וגם אם ימרודו לעבור כל עבירות החמורות כקלות, לא יענשו לא בידי אדם ולא בידי שמים, כי אצלם ניתן רשות מהקב"ה להתקרב אצלו בקיום מצות עשה, והתרחקות מעבירת הלא תעשה, אבל אם לא יתקרב אל ה' – לא יענשו כלל, וכל התורה כולה אצלם כדבר הרשות כפי חפץ לבם, כי המה בר מצות אבל לא בר חיובים. וכו'. ובקיום מצוות עשה, פטורין, ואין לנו לכופם אפי' בדברים לקיים המצוות, כי אצלם לא שייך לומר מצוות אינן צריכות כוונה, ומה בצע אם לבו ומחשבתו בל עמו בעשיית המצוה".

ועל פי דבריו פסק המחנה חיים בנדון "אשת ישראל שנשתטת וזינתה, ומת בעלה, לפי מה שנתבאר חרש שוטה וקטן לא הוויין כבהמה אשר אין להם עבירה ומצוה, נהפוך המה מקודשים בסוג קיום המצוות, גם בסוג מניעת התועבות המה העבירות, רק מנע ה' מהם העול להיות

נענשים על המצוות עשה אם לא יחפצו לקיימם, וגם אין נענשים על העבירות שעשו, אבל מעשה תועבה גם אצלם הוי פעולת עבירות, אם כן אסורה לינשא לכהן".

- יב -

אולם לדעת ההגהות אשר"י וספר חסידים, גם הקטנים בתורת חיוב במצוות אלא שאינם נענשים אם לא קיימום או כשעברו עבירות. ולכן למרות שבקטנותו היה הקטן פטור על נזקו, אך מאחר והיה מוזהר גם בעודו קטן, כשיגדיל יש עליו חיוב תשלום על נזק שהזיק בקטנותו. וזו גם הסיבה שעליו לעשות "איזה דבר לתשובה ולכפרה", על המעשים שעשה בקטנותו.

ממוצא הדברים נראה, כי יסוד מחלוקת הראשונים, האם קטן חייב כשהגדיל בתשלומי נזקים שעשה בקטנותו, תלוי במחלוקת האם קטן אינו בכלל בתורת חיוב מצוות, או שהוא בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם.

הרמב"ם, הרא"ש ומרן השו"ע נקטו שקטן אינו בכלל בתורת חיוב

סוף דבר: קטן אינו בר חיובא ובר עונשין על מעשיו, ולכן מעיקר הדין אינו צריך כפרה ותשובה על מעשים שעשה בקטנותו. ובטעם הדבר נתבאר:

[א] כי עיקר מצות התשובה תלוי במחשבה ובלב ולמחשבת הקטנים וכוונתם אין כל ערך, ולפיכך אין ביכולתם לקיים את מצות התשובה. [ב] כי שלמות מצות התשובה היא בעדות הקב"ה שלא יעשה עוד את מעשה החטא, ולכן רק גדול שמעשיו נחשבים כמעשה, יכול לחזור בתשובה שלימה על מעשים שעשה עד שיעיד עליו יודע תעלומות שלא יחזור על מעשה זה, ולא קטן – שאין למעשהו גדר של "מעשה". [ג] קטן אינו פוגם בנפשו במעשיו הרעים, ועל כן אינו צריך תיקון ותשובה על עבירות שעשה בקטנותו.

אולם למעשה פסקו התרומת הדשן והרמ"א כי "טוב לו שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה", משום שגם "עבירה בלא דעת היא לא טוב לנפש", ולכן "טוב שיקבל איזה דבר לתשובה וכפרה כדי שיוסלק ממנו הסימן רעה וייתב דרכיו ומעשיו".

ובנדון קטן שהזיק או גנב האם צריך לשלם או להחזיר את הגניבה כשהגדיל, נחלקו הפוסקים. לדעת הגהות אשרי וספר חסידים, חייב להחזיר, אולם לדעת הרמב"ם

והרא"ש, הקטן אינו חייב לשלם גם כשיגדיל, כי בשעה שהזיק או גנב לא היה בן דעת. וכן פסק השו"ע.

ונתבאר כי נחלקו במחלוקת הראשונים בגדר מצות חינוך – האם החיוב מוטל על האב או על הקטן. וכן נתבאר שנחלקו בשאלה, האם קטן אינו בכלל תורת חיוב מצוות, או שהוא בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם.

ולמעשה כתב המשנה ברורה (או"ח סי' שמג ס"ק ט) "כל זה מדינא אבל לפני משורת הדין בין שחבל בו בגופו, או שהזיק לו בממונו צריך לשלם לו". ולדעת הרש"ש צריך לשלם כשהגדיל לצאת ידי שמים. אולם הגר"ע יוסף פסק: "מן הדין פטור לשלם אפילו לאחר שיגדל, ואינו חייב אפילו לצאת ידי שמים, ומכל מקום ממידת חסידות טוב שיתן איזה סכום לכפרתו, ושב ורפא לו".

סימן ע"ג

חינוך קטן בענייני צום

ביום כיפורים, בתשעה באב ובשאר תעניות

- א -

חינוך לצום ביום כיפור

במשנה, במסכת יומא (פכ, א) נאמר: "התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים, אבל מחנכין אותם לפני שנה ולפני שנתיים, בשביל שיהיו רגילין במצוות". אין חיוב למנוע מקטנים לאכול ביום הכיפורים, אבל מחנכים אותם להתענות שנתיים-שלוש לפני שמגיעים לבת או בר מצוה, וכפי שמבואר בגמרא שמחנכים את הקטנים "לשעות", דהיינו: "היה רגיל לאכול בשתי שעות, מאכילין אותו לאכול אותו בשלוש שעות, היה רגיל לאכול בשלוש שעות מאכילין אותו בארבע שעות" [גמרא שם].

בפוגיית הגמרא נחלקו אמוראים מהו גיל החיוב לחנך קטנים להתענות ביום הכיפורים: "אמר רב הונא, בן שמונה [בריא] ובן תשע [כחוש] מחנכים אותו לשעות, בן עשר [בריא] ובן אחת עשרה [כחוש] משלימים [את התענית] מדרבנן, בן שתיים עשרה משלימים [את התענית] מדאורייתא בתינוקת. ורב נחמן אמר, בן תשע [בריא] בן עשר [כחוש] מחנכים אותו

לשעות, בן אחת עשרה [בריא] בן שתיים עשרה [כחוש] משלימים מדרבנן, בן שלוש עשרה משלימים מדאורייתא בתינוק. ורבי יוחנן אמר, השלמה דרבנן ליכא [חכמים לא חייבו לחנך להשלים את כל התענית אלא רק להתענות לשעות], בן עשר [בריא] בן אחת עשרה [כחוש] מחנכין אותו לשעות, בן שתיים עשרה משלימים מדאורייתא".

לדלצה, נפסק בשו"ע (סימן תרטז סע' ב) "קטן [הבריא] בן תשע שנים שלימות ובן עשר שנים [כחוש] שלימות, מחנכין אותו לשעות. כיצד, היה רגיל לאכול בשתי שעות ביום, מאכילין אותו בשלוש, היה רגיל לאכול בשלוש, מאכילין אותו בארבע, לפי כח הבן מוסיפין לענות אותו בשעות (והוא הדין לקטנה הבריא). בן אחת עשרה בין זכר בין נקבה, מתענין ומשלימין מדברי סופרים כדי לחנכם במצוות".

מבואר בדברי השו"ע שיש חיוב מדרבנן לחנך קטן בריא מגיל תשע, וקטן כחוש מגיל עשר, להתענות "שעות" ביום הכיפורים. וכפי שכתב החיי אדם (כלל סו סע' יא) "מבן תשע שנים שלמות מחנכים לשעות, שיתענה שעה אחת יותר ממה

שרגיל לאכול בכל יום, ולפי כח הבן מחנכים אותו יותר לשעות".

אין נוהגים להתענות כל זמן שלא השלים שנת השלוש עשרה".

ומגיל אחד עשרה, לדעת השו"ע יש חיוב מדרבנן להשלים את התענית [וכתב המשנה ברורה (ס"ק יא)] כי בחיוב קטנים בגיל אחד עשרה אין הבדל בין בריא לכחוש "דלענין השלמה אין לחלק בזה, אם לא שהנער הוא חולה ויכול לבוא לידי סכנה". [אולם הרמ"א כתב: "ויש אומרים שאינם [קטן וקטנה בני אחד עשרה] צריכים להשלים מדרבנן כלל, ויש לסמוך עליהו בנער שהוא כחוש ואינו חזק להתענות".

יחד עם זאת, כאשר ההורים מחנכים קטנים להתענות ביום הכיפורים, חובתם להשגיח על בריאות ילדיהם הקטנים, וכמו שכתב הרמ"ע מפאנו (סימן קיא) "מיהו ישראל קדושים הם ומאן דעביד עובדא כרב הונא ורב נחמן [מי שנוהג כדעת רב הונא ורב נחמן לחנך את בנו לתענית שעות] וקים ליה בבריה דמצי לצעוריה נפשיה [ויודע בבנו שמשוגל להתענות] ויהיב דעתיה עלויה כוליה יומא [ומשגיח על בנו במשך כל היום] שלא יבוא לידי סכנה, עליו הכתוב אומר (ישעיה מ, לא) וְקָנִי ה' יְחַלִּיפוּ כֹחַ, ובהשגחה מתמדת ושלא יהא צדיק הרבה כדאמרן".

ואכן הב"ח כתב: "ליישב את מנהגינו שנתפשט בכל מקום, שאין מדקדקים בתינוק אפילו כשהוא בריא אם אינו מתענה כשהוא עומד בשנת שתיים עשרה, דמאחר שכולם לומדים [תורה המתשת כוחו של אדם] דינו כחולה, והלכך אינו משלים אלא כשהוא עומד בשנת שלוש עשרה", וסיים הב"ח: "עוד מצאתי כתוב וז"ל, מסתברא דבזמן הזה מסתמא חשיבי חולים, כיון דלא בקיאים אימת, ספק נפשות להקל". וכן פסקו המג"א (ס"ק ב) והמשנה ברורה (ס"ק ט) "ומה שאין מדקדקין בזמן הזה להתענות שום תינוק בשנת י"ב [דהיינו מגיל אחד עשרה], משום דבזמן הזה ירדה חולשה לעולם, ומן הסתם כל קטן אינו נחשב כבריא לזה, אלא אם כן ידוע שהוא בריא וחזק לסבול. ומדברי האליה רבה משמע דאפילו בשנת שלוש עשרה [דהיינו מגיל שתיים עשרה]

בהקשר זה סיפר רבי משה הכהן כלפון בשו"ת שואל ונשאל (ח"ד אור"ח סימן כז) על עצמו: "מידי דברי ראיתי להרמ"ע מפאנו שהזהיר מאד לשית עין פקוחה גם ביום הכפורים על תינוק המשלים דחמירא סכנתא. ולא אכחד דזכרני דבדידי הוה עובדא, כמדומה לי שנה ראשונה שהתענתי ביום הכפורים, שקרוב לזמן תפלת המנחה צמאתי מאד, ולשוני כמעט דבק לחכי בצמא, והייתי מצטער מאד וכמעט התעלפתי. ובטורח רב הוליכוני לביתי, כמדומני בלא תפילת מנחה ונעילה. והייתי בבית מצפה לתשועת ה' עד צאת יום הכפורים. ולולא חסדיו ב"ה כמעט נסתכנתי. ואם היו המשגיחים על זה בבית הכנסת יודעים מדברי הרמ"ע הנזכרים ורוב ההזהרה שהזהיר, היו מתירים לי לשתות

לפחות פחות פחות מכשעור, כי בלי ספק לא חל עלי אז רק חיוב חינוך ולא חיוב גמור מדאורייתא. ויש פנים לפי רוב הצער והמצב הרשום כעת אצלי לנגדי, דיש לחוש לסכנה ולהתיר. גם דהחיוב דאורייתא דוחי בהם אמר רחמנא. אך מן השמים ריחמו עלי ולא נתנוני לשחת, ברוך הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב. וכתבתי זה לזכרון לכל מורי ההוראה ולאבות ולראשי העדה וראשי בתי הכנסיות להשגיח בעין חודרת ופקוחה על כל דברי הרמ"ע הנזכרים, וכאמור."

[ידידי רבי יוסף בונדי, סיפר לי כי בקהילות בגרמניה היה מנהג, שהבנים היו צמים את שלוש הצומות קודם הבר מצוה, ואם אחד מהם היה יום הכיפורים, לא היו צמים את כל הצום בגלל הקושי לצום יממה שלמה, ובמקום זה היו צמים צום אחר קודם הבר מצוה. ואילו בנות נהגו לצום רק חצי יום ביום הכיפור].

- ב -

חינוך הקטנים לתענית "שעות" ביום הכיפורים מוטל על האב, ויש אומרים גם על האם, כדברי הפוסקים שהביא המשנה ברורה (ס"ק ה) "מצות חינוך לא שייך אלא באב ולא באחר, ולכמה פוסקים גם באם ליכא חיובא דחינוך (אם לא למצוה בעלמא). מיהו יש פוסקים שכתבו דאיכא חיוב חינוך גם באם."

וחידש המגן אברהם (ס"ק ב) שגם אחרים שאינם מחוייבים בחינוך הקטן,

אינם רשאים להאכיל את הקטנים ב"שעות" שמחוייבים להתענות "דהוי כמאכילו נבילות בידים, דהאכילה בעצמה אסור, אלא כשאוכל אין צריך להפרישו". כוונת המג"א להלכה המפורשת בשו"ע (או"ח סי' שמג סע' א) "קטן אוכל נבילות אין בית דין מצווים להפרישו אבל אביו מצווה לגעור בו ולהפרישו (מאיסור דאורייתא). ולהאכילו בידים אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים". לכל אדם, ולא רק להורים המחוייבים בחינוך ילדיהם, אסור להאכיל קטנים בידים גם דברים האסורים מדרבנן. ועל פי זה הסיק המג"א שגם מי שאינו חייב בחינוך הקטן, אסור להאכיל את הקטן בשעות שעליו להתענות ביום הכיפורים.

אולם בשער הציון (סי' תרטז ס"ק ט) תמה על המג"א: "ולעניות דעתי אין דברי המגן אברהם מוכרחים, דלא שייך לומר כן אלא באיסור גמור בין דאורייתא ובין דרבנן, כגון בן י"א וי"ב, דמדרבנן על כל פנים צריך להתענות ולהשלים. ולא כן הכא שאין בזה איסור כלל לקטן, ואדרבה הלוא מחוייב להאכילו לאחר שלוש שעות על כל פנים. ומוכח דאין שייך על אכילתו שם אסור, רק הוא מצוה על אביו לחנכו במצוות, ובמקום שאין מצות חינוך כגון באחרים, אפשר דגם בספי לה ליכא איסורא". כלומר, לדעת המשנה ברורה יש חילוק בין אוכל אסור [בין מדאורייתא ובין מדרבנן] שאסור גם לאחרים "לספות" [להאכיל] את הקטן, ובין זמן שצריך לחנך את הקטן לא לאכול ביום הכיפורים. ומאחר והחיוב לחנך את הקטן בזמן זה

מוטל רק על האב [ולדעת חלק מהפוסקים גם על האם] ולא על אחרים, מותר להם להאכיל את הקטן באותן ה"שעות".

חכמים טועים בזה". לדעת הריטב"א, חובה לחנך את הקטן לקיים מצוה כהלכתה, כגדול.

- ג -

אמנם על עיקר דין חינוך קטנים לתענית "שעות" ביום הכיפורים, שאל רבי יצחק זילברשטיין (קב ונקי ח"ב סי' רט) את חמיו הגרי"ש אלישיב: "בחינוך איכא כלל שיוכל לקיים את כל המצוה בשלימות. לאור זאת צריך ביאור מה שמבואר בשו"ע שמחנכים קטן לשעות, ולכאורה כיון שאינו יכול לצום כל היום, הרי חסר במצוה, ואין בזה מצות חינוך".

ביאור הדברים, בספרנו רץ כצבי - ירח איתנים (סימן כד) הבאנו את מחלוקת הראשונים האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, כגון שאוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב שאינו כשר.

במסכת סוכה (ב, ב) מסופר על הילני המלכה שהושיבה את בניה בסוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה ולא מיחו בה חכמים, ורצה רבי יהודה להביא מכך ראיה לשיטתו שסוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה כשרה. וכתב הריטב"א (שם) "מהא שמעינן דקטן שמחנכין אותו במצות [צריך] לעשות לו מצוה בהכשר גמור כגדול. דהא מייחנן ראיה בשמעתין מסוכה של הילני משום דלא סגיא דליכא בבניה חד שהגיע לחינוך דבעי סוכה מעלייתא, והוצרכתי לכתוב זה לפי שראיתי

אך כפי שהזכיר הריטב"א, היו "חכמים [ראשונים] טועים בזה". וביאר רבי בצלאל זולטי, רבה של ירושלים בשו"ת משנת יעבץ (סימן ע) את כוונת הריטב"א למש"כ רש"י בחגיגה (ו, א) "הלא אין חינוך קטן אלא כדי להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל". והיינו שלפי רש"י "עיקר חובת חינוך הוא לא "לקיים" המצוות בקטנותו אלא שיתרגל במעשה המצוה, כדי שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל, ולכן לשיטתו, גם כשאינו מקיים מצוה בהכשר גמור, מכל מקום הוא מתרגל לעשות מצוות".

במחלוקת זו - האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה - נחלקו הפוסקים שהביא המשנ"ב (סי' תרנח ס"ק כח) בנדון קטן שנטל לולב "שאול" ביו"ט ראשון של סוכות, שגדול אינו יוצא בו ידי חובה: "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך. ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם בזה מתחנך הבן למצות, וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן".

הרי לנו מחלוקת הפוסקים האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, כגון שאוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב שאינו כשר.

ולשיטתם של הסוברים שמצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן מקיים את המצוה בשלמות, כגדול, שאל רבי יצחק זילברשטיין, מה הענין לחנך את הקטן להתענות "שעות" ביום הכיפורים, והרי כל זמן שאינו מתענה כל היום חסר בקיום מצות העינוי ביום הכיפורים בשלמות, ואם כן גם אינו מקיים בזה מצות חינוך.

הגרי"ש אלישיב השיב לחתנו: "עיניו של יום כיפור הוי מצוה של כל רגע ורגע שמחוייבים במצוה זו, ואם כן שעה זו מחנכים אותו להתענות, ומה שלא יתענה כל היום, לא שייך לרגע שני". קיום מצות "וְעֵינֶיךָ אֶת נַפְשְׁךָ" ביום

הכיפורים אינו רק לצום במשך כל היום, אלא בכל רגע ורגע של הצום מקיים מצוה. ולכן כשמחנך קטן לצום אפילו רגע אחד, מתקיימת מצות חינוך אפילו לשיטת המחייבים שהקטן יקיים מצוה כתיקונה – כי רגע של תענית הוא קיום מצוה בשלמות, כגדול.

[בשו"י הדברים כתב הרב זילברשטיין:
"אמנם בשו"ת בנין ציון (ח"א סימן ע"ג) יצא לחדש דחולה שיש בו סכנה שאכל באמצע היום כפורים בהיתר, ביטל מצות ועיניתם, כיון דשעה אחת לא התענה. ויש הוכחות שלא כדבריו, אלא כל רגע מצוה היא ולא שייך חדא לחברתה".]

לסיכום: בשו"ע נפסק שיש חיוב מדרבנן לחנך קטן "בריא" מגיל תשע, וקטן "כחוש" מגיל עשר, להתענות "שעות" ביום הכיפורים, דהיינו להתענות שעה אחת יותר ממה שרגיל לאכול בכל יום. ומגיל אחד עשרה, לדעת השו"ע יש חיוב מדרבנן להשלים את התענית, בין "בריא" ובין "כחוש".

אולם הרמ"א כתב שקטן וקטנה בני אחד עשרה אינם צריכים להשלים את התענית, וכאשר הם "כחושים" יש להקל בזה. וכתבו הב"ח, המג"א והמשנה ברורה בזמנינו "שירדה חולשה בעולם", לא מקפידים לחנך קטנים מגיל אחד עשרה להתענות "ומן הסתם כל קטן אינו נחשב כבריא לזה, אלא אם כן ידוע שהוא בריא וחזק לסבול".

ומדברי האליה רבה משמע שאפילו מגיל שתים עשרה אין נוהגים להתענות כל זמן שלא השלים שנת השלוש עשרה.

וכאשר מחנכים את הקטנים להתענות ביום הכיפורים, חובת ההורים להשגיח מאד על בריאותם.

- ד -

חינוך בתענית תשעה באב

כתב בספר שבלי הלקט (סדר תענית סימן רע"ג) "דרש רבא עוברות ומניקות מתענות

ומשלימות בתשעה באב (פסחים נד, ב). וכתב אחי רבי בנימין זצ"ל, מסתברא דתינוקות אין מענין אותן כדרך שמענין אותן ביום הכיפורים, ואפילו אותן שהגיעו לחינוך. ויש להקל עליהן קצת מפני שהיא בחזקת

ימי הקיץ". ומשמע מדבריו שמעיקר הדין היה מקום לחייב לחנך קטנים להתענות בתשעה באב כשם שחייבים להתענות ביום הכיפורים, אלא שלמעשה יש להקל ולא חייב לחנכם להתענות, כי תשעה באב חל בימות הקיץ החמים, ויש לחשוש שהקטנים יסתכנו אם יתענו.

אולם מהר"ם חביב כתב בספרו תוספת יום הכפורים (יומא פב, א) "עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בתשעה באב, משמע דווקא הני, אבל תינוקות לא. שאין מחנכים את התינוקות אלא בתענית יום הכפורים ולא בתענית תשעה באב". והוסיף: "וכן נראה מדברי הפוסקים שלא הזכירו חינוך התינוקות בתשעה באב. ואפשר דזה רמז התנא [במשנה ביומא, לעיל אות א] באומרו "התינוקות אין מענין אותם ביום הכפורים", כלומר דמחנכים אותם דווקא יום הכפורים, אבל בתשעה באב לא". ודבריו הובאו בפרי מגדים (סימן תרטז מש"ז ס"ק א) שכתב "אי"ה בהלכות תשעה באב ותענית (סימן תקנ אשל אברהם אות ב) יבואר דאין מחנכים רק ביום הכיפורים".

ואמנם גם הרמ"א העתיק להלכה בהלכות תשעה באב (סימן תקנ ס"א) את דברי הגמרא בפסחים "מעוברות ומניקות שמצטערות הרבה, אין להתענות. ואפילו אינן מצטערות, אינן מחויבות להתענות, אלא שנהגו להחמיר. ודווקא בג' צומות, אבל בתשעה באב מחויבות להשלים" – ולא הזכיר שקטנים חייבים להתענות מדין חינוך.

אולם המג"א (ס"ק ב) הביא להלכה את דברי הרמ"ע מפאנו [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות א] לאחר שכתב שביום הכיפורים ההורים צריכים להשגיח על ילדיהם הקטנים המשלימים את התענית: "אבל בשאר הצומות יאכלו תינוקות לחם ומים, אפילו קטני קטנים, להתאבל בהם עם הציבור, ודי להם בחינוך זה עד שיגדילו, או עד יהיו לששון ולשמחה במהרה בימינו". והוסיף המג"א: "ונראה לי, דווקא קטן שיש לו דעת להתאבל". וכן פסק המשנה ברורה (ס"ק ה) "וכן הקטנים שיש להם דעת להתאבל, אף על גב שאין מחוייבין לחנכם אפילו בן שתיים עשרה שנה ואפילו בתענית שעות, מכל מקום ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או שאר מאכל פשוט לפי התינוק, כדי שיתאבלו עם הצבור". ומבואר בדבריהם שאמנם אין חיוב לחנך את הקטנים להתענות בתשעה באב, אבל ראוי לחנכם להתאבל על חרבן בית המקדש עם הציבור, בצמצום מזונותיהם למינימום הנדרש לקיומם.

ובשו"ע (או"ח סימן תקנט סע' ז) נפסק בנדון ברית מילה בתשעה באב: "ואם היולדת מצויה במקום המילה, יברך על הכוס ותשתה ממנו היולדת. ואם אינה שם, יברך על הכוס ויטעים לתינוקות". וכתב המגן אברהם (ס"ק ט) שאין בהטעמת היין לתינוקות חשש "דילמא אתי למסרך" – שיבוא להתרגל לשתות יין בתשעה באב כשיגדל, משום שברית מילה בתשעה באב היא דבר שאינו קבוע, ולכן הקטן לא יתרגל

ממקרה יחיד לשתות בתשעה באב. והוסיף המג"א: "ודעת הרמ"א כיון שתשעה באב הוא דרבנן, לא מחמירין כל כך, ומוטב ליתן לתינוק גדול קצת שחייב להנכו בברכה". וכוונתו לדברי הרמ"א בהלכות מילה (יו"ד סי' רסט סע' ד) "מברך על כוס [של מילה] בכל תעניות ונותנים לתינוקות קטנים".

ומפורש בדברי הרמ"א והמג"א, שאין כל מניעה לתת לקטן לשתות מכוס ברית המילה בתשעה באב, היות ואין חיוב לחנך קטנים להתענות בתשעה באב, ואפילו לא להתענות "שעות".

- ה -

לעומתם, יש פוסקים שסברו שיש חיוב לחנך קטנים להתענות "שעות" בתשעה באב.

• רבי יעקב עמדין כתב בסידור בית יעקב (הלכות תשעה באב, ארובה א, אות ה) "התינוקות מחנכים אותן כדרך שאמרו ביום הכפורים".

• הבית הלל (יו"ד סימן רסה ס"ד) כתב בתוך דבריו כי יולדת הפטורה מתענית ביום הכיפורים "עכ"פ צריכה להתענות לשעות, כמו קטנים שהם פטורים להתענות ביום הכיפורים אעפ"כ מחנכים אותם. אף כאן גבי תשעה באב מחנכים את התינוקות לשעות ואין אוכלין עד אחר יציאת בית הכנסת, ואם כן ביולדת אף שאינה מחויבת להתענות כל היום, אעפ"כ צריכה חינוך".

• בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ה סי' קל) נסתפק "בקטן שהגדיל בעשירי באב בשנה שחל תשעה באב בשבת, אם צריך להתענות". ויסוד השאלה הוא, האם חיוב התענית בתשעה באב "נדחה" הוא בגדר תשלומין לחיוב התענית שהיה אמור להיות בשבת, ולכן קטן שהגדיל בעשירי באב פטור מלהתענות בו, מכיון שבתשעה באב, זמן חיוב התענית, היה קטן ולא היה מחויב להתענות. או שזהו חיוב חדש לצום בעשירי באב, ולכן קטן שהגדיל חייב להתענות בעשירי באב, היות ובזמן חיוב התענית, בעשירי באב, הוא בר חיובא.

בתחילת דבריו כתב הדברי מלכיאל כמו הצד הראשון: "לכאורה דמי להא דפסחים (צג, א) בקטן שהגדיל בין שני פסחים, שאם הוא תשלום דראשון, איתא שם שאינו צריך להביא פסח שני. ואם כן הוא הדין בנדון דידן, שצום דעשירי הוא תשלום של תשעה באב, וכיון שהיה פטור בתשעה באב הוא פטור גם כן מלהשלים". אולם מסקנתו כמו הצד השני: "אך העיקר שצריך להתענות, כי כן היתה התקנה מתחילה, שאם יחול תשעה באב בשבת יתענו למחר, דבאמת יש סוברים שעיקר התענית הוא בעשירי".

וכתב הדברי מלכיאל טעם נוסף מדוע צריך להתענות: "דעכ"פ חל עליו מצות חינוך במצוות בשנת השלוש עשרה [דהיינו מגיל שנים עשרה], רק שבתענית הקילו שהקטנים לא ישלימו מפני חולשת גופם, אבל עכ"פ אינו נפטר לגמרי. ואף שמצות חינוך הוא על הגדולים שיחנכו את

הקטנים ולא על הקטנים בעצמם, מ"מ הרי היה צריך להתענות לשעות עכ"פ". הדברי מלכיאל מחדש, שאפילו אם נאמר שחיוב התענית בתשעה באב "נדחה" הוא בגדר תשלומין לחיוב התענית שהיה אמור להיות בשבת, קטן שהגדיל בעשירי באב חייב מלהתענות בו – מכיון שבתשעה באב, זמן חיוב התענית, היה חייב להתענות, ורק הקלו עליו שאינו צריך להתענות בכל היום, אולם על כל פנים הוא חייב להתענות "שעות", ולכן צריך להשלים את חיובו ביום ראשון. וברור איפוא בדבריו, שיש לחנך קטן להתענות "שעות" בתשעה באב.

• גם בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סימן שסג) הסתפק בנדון קטן שהגדיל בתשעה באב "נדחה", וכתב סברא לחייבו בתענית "כיון דגם קודם שנתמלא ונעשה בן י"ג שנים הרי חייב משום חינוך, א"כ לא נדחה לגמרי, ומבואר ברש"י (סנהדרין מז, ב ד"ה הואיל ונדחה) דהיכא דלא נדחה לגמרי, לא שייך לומר הואיל ואידחי אידחי והכי נמי בזה". ומבואר בדברי המהרש"ם כסברת הדברי מלכיאל, שמכיון ומוטל על קטן חיוב להתענות בתשעה באב, וחיוב זה לא נדחה, עליו להשלימו ביום ראשון.

• בספרו דעת תורה (סימן תקנ סוף ס"א) המהרש"ם הביא בשם הרב גור אריה שכתב "דין קטנים בתענית תשעה באב, נראה לי שהוא שוה לדין יום הכפורים, כדאמרינן עוברות ומניקות וכו' בתשעה באב, כדרך שמתענות ומשלימות ביום הכפורים, ואיתא נמי פרק מקום שנהגו אין בין תשעה באב ליום הכיפורים, אלא שזה

ספקו אסור וזה ספקו מותר". הרב גור אריה השווה בין מניקות והמעוברות לקטנים, ונקט שכשם שהמניקות והמעוברות חייבות להשלים את התענית, כך גם קטנים חייבים להשלים את תענית תשעה באב. והביא ראיה נוספת מכך שהגמרא מנתה הבדל אחד בין יום הכיפורים לתשעה באב "שזה ספקו אסור וזה ספקו מותר", משמע שלשאר הדברים אין הבדל בין יום הכיפורים לתשעה באב, ואי לכך יש להשוות ביניהם גם לענין חינוך קטנים להתענות.

אמנם כבר תמה הציץ אליעזר (ח"ט סימן כז אות ב) על דברי המהרש"ם: "דאיה מצינו דין כזה בשו"ע שבתשעה באב חייב קטן שלא נמלאו לו י"ג שנה להתענות משום חיוב חינוך, דין כזה מצינו רק לגבי יום הכפורים כפסק באו"ח (סימן תרטז סעי' ב), אבל לגבי תשעה באב לא נזכר בשו"ע מחיוב כזה כלל. ואדרבא האליה רבה (בסי' תרמט ס"ק ג) מדגיש לכתוב דאין להם להתענות אלא לתינוקת בת י"ב שנה ויום אחד ותינוק בן י"ג שנה ויום אחד, וכ"כ הפרי מגדים (סי' תקנ בא"א סק"ב), ומובא בביאור הלכה (ריש סי' תקנ), וכ"כ גם החיי אדם (בסי' קלג סעי' ו) ומשנ"ב (שם ס"ק ה). עיין שם, וא"כ הרי נפל לבירא כל דבר סברת חיובו של המהרש"ם בזה". ומתוך כך הוא מסיק לנדון קטן שהגדיל בתשעה באב "נדחה", כי "דברי המהרש"ם בתשובה מרפסין איגרא, ואין לפי ענ"ד בדבריו כל בסיס לחיובא בתענית של הבר מצוה הזה שנמלאו לו י"ג שנים ויום אחד ביום התענית הנדחה".

ובשו"ת באר משה (ח"ח סי' צה אות ג) תמה על דברי הרב גור אריה: "והראיה שכתב ממעוברות ומניקות שמתענות בתשעה באב, אין צל ראיה, דהלא איירי בגדולים שחייבים מעיקר הדין, רק היה הוא אמינא שמעוברות ומניקות יפטרו, קמ"ל דקיימא לן שחייבות,

ומה שייכות להן לקטנים. וראיתו השניה מפרק מקום שנהגו, עוד יותר תמוה, דבודאי הש"ס לא קאמר אין בין תשעה באב ליום הכיפורים אלא שזה ספקו אסור וזה ספקו מותר, רק לגבי גדולים דמינייהו ועליהו קאי, אבל מקטנים מאן דכר שמייה".

לסיכום: לדעת השו"ע והרמ"א, מהר"ם חביב, המג"א, הפרי מגדים, החיי אדם והמשנה ברורה, בתשעה באב אין חיוב לחנך את הקטנים להתענות. אך הוסיף המשנה ברורה כי "הקטנים שיש להם דעת להתאבל, אף על גב שאין מחוייבין לחנכם אפילו בן שתים עשרה שנה ואפילו בתענית שעות, מכל מקום ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או שאר מאכל פשוט לפי התינוק, כדי שיתאבלו עם הצבור". לעומתם, לדעת הבית הלל, הדברי מלכיאל, המהרש"ם הרב גור אריה ורבי יעקב עמדין, יש חיוב לחנך קטנים להתענות "שעות" בתשעה באב.

- 1 -

חינוך קטן להתענות בשאר תעניות - צום גדליה, עשרה בטבת ו"ז בתמוז

במסכת סופרים (פרק יח משנה ה) מובא: "וכן היה מנהג טוב בירושלים להתענות בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום, בן אחת עשרה שנה עד עצם היום, בן שתים עשרה להשלים". ומשמע כי בירושלים היה מנהג שהקטנים צמים בתעניות, אולם אין זו חובה לחנך את הקטן להתענות. ברם הגר"א גרס בנוסח המשנה: "וכן היה מנהג טוב בירושלים לחנך בניהם ובנותיהם הקטנים להתענות ביום". ומשמע מהדגשת הגר"א שיש מצוה [ואולי חיוב] לחנך את הקטנים לצום, ומסתמת דברי המשנה "ביום צום", משמע שמדובר על כל התעניות.

אולם הפרי מגדים [הובא לעיל אות ד] כתב כי דין חינוך בתענית נאמר רק ביום הכיפורים ולא בשאר צומות. ועוד הבאנו [שם] את דברי הרמ"ע מפאנו, המג"א והמשנה ברורה, שכתבו שאין בצומות חיוב לחנך את הקטנים להתענות, אך "ראוי לחנכם שלא יאכלו רק כדי קיום הגוף לחם ומים או שאר מאכל פשוט לפי התינוק, כדי שיתאבלו עם הצבור".

והגר"ע יוסף כתב בספרו חזון עובדיה (תעניות עמ' סו) "הקטנים שהם בגיל פחות מבר מצוה אינם מתענים בצומות אלו, אפילו תענית שעות. ורק כשהגיעו למצוות, התינוק בן י"ג שנה ויום אחד, והתינוקת בת י"ב שנה ויום אחד, מתענים". ובהערות, כתב הגר"ע את המקורות להכרעה זו: "דווקא ביום הכיפורים שהוא

מצוה מן התורה, מצוה לחנכם [להתענות], אבל תעניות אלו שאינם אלא זכר לחורבן, ואנו מצפים לבנין בית המקדש במהרה בימינו, אין מקום לחנכם. ואע"פ שהרמ"ע מפאנו כתב שיש להאכילם לחם ומים בלבד, והוסיף על זה המג"א דהיינו דווקא כשיש בהם דעת להתאבל לא נהגו כן, וכמ"ש מרן החיד"א בברכי יוסף (סי' תקמט ס"א) [ומכל מקום נראה שיש למנוע מהם ממתקים ושאר תפנוקים]. וכן כתב הרב הלכה ברורה (ס"ק ב) והשיג על הרמ"ע מפאנו הנ"ל, וכתב ולא ידעתי מנין לו לומר כן, שהדבר פשוט דשאני תענית יום הכיפורים שהוא מצוה מן התורה, משא"כ תעניות אלו שהם מדברי סופרים, וגם למעשה לא נהגו כן.

- ז -

חינוך קטן לצום בתעניות שמתענים על צרות

השולחן ערוך כתב בהלכות תעניות (סימן תקעו סעיף יד) "תעניות אלו שמתענים על הצרות, אין מתענים בהם לא עוברות ולא מניקות ולא קטנים". וכתב בביאור הגר"א, "וכל שכן הוא, דהא אף ביום הכפורים אין מתענין". ואכן, המגן אברהם (שם ס"ק י) תמה על דברי מרן השו"ע: "צ"ע, דהא לעולם אין מתענים קטנים". כלומר, מדוע כתב מרן שקטנים אינם מתענים בתעניות ציבור, והרי זה דבר פשוט, ומה חידש בדבריו.

וביאר המג"א: "ואפשר דמיירי שהם בני י"ג, ואפילו הכי קרו להו קטנים

כל שלא הגיעו לגבורת אנשים, וכן נוהגים שאין גוזרים על פחותים מ"ח לזכר וט"ו לנקיבה". המגן אברהם למד בדברי השו"ע, שאפילו גדולים עד גיל י"ח לזכר וט"ו לנקבה אינם מתענים, ופשיטא שגם קטן מתחת לגיל י"ג וקטנה מתחת לגיל י"ב, אינם מתענים.

החיד"א בספרו ברכי יוסף (שם ס"ק יא) הסכים עם עיקר הדין של המג"א שקטנים אינם מתענים בתעניות ציבור, אבל אינו מסכים עם ביאורו של המג"א בדברי השו"ע ש"קטנים" שהכוונה לגדולים עד גיל ט"ו או י"ח, ולכן ביאר את דברי השו"ע באופן אחר: "קטנים ממש קאמרי, וכוונתם כלפי דביום הכיפורים בציר [פחות] מ"ב מתענה מדברי סופרים, ומבן תשע ועשר מתחילים לחנך לשעות, כדלקמן סי' תרט"ז, אמטו להכי קאמרי דבהני תעניות קטנים אין מתענין. כן נראה לי". לדעתו, החידוש בדברי מרן השו"ע שהקטנים לא מתענים בתעניות ציבור הוא, שאין ללמוד מיום הכיפורים לשאר הצומות שצריך לחנך את הקטנים להתענות "שעות", כשם שמתענים ביום הכיפורים.

נמצא כי גם לפי החיד"א, אין חיוב לחנך קטנים לצום בתעניות שמתענית על צרות.

אולם האליה רבה (שם ס"ק ז) כתב בביאור דברי השו"ע: "ולענ"ד אפשר דמיירי לענין חינוך שיאכלו רק לחם ומים". וכוונתו לומר, שיש חיוב לחנך את הקטנים להצטמצם באכילת לחם ומים - הדברים המינימליים הדרושים לקיום הגוף.

- ז -

חוב קמן בחינוך להתענות בתענית אסתר

בשלחן ערוך (או"ח סימן תרפו ס"ב) כתב: "מתענין ב"ג באדר", וטעם תענית זו מובא במשנה ברורה (ס"ב) כי בימי מרדכי ואסתר נקהלו ביום י"ג באדר להלחם ולעמוד על נפשם, והיו צריכים לבקש רחמים ותחנונים שיעזרם ה' להינקם מאויביהם. ומצינו כשהיו ביום מלחמה שהיו מתענים, שכן אמרו רז"ל שמשא רבנו ע"ה ביום שנלחם עם עמלק היה מתענה. ואם כן בוודאי גם בימי מרדכי היו מתענים באותו יום, ולכן נהגו כל ישראל להתענות ב"ג באדר, ונקרא תענית אסתר, כדי לזכור שהשי"ת רואה ושומע כל איש בעת צרתו כאשר יתענה וישוב אל ה' בכל לבבו, כמו שעשה בימים ההם".

וברמ"א הוסיף על דברי המחבר: "ותענית זה אינו חובה, לכן יש להקל בו לעת הצורך, כגון מעוברות או מניקות או לחולה שאין בו סכנה. ואפילו רק כואבי עיניים, שאם מצטערים הרבה לא יתענו, ויפרעו אחר כך. אבל שאר בריאים, לא יפרשו מן הציבור". והנה מרן השו"ע והרמ"א לא הזכירו מאומה מה דינם של קטנים בתענית אסתר, האם צריך לחנכם להתענות, או לא.

ובספר תורת המועדים (פורים, עמ' פו) כתב ידידי רבי דוד יוסף, רבה של הר נוף בירושלים: "קטנים פטורים מלהתענות

ובמשנה ברורה (סי' תקעו ס"ק לב) הביא את שתי הדעות: "כל שהם פחותים מי"ח לזכר וט"ו לנקבה אין גוזרים הצבור עליהם תעניות אלו כיון שאינם תעניתים קבועים [מג"א]. ויש אומרים דמה שאמרו ולא קטנים היינו דאין בהם מצות חינוך כמו ביום הכיפורים לקמן בסימן תרט"ז ס"ב. ומכל מקום נכון שיאכלו רק כדי קיום הגוף ולא להתענג באכילתם. והמג"א כתב דהמנהג שאין גוזרים תענית אלו על פחותים מי"ח לזכר וט"ו לנקבה".

- ח -

חינוך קמן בתענית בכורים בערב פסח

השלחן ערוך (או"ח סימן תע סעיף א) כתב: "הבכורות מתענין בערב פסח, בין בכור מאב בין בכור מאם". וברמ"א (ס"ב) הוסיף: "ונוהגים כשהאב בכור, האם מתענה תחת בנה הבכור כשעדיין קטן, ואם אין האב בכור, הוא מתענה בעד בנו [הקטן] עד שיגדל".

ונשאלת השאלה, מדוע לא מחייבים את הבכור הקטן לצום מדין חינוך, אפילו תענית שעות בלבד.

זאת ועוד, כיום שנהגו הבכורים להשתתף בסיום מסכת ולהיפטר מהתענית, כמובא במשנה ברורה (שם ס"ק י), יש לתמוה מדוע אין לחנך את הקטן להשתתף בעצמו בסעודת הסיום, כדי להיפטר מהתענית, וצ"ע.

אליהו והגר"ש ישראל: "ילדים קטנים [בנים עד גיל שלוש עשרה שנה ובנות עד גיל שתים עשרה שנה] אינם צריכים להתענות בתענית אסתר אפילו תענית שעות [היינו כמה שעות]. ומכל מקום, אותם ילדים המבינים את ענין התענית, ראוי לחנכם שלא יאכלו ממתקים וכדומה, אלא יאכלו רק דברים המזינים כדי לקיים את גופם".

בתענית אסתר, ואפילו תענית שעות אינם צריכים להתענות, ואפילו אם הגיעו לחינוך, כל זמן שלא הגיעו למצוות". וציין במקורות לפסק זה, את דברי הרמ"ע מפאנו והמשנה ברורה שהובאו לעיל [אות ו] בנדון קטנים בשאר התעניות, וכתב: "ודון מינה לענין תענית אסתר במכל שכן".

ובספר מקראי קודש (הלכות פורים פרק ג סע' ו) כתב הרב משה הררי בשם הגר"מ

ממוצא הדברים שנתבארו לעיל, נוכחנו לראות, כי ביום הכיפורים יש מצוה לחנך קטנים לצום.

בתשעה באב, נחלקו הפוסקים אם יש חיוב לחנך קטנים לצום.

בשאר התעניות – צום גדליה, עשרה בטבת וי"ז בתמוז, אין חיוב לחנך את הקטנים לצום, אולם לדעת המג"א והמשנ"ב ראוי לחנכם שיאכלו "לקיום הגוף בלבד". והגר"ע יוסף כתב שלא נהגו כן למעשה ואך ראוי למנוע מהם ממתקים ושאר תפנוקים.

בתעניות שמתענים בגלל צרות – לדעת המג"א אין הקטנים אינם חייבים לצום, אולם האליה רבה נקט שיש לחנכם להסתפק ביום זה בלחם ומים בלבד, ויש לבאר את יסוד מחלוקתם.

עוד נתבאר שבתענית אסתר ובתענית בכורים בערב פסח, לכולי עלמא אין חיוב חינוך קטנים לצום, ונשאלת השאלה מדוע, וצ"ב.

- י -

לביאת המשיח וקיום נבואתו של זכריה הנביא שכל הצומות יתבטלו לעתיד לבוא, כדבריו (ח, יט) "כֹּה אָמַר ה' צָבָא-וְת צוֹם הַרְבִּיעִי [י"ז בתמוז] וְצוֹם הַחֲמִישִׁי [תשעה באב] וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי [צום גדליה] וְצוֹם הָעֲשִׂירִי [עשרה בטבת] יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשֹׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים" – אין צורך לחנך קטן ולהרגילו בדבר שלא יצטרך כשיגדל.

בביאור הדברים נראה לחקור בטעם הסוברים שאין מצוה לחנך קטנים להתענות בתשעה באב ובשאר התעניות זכר לחורבן בית המקדש: האם בגלל שלא מחנכים קטן לאבלות ולדברי צער, או שהטעם הוא כי מצות חינוך נועדה להרגיל את הקטן לקיים את המצוות כראוי כשיגדל. ומאחר ואנו מצפים בכל יום

ועל פי זה יבוארו הדברים כמין חומר.

• חינוך קטן לצום בתעניות שמתענים על הצרות - נראה שטעם המג"א והברכי יוסף שאין מחנכים קטנים להתענות בתעניות על צרות הוא משום שאין מחנכים קטנים לדברי צער.

אולם אם הסיבה שאין מצות חינוך קטנים בתענית היא בגלל שאין לחנכו בתענית שעתידה להתבטל, סיבה זו שייכת רק בארבע תעניות שניתקנו זכר לחורבן בית המקדש, העתידות להתבטל במהרה בימינו. אך בתענית על צרות, שלא שייך טעם זה, אז ודאי ראוי לחנך את הקטן להצטער עם הציבור, וכמו שכתב האליה רבה שלפחות הקטנים יאכלו כדי קיום הגוף ולא להתענג באכילתם.

• חינוך קטן בתענית בכורים בערב פסח - לפי המבואר, מובן היטב מדוע לא מצינו חובת חינוך קטנים בתענית בכורות בערב פסח.

הן לפי הסיבה שאין מחנכים קטנים לדברי צער. והן לפי הטעם שאין מצות חינוך קטנים בתענית בגלל שאין לחנכו בתענית שעתידה להתבטל, אשר קשור גם בטעם תענית הבכורות בערב פסח "זכר לנס שניצולו ממכת בכורות", שהרי אמרו חז"ל "כל המועדים יהיו בטלין". ועוד אמרו במסכת ברכות (יב, ב) "תניא, אמר להם בן זומא לחכמים, וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח, והלא כבר נאמר (ירמיה טו, יד-טו) הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ

מצרים, כי אם חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה. אמרו לו, לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל לו".

ומאחר ולעתיד לבוא כל המועדים, ובכללם חג הפסח, יתבטלו, ונסי יציאת מצרים לא יוזכרו [לדעת בן זומא] או יהיו "טפלים" לנסים שיהיו בגאולה העתידה [לדעת בן זומא], נמצא שאין כל סיבה לחנך קטן לתענית שלא יהיו לעתיד לבוא, ולכן מרן השו"ע לא הזכיר דבר בענין חינוך קטן לתענית זו.

ולפי זה מתורץ מדוע אין לחנך את הקטן להשתתף בעצמו בסעודת הסיום, כדי להיפטר מהתענית, שהרי אינו חייב כלל בחינוך לתענית, ואם כן ברור שאין כל צורך לחנכו להשתתף בסיום שנועד לפוטרו מהתענית שהרי אינו חייב בה.

• חינוך קטן בתענית אסתר - בספרנו רץ כצבי - חנוכה ופורים (סימן כב) הבאנו את דברי מדרש משלי (פרשה ט) "כל המועדים יהיו בטלין, וימי הפורים לא יהיו נבטלין לעולם, שנאמר (אסתר ט, כח) וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם". אך לא התבאר במדרש האם גם תענית אסתר תעמוד במקומה לעתיד לבוא.

ובאוצר הגאונים (על מסכת מגילה אות לה) הובא תשובת רב שרירא גאון ורב האי גאון, שבשנה מעוברת יש לצום תענית אסתר גם באדר הראשון, אפילו

כשחוגגים את ימי פורים רק באדר השני. "והא דתנן קראו את המגילה באדר הראשון ונתעברה השנה, אין בין ארבעה עשר שבאדר הראשון לארבעה עשר שבאדר השני אלא מקרא מגילה ומתנות, הא לענין הספד ותענית, זה וזה שוין. וארבעה עשר של אדר הראשון אסורין בהספד ותענית, כשם שאסורין באדר השני, וי"ג של אדר הראשון נמי מתענין כ"ג של אדר השני". נראה מכך, שתענית אסתר איננה קשורה וצמודה לימי הפורים, שכן אפילו שפורים חוגגים רק באדר שני, מכל מקום תענית אסתר צמים גם באדר הראשון. ואם כן יכול להיות שלעתיד לבוא אמנם פורים לא יתבטל, מכל מקום תענית אסתר כן תתבטל.

מאידך, מדברי השולחן ערוך משמע שתענית אסתר קשורה היא

בקשר כל יפסק לפורים, שכן כתב (או"ח סימן תקנ ס"ד) "בשבת קודם לצום מכריז ש"ץ על הצום, חוץ מט' באב וצום כיפור וצום פורים". וביאר שם הגר"א: "כיון שברצו תליא ואינן קבועין". וכוונתו לומר, ד' תעניות אינם קבועין משום שהגמרא אומרת שרק אם רצו מתענים ועל כן יש להכריז על הצום בבית הכנסת, משא"כ בתשעה באב ויום הכיפורים, ולכן אין להכריז בתשעה באב וביום כיפור. וממשיך הגר"א ומבאר: "אבל תענית אסתר קבועה הוא כמ"ש הרמב"ם דברי צומות וזעקתם וכן כתב הראב"ד". ולכאורה משמע מדברי הגר"א שתענית אסתר היא צום "קבוע", ונחשבת כיחידה אחת הקשורה לפורים,

ואם כן גם לעתיד לבוא לא תתבטל כפורים.

וביארנו שיתכן ונחלקו בזה הרמב"ם והטור בסוף הלכות תעניות.

הרמב"ם (הלכות תעניות פרק ה הלכה יט) כתב: "כל הצומות האלו עתידין ליבטל לימות המשיח, ולא עוד אלא שהם עתידים להיות יום טוב וימי ששון ושמחה, שנאמר (זכריה ח, ט) פה אומר ה' צבא-ות צום ה'כייעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמצודים טובים והאמת והשלום אהבו". וכתב המגיד משנה: "כל הצומות עתידין ליבטל וכו' שנאמר (זכריה ח, ט) יהיה לבית יהודה לששון וכו' והאמת והשלום אהבו". ובהשקפה ראשונה כל המתבונן בדברי המגיד משנה עומד ומתפלא, מה הוסיף המגיד משנה על לשון הרמב"ם, לכאורה הוא מעתיק חלק מלשון הרמב"ם ולא מוסיף עליו כלום, וצ"ב מה פשר דבריו.

ונראה ביאור דבריו על פי מש"כ הטור (או"ח סימן תקפ) בסוף דבריו: "ולעתיד לבוא הקב"ה עתיד להפכם לששון ולשמחה דכתיב (ירמיה לא, יב) והפכתי אבלם לששון ונחמתיים ושמחתיים מיגונם, וכן יהי רצון במהרה בימינו אמן". וכאשר נדייק היטב, הרמב"ם מביא לגבי לעתיד לבוא פסוק בו נזכרים רק ד' הצומות, תשעה באב, י"ז בתמוז, עשרה בטבת וג' בתשרי, ולא נזכר בו תענית אסתר. אולם הפסוק שמביא הטור מתייחס לכל הצומות כולם, ובכלל צום תענית אסתר.

ומעתה אפשר לומר, שרצה המגיד משנה להדגיש את דברי הרמב"ם שהביא את הפסוק שמתייחס רק לד' צומות ובא למעט תענית אסתר – שלא תתבטל לעתיד לבוא, משום שהיא יחידה אחת עם ימי הפורים וכשם שימי הפורים לא יתבטלו כך גם תענית אסתר, ולהוציא מדברי הטור

שכל ימי התעניות יתבטלו ובכללם תענית אסתר.

נמצא כי השאלה, האם תענית אסתר תתבטל לעתיד לבוא, היא שורש מחלוקת הרמב"ם והטור בפסוקים שהביאו.

מעתה מובן מדוע אין חובה לחנך קטנים לצום בתענית אסתר. הן לפי הטעם שאין מחנכים קטנים לדברי צער. והן לפי הטעם שאין מצות חינוך קטנים בתענית בגלל שאין לחנכו בתענית שעתידיה להתבטל, ולכן לפי הטור שגם תענית אסתר תתבטל לעתיד לבוא, אין טעם לחנך קטן לתענית שלא יהיו לעתיד לבוא.

ברם נתחדש לנו כי לדעת הרמב"ם – **וכן נראה שנקט מרן השו"ע** – שתענית אסתר לא תתבטל לעתיד לבוא, יצטרכו לחנך קטן לצום בתענית אסתר, וצ"ע בדין זה למעשה.

סימן לד

קמן המסכך סוכת רבו וסוכת אביו

ענף ב - אב ורב החלוקים בדעותיהם - בקול מי ישמע הבן

נכדי יעקב פעניג, התבקש בערב חג הסוכות תשע"ז על ידי הרבי המלמדו תורה בבית הספר, לסייע לו בבניית סוכתו. לאחר שהקימו את הדפנות ועמדו להניח את הסכך, אמר הרבי, שאת הסכך יניח בעצמו הואיל ונכדי עדיין לא בגיל בר מצוה, ולא ראוי שקטן יסכך את הסוכה.

כעבור יומיים, ביקש חתני ר' מיקי (משה) פעניג, מבנו, נכדי יעקב ושכבר נתבקש קודם על ידי רבו, לסייע לו בבניית הסוכה בביתם. בעת שאביו ביקש ממנו לסייע בהנחת הסכך, אמר לו: "אבל הרבי שלי אמר לי שלא ראוי שקטן יסכך את הסוכה".

ומיקי השיבו, כי הוא סומך על הפוסקים שמתירים לקטן לסכך את הסוכה.

מעשה זה עורר את השאלה, מה היה צריך נכדי יעקב לעשות - האם עליו לפעול על פי הוראת רבו שאמר שאין ראוי לקטן לסכך לכתחילה, או לציית לדברי אביו שציווה עליו להניח את הסכך.

בטרם נשיב על השאלה, נעיין תחילה בסוגיית הגמרא ובדברי הפוסקים בנדון קטן שסיכר.

- א -

כהלכתה. מאי כהלכתה, אמר רב חסדא, והוא שעשאה לצל סוכה". ופירש רש"י: "אמר רב חסדא, האי כהלכתה דקאמר, הוא שמסוככת יפה, דמוכחא מלתא שעשייתה הראשונה לצל היתה ולא לצניעות בעלמא. דאף על גב דסוכה לשם חג לא בעינן, לשם סוכה בעינן, ולצל הוא דמיקריא סוכה, שסוככת מן החורב".

מבואר בגמרא שהחידוש הוא, שסוכת רקב"ש כשרה למרות "דלא קביעי", ופירש רש"י: "פעמים רועים כאן

במסכת סוכה (ח, ב) תנו רבנן: "גנב"ך, סוכת גוים, סוכת נשים, סוכת בהמה, סוכת כותים, סוכה מכל מקום, כשרה. ובלבד שתהא מסוככת כהלכתה. מאי כהלכתה, אמר רב חסדא, והוא שעשאה לצל סוכה. מכל מקום לאתויי מאי, לאתויי סוכת רקב"ש. דתנו רבנן, סוכת רקב"ש; סוכת רועים, סוכת קייצים, סוכת בורגנין, סוכת שומרי פירות, סוכה מכל מקום - כשרה, ובלבד שתהא מסוככת

- ב -

לְקַטֵּן "אֵין מַחֲשֶׁבָה"

אוֹלָם יתכן לחלק בין בניית סוכה על ידי אשה, לבין בניית סוכה על ידי קטן, על פי דברי הגמרא במסכת חולין (יג, א) "המעלה פירותיו לגג מפני הכנימה [תולעים המצויים בפירות] וירד עליהם טל, אינן בכי יותן. ואם נתכוון לכך, הרי הן בכי יותן. העלום חרש שוטה וקטן, אף על פי שנתכוונו לכך, אינן בכי יותן, מפני שיש להם מעשה ואין להן מחשבה". מהפסוק "כי יותן", נלמד שכדי 'להכשיר' פירות לקבל טומאה, צריך שיבואו עליהם משקין מדעתו של בעליהן [טל הוא אחד מ'ז' משקין ה'מכשירים' לקבל טומאה]. ולכן אם חרש, שוטה וקטן העלו את הפירות לגג והתכוונו שירד עליהם טל "אינן בכי יותן", ופירש רש"י: "שאינן מחשבתם מחשבה, והכשר במחשבה תלוי, והאי מעשה דעלייה לאו מעשה הוא, דמפני הכנימה העלום".

והיות ולהכשר סוכת גנב"ך נדרשת מחשבה שהסיכוך יהיה "לשם צל", נשים יכולות למלא תנאי זה במחשבתן, ואילו קטנים לא רשאים לעשות סוכה כי "אין מחשבתם מחשבה", וכפי שכתב בשו"ת שאלת שלמה (או"ח סי' צ) "נראה שקטן אסור לסכך סוכה של מצוה, דהא קיימא לן דאינה כשרה אלא בשעשאה לצל סוכה (סוכה ח, ב), ופירש רש"י לצל ולא לצניעות בעלמא, דלצל הוא דמקריא סוכה שסוככת מן החורב. וקיימא לן דקטן אין לו מחשבה אפילו מדרבנן, ואפילו

ופעמים רועים כאן כשאכלו את המרעה, וכן קייצים, כשיבשו הולכים להם וסותרים סוכתם". וסוכת גנב"ך כשרה למרות שגויים, נשים, בהמה וכותים "לאו בני חיובא נינהו" והם אינם חייבים במצות הסוכה.

דינים אלו נפסקו להלכה בשלחן ערוך (או"ח סי' תרלה סעי' א) "סוכה, אף על פי שלא נעשית לשם מצוה, כשרה. והוא שתהיה עשויה לצל, כגון סוכת אינו יהודי, נשים, בהמה, כותיים, רועים, קייצים, בורגנים, שומרי שדות". וכתב המשנה ברורה סימן (ס"ק ב) "בגמרא אמרינן דבארבעה ראשונים [גנב"ך] איכא ריעותא מחמת שאינם בני חיוב, וריעותא דרקב"ש הוא משום דלא קביעי, ואפילו הכי סוכתם כשרה". וכל זאת, כאמור, בתנאי שהסוכה נעשתה לשם "צל", כפי שנלמד מהפסוק (דברים טז, יג) "חַג הַסֻּכֹּת תַעֲשֶׂה לָךְ", וביאר המשנה ברורה (שם ס"ק א) "כלומר תעשה לשם סוכה להגן תחת צילה, דבשביל צל הוא דמקריא סוכה שסוככת מן החורב, ולאפוקי אם עושה אותה לצניעות בעלמא להשתמש שם לפעמים שלא יראו אותו, או לדור בה כל השנה, או לאוצר, דזה אינה בכלל סוכה".

נמצאנו למדים, כי סוכה שנבנתה על ידי מי שאינו בר חיובא, כגון גויים ונשים, כשרה, בתנאי שנעשתה לשם צל. ולפי זה נראה שגם סוכה שנבנתה על ידי קטן שאינו בר חיובא, כשרה.

מחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, מדאורייתא אין לו (חולין יג, א), ופירש רש"י ואפילו פירש ואמר לא מהני".

הדרך היחידה להכשיר סוכה שנעשתה על ידי קטן היא רק כאשר "גדול עומד על גביו" – משגיח ומלמד את הקטן מה צריך לעשות, כפי שכתב השאלת שלמה בהמשך דבריו: "רק כשגדול עומד על גביו ומלמדו לסכך לשם צל, נראה דכשר, כמו בגט, דתנן (גיטין כב, ב) הכל כשרים לכתוב את הגט ואפילו חרש שוטה וקטן, ואמר רב הונא והוא שפיקח עומד על גביו (שם כג, א)". ולפי זה ביאר השאלת שלמה מדוע לא הוזכר בבבלייתא שהכשירה "סוכת גנב"ך גם סוכת קטן "משום דביה אף כשעשאה כהלכתה לשם צל, פסולה, משום דקטן אין לו מחשבה. והא דלא חשבינן דכשר כשגדול עומד על גביו, משום דאם כן לא הוי דומיא דגנב"ך, דשם כשר בכל אופן שהוא".

ומבואר בדברי השאלת שלמה, שסוכה שסיכך אותה קטן, פסולה, אלא אם כן "גדול עומד על גביו" בשעת הסיכוך.

- ג -

בעשיית סוכה המחשבה ניכרת מתוך המעשה

מצד שני ניתן לומר שלקטן אמנם "אין מחשבה", אך יש לו "מעשה". דהיינו המעשה שלו נחשב, כדברי הפרי

מגדים (משבצות זהב סי' תרלה ס"א) "וקטן שעשה סוכה יש לומר כשרה, מעשה יש להן, עיין חולין (יב, ב) מעשה עם מחשבה". ולכן כאשר הקטן מסכך, יש לומר שזהו בגדר "מחשבה הניכרת מתוך המעשה". דהיינו מעשה הסיכוך מוכיח על המחשבה לכוין להניח את הסכך לשם צל. וכמו שביאר בשו"ת חלקת יואב (ח"א תנינא סימן ד) "עכו"ם או קטן שהניחו סכך על הסוכה, כשר לכו"ע, ואין צריך לחדש בה דבר כלומר, אין צריך לעשות פעולה נוספת ["חידוש"] של הנחת הסכך מחדש], ולא מביעא להרי"ף והרמב"ם דסברי דבית הלל [המכשירים סוכה "ישנה" שנבנתה יותר משלושים יום קודם החג] לא מצרכי חידוש כלל, אלא אפילו לשיטת התוספות והר"ן דגם לבית הלל מצרכי חידוש, מכל מקום אחר שכבר כתבתי למעלה בשם אור זרוע דהוא רק דרבנן ומחשבתו ניכרת מתוך מעשיו יש לו לקטן מדרבנן, כמבואר בש"ס חולין (יג, א) והנחת הסכך ודאי דהוי מחשבה ניכרת מתוך מעשיו".

הכרעת החלקת יואב להכשיר סיכוך על ידי קטן ללא צורך ב"חידוש דבר", עומדת בניגוד לדברי הט"ז שכתב (סי' תרלו ס"ק ג) "סוכת גנב"ך ורקב"ש, פשיטא דצריך גם כן לחדש, דודאי לא עדיף מסוכה ישנה דישראל". וגם הפרי מגדים, לאחר דבריו הנ"ל "וקטן שעשה סוכה יש לומר כשרה", סיים: "ועיין סימן תרלו (סעיף א) לענין לחדש בה דבר, וצ"ע". ונראה מדבריו שלמעשה אין להכשיר סוכה שקטן סיכך אותה ללא "חידוש דבר".

ובקוביץ הלכות סוכה (פ"א הערה לב) הקשה הגר"ש קמינצקי על החלקת יואב, שבגמרא בחולין מבואר שהדין שיש לקטן מחשבה הניכרת מתוך מעשיו, הוא מדרבנן, ולכן כשהקטן מסכך אינו יוצא ידי חובת קיום מצות סוכה מהתורה. ופירש בזה את דברי הפרי מגדים שנשאר ב"צ"ע" האם קטן רשאי לסכך "דס"ל

דכיון דכשמחשבתו ניכרת מתוך מעשיו אית ליה מחשבה מדרבנן, אם כן יש לומר דהוא הדין בסוכה, ורק מדרבנן מחמירינן דחשיב כמחשבה כפירש"י בחולין (שם ד"ה או דרבנן). ואם כן בנדון דידן אע"ג דמחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, אפילו הכי יש לומר דלא מהני להיחשב כסיכך לשם צל".

★ ★ ★

- ד -

קשירת ציצית ובניית סוכה על ידי מי שאינו מחוייב במצוה - נכרים נשים וקטנים

הרמ"א פסק (או"ח סי' תרמט סע' א) "לולב שאגדו כותי ועשאו, כשר כמו סוכת כותי". וכתב המגן אברהם (שם ס"ק ח) "משמע, דלכתחילה לא יאגדנו עכו"ם, כמ"ש סימן י"ד לגבי נשים. וצ"ע דהא קיימא לן לולב אין צריך אגד, ואם כן האגד אינו מן המצוה, ועיין בסוכה (יא, ב). וצ"ל כיון שהוא נוי למצוה חשוב כמצוה עצמו".

ביאור הדברים: בסימן י"ד - בהלכות ציצית, יש מחלוקת האם ציצית שנקשרה על ידי אשה, כשרה, או לא. והמג"א תלה זאת בשאלה נוספת, מהי הסיבה שציצית שנקשרה על ידי גוי, פסולה. והתשובה לכך היא במסכת גיטין (מה, ב) שתפילין שנכתבו על ידי גוי, פסולות, כי נלמד מהפסוקים "וקשרתם, וכתבתם", ש"כל שישנו בקשירה ישנו

בכתיבה", ולפיכך גוי שאינו מצווה על "וקשרתם" - הנחת תפילין, אינו רשאי לכתוב את התפילין. וכתבו התוספות (שם ד"ה כל) "מכאן אומר רבנו תם, דאין אשה אוגדת לולב ועושה ציצית כיון דלא מיפקדה". אשה אינה מחוייבת במצוות לולב וציצית, שהן מצוות עשה שהזמן גרמן, ולכן אינה יכולה "לעשותם" - לאגוד את הלולב ולקשור את הציצית.

אך התוספות הקשו על רבנו תם, מדברי הגמרא במנחות (מב, א) שציצית שנקשרה על ידי גוי, פסולה, כי נאמר (במדבר טו, לח) "דִּבְרֵךְ אֶל פְּנֵי יִשְׂרָאֵל... וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִת", ומפסוק זה נלמד "בני ישראל ולא בעובדי כוכבים". וטעם זה מתייחס רק לעכו"ם ולא לאשה, כפי שהסיקו מכך התוספות: "מכלל דאשה כשרה". וראיה לכך מדין סוכה שנבנתה על ידי אשה שאינה מחוייבת במצוה, ואף על פי כן כשרה (סוכה ח, ב). ומוכח איפוא, שאין פסול בקשירת ציצית ואגודת לולב על ידי אשה - וזאת בניגוד לדעת רבנו תם. וסיימו התוספות: "ודווקא בספר תורה ותפילין

ומזוזות דכתיב (דברים ו, ח-ט) וקשרתם לאות על ירך וכו' וכתבתם, דרשין הכי, כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה". אבל בשאר המצוות שנשים אינן מחוייבות בהן, כדוגמת לולב וציצית, אין כל פסול כשיעשו על ידי נשים.

לדלכה פסק מרן השו"ע (שם) כדעת התוספות והרא"ש: "ציצית שעשאן אינו יהודי פסול, דכתיב דבר אל בני ישראל לאפוקי אינו יהודי, והאשה כשרה לעשותה". והרמ"א הביא את דברי המהר"ם: "ויש מחמירים להצריך אנשים שיעשו אותה, וטוב לעשות כן לכתחילה". וטעמו של המהר"ם מבואר במשנה ברורה (ס"ק ב) "משום דהא דכתיב בני ישראל ועשו, משמע גם למעט בנות ישראל".

ואמנם על פי דברי הרמ"א שכתב להחמיר לכתחילה שלא לקשור ציצית ע"י אשה, כתב המגן אברהם בהלכות לולב "דלכתחילה לא יאגדנו עכו"ם, כמ"ש סימן י"ד לגבי נשים", וכפי שביאר המשנה ברורה (סי' תרמט ס"ק יד) את דבריו: "והטעם, דכל שאינו מחוייב בדבר אינו רשאי לתקנו, ומטעם זה גם אשה לא תאגוד הלולב לכתחילה" [ומה שמצאנו מפורש בגמרא שסוכך גנב"ך [נשים] כשרה, היינו בדיעבד, אבל לכתחילה, לא].

ומכאן כתב הבכורי יעקב (תרלה ס"ק ב) "ולכן נ"ל דמה דמכשרין כאן סוכת נכרי, דוקא העשויה כבר כשרה, אבל לכתחילה לא יסכך סוכתו ע"י נכרי ואשה וקטן פחות מ"ג [שהרי "כל שאינו מחוייב בדבר אינו רשאי לתקנו"]. וזה דוקא בסכך,

אבל בדפנות אין קפידא, דדפנות לא בעינן לשם סוכה ולא מקרי עשיה".

אולם יש לתמוה על הביכורי יעקב, אמנם נכרי "אינו מחוייב בדבר" ולכן אינו ראוי לקשור ציצית, אולם מדוע קטן לא יחשב כ"מחוייב בדבר" מדין חינוך. וכמו כן אשה אכן אינה מחוייבת במצוות עשה שהזמן גרמן, אבל לדעת הרמ"א ומנהג האשכנזים היא יכולה לברך על קיומן, והיא הרי מקיימת מצוה קיומית ואפילו מברכת על כך, ומדוע שלא תוכל לכתחילה לקשור ציצית ולאגוד לולב, וצ"ע.

- ה -

אין דין 'עשיה' בסיכוך הסוכה

לשיטתו של רבנו תם "דכל שאינו מחוייב בדבר אינו רשאי לתקנו", טעם זה הוא גם בסיכוך, הקשה הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, סוכות, פרק ח הערה 52) מדוע המשנה ברורה (סי' תרמט ס"ק יד) פסק כדעת רבנו תם שקטן לא יאגוד לולב לכתחילה, ולא הזכיר דבר בנוגע לקטן המסכך, ומשמע שקטן רשאי לסכך הסוכה, וצ"ע מה ההבדל.

ותירין הגרש"ז: "ואולי בסוכה מכשיר רבנו תם דלית ביה דין עשיה", וכפי שנקט הגרש"ז להלכה (שם סע' יג) "הונח הסכך על הסוכה מאליו, ולא ע"י מעשה אדם, אם היתה דעת הבעלים באותה שעה שיהא לצל, הסוכה כשרה" [בהערה יח, האריך להוכיח כן מדברי

הרמב"ם והשו"ע]. והסיק להלכה: "לפי האמור, נמצא דאם הונח הסכך מאליו, כגון שהרוח מפילה ענפי עץ על הסוכה, או שאדם אחר קוצץ ענפים ומפילם על הסוכה ללא כוונת סיכוך, או שהניחו את הסכך באמצעות מנוף אוטומטי וכדומה, ובעל הסוכה רואה ודעתו שתהיה לצל, הסוכה כשרה, הואיל ודעתו מתחילה שיהיה לשם צל". כלומר, בסוכה אין דין של "עשיה", ולכן קטן יכול לסכך. אולם בלולב יש דין שצריך "לאגוד", והאיגוד דורש מעשה, שקטן אינו יכול לעשות.

יפוד זה שאין דין 'עשיה בסיכוך הסוכה', מפורש גם בדברי האבני נזר (או"ח ס"ו תעה) שכתב: "ודאי הא דבעינן עשויה לצל, היינו משום דלא נקרא סוכה כשאינה עשויה לצל, כמו כלי אינו מקבל טומאה אלא כשעומד להשתמש, וכן אוכל כשעומד לאכילה, וכשאינו עומד לכך צריך מחשבה לכך לתשמיש ולאכילה. הכי נמי בסוכה כל שאינה עומדת לצל, אף שמוצל, לא מקריא סוכה. ועל כן כשלא עשאה לצל, אף שאחר כך חישב עליה לצל דהוה סוכה אחר כך, הוי תעשה ולא מן העשוי. כיון דבשעת עשיה היתה פסולה ומחשבה שאחר כך לא הוי מעשה אלא גרמא בעלמא. ואם כן במצוה את הקטן לסכך, כיון שבעל הבית חישב עליה בשעת עשיה לצל, דבשעת עשיה היתה סוכה עומדת לצל על ידי מחשבת בעל הבית, שפיר מועיל עשיית הקטן דאין צריך מחשבה כלל בסוכה".

ומעתה מובן מדוע רק בדיני ציצית ולולב כתב המשנה ברורה

להחמיר שקטן לא יקשור ציצית ולא יאגוד את הלולב, ובדיני סוכה לא החמיר המשנה ברורה לאסור לסכך על ידי קטן, כי אין דין 'עשיה' בסיכוך הסוכה. ולכן אם הגדול יודע שקטן מניח את הסכך לצל, הסוכה כשרה לכתחילה.

וכן הובא בספר שמעתתא דמשה (ס"י תרלה ס"א) בשם רבי משה פיינשטיין, שביאר "דגם לדעת המג"א שפירש דברי הרמ"א שלמחמיר שאשה לא תקשור ציצית לכתחילה מחמת שפסק כרבנו תם יש לומר דסוכה שאני, דרק בציצית ואגודת לולב, דעשיית הקשרים הוא עצם המצוה, דיש למעט נשים, דהתורה חידשה דלאחר שיש לך חפצא דמצוה של לולב, יעשה אגד, או לאחר שיש לך ד' כנפות, יעשה קשירת ציצית, ועל זה נאמר דבעינן דוקא מי שמחוייב בדבר. משא"כ לענין סוכה דמן התורה אין צריך לעשות מעשה המצוה כלל, שהרי אפילו אם מצא סוכת גנב"ך כשר, כיון שהוא עשוי לצל, הרי דעיקר חיוב התורה הוא לישב בסוכה שנעשה לשם צל. ואם כן אפילו אם אשה הניחה הסכך אין בכך כלום, שהרי במציאות יש לפנינו סוכה שנעשית לשם צל, וזה העיקר" – ולפי סברא זו, הוא הדין שגם קטן יוכל לסכך לכתחילה, כי בסיכוך הסוכה אין דין 'עשיה'.

ברם בקובץ הלכות סוכה (פ"א הערה לב) הביא את דברי האבני נזר וכתב: "הוא הדין אם נפל הסכך על הסוכה מאליה, ובאותה שעה חישב הבעלים שתהא לשם צל, הרי הסוכה כשרה". והוסיף:

לכתחילה, ודעתי העניה נוטה להחמיר לכתחילה".

וכן הובא בשם רבי שמואל קמינצקי בספר קובץ הלכות סוכה (פ"א ס"ע כו) "אין לסכך על ידי קטן, דקטן אין לו מחשבה. ובדיעבד אם סיכך ע"י קטן, צ"ע אם יכול לישב בה".

• המקילים - נראה מסתימת דברי המשנה ברורה, שרק בדיני אגד לולב, כתב להחמיר שקטן לא יאגוד לכתחילה, אולם לא כתב זאת בדיני סיכוך הסוכה, כביאורו של הגרש"ז אויערבך שקטן רשאי לסכך בסוכה כי "אין דין עשיה".

בחלקת יעקב [לעיל אות ג] התיר סיכוך על ידי קטן לכתחילה, כי מחשבתו לסכך לשם צל "ניכרת מתוך מעשיו". ועל פי דבריו כתב הגר"ע יוסף בחזון עובדיה (סוכות ע"מ סה) "אשה או קטן, אע"פ שהם פטורים ממצות הסוכה, מותרים לכתחילה לתת את הסכך על הסוכה, והסוכה כשרה אף לכתחילה".

ובקובץ הלכות סוכה (שם) כתב: "והגר"א הכהן פארכיימער העיר בזה שהגר"מ פיינשטיין התיר לכתחילה לסכך ע"י קטן".

• **יסוד מחלוקתם** - נתבאר לעיל בהרחבה, ומסוכם בקצרה בספר הסוכה השלם (מילואים לפרק יא ס"ע ט) "סיכוך על ידי קטנים, דנו הפוסקים משני צדדים: [א] מכח שיטת רבנו תם שאוסר לעשות ציצית ולאגוד לולב מטעם דכל שאינו מחוייב במצוה,

"וכבר נתבאר דדעת מורי ורבי [הגר"ש קמינצקי] לפסול בכהאי גוונא, דלא מקרי לשם צל [שלא דעת הגרש"ז אויערבך, המובאת לעיל]. ואם כן הוא הדין בקטן לא מהני בכהאי גוונא".

- ו -

קטן פחות מגיל י"ג שסיכך - הלכה למעשה

• **המחמירים** - הבכורי יעקב [לעיל אות ד] כתב שלכתחילה קטן פחות מגיל י"ג לא יסכך את הסוכה.

וכן הובא בספר הליכות שלמה (סוכות, פרק ח הערה 52) שלמרות שהגרש"ז ביאר את טעמם של המקילים בזה, אולם "בבית רבנו [הגרש"ז אויערבך] דקדקו שלא יסכך קטן את הסוכה" [וראה לקמן, שגם החזון איש והסטייפלר החמירו שקטן לא יסכך לכתחילה].

ובספר אשרי האיש (הלכות סוכה סעיף לב) הובא בשם הגרי"ש אלישיב "לכתחילה אין לעשות את הסוכה ע"י אשה, קטן או נכרי. ובדיעבד, אם עשאו כשרה. וכשקטן הניח הסכך, ראוי לנענעו קודם החג".

וכן הורה למעשה בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' קסה) "ואשר שאל לענין קטן אם יכול לסכך לכתחילה, עיין תשובת אבני נזר (או"ח סי' תנב) שנוטה להקל, ועי' בביכורי יעקב (סי' תרלה ס"ק ב) שנוטה להחמיר

הגדולים, והסתפק מרן על כשרות הסכך, ולמעשה הגביהו את הסכך וחזר וסכך גדול".

ובן הביא בספר הסוכה (מילואים לפרק יא אות י) "שמעתי מעשה רב במרן הגר"ח הלוי [סולובייצ'יק מבריסק] שפסל סוכה שסיכך אותה גדול שלא הביא ב' שערות, ולא סמך על "חזקה דרבא" כי אמר שזה נוגע לדאורייתא. ופעם אחת אירע הדבר אצלו למעשה, והגר"ח לא רצה לישב ולאכול או לישון בסוכה זו".

ובשו"ת ויען דוד (או"ח ח"ד סימן צה) ביאר שיסוד המחלוקת האם בן י"ג שלא ידוע אם הביא ב' שערות מותר לו לסכך, תלוי בשני הטעמים שנתבארו לעיל, מדוע יש להחמיר שקטן לא יסכך לכתחילה: "דלטעם דממעטין קטן מכתבת ספר תורה ותפילין מ"וקשרתם וכתבתם", אם כן בסוכה יש לומר דפסול רק מדרבנן. משא"כ אם הפסול מחמת שאינו יכול לכוון, ונמצא שאין הסוכה עשויה לצל, דפסול מן התורה. והנפקא מינה לגדול בשנים ואין ידוע אם הביא סימנים, דבדאורייתא לא סמכינן אחזקה דרבא".

ב"לומר, כאשר לא ידוע אם בן י"ג הביא ב' שערות, סומכים על "חזקה דרבא", שכל הנראה הביא ב' שערות, רק לקיום מצוות מדרבנן ולא לקיום מצוות מדאורייתא. ולפיכך לדעת המחמירים שקטן לא יסכך מכח שיטת רבנו תם שאוסר לעשות ציצית ולאגוד לולב מהסיבה שכל שאינו מחוייב במצוה אינו יכול לעשות,

אינו יכול לעשותו [ונחלקו האם יש לומר שקטן לא יסכך כיון שאינו מחוייב בדבר, או שיש לחלק ולומר שקטן רשאי לסכך לכתחילה היות ואין בסוכה דין 'עשיה']. [ב] מכח דין "סיכוך לשם צל", דקטן אין לו מחשבה, ולענין זה מסתפק הפמ"ג משום דמחשבתו ניכרת מתוך מעשיו".

- ז -

קטן בן י"ג שלא ידוע אם הביא ב' שערות - הלכה למעשה

הרב מילר, ראש הכולל בטורונטו, כתב בספרו שושנת ישראל (פ"ב סעיף כט) "בחור בר מצוה, מותר לסכך לכתחילה, אף שלא נבדק אם הביא ב' שערות". וציין לדברי הפרי מגדים (סי' יד ס"ק ג) שכתב בהלכות ציצית, שהיות ובדיעבד כשר גם בקטן, אין להחמיר בבחור בן י"ג שלא נבדק אם הביא ב' שערות אף לכתחילה - ומדבריו בהלכות ציצית נלמד להלכות סוכה.

אולם בספר ארחות רבנו (ח"ג עמ' רכ) כתב: "מו"ר [הסטייפלר] הקפיד שלא יניח סכך רק אחד שיש לו זקן עליון, והקפיד בכך גם על השחרת תפילין ורצועות, ועשית ציצית, וכן בעסק המצות, בכל אלה הקפיד מו"ר שיעשה את זה אחד כזה שיש לו כבר זקן עליון. וסיפר לי הגר"ח קנייבסקי, הוי עובדא בקטן [כמדומה שהיה גדול מחזקה דרבא אבל לא היה לו עדיין זקן עליון] שזרק גם כן ענפים על סוכתו של מרן החזון איש יחד עם

חומרא זו היא רק מדרבנן, כי מקור דין זה מהתורה נאמר בכתיבת ספר תורה ותפילין, ואילו בסוכה זו חומרא מדרבנן. והיות וזו חומרא רק מדרבנן, ומהתורה כבר יצא ידי חובה, סומכים על "חזקה דרבא" לקיום המצוה מהתורה. מה שאין כן לדעת

המחמירים שקטן לא יסכך מכח דין "סיכוך לשם צל" כי לקטן אין מחשבה, אז הפסול הוא כבר מהתורה, כי מדרבנן הרי לקטן יש מחשבה. ורק מהתורה לא סומכים על "חזקה דרבא", ולכן אין לתת לבן י"ג שלא ידוע אם הביא ב' שערות לסכך את הסוכה.

★ ★ ★

- ח -

מצות חינוך - על האב או על הקטן

ונראה לענ"ד כי השאלה האם קטן רשאי לסכך, תלויה בחקירה בגדר מצות חינוך, האם הקטן אינו בר חיובא כלל, וחייב מצות חינוך הוא על האב להרגיל את בנו במצוות. או שהקטן עצמו מחוייב במצוות מדרבנן ואביו רק מסייע לו לקיים את חובתו "להתחנך". בספרנו רץ כצבי (ירח איתנים סימן כד) הרחבנו בביאור הענין, והבאנו את דברי הקהילות יעקב (סוכה סימן ב) והגר"ש אלישיב (הערות על מסכת סוכה דף ב ע"ב) שכתבו שנחלקו בזה רבותינו הראשונים.

רש"י בברכות (מח, א עד שיאכל) כתב כי קטן "אפילו מדרבנן לא מיחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכי". וכן מבואר בחידושי המאירי ובריטב"א במגילה (יט, ב). ובר"ן בקידושין (לא, א) שכתב "דקטן אינו מחוייב בדבר כלל דלאו בר חיובא הוא, ומצוה דחינוך עליה דאבוה רמיא". ומפורשת בזה שיטת הראשונים, שקטן אינו מחוייב כלל במצות חינוך, והחוב מוטל על האב.

אולם התוספות בברכות (מח, ב ד"ה עד שיאכל) כתבו על דברי רש"י: "דוחק לומר בקטן שהגיע לחינוך קרי אינו מחוייב מדרבנן, דאם אינו מחוייב אפילו מדרבנן אם כן אינו פוטר את אביו". כלומר, אם הקטן אינו בר חיובא כלל אפילו מדרבנן, אם כן היאך הוא מוציא את אביו ידי חובה כאשר אביו אכל פת בשיעור שמחוייב בברכת המזון מדרבנן. ומסקנת התוספות שם שקטן נחשב בר חיובא מדרבנן. וכן דעת בעל המאור במסכת מגילה.

והנה בשו"ת התעוררות תשובה (סימן תכב) דן האם סוכה שנעשתה ע"י קטן היא "מוקצה" למצותה ואסור לסותרה. וכתב לתלות זאת במחלוקת רש"י (סוכה מו, ב ד"ה תינוקות) ותוספות (שם מה, א ד"ה מיד) האם אתרוגי קטנים מותרים מטעם שלא הוקצו למצוה גמורה: "רש"י לשיטתיה במסכת ברכות (מח, א ד"ה עד) דסובר דקטן שהגיע לחינוך לא מקרי מחוייב דרבנן, דעל אביו איכא חיוב לחנכו, אבל על הקטן עצמו אין שום חיוב ואינו עושה בזה מצוה, משום הכי לא נאסר אתרוגיהם וסוכתם. אבל לפי משמעות התוספות (שם ד"ה עד, וטו, א ד"ה ר"י) שקטן עצמו מחוייב מדרבנן,

הוא הדין הקטן עושה מצוה באכילתו בסוכה, ואסור לאחרים ג"כ הסוכה ונויה".

ובהגהות עקבי סופר (שם) כתב: "אלא דצ"ע בכלל אם סוכת קטן נאסר, דהרי איסור הנאה מסוכה יליף לה בגמרא (שם ט, א) מהיקשא דחגיגה, דכשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על הסוכה. ואם כן אפשר לומר דכמו שאינו מועיל הקדשו של קטן, הוא הדין שע"י ישיבתו של הקטן אינו חל קדושה על הסוכה". ומאידך גיסא כתב העקבי סופר שיתכן "דשאני סוכה דהקדש בא מעצמו ע"י הישיבה", ואם כן הסוכה כבר קדושה מאליה.

ואם כן חשבתי לומר בנדון סיכוך הסוכה על ידי קטן, אם מצות חינוך מוטלת על האב, ברור שבמעשה הקטן כאשר דין חינוך נובע מכח המצוה של האב, דעתו של האב נחשבת כמחשבה לצל בעשיית הסוכה, ומעשה הקטן בסיכוך מצטרף עם מחשבתו של האב, ולכן יכול הקטן לסכך. אך אם מצות חינוך מוטלת על הקטן, הרי שלא ניתן לצרף את מחשבתו של האב עם מעשה הקטן, ומחשבת הקטן אינה נחשבת כמחשבה לצל, ולכן יש לפסול את הסיכוך.

- ט -

קדושת סוכה בסוכת קטן

עוד נראה לענ"ד כי המחלוקת האם קטן רשאי לסכך, תלויה בשאלה האם יש מצוה בעשיית סוכה.

בספרנו רין כצבי (ירח איתנים סימן כד) הזכרנו את דברי החלקת יואב (או"ח סימן תכט) שהוכיח מדברי הגמרא בסוכה (ח, ב) "סוכת גנב"ך כשרה", שאין מצוה בעשיית סוכה אלא די בעצם היות לו סוכה כשרה. והאבני נזר חלק על כך וכתב: "ודאי מסברא היה נראה כן, אבל מה נעשה דלשון המשנה בשבועות (כט, א) נשבע לבטל את המצוה שלא לעשות סוכה". ומפורש בלשון המשנה כי עשיית הסוכה היא מצוה [ועל הראיה מסוכת גנב"ך, שאין מצוה בעשיית סוכה אלא די בעצם היות לו סוכה כשרה, השיב המועדים וזמנים (ח"א סימן פ) שלמרות שיש מצוה בעשיית הסוכה, אין זה מעכב אפילו מדרבנן, וזוהי רק "מצוה בעלמא" לכתחילה. ולכן מעיקר הדין סוכה שעשאוה גנב"ך כשרה, אלא שלא קיימו בעשייתה את ה"מצוה בעלמא" שיש בעשיית הסוכה].

במסכת סוכה (ט, א) מובא: "ר' יהודה אומר כשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על הסוכה שנאמר חג שבעת ימים לה', מה חג לה' אף סוכה לה'" [ומהיקש זה נלמד בסוגיא שעצי סוכה אסורים בהנאה כל שבעה]. ובשלמי שמחה (ח"א סימן מב) הביא מדברי רבי מנחם זעמבא שהוכיח כי "שם שמים של הסוכה חל בשעת העשייה". ולכן יש מצוה בעשיית הסוכה, כי היא קובעת את החלת שם שמים וחלות הקדושה על הסוכה.

וכן משמע באבני נזר (או"ח סימן תנט) שכתב "כשעושה לשם סוכה, נתקדש בשעת עשייה, מה שמקדשו חשיב מצוה שעל כן

העשיה היא רק "הכשר מצוה", ולא המצוה עצמה.

והנה אם נאמר כדברי האבני נזר, שהעשיה היא זו שמקדשת את הסוכה, ודאי קטן אינו יכול לסכך, כי העשיה חייבת להיעשות על ידי מי שיכול לקדש. וכדברי הגמרא בסוכה "כשם שחל שם שמים על החגיגה כך חל שם שמים על הסוכה". וכשם שקטן אינו יכול להקריב קרבן חגיגה, כך אינו יכול לקדש את הסוכה. ברם אם האכילה והשיבה בסוכה היא המקדשת, אז הקטן יהיה רשאי לסכך.

אמנם מכאן נראית סתירה לכאורה בדברי האבני נזר, שהרי לעיל [אות ה] נתבאר שקטן רשאי לסכך על דעתו של גדול, היות ואין דין 'עשיה' בסיכוך הסוכה, ואילו כאן משמע שעשיית סוכה היא המקדשת ולכן קטן אינו רשאי לסכך, וצ"ע.

צריך לקדשו". ובספר שלמי שמחה (ח"ד סי' כט) הוסיף על פי המבואר לעיל: "דעשיית הסוכה הוי מצוה משום דעל ידי העשייה הסוכה מתקדשת, ושוב אם הסוכה מתקדשת ע"י עשייה אז עשייה הוי מצוה, דהא עשייה זו מביאה לידי קדושה, ודבר שמביא לידי קדושה בודאי הוי מצוה".

אולם השלמי שמחה עצמו דחה זאת כי: "הנה כל זה ניחא אם נימא דעשייה היא המקדשת, אולם אם נימא דאכילה ושיבה בסוכה הם המקדשים אותה ומביאים את השם שמים, ועשייה הוי רק הכשר למצוה, שוב לא שייך לומר סברת האבני נזר". כלומר, סברת האבני נזר שיש מצוה בעשיית הסוכה, מבוססת על ההנחה שקדושת הסוכה נובעת מעשייתה. ולכן אם נאמר שהקדושה לא נובעת מעשיית הסוכה אלא מהאכילה והשתיה בה, נמצא כי

ענף ב - אב ורב החלוקים בדעותיהם - בקול מי ישמע הבן

ממוצא מחלוקת הפוסקים שנתבארה לעיל, האם קטן רשאי לסכך לכתחילה, נדון שוב במעשה שהיה, כשרבו של נכדי יעקב פעניג, ביקש ממנו שלא יסייע בסיכוך סוכתו, כי קטן אינו מסכך לכתחילה. ואילו כאשר יעקב סייע בבניית הסוכה בביתו, נתבקש מאביו לסכך את הסכך. ונשאלה השאלה, האם היה צריך לפעול על פי הוראת רבו שאמר שאין לקטן לסכך לכתחילה, או לציית לאביו שביקש ממנו להניח את הסכך על הסוכה.

- י -

תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם, שכל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית עבר לא נענש". יעקב אבינו, נענש על כך ששהה בבית לבן הארמי בדרכו לבית מגורי אביו עשרים ושתים שנה, ולא קיים מצות כיבוד אב ואם. אך לא נענש על ארבע

תלמיד שחשקה נפשו בתורה אינו צריך לשמוע בקול הוריו

במסכת מגילה (טז, ב) "אמר רבה אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא, גדול

תלמוד תורה קודם לכיבוד אב ואם, אולם לאמיתו של דבר עדיין אין בכך מענה לשאלתינו, שהרי הן לדברי הרב והן לדברי האב יש מקור בהלכה, אלא שהרב נוקט כדעת המחמירים והאב כדעת המקילים, והשאלה הנדונית לפנינו עתה היא האם על התלמיד-הבן לשמוע בקול רבו המחמיר או בקול אביו המינקל.

- יא -

כבוד אביו מול כבוד רבו - מי קודם

במסכת בבא מציעא מפורש במשנה (פ"ב משנה יא) "אבדת אביו ואבדת רבו, של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה ורבו שלימדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא". ואולי מכאן נוכל להסיק שיש עדיפות לרב על פני האב, ולכן התלמיד-הבן צריך לשמוע בקול רבו ולא בקול אביו.

בענין זה אציין כי נכדי יונתן, הלומד בישיבה בלוס אנג'לס, התלבט מה עליו לעשות בראש השנה. מחד גיסא, הנהלת הישיבה מקפידה מאד שכל התלמידים יתפללו בישיבה. אולם מאידך גיסא, אביו, בני אלי, משמש כבעל תפילה בבית הכנסת שבו אנו מתפללים - 'ישראל הצעיר' דהנקוק פארק, ונכדי רצה לכבדו ולהתפלל במחיצתו. וכדי שלא לפגוע בכבוד רבותיו מחד גיסא - אם לא יתפלל בישיבה, וכן שלא לפגוע בכבוד אביו - אם יתפלל בישיבה, ביקש מרבו רשות ללכת להתפלל יחד עם אביו, וכך היה.

אלא שמסתבר כי עדיפות זו נובעת מדיני הכבוד שחייב לכבד את רבו וחייב

עשרה שנה שלמד תורה בבית מדרשם של שם ועבר. ומכאן למדו חז"ל, כי מצות תלמוד תורה חשובה יותר מכיבוד אב ואם.

והנה בשו"ת תרומת הדשן (סי' מ) נשאל "תלמיד רוצה לצאת ממדינתו, ללמוד תורה לפני רב אחד שהוא בוטח שיראה סימן ברכה לפניו, ויזכה בתלמוד ללמוד הימנו, ואביו מוחה בו בתוקף ואמר לו, בני, אם תלך לאותה מדינה שהרב שם, תצערני עד מאוד, כי אדאג עליך תמיד, חס ושלום פן תהא נתפש, או יעלילו עליך כמו שרגילים באותו מדינה. מה יעשה התלמיד, ישמע לאביו, או ילך כחפצו ללמוד תורה". ופסק תרומת הדשן "יראה, דאין צריך לשמוע כהאי גוונא לאביו".

ולכן פסק הגר"ע יוסף בשו"ת יחזה דעת (ח"ה סימן נו) "תלמיד שנפשו חשקה בתורה, וברצונו לעבור מבית הספר לישיבה קדושה שעוסקים בתורה בישיבה שלומדים בה תורה בכל שעות היום, אפילו אם הדבר הוא בניגוד לדרישת ההורים שרוצים שילמד בישיבה תיכונית, ואין בזה מצות כיבוד אב ואם, שגדולה מצות תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם, וכמו ששנינו (פ"א מ"א) ותלמוד תורה כנגד כולם. ומכל מקום אם הדבר אפשרי נכון להשתדל לעשות כן על ידי השפעה של רבנים חשובים ותלמידי חכמים על ההורים ולפייסם בדברים, כדי שהדבר יעשה גם ברצונם, ולהודיע גודל מצות תלמוד תורה וחשיבותה".

ומכאן למדנו כי מצות תלמוד תורה קודמת לחיוב לשמוע בקול ההורים. ולכאורה יש לשמוע לקול הרב, כי

לכבד את אביו, שאם יש "התנגשות" בין החיוב לכבד את אביו לבין החיוב לכבד את רבו, יש צורך להעדיף את כבוד הרב על פני כבוד האב. ברם בנדון דידן השאלה היא שאלה הלכתית – האם על התלמיד לנהוג כפי שאמר לו רבו או כפי שאמר לו אביו, ועל כן עדיין אין לנו ראייה.

- יב -

האם מותר לחלוק על רבו או על אביו בהלכה

במסכת קידושין (לב, א) מובא: "הרי שהיה אביו עובר על דברי תורה, אל יאמר לו אבא עברת על דברי תורה, אלא אומר לו אבא כך כתוב בתורה, כך כתוב בתורה". והלכה זו נפסקה בשו"ע (יורה דעה סי' רמ סע' יא) "ראה אביו שעבר על דברי תורה, לא יאמר לו עברת על דברי תורה, אלא יאמר לו אבא כתוב בתורה כך וכך, כאילו הוא שואל ממנו ולא כמזהירו, והוא יבין בעצמו ולא יתבייש. ואם היה אומר שמועה בטעות, לא יאמר לו, לא תתני הכי".

ובמקרה שהבן חולק על דעת אביו בהלכה, דן בשו"ת שאילת יעבץ (סימן ה) "האם מותר לבן ותלמיד לחלוק על אביו ורבו בהביא ראיות והוכחות לסתור דעת רבו ודבריו בדין ופסק הלכה". ולאחר משא ומתן בנדון, סיכם היעבץ את מסקנתו בקצרה: "[א] אין התלמיד רשאי לחלוק על רבו ולסתור דבריו דרך קיפוח וניצוח, אפילו בפלפול בעלמא. [ב] אבל אם אינו מתכוין לקנטר ולבייש את רבו, רשות הוא

להשיב עד מקום שידו מגעת, כדי להעמיד הדבר על בוריו ולברר האמת. [ג] בדבר הנוגע לדין והוראה, לא די שרשאי לגלות דעתו, וראיותיו לסתור דברי רבו, אלא חובה גם כן שלא ישתוק בכהאי גוונא מפני כבוד רבו, דכבוד תורה עדיף".

ואף שנפסק בשו"ע (שם סע' ב) "לא יסתור דברי אביו", כתב בשו"ת מנחת אלעזר (ח"ד סימן ו) להוכיח מדברי הגמרא בקידושין (ל, ב) "אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר (במדבר כא, יד) אַתְּ וְהָב בְּסוּפָה, אַל תִּקְרִי בְּסוּפָה אֵלָּא בְּסוּפָה", שאין כל איסור לבן ואביו, לתלמיד ורבו, להתווכח זה עם זה בהלכה "זה מקשה וזה מתרץ כדי להסיק מתוך ויכוח ההלכה אליבא דהילכתא, ובכהאי גוונא מותר לבן להקשות על אביו, ולא דמי להא דאמרינן לא יסתור דברי אביו". ומציין המנחת אלעזר "דהלוא מצינו בש"ס פעמים רבות אין מספר, רבי ואביו רבי שמעון בן גמליאל חולקים".

והיות ואין איסור "לא יסתור דברי אביו", כאשר שומע בקול רבו המחמיר שלא לסכך על ידי קטן, בניגוד לדעת אביו, שהרי מותר לבן להכריע בהלכה "בראיות והוכחות" גם בניגוד לדעת אביו או רבו. לפיכך, כאשר הבן שומע חידוש הלכתי מרבו, ואילו אביו אינו מסכים עם חידוש זה, ודאי רשאי הבן ללמוד את הסוגיא היטב ולהכריע בעצמו "בראיות והוכחות" כיצד לנהוג בהלכה.

אלא שבנדון דידן, בקטן שאינו בר מצוה, הרי אין לו דעה והבנה במחלוקת זו בין רבו לאביו האם מותר לקטן לסכך לכתחילה, וברור שאי אפשר מכאן להסיק מסקנא.

- יג -

הנהגת ההוראה בין כתלי בית הספר

להשלמת היריעה יש להוסיף, שאילו היה בא לפנינו מעשה בין כתלי בית הספר, כאשר רב מורה הלכה לתלמיד לא לסכך את הסוכה, והתלמיד מבקש לנהוג בניגוד לדעת רבו, בנימוק שאביו אינו מחמיר, היה אסור לבן לפעול בניגוד לדעת רבו. כי בין כתלי בית הספר רק דעת ההנהלה והמורים היא הקובעת, ולא דעת ההורים, ועל ההורים לקבל את החלטות ההנהלה והמורים ללא עוררין.

בהקשר זה יש לציין לדברי האגרות משה (י"ד ח"ג סימן עא) בנדון אשה שביקשה להכניס את בנה לבית ספר יהודי, בתנאי שלא ילבש ציצית: "הנכון בזה, דאף שודאי היה לן ללמד מה שאפשר עם הילד שאינו פושע כלום, והתורה שילמד והמצוות שיקיים בהשיבה, יש ודאי לקוות שעל ידי זה יתגדל גם ליהודי כשר. אבל

הוא רק ללמד עמו ביחידות, אבל לקבלו בהשיבה במקום שנמצאים הרבה תלמידים אי אפשר. כי אף אם הוא באופן שלא יתקלקלו אחרים על ידי זה, הוא קלוקל ממילא, שכל אחד ירצה לומר דעות בהלמוד ובהנהגה מכיון שעשו רצון מרשעת זו, כן יחשבו שיעשו רצון כל אחד שלדעתו אין ללמד זה, ואין לומר זה להילד, וגם ברוב הפעמים הוא קלוקל לתלמידים אחרים, ולכן אין לקבל לתלמיד כזה בהשיבה. ואף שידוע שלא תשכור עבורו מי שילמוד עמו בעצמו ויהיה ילד זה לבטלה והפקר, מכל מקום הפסד תלמידים האחרים והפסד הישיבה בכללה עדיף".

בדברים נחרצים אלו, קבע רבי משה בבירור שלהנהלת בית הספר אסור לאפשר בשום פנים ואופן, מצב שבו הורים מכתיבים לילדיהם לנהוג בניגוד להוראות ההנהלה. ולכן כשהנהלת בית הספר או הרב מחליטים לפסוק כשיטה אחת בהלכה, אין לתלמידים לנהוג בבית הספר בניגוד להוראה זו, אפילו אם בבית הוריהם אינם פוסקים על פי הוראת הוריהם.

אמנם כאמור לעיל, נדון דידן לא היה בין כתלי בית הספר, אלא בביתם של הרב ושל האב, לאחר שעות הלימודים.

סוף דבר: היות ובנדון דידן, נתבאר לעיל בענף א - שהשאלה ההלכתית האם מותר לקטן לסכך את הסוכה היא בדין "לכתחילה", ובדיעבד הסוכה כשרה. ומן הסתם, כשהקטן לא ישמע בקול אביו ויסרב לסכך את הסוכה, יגרום בזה צער לאביו. מסתבר איפוא, כי אין היתר "להדר" בדין "לכתחילה", כאשר מן העבר השני יש חשש איסור שיצער את אביו, ועל הילד לשמוע בקול אביו ולא לרבו.

סימן ז'ה

האכלת קטן מחוץ לסוכה

דין ספיה לקטן בביטול מצות עשה ובאיסור עשה

בחג הסוכות תשע"ה, התכנסו בני משפחת ידידי הר"ר יעקב מאיר (ג'ורג') מאנן, ומאחר ולא היה מקום בסוכה לכל בני המשפחה, נשאלה השאלה, האם מותר לבתחילה להושיב את הילדים הקטנים מחוץ לסוכה ולהאכילם שם.

בעקבות השאלה, ביררנו עם בני החבורה, האם מותר לגרום לקטן לבטל מצות עשה, כגון להאכילו מחוץ לסוכה או להטעימו לפני ששמע קידוש.

- א -

בו להפרישו (מאיסור דאורייתא); ולהאכילו בידים, אסור אפילו בדברים שאסורים מדברי סופרים.

ומעתה יש לדון האם אסור להאכיל קטן בידים רק איסורי לא תעשה [כגון נבלות ושקצים ודם], או שאסור גם להאכילו אוכל המבטלו מקיום מצות עשה, כגון להאכילו מחוץ לסוכה או להטעימו לפני ששמע קידוש.

בתרומת הדשן (סימן צד) כתב, כי בשאלה זו נחלקו שני התירוצים בתוספות ישנים ביומא, כדלהלן.

- ב -

במשנה, במסכת יומא (פ"ח מ"ד) מובא כי "התינוקות, אין מענים אותן ביום הכיפורים, אבל מחנכים אותם לפני שנה ולפני שנתיים, בשביל שיהיו רגילים

במסכת יבמות (קיד, א) דרשו חז"ל את הפסוק (ויקרא יא, מב) "לא תאכלום פי שקץ הם" - לא תאכלום, להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליספו [יאכילו] ליה בידים". ואת הפסוק (שם יז, יב) "כל נפש מכם לא תאכל דם" [קרא יתירה הוא דהא כתיבי אזהרות הרבה גבי דם, רש"י] - להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליספו ליה בידים". ואת הפסוק (שם כא, א) "אמר אל הכהנים בני אהרן ואמרתי אליהם לנפש לא יטמא בעמיו" [שתי אמירות הללו למה, רש"י] - להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליטמו להו בידים".

וכן נפסק בשו"ע (או"ח סימן שמג סע' א) שאסור להאכיל קטנים בידים בדברים אסורים: "קטן אוכל נבלות, אין בית דין מצווים להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור

במצוות". והקשו התוספות ישנים (יומא פב, א ד"ה בן שמונה) "ואם תאמר, הא דאמרינן בכל דוכתא קטן אוכל נבילות אין בית דין מצווים להפרישו, השתא חנוכי מחנכין אפרושי מאיסורא מיבעי". דברי המשנה שצריך לחנך קטנים לא לאכול ביום הכיפורים, לכאורה עומדים בסתירה להלכה שאין חיוב למנוע מקטן מלאכול מאכלים אסורים. התוספות ישנים תירצו שני תירוצים: "ואומר ה"ר אליעזר ממין דחינוך לא שייך אלא שיעשה מצוה ולא אפרושי מאיסורא. והא דקרינן הכא חינוך במה שמענין אותו ביום הכיפורים, אין זה אפרושי מאיסורא שמפרישין אותו מלאכול, אלא הוא חינוך שמחנכים אותו במצות ועניתם את נפשותיכם. ורבי אומר, דחינוך לא שייך אלא באב, אבל באדם אחר לא שייך ביה חינוך, הלכך נמי אין נזהרים להפרישו".

בתירויין הראשון של התוספות מבואר שאמנם אין חיוב לאפרושי קטן מאיסורא [אך אסור להאכילו בידים], אולם יש חיוב לחנכו לקיים מצות עשה, ולכן צריך למנוע מהקטן לאכול ביום הכיפורים כדי שיקיים את מצות "ועניתם את נפשותיכם". ולפי תירויין זה אין הבדל בין האב לכל אדם – המחוייבים לחנך קטנים לקיים מצוות עשה, ולכאורה הוא הדין שלכל אדם אסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה, כדי לחנכו לקיים את מצות אכילה בסוכה.

ובתירויין השני נקטו התוספות, שחיוב חינוך לאפרושי מאיסורא מוטל רק על האב. ולפי זה רק לאב אסור להאכיל את בנו מחוץ לסוכה, אבל לכל אדם אחר אין איסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה. וכפי שהשיב תרומת הדשן לשאלה: "קטן שאין לו אב והוא צריך לאמו, מחוייב במצות סוכה לאכול ולישן בה, או לאו". וכתב: "והשתא לדעת ר"י [התירויין השני של תוספות] קטן דלית ליה אב, ואם טורח לו לישן בסוכה, אין להזקיקו לכך. ובשם ה"ר אליעזר כתוב דדווקא במצות עשה חייב לחנכן ובמצות לא תעשה לא, ולהכי אין ב"ד מצווים להפרישו, והוא הדין האב. ולפי תירויין זה, אין לפטור קטנים שאין להם אב ממצות עשה דסוכה".

וממסקנת דברי התרומת הדשן נראה שהכריע להלכה כתירויין זה, ודחה את תירוצו של ר"י שחיוב חינוך מוטל רק על האב "דבריש פרק כיצד משתתפין מקשים התוספות (עירובין פב, א ד"ה קטן) התם היאך מערבים בשביל הקטן, למאן דאמר אין מערבין אלא לדבר מצוה. ומתרצים, דבקטן נמי איכא מצוה כדי לחנכו. והספר מוקי לה התם בקטן דליכא לאבוהי במתא, אלמא איתא לחינוך אפילו שלא באב". ומאחר ותירויין הר"י נדחה מסיק תרומת הדשן: "לכך אין להקל בפשיטות כלל". דהיינו שיש חובת חינוך גם על אחרים, ולכן אין לאפשר לקטן שאין לו אב [והוא צריך לאמו] לאכול מחוץ לסוכה.

- ג -

**נתינת מאכל לקטן מחוץ לסוכה -
האכלת קטן בידים מחוץ לסוכה**

בש"ע (או"ח סי' תרמ סע' ב) נפסק: "קטן שאינו צריך לאמו, שהוא כבן חמש כבן שש, חייב בסוכה מדברי סופרים, כדי לחנכו במצוות". והמג"א (ס"ק ג) הביא להלכה את דברי התרומת הדשן: "ואמו אינה חייבת לחנכו, כמ"ש או"ח סימן שמ"ג. אך יש אומרים שהבית דין מחויבים לחנכו. ולכן, אף על פי שאין אביו כאן, אין להקל שיאכל חוץ לסוכה, עיין סי' תרי"ו". ובמחצית השקל (שם) ביאר את דבריו, שמאחר והתרומת הדשן הכריע כתירוץ השני של התוספות ביומא "אם כן גם על הבית דין חל חיוב החינוך, ולכן כתב אף על פי שאין האב כאן אין להקל שיאכל חוץ לסוכה".

ומסיים המג"א: "ומכל מקום משמע דאחר לא יכול להאכילו בידים, כמ"ש סימן רס"ט". וביאר מחצית השקל: "רצונו לומר, נהי דזה במחלוקת שנויה בשני תירוצי התוספות הנ"ל, היינו דוקא אם רואה שהקטן אוכל חוץ לסוכה, אי צריכים למחות בידו, או אפילו ליתן לקטן מאכל חוץ לסוכה, והקטן ממילא יאכלנו חוץ לסוכה, כהאי גוונא למאן דאמר דאין מצות חינוך על הבית דין אפילו הקטן אוכל חוץ לסוכה, לא איכפת לן, דהא עכ"פ הוא נתן לו דבר היתר, דהא אפשר יאכלנו תוך הסוכה, ומה שהקטן אוכלו

חוץ לסוכה, קטן אדעתיה דנפשיה עבד, כן כתב מג"א לעיל סימן תרי"ו ס"ק ב, ע"ש. אבל אסור להאכילו בידים ממש חוץ לסוכה, דהיינו שיתן תוך פי הקטן, או אפילו יצוה לו לאכול חוץ לסוכה, זה לכולי עלמא אסור, דהוה ליה כאילו מאכילו נבלה בידים דאסור".

ומתבאר בדבריו שיש להבדיל בין נתינת מאכל לקטן מחוץ לסוכה, להאכלתו בידים מחוץ לסוכה. נדון נתינת מאכל לקטן מחוץ לסוכה, תלוי בשני החירוצים בתוספות ישנים, ויש סברא להתיר כי אין וודאות שהקטן יאכל את האוכל מחוץ לסוכה, ובהחלט יתכן שבסופו של דבר יכנס לסוכה לאכול בתוכה [ואם בסופו של דבר אכל את המאכל מחוץ לסוכה, "קטן אדעתיה דנפשיה עבד"]. אולם להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה אסור, גם אחר [דהיינו לא רק האב] לא יכול, כי הרי זה "כאילו מאכילו נבלה בידים דאסור".

ובא"י רבה (או"ח סי' שמג ס"ק ג) הביא ראיה לאסור להאכיל בידים קטן מחוץ לסוכה, מפסק השו"ע (שם סע' א) "להאכילו בידים, אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים", וכתב: "ולפי זה אסור ליתן לקטן לאכול חוץ לסוכה, דמה איסור דרבנן אסור [לספותו] מכל שכן מצות עשה דאורייתא".

וכן פסקו להלכה החיי אדם (כלל קמז סע' כה) "גם אחרים אסורים ליתן לו לאכול

חוץ לסוכה". והמשנה ברורה (סי' תרמ ס"ק ה) "ואם אין לו אב, יש אומרים דאמו ובית דין חייבים לחנכו. ולכולי עלמא אסור [לכל אדם] להאכיל לקטן בידים חוץ לסוכה, דהיינו ליתן לתוך פיו או לצוות לו לאכול". והוסיף בשער הציון (ס"ק ח) ולאפוקי כשמניח לפניו לאכול והוא אוכל מעצמו. אבל אביו מחוייב מחמת מצות חינוך למנוע אותו שלא לאכול חוץ לסוכה".

וכן פסק בערוך השלחן (סימן תרמ ס"ב) שהוסיף ותמה: "ולא ידעתי למה אין נזהרין בזה בזמנינו, ואולי מפני שבמדינתנו על פי הרוב הזמן קר בסוכות וקשה על הקטן לאכול בסוכה".

אמנם צ"ע בהבנת דברי המחצית השקל שהשווה אכילה מחוץ לסוכה לאכילת נבלה, שהרי אכילה מחוץ לסוכה היא ביטול מצות עשה, בעוד שבאכילת נבלה עובר על איסור לאו ואם כן כיצד ניתן להשוות ביניהם, וצ"ע.

- ד -

המג"א ציין בדבריו בהלכות סוכה, למה שכתב "בסי' תרי"ו", ונביא את הדברים.

בהלכות יום הכפורים (סימן תרטז ס"ב) פסק השו"ע "קטן בן תשע שנים שלימות ובן עשר שנים שלימות, מחנכים אותו לשעות". וכתב המגן אברהם

(ס"ק ב) "פירש ר"י, כל חינוך קטן לא שייך אלא באב, עי"ש בתוספות. ומכל מקום נ"ל דלא תתן [האם] להם לאכול [ואע"פ שאינה חייבת בחינוך הקטן], דהוי כמאכילו נבילות בידים. ולא דמי לסוכה שרשאים ליתן לו לאכול חוץ לסוכה, דהתם באכילה אין איסור והיא נותנת לו, ומה לה אם יאכל בסוכה או חוץ לסוכה, ואינה מחוייבת להכניסו לסוכה, משא"כ כאן דהאכילה בעצמה אסור, והוי כנותנת לו נבילה, אלא כשאוכל א"צ להפרישו, עיין סי' שמ"ג". ובמחצית השקל (שם) ביאר את דבריו: "שאני סוכה [מיום הכיפורים] דבאכילה אין איסור, ובאמת להאכיל קטן בידים חוץ לסוכה אפילו לאשה אסור, וכן כתב להדיא [המג"א] בסי' תר"מ".

נמצא לדרכו של המחצית השקל בהבנת וביאור דברי המג"א, שאין סתירה בין דברי המג"א בהלכות סוכה לדבריו בהלכות יום הכיפורים. המג"א הבדיל בין נתינת מאכל לקטן מחוץ לסוכה, שאין בה איסור, משום שאין וודאות שהקטן יאכל את האוכל מחוץ לסוכה, להאכלת קטן בידים מחוץ לסוכה, האסורה. ולאור חילוק זה פסק בהלכות יום הכיפורים שמותר לתת מאכל לקטן מחוץ לסוכה, היות ואין וודאות שיאכל את האוכל מחוץ לסוכה. ובהלכות סוכה פסק שאסור להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה, וכן בהלכות יום הכיפורים פסק שאסור להאכיל בידים קטנים ביום הכיפורים.

- ה -

**איסור ספיה לקטן - באיסור לאו ולא
בביטול מצות עשה**

אולם דברי המג"א תמוהים וסותרים לדבריו "בסי' רס"ט" - בהלכות קידוש בשבת, אליהם ציין בעצמו בהלכות סוכה ובהלכות יום הכיפורים.

בשו"ע (שם) נפסק: "נוהגים לקדש בבית הכנסת, ואין למקדש לטעום מיין הקידוש אלא מטעימו לקטן, דאין קידוש אלא במקום סעודה". ובבית יוסף (שם) הביא את תמיהת הראשונים, היאך מותר להשקות קטן ביין הקידוש, והרי "אסור לטעום כלום קודם שיקדש אפילו מים" (שו"ע או"ח סי' רע"א סע' ד). ומאחר ונפסק "ולהאכילו בידים, אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים" (שו"ע או"ח סי' שמג סע' א), נמצא איפוא, שבהטעמת היין עוברים לכאורה על איסור ספיה לקטן. ובהגהות מיימוניות (פרק כט אות מ) יישב את התמיהה: "שיכולים להשקותו לקטנים, דהא דאמרין בפרק חרש (יבמות קיד, א) דבידים לא ספינן להו איסורא, היינו נבלות וטרפות, ובהאי גוונא דנפקא לן מלא תאכלום (ויקרא י"א, מב). אבל קידוש היום מצות עשה הוא, ולא נפקא לן מהתם". ומבואר בדבריו כי איסור ספיה לקטן נאמר רק אם מאכיל את הקטן באיסור לאו, כנבלות וטרפות, ולא כשעל ידי האכלתו יבטל מצות עשה - טעימה קודם קידוש.

אולם חילוק זה תמוה, שהרי אם אסור לספות לקטן איסור דרבנן כל שכן

שאסור לספות לו איסור דאורייתא, ואע"פ שאין זה לאו אלא עשה, אין זה פחות מאיסור דרבנן שאסור לספות לקטן [כדברי האליה רבה, שהובאו לעיל אות ג].

- ו -

**באכילת דבר מותר בזמן אסור אין
איסור ספיה לקטן**

בתירויין קושיא זו כתב המג"א: "ויש חילוק בין אכילת איסור לאכילת היתר בזמן האסור, וכמ"ש התוספות בפסחים דף קו ע"ב".

כוונתו לדברי התוספות (ד"ה אשתלי) שביארו היאך רב ירמיה שכח וטעם לפני הבדלה, וקשה שהרי הקב"ה לא מביא תקלה אפילו לבהמתן של צדיקים (גיטין ז, ב) "דהכא שהמאכל מותר אלא שהשעה אסורה אין שייך להקשות". ומבואר בדברי התוספות שיש הבדל בין מאכל אסור בעצמותו ובין מאכל מותר בזמן אסור. ומדברי התוספות חידש המג"א בדיני איסור ספיה לקטן, שהאיסור להאכיל קטן נאמר רק בדבר האסור בעצמותו ולא בדבר מותר בזמן אסור.

לפי זה ביאר המג"א את הוראת השו"ע להתיר הטעמת קטן ביין לפני קידוש, שהרי טעימה קודם קידוש אינה אכילת דבר האסור בעצמותו אלא אכילת דבר מותר בזמן אסור, שלא נאמר בו איסור להאכיל קטן, ולכן מותר להטעים קטן מיין הקידוש בבית הכנסת.

- ז -

נתינת מצה לקטן בערב פסח ואוכל לפני התפילה

לפי היסוד המבואר בדברי המג"א שאין איסור ספיה לקטן באכילת דבר מותר בזמן אסור, נתבארו שתי הלכות נוספות.

• בהלכות פסח (או"ח סימן תע"א ס"ב) פסק הרמ"א: "קטן שאינו יודע מה שמספרים בלילה מיציאת מצרים, מותר להאכילו מצות בערב פסח". והמגן אברהם (ס"ק ז) הביא את דברי תרומת הדשן (סימן קכה) – המקור לפסק הרמ"א: "אף על גב דאסור להאכיל לקטן בידים דבר איסור כמ"ש סי' שמ"ג, מכל מקום דבר שאינו אלא ביטול מצות עשה, מותר להאכילו בידים, כמ"ש סי' רס"ט. אבל קטן היודע, אסור להאכילו, ולא שייך לומר בעבור זה מאחר שכבר מילא כריסו ממנו". ומבואר בדברי התרומת הדשן שנקט בטעם ההלכה שאין איסור להאכיל קטן במצות בערב פסח, כדברי ההגהות מיימוניות [לעיל אות ה] שאיסור ספיה לקטן נאמר רק אם מאכיל את הקטן באיסור לאו, כנבלות וטרפות, ולא כאשר על ידי האכלתו יבטל מצות עשה. ולכן אין איסור להאכיל קטן מצה בערב פסח כי אין זה אלא ביטול מצות עשה.

ואמנם במחצית השקל (שם) כתב כי כוונת המג"א במה שציין לדבריו בסי' רס"ט לומר שחילוקו של ההגהות מיימוניות נדחה "דאפילו איסור דרבנן לא ספינין להו [ואם כן כל שכן ביטול עשה

מדאורייתא], וצריך לומר כמו שכתב שם תירוצו אחר לחלק דדוקא דבר האסור מצד עצמו לא ספינין להו, אבל דבר שמותר מצד עצמו אלא שהזמן גורם האיסור ספינין להו בידים".

• בהלכות תפילה (או"ח סי' ק"ו ס"ב) כתב השו"ע: "קטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם בתפילה". וכתב המג"א (שם ס"ק ג) "ומכל מקום רשאי ליתן להם לאכול קודם התפילה, וכמ"ש סי' רס"ט ועיין סי' שמ"ג". וביאר המחצית השקל (שם) "רצונו לומר, מותר להאכיל לקטן קודם קידוש כיון דהמאכל הוא היתר אלא דהזמן אוסרו, כהאי גוונא לא החמירו בתינוק, והוא הדין הכא".

ומבואר איפוא, שטעם ההיתר להאכיל מצות לקטן בערב פסח הוא, ולהאכיל קטן קודם התפילה – כי אין איסור ספיה לקטן באכילת דבר מותר בזמן אסור.

- ח -

ומעתה מתעוררת הקושיא העצומה על דברי המג"א, לפי היסוד המתבאר בדבריו שאין איסור ספיה לקטן באכילת דבר מותר בזמן אסור, לכאורה אין כל מקום לאסור להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה, שהרי אין זה אכילת דבר אסור בעצמותו, אלא אכילת דבר מותר בזמן אסור, שלא נאמר בו איסור להאכיל קטן. ומדוע איפוא כתב המג"א בהלכות סוכה "ומכל מקום משמע דאחר לא יכול להאכילו בידים", ובתוך כדי דיבור הוסיף

מינה שאם הוא חלש, כיון שחיובו רק מדין חינוך מקילין טובא, אבל בבריא להמשנה ברורה יש על המאכיל איסור תורה, ויש לחשוש טפי ולהחמיר.

והגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, סוכה פרק תשיעי הערה מה) הקשה על המשנה ברורה: "אך הדבר צ"ע, דהא באכילה חוץ לסוכה ליכא כלל שום איסור, אלא שהתורה אמרה תשבו בסוכות, ודרשינן תשבו כעין תדורו, ולכן כל שהוא בא לאכול אכילת קבע שאין רגילים לאכול בשוק אלא בבית, חל עליו מצות סוכה, אבל איסורא ליכא, ומהיכא תיתי דאית ביה משום ספיה, וצ"ע".

הנה כי כן, לפנינו מחלוקת הפוסקים האם מותר להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה. החיי אדם והמשנה ברורה פסקו כדעת מחצית השקל, שאסור להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה, לעומת הפמ"ג והלבוש שפסקו שאין איסור בדבר, וצ"ע בהבנת שורש מחלוקתם.

★ ★ ★

את הקטן באיסור לאו, כנבלות וטרפות, ולא כשעל ידי האכלתו יבטל מצות עשה "דבפרק חרש (יבמות קיד, א) פריך, למאן דאמר מצווים להפריש, מכהן קטן שאוכל תרומה טמאה, ומאי דפריך התם ליכא אלא איסור עשה כדפירש רש"י התם בהדיא, דאתיא ובשעריך תאכלנו, לזה ולא לאחר". כלומר, בסוגיא ביבמות הביאו ראיה שאין

"כמ"ש סימן רס"ט", והרי אדרבה, מסי' רס"ט משמע שאין בזה כל איסור.

ואמנם מחמת חומר קושיא זו כתב הפרי מגדים (אשל אברהם ס"ק ג) שנפלה טעות סופר בדברי המג"א: "ומה שכתב [המג"א] דאחר לא יכול להאכילו בידים, לכאורה ראוי להיות יכול להאכילו בידים, דיש חילוק בין אכילת איסור, ובין היתר בזמן האסור, כמו שכתב [המג"א] ריש סימן רס"ט, וי"ל בזה". וכן נקט הלבושי שרד (שם) "נראה להגיה דאחר יכול להאכילו".

ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן ריא) כתב על הוראת המשנה ברורה לאסור להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה: "ודבריו תמוהים, דאך דמבואר כן במג"א, הלוא כבר כתב בלבושי שרד שזהו טעות סופר, וצ"ל שאין איסור לא תאכילום, דהאי איסור אינו אלא במאכיל דבר שגופו איסור, אבל כאן בסוכה אין איסור וכמו שכתב בפמ"ג כאן. ואמנם למעשה נוהגים לא להאכיל לקטן חוץ לסוכה, אבל נפקא

- ט -

ספיה לקטן ב"ביטול מצות עשה"
וב"איסור הבא מכלל עשה"

ונראה בביאור הדברים בהקדם תמיהת תרומת הדשן (סימן קכה) על חילוקו של ההגהות מיימוניות [לעיל אות ה] שאיסור ספיה לקטן נאמר רק אם מאכיל

- י -

אכילה מחוץ לסוכה - "ביטול מצות עשה" או "איסור הבא מכלל עשה"

ונראה שנחלקו בדין זה רבותינו האחרונים.

בשו"ת אבני נזר (ח"ב סי' תפא אות ה) כתב: "בסוכה שפיר י"ל שהסוכה מתיר האכילה, טיול ושינה. וכן לשון הש"ס (סוכה טז, א) מחיצה תלויה מתרת בסוכה. וכן משמע במכילתין (סוכה כו, א) דמדמה שם סוכה למצה דכל שבעה רשות, מבואר שהוא רק איסור שלא לאכול חוץ לסוכה, כמו שאסור לאכול חמץ". ומוסיף: "למה שכתבתי דאיכא איסורא באכילה חוץ לסוכה, אם כן אסור להאכיל לקטן כמו תרומה טמאה (יבמות קיד, א), עיין בתרומת הדשן סימן קכ"ה". ומבואר בדבריו על פי חילוקו של תרומת הדשן הנ"ל, שאכילה מחוץ לסוכה היא "איסור הבא מכלל עשה", כעין איסור אכילת חמץ, ואיסור אכילת תרומה טמאה - ולכן אסור להאכיל קטן בידיים מחוץ לסוכה.

ובן מתבאר בדברי החיי אדם בהלכות חינוך קטן (ח"א כלל סו סע' י'), שכתב: "כל דבר שאין בו איסור מצד עצמו אלא שהיום גורם, אין בו מצות חינוך. ולפיכך מותר ליתן לחינוך לאכול קודם קידוש, אף על גב דחייב לחנכו בקידוש. ולכן אין צריך לחנכם להתענות בתענית צבור ואפילו בתשעה באב. אבל אסור ליתן לו לאכול חוץ לסוכה, דדווקא בקידוש שהוא כמו איסור לאו שאסור לאכול קודם קידוש, בזה

חיוב להפריש קטן מאיסור דאורייתא, מדברי הברייטא "בן חבר כהן שרגיל לילך אצל אבי אמו כהן עם הארץ, אין חוששים שמא יאכילנו תרומה טמאה". ופרש"י שהאיסור באכילת תרומה הוא "איסורא דאורייתא, כדאמר בהערל (יבמות עג, א) בשעריך תאכלנו, לזה אתה אוכל בטומאת עצמו, כדכתיב הטמא והטהור ולא לאחר, למעוטי תרומה דאסורה בטומאת עצמה". ומבואר כי אכילת תרומה טמאה אינה "איסור לאו" ואף על פי כן הוכיחו מדין זה שיש חיוב להפריש קטן מאיסור דאורייתא. ולכאורה לפי חילוקו של ההגהות מיימוניות, הרי איסור ספיה לקטן נאמר רק אם מאכיל את הקטן באיסור לאו, ולא כשעל ידי האכלתו מבטל מצות עשה.

ומתוך כך חילק בתרומת הדשן: "ויש לחלק בין איסור הבא מכלל עשה ובין ביטול פגם מצות עשה". ומבואר בדבריו כי "איסור הבא מכלל עשה", כאכילת תרומה טמאה, נדון כ"לאו", ואסור להאכילו לקטן. אולם ב"ביטול מצות עשה", אין איסור ספיה לקטן, ועל פי זה פסק בתרומת הדשן להתיר להאכיל לקטן מצות בערב פסח, מאחר ואין זה "איסור הבא מכלל עשה", אלא "ביטול מצות עשה".

ומעתה יש לדון האם איסור אכילה מחוץ לסוכה מוגדר "ביטול מצות עשה" - שאין בו איסור ספיה לקטן, או "איסור הבא מכלל עשה" - אשר יש בו איסור ספיה לקטן.

קיל. אבל לעבור על עשה אסור ליתן לו". לפי החיי אדם, טעם האיסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה הוא, כי "עובר על עשה", ומשמע, שכוונתו שאכילה מחוץ לסוכה היא "איסור הבא מכלל עשה", ולא רק "ביטול" מצות עשה [אמנם צ"ע בכוונת דבריו שקידוש הוא "כמו איסור לאו"].

אולם רבי עקיבא אייגר בחידושיו על מסכת סוכה (כה, א) כתב: "אין על אכילה איסור כלל שלא לאכול חוץ לסוכה, אלא דמוטל עליו לקיים מצות עשה שיהיה אכילתו בסוכה. ואם אינו הולך לסוכה לאכול אכילתו שם מבטל מצות עשה, ומשום הכי מברך כמו על כל קיום מצות עשה (משא"כ במצה דליכא עשה כלל שיהא אכילתו מצה, רק שלא יאכל חמץ) ואם כן הוי רק שב ואל תעשה שאינו אוכל בסוכה. והרי אפילו מצות ציצית ס"ל להמרדכי דבהולך בבגד ד' כנפות בלא ציצית דאינו עובר בעשה, דאין איסור על הילוך בבגד בלא ציצית, אלא כשהולך בבגד כזה מוטל עליו המצוה לעשות ציצית, ובאינו עושה - מבטל המצוה בשב ואל תעשה". ומבואר בדבריו שאכילה מחוץ לסוכה היא ביטול מצות עשה, וכשם שההולך בלא ציצית מבטל מצות עשה ואינו עובר על איסור, כך האוכל מחוץ לסוכה מבטל מצות עשה, ואינו עובר על איסור. וכן נקט הפרי מגדים בספרו תיבת גומא (פרשת יתרו) שביאר כי מטעם זה מותר להאכיל את הקטן מחוץ לסוכה: "אכילה מחוץ לסוכה אין איסור, כי אם שמבטל מצות עשה דסוכה, דומיא

דציצית דלא אסרה תורה לילך בלא ציצית בבגד ד' כנפות, עי' או"ח סי' י"ג במג"א סק"ח. ומהאי טעמא קטן מותר להאכיל חוץ לסוכה".

- יא -

ומעתה נראה כי מחלוקת הפוסקים האם מותר להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה, יסודה במחלוקת האם איסור אכילה מחוץ לסוכה מוגדר "ביטול מצות עשה" או "איסור הבא מכלל עשה", וכפי שביאר בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן שו ס"ק ב) "המג"א (סי' תרמ ס"ק ג) כתב שאם מאכיל קטן חוץ לסוכה עובר איסור דלא תאכילום. וקשה, הלוא אין איסור לאכול חוץ לסוכה רק ביטול מצות סוכה, ובזה לא שייך לא תאכילום. ולדעתי נראה מכאן הוכחה, כשם שבמצה דרשינן שבעת ימים תאכלו מצות לאיסור עשה לאפוקי חמץ, גם בסוכה דרשינן בסוכה ולא בבית, ויש איסור לקבוע חוץ לסוכה, וכן במנחת חינוך (מצוה שכ"ה) משמע דס"ל כן. אמנם בלבושי שרד שם הגיה בדברי המג"א שמותר להאכילו, דבעשה אין איסור לא תאכילום, ומותר להאכיל בידים קטן חוץ לסוכה, עי"ש. אך במשנה ברורה העתיק המג"א כגירסתנו לאסור להאכיל בידים קטן מחוץ לסוכה, ולמה שכתבנו נחא".

החיי אדם והמשנה ברורה שפסקו כדעת מחצית השקל, שאסור להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה, נקטו שאכילה מחוץ לסוכה היא "איסור הבא מכלל עשה" -

אשר יש בו איסור ספיה לקטן. ואילו סברו שאכילה מחוץ לסוכה היא "ביטול הפמ"ג והלבוש שפסקו שאין איסור בדבר, מצות עשה" - שאין בו איסור ספיה לקטן.

★ ★ ★

- יב -

ובכל אחד מהם נתבאר יסוד בגדר איסור ספיה לקטן במצות עשה.

האיסור ללמד קטן לשקר

ממוצא הדברים נבוא לביאור דברי הגמרא במסכת סוכה (מו, ב) "אמר רבי זירא, לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר (ירמיה ט, ד) "למדו לשונם דבר שקר". אסור להבטיח לקטן לתת לו דברים ולבסוף לא לקיים את ההבטחה, כדי שהקטן לא ילמד מכך לשקר. ובקובץ וילקט יוסף (סימן ב עמ' ב) תמה "לפי שיטת הגהות מיימוניות בשם מהר"מ [לעיל אות ה] דבעשה שרי לספות לקטן בידים, אם כן אמאי לא לימא אינש לינוקא, הא שקר לא הוי רק איסור עשה מדבר שקר תרחק, וצ"ע".

לעיל [אות ה] הבאנו את דברי ההגהות מיימוניות שאיסור ספיה לקטן נאמר רק אם מאכיל את הקטן באיסור לאו, ולא כשעל ידי האכלתו יבטל מצות עשה. ולפי זה מאחר והאיסור לשקר אינו איסור לאו אלא ביטול מצות עשה של "מדבר שקר תרחק", נשאלת השאלה מדוע אסור ללמד את הקטן לשקר, והרי אינו גורם לקטן לעבור על איסור לאו אלא מבטלו ממצות עשה.

בקבצי וילקט יוסף שנדפסו לאחר מכן, הובאו כמה תירוצים לתמיהה זו,

• מותר לספות לקטן איסור עשה רק כשיש בכך תועלת לקטן - בחלק ו' סימן כ"א כתב: "דדוקא באיסור עשה שיש בו איזה תועלת, כגון גבי קידוש בבית הכנסת שאם אין שם קטן נותנים לגדול לשתות וכיו"ב, או שהוא משום חינוך מצוה כדאיתא במג"א (סי' שמג) בשם הג"א שמותר להאכיל פסח לקטן אע"פ שלא נמנה עליו, כיון שהוא חינוך מצוה, או אם התינוק צריך לזה, כגון ליתן לו לשתות קודם קידוש, וכל כהאי גוונא, מותר במצות עשה להאכילו בידים. אבל כי האי דאתי לאגמורי שקרא בלתי שום תועלת, במצות עשה כזאת ודאי אסור לספות בידים. וק"ל".

• אסור לספות לקטן איסור עשה שיש בו גם לאו - בחלק ו' סימן מ"ו כתב תירוצ' נוסף: "מקרא מלא (ויקרא יט, יא) וְלֹא תִשְׁקְרוּ אִישׁ בְּעֵמִיתוֹ, ואם כן העבירה של שקר חמור שיש בו עשה ולא תעשה".

• מותר לספות לקטן רק איסור עשה מדרבנן ולא איסור עשה מדאורייתא - עוד תירץ שם: והעיקר לדעתי דהנה מהר"ם אמר רק סברתו גבי מצות עשה דרבנן, דהיינו שמותר להטעים לקטן קודם קידוש, אבל במצות עשה דאורייתא לא קאמר

שמותו לספות לו בידים. וכן בסי' תע"א שאסור לאכול מצה בערב פסח רק מילתא דרבנן הוא, ואם כן לו יהבינן ליה דשקר רק איסור עשה מקרא מדבר שקר תרחק, מכל מקום בהאי עשה שהוא דאורייתא מודה מהר"ם הנ"ל שאסור לספות לו בידים".

ונראה על פי המבואר לעיל בנדון האיסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה, לדון האם האיסור ללמד קטן לשקר

מוגדר "ביטול מצות עשה" – אשר יש בו איסור ספיה לקטן, או "איסור הבא מכלל עשה" – שיש בו איסור ספיה לקטן. ולפי זה יש לומר כי התמיהה מדוע אסור ללמד את הקטן לשקר, נובעת מתוך ההבנה שיש בכך "ביטול מצות עשה", שאין בו איסור ספיה לקטן. אולם אם נאמר שעובר על "איסור הבא מכלל עשה", מובן טעם האיסור ללמד קטן לשקר, כי גורם לקטן לעבור על "איסור הבא מכלל עשה".

★ ★ ★

– יג –

האם מותר לנשים להאכיל קטנים מחוץ לסוכה

בשו"ת בנין אב (ח"א סימן כה אות ג) כתב לחדש כי לאשה אין איסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה, על פי דברי הבית הלוי (ח"א סימן טו) שהביא את מה שכתב בשו"ת אמונת שמואל "דאיסור לפני עור אינו רק באיסור דאיכא גם עליו, אבל איסורא דליכא עליו לא שייך לפני עור". וכתב: "וכמו כן נאמר בהא דאסור לספות לקטן בידים, דלא הוי רק באיסור דהגדול המאכיל מוזהר על איסור זה" [ועל פי זה הסיק הבית הלוי שרק לכהנים גדולים שנאסר עליהם להיטמא למת, מוזהרים שלא לטמא כהנים קטנים, אולם לישראל שאינו נאסר להיטמא למת, אין איסור לטמא כהנים קטנים].

ומדברי הבית הלוי למד הבנין אב: "ונפקא מינה טובא בין אשה

שאינה מצווה במצות סוכה למי שחייב במצות סוכה. משום שכל הדין שאסור להאכיל קטן בידים נאמר על מי שחייב במצות סוכה, אבל אשה שבעצמה אינה חייבת במצות סוכה, מותר לה גם להאכיל קטן בידים. וחילוק זה הביא בבית הלוי שאיסור להאכיל קטן נבלות בידים משום לא תאכילום, נאמר רק במי שאסור בעצמו בנבלה, אבל גברא שפטור מהאיסור בעצמו, יכול לספות לקטן בידים".

ועל פי זה הסיק לדינא "אשה מותרת להאכיל לקטן חוץ לסוכה, כיון שאשה אינה חייבת בסוכה, וזה שכתב המג"א (סי' תרט"ז ס"ק ב) ומה לה אם יאכל בסוכה או חוץ לסוכה, והיא אינה חייבת להכניסו לסוכה, וכוונתו, כיון שהיא עצמה פטורה מסוכה. ואינו דומה לאכילת יום הכיפורים שהיא עצמה אסורה לאכול ביום הכפורים" – ולכן נאסר עליה להאכיל קטן בידים ביום הכיפורים.

אולם האבני נזר (ח"ב סי' תפא אות ח) כתב: "אשה אף שאינה מחוייבת בעצמה בסוכה ואין איסור לדידה להאכיל לקטן גם כן, כדמוכח בבבא מציעא (י, ב) איש דאמר לאשה אקפי לי קטן, וחשיב לה לאו בר חיובא אף שמאכלת לקטן איסור בידים במה שנעשה

הקטן ניקף. מזה מוכח דאין איסור מן התורה להאכיל לקטן רק במה שמוזהר בעצמו. מכל מקום מדרבנן אסור בכל גווני". ומבואר בדבריו, שגם לאשה שאינה מצווה לאכול בסוכה יש איסור מדרבנן להאכיל קטן מחוץ לסוכה.

לסיכום:

נתינת מאכל לקטן מחוץ לסוכה – נחלקו הפוסקים בדין זה, ויש סברא להיתר כי אין וודאות שהקטן יאכל את האוכל מחוץ לסוכה, ויתכן שבסופו של דבר יכנס לאכול בסוכה. ובשער הציון התיר "לכל אדם להניח לפני הקטן לאכול והקטן אוכל מעצמו, אבל אביו מחוייב מחמת מצות חינוך למנוע אותו שלא לאכול חוץ לסוכה".

האכלת קטן בידים מחוץ לסוכה – נחלקו הפוסקים בדין זה: החיי אדם והמשנה ברורה פסקו כדעת מחצית השקל, שאסור להאכיל קטן בידים מחוץ לסוכה, לעומת הפמ"ג והלבוש שפסקו שאין איסור בדבר. ונתבאר שמחלוקת זו יסודה במחלוקת האם איסור אכילה מחוץ לסוכה מוגדר "ביטול מצות עשה" או "איסור הבא מכלל עשה", החיי אדם והמשנה ברורה נקטו שאכילה מחוץ לסוכה היא "איסור הבא מכלל עשה" – אשר יש בו איסור ספיה לקטן. ואילו הפמ"ג והלבוש שפסקו שאין איסור בדבר, סברו שאכילה מחוץ לסוכה היא "ביטול מצות עשה" – שאין בו איסור ספיה לקטן.

האם מותר לנשים להאכיל קטנים מחוץ לסוכה – לדעת הבנין אב אין לאשה איסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה, משום שכל הדין שאסור להאכיל קטן בידים נאמר על מי שחייב במצות סוכה, ולא על אשה הפטורה ממצות סוכה. אולם האבני נזר כתב, שגם לאשה שאינה מצווה לאכול בסוכה יש איסור מדרבנן להאכיל קטן מחוץ לסוכה.

לאור זאת נראה כי בסוכה שאין בה די מקום לכל בני המשפחה, מותר לתת לקטנים אוכל מחוץ לסוכה, אולם אין להאכילם בידים באוכל מחוץ לסוכה. ולדעת הבנין אב, לנשים אין איסור להאכילם בידים, מה שאין כן לדעת האבני נזר שאסר גם לנשים להאכיל בידים קטנים מחוץ לסוכה.

סימן 15

קטן בהדלקת נרות חנוכה

- א -

במצות נר חנוכה יש שלוש דרגות חיוב: עיקר הדין, מהדרין ומהדרין מן המהדרין, כמבואר בסוגיית הגמרא במסכת שבת (כא, ב) "תנו רבנן, מצות חנוכה נר איש וביתו. והמהדרין, נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין, בית שמאי אומרים, יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך. ובית הלל אומרים, יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך". ונסכם את הדרגות בקצרה:

- עיקר הדין - בעל הבית מדליק נר אחד בלבד בכל בית, בכל אחד מימי החנוכה [ואף אם בבית יש כמה בני אדם החייבים בהדלקה, בעל הבית מדליק לכולם].

- מהדרין - מלבד הנר שבעל הבית מדליק בבית, אם נמצאים כמה בני אדם בבית, מדליקים בכל לילה נר אחד לכל אחד מבני הבית [ונחלקו הפוסקים, מי מדליק את נרות המהדרין. לדעת הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"א ה"ד) בעל הבית מדליק עבור כל בני הבית. ולדעת הרמ"א (סי' תרעא ס"ב) כל אחד מבני הבית מדליק בעצמו - על פי חידושי הגרי"ז שם].

- מהדרין מן המהדרין - מדליקים בכל אחד מימי החנוכה "מוסיף והולך"

בהדלקת הנרות. ונחלקו הפוסקים, האם רק בעל הבית "מוסיף והולך" ומדליק עבור בני הבית, או שכל אחד מבני הבית מדליק בעצמו. מרן השו"ע (שם) פסק כדעת התוספות במסכת שבת: "בלילה הראשון מדליק אחד, מכאן ואילך מוסיף והולך אחד בכל לילה עד שבליל האחרון יהיו שמונה, ואפילו אם רבים בני הבית לא ידליקו יותר" [דהכל נגזרים אצל בעל הבית אפילו בניו הגדולים ומשרתיו, משנ"ב שם ס"ק ח]. והרמ"א (שם) פסק כדעת הרמב"ם: "ויש אומרים דכל אחד מבני הבית ידליק, וכן המנהג פשוט". וכתב המשנ"ב (ס"ק ט) "ואם אין ידם משגת כל כך, ידליקו נר אחד בכל לילה".

- ב -

חיוב קטן בנר חנוכה

בדברי הראשונים מבואר, כי ה"מהדרין" וכן ה"מהדרין מן המהדרין" שבעל הבית מדליק עבור בני ביתו, אינו חייב להדליק עבור בני הבית הקטנים, כדברי המאירי (שבת כא, ב ד"ה מצות חנוכה) "והמהדרין במצוה נר לכל אחד ואחד, לפי מנין בני ביתו הגדולים", משמע שבעל הבית לא מדליק עבור בני הבית הקטנים.

ובשלטי גיבורים (ט' ב' בדפי הרי"ף אות א) כתב: "מצות נר חנוכה איש וביתו, והמהדרין נר לכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים. אבל על הקטנים שאינם מחויבים, נראה בעיני שאינו מדליק".

ובמושכ ראשון ניתן להבין מדבריהם, שהסיבה שבעל הבית ה"מהדר" להדליק עבור בני ביתו, אינו חייב להדליק נרות חנוכה עבור בניו הקטנים, היות וקטנים אינם חייבים כלל בהדלקת נר חנוכה.

וכן נראה מדברי הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ט) שכתב: "נר חנוכה שהדליקו חרש שוטה וקטן או גוי, לא עשה כלום, עד שידליקנו מי שהוא חייב בהדלקה". ונראה מדבריו שקטן אינו חייב כלל בהדלקת נרות חנוכה אפילו כשיש לו בית לעצמו, וכפי שדייק הכלי חמדה (פרשת מקץ) מלשון הרמב"ם "נר חנוכה שהדליקה חרש שוטה וקטן או עכו"ם, לא עשה כלום, עד שידליקנו מי שהוא חייב בהדלקה", ולכאורה תמוה מדוע הוסיף הרמב"ם "או עכו"ם, מה שלא נזכר בגמרא, שאין זה דרכו של הרמב"ם, ובפרט שהוא כל שכן מקטן. אמנם נראה דכוונתו להורות דקטן בנר חנוכה דינו כעכו"ם, ולא שייך בו גם מצות חינוך.

אולם הדברים תמוהים מאד, מדוע לא חייב בהדלקת נרות חנוכה מדין חינוך.

וביאר הכלי חמדה: "דהרמב"ם סבירא ליה דבאמת כיון דקטנים לא היו

באותו הנס דגדולים לא שייך בהו חינוך כלל, כיון דגם גדול שלא היה בנס אינו חייב במצוה זו, דתיקנו אותו רק מכח הנס ולכן בקטנים לא שייך חינוך כלל בזה. ובאמת לא מצאנו ברמב"ם שיחייב את הקטנים במצות חינוך דנר חנוכה, וממה שכתב בהלכות חנוכה (פ"ג ה"ד) כל שחייב בקריאת המגילה חייב בנר חנוכה, ולא הוסיף כלל הדין דחינוך קטן, כמו שכתב בהלכות מגילה (פ"א ה"א) מחנכין את הקטנים לקרותה, נראה דסבירא ליה דלא שייך חינוך בחנוכה כלל, והוא מהאי טעמא כיון דקטנים לא היו בכלל הנס לא שייך בהם מצות חינוך כלל".

אולם דבריו קשים להבנה, מדוע לא נאמר על הקטנים "אף הם היו באותו הנס", וכי לא ניצלו מגזירות היוונים "להשכיחם תורתך ולהעבירם מחוקי רצונך", וצ"ע.

- ג -

מרן השו"ע פסק (סי' תרעה סע' ב) כדברי הרמב"ם: "הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה כלום", ומשמע איפוא, שקטנים אינם חייבים כלל בהדלקת נר חנוכה. ודברים אלו לכאורה סותרים את פסק מרן השו"ע (סי' תרעז סע' ב) "קטן שהגיע לחינוך צריך להדליק", וצ"ע.

וכתב המג"א (ס"ק ח) בביאור שיטת השו"ע: "קטן אפשר דמיירי שיש לו בית, כמ"ש ריש סימן תרע"א". ובמשנה

ברורה (ס"ק יג) ביאר את כוונתו: "לפי מה שפסק המחבר (ס"י תרע"א ס"ב) דאפילו המהדרין מן המהדרין אין מדליקין רק נר אחד לכל אנשי הבית, ורק שמוסיפין והולכין בכל יום נר אחד יותר, על כרחך מיירי כאן שהקטן הזה יש לו בית בפני עצמו ועל כן צריך להדליק ולברך". כלומר, לשיטת מרן השו"ע בדין "מהדרין מן המהדרין" שרק בעל הבית "מוסיף והולך" להדליק עבור בני הבית, כאשר הקטן נמצא עם אחרים בבית, ודאי אינו צריך להדליק, שהרי בעל הבית מוציא ידי חובה גם גדולים וודאי שגם קטנים. אך כשיש לקטן בית בפני עצמו, ואין מי שמוציא אותו ידי חובה בהדלקה, גם קטן חייב להדליק נר חנוכה.

ואמנם בהמשך דבריו הביא המשנה ברורה את מש"כ הרמ"א (ס"י תרעה ס"ג) "אבל לדידן דנהגין שכל אחד צריך להדר ולהדליק בפני עצמו, אם כן גם הקטן הזה [שהגיע לחינוך] צריך בכל גווי להדליק בפני עצמו". כלומר, לשיטת הרמ"א, בדין "מהדרין מן המהדרין" שלא רק בעל הבית "מוסיף והולך" אלא כל אחד מבני הבית "מוסיף והולך" בהדלקה בכל ימי החנוכה, אכן גם קטן מדליק נרות חנוכה מדין חינוך.

ובסיום דבריו כתב המשנה ברורה: "אבל דעת השלטי גיבורים והמאירי, דאפילו לדידן אין צריך לחנך הקטן להדליק בפני עצמו, אם לא שיש לו בית בפני עצמו". וכוונתו לדברי המג"א (ס"י תרע"ז ס"ק ח) שכתב: "ואפשר דאפילו לדידן שכל אחד

מדליק, קטנים פטורים, וכן משמע בשלטי גיבורים". מדברי השלטי גיבורים "והמהדרין, נר לכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים, אבל על הקטנים שאינם מחויבים, נראה בעיני שאינו מדליק", מוכח שקטן הנמצא בבית שבעל הבית מדליק בו את הנרות, אינו חייב בהדלקת נרות חנוכה, וכפי שכתב הביאור הלכה (ס"י תרעה ס"ג ד"ה לדידן) בהסבר הדברים: "דנהי דמחוייב לחנכו היינו בדבר שיש בו חיוב על הגדול מצד הדין, אבל בזה דגם בגדול ליכא כי אם משום הידור מצוה, אינו מחוייב לחנך בו הקטן" [וכן מוכח גם בשיטת המאירי המובא לעיל]. אולם כאשר יש לקטן בית ואין מי שמוציא אותו ידי חובה בהדלקה, גם לדעת השלטי גיבורים והמאירי הקטן חייב להדליק נר חנוכה.

- ד -

קטן יוצא ידי חובה - רק במצוה שגדול יוצא בה ידי חובה

באופנים שנתבארו לעיל שיש מצות חינוך בהדלקת נר חנוכה, חידוש הגרי"ש אלישיב חידוש גדול להלכה ולמעשה.

לדעת הגרי"ש, קטן יוצא ידי חובת קיום מצוה מדין חינוך רק כאשר מקיים מצוה בשלמות כמו גדול, וכל פעולות המצוה צריכות להעשות בדיוק כמו שהגדול עושה. ובנדון דידן, כאשר קטן חייב להדליק נר חנוכה מדין חינוך, עליו לצאת ידי חובה בהדלקת גדול, כי הדלקה

של קטן אינה נחשבת כהדלקה "מושלמת", כמובא בשמו בספר אשרי איש (הלכות חנוכה ס' א') "היות והדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, הרי שהדלקה של קטן אינה הדלקה כשרה, וכך גם הקטן עצמו אינו יוצא בה ידי חובת חינוך, שאין זו הדלקה כשרה לקיום מצות חינוך. ובאמת שקשה לבטל את המנהג, אבל הדבר תמוה, שהרי הדלקה של קטן היא לא הדלקה כשרה שהיא כמו הדלקת שוטה, וכיון שיכול הקטן לקיים מצות חינוך בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לבוא ולומר לקטן להדליק בעצמו, שהיא הדלקה פסולה מעיקר הדין, כדי לקיים מצות מהדרין, ולהפסיד הדלקה טובה וכשרה של עיקר הדין. ובשלמא מצוות שאי אפשר על ידי אחר [במצוות שבגופו, כגון נטילת לולב ואכילה מצה, וכן ברכת המזון וקריאת שמע וקידוש וכיו"ב] על כרחך כך תיקנו חז"ל לקיים מצות חינוך במעשה של קטן, ויוצא ידי חובה בברכה של עצמו, אף שהוא מעשה שגדול לא היה יוצא ידי חובה בכזה מעשה. משא"כ בחנוכה שיכול לצאת ידי חובה בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לומר לקטן שיעשה הדלקה בעצמו, שזהו מעשה חסר. ולכן ראוי שהאבא יכוון להוציא אותו בהדלקה, וגם יש להודיע לקטן שיכוון לצאת, ואחר כך ידליק הקטן כמנהג".

ומבואר בדבריו המחודשים, כאשר קטן רוצה לצאת ידי חובת קיום מצוות מדין חינוך במצוות, מוטלת החובה

לחנכו לקיימן באופן כזה שגם גדול יכול לצאת בהן ידי חובה, ולא בהדלקה של עצמו. ולכן כדי לחנך קטן במצות הדלקת נר חנוכה, צריך שיצא ידי חובה בהדלקת גדול ולא ידליק בעצמו.

אמנם עדיין צ"ע לפי הגרי"ש, מה הדין אם נמצא בבית שאין בו גדולים, האם חייב להדליק את נרות החנוכה בעצמו, שהרי מחד גיסא, לכאורה המקרה זה ההדלקה נחשבת כמצוות "שבגופו" שאי אפשר לקיימן על ידי אחר, שיוצא הקטן ידי חובה במעשה שעושה בעצמו. מאידך גיסא, הדלקת נר חנוכה אינה "מצוה שבגופו" אלא חובה על הבית וצריך הדלקה מ"בר חיובא", וקטן אינו "בר חיובא", וצ"ע.

על כל פנים, על פי חידושו של הגרי"ש נראה לענ"ד לבאר את שיטת הרמב"ם שאין חיוב חינוך במצות הדלקת נר חנוכה, שהרי לא מסתבר שאדם חייב במצוה שאינו רשאי לעשות בעצמו. והיות וברוך כלל הקטן נמצא סמוך לאביו בשעת ההדלקה, וכאשר הקטן מדליק בעצמו אין זו הדלקה שיוצא בה ידי חובה, ולכן אין חיוב לחנכו שידליק נרות שלא יוצא בהם ידי חובה.

ואין להקשות, מדוע יש חיוב חינוך במצוות ציצית ותפילין, סוכה ולולב, ואילו במצוות הדלקת נר חנוכה אין חיוב חינוך, משום שיש חילוק ברור בין מצוות שהקטן יוצר את כל המעשה – כמצוות הדלקת נר חנוכה, שהקטן עשה מעשה

חדש של מצוה, ובזה אינו רשאי לחדש אינו עושה מעשה יצירתי אלא נטל לולב מעשה יצירתי של מצוה היות וגדול אינו והניח תפילין ולבש ציצית, שאין זה מעשה יוצא בה ידי חובה, ובין מצוות שהקטן חדש, ולכן שפיר הוא יכול להתחנך בזה.

לסיכום: נחלקו רבותינו הראשונים והפוסקים, האם קטן חייב בהדלקת נר חנוכה.

- **שיטת הרמב"ם** – קטן אינו חייב כלל בהדלקת נרות חנוכה, כפי שנראה מדבריו שלא הזכיר כלל חיוב חינוך במצות נר חנוכה כמו שהזכיר בהלכות מגילה, ומשמע שפטור מהדלקה אפילו אם יש לו בית לעצמו.
- **שיטת השו"ע** – בדין "מהדרין מן המהדרין" שרק בעל הבית "מוסיף והולך" להדליק עבור בני הבית, ולכן כאשר הקטן נמצא עם אחרים בבית, פשיטא שאינו צריך להדליק. אך כשיש לקטן בית בפני עצמו, חייב להדליק נר חנוכה.
- **שיטת הרמ"א** – בדין "מהדרין מן המהדרין" שכל אחד מבני הבית "מוסיף והולך" בהדלקה בכל ימי החנוכה, גם קטן חייב להדליק נרות חנוכה מדין חינוך וומדליק בכל יום נרות כמנין הימים.
- **שיטת המג"א** – גם לפי מנהג האשכנזים כדעת הרמ"א בדין "מהדרין מן המהדרין" שכל אחד מבני הבית "מוסיף והולך" בהדלקה בכל ימי החנוכה, בבית שמדליקים בו נרות, הקטן אינו חייב בהדלקת נרות, משום שחיוב החינוך הוא רק לעיקר החיוב, ומאחר ובבית זה כבר יצאו ידי חובת עיקר החיוב כשהדליקו בו, והדלקת הקטן היא רק "הידור מצוה", אין חיוב לחנכו בהידור מצוה. ואמנם אם יש לקטן בית בפני עצמו, חייב להדליק בו נרות מחמת חיוב החינוך בעיקר המצוה.
- **הכרעת המשנ"ב** – לאחר שהביא את שיטת הרמ"א והמג"א, כתב המשנ"ב (סי' תרעה יד) "ונראה לי דלקטן אין צריך להחמיר כולי האי [להדליק בכל יום נרות כמנין הימים], ודי שידליק בכל לילה רק נר אחד לכולי עלמא".
- **שיטתו של הגרי"ש אלישיב** – קטן יוצא ידי חובת מצות חינוך בהדלקת נר חנוכה של גדול, ורק אם נמצא בבית שאין בו גדולים וחייב להדליק את נרות החנוכה בעצמו, ידליק בעצמו.

ענף ב - האם קטן מוציא אחרים ידי חובה בהדלקתו

- ה -

הרי"ף (שבת י, א מדפי הרי"ף) כתב: "האי נר חנוכה דאדלקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום. מאי טעמא, הדלקה עושה מצוה ולא הנחה עושה מצוה, והני לאו בני מיעבד מצוה ניהו". וכן מבואר בדברי הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ט) שכתב: "נר חנוכה שהדליקו חרש שוטה וקטן או גוי, לא עשה כלום, עד שידליקנו מי שהוא חייב בהדלקה".

אולם שיטת בעל העיטור (הובא בר"ן שם) "אם הגיע לחינוך מותר, והכל תלוי במנהג". ומבואר בדבריו, כשם שקטן קורא במגילה ומוציא את הרבים ידי חובה, כך גם בהדלקת נר חנוכה, קטן שהגיע לחינוך רשאי להדליק את נרות חנוכה ולהוציא אחרים ידי חובה.

ואמנם שיטה זו תמוהה, כפי שהקשה השפת אמת (שבת כג, א) "הא לא קיימא לן כרבי יהודה דסבירא ליה הכי במגילה (יט, ב), וקטן אינו מוציא גדול, כמ"ש הר"ן עצמו שם, דתרי דרבנן לא מפיק חד דרבנן". במשנה במגילה נחלקו רבי יהודה וחכמים, האם קטן מוציא ידי חובה בקריאת המגילה, ולהלכה נפסק כדעת חכמים שאמרו "הכל כשרים לקרות את המגילה, חוץ מחרש שוטה וקטן", היותו והקטן הוא "תרי דרבנן" [חייב קריאת המגילה מדרבנן, וחייב קטן במצוות

מדרבנן] אשר אינו מוציא "חד דרבנן" [גדול המחוייב בקריאת המגילה מדרבנן]. ואם כן תמוה כיצד פסק בעל העיטור שקטן מוציא ידי חובה בהדלקת נרות חנוכה, והרי גם בנדון זה הקטן הוא "תרי דרבנן" [חייב הדלקת נרות חנוכה מדרבנן, וחייב קטן במצוות מדרבנן] אשר אינו מוציא "חד דרבנן" [גדול המחוייב בהדלקת נרות חנוכה מדרבנן].

להלכה פסק השו"ע (סי' תרעה סעי' ג) ב"סתמא" כשיטת הרי"ף והרמב"ם: "אם הדליק חרש שוטה וקטן לא עשה כלום, ואע"פ שהניחה גדול", והביא גם את דעת בעל העיטור: "ויש מי שאומר בקטן שהגיע לחינוך מותר". לעומת זאת, בהלכות מגילה, פסק מרן השו"ע (סי' תרפט סעי' ב) ב"סתמא": "חרש או קטן או שוטה השומע ממנו לא יצא", ולא הזכיר כלל את שיטת בעל העיטור שהתיר לקטן לקרוא את המגילה להוציא ידי חובה אחרים. והדבר טעון ביאור, כפי שנשאל בשו"ת חכם צבי (תוספות חדשים סימן יג) "שאלת לפרש לך מה בין חנוכה שפסק דקטן שהגיע לחינוך מוציא את הגדול, לפורים שפסק הוא ז'ל ככל שאר הפוסקים וכתנא קמא דרבי יהודה שאף שהגיע לחינוך אינו מוציא את הרבים ידי חובתו".

והמג"א (סי' תרפט ס"ק ג) כתב: "ודוחק לחלק בזה בין מגילה לנר

חנוכה, וגם בר"ן שם משמע דדמי להדדי בזה". ובמנחת אשר (פורים סימן כו) ביאר את כוונתו: "בעיטור מבואר להדיא דבין במגילה ובין בחנוכה מהני לצאת ידי חובה על ידי קטנים, ויסוד שיטתו דחד דרבנן יוצא על ידי תרי דרבנן, כשיטת רבי יהודה במגילה (יט, ב), ולא כחכמים דסברי דאין תרי דרבנן מוציא חד דרבנן". כלומר, לדעת בעל העיטור "תרי דרבנן" מוציא ידי חובה "חד דרבנן", ולאור זאת, אין הבדל בין קריאת המגילה להדלקת נר חנוכה, וקטן מוציא ידי חובה גדול הן בקריאת המגילה והן בהדלקת נר חנוכה.

ואמנם להלכה נקט המג"א בדעת השו"ע שהביא בהלכות חנוכה שקטן מוציא ידי חובה בהדלקת נר חנוכה, שהוא הדין שקטן מוציא ידי חובה גדול בקריאת המגילה, וכפי שכתב המשנה ברורה (ס"ו תרפ"ט ס"ק ו) בהלכות מגילה: "לעיל בסימן תרע"ה ס"ג הביא המחבר דיש מי שמכשיר בקטן שהגיע לחינוך שיכול להוציא אחרים בהדלקתו, והוא הדין לענין קריאת המגילה. ועיין בעיקרי דינים שכתב בשם סמא דחיי, דבמקום הדחק כשאין שם אנשים בקיאים במקרא מגילה, יכול להוציאם קטן שהגיע לחינוך". ובשער הציון (ס"ק יב) כתב: "דהא בהא תליא, כמו שכתב המגן אברהם, וכן כתב הגר"א לעיל בסימן תרע"ה, עיין שם".

אולם שיטת השו"ע טעונה ביאור, מדוע בהלכות חנוכה הביא את שיטת בעל העיטור, שקטן בגיל חינוך רשאי להדליק נר חנוכה להוציא אחרים ידי

חובה, ואילו בהלכות מגילה לא הזכיר כלל את שיטת בעל העיטור שהתיר לקטן לקרוא מגילה להוציא אחרים ידי חובה, וצ"ע.

- 7 -

בביאור שיטת מרן השו"ע נאמרו כמה הסברים.

• **נר חנוכה חובת ה"בית"** - בשו"ת חכם צבי (שם) כתב: "בחנוכה כיון דלאו אקרקפתא דגברא מוטל חיוב ההדלקה, אלא אחד מכל בני הבית מדליק בפתח החצר, ושוב אין שום חיוב על שום אחד מכל בני הבית, אף על פי שלא שמעו הברכה, ולא ראו ההדלקה. ועדיפא מיניה אמר רבי זירא כיון דנסיבנא אמינא תו לא צריכנא [לאחר שנישאתי אמרתי שאין צריך להדליק נר חנוכה], דהא קמדליקי עלי בגו ביתאי [שהרי מדליקים בבית]. אמטו להכי סגי [ומשום כך די] בקטן שהגיע לחינוך המדליק בפתח החצר. אבל בקריאת המגילה המוטל על כל אחד ואחד לקרות או לשמוע המגילה, אין קטן אף שהגיע לחינוך מוציא את הרבים". ומבואר בדבריו כי גדר מצות הדלקת נר חנוכה אינו חיוב על ה"גברא" אלא חיוב על ה"בית", שבכל בית צריך שידלקו נרות בחנוכה [ואין החיוב דוקא על הבעל הבית שיעשה מעשה הדלקה בעצמו]. ולכן גם כשקטן עושה את מעשה ההדלקה, כל בני הבית יצאו ידי חובתם, מכיון שבבית דולקים נרות. אולם מצות קריאת מגילה היא חיוב על ה"גברא", והקורא מוציא אחרים ידי חובה

בקריאתו, ולכן צריך הקורא להיות "בר חיובא", וקטן הקורא את המגילה אינו מוציא אחרים ידי חובה". וכן מבואר בשפת אמת (שם) שכתב: "דסבירא ליה לר"ן דבאמת הלשון הגמרא (שבת כא, ב) מצות חנוכה נר איש וביתו, משמע דאין צריך המדליק לכוון להוציא כל בני ביתו. והמצוה הוא רק להיות נר בבית, כמו מזוזה. ואפילו אחר שאינו מבני ביתו מדליק נר חנוכה או קובע מזוזה כשר".

אמנם מוסיף השפת אמת: "אלא דצריך להיות ההדלקה מבר חיובא, דאי לאו הכי אין עליו שם נר מצוה. ולהכי שפיר מסתברא דבהגיע לחינוך, כיון דמחויב הוא, שפיר מיקרי נר מצוה ויוצאים בו. ודמיא שפיר לקריאה בספר תורה שאין צריך לכוין להוציא הציבור, אלא שהציבור ישמעו קריאה מבר חיובא, ולהכי בהגיע לחינוך בכלל בר חיובא הוא כדכתיבנא". ובשו"ת להורות נתן (ח"ג סימן לח אות יג) הוסיף בביאור הדברים: "הנה בספר יום תרועה (ראש השנה כט, א) הקשה להפוסקים דבשופר המצוה היא השמיעה ולא התקיעה, אמאי אין יוצאין בתקיעת חרש שוטה וקטן, עיי"ש. ולעניות דעתי נראה דאע"ג דאין התוקע צריך להוציא את השומע שהרי הוא שומע בעצמו, מ"מ בענין על כל פנים שהתקיעה תהא תקיעה של מצוה, ותקיעת חרש שוטה וקטן הוי רק בקול בעלמא וכקול חמור נוער. וכמו כן בנר חנוכה, נהי דעיקר המצוה היא שיהא נר דולק בביתו, מכל מקום בהדליקו קטן לא יצא משום שאין זה נר

של מצוה, דכיון דאינו חייב במצוות אין בכוחו לעשות נר מצוה ואינו אלא נר בעלמא. ועל פי זה אתי שפיר לשון הגמרא (שבת כג, א) הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, ויש לדקדק אמאי לא אמר לא יצא. ולדרכנו אתי שפיר, דבנר חנוכה אין צריך להוציא את האחרים, דכיון שמדליקין בביתו נמצא שהוא עצמו מקיים המצוה, ואין המדליק צריך להוציאו ולא שיך לומר שלא יצא. אלא שהפסול הוא משום שחרש שוטה וקטן אין בכוחם לעשות נר מצוה, והיינו לא עשה ולא כלום שאינו נר מצוה".

ולפי זה ביאר הלהורות נתן את שיטתו של בעל העיטור "דבהגיע לחינוך שפיר מדליק, היינו משום דסבירא ליה דבהגיע לחינוך נתחייב מדרבנן הקטן עצמו במצוה, ולכן בכוחו לעשות נר מצוה דרבנן כיון דהוי בר חיובא מדרבנן. ודעת החולקים היא כהרמב"ן במלחמות דחינוך מצוה דאביו הוא והקטן לאו בר חיובא כלל. ואם כן אין בכוחו לעשות נר מצוה, ולכן אף כשהגיע לחנוך לא עשה ולא כלום". וכוונתו למחלוקת הראשונים בגדר מצות חינוך – האם החיוב מוטל על האב או על הקטן [ראה בהרחבה בשיעור חיוב תשובה בקטן]. שיטת רש"י (ברכות מח, א), הרמב"ן (ברכות יב, א בדפי הרי"ף), הור"ן (מגילה ו, ב בדפי הרי"ף ד"ה ורבי יהודה), שקטן אינו מחוייב כלל במצות חינוך, והחיוב מוטל על האב. אולם שיטת התוספות בברכות (מח, א ד"ה עד) שעל הקטן מוטל חיוב מדרבנן לקיים המצוה.

ומעתה דברי בעל העיטור שהדלקת הקטן היא מעשה של "בר חיובא", סבר כשיטת התוספות, שעל הקטן מוטל חיוב מדרבנן לקיים המצוה, ולכן מעשה ההדלקה שלו הוא מעשה של "בר חיובא". ואילו הרי"ף והרמב"ם שפסקו כי קטן שהדליק נר חנוכה "לא עשה כלום", סברו כשיטת רש"י והרמב"ן שקטן אינו מחוייב כלל במצות חינוך, והחיוב מוטל על האב, ולכן מעשה ההדלקה של הקטן אינו מעשה של "בר חיובא", ואפילו אם מצות הדלקת נר חנוכה היא חיוב על ה"בית", אולם ההדלקה "צריך להיות ההדלקה מבר חיובא".

• **בהלכות חנוכה הקלו יותר מהלכות מגילה** – הפרי חדש (סי' תרעה) כתב: "ואע"פ שהרב המחבר בסימן הנזכר (סי' תרפט) לא חשש לסברת בעל העיטור ולא הזכירה, הביאה בכאן לפי שאפשר דאפילו מאן דפליג התם מודה הכא משום דנר חנוכה קילא, וכמו שכתבתי בשם התוספות" (וכן נקט האליה רבה סי' תרפט ס"ק ט). וכוונתו למה שכתב בנדון הדלקת נר חנוכה על ידי אשה: "המרדכי כתב בשם התוספות ז"ל אשה ודאי מדלקת אפילו לפטור אחרים, ואע"ג שמקרא מגילה לא פטרה אחריתי אף על פי שהיו באותו הנס, שמא נר חנוכה קילא כדאמרינן שמשותף בפריטי, וכי נסיב לא צריך דסמוך אהדלקה דביתו שחוץ לעירו". בהלכות חנוכה נפסק שאשה מדליקה נרות ומוציאה אחרים ידי חובה [ובכלל זה את בעלה הנמצא מחוץ לעיר], לעומת הלכות מגילה שנפסק כי

אשה לא מוציאה אחרים בקריאת המגילה. וטעם הקולא בהלכות חנוכה, כי בהדלקת נר חנוכה לעיתים אין חיוב להדליק את הנרות בעצמו אלא יוצא ידי חובה גם בהשתתפות בפרוטה עם המדליק, בשונה מהלכות מגילה שלעולם כל אדם חייב לצאת ידי חובת קריאת המגילה בעצמו.

ועל פי זה נקט הפרי חדש, גם בנדון הדלקת נר חנוכה על ידי קטן, שבהלכות חנוכה הקלו יותר מהלכות מגילה, ולכן כאשר קטן הדליק נר חנוכה בבית, יצאו בני הבית ידי חובת ההדלקה, אולם כשקטן קרא מגילה אינו מוציא אחרים בקריאתו.

ובדבריהם בביאור שיטת השו"ע כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן פ) "אין לנו להסביר הכרעת השו"ע רק כמו שכתב באליה רבא בשם התוספות, דשאני נר חנוכה דהקילו גם בשותפות פרוטה כאכסנאי וכדומה, על כן הרי דהקילו חז"ל בחיוב יציאת חובת נר חנוכה והקילו גם בקטן".

• **תרי דרבנן אינו מוציא ידי חובה חד דרבנן בחיוב על הגברא ולא ביחס לפעולה** – הלבוש בהלכות מגילה (או"ח סי' תרפט) כתב: "שוטה וקטן אפילו הגיע לחינוך, אינם מוציאים אחרים ידי חובתם. ואף על גב דמחנכין את הקטן מדרבנן, וקריאת המגילה אפילו בגדול אינו אלא מדרבנן גם כן, מכל מקום קטן גרע טפי שהרי אפילו בשאר מצות אינו אלא מדרבנן, ואם כן חיובא דמגילה הוה לגביה

תרי מדרבנן [כלומר, שני חיובים מדרבנן – חיוב קריאת המגילה מדרבנן, ומלבד זאת עצם חיוב קטן בכל המצוות הוא מדרבנן], אבל חיובא דגדול דבשאר מצות הוא דאורייתא, במגילה אלימא חיובא טפי שאינו אלא חד מדרבנן, ולכך אין הקטן מוציא דלא אתי תרי מדרבנן ומוציא חד מדרבנן. ועל פי הסבר זה אכן תמוה מה ההבדל בין הלכות חנוכה להלכות מגילה, ומדוע כשקטן שהדליק נר חנוכה, יצאו בני הבית ידי חובת ההדלקה, וכשקרא מגילה אינו מוציא אחרים בקריאתו – והרי בשני המקרים הקטן הוא "תרי דרבנן" שאינו מוציא גדול שהוא "חד דרבנן".

ונראה כי הדין ש"לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן, שייך דווקא בגברא, והיינו אדם שחיובו "תרי דרבנן" אינו יכול להוציא ידי חובה מי שחיובו "חד דרבנן". אבל כאשר הדין הוא ביחס לפעולה, דהיינו שצריך שהפעולה תעשה, גם אם עשה את מעשה קטן המחוייב ב"תרי דרבנן", כיון שסוף סוף הפעולה נעשתה, יוצא ידי חובה גם המחוייב ב"חד דרבנן", כי החיוב הוא פעולה והפעולה נעשתה.

ומעתה מבוארים היטב דברי השו"ע. בקריאת מגילה יוצאים ידי החיוב מדין שומע כעונה, וזהו דין על הגברא, ואם כן מובן מדוע פסק השו"ע ב"סתמא" שקטן אינו מוציא אחרים ידי חובת קריאת המגילה, שכן "לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן", וכמו שנתבאר שדין זה שייך דוקא בגברא שחיובו "תרי דרבנן" שאינו

יכול להוציא ידי חובה מי שחיובו "חד דרבנן".

אולם בהלכות חנוכה, דין הדלקת נר חנוכה אינו דין על הגברא, אלא חיוב לעשות פעולה – מעשה ההדלקה שבבית יהיו דלוקים נרות חנוכה, ובזה, כיון שסוף סוף הפעולה נעשתה, אין זה משנה אם מי שעשה את הפעולה מחוייב בחד דרבנן או בתרי דרבנן, ויש איפוא סברא לומר שגם קטן יכול להוציא ידי חובה אחרים בהדלקתו, ולכן בהלכות חנוכה הביא השו"ע גם את דעת הסוברים שקטן יכול להוציא אחרים בהדלקתו.

• **דווקא בקריאת המגילה קטן אינו מוציא ידי חובה גדול כי גדר חיובם שונה** – באליה רבה (או"ח סי' תרפט) מבואר טעם אחר מדוע קטן אין מוציא חובה גדול בקריאת המגילה: "לפי מה שכתב תוספות במגילה (ד, א ד"ה נשים) משמע דהקטן שהגיע לחינוך אין חייב בקריאה רק בשמיעה כמו נשים, וכן משמע בבית יוסף בשם ראב"ה (סימן תקסט), וכן מפורש בבעל הלכות גדולות (סימן יט). אם כן יש לומר דלכך אין מוציאים לגדולים. והשתא מתורץ היטיב מה דסלקא למג"א [סק"ד] לתמיה על שו"ע בסי' תרע"ה [ס"ג עיין שם] דפסק דקטן מוציא בנר חנוכה דסותר להכא".

לדעת הבה"ג המובא בתוספות במגילה, אשה הקוראת את המגילה מוציאה רק נשים ידי חובה ולא אנשים, כי אנשים חייבים בקריאת מגילה ונשים בשמיעת מגילה, ולכן אשה שאינה חייבת בקריאת

מגילה אינה מוציאה ידי חובה אנשים המחוייבים בקריאת המגילה [שיטת הבה"ג הובאה להלכה בדברי הרמ"א (סי' תרפט סע' ב) "ויש אומרים שהנשים אינם מוציאות את האנשים", וביאר המשנ"ב (ס"ק ז) "דאפשר דאשה אינה חייבת בקריאה רק לשמוע, ומקרי שאינה מחוייבת בדבר לגבי איש, אבל אשה מוציאה את חברתה"]. ונקט האליה רבה, כי דין קטן כדין אשה, וקטן אינו חייב אלא בשמיעת מגילה ולא בקריאת המגילה.

מעתה מבוארת היטב שיטת השו"ע בנדון הדלקת קטן נר חנוכה וקטן שקרא מגילה – והסיבה שקטן אינו מוציא גדול בקריאת מגילה היא בגלל שגדר חיובם שונה, ובעוד שאנשים חייבים בקריאת מגילה, קטנים חייבים בשמיעת מגילה, ולכן קטן שאינו חייב בקריאת מגילה אינו מוציא גדול ידי חובה אנשים המחוייבים בקריאת המגילה. ומשום כך בהלכות מגילה פסק השו"ע ללא חולק שקטן אינו מוציא אחרים ידי חובת קריאת המגילה, אולם בהלכות חנוכה שגדר חיובם של הגדול והקטן שווה – "נר איש וביתו",

שפיר הביא את דעת בעל העיטור שכאשר קטן הדליק נר חנוכה בבית, יצאו בני הבית ידי חובת ההדלקה.

אמנם כבר העיר הפמ"ג (סי' תרפט אשל אברהם ס"ק ד) על תירוצו של האליה רבה: "מכל מקום לדעה אחת משמע נשים חייבות בקריאה, אם כן מנא ליה לחלק בקטן". רצונו לומר, תירוץ זה מתבסס על שיטת הבה"ג שנקט כי נשים אינן חייבות בקריאת המגילה [ועל פי זה השווה האליה רבה את חיוב הקטנים לחיוב נשים], אולם חידושו של הבה"ג שנוי במחלוקת, ומנא לן שמרן השו"ע נקט להלכה כשיטת הבה"ג.

ועוד יש לתמוה על האליה רבה, הרי הקטן חייב בחינוך כדי שיתרגל לקיים המצוות כראוי כשיגדל, ואם כן כבר עכשיו חייבים לחנכו בקריאת המגילה ולא רק בשמיעת המגילה, וצ"ע.

• **בהלכות מגילה החמירו שחיובן מדברי קבלה** – המנחת אשר (פורים סימן כ) כתב: "ויש מן האחרונים שכתבו דבמגילה החמיר טפי משום דהוי דברי קבלה וכדברי תורה דמיינ'".

לסיכום: נחלקו הפוסקים האם קטן שהדליק נר חנוכה או קרא מגילה מוציא אחרים ידי חובה, או לו.

* **קטן שהדליק נר חנוכה** – לדעת הרמב"ם והרי"ף אינו מוציא אחרים ידי חובה, וכן נקט להלכה מרן השו"ע (סי' תרעה סע' ב) שהביא דעתם "בסתמא". אולם לדעת בעל העיטור, בני הבית יוצאים בהדלקת קטן, ומרן השו"ע הביא דעתו כ"ש אומרים".

וכתב הפרי חדש (סי' תרעה) "ומכל מקום נראה לי שאין לסמוך עליו בזה. וכן נראה מלשון הגמרא דקאמר "והשתא דקאמרינן הדלקה עושה מצוה הדליקה חרש שוטה

וקטן לא עשה ולא כלום". ומדלא מפליג בקטן גופיה וקאמר קטן שהגיע לחינוך ודאי מדליק, משמע שלא ידליק לאחרים". וכן נקט המשנה ברורה (סי' תרעה ס"ק יג) למעשה: "הנה לפי מה שסתם המחבר בסימן תרפ"ט ס"ב משמע דלמעשה אין לסמוך שיהיה הקטן יכול להוציא בהדלקתו לגדולים".

* קטן שקרא מגילה – בשו"ע (סי' תרפט סע' סעי' ב) פסק "חרש או קטן או שוטה השומע ממנו לא יצא", ולא הזכיר כלל את שיטת בעל העיטור שהתיר לקטן לקרוא את המגילה להוציא ידי חובה אחרים. והמג"א (שם ס"ק ג) נקט בדעת השו"ע, שמאחר והביא בהלכות חנוכה את דעת בעל העיטור "בקטן שהגיע לחינוך שיכול להוציא אחרים בהדלקתו, הוא הדין לענין קריאת המגילה".

ובמשנה ברורה (שם ס"ק ו) כתב: "דבמקום הדחק כשאין שם אנשים בקיאים במקרא מגילה, יכול להוציאם קטן שהגיע לחינוך". ברם בשער הציון (ס"ק יב) כתב שאין להסתמך על שיטת בעל העיטור בדיני קריאת המגילה אפילו בשעת הדחק.

ממוצא הדברים נתבררו בדברי הפוסקים דינים שונים בהלכות הדלקת נר חנוכה על ידי קטן.

– ז –

קמן שהגדיל ביום מימות החנוכה

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן שלז) דן כיצד ינהג קטן שמנהג אבותיו להדליק תוך חצי שעה מהשקיעה בלילה שנהיה בר מצוה "אם להמתין ולהדליק רק בצאת הכוכבים שהדלקה עושה מצוה, ועדיף לקיים המצוה שהוא גדול שמקיים מצוה מעליא". וכתב: "ולכאורה מפורש בשו"ע [אות ו] מחלוקת בנר חנוכה אם קטן שהגיע לחינוך יכול להוציא, כיון שהיא תרי דרבנן ואינהו רק חד דרבנן, ובמשנה ברורה שם דקיימא לן שאינו מוציא. ואם כן לכאורה בלילה נתחייב להדליק, ומה שהדליק מבעוד יום תרתי דרבנן ואינו יכול לפטור אותו מחיובו [בלילה כשהגדיל], ואם כן צריך להיזהר

להדליק בלילה". על פי הכרעת המשנה ברורה שקטן אינו מוציא גדול בהדלקת נר חנוכה, לכאורה הוא הדין קטן שהגדיל בחנוכה, המדליק קודם השקיעה, אינו יוצא בהדלקה זו בעודו קטן ידי חובת חיובו כשהגדיל. ולכן עליו להמתין ולהדליק את נרות החנוכה רק בצאת הכוכבים, כשהיה כבר גדול.

או"ם למעשה כתב התשובות והנהגות: "ולענ"ד נראה שהפוסקים שהחמירו שקטן שהגיע לחינוך אינו מוציא גדול, משום דלא אתי תרי דרבנן ומוציא חד דרבנן, היינו דנקטינן דבאפשר באחד בר חיובא גמור עדיף, ולא התירו [להוציא אחרים] אז בתרי דרבנן. אבל אם קיים הוא בעצמו כשהוא תרי דרבנן, שוב לא חייבוהו לאחר כן משום שנעשה אחר כך רק חד דרבנן. וכאן לא חשיב אפשר לקיים

בתרי דרבנן או לקיים בחד דרבנן, דאז יתחייב לקיימו בחד דרבנן, כיון שכאן לפי מנהגו מדליק תוך חצי שעה מהשקיעה. ואף דלא קיימא לן שמעכב כמותם, מדקדקין לכתחילה מאד כן, והידור תוך חצי שעה אף שתרי דרבנן עדיף, מכל מקום כיון שגוף המצוה כהלכתה, טפי עדיפא לו מחדא דרבנן.

הטעם לכך ש"תרי דרבנן" [קטן], אינו מוציא ידי חובה "חד דרבנן" [גדול] הוא, בגלל שיש אפשרות ש"חד דרבנן" יצא ידי חובה מ"חד דרבנן" כמותו, ולכן יש להחמיר שאינו יוצא ידי חובה ממי שהוא "תרי דרבנן". אך כאשר הקטן מקיים בעצמו מצוה דרבנן, ויש סיבה להעדיף את קיום המצוה כשהוא קטן – כגון בנדון דידן, שהחומרא להדליק נר חנוכה חצי שעה קודם השקיעה נועדה לקיים "גוף המצוה כהלכתה", מאשר יקיים את המצוה כשיגדל – וידליק לאחר צאת הכוכבים, אין לקטן להחמיר ולהמתין לקיימה כשיגדל, ועדיף שיקיים המצוה כתיקונה כמנהג אבותיו, ואף שבזמן קיומה הוא עדיין קטן.

- ח -

ציווי לקטן להדליק נר חנוכה בין השמשות בערב שבת

האש"ל אברהם (בוטשאש; סי' תרעט) כתב: "נתאחרתי בבואי מהמקוה בליל ערב שבת קודש ליל א' דחנוכה הלזה, ולא הדלקתי הנר חנוכה. מאחר שוודאי לא פרח אז שום עוף וכבר ראו כוכב אחד, על ידי ספק אין להדליק [נר חנוכה], שהרי העמידו חז"ל דבריהם גם במקום מצוה דאורייתא

כשופר ולולב, שיודחה המצוה מפני שבות". לאחר שקיעת החמה, אין היתר להדליק נר חנוכה כדי לקיים מצוה דרבנן, משום שבין השמשות גם איסור "שבות" [דרבנן] לא הותר, וכל שכן מלאכה מדאורייתא שאסור לעשות בין השמשות.

האש"ל אברהם מצא פתרון כיצד יוכל לקיים את מצות הדלקת נר חנוכה בערב שבת בין השמשות: "אך מכל מקום אמרתי שידליק תינוק גם שכבר הגיע לחינוך, כי מכל מקום הוי ליה שבות דשבות, ספק חשיכה ושבות של קטן. ושבות דשבות התיירו חז"ל במקום מצוה דרבנן, גם שאיננה חיובית כל כך ולא קבועה. וכל שכן בזה שממה נפשך אם יש מצות חינוך בקטן כזה, ממילא יש בו מצות חינוך גם במצות נר חנוכה. מלבד מה שיש אומרים [שיטת בעל העיטור, לעיל אות ה'] שגם האב מקיים מצוות נר חנוכה שעליו, על ידי זה שהגיע לחינוך היטב". ומבואר בדבריו שנקט להלכה שקטן חייב בהדלקת נר חנוכה מדין חינוך, ואף מוציא ידי חובה גדול בהדלקתו [ומסיים האש"ל אברהם: "ומכל מקום הייתי מסופק אם לברך 'שעשה ניסים' ושהחיינו על הנרות שהדליק הקטן בן י"ב, כיון שיש אומרים שאינו יוצא ידי חובה על ידי קטן, וספק ברכות להקל. והרהרתי הברכות שלושתן"].

- ט -

השתמשות לאור נר חנוכה שהדליק קטן

בקוביץ אור ישראל (מונסי; חלק לח עמ' קג) הובאה שאלת ידידי רבי גמליאל

התעוררות בתשובה (ח"ב סימן תכב) חולק עליו, דנסתפק אם חל קדושת סוכה על סוכת קטן, ומסיק דלשיטת רש"י (סוכה מו, ב ד"ה תינוקות) דאתרוגי קטנים מותר מטעם שלא הוקצו למצוה גמורה, אם כן הוא הדין בסוכת קטן מותר ליהנות ממנו, לפי הנ"ל בשמן של חנוכה שהדליק קטן נמי מותר להשתמש משום דלא הוקצה למצוה. ומסיק דרש"י לשיטתו דמצות חינוך מוטל על האב ולא על הקטן, לכך לא הוקצה למצוה. משא"כ לשיטת התוספות דמצות חינוך מוטל על הקטן, אם כן נאסר סוכת קטן".

על פי דברי ההתעוררות תשובה נראה כי נדון שימוש לאור נר חנוכה שהדליק קטן, תלוי במחלוקת הראשונים בגדר מצות חינוך – האם החיוב מוטל על האב או על הקטן [לעיל אות ו]. לשיטת רש"י והרמב"ן שקטן אינו מחוייב כלל במצות חינוך והחיוב מוטל על האב, יש לומר שכשם שקטן אינו יכול להקצות סוכה למצוה, כך אין מעשה הדלקת נר חנוכה על ידו נחשב מעשה מצוה האוסר את שמן לשימוש. אולם לשיטת התוספות שמצות חינוך מוטלת על הקטן, וכשם שקטן הבונה סוכה מקצה אותה למצוה, כך כאשר קטן מדליק נרות חנוכה הוא אוסר את השמן בשימוש.

- י -

הדלקת נר חנוכה בבית כנסת על ידי קטן

המנחת יצחק (ח"ו סימן סה) כתב שקטן רשאי להדליק נרות חנוכה בבית כנסת, בהסתמכו על שיטתו של בעל

הכהן רבינוביץ, מחבר הספר גם אני אודך, לגר"ח קנייבסקי: "מה הדין בקטן שהגיע לחינוך שהדליק נרות חנוכה, האם מותר להשתמש בהם, או לא. והספק הוא, האם גם לגבי מצוות של קטן אמרינן שהוקצה למצוה". הגר"ח השיב בקצרה, כדרכו: "אסור". על דברי הגר"ח שב הקשה הרב רבינוביץ: "הא תנן במסכת סוכה (מה, א) מיד תינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן, ופירש"י שם דהכוונה שהגדולים שומטים את הלולים של הקטנים ואוכלים את האתרוגים של הקטנים. ומבואר שם בגמרא (מו, א) דלרבי יוחנן דס"ל דאתרוג בשביעי אסור משום מוקצה, רק את האתרוגים של התינוקות מותר לאכול בשביעי, ולא אתרוגים של גדולים. ופירש"י שם דשל קטנים מותר, משום דלא הוקצו למצוה גמורה. ומשמע משם דבמצוה של קטנים לא אמרינן שנעשה מוקצה". והגר"ח השיב: "תינוקות שלא הגיעו לחינוך ממש".

ומתבאר בדברי הגר"ח, שאסור להשתמש בנר חנוכה שהדליק קטן, כיון שחייב בהדלקת הנרות מדין חינוך, ואם כן הנר הוקצה מדרבנן למצוה. אמנם קטן שלא הגיע לגיל חינוך שהדליק נרות חנוכה, לא הוקצו הנרות למצוה [ודברי רש"י בסוכה שמוותר להשתמש באתרוגים של קטנים כיון שלא הוקצו למצוה, נאמרו על קטנים שלא הגיעו לחינוך, שלא הקצו במעשיהם את האתרוג למצוה].

בקוביץ הבא (אור ישראל חלק לט, עמ' רמ) העיר רבי אשר אנשיל שווראץ, מחבר ספר מעדני אשר, על דברי הגר"ח: "דבשו"ת

העיסור [לעיל אות ה] שיוצאים ידי חובה בהדלקת קטן, וכפי שביאר השפת אמת את דבריו "דלשון הגמרא מצות חנוכה נר איש וביתו, משמע דאין צריך המדליק לכוון להוציא כל בני ביתו, והמצוה הוא רק להיות נר בבית", ועל כן "בבית הכנסת לכולי עלמא לא הוי יותר מהחיוב הדלקה בבית לבעל העיסור כנ"ל, דאין צריך לכוון להוציא אחרים, ויכול להדליק ולברך גם קטן המגיע לחינוך, דעל כל פנים ההדלקה היה על ידי בר חיובא".

ומכל מקום הוסיף המנחת יצחק: "אכן להטעם הלבוש שכתב שתיקנו כן [להדליק נר חנוכה בבית כנסת] מפני האורחים שאין להם בית להדליק בו, וכמו שתיקנו קידוש בבית הכנסת משום אורחים דאכלי ושתי בבי כנישתא עיין שם, שוב אין לקטן אפילו הגיע לחינוך להדליק שלא אתי חד דרבנן ומוציא תרי דרבנן כנ"ל".

אמנם כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן שצו) כי בזמנינו לא מצויים אורחים בבית הכנסת, ולפי זה חזרו למקומם דברי המנחת יצחק, שמכיון והקטן אינו מכוון להוציא אחרים בהדלקתו, רשאי להדליק את הנרות בבית הכנסת.

וביותר כתב התשובות והנהגות שיש המעדיפים לתת לקטן להדליק בברכה בבית הכנסת: "כיון דעיקר הדלקה בבית הכנסת בברכה רפיא בידן, שאין לזה מקור מהגמרא ומהרמב"ם, אלא שמכל מקום מנהג ישראל, וכדאיתא בשו"ע סוף

סימן תרע"א, וידוע שהגאון החתם סופר מנע עצמו לברך. אבל כיון שבעיסור כתב בטעם המנהג שהוא עבור האורחים או מי שאין לו שמן, לכן יש שפקפקו לענין ברכה היום בבית הכנסת כיון שכל אחד מדליק בביתו וחששו לברכה לבטלה, ולכן יש מנהג להדליק בקטן שאין בו איסור ברכה לבטלה כשמכוון למצוה. וכמבואר בתוספות בפסחים (פח, א ד"ה שה). ואם כן לדבריהם יש קפידא שקטן ידליק ויברך, ונסמוך על דעת הפוסקים שמוציא, כאשר הגדולים מונעים עצמם מלהיכנס לחששות בזמן הזה".

אולם מאידך כתב התשובות והנהגות: "עיקר מנהג הדלקת נרות בבית הכנסת הוא משום פרסומי ניסא, ובפרט היום כיון שאין מדליקין ברשות הרבים, על כן תיקנו להדליק בבית הכנסת במקום רבים. ולכתחילה נראה שאין להקל בהדלקת קטן אף שנהגו כן". וכן נקט לדינא הגר"ע יוסף (חזון עובדיה, מצות הדלקת נר חנוכה אות יד) "טוב שלא יתנו לקטן להדליק נרות חנוכה בבית הכנסת, משום פרסומי ניסא בכבוד הראוי". ובהערות שם הוסיף: "ומיהו בדיעבד אם הדליק קטן בבית הכנסת שפיר דמי. ולאפוקי ממה שכתב בספר ישיב משה (עמ' פו) בשם הרה"ג ר' יוסף שלום אלישיב, שאם הדליק קטן בבית הכנסת חייבים לכבותה ולהדליק מחדש בברכה, דליתא. שלא יהא אלא ספק, הא ודאי דספק ברכות להקל".

וראה עוד בהערות הקצרות בנדון ברכת הרואה נר חנוכה שהדליק קטן.

סימן ע"ז

קטן בקריאת התורה בחנוכה

בשבת חנוכה, פרשת מקץ, שנת תשע"ד, בבית כנסת שבו אנחנו מתפללים [ישראל הצעיר דהאנקוק פארק, לוס אנג'לס], קרא בתורה חתן בר מצוה. לאחר מעשה, התברר כי בשעת הקריאה טרם מלאו לנער י"ג שנים, אבל בגלל שבטעות הכין את קריאת פרשת מקץ, התיר לו רב בית הכנסת, ידידי רבי יעקב קראוס, לקרוא בתורה, כדי שלא יגרמו צער ועוגמת נפש לחתן בר המצוה ולבני משפחתו.

כאשר שמענו על כך, החלטנו לשוב ולשנות עם בני החבורה את פרטי דין קטן הקורא בתורה [שכבר נלמדו בעבר], והפעם במגמה לברר האם יש הבדל בין דינו של קטן הקורא בתורה בכל ימות השנה, לקטן הקורא בתורה בחנוכה.

- א -

בשיעור "קטן בקריאת התורה והפטרה"
[סימן כט], הובאו בהרחבה דברי הפוסקים בנדון עליה לתורה וקריאה בתורה של קטן, ומסקנת המשנה ברורה (ס"ו רפכ ס"ק יג) בנדון: "קטן אין יכול להיות מקרא את העולים דהיינו שהוא יקרא בקול רם בספר תורה, והעולים אומרים אחריו בלחש, וכל הצבור יהיו יוצאים ידי חובתם בשמיעה ממנו, עד שיביא שתי שערות [ומשהוא בן י"ג שנה בחזקה שהביא שתי שערות לענין זה]. ומכל מקום כשאין שם קורא אחר ותתבטל הקריאה לגמרי מסתפק הפרי מגדים, דאפשר דיש להקל באופן זה אפילו אם לא הביא עדיין שתי שערות. וכן בדרך החיים בהלכות קריאת התורה מיקל גם כן בשעת הדחק".

ע"ל סמך דברי הפרי מגדים פסק האגרות
משה (ח"ב או"ח סימן עב) במעשה שהיה שלימדו קטן בטעות לקרוא בתורה בפרשה של השבת קודם בר המצוה שלו, ולאחר שהצדיק את סברת המג"א (ס"ו רפכ ס"ק ו) שבעל הקורא הוא שליח של השומעים וממילא אין הקטן יכול לקרוא, ותמה על הפמ"ג שהתיר לקטן לעלות ולקרוא, כתב: "אבל מכל מקום לדינא אם הוא צער גדול להבר מצוה ומשפחתו ורוצה כתר"ה [הרב השואל] להקל כהפמ"ג ודעימיה, אין למחות בידו".

ע"ל פי הכרעת המשנה ברורה והאגרות
משה, התיר הרב קראוס לחתן בר המצוה הקטן לקרוא בתורה בפרשה שהכין, שהרי אם לא יקרא לתורה בשבת שאליה כבר הוזמנו האורחים, ודאי יגרם

"צער גדול להבר מצוה ומשפחתו", וניתן לומר שזו בהחלט "שעת הדחק" שבה התיר המשנה ברורה לקטן לקרוא בתורה.

ובן פסק להלכה בשו"ת בית אבי (או"ח סימן כה) להתיר להקדים עליה לתורה של נער בר מצוה לאחד מימי החנוכה, לאפשר לו לקרוא בתורה בטרם מלאו לו י"ג שנה, כדי להימנע מקיום עליה לתורה בשבת [שיגרום לאורחים מחללי שבת להגיע לבית הכנסת בנסיעה ברכב] "כי גדר קריאת התורה הוא לימוד התורה, ואין צריך להוציא לרבים ידי חובה, חוץ מפרשת זכור", ולכן "קטן יכול לעלות ולקרוא בתורה בעת הצורך".

[וכדבריהם] מבואר במש"כ השפת אמת (שבת כג, א ד"ה ע"י ר"ן) לבאר את שיטת בעל העיטור שקטן שהגיע לגיל חינוך מדליק נר חנוכה, ובני הבית יצאו בזה ידי חובה "דבאמת הלשון הגמרא (שבת כא, ב) מצות חנוכה נר איש וביתו, משמע דאין צריך המדליק לכוון להוציא כל בני ביתו. והמצוה הוא רק להיות נר בבית, כמו מזוזה. ואפילו אחר שאינו מבני ביתו מדליק נר חנוכה או קובע מזוזה כשר. אלא דצריך להיות ההדלקה מבר חיובא, דאי לא הכי אין עליו שם נר מצוה", וכתב השפת אמת: "ודמיא לקריאה בספר תורה שאין צריך להוציא הציבור, אלא שהציבור ישמעו הקריאה מבר חיובא, ולהכי בהגיע לחינוך בכלל בר חיובא הוא". ומבואר בדבריו שקטן רשאי לקרוא בתורה, כי קטן אינו מוציא את הרבים ידי חובה

בקריאתו, והשומעים יוצאים ידי חובה כמה ששמעו קריאה מ"בר חיובא" מדין "תלמוד תורה".

- ב -

קריאת התורה במועדים - חובת היחיד והבעל קורא מוציא את השומעים מדין שומע כעונה

ונראה לענ"ד שיש הבדל בין דינו של קטן הקורא בתורה בכל שבתות השנה, לקטן הקורא בתורה את הקריאה של חנוכה, בהקדם חידושו של הגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ה סימן נו) בגדרי קריאת התורה, וז"ל: "נראה שכל המחלוקת בגדר מצות קריאת התורה אם החיוב הוא קריאה או שמיעה, היינו בקריאת התורה בשני וחמישי ושבת, שעיקר החיוב הוא בגדר תלמוד תורה, וכמבואר בב"ק דף פ"ב ע"א, דאז יש לומר דלמצות תלמוד תורה מספיק שמיעה. אבל בראש חודש וימים טובים, חנוכה ופורים וד' פרשיות, שחיובם מפני מצות היום, בזה התקנה היא חיוב לכל אחד לקרוא מעניינו של יום, ויוצאים מדין שומע כעונה". ומבואר בדבריו, שגדר קריאת התורה במועדים שונה מגדר הקריאה בשבתות ובימי שני וחמישי, כי במועדים החיוב הוא לקרוא "בעניינו של יום" משום "מצות היום". והיות וחיוב זה מוטל על כל אחד ואחד, יוצאים ידי חובת חיוב זה בקריאתו של הבעל קורא מדין 'שומע כעונה'.

על פי יסוד זה חידש הגר"מ שטרנבוך: "שהעולה לתורה במועדים וראש חודש לא יקרא בלחש, שכיון שהמצוה היא לכל אחד לקרוא בציבור דווקא, ממילא העולה מחויב לצאת בשומע כעונה מהקריאה לציבור, ואינו יוצא בקריאתו בלחש".

ועוד חידש (תשובות והנהגות ח"ד סימן מג) כי בשעת קריאת התורה במועדים יש חיוב לעמוד מעיקר הדין: "כתב השו"ע (או"ח סימן קמ"ו סע' ד) אין צריך לעמוד מעומד בעת שקורין בתורה, ע"כ. וכתב הרמ"א, ויש מחמירין ועומדין. וכתב המשנה ברורה (ס"ק יט) בשם הפרי חדש והגר"א והאריז"ל דהעיקר כסברא הראשונה. אמנם מרן הגריז"ס זצ"ל הגאב"ד דבריסק נהג לעמוד, שלקריאת התורה יש דין דבר שבקדושה. ואשר לזאת צריך דווקא עשרה, ולכן צריך לעמוד ככל דבר שבקדושה. אכן דעת הפוסקים נראה שבקריאת התורה המצוה היא השמיעה, ולא הוה כאמירה, ולזה אין צריך לעמוד. והנה כי כן נראה דכל זה בקריאת תורה דשני וחמישי ושבת, דחובת הציבור היא שיקראו ומצוות הציבור לשמוע. אבל בקריאת ד' פרשיות, או פרשת ראש חודש או חנוכה וכדומה שאינו מפני דברי תורה, רק ראוי לכל אחד להזכיר מעניינו של יום, כמבואר ברמב"ם (הלכות תפילה פ"ג ה"ח) וכל אחד יוצא מדין שומע כעונה, אם כן ראוי באמת לעמוד".

הנה כי כן, למדנו מדבריו, שקריאת התורה במועדי השנה, וחנוכה בכללם, היא חיוב המוטל על כל אחד ואחד

לקרוא מעניינו של יום, ויוצא ידי חובת חיוב זה בקריאתו של הבעל קורא מדין "שומע כעונה".

על פי זה נראה, שגם המתירים לקטן לקרוא בשעת הדחק, לא יורו כן בקריאת התורה במועדים, אלא רק בקריאת התורה בשבתות ובימי שני וחמישי, שחיובן מדין תלמוד תורה, והשומעים יוצאים ידי חובה בעצם שמיעת קריאת התורה ולא מדין 'שומע כעונה', ולכן בשעת הדחק יצאו ידי חובה גם כששמעו את הקריאה מקטן. אבל בקריאת התורה במועדי השנה, ובכללם חנוכה, שהחיוב מוטל על היחיד לקרוא מעניינו של יום, ובעל הקורא מוציא ידי חובה את השומעים מדין 'שומע כעונה' – לא יוצאים ידי חובה בקריאה של קטן.

ומצאתי בספר מסורת משה (או"ח סימן תכ) שהגר"מ פיינשטיין הורה במעשה שהיה ונער בר מצוה התכונן לקריאת פרשת זכור בטרם מלאו לו י"ג שנים, שהקטן יעלה לתורה בשבת, ואף קודם שנעשה גדול "דקטן עולה למנין ד' קרואים בכל שבת מעצם הדין, דאין ענין של שמיעה כדיבור, דעיקר החיוב הוא שמיעה. ולפיכך יכול לעלות גם לפרשת זכור. רק לא יכול להיות שליח, בעל קורא, לאחרים". הרי לנו שגם הגר"מ פיינשטיין שהתיר באגרות משה לקטן לקרוא בתורה בשבת קודם בר המצוה שלו כאשר התכונן לכך בטעות, כדי שלא יגרם "צער גדול להכיר מצוה ומשפחתו", לא התיר לקטן במקרה דומה לקרוא בפרשת

זכור, מכיון שהקטן אינו יכול להיות שליח להוציא את שומעיו ידי חובה הקריאה מדין שומע כעונה. ופשר השינוי בהוראה מבואר על פי האמור לעיל, שבקריאת התורה בשבת השומעים יוצאים ידי חובה בעצם שמיעת קריאת התורה ולא מדין 'שומע כעונה', ולכן בשעת הדחק

יצאו ידי חובה גם כששמעו את הקריאה מקטן. ברם בקריאת התורה במועדי השנה וכן בפרשת זכור, שיוצאים ידי חובה מבעל הקורא מדין 'שומע כעונה', לא ניתן לצאת ידי חובה בקריאה של קטן שאינו יכול להיות שליח להוציא אחרים ידי חובה מדין 'שומע כעונה'.

ממוצא הדברים נראה על פי דברי התשובות והנהגות, שאם קטן התכוון לקרוא בתורה בשבת חנוכה בטרם היותו בן י"ג שנים, הרי זו "שעת דחק" ואמנם רשאי לקרוא בתורה את פרשת השבוע, אך לא את הקריאה של חנוכה.

★ ★ ★

מחמת צער חתן בר המצוה ומשפחתו, הועלתה הצעה להתיר לקטן לקרוא את הקריאה של חנוכה, והציבור שלא יצא ידי חובה, ישלים את הקריאה של חנוכה של אותו היום בקריאת התורה למחרת.

ונראה כי הצעה זו תלויה במחלוקת הפוסקים, מה הדין במקום שלא קראו בתורה באחד מימי החנוכה [כי לא היה מניין או שלא היה ספר תורה] – האם צריך להשלים את קריאת אותו היום שלא קראו ביום אחר, או שבכגון זה נאמר "עבר זמנו בטל קרבנו". לדוגמא, אם לא קראו ביום החמישי של חנוכה את קריאת אותו היום, ביום השישי קוראים רק את קריאת היום השישי של חנוכה, ולא משלימים וקוראים את קריאת היום החמישי והיום השישי.

- ג -

תשלומין בקריאת התורה בחנוכה

במשנה, במסכת מגילה (פ"ג מ"ו) נתפרשו סדרי קריאת התורה במועדי השנה, ובתוך כך נאמר שם: "בחנוכה, בנשיאים". דהיינו פרשת הקרבת הקרבנות על ידי הנשיאים בזמן חנוכת המשכן (סוף פרשת נשא בחומש במדבר).

וכתב הטור (או"ח סי' תרפד סע' א) "וקוראים בפרשת נשא בנשיאים, ג' [קוראים]

בכל יום. ומפרש בפסיקתא משום שנשלם מלאכת המשכן, בכ"ה בכסלו". והב"ח (שם) הביא את פירוש רש"י במשנה (מגילה ל, א) "בחנוכה בנשיאים, דהוי נמי חנוכה המזבח". ובשו"ת חתם סופר (ח"א סימן קפח) ביאר את טעם קריאת פרשת הנשיאים בחנוכה "על פי המדרש שכתב רמב"ן ריש פרשת בהעלותך, שנצטער אהרן על שלא הקריב לחנוכה המזבח, ובישר לו הקב"ה פרשת בהעלותך את הנרות שחנוכה שלו על ידי נס הנרות יהיה קיים לעולם. ואם כן

צריך היה לקרות פרשת הנשיאים בחנוכה שהרי על ידי כן נתבשרו בנס הזה". הרי לנו שלושה טעמים לקריאת פרשת הנשיאים בחנוכה:

[א] הקרבת קרבנות הנשיאים היתה בזמן חנוכת המשכן בכ"ה בכסלו.

[ב] בהקרבת קרבנות הנשיאים נחנך המזבח, כעין חנוכתו בימי החשמונאים.

[ג] הדלקת נרות חנוכה היא "פיצוי" על צערו של אהרן הכהן שלא הקריב קרבן עם כל הנשיאים בעת חנוכת המזבח.

והנה, בכל יום מימות החנוכה לא קוראים את כל פרשת הנשיאים, אלא מחלקים את הפרשה לשמונת ימי החנוכה, ובכל אחד מימי החנוכה קוראים את פרשת הקרבת הקרבן של נשיא אחד, כדברי הטור (שם) "וכן הסדר ביום הראשון מתחיל ביום כלות משה", וקורא אותו עם כהן ולוי, ישראל קורא ביום הראשון. ביום השני קורא כהן וביום השני עד פר אחד בן בקר, ולוי עד וביום השלישי. וישראל חוזר וקורא וביום השני וכן בכל יום". וביום השמיני "מתחילים ביום השמיני וגומרים כל הסדר".

- ד -

ויש לחקור, האם צריך לסיים את כל קריאת פרשת קרבנות הנשיאים במשך שמונת ימי החנוכה, אלא שחילקו את הפרשה בסדר הנ"ל, ולכן אם לא קרא יום אחד בחנוכה, צריך להשלים את הקריאה שהחסיר, כדי להשלים את כל קריאת

הפרשה בחנוכה. או שעיקרה של תקנת קריאת פרשת הנשיאים בחנוכה נועדה שיקראו בכל יום מימי חנוכה את קרבן הנשיא של אותו היום בדיוקא. ולכן אם לא קרא בתורה באחד הימים, אין צורך לקרוא ביום אחר את קריאת הקרבת הקרבן שלא קשורה ליום זה.

בש"ת מחנה חיים (ח"ג או"ח סימן נא) דן בחקירה זו, והשואל הבין כפי הצד הראשון "דחכמינו ז"ל רצו להשוות חנוכה ליום טוב שיהיה קריאת התורה, ובררו גם כן לקרוא פרשת הנשיאים מטעם שהוא שייכת על כל פנים מענין היום קצת. אבל מאי שייכת לקרבנות נשיאים לגוף נס חנוכה, ובאמת אין שייך כאן הבדל בין יום ראשון או שני. רק הכלל שיהיה קריאת נשיאים בחנוכה, אבל אין קפידא איזה נשיא, אם כן יוכל להשלים. ואפילו בטל קריאת ספר תורה שבעת ימי חנוכה, נקרא הכל ביום האחרון". כל פרשת הנשיאים היא מענין נס החנוכה, אך אין קשר מיוחד בין כל יום מימי החנוכה לקריאה של פרשת הנשיא של אותו יום, ולכן אפילו אם לא קראו את הפרשה בשבעת הימים הראשונים של חנוכה, צריך לקרוא את כל הפרשה ביום השמיני. והוסיף המחנה חיים לפי הבנה זו כי "מי שצריך ליסע על הים ויודע שלא ישמע עוד קריאת התורה, יהיה מותר כמעט חייב לקרוא ביום הראשון כל הנשיאים, כי אין קפידא כל כך על קריאת נשיא ונשיא דבר יום ביומו, נשיא ראשון ביום א' דחנוכה, ואפילו קורא ביום שני נשיא רביעי אין בו ברכה לבטלה".

וכן נקט להלכה בשו"ת מבשר טוב (או"ח סימן לו) על פי דברי מסכת סופרים (פ"כ מ"ח) שבשבת חנוכה היו נוהגים לקרוא את כל פרשת הנשיאים מתחילה ועד סוף "והלא דברים ק"ו בן בנו של ק"ו הם, מה במקום שקראו כבר הנשיאים של הימים הראשונים, אעפ"כ חזרו לקרוא מה שקראו כבר. על אחת כמה וכמה במקום שמחמת אונס לא היו יכולים בימים הראשונים של חנוכה לקרות בתורה, בודאי שאנו יכולים (ואפשר שאנו מחויבים אפילו) להשלים קריאת הנשיאים שעברו".

ובביאור המנהג לקרוא בשבת שבתוך החנוכה את כל פרשת הנשיאים, כתב המבשר טוב: "כי יותר נראה שכל הקריאה הזאת היא משום פרסומי ניסא, ואם כן לפרסומי ניסא דחנוכה היו נוהגים לחזור ולקרות כל פרשת הנשיאים ביום השבת, שאז כל עדת ישראל נאספים בבתי כנסיות אנשים שלא היו יכולים לבוא בימי החול לשמוע קריאת הנשיאים". כלומר, קריאת פרשת הנשיאים בחנוכה נועדה ל"פרסומי ניסא", וכפי שנתבאר לעיל הטעמים מדוע קוראים פרשה זו דווקא בחנוכה. ולכן בשבת חנוכה, שכל הציבור נמצא בבית הכנסת, זהו הזמן המתאים ביותר לקרוא את כל פרשת הנשיאים כדי לפרסם את הנס גם למי שלא שמע את הקריאה במשך ימות השבוע.

על כל פנים, נתבאר לפי זה, שחיוב קריאת התורה בחנוכה הוא חיוב לקרוא את כל פרשת הנשיאים במשך שמונת ימי החנוכה, ואין חיוב לקרוא בכל

יום את קריאת פרשת הקרבת הנשיא של אותו יום. ולפיכך יש דין "תשלומין" בקריאת התורה בחנוכה, ואם לא קרא בחנוכה יום אחד או יותר את הקריאה, צריך להשלים את הקריאה שהחסיר, וגם אם לא קרא בשבעת הימים הראשונים של חנוכה בתורה, צריך להשלים ביום האחרון של חנוכה את כל קריאת פרשת הנשיאים.

- ה -

ברם המחנה חיים חידש בסופו של דבר כי חז"ל תיקנו לקרוא בחנוכה בכל יום את קרבן הנשיא של אותו היום בדווקא. והיסוד לכך הם דברי חז"ל שבחנוכה בכל יום היה הנס בפני עצמו: "ימי חנוכה המה שמונה ימים על זכרון הנס אשר נעשה בימים ההם, וכל יום ויום הוי נס בפני עצמו, שהרי נעשה נס בשמן בכל יום (עי' בתירוצי הבית יוסף או"ח סי' עתר). דהא מברכים בכל לילה ברכת שעשה ניסים, וכן רוב ניסים אשר נעשו בימים ההם במלחמות גדולות, הוה כל יום ויום נס לעצמו". ויסוד נוסף מבואר בדברי חז"ל שהנשיאים הקריבו את קרבנותיהם בכוונות נשגבות, שגרמו לניסים בעתיד בימי החנוכה, כדבריו: "המעין במדרשים רבה וילקוט ותנחומא ויתר מדרשים, יתבונן על הסודות גדולות ונוראות על המחשבות דבוקות וקדושות על רעיונות מופלאות ועמוקות, על פרישות ונזירות ועל מסירות הנפשות ונשמות, אשר כל נשיא ונשיא הפליא בלבו בנסתר בקרבנו, עד שזכה לראות עד סוף כל הדורות. וכאשר הגיע

ימי כ"ה כסלו וטבת אשר חפץ הקב"ה לשלם חובו, הוקם המשכן, אז הוצרך לשלם ג"כ הרוב ניסים ונפלאות אשר היה פעלו הנשיאים על ימים האלו, אילו הקריבו בימים ההם קרבנם".

הדלקת נר חנוכה בכל יום לפני עצמו, כי כל נשיא פעל על יומו כפי קדושתו. ועל כן כל יומו זוכה שיתחילו לקרוא בנשיא שלו, כי הוא מקורו ומחשבו לעורר מעשיו ופעולותיו ביום הזה בימים ההם".

ועל פי זה כתב המחנה חיים: "ועל כן העמיקו אשר תיקנו לקרוא בתורה פרשת הנשיאים, כי הם המה אשר פעלו לנס החנוכה בימי החשמונאים, וכאשר פעלו על הימים האלה בימי החשמונאים, כן הוקבעו הימים להיות זכרון הנשיאים תמיד חקוק. ואם כן איפוא, כל יום זוכה בנשיא שלו בכל דעותיו ומחשבותיו ובכל תיקונו אשר הכין ופעל לפי שבטו ומקור נשמתו וכן הוא לדורות עולמים. ובזה יובן למה נעשה נס חדש בכל יום, ולמה צוה ה'

נמצא לפי זה, שקריאת התורה בכל יום מימי החנוכה מדוקדקת כנגד הנשיא שהקריב באותו יום, ומתוך כך הסיק המחנה חיים שאם לא קרא בתורה באחד מימי חנוכה, אין צורך לקרוא ביום אחר את קריאת הקרבת הקרבן שלא שייכת ליום זה: "אין משגיחים על קריאת חנוכה שנעשה חיוב פרשת נשיאים לקרוא אותו בחנוכה, אם כן נשיא אחד ליום דבר יום ביומו, וצריכים להתחיל ביום שני מנשיא השני, דעבר זמנו של הראשון בטל קרבנו".

לפי זה נמצא שהאפשרות שקטן יקרא את פרשת הנשיאים בחנוכה, והציבור שלא יצא ידי חובה בקריאתו [כמבואר לעיל] ישלים את הקריאה שלא שמע ביום אחר – היא רק לדעת הפוסקים שיש חיוב לקרוא את כל פרשת הנשיאים במשך שמונת ימי החנוכה, ואין חיוב לקרוא בכל יום את קריאת פרשת הקרבת הנשיא של אותו יום. ולפיכך ניתן "להשלים" את הקריאה שהחסיר ביום אחר מימי החנוכה.

אולם לדעת המחנה חיים שתיקנו לקרוא בחנוכה בכל יום את קרבן הנשיא של אותו היום בדווקא, אם הציבור לא יצא ידי חובה הקריאה של הקטן, יש לחשוש שלא ישלימו את הקריאה באותו יום, וביום אחר לא יוכלו להשלים את הקריאה.

סימן לח

קטן בפרשת זכור ובדיני הברכה על קריאת פרשת זכור

- מעשה שהיה בשבת פרשת זכור, בחור בר מצוה קרא בתורה את המפטיר בפרשת זכור ואת ההפטרה, ולאחר הקריאה התברר שהיה קטן. הרב קבע שיש צורך לקרוא את המפטיר בפרשת זכור פעם נוספת, אך הסתפק האם צריך לברך בשנית את ברכות התורה לפני הקריאה.
- באותה שבת בבית חולים ובמחנה צבאי, חלק מהחולים והחיילים, שלא יכלו לשמוע את קריאת התורה, הצליחו לארגן בדרך לא דרך, קריאת תורה המיוחדת לפרשת זכור, ונשאלה השאלה האם יברכו על הקריאה, או לא.
- בבתי כנסת רבים נוהג הרב או הגבאי להכריז לפני קריאת פרשת זכור: "הקהל יכוין לצאת ידי חובת מצות זכירת עמלק בקריאה ובברכות". ויש לברר מה פשר הצורך לכוין גם בברכות התורה הנאמרות לפני קריאת פרשת זכור.

- א -

אולם המנהג הוא, שקטן אינו עולה לתורה אלא למפטיר, כמו שכתבו המג"א (ס"ק ו') והמשנה ברורה (ס"ק יב) "נוהגים כהיום שאין קורין קטן כלל לשום עליה, אפילו אם כבר נשלם מנין הקרואים, אלא למפטיר".

ואילו לאפשר קריאת התורה על ידי קטן, מרן השו"ע (או"ח סי' רפד סע' ד) פסק: "קטן יכול להפטיר". כלומר, לקרוא בתורה הקטן אינו רשאי. המג"א (ס"ק ו') הוסיף: "להיות הקטן מקרא, אינו יכול עד שיביא ב' שערות, והאידנא לא נהיגי לקרות קטן אלא למפטיר". ברם הפרי מגדים (משבצות זהב

בטרי נדון ונשיב על השאלות, נחזור בקצרה על חילוקי הדינים של קטן בקריאת התורה ובהפטרה, אשר נתבארו בשיעור כט, והם הבסיס ליסודות חיוב קטן בקריאת פרשת זכור.

- עליית קטן לתורה וקריאה בספר תורה - מרן השו"ע (או"ח סי' רפב סע' ג) פסק להלכה את דברי הגמרא במגילה: "הכל עולים למנין שבעה, אפילו אשה וקטן שיודע למי מברכים, אבל אמרו חכמים אשה לא תקרא בצבור מפני כבוד הצבור".

ס"ק ג) דייק מלשון המשנה "קטן עולה למנין שבעה", שקטן רשאי לקרוא בתורה על אף שעדיין לא הביא ב' שערות.

אולם בשו"ת יחזה דעת (ח"ד סימן כג) כתב: "קטן שהגיע לחינוך, שיודע למי מברכים, מבין שש שנים ולמעלה, עולה לספר תורה למנין שבעה, בין באמצע הקרואים ובין בסוף הקרואים. וכל שכן שעולה לעליית מפטיר. ויכול לקרות בתורה בעצמו פרשת עלייתו. ובמקום שיש מנהג ברור שלא להעלות קטן לספר תורה, יעשו כמנהגם. ונהרא נהרא ופשטיה". אך לקרוא את כל הפרשה, כתב הגר"ע יוסף בשו"ת יחזה דעת (ח"ה סימן כה) "לכתחילה אין להתיר לקטן להיות חזן הקורא בתורה קריאת הפרשה כולה. ומכל מקום בשעת הדחק שלא נמצא איש היודע לקרוא בתורה עם טעמי המקרא כדת, יכולים לסמוך על הפוסקים המתירים".

• **חיוב קריאת פרשת זכור מדאורייתא ובציבור** – בתוספות (ברכות יג, א ד"ה בלשון) מפורש שיש "פרשיות המחוייבין לקרות דאורייתא כמו פרשת זכור", וכן פסק השו"ע (סי' תרפה סעי' ז) "יש אומרים שפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבים לקראם מדאורייתא".

עוד נפסק בשו"ע (שם) על פי התרומת הדשן (סימן קח) שמאחר וחיוב קריאת פרשת זכור מדאורייתא "לפיכך בני הישובים שאין להם מנין צריכים לבוא למקום שיש מנין בשבתות הללו כדי לשמוע פרשיות אלו שהם מדאורייתא".

ומכאן שחיוב קריאת פרשת זכור הוא בציבור. וכפי שכבר הוזכר בשו"ע בהלכות קריאת התורה (סי' קמו סעי' ב) "פרשת זכור ופרשת פרה שהם בעשרה מדאורייתא, שצריך לכוון ולשומעם מפי הקורא".

יחד עם זאת, בשער הציון (סי' תרפה ס"ק ה) כתב: "אף דהמגן אברהם הביא בשם התרומת הדשן דהרא"ש כתב דעשה דאורייתא לקרות פרשת זכור בעשרה, איני יודע שום מקור לזה. והאי דרבי אליעזר שחרר עבדו הוא משום דעיקר קריאת זכור הוא מצות עשה דאורייתא, ורבנן תיקנו לקרותה בציבור".

ואכן, המהר"ם שיק (תריג מצוות, מצוה תרה) כתב: "עיקר המצוה בציבור, כיון דהזכירה תכליתה הוא המחיה והמלחמה עם עמלק, וכשם שמצות המלחמה עיקרה על הציבור, לכך גם הזכירה עיקר המצוה בציבור, ולא קיים המצוה אם לא קרא בציבור. ומכל מקום גם ביחיד נמי המצוה אם לא אפשר בציבור". ולהלכה כתב המהר"ם שיק (שו"ת, או"ח סימן שלו) "דעיקר מצות זכור בעשרה, אבל אי לא אפשר בעשרה, מכל מקום נראה דמצות זכירה עליו". והיינו שאמנם לכתחילה צריך עשרה לקריאת פרשת זכור, אך בדיעבד מתקיימת מצות זכירת מעשה עמלק מהתורה גם ביחיד הקורא לעצמו. וכן כתב המנחת חינוך (מצוה תרג) "זה ודאי ברור דהמצוה ביחיד גם כן מקיים, רק פרשת זכור בעשרה ובספר תורה הוא מדרבנן, אבל מהתורה די שיזכור בפה כל יחיד, וזה פשוט".

- ב -

האם קטן רשאי לעלות למפטיר
בפרשת זכור

המרדכי במסכת מגילה (פ"ב סימן תתט) כתב: "ואין להקשות על מנהגינו שקטן קורא במוספין, דהא קטן עולה למנין שבעה וכל שכן שקורא לפרשת המוספין". כלומר, היות ובגמרא מפורש שקטן עולה לתורה כאחד משבעת הקרואים, אין סיבה שלא יוכל לעלות למפטיר במועדים ולקרוא את "פרשת המוספין" - קריאה שהיא הוספה על מנין שבעת הקרואים. וכן פסק הרמ"א (או"ח סי' רפב סע' ד), והוסיף שהקטן רשאי לעלות לתורה גם בקריאת המפטיר של ארבע הפרשיות: "קטן יכול לקרות בפרשת המוספין או בארבע פרשיות שמוסיפין באדר, וכן נוהגים אף על פי שיש חולקים".

ה"חולקים" שהזכיר הרמ"א, כוונתו למהרש"ל המובא בדברי הב"ח (או"ח סי' תרפה) "כתב מהרש"ל דממה שכתב מהרא"י בתרומת הדשן (סימן קח) דצריך טפי שישמע קריאת פרשת זכור בציבור ממקרא מגילה, יראה להדיא שאין הקטן עולה למפטיר בפרשת זכור. ואף על פי שהשליח צבור קורא בתורה, מה בכך, הא בעינן בר חיובא לעלות, והוא גם כן קורא בתורה, אלא שהשליח צבור קורא בקול רם שלא לבייש". המהרש"ל סבר שהיות וחייבים לקרוא את פרשת זכור מהתורה ובציבור, קטן אינו רשאי לקרוא

ולהוציא את הציבור בקריאה, וגם אינו יכול לעלות לתורה ולברך את הברכות. וכמבואר בדברי הט"ז (סי' תרפה ס"ק ג) "יש חולקים, וסבירא להו דקטן לא יוכל לקרות בפרשת זכור שהוא דאורייתא".

הב"ח עצמו חלק על המהרש"ל, ולדעתו, הן קטן "היודע למי מברכים" והן קטן "שאינו יודע למי מברכים", רשאי לעלות לתורה לקריאת פרשת זכור אם גדול קורא בתורה: "ואינו נכון, דבקטן היודע למי מברכים ודאי שרי, אף על פי שהקטן קורא בקול רם. דהא קטן עולה למנין שבעה, וקריאת ספר תורה בכל שבת היא דאורייתא, מוידבר משה את מועדי ה', כדאמרינן בירושלמי. ואפילו בקטן שאינו יודע למי מברכים, לא ידעתי למה לא יצאו השומעים בקריאת השליח צבור פרשת זכור מן הספר תורה, דמאי נפקא מינה בעולה לספר תורה אם הוא גדול או קטן, הא עיקר החיוב הוא שישמעו לקריאת התורה מהקורא מתוך ספר התורה". הב"ח נקט שאם הגדול הוא הבעל קורא, אין מניעה שקטן יעלה לתורה ויברך, אפילו אם "אינו יודע למי מברכים", כי סוף כל סוף הקורא בתורה הגדול מוציא את הרבים ידי חובה.

ואילן הט"ז (סי' תרפה ס"ק ב) עצמו כתב: "ולעניות דעתי נראה דבקטן שאין יודע למי מברכים אין יוצאים ידי הברכה על ידו, ואין יוצאים ידי קריאה בלא ברכה, על כן אין להקרות למפטיר לקטן שאינו יודע למי מברכים. אבל ביודע למי מברכים, נראה דשפיר יוצאים". ולכן כתב

הט"ז כי פסק הרמ"א שהתיר לקטן לעלות לתורה לפרשת המוספין ובארבע פרשיות "ביודע למי מברכים קאמר".

והט"ז עצמו כתב בהלכות קריאת התורה בשבת (סי' רפב ס"ק ג) "אנו נוהגים לקרות קטן [למפטיר ארבע פרשיות], דהא עולה אפילו למנין ז' קרואים". ובלבושי שרד (שם) ציין כי "דברים אלו מבוארים היטב מדבריו [של הט"ז] בסימן תרפה (ס"ק ב) שאף קטן עצמו יכול לקרות הפרשה".

- ג -

הבאר היטב (סי' תרפה ס"ק ב) סיכם את השיטות: "כתב רש"ל שאין הקטן עולה למפטיר בפרשת זכור ובפרשת פרה. והב"ח כתב דבין קטן שיודע למי מברכים ובין שאינו יודע למי מברכים עולה. והט"ז כתב דווקא קטן היודע למי מברכים עולה".

והמשנה ברורה (סי' רפב ס"ק כג) כתב: "אף על פי שפרשת זכור היא חובה מן התורה שישמענה כל אדם מישראל, והקטן שאינו מחוייב בדבר אינו יכול להוציאם ידי חובה, מכל מקום הרי עכשיו הש"ץ קורא ומשמיע לצבור ומוציאם ידי

★ ★ ★

- ד -

חובת הברכות בקריאת פרשת זכור

לעיל הובאו דברי הט"ז (סי' תרפה ס"ק ב) שבקריאת ארבע פרשיות אין להעלות לתורה קטן שאין יודע למי מברכים, כי "אין יוצאים ידי חובת הברכה

חובתם". וסיים: "ויש מחמירים בדבר שלא לקרותו לקטן לפרשת זכור. ובתשובת פרח שושן העלה לעיקר דהקטן לא יקרא בד' פרשיות, והביאו בחידושי רבי עקיבא איגר". [ובביאור הלכה (שם ד"ה או) חידד את הדברים: "נלענ"ד דבפרשיות המוספין וכל הד' פרשיות אין כדאי להקל לקרות קטן למפטיר אם אינו יודע לקרות מלה במלה עם הש"ץ מתוך הכתב. ובחידושי רע"א מצאתי שכתב שבתשובת פרח שושן העלה לעיקר דקטן לא יקרא בד' פרשיות ומשמע בכל גווני"].

וערוך השולחן (שם סע' טז) כתב: "ובמדינתנו אין מניחים הקטן לעלות למפטיר בכל ד' פרשיות, ונכון הוא, ואין לשנות".

ואולם בכף החיים (סימן רפב אות מ) לאחר שהביא את דעת המחמירים שקטן אינו עולה לתורה בפרשת זכור, כתב: "אמנם עיין ברכי יוסף (סימן רפב אות ב) מה שהאריך בזה וסיים וזה לשונו, נראה לענין הלכה שהנוהגים שקטן מפטיר וקורא בפרשת המוספין אין למחות בידם ולערער עליהם וינהגו כמנהגם".

על ידו, ואין יוצאים ידי [חובת] קריאה בלא ברכה". ואם כן ברור שלא יוצאים ידי חובת קריאת ארבע פרשיות אם לא מברכים לפני ואחרי הקריאה.

רבי צבי פסח פראנק, כתב בספרו מקראי קודש (פורים סימן ב) "לפי דברי הט"ז

הנ"ל שאין יוצאים ידי קריאת פרשת זכור בלא ברכה, וכל הקפידא שקטן אינו עולה הוא משום הברכה, פשוט שהעולה צריך לכוין להוציא את הציבור בברכות, והציבור צריך לכוין לצאת גם בברכות, דאם לא כן נמצא שהציבור קראו פרשת זכור בלא ברכה, ולא יצאו ידי חובתם".

וזוהו המקור למה שכתב רבי גבריאל ציננער, בספרו נטעי גבריאל (פורים פרק יט סע' ג) "יש שכתב שהשומעים צריכים לכוין לצאת ידי חובתם גם בברכות שמברך העולה לתורה, ולפיכך יש להזהיר את הציבור לשמוע הברכות והעולה יברך בקול רם". ואכן, מנהג זה רווח בקהילות רבות בתפוצות ישראל, שהרב או הגבאי מכריז לפני קריאת פרשת זכור: "הקהל יכוין לצאת ידי חובת מצות זכירת מעשה עמלק בקריאה ובברכות".

וכן הובא בספר אשרי האיש (פרק מא סע' יז) בשם הגר"ש אלישיב: "בשעת הברכה על התורה, יש לכוין שזו תהיה כברכת המצוות על זכירת מחיית עמלק".

אמנם הט"ז התייחס בדבריו לכל ארבעת הפרשיות, ואילו המקראי קודש והנטעי גבריאל, למדו מדבריו לכוין בברכה על פרשת זכור ותו לא, וצ"ע.

- ד -

גדר חיוב הברכה של העולה לתורה

והנה בשו"ע (או"ח סי' קלט סע' ד) "כל הקוראים [בתורה] מברכים לפנייה ולאחריה". ונחלקו הפוסקים, מהו גדר חיוב

הברכה בעליה לתורה, האם חיוב הברכה מוטל על כל הציבור והעולה מברך ומוציאם ידי חובה, או שהחיוב רק על העולה והציבור כלל לא חייבים בברכה.

הראב"ן (סימן עג) נשאל: "הקורא בתורה למה אומר לציבור 'ברכו את ה' המבורך', יברך ברכת התורה ודיו". והשיב: "לפי שעזרא תיקן לישראל שיהיו קורין בתורה שני וחמישי ושבת, והקורא בתורה מוציא את הציבור ידי חובת קריאה, לפיכך הרי הוא כאומר לציבור הרי אתם צריכים לברך ולקרות כמוני, תסכימו לקריאתי ולברכתי ותברכוהו עמי, והם עונים ומברכים". ומפורש שחיוב הקריאה והברכה מוטל על הציבור, וכשם שהקורא בתורה מוציא ידי חובה את הציבור בקריאה, כך העולה לתורה מוציא בברכתו את הציבור ידי חובתם.

מאידך גיסא, הרדב"ז (ח"א סימן תקעב) כתב: "אין קריאה בספר תורה בפחות מעשרה ולפיכך מזכיר את ה', ואומר 'ברכו את ה' המבורך', לפי שהוא לבדו בא לקרות והציבור לא נתחייבו בברכה זו ואומר כשאני מברך את ה', אתם הבו גודל לאלוקינו, על דרך הכתוב (דברים לב, ג) 'כי שם ה' אקרא ה'בו גדל לאלוקינו'. ומשום דבעי למימר 'ברכו' ונראה כאילו הוציא עצמו מן הכלל, תיקנו שיאמר 'המבורך', לכלול עצמו עמהם". נמצא שרק העולה לתורה מחוייב בברכה, וכאשר הוא מברך, אין בברכה זו להוציא את הציבור ידי חובה, אלא "קריאה" לציבור להצטרף למברך הקורא בשם ה', לומר גם את שם

אימתי "ברכות מעכבות"

ע"ל חידושו של הט"ז, שלא יוצאים ידי חובת קריאת ארבע פרשיות אם לא מברכים לפני ואחרי הקריאה, כתב הפרי מגדים (סי' תרפה משבצות זהב ס"ק ב) "אפשר דלאו דווקא הוא, דברכות אין מעכבות, רק שצריך מדרבנן לברך גם כן. ואפשר להבין דברי קדשו של אדוננו מאורן של ישראל [הט"ז], כפשוטו, למה שכתב הרמב"ן בהשגה למנין המצות (הוספות למצות עשה, מצוה טו), מצוה לברך על קריאת התורה בכל עת שנקרא בה, פי שם ה' אֶקְרָא הָבו גִּדְל לְאֶלְקִינוּ. אם כן יש לומר ברכות אין מעכבות דרבנן, הא ברכה מן התורה מעכב". ההלכה היא ש"ברכות אין מעכבות" - בכל מצוה שצריך לברך על קיומה, אם לא בירך, אין זה מעכב בקיום המצוה, ויצא ידי חובה למרות שלא בירך. וחדש הפרי מגדים, כי טעם הלכה זו משום שהחיוב לברך על קיום מצוה הוא תקנה מדרבנן, ולכן אין זה מעכב את קיום המצוה מהתורה. מה שאין כן כשיש חיוב לברך מהתורה, כבנדון דידן, שחיוב הברכה על קריאת התורה הוא מהתורה לשיטת הרמב"ן, אם לא בירך, לא יצא ידי חובת קיום המצוה [ובמקראי קודש] (בהמשך דבריו המובאים לעיל) הביא מדברי תוספות הרא"ש בברכות (טו, א) שכתב את יסוד הדברים המבואר בפרי מגדים, שברכה שחיובה מהתורה מעכבת בקיום המצוה: "אי הוי ברכת תרומה דאורייתא, משמע שהברכה מעכבת

ה', להגדיל את שמו של הבורא, כאמור פסוק "פי שם ה' אֶקְרָא הָבו גִּדְל לְאֶלְקִינוּ".

ולפי זה שיטת הט"ז שקטן שאינו יודע למי מברכים לא יעלה לקריאת ארבע פרשיות, מתאימה רק עם שיטתו של הראב"ן שחיוב הברכה בעליה לתורה מוטל על הציבור, והעולה לתורה מוציא ידי חובה את הציבור בברכתו. ולכן קטן שאינו יכול להוציא ידי חובה בברכתו גדול, ודאי שאינו רשאי לעלות לתורה לקרוא את פרשת זכור. אבל לשיטת הרדב"ז שהציבור כלל לא מחוייב בברכה בעליה לתורה, לכאורה אין כל מניעה שקטן יעלה לתורה ויברך, שהרי הציבור לא צריך לצאת ידי חובה בברכתו.

או"ל במקראי קודש [בהמשך דבריו המובאים לעיל] כתב שגם לדעת הרדב"ז, שברכת העולה לתורה "היא רק למברך, ואין צריך להוציא אחרים ידי חובתם בזה, מכל מקום לענין זכור מודה". נכדו, רבי יוסף כהן, אב"ד ירושלים בהערות הררי קודש, כתב כי הסיבה לחילוק בין הברכות של קריאת התורה בכל שבת - שהמברך לא מוציא ידי חובה את הציבור, לברכות של קריאת פרשת זכור - שהמברך צריך להוציא ידי חובה את הציבור, נובעת מכך ש"בקריאת פרשת זכור, שכל ישראל חייבים בקריאה לקיים מצות זכור את אשר עשה לך עמלק, גם הרדב"ז מודה שצריך בזה להוציא את הציבור ידי חובה, והוא הדין לענין הברכה של פרשת זכור, שהיא גם ברכת מצות זכור את אשר עשה לך עמלק".

ההפרשה. אף על גב דברכות אינן מעכבות, היינו משום דהוין מדרבנן, אבל אי הוין דאורייתא מעכבות ולא הוי הפרשה".

ברם הפרי מגדים חזר בו מחידושו: "שוב ראיתי שזה אינו, דקריאה בציבור ולברך עליה כבר ברכו בתחילת היום, ודעתם על כל היום. וברכה בציבור נתקן מדרבנן, וצ"ע". גם לשיטת הרמב"ן שברכת התורה מהתורה, היינו הברכה שמברכים כל יום בבוקר על מצות לימוד התורה, והיא הברכה מדאורייתא המועילה ללימוד התורה במשך כל היום. ואילו הברכה שמברך העולה לתורה היא תקנה מדרבנן [וכפי שמבואר בדברי המשנה ברורה (סי' מז ס"ק א) "ברכת התורה בציבור לכולי עלמא דרבנן, משום כבוד הצבור, שהרי כבר בירך בשחרית"]. ואם כן חזרה למקומה הקושיא על הט"ז, מדוע קטן אינו עולה לתורה בפרשת זכור, הרי הברכה דרבנן לא מעכבת את קיום מצות התורה לקרוא פרשת זכור.

ואמנם לחידוד הדברים הוסיף הפרי מגדים: "ודע שאם לא ברכו ברכת התורה בבוקר, ואירע שקראו בתורה בעשרה פרשת זכור בלא ברכה, יש לומר שצריך לחזור ולקרות, אם נאמר ברכה מן התורה דמעכב כמו שכתבתי לעיל, ואם כן לא נפטר". כלומר, רק אם הציבור לא בירך ברכת התורה בבוקר [לפני תפילת שחרית], ואז חיוב הברכה בעליה לתורה הוא מהתורה, הברכה מעכבת את קיום המצוה.

נמצא כי דברי הט"ז שקטן שאינו יודע למי מברכים "מעכב" בקיום

המצוה מהתורה, נאמרו אך ורק במקרה כזה, שהציבור לא בירכו ברכת התורה בבוקר, וכמובן דחוק מאד להעמיד את דברי הט"ז רק במקרה זה, במיוחד שמסתימת דבריו נראה שמדובר בהוראה "כללית" שקריאת ארבע פרשיות דורשת ברכה לפני, ללא קשר אם בירך או לא בירך את ברכות התורה בבוקר, ולא נראה לומר שלפי הט"ז יש חילוק בין אם בירכו בבוקר את ברכות התורה או שלא בירכו. ומסתבר איפוא, כי הט"ז סבר שבכל מקרה שקטן שאינו יודע למי מברכים את ברכות העולה לתורה קודם ארבע פרשיות, או גדול שבירך את הברכות ללא כוונה, לא יוצאים ידי חובת הקריאה, ודברי הפמ"ג צ"ע.

- ז -

ברכות מעכבות כאשר הברכה היא חלק מקיום המצוה

ונלע"ד לבאר את טעם ההנהגה לכوين באופן מיוחד בברכות של פרשת זכור, וזאת למרות שבדברי הט"ז מבואר שבכל ארבע פרשיות הברכות מעכבות.

המזכיר והמחבר פסקו בהלכות חנוכה (או"ח סימן תערב סע' ב) "שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק. ומיהו הני מילי לכתחילה, אבל אם עבר זה הזמן ולא הדליק, מדליק והולך כל הלילה". וכתב המג"א (ס"ק ו) "מדליק והולך כל הלילה – בבית יוסף כתב דהוי ספיקא דדינא, ואם כן

משמע שאין לברך. אבל מדסתם בשו"ע, משמע דעתו שיברך". והקשה רבי יעקב עמדין בספרו מור וקציעה (שם), מה שונה נר חנוכה משאר המצוות מדרבנן שאין מברכים כאשר יש ספק בחיוב במצוות משום ש"ברכות אינן מעכבות".

ותירין, שאף על פי שאין הברכות מעכבות, מכל מקום ברכת נר חנוכה שאני "וברכתה מעכבת משום שכל עיקרה לפרסומי ניסא, וכי מדליק בלי ברכה לא מידי עבד, דהרואה סבר שלצרכו הוא דאדליק, ולא מינכרא מילתא כלל דלשם מצוה קעביד. והוא הדבר גם כן שמברכים העולים לקריאת התורה, ואף על פי שכבר ברכו ויצאו ידי חובה ברכת התורה לעצמם". וביאר המקראי קודש (חנוכה סימן כד) "דהיינו שאין ברכת להדליק נר חנוכה כשאר ברכת המצוות שאינה רק ברכה על המצוה, אלא שהיא חלק מגוף המצוה, משום שעיקרה לפרסומי ניסא, וצריך שתהא הדלקתו מוכחת מעצמה שהיא לא לצרכו, אלא לשם מצות נר חנוכה, ועל ידי הברכה שהוא מברך נעשתה הדלקתו מוכחת שהיא לא לצרכו אלא לשם חנוכה, והפרסומי ניסא מוכח מתוכה". ולכן "מכיון שהברכה מעכבת והיא חלק מעצם מצות ההדלקה, דין הברכה כאן כעצם עשיית המצוה שחייב לעשות מספק".

מדברי המור וקציעה למדנו שהברכה על הדלקת נר חנוכה שונה במהותה מכל ברכת המצוות, שכן היא חלק מגוף המצוה, כי רק על ידי הברכה מוכח

שההדלקה היא לצורך פרסום הנס ולא לצרכים עצמיים. וכמו כן הברכה על קריאת התורה שונה במהותה מכל ברכת המצוות, והיא חלק מגוף המצוה של קריאת התורה, שכן רק על ידי הקריאה מוכח שהברכה היא ברכה מיוחדת לקריאה. שאם לא כן הרי זו ברכה ללא כל צורך, שהרי כבר בירכו את ברכות התורה בבוקר, על סדר ברכות השחר.

ואי לכך רציתי לחדש שהסיבה שיש להקפיד באופן מיוחד על הכוונה בברכות של קריאת פרשת זכור, משום שבשונה מכל הקריאות בתורה במשך השנה שחיובן מדרבנן, קריאה זו היא היחידה בתורה שחיובה מהתורה. ולכן כדי להבליט את השוני ולייחד את פרשת זכור, יש לכוין בברכות שהן חלק מגוף המצוה של קריאת פרשת זכור, ומייחדים את פרשת זכור מכל קריאות התורה.

אמנם דברי הט"ז שכתב שבכל ארבע הפרשיות הברכות מעכבות, עדיין צ"ע.

- ח -

ברכה על קריאה מיוחדת של פרשת זכור

ממוצא הדברים נבוא לדון, האם חולים או חיילים שלא יכלו לשמוע את קריאת התורה, ולאחר מכן הצליחו לארגן קריאת התורה מיוחדת של פרשת זכור, יברכו על הקריאה, או לא.

רבי חיים דוד הלוי, רבה של תל אביב, כתב בשו"ת עשה לך רב (ח"א סימן מא) "בשבת זכור דהאי שתא [תשמ"ה] שהיתי בבית חולים עקב שבר ברגלי, ואחרי שגמרתי הציבור התפילה בבית הכנסת הקבוע בבית חולים, הביאו ספר תורה לחדרנו כדי לצאת ידי חובת קריאת פרשת זכור שהיא דאורייתא. אנכי פתחתי בברכה כדין קריאה בתורה, החזן שבא עם הספר תורה נראה משתומם אך שתק. קראתי הפרשה וברכתי לאחריה ואמרו קדיש, אחר כך אמר לי החזן שכמה רבנים אירע להם ששהו בשבת זכור בבית חולים והוא הביא להם ספר תורה וקראו בו הפרשה בלא ברכה כלל. בו במקום השיבותיו בתמיהה, שאין זה נראה לי כלל, שכן כל עיקר הקריאה הוא כדין כל קריאה בציבור בברכה תחילה וסוף". הרח"ד הלוי הוכיח את דבריו מפסק השו"ע (סי' קמו סע ב) שצריך לקרוא את פרשת זכור במנין עשרה: "ואם תאמר שאין צריך ברכה לקריאת פרשת זכור, עשרה למה לי, וכי היכן מצאנו איסור לקרוא בספר תורה ביחיד. אלא ודאי צריך ברכה תחילה וסוף, לכן צריך עשרה דווקא כדין כל דבר שבקדושה", ומסקנתו: "לכן הקורא פרשת זכור מחמת אונס שלא בבית כנסת, יש לזמן עשרה ולברך תחילה וסוף כדין כל קריאה התורה, ורק כך יוצא ידי חובת הקריאה מהתורה".

וכן פסק הגר"ש אלישיב, כמובא בספר אשרי האיש (אור"ח פרק מא סע' ו) "חולה שאינו יכול לבוא לבית הכנסת, מותר להביא ספר תורה אצלו. וצריך שיהיו

לפחות שבעה אנשים [מתוך עשרה] שלא שמעו את הקריאה, שאז יכולים לקרוא פרשת זכור אצל החולה בברכה. ואם לאו יקראו בלי מנין ובלי ברכה".

והדברים מוטעמים לפי שיטת הט"ז, שברכות מעכבות בקריאת פרשת זכור מפני שהן חלק מגוף הקריאה, ולכן ברור שיש לברך על קריאה מיוחדת של פרשת זכור לחולים או חיילים שלא שמעו את הקריאה בבית הכנסת.

- ז -

העדר כוונה במצוות שכל עשייתם הוא באופן של מצוה

ונראה לענ"ד לדון בצורך לכון בברכות של קריאת פרשת זכור, על פי חידושו של הדבר אברהם (ח"א סימן טז) בנדון "מצוות צריכות כוונה", שיש שני סוגי מצוות. האחד: "במעשה יש שהיא מצוה ויש שאינה מצוה, ואם תעשה אותה עכשיו לא תקיימנה עוד אחר כך, וכן להיפוך. וכגון אכילת מצה ותקיעת שופר, שאין מעשה זו מצוה תמיד, שכל היום אדם אוכל מצה ותוקע שופר ואינה מצוה, דלא צוותה תורה לאכול אלא כזית אחד ולתקוע פעם אחת. ולכן באוכל כל הלילה ותוקע כל היום, בידו הוא לברור לאכול תחילה של מצוה, ונשארה אכילתו של אחר כך כל הלילה אכילה שאינה של מצוה. וכן יכול לעשות להיפוך, דעכשיו היא אכילה ותקיעה של רשות, ואחר כך תהא של

מצוה. והלכך כיון שאין המעשה מצוה תמיד ובידו לבררה, משום הכי צריכה כוונה, דזו של עכשיו היא מצוה ולא של רשות".

והסוג השני: "מצוה שהיא קבועה לעולם. רצה לומר, שמעשה זו הוי תמיד מצוה ואינה רשות בשום אופן בעולם [או לכל הפחות בזמן הזה], כגון תלמוד תורה, ציצית, ותפילין ודומיהן. בהא כולי עלמא מודו דאינן צריכות כוונה. ואפילו נתכוין בפירוש שלא לצאת, לא איכפת לן, דהאיך יכוין שאינה מצוה, והרי בעל כרחו מצוה היא. אבל במצוה שיש כמותה גם מעשה רשות, שפיר שייך למימר שמכוין עכשיו בפירוש שלא לשם מצוה ויקיים המצוה אחר כך, דנמצא דזו של עכשיו לאו מצוה היא מצד עצמה".

יש להבדיל איפוא, בין שני סוגים במעשי המצוות. הראשון, מעשי מצוה שכל עשייתם הוא רק באופן של מצוה, כגון הנחת תפילין, שלא נמצא אדם שמניח תפילין שלא לשם מצוה, או נטילת לולב. והסוג השני, מעשי מצוות שניתן לעשותם גם לא לשם מצוה, כגון אכילת מצה הנאכלת לשם קיום מצוה או רק כדי להשביע את רעבונו, ללא כל קשר למצוה. וחדש הדבר אברהם, כי דין "מצוות צריכות כוונה" נאמר רק על הסוג השני של מעשי המצוות, אשר לעיתים נעשים מתוך כוונה למצוה ולעיתים שלא מתוך כוונה למצוה, ובזה צריך לכוין במפורש שהמעשה נעשה לשם מצוה. אבל בסוג

הראשון של מעשי המצוות, שתמיד נעשים אך ורק לשם מצוה, לא נאמר הדין שמצוות צריכות כוונה.

לפי הדבר אברהם, נלע"ד כי מצות קריאת פרשת זכור היא מעשה מצוה מהסוג הראשון – אשר תמיד נעשה אך ורק לשם מצוה, ולכן לא נצרכת בו כלל כוונה, כי המעשה מצד עצמו מוכיח על כוונת המצוה. ולפי זה רציתי לומר כי דברי הגמרא בחולין "קטן אין לו מחשבה", וביארו התוספות (שם ד"ה קטן) דכל מעשיו של קטן הוי כמתעסק – נאמרו רק על מצוות מהסוג השני, שצריך כוונה בעשייתן, ובמצוות אלו, אין לקטן מחשבה לכוין בעשייתן. אבל במצוות שעשייתן מוכיחה על הכוונה לקיימן לשם מצוה, ואין צורך בכוונת עושה המצוה, גם לקטן יש מחשבה. ואם כן יש לתמוה על הט"ז, מדוע כאשר קטן שאינו יודע למי מברכים מברך את הברכה, הציבור לא יוצא ידי חובה. הרי עצם הקריאה מוכיחה על הכוונה, וכאן חוסר הכוונה של הקטן לא מעכבת כלל, וצ"ע.

וביותר יש להעיר, שהרי לפי חידושו של הדבר אברהם אין צורך כלל לכוונה, לא בקריאת פרשת זכור ולא בברכות, שהרי קריאת פרשת זכור וברכותיה, נעשית תמיד אך ורק לשם מצוה, ובאופן זה לא נאמר כלל דין "מצוות צריכות כוונה", וצ"ע.

ואכן, בשו"ת שבט הלוי (חלק יא סימן קז) נשאל: "האם צריך בקריאת פרשת

בדבריו שאכן אין חיוב להתכוין לצאת ידי חובת הברכות של קריאת פרשת זכור.

אמנם כפי שכבר הוזכר, פוק חזי מאי עמא דבר, וכיום, במקומות רבים נוהגים להזכיר קודם הקריאה לכוין בברכות. אך עדיין יש לתמוה מדוע מנהג זה לא הוזכר על ידי הפוסקים בדורות הקודמים, לרבות המשנה ברורה, ואולי זה מוכיח על חומרא והקפדה יתירה שנתקבלה בציבור לאחרונה, וצ"ע.

★ ★ ★

דאמרו עליו על רבנו הגדול הגר"א, דפרשת זכור וכן המגילה היה קורא בעצמו. והטעם פשוט דכיון דמוטל חיוב על כל יחיד, מצוה בו יותר מבשלוcho, ורצה לקיים המצוה בעצמו. מה שאין כן שאר קריאה, עיקר החיוב אינו אלא לשמוע, והרי שמע, ולא שייך בזה מצוה בו יותר מבשלוcho. ומבואר בדבריו כי המייחד את פרשת זכור משאר הקריאות בתורה הוא, שיש חיוב על כל אחד לקרוא את הפרשה [ויוצאים ידי חובה בשמיעת הקריאה מבעל הקורא מדין "שומע כעונה"], בניגוד לשאר הפרשיות שיש חיוב לשמוע את הקריאה. ובשל כך הקפיד הגר"א לקרוא את פרשת זכור בעצמו, מדין "מצוה בו יותר מבשלוcho".

ובספר הררי קדם (סימן רח) הובא מנהגו של רבי משה סולובייצ'יק שחידש להלכה לפי יסוד זה, שיש להקפיד שהעולה לתורה לעליה של פרשת זכור לא יקרא בעצמו את הפסוקים: "מנהג הגר"מ זצ"ל

זכור גם לכוין לצאת לידי חובת הברכות שמברכים לפני קריאת התורה ואחריה, או דסגי בכוונה רק בגוף הקריאה לבד". והשיב: "לדידי פשוט דהברכות אינם שייכים לעצם מצות זכירת עמלק, דהברכות באים כיון שקוראים בתורה בציבור צריך לברך כמו בעלמא, ואינם צריכים כוונה מיוחדת של זכירה. אלא יש מקום להוסיף כוונה היות שמברכים על קריאה דאורייתא להרבה דעות, דעצם קריאת התורה מהתורה, כמבואר בפוסקים". ומבואר

- י -

החיוב בפרשת זכור - לקרוא או לשמוע את הפרשה

ונראה לבאר את מחלוקת הפוסקים האם טקן רשאי לעלות לתורה לקריאת פרשת זכור, בהקדם בירור גדר חיוב קריאת פרשת זכור, האם החיוב לקרוא את הפרשה, ויוצאים ידי חובה מהבעל קורא מדין שומע כעונה. או שהחיוב לשמוע את הקריאה.

בשו"ת בנין שלמה (סימן נד) כתב: "ודע דנראה לי עוד דהקריאה בפרשת זכור לא דמי כלל לפרשת שקלים ופרה והחודש, דבהנך לא נתקן רק אי איכא ציבור מחוייבין לקרות בתורה ולשמוע, אבל אינו מונח חיוב על כל אחד ואחד לקרוא אם אין לו ציבור להתפלל. אבל פרשת זכור חובה על כל יחיד ויחיד, ואם אין לו ספר תורה מחוייב לקרות מתוך החומש. וזהו

כשהיה עולה לתורה בפרשת זכור שלא היה קורא יחד עם הבעל קורא, כיון שהיה צריך לצאת ידי חובה מדין שומע כעונה, כי חיוב פרשת זכור הוא חובת קריאה ולא שמיעה, כלשון הספרא "מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיו", והציבור כולו יוצא ידי חובת קריאה על ידי כוונה לצאת בקריאת הבעל קורא מדין שומע כעונה. אם כן גם הוא חייב לצאת יחד עם כל הציבור מהבעל קורא [דאין פרשת זכור ביחיד]. ואילו היה גם הוא קורא לעצמו, היה מקלקל הענין על ידי אמירת כל מילה שתי פעמים. ויתכן שאין יוצאים באופן כזה, ולכן היה שותק ויוצא רק עם קריאת הבעל קורא. מה שאין כן בשאר קריאות של כל השנה כולה, שאינו מחוייב לצאת מקריאת הבעל קורא על ידי דין שומע כעונה, אלא יוצא ידי חובתו בשמיעה לקריאת התורה בלבד בלא דין שומע כעונה, דהחיוב הוא לשמוע קריאת התורה ולא לקרוא בתורה, בזה פשיטא דאינו מפסיד השמיעה על ידי שקורא גם בעצמו.

וכדבריו כתב הגר"ע יוסף בשו"ת יחוה דעת (ח"ג סימן נג) "כל הציבור צריכים לשתוק ולהאזין לקריאת פרשת זכור מהשליח ציבור הקורא בתורה, ואין להם לקרוא בפיהם כלל מתוך החומש. וראוי שהשליח ציבור יכריז לפני הקריאה שהוא מכויין להוציא את כל הקהל ידי חובת קריאת פרשת זכור שהיא מצוה מן התורה, ושכל הקהל יכוונו גם הם לצאת ידי חובה". והיינו כי החיוב בפרשת זכור הוא שכל אחד יקרא בעצמו את הפרשה

[בציבור], ובפועל יוצאים ידי חובה בקריאתו של בעל הקורא מדין "שומע כעונה". ויש לשתוק ולכוין לצאת ידי חובה בקריאתו, כדי שיחשב כאילו קרא מתוך ספר התורה, ואילו היה קורא בעצמו, זה שכל מלה היתה נאמרת פעמיים – פעם אחת כשקורא בעצמו, ופעם שניה מבעל הקורא.

ונראה כי מחלוקת הפוסקים האם קטן רשאי לעלות לתורה לקריאת פרשת זכור, תלויה בגדר חיוב קריאת פרשת זכור. אם נאמר שיש חיוב לקרוא את הפרשה, ויוצאים ידי חובה מהבעל קורא מדין "שומע כעונה", נראה שהקריאה צריכה להיות מגדול בר חיובא, ולכן קטן הקורא בתורה אינו יכול להוציא מדין "שומע כעונה" גדולים אחרים ידי חובתם בקריאתו. ברם לשיטת הב"ח שקטן עולה לתורה בפרשת זכור אפילו אינו יודע למי מברכים, וכן לשיטת הט"ז שקטן שידע למי מברכים רשאי לעלות לתורה בפרשת זכור [לעיל אות ב], ברור שיש חיוב לשמוע את הקריאה, ולכן הגדולים יוצאים ידי חובתם במה שהם שומעים את הקריאה.

ואם כנים הדברים, לשיטת הב"ח והט"ז שהחיוב הוא לשמוע את קריאת פרשת זכור, יתכן שאין למנוע מהשומעים לקרוא את הפסוקים בעצמם, כל זמן ששומעים גם את הקריאה כראוי.

ובבבב גם מובנת הוראתו של הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה, פורים, פרק יח סע' ב) "השומע פרשת זכור וחסר כמה תיבות

כל ששמע עיקר ענין זכירת עמלק יצא ידי חובתו, היות ואין חיוב לקרוא את הפרשה אלא רק לשמוע את הפרשה, וממילא "מסתבר דלא בעינן בזה שמיעת כל תיבה ותיבה, ואין מעכב כל הנוסח, אלא עיקר מעשה מלחמת עמלק".

סוף דבר: קטן שקרא בתורה מפטיר בפרשת זכור, לפי הב"ח והט"ז הסוברים שקטן היודע למי מברכים עולה לכתחילה לתורה בפרשת זכור, אין צורך לחזור ולקרוא.

ברם לדעת המהרש"ל והמשנה ברורה, שיש להחמיר שקטן לא יקרא בתורה פרשת זכור, יש צורך לחזור ולקרוא, ובברכה, כי הברכות הן חלק מחיוב הקריאה בציבור.

סימן לט

קטן במצוות הפורים

פרק א: בקריאת מגילה

פרק ב: במשלוח מנות ומתנות לאביונים

בשו"ע (או"ח סי' תרפט סע' א) נפסק: "הכל חייבים בקריאת המגילה, אנשים ונשים וגרים ועבדים משוחררים. ומחנכים את הקטנים לקרותה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ג) "היינו מי שהגיע למצוות חינוך".

ויש לחקור מהו יסוד החיוב לחנך קטנים למקרא מגילה בפרט, ולקיום שאר מצוות הפורים בכלל: הדין הכללי של חיוב חינוך במצוות דרבנן (עי' במג"א סי' שמג ס"ק ב), או חיוב פרטי מדיני פורים. הנפקא מינות בחקירה זו יבוארו לקמן.

פרק א - קטן בקריאת מגילה

- א -

קורא לפנייהם בביתם, אבל כדי לפרסם הנס ביותר, מנהג להביאם בבית המדרש שישמעו בצבור כדי לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בצבור". ומבואר שמלבד החיוב מעיקר הדין לחנך קטן לקרוא או לשמוע את המגילה, יש ענין נוסף, שאינו חיוב אלא "מנהג טוב", לחנך קטנים לקיים את מצות מקרא מגילה בציבור בבית הכנסת שבו "הנס מתפרסם ביותר", כדי "לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בצבור".

ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי תורה בירושלים, העיר בספרו מנחת אשר (מועדים, פורים, סימן כו) על דברי הביאור הלכה: "ולענ"ד זה דוחק בכוונת המחבר, דמהיכי תיתי לקרוא להם לחוד בבית ולא בבית

מרן השו"ע הזכיר את הקטנים בהלכות מקרא מגילה, במקום נוסף (שם סע' ו) "מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק טז) "כדי לחנכם במצות פרסומי ניסא". ובביאור הלכה (ד"ה מנהג) מבוארת הסיבה להסבר, הנעוצה בתמיהה על לשון מרן השו"ע "מנהג טוב", ולכאורה "מאי שייך מנהג טוב הלא מדינא מחוייב לחנכם בקריאת המגילה או על כל פנים בשמיעה" - כדברי מרן בעצמו בתחילת אותו סימן "ומחנכים את הקטנים לקרותה".

מתוך תמיהה זו כתב הביאור הלכה: "ואולי דבזה היה יוצא אם היה

הכנסת עם כל העם". ולכן הסביר את לשון מרן השו"ע "מנהג טוב", שכוונתו "להביא [לבית הכנסת] אף קטנים שלא הגיעו לחינוך אלא שאינם קטנים ביותר שמבלבלים את הגדולים, כמבואר שם ברמ"א". והיינו שמלבד החיוב מעיקר הדין לחנך קטנים שהגיעו לגיל חינוך במקרא מגילה בבית הכנסת, יש "מנהג טוב" להביא לבית הכנסת גם קטנים שעדיין לא הגיעו לגיל חינוך, בתנאי שאינם מפריעים ומבלבלים את הגדולים.

ויש לבאר מהו מקור המנהג [לדעת הביאור הלכה] או החיוב [לדעת הגר"א וייס] לחנך קטן [בגיל חינוך] במצות "פרסום הנס" במקרא מגילה בבית הכנסת, וצ"ע.

- ב -

חיוב נשים וקטנים - בקריאת או בשמיעת המגילה

ביאור הדברים נראה בהקדם בירור חיוב נשים במקרא מגילה.

במסכת מגילה (ד, א) הובאו דברי רבי יהושע בן לוי: "נשים חייבות במקרא מגילה, שאף הן היו באותו הנס". ופירש רש"י: "שאף על הנשים גזר המן להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד זקן טף ונשים".

מהעובדה, שבלשון הגמרא נאמר שנשים חייבות במקרא מגילה, ולא נאמר שהן חייבות רק לשמוע את קריאתה,

דייקן התוספות (שם ד"ה נשים) "מכאן משמע שהנשים מוציאות את אחרים ידי חובתן, מדלא קאמר לשמוע מקרא מגילה". מכך שנשים מחויבות לקרוא את המגילה, משמע שחיוכן שווה לחיוב האנשים, ולכן הן רשאיות להוציאם ידי חובה בקריאת המגילה. התוספות הביאו סיוע לדיוק זה, מדברי הגמרא בערכין (ב, ב) "הכל כשרים לקרוא את המגילה [והקשן], לאתויי מאי [מה בא לרבות הלשון "הכל"; ותירצו] לאתויי נשים", משמע שנשים רשאיות להוציא ידי חובה אפילו אנשים.

ועל כך הקשו התוספות מדברי התוספתא שאנדרוגינוס [יש בו סימני זכר וסימני נקבה] מוציא את מינו [כי שניהם באותו ספק] ואין מוציא את שאין מינו" [דהיינו זכר, מחשש שמא אנדרוגינוס היא נקיבה] "ופשיטא דלא עדיפא אשה מאנדרוגינוס". הטעם שאנדרוגינוס אינו יכול להוציא זכרים ידי חובה הוא, מחשש שמא אנדרוגינוס היא נקיבה, ואם כן כל שכן שאשה אינה יכולה להוציא את הזכרים ידי חובתם.

ואכן, התוספות הביאו את שיטת הבה"ג שפסק "דאשה מוציאה מינה [דהיינו נשים בלבד], אבל לא אנשים". ובביאור דברי הגמרא בערכין, שמשמע כי נשים מוציאות את האנשים ידי חובתם, תירצו תוספות: "ויש לומר דסלקא דעתך דלא יועיל קריאתן אפילו להוציא הנשים, קא משמע לן דהכל חייבים בשמיעה עבדים נשים וקטנים". כלומר, היה "סלקא דעתך" שנשים לא יוכלו להוציא ידי חובה

ונראה שזהו איפוא, מקור המנהג או החיוב לחנך קטן לקרוא מגילה ב"פרסום הנס" בבית כנסת, כי יסוד חיובם של הקטנים הוא לא רק משום מצות חינוך אלא מדיני פורים משום "אף הם היו באותו הנס", ואשר על כן, יש לחנך את הקטן לפרסם את הנס בקריאה בציבור.

- ג -

האם קטן מוציא ידי חובה נשים במקרא מגילה

הנה כי כן, בדברי התוספות נתבאר כי לשיטת הבה"ג, נשים המחויבות בשמיעת המגילה יכולות להוציא ידי חובה קטנים המחויבים גם הם בשמיעת מגילה.

במשנה במסכת מגילה (פ"ב מ"ד) נחלקו חכמים ורבי יהודה האם קטן כשר לקרוא את המגילה, או לא: "הכל כשרים לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, רבי יהודה מכשיר בקטן". והקשו התוספות (יט, ב ד"ה ורבי יהודה) באיזה קטן מדובר: אם הכוונה לקטן שלא הגיע לחינוך, קשה "מאי טעמא דרבי יהודה דמכשיר, והא אמרינן בסוף פרק בתרא דראש השנה (כט, א) כל שאינו מחויב בדבר אין מוציא אחרים ידי חובתו". ואם נאמר שהכוונה לקטן שהגיע לגיל חינוך, מדוע רבנן פוסלים "והלא כל האחרים נמי אין חייבין אלא מדרבנן, ואם כן קשיא אמאי לא אמרינן דאתי דרבנן ומפיק דרבנן, דהכי נמי אמרינן פרק מי שמתו (ברכות כ, ב) דבן מברך לאביו אע"פ שהוא קטן ויוצא

בקריאה אפילו נשים אחרות, היות ונשים מחויבות רק בשמיעה, ואולי כדי להוציא אחרים ידי חובה צריך להיות מחויב בקריאה. "קא משמע לן" ש"הכל חייבים", שנשים המחויבות בשמיעת המגילה יכולות להוציא ידי חובה כל מי שחייב בשמיעת מגילה, דהיינו נשים, עבדים וקטנים.

נמצאנו למדים כי לשיטת בה"ג, נשים מחויבות בשמיעת מגילה ומוציאות ידי חובה קטנים, החייבים גם הם בשמיעת המגילה. המקור לשיטת הבה"ג שחיוב קטנים במקרא מגילה יסודו, כחיוב הנשים, בכך ש"אף הם [הקטנים] היו באותו הנס", מפורש בירושלמי, כפי שביאר רבי אשר וייס [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות א] "בדברי הבה"ג מבואר דדין קטן במגילה כדין אשה וחייב במגילה משום שאף הן היו באותו הנס, ויש על הקטנים חיוב בעצם ולא רק משום חינוך. וכן משמע גם בדברי הירושלמי (מגילה פ"ב ה"ה; הובא בהגהות מיימוניות פ"א אות א) בר קפרא אמר צריך לקרותה לפני נשים ולפני קטנים שאף הן היו באותו הנס, רבי יהושע בן לוי עבד כן, מכנש [מכנס] בניו ובני ביתו וקרי לה קמיהן. הרי דגם על קטנים אמרו דאף הן היו בספק כמו על הנשים". גם הקטנים היו בכלל הגזירה "לְהַשְׁמִיד לְהַרְגַּ וּלְאַבֹּד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים מִנֶּעַר וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד" (אסתר ג, יג), והיו בכלל נס ההצלה מגזירה זו, ועל כן גם חייבים בהודאה על הנס שלהם.

בברכתו, ומוקי לה התם כגון שאכל האב כזית או כביצה דהוי שיעורא דרבנן, ואתי קטן שחיובו דרבנן ומפיק האב שלא אכל אלא שיעורא דרבנן, ואמאי לא אמרינן כן במגילה.

וביאר התוספות: "ויש לומר דלעולם מיירי בקטן שהגיע לחינוך, ואפילו הכי פסלו רבנן משום דמגילה ליכא חיובא אפילו בגדולים אלא מדרבנן, וקטן אין מחויב אלא מדרבנן אפילו בשאר מצוות, ובגדול ליכא אלא חד דרבנן במגילה שהרי בשאר מצוות הוא חייב דאורייתא, ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן. אבל ההיא דברכת המזון מיירי שהקטן אכל כדי שביעה דהוי חיובא דאורייתא, וליכא אלא חד דרבנן, ומפיק האב שלא אכל אלא שיעורא דרבנן."

מבואר בדברי תוספות שקריאת מגילה על ידי קטן היא "תרי דרבנן", דהיינו שני חיובים מדרבנן: [א] חיוב קריאת המגילה הוא מדרבנן. [ב] חיוב קטן בכל המצוות הוא מדרבנן. וההלכה היא שהמחויב "תרי דרבנן" לא מוציא ידי חובה מי שחיובו הוא "חד דרבנן", ולכן לפי רבנן אין קטן הקורא מגילה מוציא גדולים השומעים קריאתו.

והנה המרדכי (מגילה סימן תשעט) הביא את שיטת הבה"ג, שנשים המחויבות בשמיעת המגילה יכולות להוציא ידי חובה קטנים המחויבים גם הם בשמיעת מגילה, וכתב: "ומספקא ליה לראב"ה אי קטן מצי לאפוקי נשים, דשמא אף על גב דתרוייהו

פטורים מקריאה וחייבים בשמיעה, דלמא אין חייבין בשוה, כדאיתא פרק מי שהחשיך גבי חרש שוטה קטן, הי מיניהו עדיף". ספקו של הראב"ה לכאורה מבוסס על דברי התוספות במגילה, שהמחויב "תרי דרבנן" לא מוציא ידי חובה מי שחיובו הוא "חד דרבנן". ולפי זה, אשה המחויבת במקרא מגילה מדרבנן, היא "חד דרבנן". וקטן שחיובו במקרא מגילה מדרבנן. ומלבד זאת, גם עצם חיוב קטן בכל המצוות הוא מדרבנן, הוא "תרי דרבנן" – "ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן".

ואם כן לא מובן, מה הצד שקטן יוכל להוציא ידי חובה אשה בקריאת המגילה.

- ד -

"שני דינים" בחיוב קטן במקרא מגילה
- מדין חינוך ומדין "אף הם היו באותו הנס"

בביאור ספקו של הראב"ה כתב בספר תהלה ליונה (מגילה עמ' כו) "נראה לומר דתרי דינים איתניהו בקטן, חיוב קריאת המגילה משום חינוך. ועוד חיוב שמיעת המגילה כנשים, דלא הוי מטעם חינוך, אלא משום דאף הם היו באותו הנס. והא פשיטא דמצד חיוב שמיעה אינם יכולים להוציא הגדולים, כשיטת הבה"ג בנשים. אך יש לדון דמדין חינוך יוציא הגדולים. ועל זה תירץ דלא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן".

קטן חייב איפוא, במקרא מגילה משתי סיבות:

[א] משום מצות חינוך - כשם שחייבים לחנכו לקיים מצוות מדרבנן [לדוגמא, אכילת מרור בזמן הזה], כך חייבים לחנכו לקרוא את המגילה. והטעם, כדי שיתרגל לקיים את מצות קריאת המגילה כשהיה גדול. ומדין זה יש לחנכו לקרוא מגילה ולא רק לשמוע את קריאתה.

[ב] מדיני פורים משום "אף הם היו באותו הנס", וזהו חיוב לשמוע מקרא מגילה המוטל על קטנים ונשים, כמבואר בירושלמי.

ומעתה מבואר ספקו של הראב"ה: מחד גיסא, קטן שווה לאשה בחיובו מדרבנן לשמוע מגילה, ובנוסף, עצם חיובו במצוות הוא מדרבנן - "ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן". מאידך גיסא, קטן אכן שווה לאשה בחיובו לשמוע מגילה, אך לקטן יש מעלה ויתרון על אשה, כי הוא חייב מדין חינוך לקרוא את המגילה מדין חינוך, ובמצות קריאת המגילה הוא ממש דומה לגדול, ואולי בשל כך יוכל להוציא אשה ידי חובת קריאת המגילה.

- ה -

גדר חיוב קטן במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס"

ונראה לבאר בדרך נוספת את ספקו של הראב"ה, בהקדם דברי הגרי"ז (ערכין ג, א) בהבנת יסוד חיובן של נשים

וקטנים במקרא מגילה, משום "אף הן היו באותו הנס". האם פירושו, שנשים היו צריכות להיות פטורות מחיוב זה בגלל שפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא [ואע"פ שמקרא מגילה היא מצוה מדרבנן, מ"מ כל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון], ובגלל הדין ש"אף הן היו באותו הנס" אין להן את הפטור מדין של מצות עשה שהזמן גרמא, וחזרו להתחייב בקריאת המגילה כאנשים. או שהפירושו, שעדיין נשאר במקומו פטור הנשים מדין מצות עשה שהזמן גרמא, אלא שיש חיוב חדש ומיוחד לנשים לשמוע מגילה מדין "אף הן היו באותו הנס".

נפקא מינא בחקירה זו, האם אשה מוציאה ידי חובה איש בקריאת מגילה. אם חיובה מטעם "אף הן היו באותו הנס" הוא חיוב חדש לשמוע מגילה, הרי שגדר חיוב אשה [לשמוע מגילה] אינו כגדר חיוב האיש [לקרוא מגילה], ולא תוכל להוציאו ידי חובת קריאת מגילה - וזו שיטת הבה"ג שנשים לא מוציאות אנשים במקרא מגילה. אולם אם נאמר שאין זה דין חדש, אלא בגלל טעם זה חזר דין האשה להיות שווה לדין איש, להתחייב בקריאת מגילה. ומאחר וגדר חיובם שווה, ודאי שגם אשה תוכל להוציא איש - וזו שיטת תוספות שנשים מוציאות ידי חובה אנשים במקרא מגילה.

ונראה לחקור חקירה זו גם ביסוד חיוב קטנים במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס". האם זהו חיוב חדש לשמוע מגילה, או שאין זה חיוב חדש

אלא שטעם "אף הם היו באותו הנס" חיוב קטן נהיה כחיובו של הגדול בקריאת המגילה.

לפי זה מבואר היטב ספקו של הראב"ה: אם נאמר שחיוב קטנים במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס" הוא חיוב חדש לשמוע מגילה, נמצא כי קטן שווה לאשה בחיובו מדרבנן לשמוע מגילה, ובנוסף, עצם חיובו במצוות הוא מדרבנן, ולכן "לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן". אולם אם חיוב קטנים במגילה מטעם "אף הם היו באותו הנס" גורם לכך שחיוב קטנים כחיוב הגדולים בקריאת המגילה, אזי יכולים הקטנים להוציא נשים ידי חובת קריאת המגילה.

- 1 -

קטן יוצא ידי חובה - רק במצוה שגדול יוצא בה ידי חובה

בספר אשרי איש (הלכות חנוכה פרק לט סע' א) מובא חידושו של הגרי"ש אלישיב, שהחיוב לחנך קטן למצוה, הוא רק כשהקטן מקיים את המצוה בשלמות, והיינו באופן שגדול יוצא בה ידי חובה. ולכן קטן שחייב להדליק נר חנוכה מדין חינוך, צריך לצאת ידי חובה בהדלקה שמדליק גדול, ולא בהדלקה שמדליק הקטן: "היות והדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, הרי שהדלקה של קטן אינה הדלקה כשרה, וכך גם הקטן עצמו אינו יוצא בה ידי חובת חינוך, שאין זו הדלקה כשרה לקיום מצות חינוך. ובאמת שקשה לבטל

את המנהג, אבל הדבר תמוה, שהרי הדלקה של קטן היא לא הדלקה כשרה שהיא כמו הדלקת שוטה, וכיון שיכול הקטן לקיים מצות חינוך בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לבוא ולומר לקטן להדליק בעצמו, שהיא הדלקה פסולה מעיקר הדין, כדי לקיים מצות מהדרין, ולהפסיד הדלקה טובה וכשרה של עיקר הדין. ובשלמא מצוות שאי אפשר על ידי אחר [במצוות שבגופו, כגון נטילת לולב ואכילה מצה, וכן ברכת המזון וקריאת שמע וקידוש וכיוצא בזה] על כרחך כך תיקנו חז"ל לקיים מצות חינוך במעשה של קטן, ויוצא ידי חובה בברכה של עצמו, אף שהוא מעשה שגדול לא היה יוצא ידי חובה בכזה מעשה. משא"כ בחנוכה שיכול לצאת ידי חובה בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לומר לקטן שיעשה הדלקה בעצמו, שזהו מעשה חסר. ולכן ראוי שהאבא יכוון להוציא אותו בהדלקה, וגם יש להודיע לקטן שיכוון לצאת, ואחר כך ידליק הקטן כמנהגו". בדבריו המחודשים מבואר שכאשר קטן רוצה לצאת ידי חובת קיום מצוות מדין חינוך במצוות, מוטלת החובה לחנכו לקיימן באופן כזה שגם גדול יכול לצאת בהן ידי חובה [ולכן כדי לחנך קטן במצוות הדלקת נר חנוכה, צריך שיצא ידי חובה בהדלקת גדול ולא ידליק בעצמו].

ולפי יסוד היה נראה, שכדי לחנך את הקטן לקיים את מצות קריאת המגילה, לכאורה יש להעדיף שישמע את הקריאה מגדול, ולא שיקרא בעצמו, שאז הוא לא מקיים את המצוה בשלמות אלא

רק מדין חינוך. אולם בספר אשרי האיש (או"ח פרק מו סע' לג) הובא בשם הגרי"ש: "קטן וקטנה שהגיעו לגיל חינוך, חייבים בקריאת המגילה. וזמן הגיעם לחינוך הוא מאימתי שהם יכולים לשמוע כל המגילה מתחילתה ועד סופה", ולא נאמר שצריך להעדיף לשמוע את הקריאה מגדול, וצ"ע.

ויש לומר על פי המובא לעיל בשם הגרי"ש שקטן מברך ברכת המזון, קורא קריאת שמע ואומר קידוש בעצמו

מדין חינוך, ולכאורה לא מובן מדוע אינו צריך לקיים את המצוה בשלמות בשמיעה מגדול. ואולי נראה לומר שההסבר לכך הוא, שבמצוות שמקיימים בדיבור, גם דיבור של קטן הוא קיום המצוה בשלמות. ואם כן הוא הדין בקיום מצות קריאת המגילה שהיא גם כן בדיבור. אבל זה עדיין קשה, כי במגילה יש הלכה שצריך לקרוא מתוך "ספר", ולכן אין זה דומה לדיבור בעלמא, וצ"ע.

להלכה: מרן המחבר פסק בשו"ע (סי' תרפט סע' א) "הכל חייבים בקריאתה אנשים ונשים", והיינו כשיטת תוספות שגם נשים חייבות בקריאת מגילה. והרמ"א (שם סע' ב) הביא את שיטת הבה"ג: "ויש אומרים אם האשה קוראה לעצמה מברכת לשמוע מגילה, שאינה חייבת בקריאה".

ובנדון קטן בקריאת מגילה, פסק השו"ע (שם) "ומחנכים את הקטנים לקרותה", והוסיף "מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה", וכאן מדובר לפי המשנה ברורה (שם) בחינוך לקיום מצות מקרא מגילה בציבור בבית הכנסת שבו "הנס מתפרסם ביותר", כדי "לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בציבור".
ופסק הבאר היטב (שם) "קטן שהגיע לחינוך מוציא נשים".

פרק ב - קטן במשלוח מנות ומתנות לאביונים

- ז -

הרמ"א (או"ח סי' תרצה סע' ד) פסק: "ואשה חייבת במתנות לאביונים ומשלוח מנות, כאיש". וכתב הפרי מגדים (אשל אברהם ס"ק יד) "דאיש כתיב (אסתר ט, כב) ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים, ויש לומר איש והוא הדין אשה וגם היו באותו הנס כמגילה. ויראה קטנים מחנכים בכל חינוך אף בדרכבן".

ומבואר בדבריו שיש מצוה לחנך קטנים לקיים מצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים, מהדין הכללי של חיוב חינוך במצוות דרכבן.

בספר מעדני יום טוב (ח"א סימן פז) הקשה על הפרי מגדים: "שנינו בסוכה (מו, ב) דינוקא מקנא קני אקנויי לא מקני [קטן יכול לקנות מאחרים אך לא להקנות להם], ואם כן היאך יכול הקטן להקנות המעות

- ח -

חוב קטנים ועניים במתנות לאביונים

בש"ת שרגא המאיר (ח"ב סימן צט) תלה את מחלוקתם במחלוקת הפוסקים האם עניים חייבים במתנות לאביונים.

הפרי חדש (סי' תרצד ס"ק א) כתב: "יש מי שכתב שעני המתפרנס מן הצדקה שחייב גם הוא במתנות לאביונים. ואין לזה טעם, אלא מסתברא ודאי דפטירי". אולם המשנה ברורה (שם ס"ק א) הכריע כדעת הב"ח, ה"ט"ז והמג"א ש"עני המתפרנס מן הצדקה, צריך לתת ממה שנתנו לו". ועל פי זה ביאר שרגא המאיר: "אם נימא שגם עני חייב במתנות לאביונים, אם כן יש חיוב גם על קטנים לחנך במצוה זו כמו בשאר מצות. משא"כ אם נימא כהפרי חדש שעני פטור ממתנות לאביונים, ואם כן אין חיוב לחנך לקטנים במצות מתנות לאביונים, כיון דגם אם יהיו גדולים, אם לא יהיה להם מעות פטורים ממתנות לאביונים". תכלית מצות החינוך נועדה שהקטן יתרגל לקיים את המצוות כשיהיה גדול. ולכן לשיטת הפרי חדש, שעני פטור ממצות מתנות לאביונים, אין חיוב לחנך קטן לקיום מצוה זו, היות ויתכן שלא יתחייב בה בעתיד, אם ח"ו יהיה עני.

וכן ביאר בשו"ת קנין תורה (ח"א סימן קלב אות ב) "הלא מצוות צדקה וכן לקט ופאה וכדומה, שיש בזה עשה ולא תעשה מהתורה, ואפילו הכי לא מצוינו בשום מקום

שקיבל מאביו כדי לקיים מתנות לאביונים". ותירץ: "וצריך לומר דמבואר בשלחן ערוך (חושן משפט סי' רלה סע' א) דקטן משש שנים עד שיגדיל, אם יודע בטיב משא ומתן, מתנתו מתנה, ודבר זה מתקנת חכמים. ואם כן אע"פ שאינו יכול להקנות לולב, היינו משום דבעינן לכם דאורייתא, משא"כ במצות מתנות לאביונים". חכמים תיקנו שקטן מגיל שש יכול להקנות לאחרים, ולכן תקנה זו מועילה רק לקיום מצוות מדרבנן, כמתנות לאביונים, ולא לקיום מצוות מדאורייתא, כנטילת לולב ביום טוב הראשון.

אולם לדעת האשל אברהם מבוטשאטש (סי' תרצה סע' ג) "קטנים שהגיעו לחינוך מחנכים אותם במשלוח מנות, ואינם חוששים במתנות לאביונים. כיון שאין להם על פי הרוב מעות שלהם כלל, ולא שייך בזה חינוך, וכמו כל בני עניים שפטורים מחינוך בזה, דלא גריעי מגדולי עניים". [בהסבר דבריו לחלק בין משלוח מנות למתנות לאביונים, כתב רבי אשר וייס: "אפשר דיש לקטנים דברי אוכל ולפעמים הם נותנים זה לזה מעדנים ודברי מתיקה, ומשום כך הם בכלל חינוך במשלוח מנות. אבל לא במתנות לאביונים שעיקרו במעות, וכמו בצדקה, וכיון שאין להם מעות אינם בכלל חינוך במתנות לאביונים"].

ויש לבאר את יסוד מחלוקתם של הפרי מגדים והאשל אברהם, האם חייבים לחנך קטנים לקיים מצות מתנות לאביונים.

להיות חיוב לחנך הקטן בזה או בגמילות חסדים. וטעם הדבר בפשיטות יש לומר על פי הגמרא בחגיגה (ו, א) כל היכא דגדול חייב מדאורייתא קטן מחנכין ליה מדרבנן, כל היכא דגדול פטור מדאורייתא קטן מדרבנן נמי פטור. אבל היכא דעשיית המצוה תלוי ואינו בטוח לקיימה כשהוא גדול, אולי יהיה ח"ו עני ואביון ואין ביכולתו לפזר לצדקה, ואין לו שדה לעזוב לקט שכחה ופאה, בזה לא הטילו לחנך הקטן. ומהאי טעמא לא אישתמיט מי שיאמר חיוב חינוך לקטן במתנות לאביונים, דכתב הפרי חדש דעני המתפרנס מהצדקה פטור ממתנות לאביונים".

בקנין תורה הוסיף, מדוע לפי הסבר זה, יובן מדוע במשלוח מנות יש מצות חינוך: "דמשלוח מנות דאפשר לצאת במיני מאכל, ואפילו עני חייב בזה, על כן שייך חינוך לקטן".

- ט -

חינוך קטן לקיים מצות משלוח מנות על ידי שליח

המשנה ברורה (סי' תרצה ס"ק יח) כתב: "בתשובת בנין ציון (סימן מד) נסתפק אם הביא בעצמו המנות ולא על ידי שליח, אי יוצא, כיון דכתיב ומשלוח, נימא דבעינן דווקא על ידי שליחות". כלומר, הבנין ציון הסתפק האם הקיום הראוי של מצות משלוח מנות לכתחילה הוא דווקא במסירת משלוח המנות מהנותן למקבל באמצעות "שליח".

לאור דבריו, דן בשו"ת אבני ישפה (ח"א סימן קלג אות ג) כיצד ניתן לחנך קטן לקיים מצות משלוח מנות על ידי שליח שהרי "בשו"ע (אבן העזר סימן קמא סע' כה) איתא דאין קטן עושה שליח. ואם נאמר שיש כאן גדר שליחות, אם כן לכאורה לא שייך לחנך אותו בדבר שלא יוכל לקיים". בשו"ע נפסק שקטן לא יכול לעשות שליח, ואם כן לשיטת הבנין ציון, לכאורה אי אפשר לחנך קטן לקיים מצות משלוח מנות כהלכתה במינוי שליח למסור את המשלוח מנות למקבל.

וביאר האבני ישפה, על פי האחרונים שהביא המשנה ברורה (סי' תרנח ס"ק כח) בנדון קטן שנוטל לולב שאול ביום טוב ראשון של סוכות "דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם בזה מתחנך הבן למצות, וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן". ולשיטתם שמצות חינוך מתקיימת גם כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה "גם לענין משלוח מנות יש לומר שאע"פ שאין הקטן עושה שליח, על כל פנים כיון שהוא עושה את אותו המעשה שהוא צריך לעשות כאשר הוא יהיה גדול, אם כן שפיר שייך בזה מצות חינוך".

עוד ביאר האבני ישפה על פי חידושים של האחרונים (חתם סופר גיטין כב, ב; דבר אברהם ח"א סימן יג ס"ק ד) "דהיכא שכתוב בקרא לשלוח שליח, אז בזה גם כל הפסולים להיות שליחים מועילים. אבל היכא שצריך לעשות לבד, רק יש הלכה ששלוחו של אדם כמותו, בזה צריך רק את אלה שהתורה חידשה שנאמר בהם שלוחו של אדם כמותו, ולאפוקי קטן וגוי".

ומאחר במצות משלוח נכתב במפורש בפסוק שניתן לקיימה על ידי שליח, כאשר "הקטן שולח, שפיר יכול לשלוח משלוח מנות ע"י שליח, כי לא צריך שהשליח יהיה כמותו. ולכן למעשה שפיר יש לחנכו שישלח על ידי שליח".

[במאמר המוסגר, בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן רלו) הדגיש כי לשיטת הפרי מגדים [אות ו] שחייבים לחנך קטן לקיים מצות משלוח מנות "הקטן צריך לשלוח בעצמו שזהו חינוכו, ולא מהני מה שמשלחים אחרים עבורו. שהחינוך הוא בעצמו דווקא. שוב מצאתי בערוך השולחן (סימן תרצו ס"ג) שבמשלוח מנות בגדול אין יוצאים כששולחים בשבילו, וכל שכן בקטן שעיקרו לחינוך אין יוצאים בכך, ושפיר נראה כמו שכתבנו שיש לחנך הקטן לשלוח מנות".

- י -

גדול הסמוך על שולחן אביו במצות משלוח מנות ומתנות לאביונים

במסכת בבא מציעא (יב, ב) הובאו דברי רבי יוחנן "גדול וסמוך על שולחן אביו זה קטן". והנה בערוך השולחן (ס"ו תרצו ס"ג) כתב: "ויראה לי דאיש ואשתו שניהם יוצאים בשני מתנות דכגוף אחד הם, אבל בנו ובתו הסמוכים על שולחנו חייבים ליתן בפני עצמם".

בעקבות חידושו של ערוך השולחן, שגדולים הסמוכים על שולחן אביהם אשר דינם כ"קטנים", חייבים לקיים

משלוח מנות בעצמו, נשאל הגר"ח קניבסקי (בארח צדקה הערה קלד) "האם האב חייב ליתן לבניו כסף במתנה כדי לקיים מצותו, או דבכהאי גוונא פטורים הם ממתנות לאביונים בפורים כיון שאין להם". לגדולים הסמוכים על שולחן אביהם אין כסף משלהם, ואם כן נשאלת השאלה, כיצד יקיימו בפועל את מצות משלוח מנות ומתנות לאביונים. הגר"ח השיב: "המנהג הוא שלבנים גדולים הסמוכים על שולחן אביהם ואין להם כסף משל עצמם, האב נותן להם פרוטה כדי שיקיימו בזה מתנות לאביונים".

מאידך, בשו"ת קנין תורה [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ז] נקט להלכה שגדולים הסמוכים על שולחן אביהם לא צריכים לקיים את מצות משלוח מנות ומתנות לאביונים בעצמם אלא אביהם יקיים את המצוות עבורם: "נער ונערה אפילו בני מצוות המתגדלים וסמוכים על שולחן אביהם, ולהם אין כל רק ממה שההורים נותנים להם, וקיימא לן (שו"ע חושן משפט ס"ו ער ס"ג) דמציאת בנו ובתו הסמוכים על שולחנו אף על פי שהם גדולים, הרי אלו שלו. וחיוב חינוך על האב בלאו הכי כבר פקע מהם כיון שהם בני מצוה, מהיכי תיתי להטיל עליהם חיוב של משלוח מנות ממה שאינו שלו. בוודאי אביהם משלח עבורם".

ובאש"ל אברהם (בוטשאטש) כתב: "בגדולים הסמוכים על שולחן אחרים מקילים בזה, מצד שמשלוח מנות שייך בבעל הבית שהכינו לעצמם מנות, וצריך לעיין בזה".

- יא -

משלוח מנות ומתנות לאביונים לקטן

בערוך השולחן (ס"ו תרצה סע' יח) כתב "יש להסתפק אם שלח לקטן אם יצא. ונלע"ד שיצא, דהא ומשלוח מנות איש לרעהו כתיב (אסתר ט, יט), וגם קטן בכלל רעהו, כדמוכח מקרא (שמות כא, לה) וְכִי יִגַּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ, והנוגח שור של קטן חייב". אולם הבן איש חי (שנה ראשונה, פרשת תצוה אות טז) "ומשלוח מנות צריך לשלוח לגדול, אבל מתנות לאביונים אפילו נתן לקטן יצא ידי חובתו". ובכף החיים (ס"ו תרצד אות יב) כתב: "מתנות לאביונים לקטן מהני, אך משלוח מנות איש לרעהו כתיב, ואינו יוצא ידי חובה. [ומתנות לאביונים דמהני] היינו בקטן שמבין שנותנים לו מעות פורים".

לפנינו מחלוקת ערוך השולחן והבן איש חי, האם גדול יוצא ידי חובה במשלוח מנות לקטן. לדעת ערוך השולחן יוצא ידי חובה, אך לדעת הבן איש חי אינו יוצא. ולענין מתנות לאביונים, נקטו הבן איש חי והכף החיים, שיוצאים יד חובת קיום מצות מתנות לאביונים, בנתינת מתנות לאביונים קטנים.

והנה בספרנו רץ כצבי - מעגלי השנה (חלק ב סימן ז) הבאנו לדון בגדר מצות מתנות לאביונים, האם החיוב הוא מהלכות צדקה, שתיקנו לקיים ביום הפורים את מצות הצדקה, כדי שיהיו כל צרכי הפורים מצויים לעניים. או שהחיוב

אינו קשור כלל להלכות צדקה, אלא הוא נובע מכלל החיוב להרבות בשמחה בפורים, לתת מתנות לאביונים, כדי לשמחם ביום הפורים. ולאור חקירה זו, כתב ידידי רבי נתן זוכובסקי בספרו דביר הקודש (מועדים, פורים סימן ו) לדון בשאלה האם יוצאים יד חובת קיום מצות מתנות לאביונים, בנתינת מתנות לאביונים קטנים: "אם מתנות לאביונים מדין צדקה, אז בודאי דאפשר לצאת כשנותנים לקטנים, וגם כשאננם מבינים, דזה מעות פורים. דהרי החיוב הוא צדקה רק נקבע לחובה בפורים, ואם כן כל שנותן לקטן מהני. אבל להני דס"ל דהוא דין בפני עצמו מהכשר מצות פורים, יש לומר דבעינן שהקטן ישמח על ידי זה, וכן יש לומר דבעינן שיבין דזה מעות פורים, ואז מתקיים הדין דלהרבות בשמחה בפורים".

אמנם כאשר קטן שולח מנות לקטן כתב בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן רלו אות ד) שיצא ידי חובת קיום המצוה מדין חינוך, הן לטעם מצות משלוח מנות "כדי שיהא לכל אחד די וספק לקיים סעודת פורים כדינא" (תרומת הדשן), והן לטעם המצוה "כדי להרבות השלום והרעות, היפוך דברי הצר הצורר שאמר שהם עם מפורז ומפורד" (מנות הלוי), כפי שביאר התשובות והנהגות: "דאפילו נימא דבגדול השולח לקטן אינו יוצא בזה, מכל מקום קטן לקטן ודאי יוצא, שבין מטעם רעות שייכי זה לזה. ומטעם סעודת פורים גם כן הוא חייב כמוהו

- יב -

שלח מנות כשהיה קמן והמנות נתקבלו כשהגדיל

בש"ת מחנה חיים (ח"ג א"ח סימן נג) הסתפק מה דינו של "קטן ששלח מנות טרם שנתגדל והוא ביום דנעשה בר י"ג [כנודע שנעשה בר מצוה על השעה שנולד והביא ב' שערות, עיין בתומים הלכות עדות סימן לה], וקודם שהגיע המנות ליד המקבל נעשה בר חיוב, אי יוצא בו ידי חובתו. מי נימא כיון שבשעה ששלח לא היה איש שלא נתגדל, או נימא דאזלינן בתר שעה שקבל המקבל המנות דכבר נעשה גדול, דהא כתיב (אסתר ט, יט) ומשלוח מנות איש לרעהו, ואין איש אלא גדול כנודע".

ומצאתי בספר אשרי האיש (פורים, פרק מו סע' ה) בשם הגרי"ש אלישיב: "קטן שנתן מתנות לאביון בערב פורים, ובפורים נעשה גדול, אם מתנות לאביונים היה נידון בדאורייתא היה צריך להחמיר בזה. אך כיון שלא הוי דאורייתא, אף שהוא מדברי קבלה, יצא בזה". ולפי דבריו נפשט ספקו של המחנה חיים, ושעת קבלת משלוח המנות קובעת, ואם בשעה זו היה המשלח גדול, יצא ידי חובה.

ולענ"ד נראה לפשוט את ספקו של המחנה חיים על פי דברי קצות החושן על מה שכתב השו"ע (חור"מ סי' רלה סע' א) "אבל בקרקע [קטן] אינו מוכר ולא נותן, עד שיגדיל". וכתב הקצות (שם ס"ק ב) "נראה דאם מכר בעודו קטן, וכשנעשה

גדול לא מיחה, שוב אינו יכול למחות". ולפי זה פשוט וברור, שקטן השולח מנות בידיעה שיתקבלו לאחר שכבר יהיה גדול ומוכיח במשלוח את רצונו להרבות רעות, נחשב כקטן שמכר קרקע ולא מיחה במכירה לכשהגדיל, שהמכירה קיימת, והוא הדין במשלוח המנות, קיים את המצוה כהלכתה.

- יג -

משלוח מנות ומתנות לאביונים - מדין חינוך או מדין "אף הם היו באותו הנס"

ונראה כי החיוב לחנך קטנים לקיום משלוח מנות ומתנות לאביונים, תלוי ביסוד חיוב קטנים במצוות הפורים - מהדין הכללי של חיוב חינוך במצוות דרבנן, או מדיני הפורים משום "אף הם היות באותו הנס", וכפי שכתב במנחת אשר (מועדים, פורים, סימן כו אות ב) כי לשיטת הבה"ג שקטן חייב במגילה משום שאף הם היו באותו הנס "יש על הקטנים חיוב בעצם ולא רק משום חינוך, נראה דהוא הדין במשלוח מנות ומתנות לאביונים דדין אחד להם. אך שיטת הפוסקים גם במגילה דלא כבעל הלכות גדולות, אלא דכל חיוב הקטן משום חינוך הוא, ויש לעיין אם יש מצות חינוך במשלוח מנות ומתנות לאביונים". ונראה להוסיף נופך והסבר בדברים:

אם נאמר שחיוב החינוך יסודו בדין הכללי של חיוב חינוך במצוות דרבנן, יש מקום לבדוק מה הם טעמי מצוות

משלוח מנות ומתנות לאביונים, ולומר שיתכן וטעמי מצוות אלו לא שייכים בקטן, וכמו שכתב בשו"ת קנין תורה [בהמשך דבריו המובאים לעיל [אות ז] "ועם כל זה יש לעיין דזיל בתר טעמא, כל החינוך שיעשה כמו כן כשנעשה גדול, וענין הרעות והאהבה ששולח מנות מאשר לו לרעהו. מה שאין כן הקטן, האיך יתחנך במה ששולח משל אביו שיתרגל מזה לשלוח כשיגדיל מאשר יגע בזיעת אפו". וכמו שנתבאר בדברי שו"ת שרגא המאיר [אות ז] "לשיטת הפרי חדש שעני פטור ממתנות לאביונים, אין חיוב לחנך לקטנים במצות מתנות לאביונים, כיון דגם אם יהיו גדולים, אם לא יהיה להם מעות פטורים ממתנות לאביונים".

להלכה:

בפרי מגדים מפורש החיוב לחנך קטנים במצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים. ובשו"ת שרגא המאיר הטעים את הדברים על פי האמור "שהאחרונים דחו לשיטת הפרי חדש, וסבירא ליה כהב"ח והט"ז והמג"א שגם עני שבישראל חייב במצות מתנות לאביונים, אם כן יש חיוב חינוך גם לחנך בנים שהגיעו לחיוב חינוך, במצוה זו של מתנות לאביונים".

וכן הובא בספר שלחן מנחם (ח"ג או"ח סימן שנ) בשם האדמו"ר מליובאוויטש: "כל אחד ואחת שהגיעו לגיל מצוות, וגם קטנים וקטנות שהגיעו לחינוך, יקיימו את מצות מנות איש לרעהו ומתנות לאביונים".

והגרי"ש אלישיב (אשרי האיש פרק מו אות טז) הוסיף כי "מצד הדין קטן פטור ממתנות לאביונים כיון שאין לו מעות מצד עצמו, אך יש אומרים שמדין חינוך אף קטן חייב. ולמחייבים צריך האב לתת לבנו מעות כדי שיוכלו לקיים את המצוה כדין לולב שהאב קונה לו לחנכו במצות, ויקנה לו אותם שיהיו שלו. וכל זה בקטן שהגיע לגיל הפעוטות דהיינו כבן שש שבע, אך קטן שעדיין לא הגיע לגיל זה יכול לתת להם משלו, אך יזהר שלא יזכה להם כלל אלא יאמר להם לתת מעות אלו לעני כדי להרגילם במצות, דאין בהם משום חינוך, כי אינם יכולים להקנות לאחר".

ברם אם נאמר שחיוב חינוך קטנים לקיום מצוות הפורים הוא מדיני פורים משום "אף הם היו באותו הנס", הבאנו לעיל [אות ה] לחקור האם חיוב קטנים במקרא מגילה משום "אף הם היו באותו הנס" הוא חיוב חדש לשמוע מגילה, או שאין זה חיוב חדש אלא שטעם "אף הם היו באותו הנס" חיוב קטן נהיה כחיובו של הגדול בקריאת המגילה. ויתכן איפוא לומר, שחיוב קטנים במצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים אינו כגדר חיוב הגדולים במצוות אלו, אלא חיוב חדש מטעם "אף הם היו באותו הנס", ולפיכך יש לחנך קטנים למצוות משלוח מנות ומתנות לאביונים אפילו ללא טעמי קיומן על ידי גדול.

סימן מ

קטן בשכרות בפורים

פרק א: חובה או מצוה וכמה צריך לשתות

פרק ב: חיוב קטנים בשתיית יין בפורים

פרק ג: האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר בפורים

בפורים תשע"ג, נכנס לביתי בחור ישיבה צעיר וביקש לשתות יין כדי לקיים את מצות "חייב אינו לבסומי בפוריא". לשאלתי האם הוריו נתנו לו רשות לשתות יין בפורים ולהשתכר, השיב לי הבחור, כי הוריו אכן מתנגדים לכך, וקודם שיצא מהבית הודיעו לו שהם אוסרים עליו באיסור חמור לשתות יין בפורים כדי שלא ישתכר, אולם לדעתו הוא אינו צריך לשמוע בקולם, שהרי זו מצוה, וכאשר הורים אוסרים על בנם לקיים מצוה, אינו חייב לשמוע בקולם.

כעבור שנה, בפרוס ימי הפורים, ביקשתי לברר עם בני החבורה, האם הבחור צדק בטענתו, ועליו לקיים את דברי חז"ל ככתבם וכלשונם, ולהשתכר בפורים בניגוד לרצון הוריו. או שעליו לקבל את מצות הוריו ללא פקפוק.

פרק א - שכרות בפורים - חובה או מצוה וכמה צריך לשתות

במסכת במגילה (ז, ב) אמר רבא: "מיחייב אינו לבסומי בפוריא, עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי". וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' תרצה סע' ב) "חייב אינו לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי".

ויש לעיין מה פשר ה"בסומי" עליו דיבר רבא - כמה יין חייב לשתות בפורים, והאם צריך להשתכר ולאבד את צלילות הדעת - "עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי".

ועוד צ"ב, רבא נקט בדבריו שיש חיוב "לבסומי" בפורים, והשאלה היא, האמנם זו חובה גמורה או רק מצוה בעלמא.

- א -

שתיית יין בפורים - חיוב שמחה מצד עצמו ולא כתכלית לעורר שמחה

המקור לחיוב לשתות יין בפורים נמצא במגילת אסתר (ט, כב) "לַעֲשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מִשְׁתֶּה וְשִׁמְחָה וּמְשָׁלוּחַ מְנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּמִתְּנוּת לְאֶבְיוֹנִים", ואין שמחה אלא ביין, כאמור בתהלים (קד, טו) "יַיִן יְשַׁמַּח לִבָּב אָנוּשׁ לְהַצִּיל פָּנִים מִשָּׁמֶן" - וכדי לקיים את החיוב לשמוח בפורים, יש צורך לשתות יין בפורים².

ובספר עמק ברכה (סעודת פורים עמ' קלו) ביאר בשם הגרי"ז מבריסק, כי בפורים שתיית יין אינה רק הדרך לקיום השמחה, כבשאר המועדים, אלא השתיה עצמה היא קיום המצוה לשמוח: "הא דנשתנה שמחת פורים מכל שאר השמחות של מועדים, דלא מצינו בשום שמחה דין כזה שיתחייב לבסומי בשתיית יין עד דלא ידע, משום דבכל המועדות עיקר מצות שמחה אינו אלא לשמוח בהשי"ת, ובשר

ויין אינו אלא סיבה לעורר השמחה, וכמבואר ברמב"ם (הלכות יו"ט פ"ו ה"כ). אבל בפורים כיון דכתיב מִשְׁתֶּה וְשִׁמְחָה, נמצא שהמשתה עצמה היא היא גוף המצוה בלי שום תכליתים של שמחה, ועל יסוד זה של מצות משתה תקנו דין זה שחייב לבסומי עד דלא ידע"³.

אולם עדיין לא נתברר כמה יין חייב לשתות בפורים, והאם צריך להשתכר ולאבד את צלילות הדעת לחלוטין.

- ב -

חייב איניש לבסומי - להשתכר

ריש"י פירש בסוגיא: "לבסומי, להשתכר ביין".

ובן נקט להלכה הב"ח (או"ח סי' תרצה ס"ק ב) וז"ל: "לפי עניות דעתי נראה כפשוטו דצריך שישתכר הרבה עד דלא ידע כלל מה חילוק יש בין ארור המן לברוך מרדכי, שזה הגיע קרוב לשיכרותו של לוט. ואין

ב. הרב דוד אריה שלינגר, מחבר ספר ארץ דשא על משנה ברורה, העיר:

אם חיוב השתיה נלמד מתיבת "ושמחה" א"כ יש כאן כפילות לשון משתה ושמחה...". והשבתי לו:

יש לומר כי פירוש הלשון "משתה" היינו סעודה ברב עם, ורק מתיבת "ושמחה" נלמד על עצם החיוב לשתות יין בסעודה זו, משום שאין שמחה אלא ביין כמפורש בפסוק "ויין ישמח לבב אנוש".

ג. הרב דניאל בלאק, ראש כולל בירושלים, הקשה על דברי הגרי"ז:

מתי שמענו שיש חיוב כזה בעצם, עד שכתב "בלי תכלית..." אתמהא. וכל מצוות ה' הם רק להתענג על ה', וצ"ע.

על כך השבתי: תמיהתך בדברי הגרי"ז לא מובנת, שהרי ודאי שאין כוונתו לומר שאין בשתיית היין שום תכלית רוחנית חלילה, אלא כלשונו הזהב: "בלי שום תכליתים של שמחה", כלומר שאין שתיית היין מכשיר לענין השמחה, אלא מצוה בפני עצמה.

מימרא דרבא, למימרא דהכי הוי הלכתא ולדחויי לדרבא". אך מסקנת הב"ח: "ומיהו דווקא לבסומי עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, הוא דדחינן לה. אבל מיהו צריך לשנות הרבה מלימודו שייטב לבו במשתה ויהא שתוי או אפילו שיכור שאינו יכול לדבר לפני המלך, רק שתהא דעתו עליו".

- ג -

ואכן כבר תמה הביאור הלכה (סי' תרצה סע' ב ד"ה חייב) "היאך יחייבו חז"ל מה שנזכר בתורה ובנביאים בכמה מקומות השכרות למכשול גדול". ותירץ: "ויש לומר, מפני שכל הניסים שנעשו לישראל בימי אחשורוש, היו על ידי משתה. כי בתחילה נטרדה ושתי על ידי משתה, ובאה אסתר. וכן ענין המן ומפלתו היה על ידי משתה, ולכן חייבו חכמים להשתכר עד כדי שיהא נזכר הנס הגדול בשתיית היין".^ד ומבואר בדבריו שהחיוב להשתכר בפורים, יסודו בחובת זכרון הניסים שנעשו בימי אחשורוש על ידי יין.

לתמוה איך הרשוהו להשתכר כל כך, שהרי רבה ורב זירא היו משתכרים, עד שקם רבה ושחטיה לר' זירא". ומבואר בדבריהם שרבא חייב לשנות יין עד שמגיעים למצב של שכרות ואיבוד צלילות הדעת, שלא ידע להבחין בין טוב לרע. הב"ח הביא ראיה לפירוש זה, מהמעשה המובא בסוגית הגמרא (מגילה שם) "רבה ורבי זירא עבדו סעודת פורים בהדי הדדי, איכסום, קם רבה ושחטיה לרבי זירא, למחר בעי רחמי ואחייה". ומפשטות דברי הגמרא עולה כי **רבה השתכר עד שאיבד את צלילות דעתו, וכתוצאה מכך שחט את ר' זירא.**

בהמשך דבריו הביא הב"ח את דברי הראשונים, שנקטו כי המעשה ברבה ורב זירא הובא בגמרא כדי שלא נפסוק להלכה כדברי רבא המחייב להשתכר בפורים: "והנכון מש"כ הרב הגדול רבינו אפרים דמהך עובדא דשחטיה רבה לר' זירא אידחיא ליה מימרא דרבא, ולא שפיר למיעבד הכי, וכן כתבו בעל המאור והר"ן משמו. ונראה דמהך טעמא סידר בעל התלמוד להך עובדא דרבה ור' זירא בתר

ד. הרב יהודה אייזנשטיין, מחבר ספר 'מילי דשטרות' ועוד ספרים, הקשה על דברי הביאור הלכה: הנה דבריו לא מובנים, מה התשובה על השאלה, הרי שאל איך תיקנו יין שמביא לדיי תקלה, ומדוע מה שהכל היה מתוך יין תשובה לזה.

והשבתי לו: ונראה להסביר את דברי הביאור הלכה, בהקדם השאלה היאך תיקנו חז"ל לקיים מצות הדלקת נר שבת או נר חנוכה בנרות, והרי הדבר עלול לגרום לשריפה ולמוות רחמנא ליצלן, וכבר היו דברים מעולם. אולם ברור למתבונן שאין זו קושיא כלל, שכן כאשר יש צורך לקבוע כמצוה הדלקת נר, מאיזו סיבה שלא תהיה, ודאי שאין לחשוש לתקלה, ויש לומר בזה "שומר פתאים ה'".

וממילא הוא הדין והוא הטעם בהסבר דברי הביאור הלכה, ואף שברור כי יין עלול לגרום מכשול, ברם מאחר וכל הניסים שנעשו בימי אחשורוש נעשו ע"י שתיית היין, חייבו לבסומי כדי שיהא נזכר הנס הגדול בשתיית היין, ואף אם תגרם תקלה ח"ו, נאמר בזה "שומר פתאים ה'".

העמק ברכה (שם) הביא בשם רבי ישראל מסלאנט, **שחיוב להשתכר בפורים נמשך לאורך כל היום**, וגם לאחר שכבר השתכר פעם אחת, לכשיתפקח מיינו, עליו לשוב ולשתות עד שישתכר בשנית: "שמעתי בשם הגאון מרן רבי ישראל סלנטר ז"ל שאמר הא דחייב לבסומי עד דלא ידע, אין פירושו שחייב להשתכר ואינו יוצא ידי המצוה אם לא נעשה שיכור מהיין. אלא עיקר המצוה היא רק לשתות יין ולהתבסס, אבל אינו נפטר אם כבר שתה ונתבסס, אלא מחויב עוד לחזור ולשתות וככה נמשכת חיוב מצוה זו של משתה ושמחה כל יום פורים. ואינו נפטר ממנה עד שישתכר ולא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, שאז נפטר ממצוה זו כדין שכור ושוטה שפטור ממצוה. ונמצא שהשיעור עד דלא ידע אינו שיעור בקיום המצוה, אלא

הוא שיעור לענין לפטור מהמצוה" [אך העמק ברכה הוסיף כי הגדרה זו בחיוב השכרות בפורים מדוייקת בלשון הרמב"ם (הלכות מגילה פ"ב ה"ו) שכתב "לענין בשר, שיאכל בשר, ולענין יין כתב ושותה יין, ולא כתב וישתה יין. והיינו משום שסובר כי המצוה של יין היא מצוה נמשכת כל היום. ולזה דקדק לכתוב ושותה יין, פעולה נמשכת בלשון הווה, ואינו נפטר עד שישתכר וירדם בשכרותו. אך ברש"י מפורש שהמצוה היא להשתכר בייין. ומשמע כי לדעת רש"י שחייב לשתות יין כדי להשתכר, אך לאחר שכבר השתכר, כאשר יתפקח מיינו, אינו חייב להמשיך ולשתות ולהשתכר פעם נוספת"]^ה.

ברם שיטתם של רש"י והב"ח שביארו את דברי רבא "מיחייב איניש לבסומי – להשתכר", אינה מוסכמת, כדלהלן.

ה. הרב דוד אריה שלזינגר, מחבר ספר ארץ דשא על משנה ברורה, העיר:

חידושו של העמק ברכה שחיוב שתיה בפורים הוא לכל היום, קשה מאי שנא משאר מצוות משלוח מנות וכו' שיוצא בפעם אחת.

והשבתי לו: ודאי יש לחלק, שאכן חיוב משלוח מנות הוא חיוב חד פעמי שיוצא בו ידי חובתו, מה שאין כן בגדר חיוב שתיית יין בפורים למדו העמק ברכה והשפת אמת כי פירוש "לבסומי בפוריא", היינו להעביר את יום הפורים בביסוס, כלומר לבסם את יום הפורים כולו.

ועוד כתב: מדברי המהרש"א שפירש בפוריא שמותר לשקר שאינו יודע יש לדייק שיש מצוה לשתות כל היום דהרי יכול לפרש שמותר לשקר שכבר שתה".

ועל כך השבתי: יש לדחות ולומר שכוונת המהרש"א דווקא למצב שהוא שותה, ואז גם אם אינו מצליח להגיע לדרגת "עד דלא ידע" ואינו מבוסס כל כך, רשאי לשנות ולעשות עצמו כאילו הוא כבר במצב של "עד דלא ידע". וכן מדוייק בלשון המהרש"א שכתב: "גם אם הוא אינו מבוסס כל כך וידע". אבל אם שתה בתחילת היום והיה מבוסס דיו בדרגת "עד דלא ידע", יצא ידי חובה ולא יצטרך לחזור ולשתות כל היום כולו.

ופשיטא לי שאין כוונת המהרש"א לומר שאם לא שתה כלל, יהיה מותר לו לשנות ולפטור עצמו מקיום המצוה ולומר ששתה, שהרי לא התירו לשנות אלא "מפני השלום" או משום עבודת המידות משום ענוה או צניעות וכדו', ולא חלילה סתם כדי להתבטל מקיום מצוה.

- ד -

חייב איניש "לבסומי" - בשתיית יין עד שישתכר וירדם בשכרותו

הרמב"ם כתב בהלכות מגילה (פ"ב הט"ו) "כיצד חובת סעודה זו שיאכל

בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידה, ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרות". גם בדברי הרמב"ם מבואר שחייב לשתות יין עד שישתכר, אולם נראה שאין זו שתיה המביאה לאיבוד צלילות הדעת לחלוטין, אלא שתיית יין הגורמת לשינה מתוך שכרותו.

וכדבריו פסק הרמ"א (ס' תרצה סע"ב) "יש אומרים דאין צריך להשתכר כל כך, אלא שישתה יותר מלימודו ויישן. ומתוך שישן אינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי".

והקשה בשו"ת להורות נתן (ח"א או"ח סימן לב אות ד) על דברי הרמב"ם: "וצ"ע אנה נמצא בגמרא שצריך שירדם בשכרותו", ותירץ: "ונראה דהרמב"ם מפרש הך דמגילה מחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, כלומר שישתכר עד שיירדם ומתוך תרדמתו לא ידע בין ארור המן. ולפי זה אין חיוב להשתכר עד שלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי מתוך שכרותו, אלא דסגי שלא ידע מתוך תרדמתו, ושיעור השכרות סגי עד שיירדם". הרמב"ם הבין מדברי הגמרא שאין חיוב להשתכר בדווקא, אלא להגיע למצב של חוסר הבחנה בין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי", שניתן להגיע אליו

גם אם השתיה תגרום לו להירדם מתוך שכרותו. ולכן לדעת הרמב"ם אין צורך לאבד את צלילות דעתו מתוך השכרות, אלא די בכך שהשכרות תגרום לו להירדם, ואז לא ידע להבחין בין "ארור המן" ל"ברוך מרדכי".

עם זאת, ברור שאין כוונת הרמב"ם שניתן לקיים את החיוב "עד דלא ידע" בשינה ללא שתיית יין, וכפי שכתב הגרצ"פ פרנק, רבה של ירושלים בספרו מקראי קדש (פורים סימן מד) "יש שטועים ומפרשים בדברי הרמ"א שאומר כאן שני דברים: [א] שאין צריך להשתכר כל כך אלא ישתה יותר מלימודו. [ב] שהחובה של "עד דלא ידע" יקיים בשינה אף אם השינה היא לפני השתיה. אבל זה טעות, שהפירוש בדברי הרמ"א הוא שירדם מתוך השתיה, וכן הוא לשונו הזהב של הרמב"ם בהלכות מגילה ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרותו". וכדברי רבי בן ציון פלמן, רב ביהמ"ד נחלת משה בבני ברק, בספרו שלמי תודה (פורים סימן לא) בביאור דברי הרמב"ם והרמ"א: "דבאמת עיקר המצוה היא השכרות, אלא דשכרות יש לה הרבה דרגות, יש שכרות מעט ויש שכרות הרבה. ועל זה כתב הרמב"ם דשיעור השכרות היא עד שיגיע למצב שירדם מתוך השכרות, וכשירדם ולא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי יצא ידי חובת השכרות. ולפי זה הא דאמרו עד דלא ידע, הכוונה בזה כמש"כ הרמ"א דעל ידי השינה לא ידע. אלא דלדבריו הוא שיעור בשכרות, ועיקר המצוה היא השכרות שישתכר מעט,

ושיעור השכרות היא עד שירדם על ידי זה ולא ידע בין ארור המן וברוך מרדכי, אבל בשינה לבד אם לא ירדם מתוך השכרות לא יצא".

- ה -

חייב איניש - "לבסומי" בשתיה מעט יותר מהרגלו

הבית יוסף (או"ח סי' תרצה) הביא את דברי הארחות חיים (הלכות פורים אות לח) שכתב: "חייב איניש לבסומי בפוריא לא שישתכר, שהשכרות איסור גמור, ואין לך עבירה גדולה מזו שהוא גורם לגילוי עריות ושפיכות דמים, וכמה עבירות זולתן. אך שישתה יותר מלימודו מעט". וכן נקט הרמ"ע מפאנו (הובא בנטעי גבריאל פרק עג אות א) "עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, היינו עד שלא יבחין באזניו אם אומרים זה או זה, שהם מילות קרובות במבטא להמון חוגג, אלמא ביסום כל דהו סגי". ומבואר בדבריהם שאין חובה להשתכר, כי השכרות היא דבר מגונה המביא לידי חטא, אלא צריך להרבות בשתיית יין יותר מרגילותו. וכדברי הרמ"ע מפאנו, שצריך לשתות עד שימָצא במצב שלא יצליח לשמוע באזניו אם אומרים "ארור" או ברוך" אך אין חיוב להשתכר בשתייתו.

והשפת אמת (מגילה ז, ב) הוסיף כי החיוב "לעסוק במשתה" - ולא להשתכר - מתמשך לאורך כל היום: "מחייב אינש לבסומי בפוריא עד דלא ידע, נראה לפרש דאין הכוונה שמחויב להשתכר

כל כך עד שלא ידע, אלא דכל היום מחויב לעסוק במשתה, ועד דלא ידע עדיין החיוב עליו. לאפוקי כשהגיע לשיעור זה, אבל אפילו קודם השיעור יוצא כל שעוסק במשתה כנ"ל".

יתכן שדייקו זאת מלשון הגמרא "לבסומי", שאין הכוונה לשכרות, אלא למצב שבו לאחר שתיית יין יותר מהרגילות, דעתו של האדם "מבוסמת" עליו - הוא נמצא במצב רוח שמח ומרומם יותר מהרגיל, כדברי החידושי הרי"ם (הובא בהסכמת השפת אמת לספר פסקי תשובה) "דלא אמרו בגמרא חייב להשתכר רק חייב לבסומי".

ובהגהות יד אפרים על גליון השו"ע (או"ח סי' תרצה) כתב שאין לפרש את כוונת רבא לחייב להשתכר בפורים, שכן אם יאבד את צלילות דעתו לא יכיר כלל בתוקף הנס ולא יוכל לקיים את חובת ההודאה עליו: "עיקר החיוב של המשתה הוא שיהיה שרוי בשמחה, כדכתיב וַיִּין יִשְׁמַח לְכָב אֲנֹשׁ. ומחמת שיהיה שרוי בשמחה, יהיה חדות ה' מעוזו ויתן תודות והלל לה' על הנס מתוך הרחבת הלב. ולכן אין לו להשתכר יותר מדאי שיתבלבל דעתו ולא יכיר בתוקף הנס כלל, וזה שכתב חייב אדם לבסומי בפוריא עד שלא ידע - הך עד הוא ולא עד בכלל. ורצה לומר שגדול חיוב השתיה בזה לבסומי עד גבול דלא ידע כו', שמן הגבול הזה והלאה הוא ביטול כוונת חיוב שחייבו חכמים לבסומי כדי שיתן הלל והודאה, שכיון שיתבלבל דעתו כל כך דלא ידע בין ארור המן כו',

פשיטא שאין בו דעת ותבונה לשבח ולפאר על תוקף הנס".

והוסיף היד אפרים, כי לדעת הבית יוסף מבואר היטב המעשה ברבה ששחט את ר' זירא "דמייתי סעייתא [שמביא סיוע] מזה שמה שחייבו לעשות אותם ימי משתה ושמחה גבול יש לו שלא ישתכר יותר מדאי, דהא קמן דרבה ור' זירא, ולפי שלא נשמרו מלעבור הגבול בא הדבר לידי סכנה. לכך יש לזהר שלא לבסומי רק עד הגבול הזה דלא ידע, ולא יעבור" [היד אפרים מציין כי ביאור זה "נתפרש לי בחזיון לילה, ואתבונן אליו בבוקר וראיתי כי נכון הוא"].

- 1 -

"מחייב אינש לבסומי בפוריא" - חובה גמורה או מצוה בעלמא

בנדון זה נחלקו רבותינו הראשונים והפוסקים.

בהגהות מימוניות (הלכות מגילה פ"ב אות ב) הביא את דברי הראב"ה: "מחייב אינש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי, כל הני למצוה בעלמא ולא לעכב". וכן דעת המהרי"ל (סימן נו אות ט) שכתב: "הא דאמר רבה חייב אדם לבסומי, ודאי מצוה בעלמא [הוא], הכי משמע לישנא מחייב אדם. [וטעמא] דימי משתה כתיב ואיכא משתה בלא שכרות".

וכן נראה שסבר הטור (או"ח סי' תרצה סע' ב) שכתב: "וצריך שישתכר עד שלא ידע

בין ארור המן לברוך מרדכי", ומשמע מכך ששינה את הלשון ממאמר רבא "מחייב אינש" ל"צריך שישתכר", שאין חובה להשתכר אלא זו מצוה בעלמא, ולכן "צריך שישתכר".

אולם מרן השו"ע (שם) העתיק להלכה את דברי רבא: "חייב אינש לבסומי בפוריא, עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי", ולא שינה מלשון הגמרא כפי ששינה הטור. ומשמע מדבריו כי יש חובה גמורה להשתכר בפורים.

ואילו הביאור הלכה (שם ד"ה חייב) כתב על דברי השו"ע: "ומכל מקום כל זה למצוה ולא לעכב".

- 2 -

סיכום

נחלקו הפוסקים האם יש שתיית יין בפורים היא חובה או מצוה בעלמא.

• מדברי השו"ע משמע שיש חובה גמורה להשתכר בפורים.

• אך הביאור הלכה פסק כשיטת הראב"ה, מהרי"ל והטור "כל זה למצוה ולא לעכב".

ובנדון כמה חייב או צריך לשתות נחלקו הפוסקים:

• לדעת רש"י והב"ח ורבי ישראל מסלאנט - ישתה יין עד שישתכר ויאבד את צלילות הדעת, שלא ידע להבדיל בין

"ארור המן וברוך מרדכי". וכן נראה שנקט להלכה הטור ששינה את הלשון ממאמר רבא "מחייב אינש לבסומי" וכתב "צריך שישתכר".

ובשערי תשובה (ס"ק ב) כתב "שהגאון חכם צבי היה נוהג בימי בחרותו לקיים המימרא כפשוטו". וכן העיד האדמו"ר מקלויזנבורג בשו"ת דברי יציב (או"ח סימן קי) "מי ששמח באמת בדברי תורה יוצא בזה שמחת פורים בינה של תורה, אך אבותי הקדושים ברוב ענוותנותם ושפלותם בעיני עצמם קיימו כפשוטו כידוע".

• שיטת הרמב"ם – ישתה יין עד שישתכר וירדם מתוך שכרותו, וזהו שיעור קטן יותר משתיית יין הגורמת לאיבוד צלילות הדעת מתוך שכרות מוחלטת. וכדבריו פסק הרמ"א (סי' תרצה סעי' ב) "ויש אומרים דאין צריך להשתכר כל כך, אלא שישתה יותר מלימודו ויישן. ומתוך שישן, אינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי. ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון ליבו לשמים". ובמשנה ברורה (ס"ק ה) כתב על דברי הרמ"א "וכן ראוי לעשות".

• לדעת הארחות חיים, הרמ"ע מפאנו, השפת אמת והיד אפרים, אין חיוב לשתות יין עד שישתכר, אלא ישתה מעט יותר מהרגלו. ומדברי מרן השו"ע שהעתיק להלכה את דברי רבא "חייב אדם לבסומי", ולא כתב כדברי הטור "צריך שישתכר", יש

לדייק שנקט להלכה שאין חיוב להשתכר אלא "להתבסם", דהיינו לשתות מעט יותר מהרגלו.

ובביאור הלכה (שם ד"ה עד דלא ידע) הביא מדברי המאירי שכתב "ומכל מקום אין אנו מצווים להשתכר ולהפחית עצמינו מתוך השמחה, שלא נצטוונו על שמחה של הוללות ושל שטות, אלא בשמחה של תענוג שיגיע מתוכה לאהבת השי"ת והודאה על הנסים שעשה לנו". ואת דברי החיי אדם שכתב: "כיון שכל הנס היה על ידי יין לכן חייבו חכמים להשתכר, ולפחות לשתות יותר מהרגלו כדי לזכור הנס הגדול. ואמנם היודע בעצמו שיזלזל אז במצוה מן המצוות בנטילת ידיים וברכה וברכת המזון או שלא יתפלל מנחה או מעריב או שיהוג קלות ראש, מוטב שלא ישתכר וכל מעשיו יהיו לשם שמים".

לפיו, המהרש"א פירש את דברי הגמרא במסכת בבא מציעא (כג, ב) "בהני תלת מיילי עבידי רבנן דמשנו במילייהו, במסכת ובפוריא", שאחד משלושת הדברים שמותר לתלמיד חכם לשנות בדיבורו הוא "בפוריא", דהיינו ש"מותר לשנות ולומר דלא ידע גם אם הוא אינו מבוסס כל כך וידע". ומבואר בדבריו, כי תלמיד חכם היודע בעצמו שאינו יכול להשתכר או להתבסם בפורים, רשאי לשנות בדיבור ולהראות כאילו הוא מבוסס ואינו יודע להבין בין "ארור המן" ו"ברוך מרדכי".

פרק ב - חייב קטנים בשתיית יין בפורים

- ח -

קטן פטור מחינוך למצות משתה ושמחה בפורים כי אין מצות חינוך במצוות שקיומן בלב

המשנה ברורה (סי' שמג ס"ק ג) כתב: "שיעור החינוך במצוות עשה הוא בכל תינוק לפי חריפותו וידיעתו בכל דבר לפי עניינו. כגון, היודע מענין שבת חייב להרגילו לשמוע קידוש והבדלה, היודע להתעטף כהלכה חייב בציצית, וכנ"ל בסימן י"ז, וכן כל כיוצא בזה. בין במצוות עשה של תורה, בין בשל דברי סופרים." ולפי דבריו נראה שקטן חייב לשנות יין בפורים מדין חינוך, כאשר יגיע לגיל שיבין בשכלו את הענין.

זאת ועוד, בספר מועדים וזמנים (ח"ב פורים סימן קצ) הביא את דברי הגר"א בפירושו על הפסוק (אסתר ט, כח) "וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם", וז"ל: "ימי הפורים, היינו המשתה ושמחה. לא יעברו מתוך היהודים, שהם הגדולים. וזכרם דהיינו קריאת המגילה לא יסוף מזרעם, אפילו קטנים חייבים בקריאת המגילה." ומבואר בדברי הגר"א שקטנים חייבים בקריאת מגילה ואינם חייבים במשתה ושמחה בפורים, ותמה הגר"מ שטרנבוך: "דמשהגיעו לחינוך חייבים בכל המצוות,

והיינו נמי במשתה ושמחה, וכשלא הגיע לחינוך אין גם חייב קריאת המגילה, ואם כן דבריו צע"ג".

וכתב המועדים וזמנים: "ולענ"ד ליישב דברי זקני [הגר"א] זצ"ל, דבמקום שיש מעשה המצוה, כמו קריאת שמע, תפילין, ציצית, שופר ומצה וכדומה האב מחוייב לחנך בנו. אבל במצוה שיסודה מתקיים בלב, והיינו בשמחת לבבו על ידי משתה ושמחה, לא שייך חינוך. דקטן אי אפשר לו במציאות להרגיש שמחה כמצוותה, שהכל אצלו כשחוק ותעתוע, ולכן לא שייך לחנכו במצוה זו, ולא חייבו חז"ל לחנכו שאינו בר קיום המצוה, ואין חינוך למצות שמחה כהאי גוונא. ומצאתי שסברא זו מבואר בראשונים, דבר"ן בפרק ערבי פסחים (קח,א) מסיק שלא שייך חינוך לקטן בד' כוסות דבעינן שיהנה וישמח בו, וקטן אינו נהנה מיין, וע"כ חסר אצלו עיקר חפצא דמצוה זו, ע"ש. וכן פירש במהר"ם חלוואה שם. ואם כן דברי הגר"א מאירים, שבמצות מגילה שפיר מחוייבים לחנך בנינו אחרינו, אבל במצות משתה ושמחה שיסודה ועיקרה מתקיים בלב לא שייך בקטן, ואם כן קטן אי אפשר לו לטעום מטעם שמחה זו שצריך לזה הבנה, ולכן הקטן פטור מסעודת פורים שיסודה מכח מצות משתה ושמחה ולא שייך בקטנים".

ומבואר בדבריו, שמצות חינוך קטנים נאמרה רק במצוות שקיומם במעשה או דיבור, ולא במצוות שקיומם בהרגשת הלב. ולכן חייבים לחנך קטנים רק במצות קריאת המגילה, שקיומה על ידי מעשה שמיעה, ולא במשחה ושמחה שקיומם בשמחת הלב, כי קטן אינו משיג בדעתו מהי שמחה כמצוותה [ומטעם זה אין חיוב לחנך קטן לשנות ד' כוסות בליל הסדר].

- ט -

מצות חינוך כאשר קטן אינו עושה את המצוה כתיקונה

בזמן מסירת השיעור, התארח בביתי רבי צבי קושלבסקי, ראש ישיבת היכל התורה פרשבורג בירושלים, שהקשה על דברי המועדים וזמנים ממה שכתב בתרומת הדשן (פסקים וכתבים סימן סב) בביאור טעם האיסור לספות לקטן איסור למרות שהרי אינו בר עונשין "דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות, וכשיגדל יבקש לימודו". ולמדנו מדברי התרומת הדשן, שעיקר מצות חינוך נועד להרגיל קטנים לקיים מצוות ולהימנע מעבירות כשיגדלו. וכן מבואר בדברי רש"י במסכת חגיגה (ו, א ד"ה קטן) שכתב: "הלא אין חינוך קטן אלא כדי להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל". והיינו שלפי רש"י עיקר חובת חינוך נועד להרגיל את הקטן לקיים מצוות בקטנותו כדי "שיהא סרוך אחר מנהגו" – שיתרגל במנהגו לכשיגדיל. ולפי זה, מה איכפת לנו אם הקטן אינו מבין עתה בדעתו

מהי שמחה, סוף סוף הוא מתרגל בשתיית יין לקיים את המצוה כשיגדל, ומדוע שלא נחנכו לשנות יין בקטנותו כדי "שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל" אע"פ שאינו מבין את משמעות השמחה, וצ"ע.

בשעת מעשה, טענו הלומדים בשיעור כי דברי הגר"צ קושלבסקי תלויים במחלוקת הפוסקים, האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, שהביא המשנ"ב (סי' תרנח ס"ק כח) בנדון קטן שנטל לולב "שאול" ביו"ט ראשון של סוכות, שגדול אינו יוצא בו ידי חובה, וז"ל: "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך. ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם בזה מתחנך הבן למצות, וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן".

ונמצא לפי זה שדברי הגר"מ שטרנבוך שקטן אינו מקיים את מצות השמחה בפורים כי אינו מבין בדעתו מהי שמחה של מצוה, נכונים לשיטתם של הסוברים שמצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן מקיים את המצוה בשלמות כגדול, ולכן אין מצות חינוך בשתיית יין. ברם לדעת הפוסקים שמצות חינוך מתקיימת גם כאשר הקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, ויש חובה לחנך קטן לקיים מצות שמחה בפורים, אפילו אם אינו מבין עתה בדעתו מהי שמחה של מצוה ולא מקיים את המצוה כראוי, כדי שיתרגל לקיים את המצוה לכשיגדיל – מדוע קטן לא חייב במצות שתיית יין בפורים מדין חינוך.

אולם לענ"ד נראה לחלק באופן אחר בין מצוות שקיומן במעשה למצוות שקיומן בלב. במצוות שקיומן במעשה. אפשר להבין שיש תועלת בקיום המצוה גם שהקטן אינו מקיים את המצוה כתיקונה, כי מכל מקום המעשה מרגיל את הקטן לקיים את המצוה כשיגדיל. מה שאין כן במצוות שקיומן עיקרו רק בלב, לכאורה צדקו דברי הגר"מ שטרנבוך, שלא שייך בזה כלל מצות חינוך, שהרי הקטן אינו מבין בכלל שקיים מצוה, וממילא אין בכך כל תועלת שיתרגל לקיים את המצוה כשיגדיל¹.

ברם עיקר הסברו של המועדים וזמנים בדברי הגר"א מדוע אין חיוב לחנך קטנים לקיים את מצות השמחה בפורים, וההשוואה בין חיובו בשתיית יין בפורים לחיובו בשתיית ד' כוסות בליל הסדר,

1. הרב דניאל בלאק, ראש כולל בירושלים, כתב:

הסכמתי עם הך חילוק בין מצוות שכרות לשאר מצוות שאינם מקיים הקטן במלואו, אלא שתהיתי אם תאמר אותם דברים לגבי תפילה, שיסודה בעבודת הלב, וכל כי האי לא שמענו.....

והשבתי לו: לדעתי אין לדמות כלל תפילה לשתיית יין. ואף שתפילה נקראה בפי חז"ל עבודה שבלב, אולם עדיין מדובר כאן בעבודה שבלב, ועבודת התפילה אינה שונה מקריאת המגילה שלכו"ע יש חיוב חנוך למקרא מגילה, לעומת שתיית יין שיסודה מתקיים בלב, היינו בשמחת לבבו ע"י משתה ושמחה.

2. הרב משה מרדכי אייכנשטיין, ראש כולל שע"י ישיבת יד אהרן בבני ברק, כתב:

לעניין מה שהקשה על "מועדים וזמנים", שעיקר השמחה בפורים אינה לשם תכלית אלא היא בעצמה המצוה, וממילא לכא' שתית יין היא כשאר מצוות מעשיות דפורים וכקריאת מגילה, פשוט שי"ל שעכ"פ היא מצוה התלויה בלב, שהיא השמחה, וביותר פשוט לעניין יין, כלשון הגמ' ער"פ דמה תועלת לתינוקות ביין, כך שכלל אי אפשר שיהיה קטן מחוייב בשתיית יין שאינו מביאו כלל לשמחה. והשבתי לו:

לאחר בקשת המחילה, כמדומני שלא ירדתם לסוף דעתי. כוונתי לומר, שאם נאמר ששתיית היין אינה מצוה בפני עצמה אלא "הכשר" למצות השמחה, אזי אין לחייב קטן בסוג כזה של הכשר מצוה התלוי בשמחת הלב. אולם לאחר שישד בעל ה"מועדים וזמנים" כי שתיית יין בפורים היא המצוה גופא, אזי הגם שהיא מצוה התלויה בלב, אולם יש לדמותה לתפילה שאף שהיא מוגדרת עבודה שבלב בוודאי שייך בה דין חינוך לקטן, משום שהיא היא עיקר המצוה.

לכאורה אינו עולה בקנה אחד עם דברי הגר"ז שהביא העמק ברכה [אות א] שיש הבדל בין חיוב השמחה בפורים לחיוב השמחה בשאר המועדים. בפורים שתיית יין אינה רק דרך לקיום השמחה, כבשאר המועדים, אלא קיום המצוה לשמוח, לעומת "כל המועדות עיקר מצות שמחה אינו אלא לשמוח בהשי"ת, ובשר ויין אינו אלא סיבה לעורר השמחה". ולפי זה שתיית יין בפורים היא מעשה מצוה בדיוק כמו שמיעת המגילה, אשר קטן חייב בה. ורק בשתיית ד' כוסות בפסח שאין בשתייה קיום מצוה אלא "סיבה לעורר שמחה", קטן פטור כי אינו משיג בדעתו מהי שמחה, וחזרה איפוא השאלה למקומה להבין את דברי הגר"א - מדוע חייבים לחנך קטנים לשמוע קריאת מגילה ולא חייבים לחנכם במשתה ושמחה, וצ"ע².

פרק ג: האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר בפורים

ממוצא הדברים נשוב לדון בשאלה שפתחנו בה, האם בן שהוריו אסרו עליו להשתכר בפורים צריך לשמוע בקול הוריו, או עליו לקיים את דברי חז"ל ככתבם וכלשונם, ולהשתכר בפורים בניגוד לרצון הוריו.

- י -

לעבור על דברי תורה, בין מצות עשה בין מצות לא תעשה, ואפילו מצוה של דבריהם, לא ישמע לו". ובפתחי תשובה (שם ס"ק כב) הביא מדברי ספר חמודי דניאל "אחד היה רוצה להתפלל בבית הכנסת שמתפללים שם יותר בכוונה, ואמו מוחה בזה, אין צריך לשמוע לה".

ולפי זה, היות ושתיית יין בפורים היא "מצוה של דבריהם", לכאורה צדק הבחור שלא רצה לציית להוריו המונעים ממנו מלקיים מצוה זו.

ונראה לדון בטענה זו על פי השיטות שנתבארו לעיל [פרק א] האם זו חובה או מצוה בעלמא, וכן יש לברר האם במצוות שקיומן אינו חובה, גם מותר לבן לסרב לציווי הוריו.

במסכת יבמות (ו, א) דרשו חז"ל את הפסוק (ויקרא יט, ג) "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו" – "יכול אמר לו אביו [לכהן] היטמא [בבית הקברות] להשיב אבדה או [שהיתה האבדה בחוץ] שאמר לו אל תחזיר, יכול ישמע לו, תלמוד לומר איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו, כולכם חייבין בכבודי". ופירש רש"י (ויקרא שם) "סמך שמירת שבת למורא אב, לומר אע"פ שהזהרתך על מורא אב, אם יאמר לך חלל את השבת אל תשמע לו, וכן בשאר כל המצות".

דין זה הובא להלכה בדברי הרמב"ם (הלכות ממרים פ"ו ה"ב) ובשו"ע בהלכות כבוד אב ואם (יו"ד סימן רמ סעי' טו) "אמר לו אביו

על מכתב זה השיב הרב אייכנשטיין:

פשיטא שירדתי לסוף דעתך הברוכה, שכיון ומצות שתית היין היא המצווה בעצמה מחמת שהנס היה ביין ולא רק כהיכי תמצוי לשמחה כשתיית יין למצות שמחת יו"ט שכל אחד שמח כפי ענינו, שייך בזה לדעתכם חינוך לקטן. אלא שאין אני חושב שיאמר אי מי, שהיא עדיפא מד' כוסות מהבחינה הזאת, והאם שם אין המצוה בשתיית הד' כוסות עצמה המצווה [זכר לד' לשונות של גאולה, ודרך חירות ומכלל הסדר שתיקנו הברכות עליהן], ומכל מקום הגמרא אומרת "וכי מה תועלת לקטן ביין", אלא שעל אף שיש מצווה בעצם הד' כוסות, ולא רק לתכלית השמחה היוצאת מזה, מכל מקום לא גרע מלולב שאינו יודע לנענע, כי אצלו שתית יין היא כשתית תרופה, ולא היא בכלל יודע לשתות, וכאילו יודע לנענע, ולפי דעתי כך נראה פשוט.

וכן יש לדון על פי השיטות שנתבארו לעיל [פרק א] כמה חייב או צריך לשנות יין בפורים.

אולם מתחילה יש לעיין ביסוד מצות כבוד אב ואם – האמנם חייבים לשמוע לכל מה שההורים מוצאים לנכון לבקש. ומה הדין כשסירוב לבקשתם יגרום להם צער, האם זו סיבה לשמוע בקולם.

- יא -

מצות כבוד אב ואם בדברים שאינם לצורך תועלתו והנאתו של האב

הרשב"א (יבמות ו, א ד"ה ונראים דברי ר"ח) כתב: "שאיין עיקר כבודו אלא במה שיש לו [לאב] בו הנאה, וכדאמרינן בקידושין (לא, ב) איזהו כבוד מאכילו ומשקהו מלבישו ומנעילו, אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו בו הנאה של כלום, אין זה כבוד שנצטוו עליה, וכבוד כזה אין בו עשה של תורה שידחה אפילו לאו גרידא". ומבואר בדבריו שהחיוב לשמוע בקול אביו ואמו הוא רק בדברים שיש להם הנאה ישירה.

ומכאן שאם האב מצוה על בנו לא לעשות מעשה שאינו נוגע ישירות לאב, הבן אינו מצווה לציית לו, וכדברי שו"ת תרומת הדשן (סימן מ; הובא בבית יוסף יו"ד סימן רמ סע' כה) "תלמיד רוצה לצאת ממדינתו ללמוד תורה לפני רב אחד שהוא בוטח שיראה סימן ברכה לפניו בתלמודו, ואביו מוחה בו ואומר שאם ילך לאותו מקום ידאג תמיד עליו פן יעלילו הגוים

עליו, כמו שרגילים באותה מדינה שהרב שם. אין צריך הבן לשמוע לאביו בזה, והביא ראיה לדבריו". וכן בשו"ת מהרי"ק (שורש קסו) כתב: "ואשר נסתפקת אם יש כח ביד האב למחות ביד בנו לישא אשה אשר יחפוץ בה הבן. לעניות דעתי נראה שאם היא אשה ההוגנת לו, שאין כח ביד האב למחות ביד הבן".

מורן השו"ע הביא להלכה (שם) את דברי תרומת הדשן, והרמ"א (שם) פסק כדברי המהרי"ק. ומבואר שמצות כבוד אב ואם לא נאמרה בדברים שאינם לצורך תועלתם והנאתם של אביו ואמו.

אולם בספר ילקוט יוסף (כבוד אב ואם פ"ט אות א) כתב: "אמנם מדברי התשב"ץ (ח"ב סימן נג) מבואר, דאף בדבר שאין לאביו ואמו הנאה, איכא מצות כיבוד אב ואם, עיי"ש. ובספר המקנה בקידושין (ל, ב) סובר דאיכא בזה על כל פנים מצות מורא, דאפילו בדבר שאין בו הנאה לאב, אם אינו מציית לו עובר על מצות מורא שלא יסתור את דבריו".

ולמעשה בילקוט יוסף סיכם את הדינים העולים במחלוקת זו: "נחלקו הפוסקים אם שייך מצות כיבוד אב ואם בדבר שאינו לצורך תועלתו והנאתו של אב, וכגון שאומר לו אל תקנה בית פלוני או אל תעשה עסק פלוני, אם יש בזה מצות כיבוד אב ואם, או לא. ודעת רוב הפוסקים שאין בזה משום כיבוד אב ואם, וכן עיקר לדינא, ואין הבן חייב לשמוע לאביו, ובפרט במקום שיש לו צער, או שהדבר קשה לו. אבל בסתם לא ימנע מלקיים ציווי אביו.

וממידת חסידות בכל אופן יש לחוש למלא את רצונם, ובפרט דיש אומרים שאי קיום בקשת ההורים הרי זה חוסר מורא מפניהם, שהוא כסותר את דבריהם. והיינו דאף שאין בזה משום מצות כיבוד אב ואם, מכל מקום יש בזה מצות מורא.

עם זאת, בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן ערה) נשאל "בבן ישיבה שאביו מתעקש ודורש שילך ללמוד לאוניברסיטה ללמוד אומנות ולהתפרנס, והבן רוצה להמשיך וללמוד, רק שואל שאולי חייב מדין מורא שלא למרוד באביו ולצערו". והשיב: "הנה בראשונים מבואר שעיקר המצוה רק כשיש לאב תועלת, והיינו להאכילו ולהשקותו וכדומה, אבל כשמחפש תועלת לילד, אין בזה מצות כיבוד. וכשכוונת הבן למצות תלמוד תורה שדוחה כיבוד אב, אינו פוגם במוראו, וכבוד ה' עדיף".

- יב -

חובת הציות להורים כאשר אי קיום מצוותם יגרום להם צער

בשו"ת ערוגת הבושם (או"ח סימן יט) השיב לתלמידו על שאלתו: "אם אתה מחוייב לשמוע בקול אביך שגזר עליך במצות כיבוד אב לכל תטבול אפילו לעת הצורך כי אם במקוה חמה, ועל ידי זה תצטרך לעבור על מה שכבר הורגלת זה כמה לטבול קודם התפילה ובפרט טבילת עזרא, ונסתפקת אם אתה מחוייב לשמוע בקול אביך, מאחר ודבר זה אינו נוגע

לכבודו כלל אם שייך בזה מצות כיבוד כלל. ואם תמצוי לומר דיש גם בכהאי גוונא מצות כיבוד אב, עדיין נסתפקת אם אתה מחוייב לשמוע אליו בזה, דגם מצוה דרבנן קיימא לן בשו"ע יו"ד שאם אמר לו אביו לבטלו אין צריך לשמוע".

ובתחילת דבריו כתב לו: "ונראה דבמידה שאינו נוגע כלל לכבודו אינו צריך לשמוע לו" [והביא ראיה מדברי הרשב"א ביבמות, המובא לעיל], אולם בהמשך הוסיף: "ועיין בספר חסידים (סימן שמ) דבן היודע באבותיו שמצטערים אם הוא מתענה, אסור לו להתענות, ודווקא בתענית שאינו חובה לאחרים אלא לעצמו, עי"ש. ונראה דבזה כו"ע מודים כיון שאביו מצטער אם יעבור על רצונו, אם כן ודאי הו"ל דבר שנוגע לאביו, ואית ביה משום כיבוד דאורייתא. ואם כן בנדון דידן נמי, אם ידעת שאביך יצטער על שאתה עובר על גזירתו אתה מחוייב לשמוע בקולו אפילו במידה שאינו נוגע לו בעולם". וסיים: "ענין גדול הוא לטבול במקוה טהרה קודם תפילה אפילו שלא לצורך טבילת עזרא, ומ"מ אין זה דוחה מצות כיבוד אב. וכל זה בטבילה שהוא לא לצורך טבילת עזרא".

ודבריו הובאו להלכה בילקוט יוסף (שם אות א) "אם צוה לו אביו שלא יטבול במקוה מחשש שהבן יצטנן, או שצוה עליו שלא למול את בנו בעצמו מחמת שלא ימול היטב, מאחר שאין בזה תועלת ישירה לאב בעצמו, מעיקר הדין אין כאן מצות כיבוד אב ואם. ומכל מקום אם

רואה שאביו או אמו מצטערים ודואגים על בריאותו אם יטבול בחורף, יש לו לשמוע להם, כדי שלא לגרום להם צער [וגם אין לבן צורך כל כך בזה]."

והוסיף (שם אות ב) "ואמנם אם צוה אותו אביו שלא ישא אשה פלונית, אין בזה מצות כיבוד אב [כפי פסקו המהרי"ק והרמ"א, לעיל אות יא] אף שיש לאבא צער מזה, מאחר שיש לבן צורך רב בנישואין אלה, וגם הוא דבר שקשה שהבן יוותר על רצונו".

- יג -

חובת הציות להורים המצווים על בנם שלא יקיים "מילי דחסידות" או "חומרא"

בשאלה זו דן בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תקכו), ולאחר שהביא את דברי הפוסקים שבן אינו חייב לשמוע לאביו המצוה עליו לעבור על איסור דרבנן, ואת דברי הרשב"א שמצות כבוד אב ואם לא נאמרה בדברים שאינם לצורך תועלתם והנאתם של אביו ואמו, כתב: "בביאור הגר"א (יו"ד סימן רמ ס"ק לו) נראה דאף שאין חיוב כשאינו נוגע לכבוד האב גופא, מכל מקום מצוה קיומית איכא בכל אופן, ובברכת שמואל קדושין סי' כ"ו. וע"ע בחדושי הגר"י פערלא זצ"ל בפי' לרס"ג שהביא מדעת הרבה ראשונים דלא כתוס' והרשב"א, וס"ל שבכל גווני איכא מצות כיבוד אב. ועל כן נראה דאסור לבן לזלזל ח"ו גם בזה ברצון אביו אם רצונו מחמת

שחושש לכבודו, דע"י הנהגת המילי דחסידות מרגיש כהתנשאות הבן עליו וכדומה. וכל שכן לגרום לאביו צער, הוא בכלל ארור מקלה אביו ואמו. וכן ראיתי בשם הקדוש האריז"ל שנמנע לטבול בחורף, כשאמו צוה לו כן מפני כיבוד אב. שהרי חששה ויראה לבריאותו, ולא רצה לצערה בזה. לפיכך נראה שאם מקיים מילי דחסידות ישתדל שאביו לא יסבול מזה, וכל שכן שלא יצער אותו ולא יענה לו או יתנהג עמו בעזות. שבשביל מילי דחסידות עלול הוא לקבל ח"ו קללה דארור מקלה אביו ואמו, ותמורת הברכה למילי דחסידות יצא שכר בהפסדו".

אמנם הגר"מ שטרנבוך מסיים: "וכל זה אם האב אוסר מחמת שלא מבין את הצורך לקיים המילי דחסידות, ומרגיש כאילו יש לבן התנשאות עליו בזה וכדומה. אבל אם האב רשע ואינו מניחו לקיים מילי דחסידות מפני רשעות, נראה דאף לדעת הרמב"ם שמכבד האב אף שהוא רשע היינו בשאר מיני כיבוד אבל אין מצוה לכבוד לקיים רשעותו הרוצה למנוע אותו להתחסד במצות הבורא ית"ש. רק גם בזה נראה שיזהר לא לבזותו, דאף שפטור מכיבוד, מ"מ אפילו ברשע ממש אסור לבזותו".

ובשו"ת באר משה (ח"א סימן ס) כתב, שאם האב מצוה לבנו דבר שהוא נגד מנהגי ישראל, אין לו לציית לאב, דמנהגי ישראל תורה הוא, ואינו נדחה מפני כבוד אב ואם.

וכן הובא בספר אשרי איש (יו"ד פרק לט, סעי' ב-ג) בשם הגר"ש אלישיב: אמר אב

לבנו לעבור על מנהג שנהוג, וגם מוכא בשולחן ערוך, אין לשמוע לו, וכגון שאומר לו לא לתת מעשר כספים. וכשאביו מצוה לעבור על חומרא, אם יש לחומרא מקור, כגון שכתוב במשנה ברורה שיש להחמיר, אין עליו לשמוע בקול אביו".

★ ★ ★

- יד -

לאור המבואר לעיל נשוב לדון, האם הבן חייב לשמוע בקול הורים המצווים עליו לא להשתכר בפורים.

ידידי רבי משה פריד מחבר ספר שו"ת וישמע משה כתב לי את דברי פוסקיננו זמנינו בנדון: "שאלתי את הגר"ח קניבסקי, אבא אוסר לבן לשתות יין בפורים להשתכר ויכול לקיים עד דלא ידע בשינה כהרמ"א, והבן רוצה לקיים עד דלא ידע כפשוטו, לשתות יין ולהשתכר, אם חייב לשמוע בקול אביו. למעשה צידד הגר"ח שהבן יכול לשתות יין להשתכר, שזה כמו אביו אומר לו לעבור על דברי תורה שאסור לשמוע לאביו. וסיים הגר"ח בצחות לשון, שהאבא ילך לישון והבן ישתה יין.

מאידך שאלנו את הגרי"ש אלישיב, שפסק שהבן ישמע לקול אביו שיכול לשתות יותר מהרגלו ולא ישתכר, וגם ילך לישון. וכן פסק הגרש"ז אויערבך, דיכול לקיים כהרמ"א, דמתוך שישן אינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי. וכן נכנסתי לגאון רבי ניסים קרליץ שפסק לי, שחייב לשמוע בקול אביו ולקיים עד דלא ידע בשינה".

דברי הגרש"ז אויערבך הובאו בספר הליכות שלמה (פורים פרק יט סע' כה)

"צוה האב לבנו שלא ישתכר בפורים, ישמע לאביו". ובהגהות דבר הלכה (ס"ק לח) נתבארו דברי הגרש"ז, שהתכוון להורות לשואל לקיים את המצוה כשיטת הרמב"ם והרמ"א [לעיל אות ד] - בשתיית יין עד שישתכר וירדם בשכרותו: "ויקיים המצוה על ידי שתית יין יותר מלימודו ושינה לאחריה, וכמו שכתב הרמ"א סי' תרצ"ה ס"ב דמתוך שישן אינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי".

לפנינו מחלוקת הפוסקים, האם הבן חייב לשמוע בקול הורים המצווים עליו לא להשתכר בפורים.

• לדעת הגרש"ז אויערבך, הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ, ישמע בקולם, ויצא ידי חובת "ביסומי לפוריא", בשתיה יותר מרגילותו עד שירדם.

• לדעת הגר"ח קניבסקי, לא ישמע בקולם אלא ישתה עד שישתכר כדי לקיים את המצוה להשתכר בפורים. וכן שמעתי מרבי יחזקאל ראטה, אב"ד קארלסבורג, ששאלתי אותו: "האם בן צריך לשמוע בקול הוריו האוסרים עליו לשתות יין", והוא השיב לי בשאלה: "האם אתה שואל על בן גדול או קטן". וכאשר השבתי: "אני שואל על שניהם", ענה: "קטן חייב לציית להוריו ואילו לגדול אסור לציית".

וצ"ב במה נחלקו.

- מז -

הפוסקים כתבו טעמים נוספים, מדוע הבן צריך לשמוע בקול הוריו המצווים עליו שלא להשתכר בפורים:

• אין היתר להטריח ולהזיק להוריו - בשו"ת ויברך דוד (סימן קמד) כתב: "ואם הוריו חוששים שיקיא בביתם ויגרום להם עבודה לכבס ולהדיח אחריו, או שיגרום להם נזקים אחרים, מסתבר שחייב להאזין להם. חדא, שאסור לו להטריח ולהשתמש בהוריו שיקנחו וינקו אחריו. שנית מדינא דחושן משפט שעל ידי כך סוף מעשה במחשבה תחילה, שיודע שיגרום להם הוצאות [דמי כובסים וכיוצא בזה], מי שיודע בנפשו שאם שותה בשיעור עד דלא ידע שיקיא בבית ולא יוכל לשום מעצור בנפשו לצאת החוצה ולהקיא, אסור לו להביא עצמו לידי כך, וכדקיימא לן אדם מועד לעולם, והטעם דהוי לי להיזהר מראש".

כאשר הוריו אוסרים כי יבוא לידי הוללות או שינזק מהשתיה -

בשו"ת משיב נבונים (או"ח סימן מח) כתב שמעיקר הדין הבן אינו חייב לציית להוריו למנוע ממנו לשתות יין בפורים "דסוף סוף בפשטות משמע דהחויב הוא לשתות עד דלא ידע", והוסיף: "ומכל מקום נלענ"ד דאם הסיבה שהאב אומר שאינו רוצה דישתכר הוא משום שהוא יודע שעל ידי שישתכר יבוא לידי הוללות ח"ו, אז בודאי מחוייב לציית לו, כמבואר לעיל מהפוסקים דאפילו דמצוה לשתות, מ"מ באופן שיבוא

לידי הוללות לכו"ע הוי איסור [כדברי הביאור הלכה לעיל אות ז]. וכן נראה דאם יודע האב שהיין מזיק לבן לבריאותו, גם כן מחוייב הבן לשמוע לו, משום דכיון שהיין מזיק לו, אם כם לכאורה פטור הוא מלשתות, דעיקר טעם השתיה הוא כדי שיבוא לידי שמחה, אם כן באופן כזה שזה מזיק לו לבריאותו ודאי פטור מלשתות".

- מז -

ונראה לדון בדברי הפוסקים על פי האמור לעיל.

לשיטת רש"י והב"ח וכן נראה מדברי השו"ע שיש חובה גמורה להשתכר בפורים, נראה כי הבן אינו חייב לשמוע בקול אביו ואמו האוסרים עליו לשתות יין בפורים, מאחר ואינו צריך לשמוע בציווי הורים המבקשים לבטל מחיוב של "מצוה של דבריהם".

ברם לדעת הראב"ה, מהרי"ל, הטור והביאור הלכה שנקטו להלכה כי שתיית יין בפורים היא "למצוה ולא לעכב", נראה כי דין זה נחשב כ"מילי דחסידות" ו"חומרא", ולדעת הגר"מ שטרנבוך והילקוט יוסף "אם מקיים מילי דחסידות, ישתדל שאביו לא יסבול מזה, וכל שכן שלא יצער אותו ולא יענה לו או יתנהג עמו בעזות". לכן בנדון דידן, שהשכרות ודאי תגרום צער להורים, עליו להימנע מכך. ובפרט לדעת ערוגות הבשם שפסק כי בדברים שאין לאביו ואמו תועלת

ישירה, מעיקר הדין אין מצות כיבוד אב ואם, אך אם רואה שהוריו מצטערים ודואגים לבריאותו, עליו להימנע מלצערם. גם בנדון דידן, ימנע מלצער את הוריו.

אולם לדעת הבאר משה, אפילו אם נאמר ששתיית יין אינה חיוב, אך ודאי יש לכך מקור בש"ס ושו"ע, ועל כן אינו מחוייב לשמוע לאביו ואמו האוסרים עליו לשתות יין בפורים. וכן לדעת הגרי"ש אלישיב, שאינו צריך לשמוע בקול הוריו המצווים לו לעבור על "חומרא שיש לה מקור", רשאי לשתות יין בפורים שאף אם נאמר שאין זה חיוב אך זה בגדר "חומרא שיש לה מקור".

אכן, עדיין יש לומר שגם כשהורים אוסרים על בנם להשתכר בפורים, והוא אינו צריך לשמוע בקולם כי הם

מבקשים לבטלו מלקיים מצוה, אין זה אלא לדעת רש"י הטור והב"ח שחייב לשתות יין עד שישתכר ויאבד את צלילות הדעת - וכן נקט לדינא הגר"ח קנייבסקי, שהורה לבן להשתכר ולא לשמוע בקול הוריו.

ברם לדעת הרמב"ם, הרמ"א והמשנ"ב שחייב לשתות יין עד שישתכר וירדם מתוך שכרותו, וכן לדעת הפוסקים שאין חיוב לשתות יין עד שישתכר, אלא ישתה מעט יותר מהרגלו - כאשר שותה יין יותר מרגילותו או שותה עד שנרדם, מקיים את מצות "חייב איניש לבסומי בפוריא" גם מבלי להשתכר, ואם כן אין כל סיבה שלא ישמע להוריו וכשישתה מעט יותר יין מרגילותו ובכך לא יעבור על ציווי הוריו - וכפי שנקטו לדינא הגרש"ז אויערבך, הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ.

לסיכום: נחלקו הפוסקים, האם הבן חייב לשמוע בקול הורים המצווים עליו לא להשתכר בפורים.

לדעת הגר"ח קנייבסקי והגר"י ראטה, לא ישמע בקולם אלא ישתה עד שישתכר כדי לקיים את המצוה.

אך לדעת הגרש"ז אויערבך, הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ, ישמע בקולם ויצא ידי חובה בשתייה יותר מרגילותו עד שירדם.

ובשו"ת ויברך דוד כתב, כי הבן חייב לציית להוריו במידה והשתכרותו תגרום להם טירחה ואם יקיא ויטנף את הבית. ובשו"ת משיב נבונים כתב, שחייב לשמוע בקולם, מחשש שעל ידי יבוא לידי הוללות או שינזק מהשתייה.

שלחתי את השיעור ליד ידי רבי שלמה דיכונבסקי, דיין בבית הדין הגדול
בירושלים, ונתכבדתי במכתבו:

לרבי צבי שליט"א

אבי מורי זצ"ל פירש את ענין "עד דלא ידע", לפי האמור בירושלמי, שסמכו
הבדלה לחונן הדעת, שאם אין דעה - הבדלה מנין. והנה בהבדלה אנו אומרים:
"המבדיל בין קודש לחול בין אור לחושך בין ישראל לעמים". והנה, אין צורך
בדעה להבדיל בין עיצומו של יום לעיצומו של לילה, וכן לא בין היהודי הצדיק
ביותר לגוי המגושם ביותר. אולם, יש צורך בדעה צלולה להבדיל בבין השמשות
בין יום ללילה, או להבדיל בין אלו שעל הגבול - היהודי הירוד ביותר לגוי הנעלה
ביותר. נפסקה הלכה כי השותה רביעית יין לא יורה, כי כבר אין לו צלילות דעת
מוחלטת.

המן ומרדכי הם שני קצוות של שני מחנות. במחנה מרדכי היו גם יהודים
שעמדו על הגבול וכמעט לא היו יהודים. במחנה המן היו גם גויים שעמדו על
הגבול וכמעט לא היו גויים. לדעת להבדיל בין הקיצוניים בשני המחנות, בין היהודי
הירוד ביותר לגוי הנעלה ביותר, יש צורך בדעה צלולה ביותר. על כן בשתי רביעית
יין - כוס של קידוש - כבר אין לו צלילות מוחלטת ואינו יכול להורות. ובזה יצא
ידי חובה.

יהי רצון שנזכה כולנו לשמחת פורים ולישועות ונחמות.

שלמה דיכונבסקי

★ ★ ★

שיעור זה התפרסם בקובץ התורני אספקלריא (תצוה-זכור תשע"ח)
ובעקבות הפרסום כתב רבי אליהו בר שלום, הרב הראשי לבית ים:

מה שעשה מחלוקת רבני דורנו אם הבן יכול להשתכר ולא לשמוע בקול אביו,
ושהם נחלקים במחלוקת ראשונים וכו', חושבני שאין מחלוקת. אלא לכו"ע הכל
לפי הענין. אלו חשבו שהאב יודע את נפש בנו שאינו יכול לעמוד בכך והנזק יהיה
גדול מהתועלת, ואילו הגר"ח סבר שהאב סתם לא נותן לבן, והבן יודע שהוא יכול,
ולכן ישתכר.

★ ★ ★

על מכתבו השבתי:

בס"ד, כ"ה ניסן תשע"ח

כבוד ידידי

הרב אליהו בר שלום שליט"א

רב ואב"ד בת ים

שלום וברכה

ראשית כל, הנני להכיר טובה ותודה על שהעליתם על שלחן מלכים, את מאמרי
בגדון שכרות בפורים", שפורסם באספקלריא, להעיר ולהאיר כיד ה' הטובה עליכם.

מע"כ נקט שלמעשה אין מחלוקת הלכתית מהותית, אלא ויכוח בכוונת האב
ו"הכל לפי הענין". ואילו הגר"ח קנייבסקי סבר, שהאב "סתם" לא נותן לבן לשתות.

ובעני הדברים תמוהים, ומדוע האב "סתם" לא נותן לבנו לשתות, וכבר העידו
חז"ל שאין האב מתקנא בבנו, ומדוע שלא יתן לו לשתות, אין זה אלא שככל
הנראה האב חושש לבריאות בנו ושהנזק רב על התועלת, ואם כן חזרנו לצד
הראשון בדבריכם, ומה החילוק בין הפוסקים.

ולכן אנכי על משמרתי אעמודה במה שביארתי שיש מחלוקת עקרונית האם
יכול האב לעכב את בנו מלשתות, אשר תלויה במחלוקת הראשונים האם שתיית
היין היא חובה או מצוה, כמבואר שם.

ואסיים מעין הפתיחה בברכת תודה, ותזכו להרבות כבוד שמים ולהפיץ
מעיינותיכם חוצה.

צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

הרב מרדכי הלוי פטרפרוינד, ירושלים, כתב:

בעזהשי"ת, ר"ח אדר התשע"ח

לכבוד הרה"ח המשמח אלוקים ואנשים בתורתו ובחכמתו רבי צבי רייזמן
שליט"א,

שלום רב. ייש"כ על הדברים החשובים והמעניינים.

אני מצרף הערה קטנה שהיתה לי בעניי, השייכת מאד לכל דבריכם, ולפלוגת
הפוסקים אם יש חיוב להשתכר או לא.

בענין אם מותר להשתכר בפורים כשיפסיד מצוה

א. יעויין בביאור הלכה (תרצ"ה ד"ה עד) שהביא מהחיי"א שאם יודע שעל ידי שישתכר יזלזל באחת מהמצוות או שלא יתפלל מנחה או ערבית או שינהג קלות ראש, מוטב שלא ישתכר.

ולכאורה יש לתמוה דבשלמא אם היה חשש שיעבור בקום עשה על איזו מצוה או על לאו, בכה"ג א"ש מדוע אסור להשתכר, אבל החיי"א והביאור"ל כתבו כן גם מחמת שיפסיד מצוה בשוא"ת, וזה צ"ע, דהרי כעת יש לו מצוה להשתכר, ומדוע שלא יקיים מצוה זו ואח"כ יהיה פטור משאר המצוות מדין אנוס. ויעויין ברש"י (סוכה כה: ד"ה שחל) שכתב, "אלמא מצוה קלה הבאה לידך אינך צריך לדחותה מפני חמורה העתידה לבא". ועי' במשנ"ב (צ' סקכ"ח) מה שהביא מתשובת הרדב"ז. וביותר דאם הוא יהיה שיכור אזי הפטור ממנחה או ערבית לא יהיה רק מדין אנוס, אלא הוא כלל לא יתחייב באותן המצוות.

ובלא"ה צ"ע דהרי כבר האריכו הפוסקים לדון אם מותר לאדם לגרום לעצמו קודם זמן המצוה שכשיגיע זמנה הוא לא יוכל לקיימה, והרבה הקלו בזה עכ"פ כשעושה כעת לצורך מצוה. ולפי זה גם בנדו"ד הרי עכ"פ המצוה של מעריב טרם הגיע זמנה, וא"כ מדוע אסור לעשות מצוה שכתוצאה ממנה הוא לא יוכל לקיים מצוה אחרת שעדיין לא התחייב בה.

ועוד צ"ע דלכאורה שייך כאן גם הכלל שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ובשעה שהוא שיכור אף אם הוא לא בגדר אנוס מ"מ הוא עוסק במצוה. וכבר כתבו הפוסקים דאף העוסק במצוה דרבנן פטור מן המצוה, ובפרט ממצוות דרבנן כתפילת מנחה ומעריב. [ומיהו אפשר דתליא בפלוגתת הראשונים אם רק ה"עוסק" במצוה פטור מן המצוה, או שגם המקיים מצוה בלי לעסוק בה בפועל פטור. ועוד אפשר"ל דכל המצוה היא להשתכר, ולא מה שהוא שיכור בפועל, ודוק].

ב. וליישב כל זה נראה לומר דכיון שהחויב להשתכר אינו חויב ברור, שהרי דעת הרמ"א שרק ישתה יותר מלימודו ויישן, ועי' בביאור"ל מה שהביא מהמאירי דאין אנו מצווין להשתכר ולהפחית עצמנו מתוך השמחה שלא נצטוונו על שמחה של הוללות ושל שטות, על כן אמרינן שלא ישתכר ויפסיד בגלל זה מצוות שחיובן ודאי, ואין ספק מוציא מידי ודאי. ועי' בחיי"א (כלל קנ"ה סעי' ל') שכתב לפני כן "לכן חייבו חכמים להשתכר, ולפחות לשתות יותר מהרגל, כדי לזכור הנס הגדול, ואמנם היודע בעצמו שיזלזל וכו'", וחזינן שלמרות שפתח ב"חייבו חכמים להשתכר", המשיך וכתב "ולפחות לשתות יותר מהרגל", ומשמע דלא הוה ברירא ליה חויב השכרות, ויש צד לומר דסגי לשתות יותר מהרגל. ומשו"ה היודע בעצמו שיזלזל מוטב שלא ישתכר. ומה שתמהנו מהא דאמרו דכשעדיין לא הגיע זמן המצוה מותר

לגרום לכך שכשיגיע זמנה הוא לא יוכל לקיימה, י"ל דאה"נ ומן הדין גם בנדו"ד מותר לעשות כן, אלא שעכ"פ אין זה ראוי, וי"ל דמשו"ה כתבו החי"א והמשנ"ב רק "מוטב" שלא ישתכר, והיינו שאין כאן איסור גמור אלא שלא ראוי לעשות כן. ואפשר שכל זה בכלל אפשר לקיים שניהם, הן את החיוב של עד דלא ידע והן את שאר המצוות, והיינו על ידי שרק ישתה יותר מלימודו ולא ישתכר לגמרי, וממילא יוכל לקיים אחר כך גם את שאר המצוות.

ג. ועוד אפשר"ל שהחיוב הוא לבסומי, ומש"כ עד דלא ידע וכו' זהו שיעור בחיוב, ושיעור זה הוא פחות מהשיעור שבגללו יפסיד את אותן מצוות, ולכן אין להשתכר כשיפסידן בגלל זה, שזה כבר מעבר לשיעור. ומהלך זה הוא לפי הצד שעד דלא ידע פירושו עד ולא עד בכלל, והאחרונים דנו בזה ואכה"מ.

[ואכתי יל"ע בדברי הרמב"ם (פ"ב ממגילה הט"ו) שכתב, "כיצד חובת סעודה זו וכו' ושותה יין עד שישתכר וירדם בשכרותו". ולכאורה צ"ע שהרי אם ירדם בשכרותו הוא לא יברך ברכת המזון, וכאן הוא כבר התחייב במצוה. ובדוחק אפשר"ל דמיירי שלא יהיה בגדר של שיכור גמור, ושפיר יוכל לברך קודם שירדם, או דמיירי באופן שיתעורר קודם שיעבור שיעור עיכול. או דמיירי שלא אכל פת וס"ל להרמב"ם שלא צריך לאכול פת בסעודת פורים, ואכתי צ"ע].

בברכה מרובה,

מרדכי הלוי פטרפרוינד

★ ★ ★

על מכתבו השבתי:

בס"ד, כ"א אדר תשע"ח

כבוד ידיד בן ידיד

הרב מרדכי הלוי פטרפרוינד שליט"א

ירושלים

שלום וברכה

אחד"ש מעכת"ר, ראשית כל, הנני להכיר טובה ותודה על שהעליתם על שלחן מלכים, את מאמרי בענייני דיומא בענין "שכרות בפורים", להעיר ולהאיר כיד ה' הטובה עליכם.

מע"כ דן האם מותר להשתכר בפורים כשיפסיד מצוה, ולענ"ד נראה שיש להגדיר ג' דרגות, והן:

שתוי, שיכור, שיכור כלוט, ולאור זאת נבוא לדון בספק זה.

השתוי מוגדר בדברי חז"ל כמי שיכול לעמוד לפני המלך. ולכאורה לא נראה שאינו יכול לברך ברכת המזון ולשלוט בעצמו קודם שתיפול עליו השינה לברך ברכת המזון כראוי.

השיכור מוגדר בדברי חז"ל כמי שאינו יכול לעמוד ולדבר לפני המלך, ולגביו נצטרך לומר כפי מה שכתב מע"כ, שיברך קודם שיירדם, כשם שמצינו בברכות (ל"א א"ב) שלמדו ממעשה עלי וחנה ששיכור אסור להתפלל, וכתבו תוספות (ד"ה מכאן) "רבי זירא בעי קמיה דרבי אמי שכור מהו שיברך אמר ליה ואכלת ושבעת וברכת ואפילו מדומדם. פירוש, ואפילו הוא שתוי ושכור כל כך שאינו יכול לדבר כראוי דהכי משמע ושבעת וברכת". או שנאמר שמדובר שלא אכל פת, והרמב"ם יסבור כהשיטות שאין חיוב פת בסעודה.

שיכור כלוט, זו הדרגה החמורה ביותר של שכרות. מסתבר כי מי שנמצא במצב זה, ככל הנראה כבר התחיל לשתות מתחילת היום לשכרה ולא המתין עד הסעודה. ואם כן, כאשר נוטל את ידיו לאכילת הפת כבר נמצא במצב של פטור מכל המצוות, ורשאי להמשיך לשתות בסעודה.

ואסיים בברכת פסח כשר ושמח ושתזכו להגדיל תורה ולהאדירה

בברכה ובידידות

צבי רייזמן, ל"ם אנג'לם

★ ★ ★

הרב אברהם צבי, ראש כולל נחלת שרה, כתב:

לכבוד ידידי הרב ר' צבי שליט"א

מה שלומך, ד"ש חם מארץ ישראל.

בענין משתה בפורים, הנה מבואר בפרשה [שמות כ"ד י"א] "ויחזו את האלוקים ויאכלו וישתו". וברמב"ן ביאר ויאכלו שאכלו שם השלמים, ואכן תמה הרמב"ן מדוע גם "וישתו". וביאר שהטעם של "וישתו" הוא שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים וזבחת שלמים ואכלת שם ושמת לפני ה' אלקיך וכתוב בשלמה החכמה והמדע נתון לך וגו', מיד ויבא ירושלם ויעש משתה לכל עבדיו. ואמר רבי אלעזר מכאן שעושין משתה לגמרה של תורה (שהש"ר א ט). ונאמר בדוד אביו בהתנדבם לבנין בית המקדש ויזבחו לה' זבחים ויעלו עולות לה' וגו' ויאכלו וישתו לפני ה' ביום ההוא בשמחה גדולה (דהי"א כט כא - כב), ואף כאן ביום חתונת התורה כן עשו. יש לשמוח ביום

של חתונה ושייכות עם התורה לא רק באכילה אלא 'במשתה' כמו שנהוג בחגים, בפורים [ודלא כעמק ברכה דחלוק פורים משאר החגים יעו"ש].

ויעו' גם ברמב"ן פ' כי תשא בענין חטא העגל [פ' ל"ב ו'] שכ' שם שהטעם וישב העם לאכול ושתו כי ישבו כולם כאחד לאכול לשבעה ושתה לשכרה כאשר יעשו בחגים ובמועדים ואחרי כן קמו לצחק בעצביהם ולשמחה וכו', ע"כ. ומשמע מדבריו דיש ענין בכל החגים לאכול ולשתות.

בחגים, בתורה אנחנו שמחים כפי שאכן שמחים, ולכך גם הלשתות זה צורה של ביטוי של אדם שמח. והשמחה צריכה שתהא בקב"ה, בתורה, בניסי ה', ולא בדברים ריקנים.

נמצא שיש אפשרות סבירה לשמוע, שענין השתיה, ואף השתיה לשכרה, אינו מחייב שהוא רק דין של פורים, אלא דין של 'משתה' בימים טובים. ופורים הוא גם יום טוב למשתה ושמחה.

כל טוב והרבה ברכות

אברהם צבי לבנון

ירושלים

כולל נחלת שרה, בוגרי ישיבת חברון

★ ★ ★

על מכתבו הישבותי:

בס"ד, כ"א אדר תשע"ח

כבוד ידידי

הרב אברהם צבי לבנון שליט"א

כולל נחלת שרה

ירושלים

שלום וברכה

אחד"ש מעכת"ר, ראשית כל, הנני להכיר טובה ותודה על שהעליתם על שלחן מלכים, את מאמרי בענייני דיומא בענין "שכרות בפורים", להעיר ולהאיר כיד ה' הטובה עליכם.

מע"כ רצה להוכיח מדברי הכתוב "ויחזו את האלקים ויאכלו וישתו", שיש דין "משתה" בכל הימים הטובים, ופורים בכללם, שהוא יום טוב למשתה ושמחה, ודלא כהעמק ברכה שחילק בין דין השמחה בפורים לשאר המועדים.

ולעניות דעתי, עיקר הביאור בהוכחה מהאי פרשה דלא כהעמק ברכה, חסר מן הספר. והיינו על פי דברי חז"ל "הדר קיבלוה בימי אחשוורוש מאהבה", ומבואר כי ימי הפורים הם בגדר "חתונה" וקבלת התורה מאהבה, ועל כן שפיר יש לדמות את חיוב השתיה בפורים לענין "ויאכלו וישתו" שהיה בקבלת התורה, ועולה הדין שיהא דין 'משתה' כחתונה וכימים טובים.

ואסיים בברכת פסח כשר ושמח ושתזכו להגדיל תורה ולהאדירה

בברכה ובידידות

צבי רייזמן, לום אנג'לם

סימן מא

מכירת חמץ לגוי קטן או לישראל קטן - מה עדיף

אחד ממשנתפי השיעורים המתקיימים בביתי, סיפר על ידיד שזכר בערב פסח שעדיין לא מכר את החמץ בנהוג, ומאחר ונשארו לו דקות בודדות למכור את החמץ, מכר את החמץ לנכרי הראשון שפגש באקראי - שהיה קטן. סיפור זה עורר מייד דיון נוקב, האם יש תוקף למכירת חמץ לנכרי קטן, או שהחמץ שנמכר לנכרי הקטן נאסר כדין "חמץ שעבר עליו הפסח".

בלהט הויכוח הקשה אחד מבני החבורה, מדוע לא מוכרים את החמץ לקטן יהודי שבעצם אינו חייב במצוות, ובשעת מעשה לא ידענו מה להשיב לו.

שאלות מסקרנות אלו עודדו אותנו ללמוד את הנושא לעומק, ומה שעלה במצודתינו בנושא זה יתבאר להלן.

- א -

- האם דין קטן נכרי כדין קטן ישראל, או נאמר שהמיעוט "איש זוכה ולא הקטן זוכה", נאמר רק בישראל ולא בנכרי.

רבי רפאל כ"ץ, תלמידם של השאגת אריה והגר"א, ורבים של קהילות המבורג ואלטונא, דן בהרחבה בשו"ת ושב הכהן (סימן ד) בתוקפה של מכירת חמץ לנכרי קטן, ובתחילת דבריו רצה לומר "דדווקא בבני ישראל הוא דממעטינן קטן מדכתיב גביה איש, אבל בנכרי כל היכי דאית ליה זכיה, אין חילוק בין גדול לקטן". והביא ראיה מדברי הגמרא בנזיר (סב, א), "דמסקינן שם איש כי יפליא, לאתויי מופלא סמוך לאיש [קטן בן י"ב, שנה לפני הגיעו לגיל בר המצוה] דכותי. ופירש שם המפרש, דאע"ג דבישראל אין מופלא סמוך לאיש נודרים ונודכים מן התורה, מצינו בכמה מקומות

במסכת קידושין (מב, א) אמר רב יצחק "איש זוכה ולא הקטן זוכה".

ופירש רש"י בפסחים (צא, ב ד"ה איש) "איש זוכה לאחרים בלקיחתו, אם לקח מקח לצורך אחרים, או קיבל מתנה לשם אחרים, כדכתיב (שמות יב, ג) וַיִּקְחוּ לָהֶם אִישׁ שֶׁה לְבֵית אָבֹתָהּ שֶׁה לְבֵית, ואין קטן זוכה, דאין נעשה שליח".

בדברי הגמרא מפורש איפוא, כי קטן אינו יכול לזכות עבור אחרים, אך לא נתברר:

- האם הקטן יכול לזכות לעצמו, או שגם לעצמו אינו יכול לזכות.
- האם כאשר גדול מקנה לקטן, הקנין חל כי יש "דעת אחרת מקנה".

שהחמירה התורה על הכותי. הרי מצינו עכ"פ שיש חילוק בקטן בין ישראל לנכרי". אך דחה את הראיה: "דיש לומר איפכא, דדווקא התם הוא דמרבין מקרא [שיש חילוק בין ישראל קטן לנכרי קטן], אבל בעלמא מנא לן לחלק, וכיון דבישראל ממצטינן קטן, הוא הדין בנכרי".

והוכיח כן מדברי הרמב"ם (מלכים פ"י ה"א) שכתב בדיני בן נח: "ולעולם אין עונשין מהן לא קטן ולא חרש ולא שוטה לפי שאינן בני מצות", ומשמע "דאין חילוק בין נכרי לישראל", וכשם שישאל קטן אינו נענש כך גם קטן נכרי אינו נענש. ולפיכך "הדר הדין לבאר דין קנין קטן, היכי אם יש לו זכיה אם לא". כלומר, מאחר שנראה כי הלימוד מהפסוק "איש זוכה ולא הקטן זוכה", נאמר הן על קטן ישראל והן על קטן נכרי, כי אין לחלק ביניהם, צריכים לברר האם, ובאלו אופנים, חלה מכירה לקטן וקניה ממנו.

- ב -

דיני קניה ומכירה של קטן מהתורה ומדרבנן

כתב הרמב"ם (הלכות מכירה פכ"ט ה"א) "שלשה אין מקחן מקח ואין ממכרן ממכר דין תורה, החרש השוטה והקטן, אבל חכמים תיקנו שיהיה החרש והקטן נושא ונותן ומעשיו קיימים משום כדי חייו". ובהמשך דבריו (שם הלכה ו') כתב הרמב"ם: "קטן עד שש שנים אין הקנייתו לאחרים כלום, ומשש שנים עד שיגדיל, אם יודע בטיב משא ומתן [שבדקוהו

ומצאוהו שיודע, ולאחר עשרה כל שאינו שוטה, טור], מקחו מקח וממכרו ממכר ומתנתו קיימת, בין בדבר מרובה בין בדבר מועט, בין במתנת בריא בין במתנת שכיב מרע. ודבר זה מדברי חכמים כמו שביארנו, כדי שלא יבטל ולא ימצא מי שימכור לו ולא יקח ממנו. והכל במטלטלין, אבל בקרקע אינו מוכר ולא נותן עד שיגדיל" [מקור הדברים במשנה וסוגיית הגמרא במסכת גיטין נט, ב].

ועוד חידש הרמב"ם להלכה (שם הלכה יא) "יראה לי שקטן שקנה קרקע ונתן דמים והחזיק בקרקע, תעמוד בידו. אע"פ שאין ממכרו בקרקע כלום, שהקטן כמי שאינו בפנינו הוא, וזכין לאדם שלא בפניו".

ובן נפסק בשו"ע (חור"מ סי' רלה סע' א) "קטן עד שש שנים אין הקנייתו לאחרים כלום, ומשש שנים עד שיגדיל, אם יודע בטיב משא ומתן, מקחו מקח וממכרו ממכר ומתנתו קיימת". וכתב הסמ"ע (ס"ק ב) "דקדק וכתב הקנייתו לאחרים כלום, וכן הוא לשון הרמב"ם, דאילו לקנות לעצמו קרקע כתב הרמב"ם (פכ"ט ממכירה הי"א) הביאו הטור (סע' י') והשו"ע בסמוך דהוה בכלל זכין לאדם שלא בפניו". וכוונתו לדברי השו"ע שם (סע' י') "קטן שקנה קרקע ונתן דמים והחזיק בקרקע, תעמוד בידו, לפי שזכין לאדם שלא בפניו".

עוד מצאנו בדברי הגמרא במסכת סוכה (מו, ב) אמר רבי זירא "לא ליקני איניש הושענא לינוקא ביומא טבא קמא, מאי טעמא, דינוקא מקנא קני, אקנויי לא מקני,

ואשתכח דקא נפיק בלולב שאינו שלו".
 ופירש רש"י: "מקנא קני, דרבנן תקינו ליה
 זכיה לנפשיה". אסור להקנות לקטן את
 ארבעת המינים ביום טוב הראשון של
 סוכות שחייב נטילתם מהתורה [אם הגדול
 עדיין לא נטלם], היות והקטן יכול רק
 לקנות ולזכות בהם מתקנת חכמים [שקטן
 יכול לזכות לעצמו למרות שמהתורה אינו
 בר קנין לפי שאין לו דעת, כמבואר לעיל],
 אבל אינו יכול לחזור ולהקנותו לגדול,
 היות ואינו בר דעת. ולכן אם הגדול יקנה
 לקטן את ארבעת המינים לפני שיצא בהם
 ידי חובתו, והקטן לא יוכל להקנות לו
 אותם בחזרה, נמצא שאין לו ארבעת
 המינים "שלו", וביום טוב הראשון של
 סוכות לא יוצאים ידי חובה אלא בארבעת
 המינים השייכים לבעליהם. דין זה הובא
 להלכה בדברי הרמב"ם (הלכות לולב פ"ח ה"י)
 "אין נותנים לולב ביום טוב ראשון של חג

לסיכום:

במטלטלין – קטן אינו קונה ומקנה מהתורה, אבל מתקנת חכמים יכול לקנות ולמכור.
 בקרקע – קטן אינו יכול למכור, אבל רשאי לקנות לעצמו, כי המקנה זוכה עבורו
 בקנין מדין "זכין לאדם שלא בפניו".

במתנה – הקטן קונה מהתורה, כיון שיש שם "דעת אחרת מקנה".
 ולכאורה, אין סיבה לחלק בין קטן ישראל לקטן נכרי.

- ג -

"דעת אחרת מקנה" – זכיה לקטן מדין
 שליחות בישראל ובנכרי

והנה הקצות החושן (בי' רלה ס"ק ד) ביאר
 את טעם ההלכה שקטן קונה

לקטן, שהקטן קונה ואינו מקנה לאחרים מן
 התורה, ונמצא שאם החזירו לו אינו חוזר".

ובדברי המגיד משנה (הלכות מכירה פכ"ט ה"א)
 מבואר שהקטן זוכה במתנה
 שנותנים לו מהתורה היות ויש "דעת אחרת
 מקנה", כדבריו בביאור שיטת הרמב"ם:
 "פשטן של שמועות כדברי המחבר
 [הרמב"ם], ואמרו פרק האיש מקדש, איש
 זוכה ואין קטן זוכה. ובפרק מי שמת זכין
 לגדול ואין זכין לקטן, ועיקר דבר זה
 בגיטין בפרק התקבל. וזה נראה שדעת
 רבינו [הרמב"ם] דבמתנה קנה דבר תורה,
 אבל במקח כיון שאין נתינתו בדמים נתינה,
 אף אין מעשיו כלום מן התורה. אבל
 במתנה אם זכו לו קנה דבר תורה, כיון
 שיש שם דעת אחרת, וכן נראה ממה
 שכתב פ"ח מהלכות לולב ופ"ד מהלכות
 זכיה ומתנה".

כשדעת אחרת מקנה לו: "דמהני דעת
 אחרת הוא מדין זכיה, שהנותן זוכה לו
 והנותן גדול. ואע"ג דבעלמא לא מצי נותן
 גופיה לזכות למקבל, אלא צריך מקבל
 בעצמו לזכות או ע"י אחר, הכא שקטן
 בעצמו זוכה אלא שאין לו דעת, ומשום

הכי אינו זוכה במציאה, אבל היכא דאיכא דעת נותן, הנותן בעצמו זוכה לו". ועל פי דרכו, חידש הקצות החושן (סימן ערה ס"ק ד) שקטן נכרי אינו קונה, כי אין דין "זכיה" בעכו"ם: "הא דמהניא לדעת הרמב"ם דעת אחרת מקני לגבי קטן שיזכה מהתורה, היינו משום דזכין לאדם שלא בפניו. ואף על גב דאין אדם זוכה בשלו לחבירו אלא ע"י אחר, היכא דהמקבל עושה הקנין אלא שהוא מחוסר כוונה מהני ליה דעת אחרת מקנה מצד זכיה שזוכה לו, שזוכה שלא בפניו. ואם כן בעכו"ם אפשר לומר דלא מהני דעת אחרת מקנה, כיון דאין זכיה לעכו"ם".

וכן נקט לדינא בשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שיו) כדבריו: "יפה כתב הגאון קצות החושן בס' ער"ה דבעכו"ם לא מהני דעת אחרת מקנה, כיון דמטעם זכיה אתינן עלה ואין זכיה ולא שליחות לעכו"ם, וזה ברור ומוכרח". נמצא לפי הקצות החושן והחתם סופר, שאי אפשר למכור חמץ לנכרי קטן, היות ואין "דעת אחרת" לזכות לנכרי את החמץ.

ברם הגר"ש קלוגר כתב בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סימן רכט) "הקצות החושן הוכיח דדעת אחרת מקנה לא מהני רק מכח שליחות, ואין שליחות לנכרי. ואני ישבתי זה והעליתי דבמכירה מהני דעת אחרת מקנה אף בנכרי, משום דאית הנאה אף למוכר, וביש לו שותפות בגויה מהני שליחות אף בנכרי". וחזר על דבריו בתשובה אחרת (שם סימן רלז) "ואף דבקצות החושן הביא בשם הראשונים דבנכרי לא מהני דעת אחרת

מקנה, כתבנו בחידושינו דהיינו דווקא במתנה, אבל במכירה מהני אף בנכרי, דהוי כיש לו שותפות בגויה דהרי רוצה לזכות בדמים של המכירה". ובתשובה נוספת (שם סימן רסד) כתב: "ובזה יש שליחות גם לנכרי, דשותף עדיף משאר שליח".

לדעת הגר"ש קלוגר, במתנה, שהזכיה מדין שליחות, גם כשיש דעת אחרת מקנה לנכרי, אין המתנה חלה, מאחר ואין שליחות לנכרי. במכירה, לעומת זאת, על ידי הדעת אחרת של המקנה והנכרי הם נחשבים "שותפים", ולכן שפיר מועילה המכירה.

אולם בשו"ת ביכורי חיים (ח"ד סי' סח) כתב סברא הפוכה: "ואפשר לחלק, דבמתנה כל הקנין עושה הנותן דמקנה לו וממילא קונה. אבל במכירה אינו מקנה לו אלא אם היא מכירה, ואם לא שייך גבי קטן דין מכירה, ממילא לא הוי הקנאתו הקנאה". כלומר לכאורה יש לחלק בין מתנה שאת כל הקנין עושה הנותן, ולכן ניתן להבין שהקטן קונה את המתנה על ידי הדעת אחרת של המקנה, כי כל הקנין נעשה על ידו. אבל במכירה הקנין נעשה על ידי שניהם, המקנה והקונה, ולכן אם דיני מכירה לא חלים בקטן, הקנין לא יכול להתבצע.

- ד -

זכיה לקטן נכרי מדין שליחות בשכר

המחנה אפרים (הלכות שלוחין ושותפין סימן יא) נשאל האם מברכים על בניית

- ה -

באיזה גיל נקרא נכרי "קטן"

המעם לבחירת גיל שלוש עשרה להבדיל בין "קטן" ל"גדול", יסודו בדיני "שיעורי התורה" שנמסרו למשה רבנו הלכה למשה מסיני, כמבואר בשו"ת הרא"ש (כלל טז סימן א) "וששאלת מאין לנו דבן י"ג שנה ויום אחד הוא בר עונשין אבל פחות מכן לא. דע כי הלכה למשה מסיני הוא, והוא בכלל שיעורין חציצין ומחיצין שהן הלכה למשה מסיני (סוכה ה, ב), דשיעור וקצבה לכל דבר נתן למשה בעל פה".

לאור דברי הרא"ש נשאל בשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן שיו) סתירה בדברי הרמב"ם, שכתב מחד גיסא בהלכות מלכים (פ"י ה"א) בדיני בן נח "ולעולם אין עונשין מהן לא קטן ולא חרש ולא שוטה לפי שאינן בני מצות", ומאידך גיסא כתב (שם פ"ט ה"י) "וכן חייב [בן נח] על אבר מן החי בכל שהוא, שלא ניתנו השיעורין אלא לישראל בלבד". ואם אמנם אין "שיעורין" לבני נח, צריך היה להיות שאין דין "קטן" לבני נח, ויש להעניש גם קטנים בני נח.

ומחמת קושיא זו חידש החתם סופר: "והשבתי דודאי אין שום סברא לענוש לתינוק בן יומו, והרי אנוס פטור גם בבן נח. אלא קטן שהגיע לפלגות ראובן גדולים חקרי לב, ואפילו הכי בישראל הלכה למשה מסיני שאין מעשיו כלום עד שיביא שתי שערות אחר שנתינו, ואז אפילו

מעקה שנבנה על ידי נכרי. ובתשובתו חידש, שיש הבדל בין שליח ובין פועל המקבל שכר עבור מעשיו "דפועל גופו קנוי לבעל הבית לגמרי, וחשיב ידו כיד בעל הבית לגמרי".

על פי דברי המחנה אפרים רצה ה"שואל" בשו"ת האלף לך שלמה (יו"ד סי' רפז) ללמוד "דבשכר יש שליחות לנכרי", והסיק בנדון "ישראל שמכר בהמתו לפוטרה מבכורה לנכרי רועה שלו, שאף שהנכרי היה קטן בן ט' שנים, מכל מקום הועיל במכירתו, דהוי כאן בשכר ושייך לומר בזה דעת אחרת מקנה".

אולם הגר"ש קלוגר דחה את דבריו: "דהרי אי נימא ידו [של הפועל] כיד בעל הבית בזה, אם כן שוב לא קנה כלל, דלא יצא הדבר מרשותו והוי כאילו מקנה וקונה לנפשו". ועוד כתב הגרש"ק: "ואף אם יהא כדבריו, היינו אם הקנה להקטן יש לו זכיה מהתורה, אבל להקנות ודאי אין לו זכיה מהתורה רק מדרבנן, וכמ"ש בחו"מ סי' רל"ה, וא"כ כאן דהקנין הוי בכסף שנתן הנכרי לו, אם הישראל לא קנה הכסף, לא יקנה הנכרי הבהמה".

אלא שכפי שנתבאר לעיל בתשובות האחרות בשו"ת האלף לך שלמה, אמנם מכירת הבכורה לרועה הקטן לא הועילה, אך ודאי מכירה לנכרי קטן מועילה וחלה על ידי הדעת אחרת של המקנה מדין "שותפות", כנ"ל.

אין שכלו זך שאינו יודע להפלות, כל שאינו שוטה שאינו מקרע כסותו, הרי הוא גדול לכל דיניו. ואמנם בן נח דלא ניתנו להם שיעורים, כל ששכלו שלם כראוי וכעין בבא בתרא דף קנ"ה ע"ב דמסברו ליה ומיסבר, הוה גדול, ופחות מזה הוה קטן, ועל זה כתב הרמב"ם שאינו נענש, וזה אמת ברור לפע"ד. ומבואר בדבריו כי בנכרי ה"גדלות" נקבעת לפי חריפות השכל וההבנה, כל אחד ואחד לפי שכלו והבנתו. וכאשר הנכרי קטן ואינו מבין כראוי את מה שמסבירים לו, אינו נענש, והוא גם לא בר קנין. אבל כאשר "שכלו שלם כראוי", ומבין את מה שמסבירים לו, הרי הוא כגדול, על כל דיניו.

ולפי זה כתב החתם סופר בנדון מכירת פרה שעמדה להמליט עגל בכור לנכרי קטן "ועתה ילדה זכר, אי נפטרה מן הבכורה, אי קנין של גוי קטן מהני להפקיע מקדושת בכורה או לא". ופסק החתם סופר: "אם הנער הוא כשיעור בן דעת כנ"ל, אזי נחשב הוא לגדול ומקחו מקח מן התורה, ואי הוה כאן כסף ומשיכה או הקנאת מקום כדרך שמוכרים מבכרת כמבואר (יד"ד ס"ו שם), הוי קניית הקטן הלז מועיל".

חידושו של החתם סופר הובא בתשובת תלמידו המהר"ם שיק (חור"מ ס"ו נב) שכתב: "בגוי אין שיעורין, ודברי מרן הגאון בעל חתם סופר שכתב בחיו"ד סימן שי"ז הם דברים ברורים ומסתברים, דדבר התלוי בציווי לעשות או שלא לעשות,

תליא בדעת, ואתי שפיר דבריו דלולא הלכה למשה מסיני היינו דנין כל קטן לפי דעת שכלו".

וכן מבואר גם במנחת חינוך (מצוה קצ ס"ק ח) "וכן לכל הקנינים לבן נח, אם הוא בר דעת, אף שלא הביא ב' שערות ולא הגיע לכלל י"ג, מקחו מקח וממכרו ממכר".

- 1 -

אולם בשו"ת בית שלמה (או"ח סימן סו) כתב על דברי החתם סופר: "ולי אין דבריו מתקבלים, בפרט בלשון הרמב"ם, דאף דסתם קטן ותינוק דקתני בג' משניות (סוף פ"ג דטהרות), על כרחך בקטן מאד מיירי, שאין בו דעת לישאל, מכל מקום לא הוה ליה להרמב"ם לסתום בהא לשיטתו קטן דקתני במתני' ריש חולין על כרחך לאו קטן לגמרי הוא".

הבית שלמה הביא את דברי הגמרא בכתובות (יא, א) "אמר רב הונא, גר קטן מטבילין אותו על דעת בית דין. מאי קא משמע לן דזכות הוא לו, וזכין לאדם שלא בפניו", והקשה על החתם סופר שאם אמנם יש לנכרי הקטן הבא להתגייר דעת, הרי הוא כ"גדול", ומדוע צריך להטבילו על "דעת בית דין" והרי הוא כבר נחשב כ"גדול", כדבריו: "על כרחך רב הונא נמי מיירי בקטן שכבר בא לכלל דעת, ובא מעצמו להתגייר, דסתמא קאמר, וכן כתב הריטב"א שם בפירוש, וכן כתב השיטה מקובצת שם, ואעפ"כ קאמר רב הונא

דבעינן על דעת בית דין דווקא", ואין די במה שיש לנכרי הקטן דעת.

והוסיף הבית שלמה "ואף דשיעור גדלות הוא בכלל שיעורין, כמו שכתב הרא"ש בתשובה (ריש כלל טז), והרמב"ם פסק שם דלא נאמרו שיעורין לבני נח, עיין בהלכות מלכים, מכל מקום שיעור דגדלות על כרחך זה וזה שווים. והנה אי הוי אמרינן כדברי החתם סופר דגם בזה אין נכרי שיעור גדלותו שוה לישראל, שהוא בכלל שיעורין, היה אפשר לומר איפכא, דנכרי לא הוי גדול עד שיהיה בן עשרים שנה, שאז הוא בן דעת שלם, כמו שאמרו חז"ל (גיטין סה, א), והכי קיימא לן בשו"ע (חור"מ סי' רלה סע' ט), ולא קודם לכן".

אמנם בהמשך הסוגיא בכתובות אמר רב יוסף "הגדילו יכולין למחות", והיינו שאם גיירו את הנכרי בעודו קטן ואחר כך הגדיל, הוא יכול למחות על גירותו, וביאר התוספות רי"ד: "לאו דוקא שבאו לכלל עונשין, אלא שבאו לכלל דעת, ועדיין לא באו לכלל עונשין". ומפורש בדבריו כדעת החתם סופר, שה"גדלות" של הנכרי לא תלויה ב"גדלות" של גיל שלוש עשרה ישראל, אלא די במה "שבאו לכלל דעת" להחשיבם כגדולים, וכל זמן שלא "בא לכלל דעת", הרי הוא קטן, ועל גר שכזה נאמרו דברי הגמרא שמטבילין אותו "על דעת בית דין", כי אין לו דעת משל עצמו.

★ ★ ★

- ז -

דברי הפוסקים בנדון מכירת חמץ לנכרי קמן לכתחילה ובדיעבד

ממוצא הדברים שנתבארו לעיל, נבוא לדון להלכה ולמעשה, האם מותר לכתחילה למכור חמץ לנכרי קטן - האם חלה המכירה. ומה הדין בדיעבד, לאחר שנעשתה המכירה, האם החמץ נאסר מדין "חמץ שעבר עליו הפסח".

בשערי תשובה (סימן תמח ס"ק ו) הביא את מסקנת שו"ת ושב הכהן [המובא לעיל אות א] בנדון דידן: "אחד שמכר חמצו לנכרי קטן אז אם הנכרי קנה החמץ ע"ד הנהוג בזמנינו לצאת כל הדעות ליטול כסף ולהשכיר או למכור לו מקום שעומד

בו החמץ, תליא בפלוגתא הרמב"ם והראב"ד אם קטן קונה בשכירות מקום, ומדברי התוספות והרא"ש נראה שסוברים כהרמב"ם דקנה, ואם כן יש לסמוך על זה דיעבד, בפרט באיסור חמץ שעבר עליו הפסח דרבנן, יש לומר דבכהאי גוונא לא קנסו חכמים, כיון שמדרבנן יש לו זכיה".

בשו"ת ביכורי חיים [לעיל אות ג] נטה לומר מסברא שמכירת החמץ לקטן נכרי לא חלה מדין "דעת אחרת מקנה", כי "במכירה אינו מקנה לו אלא אם היא מכירה, ואם לא שייך גבי קטן דין מכירה ממילא לא הוי הקנאתו הקנאה". אך למעשה כתב: "אבל בעיקרא דמילתא אף דמכירה לקטן הוי מדרבנן, מכל מקום מדאורייתא אינו עובר בבל יראה מטעם

דביטלו, ורק מדרבנן צריך ביעור, וכיון דמדרבנן הוי מכירת קטן מכירה, ממילא מותר החמץ, וגם מדבריו משמע שמכירה זו אינה לכתחילה, ורק בדיעבד יש לומר שחלה המכירה.

ולפי המבואר לעיל נראה כי נדון זה תלוי במחלוקת הקצות החושן והגר"ש קלוגר. לדעת הקצות החושן שנכרי קטן אינו יכול לקנות, כי ה"דעת אחרת" של המקנה מועילה לקנין הקטן מדין "זכיה", אבל היות ואין זכיה לעכו"ם, אין כל תוקף למכירת חמץ לנכרי קטן.

ברם לדעת הגר"ש קלוגר שמכירה לנכרי קטן חלה על ידי הדעת אחרת של המקנה מדין "שותפות", נראה שמכירת חמץ לנכרי קטן תועיל לכתחילה כי יש "דעת אחרת" של הישראל המקנה לו את החמץ, ואין חשש לאכול את החמץ שנמכר לו לאחר הפסח [אמנם למעשה יש לעיין בזה, שכן אם הישראל שותף עם הנכרי בחמץ, נמצא שיש לישראל חלק בחמץ ועובר בכל יראה ובל ימצא, וצ"ע].

ולדעת החתם סופר, מהר"ם שי"ק והמנחת חינוך, כאשר יש לנכרי הקטן דעת והבנה בקניינים הרי הוא נחשב כ"גדול", שמכירתו מכירה, ודאי שגם מכירת חמץ לנכרי קטן [אפילו פחות מבן י"ג שנים] שהוא בר הבנה במכירה זו מועילה לכתחילה, ומותר לאכול את החמץ שנמכר לו לאחר הפסח, ללא כל פקפוק. וכן פסק להלכה רבי יוסף ליברמן, ראש כולל סדיגורה בירושלים בשו"ת

משנת יוסף (ח"י סימן פב) "להלכה הסכימו לחתם סופר, המנחת חיים (ח"ב או"ח סימן כב) ומהר"ם שיק והמנחת חינוך, וסיים עליו שהוא אמת וברור", ולכן מכירת חמץ לנכרי כבן אחד עשרה שנים [הנדון שנשאל בו המשנת יוסף], שמן הסתם יש בו דעת והוא מבין את פעולת הקניין, מועילה.

המשנת יוסף הוסיף, שעל פי האמור אין גם בעיה הלכתית לקנות את החמץ מהנכרי הקטן לאחר הפסח, היות ו"כמו שסמכנו על החתם סופר שקניינו קנין מפני דסגי שיש בו דעת, כמו כן הוא לקנות ממנו. ומה שכתבו הפוסקים לא לקנות הושענות מנכרי קטן, הוא רק באין בו דעת למקח וממכר, אלא הוא ילד שלא מבין ענין מקח וממכר, אבל כל ששואלים אותו איזה שאלות ועונה לענין, הרי חזינן שבר דעת הוא וקנינן מיניה". וסיים: "ולגבי חמץ לכאורה לא היה צורך לחזור ולקנות ממנו את החמץ, דלו יהא שהחמץ נמכר לגוי, ועתה הישראל שולח בו יד ולוקחו לעצמו, א"כ זה הבעיה שלו שעובר על גזל עכו"ם, אבל כתבו האחרונים שאם אחרי הפסח לוקח הישראל החמץ לעצמו, אז כל המכירה מחזי כהערמה. אלא שמשו"ת חתם סופר (או"ח סי' קח) משמע דאינו אלא כשולח יד בחמץ השייך לגוי [וככל הנראה מותר לגנוב מהגוי באופן של "שליחות יד", שאינו גזילה שיש בה חילול ה']", אבל המכירה לא מתבטלת". ואם כן לא צריך כאן לדיני קניינים כדי לקנותו בחזרה מן הגוי.

לסיכום: לדעת הקצות החושן אי אפשר למכור חמץ לנכרי קטן, היות ואין "דעת אחרת" לזכות לנכרי את החמץ. ואכן בשו"ת ושב הכהן וביכורי חיים כתבו שלכתחילה אין למכור חמץ לקטן נכרי. ובדיעבד, החמץ שנמכר לא נאסר מדין חמץ שעבר עליו הפסח.

ברם לפי החתם סופר, מהר"ם שי"ק והמנחת חינוך, כאשר יש לנכרי קטן דעת להבין מה הוא קונה, הרי הוא כ"גדול", ולכן יהיה מותר לכתחילה למכור חמץ לנכרי קטן שיש בו דעת להבין מהי מכירת חמץ, וממילא החמץ שנמכר לו מותר לאחר הפסח, וכן פסק בשו"ת משנת יוסף.

★ ★ ★

- ח -

מכירת חמץ לישראל קטן

רבי מאיר אריק, מגדולי הפוסקים בגליציה, דן בשו"ת אמרי יושר (סימן ג) במעשה שהיה בכפר שהכומר המקומי גזר שלא יקנו חמץ מהיהודים, והועלתה ההצעה "שיתן החמץ במתנה לישראל קטן, דקטן זוכה מהתורה בדעת אחרת מקנה, והחמץ יהיה מותר לאחר הפסח, כיון שאין קטן מוזהר".

הצעה זו התבססה על דברי המנחת חינוך (מצוה יא) שכתב: "וחרש שוטה קטן אינם בני מצוות כלל, לא שייך לומר דעוברים בבל יראה [וכיוצא בזה כתב המנחת חינוך (מצוה ט) "חרש שוטה וקטן פטורים ממצוות תשבייתו, דלאו בני מצוות ניהו בכל התורה"]. ואם יש חמץ ברשותם אין בית דין מצווים להפרישם, כמו דקיימא לן קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים להפרישו. והנה קיימא לן דבידים אסור להאכילם מ"לא תאכלום" (עי' ביבמות קיד, א ובהל' שבת ס"י שמג ס"א), אך כאן לא שייך זה, דקודם זמן איסורו ודאי מותר ליתן להם". לדעת המנחת חינוך, קטן אינו

מצווה בפסח על איסור בל יראה ובל ימצא, ולכן אם נמצא חמץ ברשות הקטן בפסח, הקטן ודאי אינו עובר על שום איסור. אמנם יש איסור "ספיה" להאכיל קטן מאכלים שאסורים לגדול לאכול, ובכלל זה אסור להאכילו חמץ, וכדברי שו"ע הרב (סי' שמג ס"י) "איסורי מאכלות ואפילו הוא איסור שהזמן גורם", דהיינו איסור "ספיה" לא נאמר רק במאכלות אסורות ב"חפצא" [נבלות וטריפות] אלא גם במאכלים מותרים ב"חפצא" שאסורים בזמן מסויים, כדוגמת חמץ בפסח. אלא שאיסור "לא תאכלום" הוא רק בזמן האיסור, בפסח. אבל כשנותן לקטן את החמץ קודם פסח, אין זה נחשב שמאכילו בידיים איסור, ואינו עובר על איסור "לא תאכלום". ולפי זה, לכאורה אין איסור לתת חמץ לקטן קודם הפסח, כי בפסח הקטן אינו עובר על איסור, ולפני פסח הגדול אינו עובר איסור "לא תאכלום" במה שנותן לו חמץ.

בתשובתו, כתב רבי מאיר אריק, כי ההיתר לתת את החמץ במתנה לקטן עולה בקנה אחד עם דברי

תאכילום, ואין לנו היתר רק לדעת המגיד משנה אשר המג"א ושו"ע הרב לא סמכו עליו.

[בשו"ת מחזה אברהם (או"ח סימן פב) כתב למחותנו רבי מאיר אריק, שבמסירת החמץ לקטן קודם זמן איסור חמץ, יש איסור "לא תאכילום", היות וגם כאשר הגדול אינו עושה מעשה בגוף הקטן, כדבריו: "ולפענ"ד אין בזה שום ספק דגם בכה"ג אסור לספות לקטן בידים, וראיה מטומאת כהנים דמוזהרים גדולים על הקטנים שלא לטמאותן בידים, ובודאי דאסור להאחיל טומאה על הקטן אע"פ שאין הקטן עושה שום מעשה וגם הגדול אינו עושה מעשה בגוף הקטן"]

אמנם אעפ"כ סיים רבי מאיר אריק: "ובנדון שלפנינו, כבר כתבתי דלכתחילה לא נהירא כלל שיתן לקטן, ובדיעבד כשנתן לקטן, כיון דקטן גופא לא עשה איסור ועבר עליו הפסח, המקיל יש לו על מה לסמוך".

- ט -

חמץ שהיה אצל קטן בפסח - האם אסור כדין חמץ שעבר עליו הפסח

רבי מאיר אריק הזכיר את דברי הפרי מגדים (פתיחה כוללת, ח"ב אות ב) שחמץ של קטן שעבר עליו הפסח נאסר: "ויראה לי חמץ חרש שוטה וקטן שעבר עליו הפסח אפשר דאסור, אף על גב דליכא למקנסיה לא פלוג, כמו הניחו שוגג או מוטעה, וישראל הוא". כלומר, כשם שחז"ל

הרמ"א (או"ח סי' רסו ס"ו) והמג"א, בנדון ההולך "מי שהיה בא בדרך וקידש עליו היום [נכנסה השבת] והיה עמו מעות", שהתיר הרמ"א להניח את המעות על הקטן מבעוד יום, על פי דברי המגיד משנה (הלכות שבת פ"ב ה"ז) היות ונתן לקטן את המעות קודם כניסת השבת "אז אינו נקרא מאכיל בידים [ואינו עובר על איסור "לא תאכילום"], כיון דעתה לית ביה איסורא" [לשון המשנה ברורה שם ס"ק טו]. והוא הדין, בנתינת החמץ לקטן קודם הפסח, אין איסור "לא תאכילום", כיון שאז עדיין לא הגיע זמן האיסור [ובפסח עצמו, הקטן אינו עובר על כל יראה וכל ימצא].

אולם המג"א (שם ס"ק ח) כתב שיש להחמיר ולאסור את נתינת המעות לקטן קודם השבת [כדעת הרמב"ן והרשב"א] אלא אם כן נתן את המעות לקטן כשהוא מהלך ויטלם מהקטן כשיעמוד [שאז אין עקירה והנחה, והתירו איסור דרבנן משום שאדם בהול על ממונו, בכדי שלא יעבור על איסור דאורייתא].

ואכן לפי המג"א כתב רבי מאיר אריק: "ואם כן אין היתר בנדון דידן [נתינת חמץ לקטן], אף דהכא נמי שייך אדם בהול על ממונו, מכל מקום לא התירו לעשות רק איסור דרבנן על ידי קטן כדי שלא יעשה הוא בעצמו איסור תורה, והכא אדרבה הוא גופא, כיון שביטל חמצו הוא רק דרבנן, וכשיזכהו לקטן כיון דקטן אינו יכול לבטל חמצו, יעשה איסור דאורייתא, ויעבור הגדול על "לא תאכילום". ולאור זאת הסיק: "לכן עצת כב' תורתו בזה לא נהירא בהיות כי יש בזה חשש דאורייתא דלא

גזרו לאסור חמץ שעבר עליו הפסח, אפילו נשאר אצלו בבית בשוגג, משום "לא פלוג" – חכמים לא חילקו בגזירותיהם ואסרו בכל מקרה, כך יש לומר שגזרו גם על חמץ של קטן שעבר עליו הפסח.

אולם דברי הפרי מגדים לכאורה סותרים זה את זה, כי במקום אחר (סי' תלד אשל אברהם ס"ק ט) כתב שלא קנסו לאסור חמץ של קטן שעבר עליו הפסח: "חמץ של יתום קטן שעבר פסח יש לומר דשרי, דלמאן נקנסיה. ולפי זה אפוטרופוס ששכח למכור חמץ של יתום והגיע שש, יסלק אחריותו מחמץ ויהא מותר אחר הפסח".

ביישוב סתירת דברי הפרי מגדים, כתב הגרצ"פ פרנק בספרו מקראי קודש (פסח ח"א סימן עג) "דמה שכתב בסימן תל"ד דחמץ של יתום שעבר עליו הפסח שרי, היינו בקטן שלא הגיע לחינוך, וכמו קטן המוטל בעריסה, וכיון שאין בו דעת כלל לאו בר קנסא הוא. מה שאין כן אם הגיע לעונת הפעוטות ובר זכיה הוא, יש לומר דקנסוהו שפיר, משום דלא עדיף משוגג או אונס".

ובפפר הליכות שלמה (פסח פ"ד הערה יט) הביא בשם הגרש"ז אויערבך: "ודע דהאחרונים דנו לענין חמץ של קטן שעבר עליו הפסח, דיתכן שאינו נאסר, משום דלמאן נקנסיה. ויש אוסרים משום דלא פלוג חכמים בתקנתם. ואם ננקוט דשרי, יש לדון שיהא מותר אף להקנות לו לפני זמן האיסור, כדי שלא יאסר לאחר הפסח, דיתכן דאין זה חשיב כמאכילו דבר אסור, כיון שאין בו מעשה והוא נותנו לו בשעה מותרת". ושם (בהערה 82) הוסיף: "ובלימוד הישיבה אמר, דבשעת הדחק גדול אפשר דיש להקל לעשות כן, ויעשה שאלת חכם. ועי' בפמ"ג הנ"ל, שאכן כתב שאפוטרופוס ששכח למכור חמצו של הקטן והגיע שש, יסלק אחריותו מהחמץ ויהיה מותר בהנאה אחר הפסח. אולם ראה באחיעזר (ח"ג סימן פא אות כח), שנסתפק גם כן בדין חמץ של קטן לאחר הפסח, אך סיים: אבל ליתן לקטן חמץ במתנה קודם זמן איסורו, היכא ידיעינן דישנהו, יש בזה דין ספייה בידים, אף דאין האיסור עכשיו אלא לאחר זמן איסורו, עכ"ל".

לסיכום: לכתחילה אין לתת את החמץ לקטן ישראל קודם הפסח, מחשש שיש בזה איסור "לא תאכילום" לקטן. ובשעת הדחק יתכן ויש להקל, ומי שמקיל "יש לו על מה לסמוך".

ודין החמץ לאחר הפסח, תלוי בסתירה שבדברי הפרי מגדים, ואם נמסר לקטן שאינו בר דעת ודאי שלא נאסר. ברם אז לכאורה לא יוכל הקטן לתת בחזרה לאחר הפסח את החמץ שקיבל, שהרי נתבאר לעיל [אות ב] מדברי הרמב"ם והשו"ע, שקטן עד גיל שש שנים אינו יכול להקנות לאחרים. אולם יתכן שאין הדבר משנה כלל, שהרי גם אם אינו יכול להעביר את הבעלות הקניינית של החמץ לאחרים, אולם הוא יכול לכאורה לתת רשות לאחרים לאכול מחמצו, וצ"ע.

מכירת חמץ לגוי קטן או לישראל קטן – מה עדיף

לאור כל המבואר לעיל נראה, כי אמנם לדעת הקצות החושן שאי אפשר למכור חמץ לנכרי קטן, היות ואין "דעת אחרת" לזכות לנכרי את החמץ, בשעת הדחק יהיה עדיף לתת את החמץ במתנה לקטן ישראל.

ברם לפי החתם סופר, מהר"ם שי"ק והמנחת חינוך, עדיף למכור חמץ לנכרי קטן שיש בו דעת להבין מהי מכירת חמץ, אשר נחשב כ"גדול", ולשיטתם החמץ שנמכר לו מותר לאחר הפסח.

★ ★ ★

בזמן לימוד הסוגיא, ביקשתי מידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי הוראה, לחוות דעתו בענין, ולאחר זמן נתכבדתי במכתבו:

כבוד ידיד נפשי ויקיר לבבי, מרביץ תורה ורב חסד

הרה"ג ר' צבי רייזמן שליט"א

רב שלום עד בלי ירח

הנני בהתנצלות מרובה על איחור מכתבי מעוצם טרדותי מאז חזרתי מחו"ל. ועל עתה באתי בקצירת האומר לדעתי הענייה.

בדבר השאלה במי שאין בידו למכור את החמץ לנכרי בערב פסח אם יכול בשעת הדחק למוכרו לישראל קטן, דמחד גיסא כתבו התוס' (קידושין י"ט ע"א) דיש לו קנין מה"ת בדעת אחרת מקנה. ומאידך אינו בר חיובא וחמצו מותר לאחר הפסח.

הנה בשאלה זו דנו שלשה מגדולי ישראל הגר"מ אראק אב"ד טארנא בשו"ת אמרי ישר (ח"א סי' ג'), הגרא"מ שטיינברג אב"ד בראד בשו"ת מחזה אברהם (או"ח סימן פ"ב) והגר"מ וינקלר אב"ד מאד בשו"ת לבושי מרדכי (או"ח ח"א סי' פ"ט). וכולם כאחד ענו ואמרו שאין זו הדרך מוציאתו מידי עבירה.

באמרי ישר נשאל במקום שהכומר גזר שהגויים לא יקנו את חמצן של היהודים אם יש מקום להקל למכור לקטן. והשואל רצה להקל לפי דברי המגיד משנה (פ"כ מהל' שבת ה"ז) והרמ"א (או"ח סימן רס"ו ס"ו) דאם נותן לקטן משא לפני השבת אף אם ברור הדבר שישאנה בשבת אין זה ספיה בידיים כיון דבשעה שנתנו אין זו שבת.

והאמרי ישר דחה דבריו דהלא רוב הראשונים ס"ל דגם לפני השבת אסור ליתן לקטן, ואף שהרמ"א כתב להקל, המג"א (שם ס"ק ח') החמיר בזה ונקט דיש בזה איסור משום דאף שאין בי"ד מצווין להפריש את הקטן מן העבירה לא ספינן ליה בידיים, וכדבריו כתבו גם שני הגאונים הנ"ל.

ומלבד מסקנת גדולים אלה דאסור לעשות כן משום איסור ספייה בידים, לדעתי יש בזה פקפוק גדול מצד גדרי הקנין, שהרי אף שיש לקטן קנין בדעת אחרת מקנה אין זה אלא כאשר הקנין נעשה כדין, אבל במערכת הקנינים הנהוגה במכירת חמץ יש כמה וכמה קנינים דלא שייכי בקטן, ואבאר.

הנה במכירת חמץ נהוג בכל בית ישראל למכור את החמץ ע"י ששה קנינים. קנין כסף, סודר, חצר ואגב. וכמו"כ עושים אודיתא וסטומתא, אף שאין אלו עיקר בקנין, שהרי לגבי אודיתא דעת המקור חיים (סי' תמ"ח סק"ה) דלא מהני כלל במכירת חמץ ואינו אלא מדין הודאת בעל דין, וכך דעת רבים מן האחרונים ושלא כדברי הקצות (בסימן קצ"ד סק"ג), והארכתי בזה במקום אחר. וקנין סטומתא שעושים ע"י תקיעת כף אינו מקובל כלל בזמנינו כקנין.

והנה אי אפשר להקנות לקטן בקנין כסף וסודר שהרי בקנינים אלה הקונה צריך ליתן ולהקנות כסף וסודר על מנת לקנות תמורתם ואין הקטן יכול להקנות. וכ"כ במגן האלף (סי' תמ"ח סק"ח) דלא שייך קנין בדעת אחרת מקנה לקטן אלא במתנה ולא במכר, עי"ש.

ומשום כן גם חצר ואגב יש בהם פקפוק שהרי גם המקומות שבהם החמץ מונח מקנים לגוי ע"י כסף וע"י המקומות מקנים את החמץ, ואם אין קנין כסף חל לקנות את המקומות אין חצר ואין אגב לקנות את החמץ.

אלא שמקנים את המקומות גם ע"י קנין שטר, אך שיטת ר"ת בקידושין (י"ד ע"ב תוד"ה הואיל) דאין קנין שטר לגוי, וכ"כ התוס' בבכורות (י"ג ע"א תוד"ה מה).

ונראה עוד טעם מדוע אי אפשר להקנות לקטן, דנראה דאף לשיטת הרמב"ם דס"ל דאית ליה לקטן קנין מדאורייתא בדעת אחרת מקנה, היינו משום דהוי זכיה לגביה וכמ"ש המ"מ בפכ"ט מהל' מכירה ה"א וכ"כ הקצות"ח סימן רל"ה סק"ד. וא"כ הניחא בזכות שהיא קנין, אבל לא בדבר שהוא חובה עבדו שהרי אסרה תורה שיהיה חמץ ברשותו, ואם כן אין זה קנין כלל, ואף אם מקנה לו כמה רגעים לפני פסח מ"מ אנן סהדי שהוא לא יבערו קודם זמן איסורו וא"כ אין לך חוב גדול מזה.

תמצית דברינו מלבד מה שכתבו הגדולים הנ"ל דאין להקנות לגוי משום חשש איסור דספייה, יש עוד לפקפק טובא מצד גדרי הקנין.

הנני בברכה למע"כ שימשיך להגדיל תורה ולהאדירה כאוות נפשו בשלום ונחת ביתר שאת וביתר עוז.
באהבה וביקר אשר ויום

סימן מב

חיוב קטנים במצוות ליל הסדר

ענף ב - חיוב קטנים במצוות קידוש ה'

ענף ג - חיוב בנות בסיפור יציאת מצרים

שיעור זה זכיתי למסור בחודש ניסן תשס"ג, בסמוך למחנה ההשמדה חלמנו בפולין, במסגרת נסיעה בלתי נשכחת עם בני רפי נ"י בקבוצה גדולה של תלמידי ישיבות לבקר במחוזות עברו המפואר של עם ישראל בפולין וברוסיה, להשתטח על קברי גדולי ישראל ולהיות במחנות המוות בהם נעקדו על קידוש ה' רבבות אלפי אחינו בני ישראל הי"ד.

במקום נורא זה, עליו חופף הוד נאדר של קידוש ה', מסרתי את השיעור העוסק בחיוב קטנים במצוות ליל הסדר. שיעור שבחלקו האחרון (המובא להלן **אות ו**) עוסק במהותו של ליל הסדר כלילה הגדול שבו נמסרים יסודות האמונה במסורת מאב לבנו, באמצעות סיפור יציאת מצרים, ומתוך כך נובע חיובם של הקטנים ליטול חלק במעמד הנחלת האמונה בבורא.

כדברי פתיחה לשיעור, הזכרתי את דברי הפוסקים שדנו בחיוב קטנים במצוות קידוש ה', נידון מתאים ומשלים לנושא השיעור - האמונה בהקב"ה שיסודה ביציאת מצרים המחייבת בקידוש שם שמים. חלק זה של השיעור יובא להלן **ענף ב**. בחלקו הראשון של השיעור **ענף א** שנמסר בשעתו גם בלוס אנג'לס, ביררנו את גדר חיובם של הקטנים במצוות ליל הסדר: שתיית ארבע כוסות וסיפור יציאת מצרים.

- א -

מקור חיוב הקטנים במצוות ליל הסדר

בגמרא בפסחים (קח, ב) מובא: "תנו רבנן הכל חייבין בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות, אמר ר' יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין, אלא מחלקין להן קליות ואגוזין בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו".

עוד מובא בהמשך סוגיית הגמרא שם:

"תנו רבנן חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל שנאמר ושמחת בחגך. במה משמחם, ביין. רבי יהודה אומר אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן, אנשים בראוי להם ביין, ונשים במאי, תני רב יוסף בבבל בכגדי צבעונין בארץ ישראל בכגדי פשתן מגוהצין".

בשנתבונן בפסקיו של הרמב"ם בסוגיות אלו, יש להעיר מספר הערות.

בהלכות יום טוב (פרק ו הלכה יז-יח) כתב:

"שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים כולם אסורים בהספד ותענית. וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ואשתו ובניו ובניו וכל הנלוים עליו, שנאמר ושמחת בחגך וגו', יש בכלל אותה שמחה לשמחה הוא ובניו ובניו ביתו כל אחד ואחד כראוי לו. כיצד, הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות, והנשים קונה להן בגדים וכו', והאנשים אוכלין בשר ושותין יין, שאין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא בייין".

ותמה הבית יוסף (או"ח סוף סימן תקט) מהו המקור לדברי הרמב"ם "הקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות", שכן בסוגיית הגמרא הובא רק כיצד משמחים את האנשים והנשים, ואילו כיצד משמחים את הקטנים לא נאמר. וז"ל הבית יוסף: "ומה שכתב הקטנים נותן להם קליות ואגוזים, לא מצאתיו מפורש, דאע"ג דתניא בפרק ערבי פסחים (קט, א) אמרו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזים לתינוקות בערב פסח, הא מפרש התם טעמא כדי שלא יישנו וישאלו, ואם כן היכא דלא שייך האי טעמא מנא לן, וצ"ע".

גם בחומש תורה תמימה (דברים טז, יד בהערה 10) עמד על פליאה זו בדברי הרמב"ם וכתב: "וברמב"ם (פרק ו מיו"ט) כתב עוד דלקטנים נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות, ובגמרא לא נזכר זה, ונושאי כליו לא הראו מקור לדברים אלו. אבל הוא בירושלמי פסחים (פרק י הלכה א) קטנים בראוי להם כגון

אגוזים ולוזים". וקצת תימה על הבית יוסף שלא ציין מקור למש"כ הרמב"ם את דברי הירושלמי. [וכן יש להעיר על התורה תמימה שלא הביא שכבר קדמו הבית יוסף בקושיה זו].

עוד פסק הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה א) את דברי הגמרא בפסחים: "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות עד ששייב להם ויאמר להם כך וכך אירע וכך וכך היה. וכיצד משנה, מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו וחוטפין מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו". ודברי הרמב"ם טעונים ביאור. ראשית כל, יש לדעת מדוע שינה הרמב"ם מלשון הגמרא "כדי שלא ישנו וישאלו", ובמקום זה כתב "כדי שיראו הבנים וישאלו", והדגשה זו ש"ויראו" וישאלו, מצריכה ליבון וביאור.

עוד יש להבין, לפי דברי הרמב"ם בהלכות יום טוב הנ"ל, שבכל יום טוב יש חיוב לשמח קטנים, וקיום דין זה הוא בחלוקת קליות ואגוזים ומגדנות, כדבריו "הקטנים כיצד [משמחים] נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות", כיצד מתקיים שינוי כאשר האב מחלק בליל הסדר קליות ואגוזים לקטנים [כדברי הרמב"ם: "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה וכו' וכיצד משנה מחלק להם קליות ואגוזים"] - והרי אין בחלוקת הקליות והאגוזים כל שינוי, שכן הקטנים רגילים לקבלם בכל יום טוב.

[ואין] לומר שהשינוי בליל הסדר משאר ימים טובים הוא שבכל יום טוב כתב הרמב"ם "נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות", ואילו בחלוקה בליל הסדר לא הזכיר הרמב"ם "מגדנות", וזהו השינוי שיעורר את הקטנים לשאול. משום דברי המדרש שמביא המשך חכמה על הפסוק (בראשית כד, נג) "ומגדנות נתן לאחיה ולאמה ויאכלו וישתו הוא והאנשים אשר עמו", וז"ל: "אבל אמה ואחיה לא היו אוכלים משום שאבלים היו על בתואל וכו', לכן להם נתן מגדנות דהיינו קליות ואגוזים כמו שכתוב במדרש (ב"ר פרשה ס) ויוצא העבד, רבנן אמרי קליות ואגוזים, וקליות היו חביבין מכל". ומפורש, שקליות ואגוזים הם בכלל מגדנות. ולפי זה צריך לומר שדברי הרמב"ם שמחלקים לקטנים "קליות ואגוזין ומגדנות", "ומגדנות" הוא הרחבת הדברים, ולא מין חדש].

עוד יש לברר את השינוי שבדברי הרמב"ם מלשון הגמרא, שבגמרא מובא ש"מחלקין להם קליות ואגוזין בערב פסח וכו', אמרו עליו על רבי עקיבא נויש גירסא: רבי טרפון] שהיה מחלק קליות ואגוזין בערב פסח", ואילו פשוט דברי הרמב"ם מורה שחלוקת הקליות והאגוזים היא בליל הסדר, כדבריו: "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו... וכיצד משנה, מחלק להם קליות ואגוזים". וכפי גירסת הגמרא מובא גם ברי"ף (כג, ב בדפי הרי"ף) "תניא אמרו עליו על

רבי טרפון שהיה מחלק קליות ואגוזים בערבי פסחים לתינוקות כדי שישאלו".

ברם יתכן שגירסת הרמב"ם היתה כרבנו חננאל (פסחים קט, א) והרא"ש (פרק י סוף סימן כא), שלא גרסו בגמרא את התיבות "ערב פסח", וז"ל רבנו חננאל: "רבי יהודה היה מחלק לתינוקות קליות ואגוזים כדי שישאלו וכן היה רבי טרפון עושה". וכן גירסת הרא"ש: "א"ר יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין אלא מחלק להם קליות ואגוזים כדי שישאלו". ומעתה יתכן שכך גם היתה גירסת הרמב"ם בגמרא, ולכן קבע את זמן חלוקת האגוזים בליל פסח. ועדיין צ"ע בזה.

- ב -

סתירה בדעת השו"ע - האם לכתחילה יש לתת לקטנים ד' כוסות

עתה נדון בדברי השו"ע בסוגיה זו.

בדברי הרמב"ם מובא, כפי שראינו, ענין חלוקת קליות ואגוזים. ומצד שני לא מוזכר כלל שיש חובה לתת לפני הקטנים ארבעה כוסות של יין, ושיטתו מבוארת היטב שפסק כדעת רבי יהודה שאמר "מה תועלת לתינוקות ביין אלא נותן להם קליות ואגוזים", ולכן פסק הרמב"ם שיש לחלק קליות ואגוזים ואין חיוב ד' כוסות לקטנים.

אולם בדברי השו"ע יש להקשות סתירה, מצד אחד פסק (סימן תעב סע' טו) וז"ל: "תינוקות שהגיעו לחינוך, מצוה ליתן לכל

אחד כוסו לפניו", ומזה מבואר שפסק כדעת תנא קמא ש"הכל חייבים בארבעה כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות". ואילו מצד שני (שם סעיף טז) פסק השו"ע: "מצוה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים כדי שיראו שינוי וישאלו", דלכאורה זהו כדעת רבי יהודה שסובר שאין תועלת בנתינת יין לקטנים אלא נותן להם קליות ואגוזים.

ואכן המשנה ברורה (שם ס"ק מו) דייק את לשון השו"ע "מצוה ליתן לתינוקות", שזו "מצוה, אבל אינו מעכב". ובשער הציון (אות ט) ציין שכן מבאר החק יעקב, וטעמו: "מפני שלהרבה פוסקים לא נתקנו ארבע כוסות לקטנים וכו' יהודה, עיין רי"ן גיאות ורמב"ם ורשב"ן ומהר"ם חלאווה". ונראה שבדברים אלו רצה ליישב את דעת השו"ע, שסובר כדעת הפוסקים שהכריעו להלכה כדברי רבי יהודה, וכמפורש בדבריו בסעיף טז, ולכן מה שכתב בסעיף טו דין נתינת יין לקטנים הוא מצוה לכתחילה ולא חיוב. ומכל מקום הכרעה זו עדיין צריכה ביאור, אם ההלכה כרבי יהודה, מדוע יש לנהוג לכתחילה כדעת תנא קמא ולתת לקטנים ארבע כוסות.

- ג -

תמיהות בדעת הרמב"ם - מדוע אין חיוב ד' כוסות בקטנים

והנה שיטת רבנו דוד (חידושים על מסכת פסחים, שם), המהר"ם חלאווה (פסחים שם) והר"ן שם (כג, ב בדפי הר"ף ד"ה מה) היא,

שמחלוקת תנא קמא ורבי יהודה היא בתינוקות שהגיעו לגיל חינוך, שסובר רבי יהודה שפטורים, וכמו שהסביר הר"ן את טעמו: "מה תועלת לתינוקות ביין, כלומר דבכי הא לא שייך לחנכם במצוות דכיון שאין נהנין ושמחינן בו אינו להם דרך חירות".

ובפשטות, כן מבואר בדעת הרמב"ם שלא הזכיר כלל חיוב ד'

כוסות בקטנים, שגם קטנים שהגיעו לגיל חינוך פטורים מד' כוסות, שאם לא כן היה הרמב"ם צריך לפרש שקטנים שהגיעו לחינוך חייבים, ומוכח שלדעתו גם קטנים שהגיעו לגיל חינוך, אין חיוב לחנכם לשתיית ארבע כוסות. והיינו משום שפסק כדעת רבי יהודה.

ויש להקשות, מדוע שונה דין שתיית ארבע כוסות ממצות אכילת מצה, שכתב הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (פרק ו הלכה ט) "הכל חייבין באכילת מצה אפילו נשים ועבדים, קטן שיכול לאכול פת מחנכין אותו במצות ומאכילין אותו כזית מצה", ואילו במצות ד' כוסות לא הזכיר הרמב"ם דין חינוך, הלוא דבר הוא. ובפרט צ"ע במה שונה מצות שתיית ארבע כוסות מכל המצוות שמחנכים בהם את הקטנים.

והגם שמצות שתיית ארבע כוסות היא מדרבנן, דעת הרמב"ם שגם במצוות מדרבנן יש חיוב חינוך, כדבריו בהלכות מגילה (פרק א הלכה א) ש"מחנכין הקטנים לקרותה" [וכן נפסק לדינא בדברי המשנה

ברורה (או"ח סימן שמג ס"ק ג) בשם "כל הפוסקים" ש"שיעור החינוך במצוות עשה הוא בכל תינוק לפי חריפותו וכו' בין במצוות עשה של תורה בין בשל דברי סופרים" – ושוב יקשה מדוע לא כתב הרמב"ם גם במצוות ארבע כוסות שיש לחנך בהם את הקטנים לשתותן.

- ד -

ביאור דעת השו"ע: לקטנים שהגיעו לגיל חינוך נותנים ד' כוסות ולמי שלא הגיע לגיל חינוך מחלקים קליות ואגוזים

אמנם דעת הרשב"ם בסוגיא (פסחים שם) היא, שמחלוקת תנא קמא ורבי יהודה היא בקטן שלא הגיע לחינוך, שתנא קמא מחייבו בארבע כוסות מטעם "שאף הם היו באותו הנס", ואילו רבי יהודה סבור שאין תועלת לתינוקות שלא הגיעו לחינוך ביין. ואילו קטן שהגיע לגיל חינוך חייב בארבע כוסות גם לדעת רבי יהודה.

ונראה שלפי הרשב"ם מבוארת שיטת השו"ע, שמצד אחד פסק שיש ליתן ארבע כוסות לפני קטנים שהגיעו לחינוך, ומצד שני פסק שיש לחלק לקטנים קליות ואגוזים, ושאלנו שלכאורה רישא כתנא קמא וסיפא כרבי יהודה. אולם לפי הרשב"ם שפיר כתב בשו"ע כדעת רבי יהודה, מאחר ומחלוקת תנא קמא ורבי יהודה היא בקטן שלא הגיע לחינוך, אבל בהגיע לחינוך לכו"ע יש לחנכו בד' כוסות – לכן פסק בהתחלה שיש ליתן ארבע כוסות

לפני קטנים שהגיעו לחינוך. וכאמור, לזה מודה גם רבי יהודה. ואחר כך פסק השו"ע את ההלכה בקטנים שלא הגיעו לגיל חינוך, כדעת רבי יהודה שיש לחלק לקטנים אלו קליות ואגוזים.

לפי דעת הרשב"ם יישב בספר מנהג ישראל תורה (ח"ג עמ' רסז) מדוע אין העולם נזהרים בזמנינו לקיים למעשה את ההלכה שנפסקה בשלחן ערוך לחלק לתינוקות קליות ואגוזים. וכבר נשאל בזה בשו"ת בית אבי (ח"ג סימן כו) והשיב: "ומצינו הרבה מנהגים נשתקעו בלי טעם, אבל מנהגי ישראל תורה הוא ובפרט מנהגים שנזכרו בגמרא".

וכתב בספר מנהג ישראל תורה, שאמנם לפי דעת הראשונים [הר"ן וסיעתו] שמחלוקת תנא קמא ורבי יהודה היא בתינוקות שהגיעו לחינוך, בוודאי במה שנוהגים להכין כוסות יין לפני הקטנים [אפילו רק קטנים שהגיעו לגיל חינוך] יש הכרח שאין הלכה כרבי יהודה אלא כתנא קמא, ולכן אין צריך לחלק קליות ואגוזים, ולפיכך קשה הסתירה בשו"ע שפסק מתחילה כדעת תנא קמא, ואחר כך כדעת רבי יהודה. אולם לפי הרשב"ם שמחלוקת תנא קמא ורבי יהודה היא בקטנים שלא הגיעו לגיל חינוך, הנוהגים להכין כוסות לקטנים שלא הגיעו לגיל חינוך סוברים כתנא קמא, ואלו הנוהגים להכין רק לקטנים שהגיעו לגיל חינוך, סוברים כרבי יהודה [שמודה בדיון זה], ואילו לקטנים שלא

הגיעו לחינוך מחלקים קליות ואגוזים. וכמו שנתבאר לעיל יש לומר שדעת השו"ע בזה כהרשב"ם.

או"ם במנהגי מהרי"ל (הלכות ההגדה יד, א) כתב שמסוגיא דתלמודא משמע שצריך להכין כוסות אפילו לתינוקות שלא הגיעו לחינוך. ולפי זה, בדרכו של הרשב"ם שתנא קמא ורבי יהודה נחלקו בדין קטנים שלא הגיעו לחינוך, יוצא שהמנהג להכין כוסות גם לקטנים שלא הגיעו לגיל חינוך הוא כדעת תנא קמא. ואם כן רק לדעת רבי יהודה צריך לחלק קליות ואגוזים לקטנים שלא הגיעו לחינוך, ואילו לדעת תנא קמא אין כל צורך בזה. נמצא שמנהגינו שלא לחלק קליות ואגוזים לקטנים נובע מכך שאנו מפרשים את מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה בדרכו של הרשב"ם, ופוסקים כדעת המהרי"ל שהכריע כתנא קמא. ע"כ תוכן דברי ספר מנהג ישראל תורה.

[ויתכן] שהרשב"ם שמפרש את מחלוקת ת"ק ור"י בקטנים שלא הגיעו לחינוך, דייק כן מלשון הגמרא "תינוקות" ולא נאמר "קטנים", כפי הרגילות בכל מקום].

- ד -

בליל פסח יש חיוב מחודש של שמחה מלבד חיוב השמחה מדין יום טוב

ונראה, בביאור שיטתו של הרמב"ם על פי יסוד המבואר בכמה מספרי

האחרונים, שבליל פסח יש חיוב שמחה, למרות שבכל יום טוב חיוב השמחה הוא רק ביום, וזהו דין מחודש מדרבנן.

דהנה בגמרא (פסחים עא, א) איתא: "והיית אך שמח וכו' מרבה אני לילי יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו, ומוציא אני לילי יום טוב ראשון שאין שמחה לפניו". ומבואר שאין חיוב שמחה בליל הראשון של החג. וכתב החזון איש (חידושים על הרמב"ם פ"ב מהלכות חגיגה ה"ג) שמיעוט הגמרא לליל ראשון של חג אינו אלא בחג הסוכות מפני שאין שמחה לפניו "אבל בליל ראשון של פסח שמקיים באמת מצות שמחה באכילת פסח דלא גרע פסח מבכור ומעשר, ולמה נמעט ליל פסח משום שאין שמחה לפניו, הלא איכא שמחה השתא בלילו".

ובמקום אחר ציין החזון איש (מסכת פסחים, סימן קכד, הערות על דף עא, א) שיש ראייה לכך שחיוב שמחה בליל יו"ט ראשון פסח, מדברי הרשב"ם בפסחים. וראיה זו מבוארת גם בהגדה של פסח שם דרך, בדברי הגרש"ז ברוידא שהביא את מש"כ הרשב"ם בפירוש הגמרא (פסחים קח, ב) "שתאן בבת אחת", וז"ל: "ידי יין יצא - משום שמחת יו"ט". ותמהו האחרונים שהרי בגמרא (המובאת לעיל) נלמד שנתמעט ליל ראשון משמחה. וכתב הגרש"ז: "ונראה לומר דדין שמחה דד' כוסות הוי דין חדש מדרבנן בחיוב שמחת ליל פסח. ומובן לפי זה מה שכתבו התוס' (קח, ב ד"ה ידי יין) שאם לא שתה ד' כוסות לא יצא ידי

שמחה, ואע"פ שבכל יו"ט לא מצינו דין שמחה דוקא בד' כוסות. אלא נראה כדאמרן, דרבנן דהוסיפו דין שמחה חדש תקנו שדין שמחה זו יהיה דוקא בד' כוסות".

וכעין דברים אלו כתב בספר גן שושנים (חלק א סימן יח) בשם הגרי"ד סולובייצ'יק: "דחיוב ד' כוסות דפסח הוא מצוה מיוחדת של שמחה בליל פסח". והוסיף שהדברים כבר נאמרו על ידי אחד מרבותינו הראשונים (ספר המכתם, ריש פרק ערבי פסחים) שכתב: "ולא יפחתו לו מארבע כוסות לארבע כוסות שתקנו חכמים לעשות בליל זה ולשמוח בהן כנגד ארבע לשונות של גאולה".

[ובספר הזכרון פחד יצחק (על רבי יצחק הוטנר) בחלק חידושי הלכות (סימן יג) מבואר באופן אחר, שבליל יום טוב ראשון "נהי דמצות שמחה אינה נוהגת אז, מכל מקום חובת התעסקות של ענייני שמחה יש כאן". וכתב לפי זה, שאם יודע שלמחר ביום לא יוכל להשיג בשר ויין, הרי הוא מחוייב בהשתדלות להשיג בשר ויין בלילה הקודם כדי שיהיה לו למחר].

לאור יסוד זה, שיש בליל פסח חיוב שמחה וקיום דין השמחה הוא בשתיית ד' כוסות, ביאר בספר גן שושנים את מהלך הסוגיה בפסחים, במה נחלקו תנא קמא ורבי יהודה. וכפי שהבאנו בתחילת דברינו [לעיל אות א], שתנא קמא מחייב קטנים בד' כוסות, ואמר לו רבי יהודה "וכי

מה תועלת יש לקטנים ביין אלא מחלק להם קליות ואגוזים". ולא מובן מה הצד השווה בין חלוקת קליות ואגוזים לבין שתיית ד' כוסות, שעונה רבי יהודה לתנא קמא "אלא מחלק להם". אכן לפי המבואר יש לומר שמכיוון ובמצות ד' כוסות יש קיום מיוחד של מצות שמחה בליל פסח, מובן שזהו מה שהשיב רבי יהודה שלקטנים אין תועלת ביין להגיע על ידו לקיום מצות השמחה, ורק על ידי חלוקת אגוזים וקליות יש לקטנים שמחה ולא על ידי יין.

והדברים מפורשים במש"כ הר"ן (פסחים כג, ב בדפי הרי"ף) וז"ל: "מה תועלת לתינוקות ביין, כלומר, דבכי הא לא שייך לחנכם במצות, דכיון שאין נהנין ושמחים בו אינו להם דרך חירות". ומשמע שצריך שיהיו שמחים בליל פסח.

ולפי זה מתורצת תמיהת הבית יוסף מה המקור לדברי הרמב"ם בהלכות יום טוב (פרק ו הלכה יז-יח) שהוסיף לענין חיוב שמחה בקטנים שמחלק להם קליות ואגוזים. ולפי האמור מקורו של הרמב"ם מהדין ודברים שבין תנא קמא ורבי יהודה, שלתנא קמא מתקיים דין שמחה גם לתינוקות על ידי שתיית הד' כוסות, ואילו לפי רבי יהודה מתקיים דין השמחה על ידי חלוקת קליות ואגוזים. נמצא מפורש בדברי רבי יהודה, וכך קבע הרמב"ם להלכה, שקיום דין שמחה של קטנים בליל יום טוב ראשון של פסח הוא על ידי שמשמחם בחלוקת קליות ואגוזים.

ואף שעצם קיום ד' כוסות הוא משום מצות סיפור יציאת מצרים, כמבואר בדברי הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ז הלכה ו-ז; כפי שיבואר להלן אות ח), אולם חכמים תיקנו שתתקיים המצוה באופן של שמחה ושיצטרף קיום ד' הכוסות של סיפור יציאת מצרים עם קיום מצות שמחה.

ומעתה מיושב מדוע שינה הרמב"ם מלשון הגמרא ש"מחלקין להם קליות ואגוזים בערב פסח", וכתב שחלוקת הקליות והאגוזים היא בליל הסדר. שהרי דין חלוקת הקליות הוא מדין השמחה שפשוט וברור שהוא מחיובי ליל הסדר ולא מחיובי ערב פסח.

- י -

ב"ל הסדר - הדגשה מיוחדת

על ענין החינוך

אולם נראה לומר, שחיובם של הקטנים במצוות ליל הסדר, אינו רק חיוב המוטל על האב, אלא חיובם של הקטנים.

ויסוד לדברים במש"כ שו"ע הרב בהלכות פסח (סימן תעב סע' כה) שכתב: "ואף הקטנים חייב אביהם לחנכם במצוות להשקותם כוסות על הסדר שיתבאר אם כבר הגיעו לחינוך (דהיינו שהגיעו לזמן שראוי לחנכם לשמוע הדברים שאומרים על הכוסות, כגון שהן יודעין מענין קדושת יו"ט ולכן ראוי לחנכם לשמוע הקידוש שאומרים על כוס ראשון, וגם יש בהן דעת

להבין מה שמספרים להם מיציאת מצרים באמירת ההגדה ולכן ראוי לחנכם לשמוע ההגדה שאומרים על כוס שני. וכן חייב לחנכם לשמוע ברכת המזון שאומרים על כוס ג' וגמר ההלל והלל הגדול ונשמת שאומרים על כוס ד' ואף הקטנות שהגיעו לחינוך דינם כקטנים וכן בשאר כל המצוות הנוהגות בלילה זה".

ומבואר בדבריו הדגשה יתרה בענין מצות החינוך שאנו מחוייבים בה בליל הסדר. ועוד זאת מפרש בדבריו, שגם בנות קטנות שהגיעו לגיל חינוך חייבות במצוות הנוהגות בליל הסדר. ודבר זה אומר דרשני, מה הטעם להדגשת ענין החינוך במצוות ליל הסדר יותר משאר המצוות, וגם בנות בכלל חייב זה. [נראה להלן בסוף השיעור - במה שנתבאר בענין חיוב בנות בסיפור יציאת מצרים].

והתשובה לכך נמצאת בדברי ערוך השלחן (בסוף סימן תעב) שכתב: "ויראה לי דאע"ג דבכל מקום אין הבנות בכלל חינוך, מכל מקום בליל פסח צריך לחנכן גם כן, מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים". כלומר, בליל פסח יש חשיבות יוצאת מגדר הרגיל לענין החינוך, וכלשון מצות סיפור יציאת מצרים (שמות יג, ח) "והגדת לבנך", שמשמעותו העברת מסורת סיפור יציאת מצרים מאב לבנו.

והטעם לכך מבואר בדברי ספר החינוך (מצוה כא) שכתב בשורש מצות סיפור יציאת מצרים: "כי הוא יסוד גדול

**בלי פסח יש חיוב חינוך לאמונה
גם על קטנים**

ברם עדיין לא מובן מה המקור לחיוב זה.

ונראה על פי מה שכתב רבי אלחנן וסרמן בקובץ דברי סופרים (סימן א, מובא בקובץ שיעורים ח"ב). ותוכן דבריו, דהנה יש להקשות לשיטת הסוברים שחיוב חינוך מוטל מדרבנן על קטן שהגיע לחינוך, מכיון שקטן אינו בר מצוות כלל מדאורייתא, אם כן גם מצוה זו לשמוע לדברי חכמים, אין הקטן חייב בה.

וביאר רבי אלחנן שיש שלושה חלקי תורה: [א] ציווי. [ב] דיבור [ג] רצון ה' [ללא שנאמר בו ציווי או דיבור]. ומפרש בזה את לשון הכתוב (ירמיה יט, ה) "ובנו את במות הבעל לשרף את בניהם באש עלות לבעל [א] אשר לא צויתי [ב] ולא דברתי [ג] ולא עלתה על לבי". ופירשו בתרגום יונתן: "דלא פקדית באורייתא, ודלא שלחית ביד עבדי נבייא, ולא רעוא קדמי". ולכן הגם שהפטור של קטן ממצוות הוא משום שכך רצון ה' לפוטרו "אבל מכיון שגזרו חכמים עליו, ואנו יודעים שהסכימה דעתם לדעת המקום ב"ה, ממילא חייב לעשות כדבריהם שכן הוא רצונו יתברך".

וביאר הגאון רבי יוסף כהן בהערות הררי קודש על ספר מקראי קודש (פסח חלק ג סימן כח הערה 2) לפי דברי רבי אלחנן את שיטת הרמב"ן (המובאת בדברי הר"ן בסוף פרק ב

ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו, ועל כן אנו אומרים לעולם בברכותינו ובתפילותינו זכר ליציאת מצרים לפי שהוא לנו אות ומופת גמור בחידוש העולם, וכי יש אלוהה קדמון חפץ ויכול פועל כל הנמצאות הוא, ובידו לשנות כפי שיחפוץ בכל זמן מהזמנים, כמו שעשה במצרים ששינה טבעי העולם בשבילנו ועשה לנו אותות מחודשים גדולים ועצומים, הלא זה משתק כל כופר בחידוש העולם ומקיים אמונה בידיעת השי"ת וכי השגחתו ויכולתו בכללים ובפרטים כולם".

ולצורך העברת שרשרת המסורה מדור לדור, מתייחד כל אב עם ילדיו מידי שנה בליל הפסח, להשריש בלבם ולהנחילם את עיקרי האמונה בבורא, בחידוש העולם ובהשגחת השי"ת עליו בכל רגע ורגע. וענין זה מודגש בדברי שו"ע הרב, שחזר על ענין החינוך במצוות ליל הסדר יותר משאר המצוות. וטעמו כאמור, לילה זה הוא זמן נפלא שיש להקדישו לטובת קיום מצוות חינוך הדורות הבאים על ברכי האמונה. ולכן גם בנות בכלל חייב זה, וכדברי ערוך השלחן "שאף על פי שבכל מקום אין הבנות בכלל חינוך, מכל מקום בליל פסח צריך לחנכן גם כן, מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים".

ומתבאר כי בליל הסדר יש הדגשה מיוחדת על ענין החינוך - כי בלילה זה משרישים בקטנים את יסודות האמונה התלויים ביציאת מצרים.

דמגילה) שבמצוה דרבנן שהוא מפני הנס, כללו בה חכמים כל מי שהיה באותו הנס, ואפילו קטן שאינו בר מצוות כלל ולא שייך בו חיוב. והקשה עליו הר"ן: "דאי איהו לאו בר חיובא במצוות אפילו דרבנן, כי הוי באותו הנס מאי הוה".

וביאר רבי יוסף כהן לפי דברי רבי אלחנן: "דבר זה לעשות רצון ה', כל באי עולם מצווים ועומדים מתחילת ברייתם על זה, דכל הנמצאים נבראו לעשות רצון קונם ו"כל פעל ה' למענהו". נמצא שבכל מצוה הוא חייב לעשות מצד שנצטווה בו, וגם משום שזה רצון ה'. וקטן לא נצטווה מן התורה על שום מצוה, וגם משום לעשות רצון ה' הוא פטור שכן הוא רצון ה' לפוטרו, אבל בהגיעו לגיל חינוך שחייבו אותו חכמים ואנו יודעים שהסמיכה דעתן לדעת המקום, הרי חייב לעשות כדבריהם משום שכן הוא רצונו יתברך. ולפי זה מיושבים דברי הרמב"ן, דמכיון שחייבו אותו חכמים מהטעם שאף הוא היה באותו נס, ואנו יודעים שהסמיכה דעתן לדעת המקום, הרי חייב לעשות כדבריהם משום שכן הוא רצונו יתברך".

ולפי דברים אלו נוכל להבין את החיוב שיש בליל הפסח לחנך גם את מי שאינו מחוייב בדבר, שכן מאחר ובליל הסדר יש חיוב להשריש את יסודות האמונה "מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים", יש חיוב סיפור יציאת מצרים גם למי שאינו בר חיובא ואינו בגיל חינוך, משום שגילו חכמים שכן רצון ה', ואם כן

מכיון שאנו יודעים שהסמיכה דעתם לדעת המקום, הרי חייב לעשות כדבריהם משום שכן הוא רצונו יתברך.

- ח -

חיוב הקטן במצוות ליל הסדר - מכח החיוב להשריש בו את עיקרי האמונה ולפי האמור נראה לומר, שמכח החיוב להשריש בו את עיקרי האמונה יש חיוב על הקטן לקיים את כל מצוות ליל הסדר, כגון חיוב ארבע כוסות, וסיפור יציאת מצרים.

דכפי שכבר הזכרנו לעיל [אות ה] מדברי הרמב"ם (בהלכות חמץ ומצה פרק ז) משמע, שמצות שתיית ארבע כוסות היא חלק ממערכת סיפור יציאת מצרים, שהרי הרמב"ם פותח את פרק זה בענין חיוב סיפור יציאת מצרים, בדבריו: "מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן", ובהמשך דבריו כתב: "מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך לפי דעתו של בן אביו מלמדו" (הלכה ב). ולאחר מכן כתב: "בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משיעבוד מצרים... לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות, וכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים חייב לשתות בלילה הזה ארבע כוסות של יין אין פוחתין לו מהן" (הלכה ו-ז). ומבואר בדבריו שחיוב ארבע כוסות הוא חלק ממצות סיפור יציאת מצרים.

ומעתה יש לומר, שכל המצוות שבליל הסדר, גם קטן מחוייב בהם משום שיש חיוב בליל הפסח לחנך גם את מי שאינו מחוייב בדבר, וכמבואר לעיל "מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים". ולכן "מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך לפי דעתו של בן אביו מלמדו", כלומר, המצוה היא גם על הקטן להשכיל ולהתחזק בעיקרי האמונה בלילה ראשון של פסח, ולכן בכל מה שיכולה דעתו להכיל, מצוה ללמדו ולהשריש בו את עיקרי האמונה. ונמצא איפוא שהוא עצמו מחוייב במצוות אלו של סיפור יציאת מצרים וארבע כוסות.

ולפי זה יובנו דברי הרמב"ם, מדוע שינה מלשון הגמרא שמחלקים קליות ואגוזים לקטנים "כדי שלא ישנו וישאלו", ובמקום זה כתב "כדי שיראו הבנים וישאלו". ונראה שרצה להשמיענו בהדגשה זו ש"ויראו" וישאלו היא, שהחיוב לא רק על האב לעורר את בנו לשאול מה השינוי כדי שיצטרך לספר לו ביציאת מצרים, אלא שיש חיוב גם על התינוק להתעורר על ידי שרואה שינוי בחלוקת האגוזים, וחיוב זה הוא כמבואר לעיל, מתוקף חיובו להשתתף במצוות ליל הסדר שמטרתם להשריש את האמונה.

וכאן יש מקום לחדש, שלפי האמור לעיל שיש בליל הסדר חיוב שמחה

[מדרבנן] וקיום דין השמחה הוא בשתיית ד' כוסות, יתכן שחיוב זה גם הוא בכלל החיובים המוטלים על הקטן מתוקף חיובו להשתתף במצוות ליל הסדר שמטרתם להשריש את האמונה. שכן מאחר והם מחוייבים במצוות שתיית ארבע כוסות, ובשתייה זו יש קיום לדין השמחה שמצווים בו בליל הסדר, יש לומר שחיוב השמחה הוא מחיוביו של הקטן ולא רק מחיוב האב שגם עליו מוטל לשמחו.

אלא שיתכן לחלק, על פי המבואר בספר רשימות שיעורים על מסכת סוכה (מב, ב; תוד"ה לולב וערבה) שעיקר דין שמחת יום טוב הוא שמחת הלב, ומלבד זה יש גם דין שמחה על ידי מעשה [וכגון באכילת שלמים]. ואם כן יתכן שקטנים כלל אינם שייכים בקיום דין שמחת הלב, אלא רק בקיום דין שמחה על ידי מעשים. ולכן מובן שאת קיום דין השמחה צריך האב לעשות, והיינו שפסק השו"ע (סימן תעב סע' טז) "מצוה לחלק לתינוקות קליות ואגוזים כדי שיראו שינוי וישאלו", שחיוב זה שהוא משום קיום דין השמחה, וכמו שנתבאר לעיל, יכול להתקיים רק על ידי האב. אולם כמו שנתבאר לעיל, פעולת חלוקת הקליות והאגוזים היא גם משום שיש על התינוק חיוב להתעורר על ידי שרואה שינוי בחלוקת האגוזים, וחיוב זה הוא כמבואר לעיל, מתוקף חיובו להשתתף במצוות ליל הסדר שמטרתם להשריש את האמונה.

ענף ב - חיוב קטנים במצות קידוש ה'

הברכה ולימד גם ליהודים אחרים שתהא ברכה זו משוננת ומחודדת בפיהם כדי שידעו איך לברך לכשתגיע שעתם ח"ו למות מות קדושים.

דוגמא לכך סיפר הרב אברהם קריגר ממכון שם עולם בכפר הרואה, שדווקא במקום שיא ה'רשע', מתחת לבנין מטה הגסטאפו בלודז' היה תלמוד תורה של תינוקות של בית רבן שלמדו תורה במסירות נפש, וקידשו שם שמים בחייהם במסירות וגבורה, ואחר כך כשנתפשו להריגה קידשו שם שמים גם במותם.

גדון חיובם של קטנים במצות קידוש השם, נתבאר בדברי הפוסקים שדנו האם זהו חיוב או מידת חסידות, ואין כאן המקום לדון בסוגיה סבוכה זו. [ראה בשו"ת אור גדול להגדול ממינסק, סימן א; שו"ת אמרי כהן סימן לד; הגרש"ב ורנר בספרו משפטי שמואל מהדורא תנינא סימן מב; מועדים וזמנים חלק ט בהשמטות לח"ב סימן קלז; ועוד].

רק נציין לדברי הגאון רבי יעקב קמינצקי בספרו אמת ליעקב על התורה, שכתב בביאור הכתוב (ויקרא כב, לב) "ונקדשתי בתוך בני ישראל", שחיוב קטנים במצות קידוש השם מדוקדק בדברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (פרק ה הלכה א) "כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר

גדון המתאים ומשלים את נושא השיעור בענין חיובם של קטנים במצוות ליל הסדר, הנובע מהצורך להשריש את האמונה בהקב"ה - הוא חיובם של קטנים במצות קידוש השם.

בשו"ת ממעמקים (חלק ב סימן ד) מתאר את שאירע בגטו קובנה ביום שאספו הגרמנים ימ"ש את כל יושבי הגטו, כשלושים אלף איש, לערוך סלקציה לחיים ולמות כצאן המובל לטבח: "במעמד ההוא ניגש אלי יהודי ר' אליהו מווארשא, אשר ידע מה מצפה לו, ושאל אותי מהו נוסח הברכה שעל מקדשי ה' יתברך מוטל לברך, האם עליהם לברך "על קידוש השם" או "לקדש את השם", ואמר לי כי הוא רוצה לדעת בעצמו איך לברך, ומלבד זה הוא רוצה לקיים מצוה, אולי האחרונה בימי חייו, לעבור בין הפקודים למות וללמדם כדת מה לעשות אם תגיע שעתם האחרונה ולזכותם שיברכו את הברכה כפי הדין".

ופסק בשו"ת ממעמקים לברך את הנוסח המובא בשל"ה הקדוש (שער האותיות

סוף אות א; הובא בפתחי תשובה יו"ד סימן קנז ס"ק ו) "ברוך אתה ה' אמ"ה אקב"ו לקדש שמו ברבים", ומטעם שכתב הריב"א שכל מצוה שאפשר לקיים על ידי שליח מברכים "על" ומצוה שצריך לעשות בגופו, כקידוש השם, יש לברך לקדש. ואכן הקדוש הזה ר' אליהו הי"ד שנה ושילש את הנוסח הזה של

ונקדשתי בתוך בני ישראל". וביאר רבי יעקב: "במה שכתב כל בית ישראל וכו' כיון לרבות אפילו קטנים, כדכתיב (תהלים קטו, יב) יברך את בית ישראל וגו' הקטנים עם הגדולים". וכעין זה כתב הגאון רבי שמאי קהת גרוס בספרו משא בני קהת (הלכות יסודי התורה פ"ה ה"א), שמדיוק הלשון "כל בית ישראל" מרבים גם נשים שאף הם מצוות בקידוש השם, ויש לומר שנלמד מזה שגם קטנים חייבים.

אמנם כששוחחתי בענין זה עם הגאון רבי אשר וייס, אמר לי שדברי רבי יעקב אינם מסתברים דמהיכי תיתי לחייב קטן במצוות, וכמו כן הוסיף שאין לדייק מדברי הרמב"ם "כל בית ישראל", שמשמעותו לרבות קטנים, שכן לשון זה הוא לאו בדוקא קטנים, וכפי שמצאנו במקום אחר שכתב הרמב"ם (הלכות תשובה פרק ג הלכה ד) "ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכיפורים יתר מכל השנה", וכאן אין הכוונה לרבות קטנים, ולכן אין לדייק מלשון "כל בית ישראל", דזהו שיגרת הלשון המכוון לכל ישראל הגדולים.

אמנם רבי יעקב (שם) ביאר בטעם הדבר שקטנים מחוייבים במצות קידוש השם הגם שאינם מחוייבים בקיום מצוות, וז"ל: "והטעם נראה לי, מדלא כתוב "תקדישו את שמי", דאז יש לומר דלא דיבר הכתוב אלא עם המקדשים, אבל מכיון דכתיב ונקדשתי, שהקב"ה הוא כביכול

הנפעל, אם כן גם על ידי הקטנים אפשר שייעשה הענין הזה. ואמרתיו זכר לדבר, הפסוק שהביא הרמב"ם בספר המצוות שלו במצוה זו (מצוה ט) שהביא קרא דישעיה (כט, כג) כי בראותו ילדיו וגו' יקדישו שמי והקדישו את קדוש יעקב וגו', הרי שכתב ילדיו".

וכעין דברים אלו הביא בשו"ת יחל ישראל (ח"א סימן כא) מדברי אביו, הגאון רבי משה חיים לאו הי"ד, רבה של פיטרקוב, שכתב: "כיון דכתיב בתורה "ונקדשתי", לשון נפעל, אם כן העיקר שיצמח קידוש השם להעולם, ואם כן לא נפקא מינה היאך ועל ידי מי יתהווה הקידוש השם" והביא שכן מבואר בדברי ההגהות מיימוניות (הלכות ברכות אות ו) ד"ונקדשתי" גם קטנים במשמע, וכדמשמע ממדרש רבה איכה (א, ג) באשה ושבעת בניה שהניקתו לצעיר קודם שמסר נפשו". ועוד מוסיף שם הרב לאו: "והא דבאמת נחייב כאן קטן יותר מכל חיובי דאורייתא, יש לומר כמו בענין הנוגע לחילול השם כמו בעיר הנידחת גם הטף טעון שריפה... וממילא גם בקידוש השם מחמירין גם כן".

★

ובענין זה אנו נועצים תחילת הדברים בסופם, כשם שנתבאר בענין חיוב הקטנים במצוות ליל הסדר, שלמרות שאין קטנים מחוייבים במצוות "מכל מקום בליל פסח צריך לחנכן גם כן, מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים", כדברי ערוך השלחן המובאים לעיל. וכמו

ר ין סימן מב כצבי תרא

שנתבאר, שמכח החיוב להשריש בקטן את עיקרי האמונה יש חיוב על הקטן לקיים את כל מצוות ליל הסדר. כמו כן, גם במצות קידוש השם קטנים חייבים למרות שאינם מחוייבים בקיום המצוות, משום שתכליתה של מצות קידוש השם שיתקדש ויתעלה שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה מתקיים גם על ידי הקטן.

★ ★ ★

ענף ג - חיוב בנות בסיפור יציאת מצרים

בענין חיוב בנות בסיפור יציאת מצרים
[שנתבאר לעיל אות ו], שלחתי לכבוד הגאון רבי אליה פישר, ראש כולל גור בברוקלין, ולכבוד הגאון רבי דניאל אלתר, בנו של האדמו"ר הפני מנחם מגור, את המכתב הבא:

בס"ד, יום ו' עש"ק לפרשת כי תשא,
אדר א' בחודש שמרבין בו בשמחה, תשס"ג

זכיתי ובאחרונה הנני מעביר שיעורי עיון במסכת פסחים בפרק ערבי פסחים, ומצאתי בליקוטים שבספר אמרי אמת (בעמוד נג) על דברי הברייתא (בדף קטז, ב) וז"ל: "ת"ר חכם בנו שואלו ואם אינו חכם אשתו שואלתו וכו'. ובקצש"ע איתא שאם אין בן אז הבת יכולה לשאול, דין זה לא הובא בשום מקום וצ"ע מאין מקורו", עכ"ל הזהב.

ולענ"ד מצאתי את המקור לכך, אמנם לא בש"ס אלא במגן אברהם. דהנה הרמ"א (סימן תע"א סע' ב) כתב "וקטן שאינו יודע מה שמספרים בלילה מיציאת מצרים מותר להאכילו", וכתב המג"א (שם סק"ז ד"ה מותר להאכילו) וז"ל: "ואין חילוק בין קטן לקטנה". וכן הדגיש בבאור הגר"א (שם סק"י) בלשונו: "והתורה אמרה והגדת לבנך", וכן מחצית השקל (ד"ה ואין חילוק) כתב: "דהא כתוב (בסימן תע"ב סע' יד) דכל המצוות הנוהגים באותו לילה גם נשים מצוות", וכן מובא בבאר היטב (שם סק"ו).

הרי נראה דעת המג"א שבלייל הסדר אין כל הבדל בין קטן לקטנה, וכל הדינים שחלים על הקטן חלים גם על קטנה, ולפיכך אם אין בן, הבת יכולה לשאול שהרי הפסוק והגדת לבנך מתיחס בין לקטן - בן - ובין לבת - לקטנה.

וכך מפורש בדברי שו"ע הרב (סימן תע"ב סכ"ח - המובא לעיל אות ו) שהדגיש את חיוב חינוך הקטנים "ואף קטנים וכו'", וכתב בתוך דבריו: "ואף הקטנים שהגיעו לחינוך

דינם כקטנים וכן בשאר כל המצוות הנוהגות בלילה זה אין חלוק בין אנשים לנשים", עכ"ל ומבואר בדבריו שמתייחס לקטנות כקטנים, וכל דיני ליל הסדר זהים בקטן כבקטנה.

וחפצתי להבין מה כוונת האמרי אמת בדבריו וצ"ע מאין מקורו עכ"ל.

חדוה תהיה לי לקבל מענה מכב' מעלתו.

בברכה ובתודה מראש

צבי רייזמן

להלן תגובת הגאון רבי אליה פישר:

ובענין מה שכתבת לי אודות האמרי אמת שהעיר על הקיצור שו"ע וכו', אחר שעיינתי בכל ספרי הפוסקים נוכחתי בבירור, הן אמת שנשים וכן קטנות חייבות בסיפור יציאת מצרים, בכל זאת הענין שתהיה שאלה שמזה תחול תשובה הוזכר רק לגבי בן ולא בת, והנה "אם אין בן אשתו שואלתו", וגם זה פלא שלא הוזכר לפחות "שבתו שואלתו" - ודבר זה לא יזכר בשום ספר רק בקיצור שו"ע, והערת האמרי אמת, היא מופלאת בזה ששם לבו לנקודה זו כי אפשר ללמוד הלכות פסח וללמוד בקיצור שו"ע, ובכלל לא לשים לב ללשון זה.

והגאון רבי דניאל אלתר כתב:

מש"כ במכתבך בדברי האמרי אמת בליקוטים על מקור הדין שבת שואלת הקושיות בליל הסדר, כמדומה שהמקור הראשון הוא בפסקי מהרי"ל שמספר על חמיו שבתו שאלה למה מגביה את השולחן ומיד השיב עבדים היינו וכו'. ואעיר כבדרך אגב שספר אמרי אמת ליקוטים מלוקט מפי השמועה ומבוסס על "תורה שבעל פה", ובודאי אינו מדויק כל כך, שכן לא בכל פעם השומע היה "בר הכי", ולפעמים נשתבש על ידי מעתיקי השמועה. ונקל לשער שכוונת זקני האמרי אמת זי"ע היתה לתמוה על שבפוסקים האחרונים לא הוזכר הדין במפורש למרות שכיחותו הרבה עד שנכתב בקיצור שו"ע.

סימן מג

"גנב" או "צדיק" - בירור הלכתי במעם מנהג "גניבת" האפיקומן

ברוב תפוצות ישראל נהוג, שהילדים "גונבים" את מצת ה"אפיקומן" בתחילת ליל הסדר, ובסיום הסעודה "מסכימים" להחזיר את ה"גניבה" בתמורה ל"פיצוי" הולם. והנה במסכת בבא מציעא (סא, ב) נלמד מהפסוק "לֹא תִגְנֹבוּ" (ויקרא יט, יא) איסור לגנוב גם כאשר אינו מעוניין בממון חברו, ורוצה לגנוב רק כדי לצער את חברו, ובדעתו להחזיר לאחר מכן את הגניבה, כדברי הגמרא: "לֹא תִגְנֹבוּ (ויקרא יט, יא) דכתב רחמנא למה לי ופרש": "לילף מרבית ואונאה, שהרי מחסרו ממון, לֹא תִגְנֹב (שמות כ, יג) דעשרת הדברות לא קמיבעיא ליה, דאזהרה לגנוב נפשות הוא, כדאמרינן בסנהדרין (פו, א). לכדתניא, לֹא תִגְנֹבוּ, על מנת לַמִּיקָט, לֹא תִגְנֹבוּ, על מנת לשלם תשלומי כפל". ופירש רש"י: "לַמִּיקָט - לצער". וכן פסקו הרמב"ם (הלכות גניבה פ"א ה"ב) והשלחן ערוך (חור"מ סי' שמח סע' א) "אסור לגנוב כל שהוא דין תורה, ואסור לגנוב דרך שחוק, או לגנוב על מנת להחזיר או על מנת לשלם, הכל אסור, שלא ירגיל עצמו בכך". ומעתה יש לשאול האם מנהג "גניבת" האפיקומן נכון וראוי, ולפינו "צדיק" המקיים פעולה חיובית, או "גנב" המבצע מעשה גניבה בלתי ראוי. זאת ועוד, במנהג זה יש לכאורה טעם לפגם, שהרי מנהג זה מעודד גניבות, ומרגיל ילדים מקטנותם להקל במעשה גניבה. ויש לבאר איפוא, על מה ועל מי סמכו הנוהגים "לגנוב" את האפיקומן בליל הסדר.

- א -

- הרשב"ם (שם) פירש בפירושו הראשון: "מגביהים את הקערה בשביל תינוקות שישאלו".
- עוד פירש הרשב"ם: "חוטפים מצה, אוכלים מהר". וכן פירש הראב"ד (הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ג) "ממהרים לאכול כדי שלא ישנו". וכפירוש זה פסק בשלחן ערוך (או"ח סי' תעב סע' א) "מצוה למהר ולאכול בשביל התינוקות שלא ישנו".

במסכת פסחים (קט, א) "אמרו עליו על רבי עקיבא שהיה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו. תניא, רבי אליעזר אומר חוטפים מצות בלילי פסחים, בשביל תינוקות שלא ישנו".

ובביאור מימרא זו מצאנו מספר פירושים בראשונים:

מצה, כלומר שמתעסקים בה דרך המייה וחיטפה זה מזה, כדי שישתעשעו התינוקות בכך ולא יבואו לידי שינה ויתעוררו למה שרואים וישאלו ויחקרו מה נשתנה, עד שנבוא לספר בענין". ובנימוקי יוסף (פסחים קט, א) הוסיף: "חוטפים, דרך שחוק וחיבוב מצוה".

הנה כי כן, בדברי הרמב"ם, המכתם, המאירי והנימוקי יוסף, יש מקור למנהג לחטוף את המצה זה מזה ב"דרך שחוק", אך לכאורה אין זה מקור והיתר לגנוב את מצת האפיקומן, וצ"ע.

- ב -

המקורות למנהג "גניבת" האפיקומן

המנהג "לגנוב" את האפיקומן מוזכר בחק יעקב (סי' תעב ס"ק ב) על דברי השו"ע שמצוה למהר ולאכול בשביל שלא ישנו התינוקות: "וזה שאמרו בש"ס חוטפים מצה בלילי פסחים, וכן פירש"י שם שכן עיקר, והרמב"ם פ"ז מהלכות חמץ ומצה כתב חוטפים מצה זה מיד זה, כדי שיראו התינוקות וישאלו, עכ"ל. ואפשר שמזה נתפשט המנהג שמניחים לתינוקות במדינות אלו לחטוף האפיקומן, שעל ידי זה לא ישנו ויתעוררו לשאול". וכן הובא בערוך השלחן (סי' תעב ס"ב) "ועניין חטיפת מצה פירש"י ורשב"ם [ד"ה חוטפים] שאוכלים מהר או מגביהים את הקערה והרמב"ם בפ"ז כתב חוטפים מצה זה מיד זה עי"ש [וזהו המנהג שהתינוקות חוטפים האפיקומן מתחת הכר]".

• הרשב"ם עצמו פירש: "ולי נראה חוטפים, מסלקים את הלחם מיד התינוקות שלא יהיו ישנים מתוך מאכל הרבה כדרך התינוק אחר אכילתו ושוב לא ישאלו, אבל עכשיו כשחוטפים מהן לא ישנו וישאלו, כלומר לא ישנו, שלא אכלו כדי שבען וישאלו כשיראו השינויים שאנו עושין היכירא לתינוקות כדלקמן". וכן כתב רבינו ירוחם (נתיב ה"ד דף מג) "ויש מי שפירש שגוזלים מהם, כלומר מהתינוקות שלא יאכלו וישנו". כלומר על ידי ש"חוטפים", דהיינו מונעים, מהתינוקות את האוכל כדי שישארו צרים וישאלו על השינויים שנעשים בליל הסדר ואז יספרו להם את סיפור יציאת מצרים.

• הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ז פ"ג) פירש: "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, עד שישב להם ויאמר להם כך וכך אירע וכך וכך היה. וכיצד משנה, מחלק להם קליות ואגוזים ועוקרים השולחן מלפניהם קודם שיאכלו וחוטפים מצה זה מיד זה וכיוצא בדברים האלו". וכן פירש בספר המכתם (פסחים קט, א) "ויש מפרשים חוטפים - גוזלים וטורפים זה מזה כדי שיתעוררו התינוקות ולא ישנו". יש לציין כי מהר"ם חלאווה (פסחים שם) מעתיק את דברי הרמב"ם בנוסח "גוזלים" זה מזה לשמחה, כדי שישאלו התינוקות ולא ישנו" [נוסח שלא נמצא בספרי הרמב"ם שלפנינו]. ובחידושי בית הבחירה להמאירי (פסחים קח, ב) ביאר: "וכן חוטפים

ומנהג זה השתרש ברבים מעדות ישראל, כמובא בספר נוהג כצאן יוסף (ליל ראשון של פסח אות ד, עמ' רכב) המביא את מנהגי אשכנז: "אין לבטל המנהג שנערים גונבים האפיקומן כדי ליקח איזו חפץ מאביהם שיחזרו להם האפיקומן, כי מתוך כך הנערים ינערו משינתם ויספרו ביציאת מצרים, והבן חכם שואל וימלא ה' כל משאלותיו לטובה". וכן הביא בשו"ת משנה הלכות (חלק יא ס"ו שצג) "בדבר שנוהגים התינוקות לגנוב האפיקומן שנראה כמלמדם לגנוב ח"ו, והרחק מן הכיעור ומן הדומה לו. באמת כי מנהג ישראל קדמון הוא, ובגמרא פסחים ק"ט חוטפים מזה בלילי פסחים, יש מפרשים שחוטפים גוזלים וטורפים זה מזה כדי שיתעוררו התינוקות ולא ישנו, עיין ספר המכתם פסחים ק"ט ע"א, וכל שעושים כן לשם כוונה ובדרך שחוק שפיר דמי".

וכן הובא בספר מכתב סופר (ח"א דף קי ע"ב להגדה של פסח ד"ה יחץ) "ונוהגים שהבנים הקטנים גונבים האפיקומן, והאב מבטיח לתת מתנות למי שיהיה חריף לגונבה, ויש למנהג זה יסוד בפרק ערבי פסחים, והוא מה שאמרו שם דף ק"ט ע"ב חוטפים מזה בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו". ובהערות באר מרים שם, כתב: "אמר שלמה אלכסנדרי סופר, וכן היה נוהג אאמ"ו הגאון זצ"ל להתחרות את ילדיו בנוי ונכדיו שהיו סמוכים על שלחנו בעת הסדר אם יעלה בידם לגנוב האפיקומן מתחת מראשותיו" [ומציין שם מקור מחודש למנהג זה, כדי לעשות זכר שהיה

בליל יציאת מצרים שלא "חרץ כלב לשונו", על פי דברי הגמרא בפסחים (ק"ג, א) "לא תדור במתא דלא נבח ביה כלבא", ופירש רש"י שהכלבים שומרים על העיר מפני הגנבים "ועתה בין תבין כי גניבת האפיקומן הוא הזכר לנס ד"לא יחרץ כלב לשונו", דמכיון דלא נבחי כלבא באותו לילה, פרצו גנבי".

אולם התמיהה על מנהג "גניבת" האפיקומן, עומדת בעינה. אמנם מטרת ה"גניבה" כדי לעורר ענין אצל הילדים שישארו צרים בליל הסדר ואז נוכל לספר להם את סיפור יציאת מצרים, אך האם "המטרה מקדשת את האמצעים", היכן מצינו היתר לעבור על איסור כדי שתהיה בזה תועלת ללימוד. וכפי שחידד את השאלה רבי מרדכי מנשה לאופר, שליח חב"ד באשדוד (קובץ הערות וביאורים ליובאוויטש, תשפ"ו, עמ' 28) "ליל הסדר עומד בסימן חינוך הבנים, ורוצים שהשפעתו תהיה על כל השנה כולה, ולכן אי אפשר לעשות דבר שהוא בניגוד לענין החינוך".

- ג -

האיפור להרגיל ילדים לשקר

זאת ועוד, מנהג "גניבת" האפיקומן עומד לכאורה בסתירה לדברי הגמרא במסכת סוכה (מו, ב) "אמר רבי זירא, לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר (ירמיהו ט, ד) לְמַדּוּ לְשׁוֹנָם דְּבַר שֶׁקֶר". אסור להבטיח לקטן דבר מה ולא לעמוד

- ד -

קדוילות ומקומות שלא נהגו "לגנוב" אפיקומן

ואכן, מנהג "גניבת" האפיקומן לא נתקבל בכל מקום, והיו שאף התנגדו למנהג זה.

• בקובץ הערות וביאורים [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ג]: "בהגדה של פסח עם ליקוטי טעמים ומנהגים, פסקא המתחלת אפיקומן, כותב כ"ק אדמו"ר. ואין נוהגין בחטיפת האפיקומן בבית הרב. ולהעיר ממאמר חז"ל (ברכות ה, ב) בתר גנבא גנוב וטעמא טעים. ובאמת מנהגינו אינו חידוש גמור, ובכמה וכמה חצרות של צדיקים וגדולי ישראל נמנעו מכך, כפי שהובא בהרחבה ע"י הרב יהושע מונדשיין, באוצר מנהגי חב"ד (סעי' עט, עמ' קנג-קנד)".

• גם בצאנו לא היה נהוג כן, כפי שהובא בהגדה של פסח הליכות חיים (עמ' קכג) "אצל רבינו לא היה נהוג המנהג שנשתרש בתפוצות ישראל שהילדים גונבים האפיקומן".

• בשו"ת בית אבי (ח"ג סי' כו) כתב: "ומה ששאל מדוע לא נוהגין עכשיו לחלק קליות ואגוזים בליל פסח, כמו שמבואר בגמרא וברמב"ם ושו"ע, רק המנהג של חוטפין מצות בלילי פסחים נשאר, הנה אצלינו כן היה המנהג לחלק אגוזים, וכן ראיתי בבית אדמו"ר ז"ל, וכן היה גם בבית כ"ק אדמו"ר הגה"ק מבעלזא ולא רק לתינוקות, רק גם לכל הילדים עד זמן

בהבטחה, כי על ידי זה מלמדים את הקטן לשקר, כאמור בפסוק "למדו לשונם דבר שקר". וכן נפסק להלכה ברמב"ם (הלכות שבועות פ"ב ה"ח) "צריך להיזהר בקטנים הרבה וללמד לשונם דברי אמת בלא שבועה, כדי שלא יהיו רגילים להישבע תמיד כעכו"ם, וזה הדבר כמו חובה על אבותיהם ועל מלמדי תינוקות". מעניין שמפרשי הרמב"ם לא כתבו מקור לדבריו, וברדב"ז שם כתב: "גם זה מבואר בדברי הגאונים ודברים שהשכל מורה עליהם". ולכאורה מקורו מדברי הגמרא בסוכה שם, וצ"ע.

על פי דברי הגמרא והרמב"ם הנ"ל, כתב הרב שלמה ישראל פרישוואסר (קובץ עץ חיים באבוב ח"ב, עמ' קג) "נראה שגם במקום שמותר לשקר, מכל מקום אין לעשות זאת על ידי קטנים. ובאמת כן מסתבר מאד, שהרי הקטן אינו מבין שיש מקום שעל פי הלכה מותר לשנות, וכשהוא רואה שמשנים הוא חושב שאין איסור שקר כלל, וגם מרגיל את עצמו במידת השקר. והעולם מקילים בזה, ומלמדים את בניהם שישנו מפני דרכי שלום, וכגון שמלמדים אותם במקום שמותר לשנות לומר שאבא לא בבית וכדומה, אולם אין לעשות כן וכמשמעות דברי הרמב"ם".

ולפי זה לכאורה יש לחשוש שמנהג "גניבת" האפיקומן, ירגיל את הקטנים לגנוב, כי הקטנים לא יבינו בדעתם את החילוק מתי מותר ומתי אסור לגנוב ולשקר.

חתונתם. ואפילו מה שהילדים גונבין האפיקומן לא הונהג אצלינו, ומצינו הרבה מנהגים שנשתקעו בלי טעם, אבל מנהגי ישראל תורה הוא ובפרט מנהגים שנזכרו בגמרא".

• בספר הליכות שלמה (פסח פ"ט סוף הערה 210) הובא שבבית הגרש"ז אויערבך לא נהגו "לגנוב" את האפיקומן "ואמר רבינו דהואיל ונשתבש בפי הבריות הביטוי "גניבת" האפיקומן, איך נרגיל התינוקות ל"גניבה" ולקבלת שכר על כך כנהוג. והנהגים כן טוב שיזהרו לכנותה רק חטיפה".

• האדמו"ר מספינקא כתב בספר ארחות חיים (סי' תעג ס"ק יט) בשם ספר מאורי אור (דף קעח ע"א) "דמה שגונבים התינוקות האפיקומן מתחת הכסת, הוא בדוי והבל, ובגוים נשמע שיהודים לומדים ילדיהם לגנוב זכר ליציאת מצרים "וינצלו". על כן המונע, משובח".

• בעדות המזרח רבים אינם נוהגים "לגנוב" האפיקומן, וכפי שכתב רבי יצחק חזן [אב"ד חיפה] בספרו כה לחי על הגדה של פסח (יחזקאות ד) "נהגו כמה ילדים לגנוב החצי של המצה המיועד לאפיקומן, ואינם מחזירים רק אחרי שיבטיח להם האבא להעניק להם מתנה יפה כפי שמתפשרים ביניהם, ונכתבו על זה כמה סיפורים, והנה מצד אחד יש לראות את זה מנהג טוב, שעל ידי זה רואה הבן כמה חביבה היא המצוה שמשלם עליה האבא סכום הגון, וגם שהילדים עושים בזה

התחרות מי יצליח לגנוב תחילה, ובכך נשארים ערים לשמוע ההגדה. אולם מאידך גיסא יש להסס בזה, אם מצד שהילדים מתאמנים ומתלמדים איך לגנוב, והרי זו מצוה הבאה בעבירה. ואם שלפעמים נגרם אי נעימות לאבא, ע"י שהבן דורש דרישות גבוהות שקשה לו לעמוד בהן. ואם שבכך פרוסת האפיקומן נפרכת ונשברת לחתיכות קטנות, ע"י שמטלטלים אותה אנה ואנה ללא שום זהירות, וממהרים למצוא לה מקום סתר שלא תראה ולא תמצא. ומנהג זה לא ידעוהו אבותינו ואבות אבותינו, ורק היום נתפשט אצלנו מבני האשכנזים. ולא ידעתי את מקורו ומי הולידו, ולדעתי טוב לבטלו".

ובן סיפר לי ידידי רבי עובדיה יוסף טולידאנו, מחבר שו"ת משיב משפט, שבילדותו שאל פעם בליל הסדר את זקנו רבי עובדיה יוסף, מדוע שונה הוא מחבריו אשר נהגו לגנוב את האפיקומן ולקבל על זה שכר גדול. וזקנו הסביר לו כי לא נהגו בזה, משום שלא ראוי ללמד וללמוד כיצד לגנוב. [אולם הגר"ע יוסף היה משתדל בכל כוחותיו שנכדיו ישארו עירניים, בכך שהיה עורך "הצגה" עמהם, כאשר היו הם יוצאים מן החדר ומתחפשים לאנשים באים בימים שבאו מארץ רחוקה, ונותנים את המצה בתוך כסת על שכמם, ואז היו דופקים על הדלת, והוא מכניסם, ושואל: "מאין באתם". והנכד הגדול עונה בבטחה את מה שחזר עליו כבר עשרות פעמים "ממצרים". "ולהיכן אתה הולך" - היה מוסיף הסבא ושואל. "לירושלים" - ענה הנכד. וכששאל הסבא "ומה יש לך על הגב", כאן כבר

הנכד היה מסתבך, והסבא היה נחלץ לעזרתו ואומר את הפסוק (שמות יב, לד) "מִשְׁאֲרֹתָם צָרָרַת בְּשִׁמְלֹתָם עַל שִׁכְמָם. וְכך עם חיוך של מנצח, לחי אדומה, וידיים מלאות באגוזים היה חוזר הנכד מאושר למקומו - ממתין לחלוקה הבאה].

ואם כן, מנהג ישראל "לגנוב" אפיקומן, צריך איפוא יישוב.

★ ★ ★

- ה -

היתר גניבה ב"מקום שנהגו"

ונראה, לבאר את מנהג ישראל "לגנוב" את האפיקומן בליל הסדר, על פי דברי הגמרא במסכת סוכה (מה, א) "מיד התינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן". ופירש רש"י: "שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן של תינוקות, ואין בדבר לא משום גזל, ולא משום דרכי שלום, שכך נהגו מחמת שמחה". וכתבו התוספות (שם ד"ה מיד) "ויש ללמוד מכאן לאותם בחורים שרוכבים בסוסים לקראת חתן ונלחמים זה עם זה וקורעים בגדו של חברו או מקלקל לו סוסו, שהם פטורים, שכך נהגו מחמת שמחת חתן". ומבואר שבמקום שנהגו להזיק מתוך שמחה, אינו חייב כי הבעלים שיודע על מנהג זה מוחל על הנזק מראש. [רעק"א (שם) ציין בגליון הש"ס מקורות נוספים שאין חשש גזל ב"מקום שנהגו", וזה לשונו: "מעין דוגמא, תוספתא מעשרות פ"א הבדלין המדליקין מבד לבד, אין חוששין משום גזילו של

• בשו"ת משפטי הלוי (ח"ה סי' כט) כתב: "הרמב"ם כתב, חוטפים מצה זה מיד זה, ובערוך השלחן (סי' תעב סע' ב) כתב דזה המקור לגניבת המצות שנוהגים אצל האשכנזים. ויש לציין שדווקא מנהג בני תימן בזה דלא כהרמב"ם, ואין נוהגים לגנוב המצות, וגם הוא חינוך לא טוב לילדים".

בעל הבית, שכך נהגו. ותוספתא ב"ק פ"א, הבן שהיה אוכל משל אביו ובן שהיה אוכל משל רבו, קוצץ ונותן פרוסה לבנו ולבתו ולעבדו של אוהבו, ואינו חושש משום גזילו של בעה"ב, שכך נהגו".

וכן הובא להלכה בדברי הרמ"א בהלכות נזיקין (חור"מ סי' שעח סע' ט) "בחורים הרוכבים לקראת חתן וכלה והזיקו זה את זה ממון חברו דרך שמחה ושחוק, וכן בשאר דבר שמחה, הואיל ונהגו כן, פטורים". ובדברי הרמ"א בהלכות פורים (אור"ח סי' תרצה ס"ב) "ויש אומרים דאם הזיק אחד את חברו מכח שמחת פורים, פטור מלשלם".

ועל פי זה מובן המנהג "לגנוב" את האפיקומן, שהרי זו גנבה בדרך של שמחה, שתכליתה "כדי שישתעשעו התינוקות בכך ולא יבואו לידי שינה ויתעוררו למה שרואים וישאלו ויחקרו מה נשתנה, עד שנבוא לספר בענין" [לשון המאירי המובא לעיל אות א], וכשם שהתירו נזק בשעת שמחה, כי הניזק מוחל

על הנזק, כן התירו "גניבה" בשעת שמחה. וכפי שכתב במשפטי הלוי [בהמשך דבריו המובאים לעיל] להטעים את מנהג גניבת האפיקומן: "דדומה למזיק בשעת שמחה שנהגו כן, כמו שכתבו התוס' בסוכה (מה, א) ובתשובת הרא"ש (כלל קא) ושו"ת תרומת הדשן המובא בשלחן ערוך (או"ח סי' תרצה סע' ב וסי' תרצו סע' ח). ובשו"ת הב"ח שהובא שם באחרונים דכל מקום שנהגו, הרי מראש מוחלים ואין קפידא, כל עוד עושין לפי המנהג ולא יותר מכך".

והנה בערוך השלחן (או"ח סי' תרצה סע' י) כתב: "ועכשיו בעונותינו הרבים ערבה [כלומר, בטלה] כל שמחה, ואין אנו נוהגים לשמח כל כך עד שיבא להזיק. ולכן עכשיו כשהזיק חייב לשלם, ואפילו בזמן הקדמון חייב בנזק הגוף". אולם נראה שגם ערוך השלחן מודה בעיקר הדין שבדבר שיש בו "מנהג", מותר להזיק ולגזול. ועל כן מסתבר שגם לשיטתו, מנהג זה של גניבת האפיקומן, מותר מכח ה"מנהג" הנהוג בימינו.

- י -

גניבה דרך שחוק שאינה על מנת לצער

בפוגיית הגמרא בכבא מציעא, מבואר האיסור לגנוב על מנת "למיקט", דהיינו על מנת לגרום לחברו צער. וכן כתב הרמב"ם להלכה בספר המצוות (לא תעשה רמד) "לא תגנובו על מנת למיקט, כלומר לצער הבעלים ולהטרידו ואחר כן תשיבהו לו". אולם בהלכות גניבה

(פ"א ה"ב) שינה הרמב"ם מדברי הגמרא וכתב "ואסור לגנוב דרך שחוק". ויש להבין מה המקור לדברי הרמב"ם לאסור גניבה ב"דרך שחוק", וביותר יש לתמוה על הרמב"ם, מדוע שינה הרמב"ם בהלכות גניבה מלשון הגמרא ולא כתב את האיסור לגנוב על מנת "לצער", וכתב "ואסור לגנוב דרך שחוק", וצ"ע.

ואכן בשולחן ערוך (חו"מ סי' שמח סע' א) שינה מלשון הרמב"ם וכתב שאסור לגנוב גם דרך צער: "ואסור לגנוב אפילו דרך שחוק, ואפילו על מנת להחזיר או כדי לשלם תשלומי כפל או כדי לצער, הכל אסור, כדי שלא ירגיל עצמו בכך", וצ"ע.

על פי דיוק שינויי לשונות אלו, כתב רבי חיים דוד הלוי בשו"ת עשה לך רב (ח"ו סימן לה) כי הרמב"ם למד את האיסור לגנוב ב"דרך שחוק" מהאיסור לגנוב כדי לצער, כי הרמב"ם הבין "שהכוונה לגנוב על מנת לצער, היינו לשחוק עליו ולראות כיצד יגיב בשעת צער כשיחשוב על החפץ האבוד, ובאותה שעה מתכווין הוא לעשות ממנו שחוק. ולכן מדויק היטב לשון הרמב"ם שכתב, אסור לגנוב כל שהוא דין תורה ואסור לגנוב דרך שחוק. ודרך שחוק שכתב בראשונה הוא ממש מה שנוכר בראשונה בברייתא, לא תגנובו על מנת למיקט, היינו לצער". ומבואר איפוא, כי נאסרה גניבה בדרך שחוק, רק שהמטרה בגניבה זו לצער את חברו, אך בגניבה בדרך שחוק ללא מטרה לצער את הזולת, אין איסור.

על פי זה כתב הרב הלוי: "לאור כל המבואר לעיל אין "בגניבת" האפיקומן שום צד איסור של גניבה, שכן אין שום כונה לצער את עורך הסדר, ואף לא לשחוק עליו, שאין זה גדר גניבה דרך שחוק שנזכרה בהלכה. זאת ועוד, הגדרת גנב היא כפי שכתב הרמב"ם (שם ה"ג) "איזה הוא גנב, זה הלוקח ממון אדם בסתר ואין הבעלים יודעים". וכאן הלא ידוע לעורך הסדר שילדיו "גנבו" ממנו את האפיקומן, וגם יודע הוא בדיוק מי "הגונב", ואף גם זאת הוא עצמו ממציא אותו להם ומאפשר להם זאת, שהרי אילו רצה יכל היה להעלימו בדרך שלא יוכלו למוצאו. כמו כן, כל אדם נותן מתנות רבות לבניו ובנותיו כל ימות השנה, ומספק להם כל צרכיהם, ומתנה זו בכללם, ואין כאן סחיטה כלל, וכל עורך סדר מבטיח המתנה ברצון. ואלמלא רצונו בכך, די היה שיטיל מרותו כאב, והאפיקומן יוחזר לו מייד, אלא שגם הוא שותף לאותו שעשוע שנועד להגביר את עירנות הקטנים לעריכת הסדר".

- ז -

גניבת אפיקומן על ידי זרים או גדולים

נפקא מינה בין שני ההסברים שנתבאר לעיל בטעם המנהג "לגנוב" את האפיקומן, היא כאשר האפיקומן "נגנב" על ידי זרים שאינם מבני הבית, וכפי שכתב הרב הלוי בהמשך דבריו: "וכל זה נדהיינו ההיתר כי עורך הסדר מסכים ל"תביעות" ה"גנבים" הוא דוקא כשהאפיקומן "נגנב"

על ידי בני ביתו של עורך הסדר, ומהטעם האמור, שכיון שהוא מספק להם כל צרכיהם, אין כאן קפידא. אבל גניבת האפיקומן על ידי זרים, וסחיטת הבטחת מתנה מעורך הסדר, יש בה לפי כל המבואר לעיל צד איסור. אבל בבני ביתו פשוט ביותר שאין שום חשש, כי גם הוא רצונו בכך, וברצונו מבטיח ומקיים".

אולם אם ההיתר ל"גנוב" אפיקומן הוא כי בדבר שיש בו "מנהג", מותר להזיק ולגזול, לכאורה המנהג הוא שגם מי שאינו מבני הבית "גונב" את האפיקומן.

ועוד נפקא מינה בין שני ההסברים, כאשר גדול "גונב" את האפיקומן, יש לומר שהמנהג "לגנוב" אפיקומן כשר רק בקטנים, שנהגו היתר כדי להשאירם ערים לצורך קיום מצות סיפור יציאת מצרים, ולא בגדולים שבלאו הכי נשארים ערים, ולכן אין צורך "לעוררם" באמצעות גניבה. וכמו שכתב בספר מקדש ישראל (פסח סימן תכג) "שכל ענין מנהג חטיפת אפיקומן במקומות שנהגו כך הוא כדי שלא ישנו התינוקות, וזה לא שייך אצל גדולים אפילו בחורים ובתולות, שהרי הן כבר מחוייבים מצר עצמן לעשות השתדלות להיות נעורים עד סוף הסדר".

אולם אם טעם ההיתר בגלל שאין זה בגדר גניבה דרך שחוק, ובעל הבית אינו מקפיד להענות לדרישות שמציבים לו – לכאורה גם גדולים רשאים לעשות כן.

- ח -

חשיש שקר בחינוך ובפרט לצורך אמונה

רבי אביגדור נבנצל, רבה של העיר העתיקה, כתב (הגדה של פסח ירושלים במועדיה, יחץ) על דברי רבו הגרש"ז אויערבך, שנמנע ממנהג "גניבת" האפיקומן מחשש שירגיל את הקטנים לגניבה: "ולא זכיתי להבין דבריו בזה, שלכאורה פשוט שגניבת האפיקומן לא תביא את התינוקות להתרגל למעשה גניבה. וטעם המנהג שהתינוקות מחביאים האפיקומן, ונוטלים על זה שכרם, מפני שהדבר גורם להם להישאר עירניים. ויש שהסבירו שהוא בכלל מה שכתוב ברמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ד) בין שאר הפעולות שעושים כדי לעורר התינוקות - וחוטפים מצה זה מיד זה".

למדנו מדבריו, כי "גניבת" האפיקומן לא תגרום למכשול, שה"גניבה" בליל הסדר תגרום לקטן להמשיך ולגנוב במשך כל השנה, כי אפילו הקטנים מבינים בדעתם שאין זו "גניבה" באמת אלא פעולות מיוחדות שנעשות כדי לגרום לקטנים להישאר ערים לצורך קיום מצות סיפור יציאת מצרים.

ולענ"ד נראה להוסיף על פי מה שכתב בשו"ת וישב משה (ח"א סימן קיד) "חוטפים מצה, בערבי פסחים, והכוונה שממהרים לאכלה כמו שכתב רשב"ם (פסחים קט, א) להראות הענין דאחישנה, וכדי

לחזק האמונה בלב התינוקות, ועיין מה שכתב הבית יוסף (או"ח סו"ס תקנר) בשם הכלבו לענין תשעה באב שהתירו כמה דברים כדי לחזק האמונה, וקל וחומר ליל פסח שעיקרו הוא להשריש האמונה בלב תינוקות, להכי חוטפים האפיקומן להראות שעוד בלילה זה נגאל ולא נצטרך עוד לעשות זכר לקרבן פסח שבמהרה במהרה נקריב הקרבן פסח. ובספרנו רץ כצבי - פסח (סימן יג) הרחבנו בביאור ההדגשה המיוחדת שיש בליל הסדר על ענין החינוך - כי בלילה זה משרישים בקטנים את יסודות האמונה התלויים ביציאת מצרים, והבאנו שם מדברי ערוך השלחן (סוף סימן תעב) שכתב: "ויראה לי דאע"ג דבכל מקום אין הבנות בכלל חינוך, מכל מקום בליל פסח צריך לחנכן גם כן, מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים". כלומר, בליל פסח יש חשיבות יוצאת מגדר הרגיל לענין החינוך, וכלשון מצות סיפור יציאת מצרים (שמות יג, ח) "והגדת לבנך", שמשמעותו העברת מסורת סיפור יציאת מצרים מאב לבנו, ולכן גם בנות שאין חיוב לחנכן בכלל חיוב זה.

ומעתה יתכן שלצורך החדרת מצות האמונה, ובפרט במה שיש רמז באפיקומן "לחזק האמונה בלב התינוקות", הותר "לגנוב" את האפיקומן. ומאחר והדבר נעשה להחדרת והשרשת האמונה, מסתבר שגם לגדולים יהיה מותר "לגנוב" את האפיקומן.

- ט -

מקור למנהג גניבת אפיקומן בפרשת הברכות שבירך יצחק אבינו את יעקב אבינו

בשעת לימוד סוגיא זו, עלה בדעתי רעיון בדרך האגדה, למצוא מקור למנהג גניבת אפיקומן בפרשת הברכות שבירך יצחק אבינו את יעקב אבינו.

כאשר יעקב אומר ליצחק אביו: "אֲנִי עָשׂוּ בְּכֶדֶךָ עֲשִׂיתִי כְּאִשְׁרֵךְ וְכִפְרָתְ אֱלִי" (בראשית כז, יט), לכאורה הוא אינו אומר את האמת. ואף שרש"י פירש: "אנכי עשו בכורך - אנכי המביא לך ועשו הוא בכורך", ובבעלי התוספות פירשו: "אנכי במקום עשו בכורך, כי קניתי בכורתו", אך ברור כי הדיבור "אֲנִי עָשׂוּ בְּכֶדֶךָ" נראה כאמירת שקר. וכן כשנשאל יעקב על ידי יצחק "וַיֹּאמֶר אֵתָּה זֶה בְּנִי עָשׂוּ", והשיב: "וַיֹּאמֶר אָנִי" (בראשית לז, כד), למרות שפירש רש"י: "לא אמר אני עשו, אלא אני", לכאורה אין זה נראה כאמת.

והנה במדרש נאמר "וַיֹּאמֶר בָּא אַחִיךָ בְּמִרְמָה - בחכמת תורתו, וַיִּקַּח בְּרִכְתּוֹ - הוציא אפיקומן והראה לו", וביאר רבי יוסף חיים זוננפלד את דברי המדרש, כי "במרמה" גימטריא "אפיקומן", וכאשר רבקה ביקשה מבנה יעקב להביא מטעמים לאביו "שְׁנֵי גִדְיֵי עֲזִים" (בראשית כז, ח-ט), היה זה בליל פסח, כפי שכתב רש"י: "וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק, אלא פסח

היה, האחד הקריב לפסחו, והאחד עשה מטעמים". וחכמת תורתו של יעקב אבינו היתה, שהביא לאביו לסעוד את גדי העיזים לאכילת הפסח, ומכיוון שלאחר אכילת הפסח "אין מפטירין אפיקומן", ואסור לאכול מאומה, כאשר הביא עשו את צידו ליצחק, לא יכל יצחק לאכול מצידו "מפני שאכל הפסח על השובע, ואינו יכול לאכול עוד, ואין אפוא דבר שתחול עליו - על ידו הברכה". והיינו בָּא אַחִיךָ בְּמִרְמָה - ב"אפיקומן", שאחריו "אי אפשר לאכול עוד כדי לברכו, שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן".

ומעתה יתכן, שפרשה זו של נטילת הברכות במהלך הנראה כ"גניבה", ובדיבור שאינו נראה כאמת, הוא יסוד לכך שבלייל הסדר יש "רשות" לעשות זכר ל"גניבה" זו על ידי "גניבת" האפיקומן, לצורך קיום מצות סיפור יציאת מצרים, כראוי.

ושמעתי ממחותני רבי מאיר גולדוויכט, מראשי ישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו יורק, שעומק הבקשה של רבקה מיעקב אבינו שישמע בקולה ו"יגנוב" את הבכורה, נבע ממה שראתה ברוח הקודש שעשיו שאב את הכח והיכולת להחריב את בית המקדש, בזכות שכיבד את אביו, כמוכא במדרש (דברים רבה פרשה א), ולכן ביקשה מיעקב לתקן זאת על ידי שכיבד את דבריה וישמע בקולה, ובזכות זה יבנה את בית המקדש.

★ ★ ★

שיעור זה התפרסם באתר www.hebrewbooks.org בחודש ניסן תשע"ו
ובקובץ מוריה (ניסן תשע"ז), ובעקבות הפרסום קיבלתי מכתבים רבים
בעניינים שנדונו בו.

רבי יעקב יהושע בויס, קרית בעלז בירושלים, שלח לי מקור קדמון לפירוש
"במרמה - אפיקומן".

בס"ד ה קדושים, כז ניסן תשע"ו לפ"ק

א"כ הרב צבי רייזמן שליט"א, מחבר הספרים הנפלאים 'רץ כצבי'

שלום וישע רב וכל טוב סלה

ראיתי מאמרכם הנפלא על 'אפיקומן', שהתפרסם לאחרונה.

רציתי לציין על מה שהבאתם בסוף המאמר, בענין 'במרמה', שהוא בגימטריא
'אפיקומן'. שיעקב אבינו עשה במרמה וחכמה, שנתן ליצחק אבינו לאכול
מהאפיקומן. וכך לא יוכל שוב יצחק אבינו לאכול ולהפטיר אחר כך, כשיבא עשו
עם מאכליו. מקור אימרה זו הינו ב'סוד מ'שרים', הנדפס משולב בתוך פירוש רש"י,
בספרי הג"ך הישנים, ולראשונה נדפס במהדורת התנ"ך שיצא לאור באמשטרדם
בשנת תנ"ט לפ"ק, בשם 'ספר המגיד' והוא נ"ך עם פירוש רש"י ולשון אשכנז
'ואגודת שמואל', לרבי שמואל דלוגמיש ז"ל, 'שלקט ואסף והעתיק מפפריש ישנים
נושנים, והם 'הג"ה דרבי עובדיה הנביא'... ו'סוד מ'שרים', ו'עמק השם', ו'עמק הל'ב',
'ועמי הוד', ו'בהאר"י', ו'אבכיר חתן רבי אליה מתם', דברים נחמדים מה שבפירוש
רש"י נסתם... [העתקה משער הספר].

גם בהקדמת הספר כתב שירש מאבותיו הגאונים כמה ספרים בלתי ידועים,
מפרשים על תנ"ך, ובהם דברים שלא שמעתם אוזן מעולם...

ב'סוד מ'שרים' בספר ירמיה, על הפסוק (ט, ה) 'שבתך בתוך מרמה', כתב בזה
הלשון:

במרמה - כלומר, בחכמה של תורה לא מאנו לדעת.

וכן 'במרמה' גבי יעקב (בראשית כז, לה: 'ויאמר בא אחיך במרמה'), לשון חכמה היא
[כן פירש רש"י על התורה שם 'במרמה', בחכמה]. כי ראה יעקב שישחק מברך
עבור האכילה, ונתיירא יעקב שמא יבא עשו ויתן גם כן ליצחק לאכול, ויברך יצחק
גם לעשו. מה עשה יעקב, הלך ונתן ליצחק לאכול לבסוף המזון אפיקומן, שבאותו
זמן פסח היה, ושוב לא רשאי יצחק לאכול עד למחר. ועל כן אמר יצחק: 'בא
אחיך במרמה', כלומר, בחכמה, שנתן לי אפיקומן.

ועוד, 'במרמה' בגימטריא 'אפיקומן'.

וכן 'במרמה' גבי שמעון ולוי (שם לד, יג): 'ויענו בני יעקב את שכס ואת חמור אביו במרמה', בחכמה היא [בעל הטורים כתב בפרשת תולדות, 'ב' במסורת, 'בא אחיך במרמה'. 'ויענו בני יעקב וגו' במרמה' (וישלח לד, יג). מדה כנגד מדה בשביל שהוא בא לאביו במרמה, נטלו בניו במרמה].

שנתייראו להרוג אותם קודם שימולו שכס וחמור ובני עירם, שלא יבואו האומות על יעקב ועליהם למלחמה. מה עשו שמעון ולוי, נתנו להם עצה למוץ, ונעשו ישראלים, ואז הרגו אותם, ולא באו האומות להלחם, כי אמרו האומות: ישראלים מתגרים זה עם זה ומה לנו להכניס ראשינו בניהם.

עד כאן לשונו.

★ ★ ★

רבי יעקב יהושע בונים, שלח לי מקור נוסף לביאור המנהג "לגנוב" את האפיקומן:

בס"ד אור לג' בהר (בארץ ישראל) ט' אייר כ"ד למב"י תשע"ו לפ"ק
א"כ הרב צבי רייזמאן שליט"א, מחבר הספרים הנפלאים 'רץ כצבי'
'שלום שלום לרחוק ולקרוב', 'שלום רב לאוהבי תורתך'.

אכתוב לכם מה שנזכרתי כעת במה שהבאתי בעבר בגליון 'נחלת יעקב יהושע'
שאני זוכה בסייעתא דשמיא להוציא לאור עולם מידי שבוע, בגליון לפרשת לך
תשע"ד לפ"ק, הבאתי מהגאון רבי שמעון סופר זצ"ל מקראקא, שבנו העיד עליו
שהיה נוהג להתחרות עם ילדיו ונכדיו, בענין גניבת האפיקומן.

ופעם אחת שאלו אחד הנכדים, מה טעם למנהג גניבת האפיקומן. והגאון רבי
שמעון ז"ל לא השיב לו כלום, רק המשיך באמירת ההגדה.

ואחר כך בשעת הסעודה אמר לו: שאלתני בני על מנהג ישראל שהתינוקות
יגנבו האפיקומן, ולא עוד אלא שהאבות מתגרים ומתחרים בהם, ומעוררים בהם
החפץ והרצון לגניבה זו. ואכן יש רמז בגמרא בפרק ערבי פסחים, חוטפין מצה
בלילה פסחים שלא ישנו התינוקות. אך בכל זאת טעמא בעי, למה דוקא בדרך
גניבה. ומסתמא אינו מנהג בורים, אחרי שנתקבל בכל תפוצות ישראל.

והאמת אגיד, כי לא שמעתי טעם לדבר, ולא הרהרתי בו עד הנה. ועתה
ששאלתני על ככה, עלה מיד וברגע ראשונה טעם הגון בדעתי. אך התאפקתי, ולא
עניתני לך תיכף, בכדי להרגילך לסבול קושיא בלי תירוץ, כי זה כל פרי העבודה
השלימה, שיקבל האדם על עצמו עול האמונה בתורה ובמצות ומנהגי חכמים, ולא

יתבלבל מחמת קושיא, אם מקוצר דעתו לא ימצא לה פורק מיד. והאריך לו עוד בדברי מוסר.

אחר כך אמר לו הטעם שחשב עליו מקודם, וכה אמר לו:

דע בני, כי כל מעשינו בלילה הזה כולם מכוונים להזכיר חסדי ה' ונסיו עמנו במצרים, כמו שאמרו חכמינו ז"ל חרוסת זכר לטיט, וכדומה. ויפלא לכאורה, למה לא נעשה זכר כלל לנס גדול שהיה שם, שבלי יציאת מצרים לא חרץ לאיש כלב לשונו. הרי התורה מעידה בפרשת בא 'ולכל בני ישראל לא יחרץ וגו' למען אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל'. הרי שהיה זה פלא גדול. ולמה יגרע בלילי קבוע לו שם וזכר בין שאר מעשים מהלילה הזה.

אולם, כבר אמרו ז"ל בפסחים (ק"ג, א) לא תדור במתא דלא נבח בה כלבא, ופירש רש"י שהוא נטירותא מאויבים וגנבים. ואם כן, גניבת האפיקומן, הוא הוא הזכר לנס ד'לא יחרץ כלב לשונו', דמכיון דלא נבחי כלבא באותו הלילה, פרצו גנבי וגנבו האפיקומן.

ובגליון לפרשת בא תשע"ה (גליון קיט עמוד ד) הוספתי לזה, מדברי הרב הקדוש בעל 'עטרת ישועה', שביאר ענין פתיחת הדלת בעת שמוזגין כוס של אליהו, להראות שאין מפחדים מהכלבים, כמו שבמצרים לא חרצו לשונם.

בברכה, שנזכר להגדיל תורה ולהאדירה לאויש"פ, מתוך נחת והרחבה וכט"פ, ומתוך בריאות השלימות באין מחסור כל יעקב יהושע בויס, קרית בעלזא ירושת"ו

★ ★ ★

אחי רבי מאיר רייזמן מבני ברק כתב:

תודה על המאמר בענין מנהג הילדים בליל הסדר, זה מחדד השמחה והם יודעים שבסופו של דבר יחזירו את המצה, ולמעשה רק צריך להצניע את המצה, וכדי שיהיה לילדים סיבה להישאר עד שיבקשו מהם חזרה לא נראה שזה חינוך לגניבה. אמנם יש שמקפידים לקרוא לזה "חוטפין", אם כי אין הבדל משמעותי בין חטיפת דבר או גניבה, לפעמים חטיפה נשמע יותר מפחיד.

יש שדנים אם ההבטחה שבעל הסדר מבטיח תמורת האפיקומן לילדים זה בגדר נדר שחייב לקיים, או אסמכתא בעלמא, וזה דיון נפרד.

חג שמח נחת מהילדים, ממאיר והמשפחה

★ ★ ★

רבי סיני הלברשטאם, רב ואב"ד שיכון ג' בבני ברק, כתב:

כו' ניסן תשע"ו

לכבוד ידידי הנכבד והנעלה, צנא מלא ספרא

פה"מ כש"ת מוה"ר צבי רייזמן שליט"א מחבר הספרים הנודעים "רץ כצבי" אחדשה"ט באה"ר,

תודה רבה על המאמר הנפלא בענין "גניבת אפיקומן" בקיבוץ כל הסברות והשיטות והצדדים לכאן ולכאן, כדרכם בכל הספרים בסידור וביאור מופלא, דבר דיבור על אופניו.

והנני בזה להעיר שבצאנז נהגו בגניבת האפיקומן, ומה שהבאתם זה רק מנהגי כ"ק ש"ב האדמו"ר מצאנז קלויזנבורג זצוק"ל, אבל נכדי צאנז נהגו בזה. אמנם כ"ק אאמו"ר בעל ה"חכמת צבי" זצוק"ל הקפיד שלא לומר "גניבה" אלא (כאפין) לחטוף! וע"ד מאמר חז"ל חוטפין מצה בליל פסח.

והיות שבכל הדורות נהגו בזה רוב כלל ישראל, ולא חששו לאיסור גניבה, ולחשש חינוך בזה, ע"כ אמרתי להמליץ מאחז"ל בחולין (קט, ב) כל דאסר לן רחמנא שרא לן כוותיה, וכמבואר שם, וכן י"ל דזה גניבה המותרת.

והנני בזה בברכה שיוזכה להמשיך להרבות כבוד שמים ולהוסיף כהנה וכהנה ציצים ופרחים לתורה ולזכות את הרבים מתוך שמחה ונחת ובריאיות וחפץ ה' בידכם יצליח, בברכה

סיני הלברשטאם

★ ★ ★

והשבתי לו:

בס"ד, ה' אייר תשע"ו

כבוד ידידי

הגאון רבי סיני הלברשטאם שליט"א, רב ואב"ד שיכון ג' בני ברק

אחדשה"ט

ישר כח מיוחד על הידיעה בענין מנהג גזע קודש צאצאי הרה"ק ה"דברי חיים" מצאנז זי"ע שנוהגים מנהג זה של גניבת האפיקומן.

מה שכתבתם שאביכם הקפיד לקרוא מעשה זה בלשון חטיפה כלשון חז"ל "חוטפין את המצות וכו'", וכפי שהבאתי במאמרי מספר "הליכות שלמה" מהנהגת הגרש"ז אויירבך זצ"ל. אשמח לחוות דעתכם על מה שכתב לי אחי מאיר שיחי,

ר ין סימן מג כצבי תריז

שאינו רואה הבדל כל כך משמעותי בין לשון גניבה ללשון חטיפה, ואדרבה, בימינו אנו, אפשר שיש למילה 'חטיפה' משמעות קשה יותר לגבי חינוך הילדים מלשון 'גניבה'.

אם כי יתכן שכוונת אביכם וכל המקפידים בענין זה, כדי להחזיק בלשון נקיה של חז"ל.

ואסיים מעין הפתיחה בתוספת ברכה שתזכו להרבות כבוד שמים ולהפיץ מעיינותיכם חוצה, בברכה ובידידות צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

רבי זלמן קנטור, שליח חב"ד במרגריטה, קליפורניה, כתב:

כבוד הר"ר צבי שיחי'

אחדשה"ט ואיחולי מועדים לשמחה - פיקודי ה' ישרים משמחי לב ראיתי מאמרו החשוב בנוגע למנהג חטיפת אפיקומן ויישוב המנהג, וכדרכו האיר בענין כיד ה' הטובה עליו. וראיתי להעיר בכ"ד, ולהגדיל תורה ולהאדירה. א. מה שהקשה באות ו' אודות מקור דברי הרמב"ם לאיסור גניבה דרך שחוק על אף שדברי הגמ' למיקט היינו לצער ודיוקי רח"ד הלוי וכו' עפ"ז: הנה תשובתו בשו"ע אדה"ז בהלכות גזילה וגניבה ס"ג, דשם הביא מ"ש גם בשו"ע שלא רק לצער אלא גם דרך שחוק אסור - ובקו"א סק"א: ש"נלמד מעל מנת לשלם כפ"ל (היינו כמ"ש בסעיף א' מהגמ' ושו"ע דלא רק דרך שחוק אסור אלא גם אם מתכוין להנהותו! וכ"ש אם הוא דרך שחוק.

ובאמת לפענ"ד מ"ש בשו"ת עשה לך רב קשה לא רק מצד זה אלא גם מצד עיקר דבריו-שהרי אף אם ידחקו לתרץ הרמב"ם כך, הרי לשון השו"ע אינו הולם דבריו כלל, וכפי שציטט כבודו: ואסור לגנוב אפילו דרך שחוק [היינו, שהביא מלשון הרמב"ם] ואפילו על מנת להחזיר... או כדי לצערו.... שני דברים נפרדים לגמרי!

ב. בכלל מה שהביא לתרץ המנהג - שאינו גניבה וכו' - לכאורה מעניין שבלשון כ"ק אדמו"ר לא הרעיש כלל נגד המנהג וכו' אלא רק שאין נוהגין כן בבית הרב (ומזה שאין כן מנהג חב"ד) ולהעיר ממאמר רז"ל בתר גנבא גנוב - ולכאורה י"ל כוונתו שזהו מקור למנהגינו כדי להיזהר בחינוך הילדים מכל סרך מעשה גניבה או אפילו הדומה לה וכו' אבל לא כתב שאכן נקרא גניבה ממש (אפילו המותרת), ושיש להשתדל לבטל המנהג וכו'.

ג. ומזה - למה שהביא באות ה'. דלכאורה אף שאין בו משום גזל מכיון שכך

נהגו, וכדבריו, אבל האם אין בו סרך מעשה גניבה שאין רוצים לחנך בה הילדים, כנ"ל.

ובעקרי הדברים, הן אמת שהמקור מסוכה משמע לכתחילה: שומטין את לולביהן (וכפי' רש"י ופי' דתוס' שם) אבל בשאר הדוגמאות נאמר לשון פטור ולא מותר - וכפי שהביא כבודו מהרמ"א בשע"ח מתוס' "בחורים הרוכבים... והזיקו...הואיל ונהגו כן פטורים. ולא כתב לשון "מותרים". וק"ק דברי המשפטי לוי - "דדומה למזיק בשעת שמחה" - ודבמקורותיו הוא לשון בדיעבד, עכ"פ בתרצ"ה ברמ"א הובא כ"ש אומרים" ושכשהזיק "פטור". אכן גם בתרצ"ו ס"ח לשון הרמ"א משמע יותר לכתחילה (לפי הדיעה שנוהגין) שבנ"א החוטפין זה מזה דרך שמחה אין בזה מום לא תגזול - אבל גם זה כותב הרמ"א כמעיר על המנהג ולא כממליץ על המנהג (ועיין בבאר היטב שם מהשל"ה "ושומר נפשו ירחק" ועוד).

ד. עוד יש להעיר מהפת"ש ריש שע"ח - לא לגנוב מהגנב אפילו אותו החפץ שנגנב ממנו עצמו כדי שלא ייראה כגנב... (ואולי זה כבר נכלל בבתר גנבא גנוב).

ה. מה שהביא באות ח' מהרב נבנצאל שלא הבין דברי רבו - הגרש"ז אויערבאך - איך גניבת האפיקומן ירגיל את הקטנים לגניבה - אינו מובן כ"כ אי הבנתו: מעשה הגניבה - החטיפה, ההחבאה, התעלמות מההורים, הצורך לשקר וכו' - אלה הם תכונות וחושי גניבה שלא דוקא יתפתחו סתם כך, אבל כשמתחפשים כגנב-אפילו כגנב קדוש - עלולים להתפתח יותר מן הראוי.

ואולי רציניות החטיפה שונה ממקום למקום וממשפחה למשפחה, וכמו"כ המשא ומתן - האם הוא כמשחק, ונותן האב לפי ערך מה שה' רוצה לתת בין כך, או שלפעמים עושים מזה עסק שלם וסחיטה וכו' וכפי שכתבת.

ו. מה שהביא שם בנוגע לחינוך - וגודל חשיבותו בלילה זה (ולהעיר שהבנות נכללות גם לחינוך מצוות היום, וכמ"ש בשו"ע אדה"ז בתע"ב סכ"ה) שלכן חוטפין מצד התועלת היוצא מזה - מזה גם בסיס למנהג שלא לחטוף, וכפי שהאריך, מצד הזהירות בטהרת החינוך.

אבל לדבריו יש לצרף מעין מקור ממ"ש בשו"ת חות יאיר (ס"ס טז) לתרץ מ"ש הרוקח לא לסמן אותיות על המצות מצד איסור מחיקה, ובמק"א כותב שבשבועות נוהגים לתת לתינוקות עוגיות חקוקות באותיות א"ב (שיאכלו בעצמם). ותשובת החו"י (תוכן דבריו למיטב זכרוני): שמצד תועלת החינוך וכו' שונה.

א גופין מועד וחג כשר ושמח - ושנזכה לסימיות גאולה לגאולה וכבר נזכה מיד לקיום היעוד דכימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, בכבוד ובברכה הרב זלמן אהרן קנטור

נ.ב.

שוב עיינתי קצת אתמול בלילה בחו"מ - שהי' קשה לי קצת לשון אדה"ז והפיענוח בהערות המו"ל - ובינתיים מצאתי שבשמ"ח סק"ג אומר כן הגר"א יותר מפורש אפילו: שהרמב"ם (והשו"ע) למד שאסור לגנוב לשחק - אף שלא נזכר בגמ' - מהאיסור דלגנוב ע"מ לשלם כפל, עכת"ד.

ובאשר לדברי אדה"ז - הבנתי עוד נקודה חשובה במקור הרמב"ם לאיסור גניבה דרך שחוק:

א. בפנים מביא אדה"ז קודם כל את האיסור לגנוג כדי לצער או דרך שחוק ושהוא מן התורה - (ע"פ הבנתו ברמב"ם ע"פ המ"מ בהלכות גזילה וכמ"ש בקו"א לאח"ז) ובאם הוא מן התורה ע"ז אין כל שאלה מדיכין למד הרמב"ם שגם דרך שחוק אסור - דאף שלא נזכר בפירוש מ"מ הרי מובן שהלימוד מ"לא תגנובו" כולל הכל! וכמ"ש הלבוש כאן שמ"ח ס"א, שגניבה כפשוטה לומדים כבר מאונאה, ומלא תגנובו לומדים שאין לגנוב כלל - אפילו למיקט, או לשלם - או שאר כל ענין גניבה, דשני אלה הם רק דוגמאות, וכמ"ש הלבוש "וכל הני דאמרן [מזכיר שם גם דרך שחוק וכו'] ניליף מיתורא דקרא זה שאסורין דשקולים ויבאו כול" וכפי שמובן לכאורה בפשטות, דאם לא נימא הכי איך לומדים שני דברים מדרשה אחת, אלא הפירוש הנכון הוא כנ"ל שלא תגנובו - נקודה.

ב. אבל מכיוון שהזכיר אדה"ז האיסור לגנוב דרך שחוק - ומיד ימשיך לומר שיש אומרים שמה שהזכיר הוא לא מן התורה אלא רק מד"ס, לכן הבהיר מיד בקונטרס אחרון סק"א: "שאפילו את"ל דס"ל [להרמב"ם] דמדרבנן בעלמא" - היינו שכל אלה: לצער, לשלם כפל, לשחק הם רק אסורים מדרבנן, וא"כ יוקשה, מהיכן לימדו הרמב"ם, הרי בגמ' נאמר רק למיקט ולשלם ולא דרך שחוק, ומי יאמר דאסרוהו חכמים אם הוא רק דרך שחוק (וכפי ששאל כב)? לזה מתרץ - "מ"מ נלמד מעל מנת לשלם" - דאם אפילו על מנת להנהותו אסרו, כ"ש אם הוא רק דרך שחוק, וכמו שציינו גם מהגהות הגר"א. ומהערות המו"ל לא נראה שהבין כנ"ל אבל לענ"ד הנ"ל הוא הנכון וברור בדברי אדה"ז.

והשבתי לו:

בס"ד, ד' אייר תשע"ו

כבוד ידידי הרב זלמן קנפור שליט"א

שליח חב"ד במרגריטה - קליפורניה

אחדשה"ט

קיבלתי מכתבך, ואביע תודתי שטרחת בימים עמוסים של ערבי פסחים, להעלות על שלחןך שלחן מלכים מאמרי בענין מנהג חטיפת אפיקומן, ולהעיר הערותיך בהרחבה רבה.

על מה שכתב כי בלשון כ"ק אדמו"ר לא הרעיש כלל נגד המנהג וכו' אלא רק שאין נוהגין כן בבית הרב (ומזה שאין כן מנהג חב"ד), אציג בפניך דברים שכתב לי בענין זה הרב מאיר אליעזר שליט"א בזה"ל: מנהג חב"ד לא לגנוב האפיקומן והרבי הקפיד מאוד שלא להשתמש במילה "גניבה" בפני הילדים המחפשים את האפיקומן.

ואסיים מעין הפתיחה, ובתוספת ברכה שתזכו להרבות כבוד שמים ולהפיץ מעיינותיכם חוצה.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

רבי משה פריץ, מומקסקו סיטי, כתב:

לכבוד הרה"ג כמוהר"ר צבי רייזמן שליט"א

אחדשכ"ת, ראיתי מאמרו באתר היברו בוקס בענין גניבת האפיקומן, יישר כוחו!

ואמרתי אכתוב לכת"ר מש"כ בזה בקובץ הערות וביאורים (ניסן תשע"א עמ' לד) בתוספת נופך:

כתיב בפרשת בא (שמות יא, ז), ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו. וראיתי בספר רשימות לב (פסח עמ' כ) בשם מהר"י הוטנר ז"ל (מח"ס פחד יצחק) בשם הרב חתם סופר ז"ל, שטעם גניבת האפיקומן ע"י הילדים בליל הסדר הוא כי אמרו בפסחים (קיג ע"א) שאין לדור בעיר דלא נבח בה כלבא, משום שנביחתם מבריחה את הגנבים. והנה בליל יציאת מצרים לא חרץ כלב את לשונו, וא"כ רבו בה הגנבים, וא"כ גניבת האפיקומן הוא זכר לנס דלא יחרץ כלב את לשונו.

וכתב שם שכ"כ מדנפשיה בהגש"פ באר מרים להרב מכתב סופר ז"ל (עניני יחין). וכן הוא בהגש"פ מכתב סופר (עמ' לט). וכן ראיתי שהביאו בשם ספר היו מספרים בשם הקדמת שו"ת מכתב סופר ח"ב. וכ"כ בקובץ קשר - קול שופר רבני אירופה (גליון פו עמ' ג) בשם קובץ האהל (גליון א) בשם ספר מכתב סופר בדרך הלצה. וכ"כ בס' אוצר טעמי המנהגים (עמ' רפג) בשם ספר מנהג ישראל תורה ח"ב (עמ' רצא) בשם ס' ברכת הפסח [ובעיקר מנהג זה, עי' בחק יעקב (סימן תעב אות ב) ובס' הליכות שלמה על פסח (פ"ט הערה רי)].

וביומני טאלנא (עמ' קלח) כ' ש"אפיקומן" בגימ' "במרמה". ע"ש. וכ"כ בקובץ מרי"ח ניחוח (גליון קיט דף טז ע"א) בשם מהרי"ח זוננפלד ז"ל (מח"ס שלמת חיים ועוד). ע"ש. וע"ע בקו' כתר מלוכה (גליון ג דף טז ע"ב).

וכתב עוד ביומני טאלנא (בעמ' קלט) שהרב פני מנחם ז"ל ביקש מנכדיו שלא יגנבו האפיקומן.

גם עי' להרב ליקוטי שיחות ז"ל בהגש"פ שלו (דף יא סע"ב) שלא נהגו כן במקומם, והעיר מד' הש"ס (ברכות ה ע"ב) בתר גנובא גנוב וטעמא טעים.

ועי' בקובץ המאור (כסלו תשנ"ג דף יט ע"א) שכ' שבהגש"פ של הרב ליקוטי שיחות ז"ל לא ביאר הטעם שלא נהגו בגניבת האפיקומן. ע"ש. והמעין יראה שכ' הטעם משום בתר גנובא גנוב וכו'.

גם בקובץ תורת אמן (גליון ב דף ה ע"א) העתיק מס' כתר שם טוב (ח"ג עמ' קעו) ומהגש"פ כה לחי (עמ' כג אות ד) שדיברו בגנות מנהג זה המרגיל את הקטנים לגנוב, וכ' שם שלא נהגו כדבר הזה בארצות המערב ובתימן. ע"ש. וכ"כ בקו' דורות (גליון ג דף ל ע"א הערה ג) שלא נהגו כן במערב הפנימי. וע"ע בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד (עמ' תמ) ובהגש"פ ארזי הלבנון (עמ' יא, יז, כא, לב).

וראיתי שהעירו ע"ז בזה"ל: לפי דבריו הרי שלמרות שהיה הלילה ליל שימורים, דווקא בלילה זה רבו הגנבים.

והנה מובא מרבינו נסים גאון שמנהג אביו היה שלא לסגור את דלתי הבית בליל הסדר, משום שליל הסדר הוא לילה המזומן לגאולה ו"כשיבוא אליהו נצא לקראתו במהרה ללא עיכוב" (או"ז ח"ב סי' רלד). וכיצד לא חשש לגנבים. אולי משום שסבר שליל שימורים כולל גם אותם.

וכן היה מנהגו של רבי אברהם שאג צוובנר זצ"ל אב"ד קויברסדורף, להשאיר את דלתות ביתו פתוחות בליל הסדר, ולא עוד אלא שהיה מותר בכוונה תחילה על השלחן את כלי הכסף והזהב שהיו ברשותו, באומרו שליל שימורים הוא. ע"כ [ועי' בקובץ מריח ניחוח (גליון פו דף ג ע"ב) דס"ל שליל הסדר אינו משומר מבעלי בחירה הרוצים להזיק].

גם יש להעיר על טעם זה, שכן ממה שאמר הכתוב שלבני ישראל לא חרץ כלב, משמע שלמצרים חרצו [וכ"כ בשמו"ר (פל"א סימן ט). וע"ע בקו' המאזנים (גליון לא דף עב ע"א)], וא"כ הגנבים גנבו אך ורק מעם ישראל. והוא פלא, שהובטחו לצאת ברכוש גדול, ובליל צאתם ממצרים גנבו מהם את רכושם. ותו גנבים אלו מסתברא שהיו מצריים, שכן רוב גנבי ישראל היינו דוקא בפומבדיתא שהיו רעים כמ"ש התוס' (ב"ב לג ע"ב ד"ה רבי אליעזר), ובמצרים אף מיעוטא לא היו שכן מתו הרשעים במכת חושך, ואם היו הגנבים מצריים נבחו עליהם הכלבים (כמ"ש באור החיים כאן דהיינו טעמא דלא יחרץ כלב וגו', כדי שכשינבחו על א' בארץ גושן ידעו שהוא מצרי שהתחבא בין היהודים מפני פחד מכת בכורות), וא"כ מי יגנוב מבני ישראל דבר.

ועוד יש להעיר, שטעם הש"ס שלא לדור בעיר דלא נבח בה כלבא, היינו שע"י הנביחות יתעוררו בעלי הבית ולא יוכל הגנב לגנוב. והנה בליל יציאת מצרים נראה בפשטות שעם ישראל לא ישנו, וא"כ לא היה צורך שהכלבים יעירו כדי לשמור על רכושם.

גם יש להעיר שיש שפירשו שהכתוב שלא יחרץ כלב, אינו מדבר על כלב ממש, כי אם על המקטרגים והמזיקים [וע"ע בדרשות רבי יוסף פינטו - לקח טוב (בשלח עמ' ריח ד"ה ותיצו) ובס' בקדושת נועם אלימלך (עמ' כה)]. ובדבריהם מיושבת קושיית הרב אילת השחר עה"ת דמה איכפת לן אי לא נבחו הכלבים. ע"ש (וע"ע בזה בפ' הרא"ש עה"ת ובדעת זקנים לבעלי התוס' ובפ' הרשב"ם ובאור החיים ובאוצר הפרשה כאן, ולמהר"י עייאש ז"ל בס' קול יהודה ס"פ בא דף עו ע"ג ד"ה וי"ל). ושור"ר שכ"כ ליישב עפ"י מהר"ד אביחצירא הי"ן בס' פתח האהל. ע"ש. וכ"כ בהגש"פ למהר"א חבר ז"ל (מהד' ב"ב תשנ"ג, בדרשת שבת הגדול עמ' ו). ע"ש.

בברכה והוקרה רבה

משה פריץ

★ ★ ★

והשבתי לו:

בס"ד, ה' שבט תשע"ז

כבוד ידידי הרב משה פריץ שליט"א

מקסיקו סיטי

אחדשה"ט. קיבלתי מכתבך, וברצוני להעיר על מה שכתבת "והנה בליל יציאת מצרים לא חרץ כלב את לשונו, וא"כ רבו בה הגנבים, וא"כ גניבת האפיקומן הוא זכר לנס דלא יחרץ כלב את לשונו", והבאת תמיהות על דבריו בכמה אופנים עיי"ש. אך לענ"ד התוספת "וא"כ רבו בה הגנבים" שמשמעותה שהיו הגנבים

פושטים באותו הלילה של יציאת מצרים, שע"ז אנו עושים זכר במעשה גניבת האפיקומן, שמא התוספת אינה מדויקת.

אלא שכיון שישנה תמיהה, אחר שבלילה הזה עושים פעולות רבות כדי להזכיר חסדי הקב"ה ונסיו עמנו בהוציאנו ממצרים, הנה ישנו נס אחד שלא בא לידי ביטוי, היינו מה שהתורה מעידה כי לא חרץ כלב לשונו, ומדוע לא מציינים נס זה. ועל כן נהגו בלילה הזה לעשות פעולה של גניבה, ששייכת רק באופן שאין את נביחת הכלבים כמבואר בגמרא בפסחים הנ"ל, ובזה שאין אנו חוששים מנביחת הכלבים במעשה הגניבה אנו נזכרים שבעת יציאת מצרים "לא חרץ כלב את לשונו".

בברכה ובידידות

צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

רבי דניאל צבי פלדמן, ר"מ בשיבת רבינו יצחק אלחנן, ניו יורק, כתב:

לכבוד ידידי החשוב מרביץ תורה המצויין מחבר ספרים נפלאים

הרה"ג ר' צבי רייזמן שליט"א

נהניתי מאד לקרוא מאמרו של כתר"ה בענין גניבת האפיקומן, שעכשיו מופיע באתר הנפלא והנורא "היברובוקס". ואני בביתי נוהג כמנהג אבי ז"ל שהאבא מצניע את האפמיקומן ומבקש מהילדים למצוא אותו, אבל אינו נותן להם לגונבו, ולפענ"ד זה עדיף, מפני דברי הרמב"ם בהל' גניבה שאסור לגנוב אפי' דרך שחוק כדי שלא ירגיל את עצמו בכך.

ובמחילת כתר"ה אאריך קצת בדברים וגם להעיר על דברים המאירים של כתר"ה.

והנה כמה מגדולי הפוסקים כתבו או לבטל מנהג הגנבה או שמעולם לא נהגו ככה, וכדברי האורחות חיים, וע' בס' הלכה של פסח עמ' ש"א בהערה שהביא מן המקור חיים שיש למחות ולבטל המנהג, וז"ל וגו' הגדת בית הלוי בשם הגר"ח מבריסק שפסח טעון שמירה ונפסל בהיסח הדעת וכן באפיקומן, הגדת חב"ד שאין נוהגים כן. וכן אצל הספרדים אין נוהגים כן, וכן מובא בשער המזרח על קישו"ע הע' 10, הליכות תימן, שלא להרגיל התינוקות בגניבה, וכן המנהג שלא לגנוב בלעלוב, קרלין, סקווירא, נדבורנא, וכן הקפיד החזו"א וכמובא בנט"ג פפ"ג הע' כ"ה, וכן בדרכי חיים ושלום ס"ק תקצ"ז שאין להוציא האפיקומן ממקומו בין הכרים עד צפון עפ"י סוד, וכן בשו"ת בית אבי ח"ג סי' כ"ו. וי"א שאין לתינוקות לגנוב לפי שהגניבה אסורה אפי' בדרך שחוק ואף לדבר מצוה, אך י"א שבליל פסח

דינו כפורים שהתירו לגנוב דרך שחוק כיון שהגנב מוחל ומסכים שיגנבו ממנו דרך שחוק. - ראה הסדר הערוך פנ"ג ס"ו, וראה בשלמי מועד ע' שצ"ט שהגרש"ז אויערבך לא הניח לילדים לחטוף את האפיקומן. והעיר הגר"ש מוזסן שאף שאין לנהוג כן לדעות אלו, היינו לבקש תמורת החטיפה דבר, אולם עצם החטיפה ללא תמורה מצינו לזה מקור בקדמונים הנ"ל, ויתכן שאין זה מוחלט לאיסור, עכ"ל. וע"ע מה שהביא בזה לכאן ולכאן בספר פרדס יוסף החדש על הגדה עמ' שכ"ז-ש"ל, וכתר"ה הביא הרבה עוד בזה.

והנה תמוה מאד מה שמצינו בכמה ספרים להביא סמך ממעשה דיעקב והברכות לשום מעשה כעין גניבה, והלא מן הראוי לעשות להיפך. שהנה מצינו שיעקב שמידתו היה אמת דאג שלא ישפיע מדת השקר עליו ממעשה הברכות, כהא דאיתא במדרש עה"ק ה' הצילה נפשי משפת שקר, מלשון רמ"י (תהילים ק"כב), זהו תפלת יעקב כאשר נכנס אצל יצחק אביו. וע' מה שהאריך בזה מו"ר הגר"ח גולדוויכט זצ"ל במאמרו "בגדי עשו", אסופות מערכות לבראשית ח"א, עמ' שנ"א-שנ"ז, וכן הגר"ב רודינסקי במאמרו "השפעת השקר", משכן בצלאל בראשית עמ' קמ"ט-קנ"א. ואז בוודאי אין שום כבוד ליעקב לעשות זכר למעשה הברכות בלימוד גניבה לילדינו, ואדרבה הכבוד הראוי לו להרחיק אותם בכל התכלית מגניבה, וכתפילתו שלא ישפיע השקר והמרמה עליו ועל זרעו.

ועוד תמוה ביותר מה שמצאתי בכמה ספרים שהמבטיח מתנה גדולה עבור האפיקומן שאף שמעיקר הדין אינו חייב לקיים הבטחתו (דהוי מתנה גדולה כדאיתא בשו"ע חו"מ ר"ד ס"ח) מ"מ ממידת החסידות יקיים דבריו, ע"פ הגמ' סוכה מ"ו: א"ר זירא לא לימא אינש לינוקא דיהיבא לך מדי ולא יהיב לי, משום דאתי לאגמורי שיקרא, שנאמר למדו לשונם דבר שקר (ע' כזה בספר הלכה של פסח עמ' ש"ב, ובספר פרדס יוסף החדש על ההגדה עמ' ש"ל מה שהאריך בזה). ולפענ"ד גם זה מורה להיפך לגמרי, שאם רצוננו לא ללמד את בננו לשקר, על הראשונים אנו מצטערים ואין להרגילם כל עיקר לגנוב ולדרוש מתנה בעבור דבר הנגנב (וכן העיר לנכון כתר"ה).

וכן העיר מו"ר הג"ר אהרון לעווין זצ"ל שמשום זה במקרה שאדם אינו רוצה לבא לטלפון לדבר עם אדם פלוני, אף דלכאורה לומר ע"י אשתו שאינו בבית מותר משום דמותר לשנות בדבר השלום (וכן איתא בספר תתן אמת ליעקב ה"כ: ד בשם הגרש"ז א זצ"ל), מ"מ אין לעשות כן ע"י בנו הקטן, וכן כ' בספר נבי שפתים (ג:ל"ב בחידושים נ"ז-נ"ח), ע"ש. ולכאורה זה גם כן היה בדעתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בפסקו שאין לרבי לדרוש מתלמידו דבר גנאי על חברו שלא ללמדו לשון הרע, ואף שרבים חלקו עליו משום דיני תועלת, הוא עמד בדעתו (שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' ק"ג), דקשה לקטנים להבחין החילוקים בעניינים אלו ויש בזה סכנה לחינוך.

וקראתי בעיון רב מה שכתב כתר"ה לחדש ללמד זכות על המנהג משום גזל דרך שמחה, וגם לבסס זה על דברי הגמ' סוכה מה. ודברי רש"י ותוס' שם. אמנם במחילת כתר"ה חשבתי לפי עניות דעתי לחלק בין הדברים. בעיקר יש לחלק בין גזל לגנבה, וכמו שהסביר הגר"ח שגזל רק לקיחת ממון חברו, וגנבה זה כולל גם גזל וגם מעשה הערמה ומרמה.

ואפשר שזה כל הענין של גנבה על מנת למיקט, שאף שאין בזה עצם הגזל וחסרון לחברו, עדיין נשארים ההערמה ומרמה ומדות רעות. ובזה יש להסביר הדעות שאין איסור של גזל ע"מ למיקט, כדעת הב"ח (ח"מ ש"ט) שרק בגנבה יש חשש שלא ירגיל עצמו (אף שהוא הסביר קצת אחרת, שטעם זה לא שייך אלא בגנבה שהוא בסתר ושכיחי לה טובא משא"כ בגזלה בפרהסיא דלא שכיחי, ע"ש, ומ"מ הדברים קיימים), וע' במאמרו של הגר"ר אבא ברונשפיגל בספר יבול היובלות עמ' 370, וע"ע בזה בס' פרי משה גנבה וגזלה סי' ב' אות ד'.

[ומדברי הרמ"א ח"מ שע"ח:ט ואו"ח סי' תרצ"ה:ב בזה יותר קשה להביא רא'י, שאפשר שכוונתו למי שהזיק שלא בכוונה, וע' בזה בשו"ת נצח ישראל סי' ט"ו, ובשו"ת אז נדברו ט:מ"ט, ואכמ"ל. אמנם בודאי נכון מאד להעיר שדברי הגמ' והראשונים במס' סוכה עולים יפה עם דברי כמה מהראשונים בהבנת הגמ' דפסחים שחוטפין את המצות, אבל אין זה מספיק להצדיק את מנהג הגניבה].

וכ"ז בפרט בדברי הרמב"ם, שכ' הטעם שלא ירגיל עצמו בכך, ולדעתו זה הוי עבירה של מדות בין אדם לעצמו, שאינו ניתן למחילה. וזה דלא כאילו המבינים שזה עבירה בין אדם לחבירו מפני הצער הנגרם לו לזמן מועט, וע' בזה בשו"ת משנה הלכות (ח"ו סי' ש"ו) ובביאור הגרי"פ להרס"ג ח"ב עמ' קי"ג. ובודאי יהיה נפקא מינה גדולה, שאם זה הוי ענין של באל"ח אולי שייך בו מחילה ואולי יש מקום לאב להתיר לבנו לגנוב ממנו את האפיקומן, משא"כ אם זה ענין של מדות כדעת הרמב"ם, וכמו שנפסק בשו"ע ח"מ שם"ח ס"א.

ובזה יש ליישב הערת כתר"ה על הא דהרמב"ם לכאורה שינה מדברי הגמ' שכ' "למיקט", ע"פ הבנת רש"י ש"למיקט" הוי "לצער", ואפשר שלהרמב"ם אין האיסור משום הצער אלא דעצם הלקיחה היא אסורה, וכן יש להבין למיקט מלשון "נקיטה" כלומר לקיחה (אף דאינו עולה יפה כ"כ עם דבריו בספר המצוות וצע"ק). וכן מצינו בעוד ראשונים שהבינו דברי הגמ' לא לענין צער, ע' בדברי הר"ש משאנץ (פירוש על הספרא פ' קדושים פרשתא ב' אות ב') שמפרש לצער לטובתו כדי ללמדו ליזהר מגנבים, וכן בתנחומא פ' נח (א), וע' בשאילתות דר' אחאי גאון שאילתא ד' ובהעמק שאלה שם (ה').

ובפרט בליל הסדר, והעיר לנכון כת"ה שכל ענין הלילה חינוך הבנים, יש לזוהר בזה. זאת ועוד, שבפסח י"ל שיש ענין מיוחד להקפיד על דיני ממונות, שבפסח מדברים על גאולות העבר והעתיד, וכתב הסמ"ג (מ"ע ע"ג) שכ"ז שנראים בעיני העמים שבני ישראל אינם נוהגים ע"פ האמת, א"א שיהיה להם גאולה, ומפני חילול ה'. ואז בפסח יותר יש להקפיד על עניני יושר ולהרחיק אפילו מן הדומה לכיעור, ונוגע לזה דברי האורחת חיים שכ' בניגוד למנהג גניבת האפיקומן וז"ל ובגוים נשמע שהיהודים לומדים ילדיהם לגנוב זכר ליצ"מ וינצלו ע"כ והמונע משובח, עכ"ל.

וחשבתי להעלות שמפנ"כ פשט המנהג בכלל ישראל לסמוך בפסח על מכירת חמץ, אף שרבו המעוררים שאין בזה קנין של ממש, שחוזר אחר הפסח, והחמץ נשאר בבית, וכו' וכו'. והנראה בזה, דכל המכירה רק להשוות את החמץ לקנינו של אחר, ושיחול עליו איסור לא תגזול. וכיון שיש בזה איסור מדיני ממונות, בטוחים אנחנו שישראל קדושים ירחיקו את עצמם מלנגוע ולאכול את החמץ, ובה יקיים התועלת של האיסור בל יראה ובל ימצא שלא יבא לאכול את החמץ וכדברי הר"ן ריש פסחים. ותועלת גדול לזה שיקפידו על איסורי גזילה בכל התכלית לעיני העמים, ובה יתקדש שם שמים ובעזרה"ת יבא הגאולה במהרה.

אמנם דבר גדול עשה כת"ה שליט"א ללמד זכות על הנוהגים בגניבת האפיקומן, ואף בזה יש תועלת רב, ולא רק התועלת שתמיד יש בלימוד זכות על כלל ישראל. שהנה יש עוד ענין, ע"פ דברי הגרשז"א שאף אלו הנוהגים לקחת את האפיקומן, אין לכנותה גנבה אלא חטיפה.

ונראה כוונתו שאף המילים שבהם משתמשים משפיעים על המידות שלנו, ואם ננהג לקחת את האפיקומן לכל הפחות חשוב שנזכיר לעצמנו שאין זה ממש גניבה, ושלא נלמד מזה לגנוב ממש מאחרים שמקפידים על זה. ולכאורה הלימוד זכות נמצא בהא דאין האב מקפיד, ועוד מהא דהוי משום שחוק או חיבוב מצוה (אף שלכאורה אין זה עולה בדעת הרמב"ם והשו"ע כנ"ל), כדברי כת"ה, ותכלית גדול קיים כת"ה בכל דברי מאמרו, בין במה שהעיר להחששות בזה ובין מש"כ ללמד זכות, כדרכו תמיד, ללמוד וללמד ולזכות את הרבים, ויה"ר שבכל זה יתקרב הגאולה.

החותם לכבוד התורה ולומדי ומרביצי' להגדילה ולהאדירה, ידידו
דניאל צבי פלדמן

והשבתי לו:

בס"ד, ר"ח אייר תשע"ו

כבוד ידידי הרב דניאל צבי פלדמן שליט"א
ר"מ בישיבת רבינו יצחק אלחנן, ניו יורק
אחדשה"ט

לעניות דעתי לא הבנתי החילוק שכתבת שבגזל יש רק לקחת ממון מחבירו. וכי אין במעשה הגזל ענין של השחתת מדות גם אם לא מצד הערמה דווקא, ולהדיא מצינו באנשי דור המבול שלא נחתם דינם אלא על הגזל, ולשון המקרא "ומלאה הארץ חמס מפניהם וגו' והנני משחיתם את הארץ וגו'" שכ"כ השפיעו מידותיהם המושחתות שגרמו השחתה אף לארץ.

ואדרבה ממה שהבאת פירוש הב"ח באופן אחר לחלק בין גניבה לגזלה, משמע שהבין כנ"ל שמצד השחתת המידות הרעות הגם שיש חילוק באופני ההשחתה, אך בכל אחד מהם, גניבה וגזלה, יש השחתת מדות. ואם אעפ"כ התירו גזלה בדרך שחוק הוא הדין גם לגניבה בדרך שחוק.

ואסיים מעין הפתיחה, ובתוספת ברכה שתזכו להרבות כבוד שמים ולהפיץ מעיינותיכם חוצה, בברכה ובידידות
צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

רבי אהרן יוסף רוב, כולל חושן משפט, אשדוד כתב:

למע"כ הרבני הנגיד הגאון רבי צבי רייזמן שליט"א
מח"ס ומגדולי מחזיקי התורה בדורינו
שלום רב

ראיתי את המאמר הנפלא בענין חטיפת האפיקומן, ולגופו של ענין יש לי כמה נקודות להעיר.

א. רציתי לחדד את השיטה והמקומות שנהגו לחטוף את האפיקומן, שפשוט אצלי וברור כשמש, שאין מי שיאמר שבמה שנפוץ לעשות הצגות לציבור, כגון בחסידיות שונות בפורים, או בחול המעוד, וכדו', ובתוך ההצגה באחד מהשלבים, יש קטעים של גניבות, שזה חלק מהסיפור של ההצגה, האם יש מאן דהו שיבא ויאמר שיש בעיה של איסור גניבה, לאותו מציג שהוחלט שהוא יהיה הגנב, או שיהיה בעיה של חינוך לגניבה, או איסור שקר, או טעם לענין זה, נראה לי שכל אחד יאמר שאין זה בעיה, (כ"ו).

ולעניינינו נראה שה"ה גבי חטיפת האפיקומן, מדובר במאורע טקסי בלבד, דהיינו בלשון זול יותר, (ח"ו לומר כן גבי המעמד הנורא של ליל הסדר, אך להבנת הדברים אני כותב כן), מדובר בהצגה בלבד, וסוכם בין כל המציגים שבזמן פלוני, יהיה הוא הגנב והוא הנגנב, והוא יבקש תמורה וכדו', ומאחר שמדובר בהצגה מוסכמת, נראה שלהבדיל אין זה גרוע מכל הצגה של חול. כנלענ"ד.

ב. עוד באתי להעיר על ענין חינוך לדבר לא טוב, שמעתי פעם שהיה אסיפה של צדיקי וגדולי עולם בבית הגר"ח זצ"ל מאורן של ישראל, והיה ילד קטן שבאמצע האסיפה טיפס על השולחן, והיה אחד נזעק שזה לא כבוד, ויש לחנך את הקטן כבר בשעה זו, אך הגר"ח טען שליכא בזה ענין חינוך כלל "דגדר חינוך הוא בפעולה שיש לחשוש שימשיך או יתרגל לעשות כן כשיגדל". ואמר הגר"ח דזה לא שייך באותו קטן שטיפס על השולחן, שהרי ודאי פעולה זו, לא יעשהו כשיגדל. ונראה ע"ד דימוי מילתא למילתא שה"ה בענין חטיפת האפיקומן, יש להמליץ על העושין כן ע"פ הגר"ח.

אשמח לשמוע חו"ד מע"כ על הענין.

בברכת להגדיל תורה ולהאדירה, פסח כשר ושמח
אדרן יוסף רוב

★ ★ ★

והשבתי לו:

בס"ד, ה' אייר תשע"ו

כבוד הרב אדרן יוסף רוב שליט"א

כולל חו"מ, אשדוד

אחדשה"ט, רציתי להעיר על מה שהבאת לבאר בשם הגר"ח, כי הגר"ח בעצמו שלל מכל וכל מנהג זה של חטיפת האפיקומן, לפי שמצה זו היא זכר לפסח, וכשם שהפסח טעון שמירה ונפסל בהיסח הדעת, כך הדין באפיקומן.

ואסיים מעין הפתיחה, ובתוספת ברכה שתזכו להרבות כבוד שמים ולהפיץ מעיינותיכם חוצה, בברכה ובידידות
צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

ידידי רבי עובדיה יוסף מולידאנו, מחבר שו"ת משיב משפט, העיר על דברי רבי יוסף אהרן רוב:

לעצם דברי הכותב, מעניין אם כשיבא הילד שלו אח"כ לדרוש את התמורה, הוא יגיד לו שאינו מחוייב לשלם לו כי זה היה רק הצגה. מעולם לא ראיתי ליל סדר עם גניבת אפיקומן, אבל לפי הסיפורים אין לך גניבה גדולה מזו, הגם שהיא ע"מ לשחוק.

★ ★ ★

והשבתי לו:

לגופו של ענין, ולהעצמת טענתך, הראוני שאכן גם ענין פדיון האפיקומן מהילד, הוא חלק מהמנהג וטעמו ונימוקו עמו, בספר "אוצר הפסח" שחטיפת האפיקומן על ידי הקטן והצנעתו מסייעת למסובים לזכור שצריכים לאכול את האפיקומן, שכן הקטן שמצפה שיפדו ממנו את האפיקומן, יזכיר למסובים לאוכלו. וכתב, שאירע מעשה אצל גדול אחד ששכחו לאכול האפיקומן, וכשעמדו לברך ברכת המזון, נזכר הקטן שלא פדו ממנו את האפיקומן, וכך נזכרו שצריכים לאכול את האפיקומן. אגב, מה שהבאתי בשמך במאמר [אות ד] על מנהג ההצגה שהיה נהוג בבית זקנך הגר"ע יוסף זצ"ל, הראוני שמנהג זה הובא ב"כף החיים" סי' ע"ג ס"ק כ"ג, עיי"ש.

ואם במנהג בני עדות המזרח עסקינן, הראוני שמביאים בשם בעל ה"בן איש חי" הטעם ששוברים את המצה לשתיים, חצי קטן וחצי גדול, כי החצי הקטן רמז לחלק האב והאם, והחצי הגדול רמז לחלק הקב"ה, שהוא גדול מאב ואם, ולכן מצניעים את הגדול עד הסוף, לרמז שחלק הקב"ה צריך שיהיה קיים עד הסוף, ותמיד האדם צריך אליו.

★ ★ ★

הרה"ג רבי מרדכי לבהר, ראש הכולל ליום אנג'לם, כתב:

בס"ד, ערב שביעי של פסח, ה'תשע"ו

לכבוד רחימאי דנפשאי, איש האשכולות, מופת בשילוב הלימוד בעומק ודרך ארץ בהדדי

הרה"ג צבי רייזמן שליט"א, מח"ס רץ כצבי

אחדשוכ"ט, למלאות בקשתו לעיין במאמר "גניבת אפיקומן" נהייתי מאד בברירות הדבר ופריסת המו"מ בזה. ואעיר בזה הערה קטנה כדרכה של תורה.

מה שהבאת מהג"ר יצחק חזן אב"ד פתח תקוה ולפנים דיין בקאזא בלאנכא מרוקו שהעיד בהגדת כה לחי (יחץ אות ד) שמעולם לא נמצא במערב הפנימי מנהג זה. [וז"ל שם: "נהגו כמה ילדים לגנוב החצי של המצה המיועד לאפיקומן, ואינם מחזירים רק אחרי שיבטיח להם האבא להעניק להם מתנה יפה כפי שמתפשרים ביניהם, ונכתבו על זה כמה סיפורים, והנה מצד אחד יש לראות את זה מנהג טוב, שעל ידי זה רואה הבן כמה חביבה היא המצוה שמשלם עליה האבא סכום הגון, וגם שהילדים עושים בזה התחרות מי יצליח לגנוב תחילה, ובכך נשארים ערים לשמוע ההגדה. אולם מאידך גיסא יש להסס בזה, אם מצד שהילדים מתאמנים ומתלמדים איך לגנוב, והרי זו מצוה הבאה בעבירה. ואם שלפעמים נגרם אי נעימות לאבא, ע"י שהבן דורש דרישות גבוהות שקשה לו לעמוד בהן. ואם שבכך פרוסת האפיקומן נפרכת ונשברת לחתיכות קטנות, ע"י שמטלטלים אותה אנה ואנה ללא שום זהירות, וממהרים למצוא לה מקום סתר שלא תראה ולא תמצא. ומנהג זה לא ידעוהו אבותינו ואבות אבותינו, ורק היום נתפשט אצלנו מבני האשכנזים. ולא ידעתי את מקורו ומי הולידו, ולדעתי טוב לבטלו"].

אגב, למען דיוק הדברים, כי יודע אני שחפץ אתה בדיוקן, כינית מנהג "עדות המזרח" והבאת ראי' מספר הנ"ל, ולא כן הוא, עדות המזרח ומנהג המערב הפנימי (מרוקו) לא דומים אהדדי, וזה כדוגמת מנהגי הונגריה ומנהגי ליטא, ואין זה מדויק לקרוא את כולם "מנהגי אשכנז".

כמו כן אי אפשר לכנות מנהגי המערב הפנימי "עדות המזרח" שהם ארצות מזרחיים כמו עיראק, סוריה, וכו' שהם אינם מיוסדים ע"פ מגורשי ספרד וכידוע. וכן שמעתי וראיתי שמעולם לא נהגו מנהג זה של גניבת אפיקומן במקומות המערב. ונראה בטעם הדברים, דלשיטתם אזלי, דהנה כבר הזכרת שיסוד ההיתר להתיר גניבת האפיקומן מבוסס ע"פ דברי הרמ"א ס' תרצ"ו דבני אדם החוטפים זא"ז בפורים דרך שמחה אין בזה משום גזל הואיל ונהוג כן.

ברם, דעת הרא"ש (סוכה פ"ב ס"ד) פ' דברי הגמ' בסוכה (מו:): שזהו מקור דברי הרמ"א דהגדולים שומטים אתרוגיהן אין הכוונה כהתוס' אין בזה משום גזל משום שמחה אלא שמיד שנגמרה מצות לולב וערבה התינוקות היו שומטים וכו' ואין מקור לפ"ז להיתירו של הרמ"א שמותר לגנוב כשהכוונה מתוך שמחה. וכ"כ בשו"ת הרא"ש (כלל קא - ה'). בדין הבחורים רוכבי סוסים בשמחת חתן, וחייב המזיק לשלם וכן הביא הטור להלכה (ח"מ ס"ס שעח), וברמ"א שם הגה שאם חוטפים לשמחת פורים מותר, ולשיטתיה בהל' פורים ס' תרצו, אך בטור וב"י מבואר שאין חילוק. וכבר העיר בשו"ת בית דוד (ס' תצד) שגם ברמב"ם משמע כהרא"ש ותימה על הרמ"א שפסק להתיר. וכך העלה בחזון עובדיה (פורים דף רז) שהעיקר כדברי השו"ע שאין היתר לגזול דרך שמחה.

תרל"א

כצבי

סימן מג

ר ין

ומובן היטיב לפי זה שלא נהגנו כדברי הרמ"א בהיתר גזילה משום שמחה,
ולכן לא קיים מנהג זה של אכילת אפיקומן אצל בני המערב ובני המזרח שקיבלו
עליהם דעת מר"ן.

בברכת חג שמח

מורדכי לבהר

★ ★ ★

רבי יהודה בצלאל שפיין, שו"מ בשיבת אור שמח, ירושלים, כתב:

לכבוד ר' צבי

תודה רבה!

מאד נהניתי ממאמך הנפלא בנושא האפיקומן.

להשלמת העניין, מצו"ב הנהגת הגרי"י פישר זצ"ל (מספר הליכות אבן ישראל עמ'
קסה), ומה שהובא שהעיר על המובא בשם הגר"ח מבריסק (תשובות ונהגות ח"ג סימן
קמא) שאמר טעם שנותנים האפיקומן לשמירה, דהא אפיקומן זכר לקרבן פסח,
וקרבן פסח צריך שמירה משום דקדשים נפסלים בהיסח הדעת, ולכך גם באפיקומן
נוהגים להטמינם משום שמירה. והעיר הגרי"י פישר, דבאמת אין כלל דין שמירה
באפיקומן. וכוונת הגר"ח מבריסק הוא רק שההטמנה הוא זכר לפסח, אבל אין
כוונתו שיש דין שמירה על האפיקומן, ושפיר נהגו ליתן לקטנים לחטוף האפיקומן,
עכ"ד.

וגם צרפתי מאמרו של הרה"ג יצחק ריידלר ש'הוכיח' שהעניין לגזול האפיקומן
הוא מנהג טעות.

חשבתי שתנפק הנאה מזה.

בברכת כל טוב

יהודה בצלאל שפיין

★ ★ ★

והשבתי לו:

בס"ד, ט' אייר תשע"ו

כבוד ידידי הרב יהודה בצלאל שפיין שליט"א

שו"מ בשיבת אור שמח, ירושלים

אחדשה"ט, קיבלתי תגובתך למאמרי בענין מנהג חטיפת אפיקומן.

מה שהבאת מהגאון רבי ישראל יעקב פישר זצ"ל, שנקט בדעת הגר"ח שאין
כלל באפיקומן דין שמירה, הוא מחודש לגמרי, והיפך מה שמפורסם דעת הגר"ח
להחמיר בזה, וכך מנהג תלמידי בריסק.

אם כנים דבריו בדעת הגר"ח, וכדי ליישב המנהג הגם שיש בו ענין של דוגמא שלילית לחינוך הבנים, שלח לי הרב אהרן יוסף רוב שפעם היתה אסיפה של צדיקי וגדולי עולם בבית הגר"ח, והיה ילד קטן שבאמצע האסיפה טיפס על השולחן, והיה אחד נזעק שזה לא כבוד, ויש לחנך את הקטן כבר בשעה זו, אך הגר"ח טען שליכא בזה ענין חינוך כלל. "דגדר חינוך הוא בפעולה שיש לחשוש שימשיך או יתרגל לעשות כן כשיגדל" וזה לא שייך באותו קטן שטיפס על השולחן, שהרי ודאי פעולה זו, לא יעשהו כשיגדל. ונראה ע"ד דימוי מילתא למילתא, שה"ה בענין חטיפת האפיקמון, יש להמליץ על העושין כן ע"פ הגר"ח, עכ"ד.

ועל מאמרו של הרב יצחק רייזלר שמביא בהרחבה את כל הסיבות לבטל מנהג זה. כבר קבעו חז"ל (ירושלמי תרומות פ"ה ה"ג): "כשם שאסור לטהר את הטמא כך אסור לטמא את הטהור". ולמדו מכאן גאונים ראשונים (ספר תשב"ץ קטן סימן תקלז) כי "כשם שאסור להתיר את האסור כך אסור לאסור את המותר". ואכמ"ל בכל ענין זה.

ולא באתי במאמרי להתיר או לאסור את המנהג, אלא להיות כמליץ טוב וליישב את המנהג שרווח בהרבה קהילות ישראל.

ואסיים מעין הפתיחה, ובתוספת ברכה שתזכו להרבות כבוד שמים, בברכה ובידידות צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

רבי יום טוב זנגר, רב בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים), בני ברק,
כתב:

בס"ד, יום כ"ג ניסן תשע"ו

לכב' ידידנו מוהר"ר צבי רייזמן שליט"א

מחבר הספרים הנפלאים רץ כצבי (י"ב חלקים) ואיש עסקים בלוס אנג'לס
קבלתי המערכה שכתבתם בענין מנהג "גניבת" האפיקומן, וכדרכה של תורה,
רשמתי מקופיא כמה הערות על דבריכם המקיפים סוג' זו.

אות א - יש לציין שמלשון הרמב"ם ודעימיה, אין הכרח שהקטנים חטפו זה
מזה, אלא י"ל שהגדולים חטפו זמ"ז, וכמש"כ בר"י מלוניל בסוג' שם (פסחים ק"ט).
וז"ל יש לפרש גדול לגדול בדרך שחוק, ואיכא קצת חיבוב מצוה בעבור התינוקות
שלא ישנו וישאלו בלילה ההוא, ויש לפרש שחוטפין אותה מיד התינוקות ונשחק
עמהן עכ"ל.

אות ב - לענ"ד יש לדון טובא, אם יש "איסור" של גניבה בחטיפת האפיקומן, דהרי בעה"ב שהוא הנגנב מסכים לכתחילה שייגנבו האפיקומן ממנו, ואדרבה הוא מעוניין בזה, כמשאחז"ל כדי שלא ישנו התינוקות, וא"כ אתמהא, אפילו אם זה נראה כמעשה גניבה, אבל כיון שהוא ברשות ובהסכמה מלאה, אין בזה "איסור" גניבה כלל, ואין זה דומה כלל להסוגי' בב"מ (בגמ') דהתם יש "איסור" גניבה, אלא שהגנב מורה היתר לעצמו, משא"כ בנד"ד.

ומ"מ עדיין יש כאן משום "נתכוין לאכול בשר חזיר ועלתה בידו בשר טלה", דשינוי בנזיר (כ"ג.) ובקידושין, דצריך כפרה מדכתיב "וה' יסלח לה", והרי הקטן חושב שהוא "גונב" האפיקומן, וא"כ אפילו אם בעה"ב מסכים לכתחילה שייגנבו את האפיקומן, אבל הוא עובר על לפני עור שמכשיל הקטנים לעבור על "נתכוין לאכול בשר חזיר...", אבל יש לדחות טענה זו לפמש"כ בשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"א סי' ח' סק"ח) ליישב דברי האוה"ח הק' (פ' ויחי), שהסביר דברי יוסף הצדיק "אתם חשבתם עלי לרעה וה' חשבה לטובה", דאין זה בכלל האיסור של "נתכוין לאכול...", כיון שיצא דבר חיובי ממעשיהם, וכשיצא דבר חיובי אין עבירה בדבר, ולכן האוה"ח הק' שם דימה מעשה האחים לנתכוין להשקות כוס סם המות והשקהו יין, דכיון שזה דבר חיובי אין איסור בדבר, וא"כ אף אנו נאמר הכא, שכל כוונת בעה"ב הוא כדי שלא ישנו התינוקות, וישמעו סיפור יציאת מצרים, ויאכלו מצה, ובכה"ג אם הדרך למנוע מהם מלישון הוא ע"י שמכשילם בנתכוונם לגנוב ולא גנבו, אין בזה משום לפני עור, ודו"ק.

אות ג - לכאורה כל האיסור הוא "להרגיל", ומי יימר שפעם אחת בשנה נחשב כמרגילו, אמנם כ' בהל' יוהכ"פ (סי' תרכ"א ס"ג) שאין ליתן היין של הכוס של מילה לתינוק לשתות דיש לחוש דילמא אתי למיסרך שישתה תמיד ביהכ"פ, וצע"ק ממש"כ המשנ"ב בהל' ת"ב (סי' תקנ"ט סק"ל) שאם היולדת אינה שותה הכוס של ברכה במילה בת"ב, יטעים לתינוקות כיון שאינו דבר קבוע, ולא חיישין דילמא אתי להתרגל, אבל ע"ש במ"ב שאין מבדילין בליל ת"ב שחל במוצש"ק, כיון שהדבר שכיח כל ג' או ד' שנים וזה נחשב כדבר קבוע ולכן אסור להטעים הכוס לקטן, וא"כ כש"כ פ"א בשנה, וע"ע בשו"ת מהרי"ל דיסקין (סי' ד') שג"כ חשש דילמא אתי להתרגל ממה שעשה פעם אחת בשנה.

נפיתי לרשום ההערות הנ"ל עכשיו בין הזמנים אחרי פסח שיש לי קצת זמן פנוי, אבל משך הזמן, מרוב טרדות עבודת הקודש המוטלות עלי, קשה מאוד להעיר מה שלבי חומד להעיר ולהאיר.

בידידות והצלחה רבה ובכ"ז אשר תפנה תצליח

יום טוב זנגר

השבת לז:

בס"ד, ז' אייר תשע"ו

כבוד ידידי

הרה"ג רבי יום טוב זנגר שליט"א

רב בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים), בני ברק

אחדשה"ט, קיבלתי מכתבך, ואכן אביע תודתי שטרחת בימים עמוסים אלו, להעלות על שלחןך שלחן מלכים מאמרי בענין מנהג חטיפת אפיקומן, ולהעיר הערותיך בהרחבה רבה.

באות ב' כתבת שלעניות דעתך יש לדון טובה אם יש כאן איסור גניבה, דהרי בעל הבית שהוא הנגנב מסכים לכתחילה שיגנבו האפיקומן ממנו, ואדרבה הוא מעוניין בזה כדי שלא ישנו התינוקות, ואין כאן אפילו נראה כמעשה גניבה וכו', וממילא אין לדמות ענין זה לסוגיית הגמרא בבבא מציעא.

כדברים אלו הבאתי אכן במאמרי בשם הגאון רבי חיים דוד הלוי בשו"ת עשה לך רב "אין 'בגניבת' האפיקומן שום צד איסור של גניבה, שכן אין שום כונה לצער את עורך הסדר, ואף לא לשחוק עליו, שאין זה גדר גניבה דרך שחוק שנזכרה בהלכה. זאת ועוד, הגדרת גנב היא כפי שכתב הרמב"ם (שם ה"ג) "איזה הוא גנב, זה הלוקח ממון אדם בסתר ואין הבעלים יודעים". וכאן הלא ידוע לעורך הסדר שילדיו "יגנבו" ממנו את האפיקומן וכו'.

ואשמח להציג דברים ששלח לי ידידי הרב יחזקאל בקנרוט, שבעלון "פרי חיים" לפסח הובאו דברי הגראי"ל שטיינמן, שאסור לגנוב את האפיקומן בלי רשות האב, דיש ראשונים דגונב ע"מ למיקט הוא גם אם חושב להחזיר אח"כ. אך יכול האב לומר שנותן רשות לקחת, ואז אי"ז גניבה, עכ"ד. ומדברים אלו משמע לכאורה, שדווקא אם האב יאמר כך במפורש, ובלאו הכי יש כאן דמיון לסוגיית הגמ' של גונב על מנת למיקט ואסור לגנוב את האפיקומן בלי רשות מפורשת של האב.

ואסיים מעין הפתיחה, ובתוספת ברכה שתזכו להרבות כבוד שמים ולהפיץ מעיינותיכם חוצה, בברכה ובידידות
צבי רייזמן, לום אנג'לם

רבי שמחה בונם ליזרזון, מחבר ספרי שלחן שלמה, כתב:

בנושא האפיקומן שמעתי בליל שבת מהאדמו"ר מניקלשבורג - לעלוב שליט"א רעיון יפה. הוא אמר שלדעתו יש מעלה בגניבת האפיקומן, כי זה מחנך את הילד לערכים טובים, היות ואם הוא מחזיר את הגניבה, הוא מקבל מתנות. ומזה הוא ילמד את ערכה של תשובה, שגם אם אדם חלילה חוטא, אם ישוב בתשובה, הוא יקבל שכר על זה.

★ ★ ★

והשבתי לו:

בס"ד, ד' אייר תשע"ו

כבוד ידידי הרב שמחה בונם ליזרזון שליט"א

בעח"ס שלחן שלמה ועוד ספרים, ירושלים

אחדשה"ט, אמנם יש לדייק כי לטעמו של כ"ק האדמו"ר מניקלשבורג - לעלוב שליט"א, לא נשמע אלא שיש מעלה בהשבת הגניבה, ולא בעצם הגניבה, ועדיין לדברי המעוררים על ענין הגניבה יש כאן טעם לפגם, שהמטרה מקדשת את האמצעים.

ואפיים מעין הפתיחה, ובתוספת ברכה שתזכו להרבות כבוד שמים ולהפיץ מעיינותיכם חוצה, בברכה ובידידות
צבי רייזמן, לום אנג'לם

★ ★ ★

רבי שלום רובנוביץ לום אנג'לם, כתב:

רציתי להוסיף הוספה קטנה, בדבר מה שרבים שואלים מדוע אנו משתמשים בלשון ארמית בשם "אפיקומן".

ויתכן כי זה בגלל שהאפיקומן מזכיר את הכתוב "בא אחיך במרמה", כפי שהבאת. ו"ארמית" היא השפה שאנו מזכירים כאשר אנו עוסקים ברמאות, שהרי שני המילים "ארמי" ו"רמאי" הן באותן אותיות.
וכידוע שלבן ה"ארמי" היה "רמאי".

★ ★ ★

רבי יעקב ביימלר, ראש ישיבת ארחות חיים באשקלון, כתב:

בס"ד י' ניסן ע"ז

כבוד ידידי הרה"ג ר' צבי רייזמן שליט"א

אחדשה"ט

קראתי את חקירתכם בעניין חטיפת האפיקומן בליל הסדר ומאד נהניתי מדבריהם הנפלאים.

מה שכתב כת"ר בטעם האוסרים לחטוף את האפיקומן נראה דאפשר לצרף את דעת הגר"ח [הלכות הרב מבריסק הלכות פסח] שכיון שהמצה היא זכר לקרבן הפסח כשם שפסח טעון שמירה ונפסל בהיסח הדעת, כך גם האפיקומן צריך שימור כדין מצת מצווה, לכן גם קראו בהגדה לאפיקומן צפון כדי לרמוז שצריך שימור והטמנה. ונראה דטעם המתירים לחטוף את המצה, דכיון שעורך הסדר מסכים שיחטפו ממנו את המצה אין זו גניבה, דמעשה גניבה הוא הוצאה מרשות הבעלים ללא ידיעתו והסכמתו, החסרון הוא אופן הוצאת המצה שנראה כמו מעשה גניבה, ולזה לא חששו כיון שגם הקטן יודע שאביו מחכה שיחטוף לו את המצה. ונדמה לי שגם הגרש"ז אויערבך זצ"ל התנגד למנהג זה בגלל שמו השלילי של המנהג "גניבת אפיקומן", ולא בגלל עצם חטיפת האפיקומן מעורך הסדר.

ומה שהביא כת"ר בספרו רץ כצבי פסח [ס' יג] שבביל פסח משרישים בקטן את יסודות האמונה לכן יש בלילה זה חשיבות יוצאת מהרגיל, יש ראייה נפלאה לדברי כת"ר מדברי הרשב"ם על הגמ' בפסחים [קח ע"ב] ת"ר הכל חייבים בארבע כוסות הללו אחד אנשים ואחד נשים ואחד תינוקות, א"ר יהודה וכי מה תועלת יש לתינוקות ביין הלא פטורים מן המצוות, ע"כ. ופירש הרשב"ם ד"ה ואחד תינוקות וכו' ור' יהודה חולק וסובר וכי מה תועלת יש לתינוקות הלא פטורים מן המצוות, ע"כ.

כתב הח"י [ס' תעב כז'] בשם המהרי"ל דמחלוקת חכמים ורב יהודה האם קטנים שותים ארבע כוסות הוא בקטנים שעדיין לא בגיל חינוך וכ"כ הק"נ בשם הרא"ש [ס' כ"א ד'] דמיירי בקטנים שלא הגיעו לחינוך.

והדבר צ"ב, מה התועלת הרי הקטנים לא מבינים את הענין של יציאת מצרים. אלא יש לומר כדבריהם דלהשריש את יסודות האמונה מתחילים גם בקטנים שעדיין לא הגיעו לדין חינוך כדברי הגמ' בסוכה [מ"ב ע"א] קטן היודע לדבר אביו לומדו תורה ציוה לנו משה, הרי הקטן לא יודע מי הוא משה רבינו ומה היא תורה, אלא כדבריהם וכמו שכתב ערוך השולחן [יו"ד רמ"ה ב] שהטעם הוא להשריש את האמונה בלבו של הקטן.

בברכת פסח כשר ושמח, ידידכם מוקירכם
יעקב ביימלר

רבי ישראל אריה רייס, ראש כולל בית ישראל, ירושלים, כתב:

ערבי פסחים תשע"ז

נעימות נצח בימין, כבוד ידידי עוז, מגדיל ומעוז

איש העסקים ומחבר הספרים הנודעים "רץ כצבי"

הר' צבי רייזמן הי"ו לאויט"א

ומשפחתו הנכבדה שיחיו, לאס אנג'לס

בימים אלו ימי ההודאה לה' הנני בברכה ובתודה למע"כ על השפע הרוחני שמשפיע תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן בדברי תורתו הפרין ורבין, ומברכים עליהם כולם "ברכת הנהנין".

אביא בזאת טעם נפלא שראיתי חידוש, במנהג חטיפת האפיקומן. היו שפיקקו במנהג ישראל זה, ובפרט במה שקוראים לזה גניבת אפיקומן, שכביכול מחנכים את הקטנים לגנוב, ועוד מקבלים שכר על השבת הגזילה.

הנה בפסוק [שמות פי"א. פ"ב] כתוב: "דבר נא באזני העם וישאלו וגו' כלי כסף וכלי זהב, ולכאו' זה נראה כמו הערמה וגניבת דעת וגזילה. וכתב האבן עזרא [פ"ג פכ"ב] "ויש מתאוננים ואומרים כי אבותינו גנבים היו, ואלה הלא יראו כי מצוה עליונה היתה, ואין טעם לשאלה למה, כי השם ברא הכל והוא נתן עושר למי שירצה ויקחנו מידו ויתננו לאחר. ואין זה רע, כי הכל שלו הוא" עכ"ל.

וא"כ י"ל שזה טעם גניבת האפיקומן, שהרי כידוע כל אבא יודע ורוצה בגניבת הבן, וכל בן גונב מדעתו ומרצונו של האב. הוא לוקח את של האב ומחזיר את של האב ומקבל מתנה מהאב על כך. ולכן מרמזים זאת בליל הפסח שכל ביזת מצרים וההשאלה, היו עפ"י הדיבור, וכמו שזו "גניבה" כך אז בנ"י היו "גנבים" - אלא שהכל מהשי"ת וברצונו.

והנני בברכה נאמנה שנזכה לחוג את חג המצות בדיצה. וכימי צאתנו מארץ מצרים יראנו השי"ת נפלאות.

בידידות כנה ובפ"ש לכל ב"ב ויוצ"ח, מוקירו כערכו הרם

ישראל אריה רייס, ראש "כולל בית ישראל", ירושלים

★ ★ ★

לסיום, כתב ידידי רבי יחזקאל בקנרום, ממודיעין עילית:

באות ו' הבאת, שלא אסרו גניבה בדרך שחוק, אלא כשהמטרה לצער את חברו, אך אם אין מטרה לצער את הזולת אין איסור. הגדרה זו עוררה אצלי נשכחות, מעשה שהיה לפני שנים רבות בהיותי בישיבה, אחד הבחורים [דווקא מהחשובים בישיבה] חרה לו מאוד הזלזול של בני הישיבה בתפיליהן, כאשר מניחים את התפילין בכל מקום מזדמן ואקראי שאינו משתמר. רבים משאירים את התפילין בכניסה לישיבה, בארונות מזדמנים, ואף גרוע מכך. במקום שפרצה קוראת לגנב [יש לציין שזה מנהג פסול שרווח בהרבה בתי כנסת שתפילין מונחים במקום שאינו משתמר - אולי נושא לשיעור בפני עצמו]. יום אחד החליט הבחור הנ"ל לביים גנבה של כל התפילין שמונחים במקום שאינו שמור. בשעת לילה מאוחרת אסף את כל התפילין והניחן במחבוא. כמובן שבשעת בוקר נתגלתה הגניבה והייתה מהומה גדולה. כך במשך כמה שעות לא גילה לאיש את מעשהו. רק כאשר הנהלת הישיבה עירבה את המשטרה והנ"ל הבין שנכנס לתסבוכת, נכנס לחדרו של ראש הישיבה והתוודה על מעשיו, שבאו מתוך כוונה טובה לעורר על קדושת התפילין. יצויין שמעשהו אכן עשה רושם רב אפילו על הנהלת הישיבה שהקצתה ארונות מיוחדים לבני הישיבה להנחת התפילין במקום שמור ונעול.

לאור הדברים שכתבת באות ו', יש להתבונן, מה דין גניבה בדרך שחוק, כאשר התוצאה הישירה מצערת את חברו, אך בתוצאה הסופית מונחת כוונה עמוקה לתועלת חברו, מה יהא הדין?

כה לחי, קיץ בריא פורה ומוצלח בכל עניינים, יחזקאל בקנרום

סימן מד

חינוך קטן במצות ספירת העומר

ענף ב - קטן בברכה על ספירת העומר

בקיומה של מצות ספירת העומר בזמן הזה יש שני חלקים: הראשון, מצות הספירה, לספור בכל אחד מימי הספירה ולומר "היום יום פלוני לעומר". והשני, הברכה שמברכים על קיום מצות הספירה.

ויש לברר האם יש חיוב לחנך את הקטן במצות הספירה בברכה.

עוד יש לעיין מה דינו של קטן ששכח ולא ספר ספירת העומר יום אחד, האם אינו רשאי להמשיך ולספור בברכה כדינו של גדול שלא ספר יום אחד, או שיוכל להמשיך ולספור בברכה משום שבספירתו מקיים הקטן בכל יום ויום מצות חינוך ושל ספירת העומר.

- א -

מצות ספירת העומר כשבית המקדש קיים

היתה מהתורה, כלשון הפסוק (ויקרא כג, טו) "וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמַּחֲרַת הַשָּׁבֹת מִיּוֹם הַבִּיאָכֶם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפָה שֶׁבַע שָׁבָתוֹת תְּמִימֹת תִּהְיֶינָה". אולם נחלקו הראשונים האם גם בזמן הזה חיוב המצוה הוא מהתורה, או שמא החיוב מהתורה הוא רק בזמן שיכולים להביא את עומר התנופה ולהקריבו בבית המקדש, אבל כיום כשאי אפשר לקיים את מצות הקרבת קרבן העומר, חיוב המצוה הוא רק מדרבנן, כמובא בדברי הר"ן (פסחים כח, א בדפי הר"ף) "רוב מפרשים מסכימים דספירת העומר עכשיו דליכא הבאה ולא קרבן אינה אלא מדרבנן בעלמא זכר למקדש, כדאמר אמימר. (מנחות סו, א) התם זכר למקדש בעלמא הוא". וכפי שסיכם את הדעות בביאור הלכה (סי

המנהג לחנך קטנים לקיים את מצות ספירת העומר בברכה מוזכר כבר בדברי המהרי"ל (סדר ברכת העומר אות טו) שכתב: "היה מנהג במגנצא ששמש העיר היה מקבץ אליו בבית הכנסת כל הנערים אחר סיום התפילה והיה מברך עמהם בקול רם על ספירת העומר". מנהג זה מוזכר גם בשערי תשובה (או"ח סימן תפט ס"ק כ) שכתב: "לדידן הקטנים שהגיעו לחינוך סופרים גם כן, ומכל שכן מופלא סמוך לאיש". ומכאן היה נראה לדייק שהמנהג היה לחנך את הקטנים לספור ספירת העומר, ולא לברך על הספירה. מאידך, יתכן כי כתב את הדברים בפשטות ככל המצוות שמקיימים מדין חינוך בברכה, וצ"ע.

תפט סע' א ד"ה לספור) שכתב: "דעת הרמב"ם והחינוך שהוא נוהג מן התורה גם עתה, אכן דעת הטור ושו"ע וכמה פוסקים שאינה בזמן הזה אלא זכר למקדש שהקריבו עומר, וכן הוא סוגיית הפוסקים בסימן זה".

ומעתה יש לברר האם לשיטת הפוסקים שמצות ספירת העומר בזמן הזה מדרבנן 'זכר למקדש', יש גם חיוב לחנך את הקטן לקיים מצוה זו.

- ב -

מצות חינוך בחיובים מדרבנן

ונראה כי דין זה תלוי במחלוקת הפוסקים האם יש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות שחיובן מדרבנן.

בשו"ע (או"ח סי' שמג סע' א) נפסק: "קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו ולהפרישו מאיסור דאורייתא". וכתב המגן אברהם (ס"ק ב) "באמת אפילו באיסורא דרבנן חייב האב לחנכו, כדאיתא בסימן ק"ו סעיף א', אלא שאם לא הפרישוהו אין בית דין מוחין בידו, אלא באיסור דאורייתא בית דין מוחין ביד האב להפרישו". וכוונתו לפסק השו"ע בהלכות תפילה "וקטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם", וחיוב תפילה הוא מדרבנן. ומוכח שיש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוה

מדרבנן. וכן פסק הפרי מגדים (או"ח סימן תרנו משבצות זהב אות א) "חינוך לקטן אף במצוה דרבנן כיום טוב שני וגם לנענע בשעת הלל מחויב".

מאידך כתב בשו"ת רמ"ע מפאנו (סימן קיא) "החינוך לתינוקות [להתענות] בד' צומות אם לשעות לבריאם בלבד מנהג יפה הוא וכן במעוט תענוג, אבל להשלמה אין חכמה ואין תבונה להביא התינוקות לידי סכנה. ובהא מלתא לא שני לן בין תשעה באב לשאר צומות מידי, דהא קיימא לן כרבנן דר' יהודה בפ"ב דמגילה (יא, ב) דסברי אין חנוך לקטן בדרבנן, לפיכך לא אמרין בקריאת המגלה דאתי דרבנן ומפיק דרבנן כדאמרין בברכת המזון, וכל שכן הכא דמן הדין אפילו גדולים בשאר צומות חיובם מדרבנן". ואם כן לדעתו אין חיוב לחנך קטן לקיים מצוות שחיובן מדרבנן.

נמצא איפוא, כי לשיטת הפוסקים שמצות ספירת העומר בזמן הזה מדרבנן, יש חיוב לחנך את הקטן לקיים מצוה זו רק לשיטת המג"א שיש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוה מדרבנן. אולם לשיטת הרמ"ע מפאנו, שאין חיוב חינוך לקיום מצוות מדרבנן, אין חיוב לחנך קטנים לספור ספירת העומר, ואין זה אלא מנהג יפה שקטנים יספרו ספירת העומר, אבל אין בזה מצוה ולא חיוב.

- ג -

מחלוקת הראשונים בנדון השוכח לספור יום אחד מספירת העומר

האחרונים דנו האם קטן שהגדיל בימי
ספירת העומר רשאי להמשיך
ולספור בברכה.

נדון זה יסודו במחלוקת רבותינו
הראשונים במסכת מנחות (סו, א) בדין
שכח לספור יום אחד. דעת הבה"ג המובאת
בתוספות במסכת מנחות (שם ד"ה זכר) שאם
יום אחד לא ספר ספירת העומר, אינו
ממשיך לספור בברכה משום ד"בעינן
תמימות". והסיבה לכך היא כדברי ספר
החינוך (מצוה שו) שכל ימי הספירה "מצוה
אחת היא", כפשטות לשון הכתוב "שבע
שבתות תמימות" – שכל ימי ספירת העומר
הינם מצוה אחת שלימה ["תמימות"]. אולם
התוספות (שם) כתבו על הבה"ג "ותימה
גדולה הוא ולא יתכן", בלא נימוק. וביאר
הרא"ש (פסחים פ"י סימן מא) את סברת
התוספות: הבה"ג "דכל לילה ולילה מצוה
בפני עצמה", ולכן אף אם שכח לספור יום
אחד, יכול להמשיך ולספור בלילה
שלמחרת.

מחלוקת ראשונים זו הובאה בבית יוסף
(או"ח סי' תפט ס"ח), ואחר כך
הכריע בשו"ע (שם) להלכה לחשוש לחומרא
הן לבה"ג והן לתוספות ולרא"ש, ולכן "אם
שכח לברך באחד מהימים, בין יום ראשון
בין משאר ימים, סופר בשאר ימים בלא
ברכה", וכפי שביאר המשנה ברורה (ס"ק
לו-לז) "סופר בשאר ימים כדעת הרבה

פוסקים דאין ספירת הימים מעכבין זה את
זה וכל יומא ויומא מצוה בפני עצמה היא.
בלא ברכה, לחוש למאן דאמר דספירת
שבע שבתות תמימות בעינן, והא ליכא,
דהא חסר חד יומא". [במאמר המוסגר,
חשוב לציין כי טעות נפוצה לחשוב שאם
שכח יום אחד ולא ספר, אינו ממשיך
לספור בשאר הימים. ולא היא, אלא גם מי
שלא ספר יום אחד, חייב להמשיך ולספור,
אלא שלא מברך].

- ד -

חוב ספירת העומר בקטן שהגדיל – בגלל שכבר ספר בקטנותו

המנחת חינוך (מצוה שו אות ו) חקר האם
קטן שהגדיל בימי ספירת העומר
רשאי להמשיך ולספור בברכה: "והנה
נראה פשוט לשיטות הראשונים [תוספות
והרא"ש] הסוברים דאם דילג כל היום
יספור אחר כך, דלא הפסיד המצוה, אין
חילוק בין אם שכח או הזיד ולא מנה, או
שלא היה מחוייב למנות כגון קטן שנתגדל
בימי הספירה, מכל מקום חייב למנות, דאין
יום אחד תלוי בחרו, וזה פשוט. ולשיטת
הראשונים [בה"ג] דסבירא להו דאם לא
מנה יום אחד הפסיד המניין, והטעם כמו
שכתב הרב המחבר דהם מצוה אחת,
ומכיון שלא מנה יום אחד בטל ממנו
החשבון, אני מסופק אם הקטן אע"פ שאינו
חייב מכל מקום מנה כדרך הקטנים
ובאמצע נתגדל, אי מחוייב מן התורה
למנות בגדלותו בשנה ההיא. מי נימא

דבחיוב ובפטור תליא מילתא, וכיון שהיה פטור, אף שמנה מכל מקום כיון שמצוה אחת היא, ומקודם לא נתחייב, גם עתה אינו חייב מן התורה, ואין כופין אותו למנות ככל מצות עשה שבתורה. או דילמא, כיון שמנה, אף שהיה בפטור, מכל מקום לא בטל החשבון על כל פנים, וחייב מכאן ולהבא.

המנחת חינוך הביא ראייה שהקטן ממשיך לספור בברכה, מהמרדכי

(מגילה סימן תשצח; הובא במג"א סי' רס"ז סק"א) בשם רבי טוביה מוינה, שאדם המחוייב בקידוש מדרבנן [כגון סומא, או מקדש בזמן תוספת שבת] יכול להוציא אחרים המחוייבים מהתורה: "אם כן בקטן שנתגדל דעכ"פ הגיע לחינוך קודם, בודאי מועיל אז הזמן שמחוייב מדרבנן להיות חייב אחר כך מן התורה ואין החשבון בטל".

ולכן הנוהגים שגם קטנים סופרים את ספירת העומר מדין "חינוך", וכבר בקטנותם מקיימים מצות הספירה מדין "חינוך", וכשהם גדלים הם ממשיכים ומקיימים כראוי את ה"מצוה אחת" של ספירת העומר ב"תמימות".

אולם הברכי יוסף (סי' תפט סע' ב) הכריע כדברי שו"ת פרי הארץ (ח"ג סי' ז) ש"קטן שהגדיל תוך ימי העומר, מונה שאר ימים בלא ברכה". ובשערי תשובה (סי' תפט ס"ק כג) הביא את דבריהם, וכתב: "ומה שכתבו בקטן, אין זה לדידן שהקטנים שהגיעו לחינוך סופרים גם כן, ומכל שכן מופלא סמוך לאיש". ונראה מדבריו כי

חיובו של הקטן שהגדיל להמשיך לספור בברכה, תלוי בחיובו לספור בקטנותו מדין מצות חינוך. ואילו לא היה חיוב לחנכו במצוה זו בקטנותו, הרי אז ספירתו בקטנותו לא היתה כספירה, לפי הבה"ג שכל ימי הספירה הם "מצוה אחת". ולפיכך בשעה שהגדיל ונעשה "בר חיובא" אינו רשאי לספור, כי אינו יכול לקיים את ה"מצוה אחת" של ספירת העומר ב"תמימות".

- ה -

קטן הסופר ספירת העומר מקיים מצוה כ"מי שאינו מצווה ועושה"

בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח רסט) הרחיב את היריעה בענין קטן שהגדיל בספירת העומר, והשווה את דינו של הקטן לדין אשה, וכשם שאשה פטורה מקיום מצוות עשה שהזמן גרמא, ועם כל זאת לשיטת רבנו תם (המובא בתוספות קידושין לא, א ד"ה דלא) מברכת "וציוונו" על קיום המצוה, למרות שהיא בגדר "אינה מצווה ועושה", גם קטן "אם הוא בר דעת אלא התורה לא ציותה אותו עד שיהא בר י"ג שנה, כיון דהתורה ידעה שאין שכל הקטן חזק כל כך עד שנעשה בר י"ג, ואף על פי כן הוא מצווה כאינו מצווה ועושה, אף על פי כן הוא עושה מצוה, ולכן שפיר נקראו תמימות, כן נראה לפי עניות דעתי הדין דבכהאי גוונא חייבים לספור ולברך לאחר שנתחייב כדינו". המהר"ם שיק סבר שלמרות שקטן נחשב כ"אינו מצווה ועושה", המצוה שהוא מקיים בשעה שאינו

בר חיובא נחשבת כ"מצוה", ולכן כאשר קטן הגדיל בזמן ספירת העומר, מצטרף קיום המצוה שלו בקטנותו לקיום המצוה שלו בהיותו גדול, לכדי "מצוה אחת", ונמצא שספר "שבע שבתות תמימות", וקיים את המצוה כהלכתה לשיטת הבה"ג, בניגוד למקרה ששכח לספור יום אחד מספירת העומר, שאינו יכול להמשיך בספירתו, כי חסר לו ה"תמימות" [לשיטת הבה"ג].

- י -

"ספירה" של קטן - הגדרת "מעשה" ו"מחשבה" של הקטן

בשו"ת להורות נתן (ח"א סימן כה) הקשה על מהר"ם שיק: "איך שיך לומר דעל מעשה קטן חל שם של מצוה, הלא כתבו תוספות חולין (יב, ב ד"ה קטן) דכל מעשיו של קטן הוי כמתעסק". "מתעסק" פירושו עשיית דבר מתוך "התעסקות", מבלי משים, ללא כוונה ורצון לעשיית המעשה. ו"מתעסק" אינו מחוייב על מעשהו וגם אינו מקיים מצוה על ידי "התעסקות". ואם מעשה קטן נחשב כ"מתעסק", פירוש הדבר שאין כל תוקף למעשהו, ואינו נחשב אפילו ל"קיום מצוה", ואם כן היאך נחשבת ספירת הקטן כקיום מצוה, והרי "מתעסק" אינו נחשב כמעשה.

הלהורות נתן תירץ על פי מה שכתב האגלי טל (מלאכת חורש סק"א ד"ה ואין להקשות) "בעשה הקטן כלי, שדנין לגבי

דידן אם מועיל מחשבתם להעשות כלי, בזה אמרין שאין מחשבתם מועלת. אבל לגבי עצמם, מחשבתם מחשבה". כלומר, כוונת התוספות שמחשבת הקטן הוא כ"מתעסק" רק כלפי אחרים, כגון אם הקטן חושב על דבר מסוים לעשותו כלי [לענין קבלת טומאה] - אין מחשבתו מועילה לגבי אחרים, ואילו ביחס לעצמו נחשבת מחשבתו כמחשבה. ולכן "יש מקום לסברת המהר"ם שיק דקטן שספר בקטנותו נחשבת ספירתו כספירה של מצוה, דאע"ג דאין לו מחשבה ומעשה, מכל מקום לגבי עצמו שפיר מהני מחשבתו וחל עליו שם מצוה, ואע"ג דעכשיו שהוא גדול שוב אין מעשהו שבקטנות מועיל לו דהרי לגבי גדול אין מחשבתו מחשבה, מכל מקום כיון שבשעה שספר חל עליו שם מצוה, תמימות קרינן ביה".

נמצא כאן חידוש להלכה, שקטן שהגדיל יכול להמשיך ולספור רק לעצמו, אבל אינו רשאי להיות שליח ציבור ולהוציא אחרים ידי חובה בספירת העומר. שהרי בכל מה שנוגע לאחרים "קטן אין מחשבתו מחשבה", ולכן הקטן שהגדיל נחשב כמי שפטור מהספירה, ולא יוכל להוציא אחרים ידי חובה.

וכן כתב במועדים וזמנים (ח"ד סימן רפח) "העיקר שסופר לאחר שהגדיל בברכה, דעיקר ההנחה שקטן אינו מקיים מצוה כלל, נראה שהדבר אינו מוכרח. דלענין להוציא אחרים שפיר מבואר דלא עדיף כמותם, כיון שאינו מחוייב, אבל איהו

לעצמו יש לומר דקיים מצות עשה קיומית ונפטר כשהגדיל. ולא דמי לשוטה דמבואר במסכת ראש השנה (כח, א) שאם קיים מצוה בעת שטותו, חוזר ומקיים המצוה אחר כך כשהוא בן דעת. דהתם בפועל אין לו דעת כלל שהוא שוטה, ומעשיו במציאות כמתעסק ממש, אבל קטן דין תורה דלא מהני דעתו במקום שצריך מדינא כוונה ודעת, אבל כשהוא עוד קטן והמצוה רק "קיומית" שאינו מחוייב, ואינו צריך מדין תורה כוונה, יש לומר דמקיים המצוה אף שהוא קטן". כלומר, מעשה של הקטן נחשב ל"מצוה קיומית", ולכן רק כלפי עצמו, נחשב כמקיים המצוה, אך זו רק מצוה קיומית, ולכן אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם, כי כדי להוציא אחרים יש צורך ב"מצוה חיובית".

מכאן מקום מסתבר שיוכל להוציא ידי חובה קטן אחר שהגדיל, וצ"ע. וכמו כן יש לעיין, האם יכול להוציא בברכתו מי ששכח לספור יום אחד, או אשה שאינה מחוייבת בספירה, וצ"ע.

- ז -

חינוך קטן לקיום מצוות שצריך בהם כוונה

גם בספר אבני שוהם (סימן ל) הקשה על המהר"ם שיק, שלכאורה מעשה הקטן הוא בגדר "מתעסק", ותירץ על פי דברי הטורי אבן (חגיגה ו, א ד"ה פסקא) "דגדר החיוב והפטור בקטן הוא כדי שיהא

מחונך למצוות כשיגדיל. הלכך כל היכא דבר חיובא כשיגדיל, אלא שקטנותו גרם לו לפטור, בר חינוך הוא, כדי שיהא מחונך כשיגדיל". הטורי אבן חידש יסוד בגדר מצות חינוך, שהסיבה היחידה למצות חינוך היא המטרה לחנך את הקטן לקיים את המצוה בשלמות כשיגדיל ויהיה בר חיובא. ולכן אין זה משנה כלל שבהיותו קטן הוא אינו בר דעת, ואפילו אם מעשיו הם בגדר "מתעסק", כי עדיין קיימת מצות חינוך, שהרי זו גופא המטרה ומהותה של מצות החינוך, שגם מי שאין לו דעת לקיים מצוות, כשיגדיל בעתיד, ידע כיצד לקיימן.

הטורי אבן הוכיח את דבריו: "דאם לא תימא הכי, לא משכחת לה חינוך דקטן במצוות כלל, למאן דאמר במסכת ראש השנה (כח, א) מצוות צריכות כוונה, ובלא כוונה אינו יוצא ידי חובתו, הא ודאי קטן לא בר כוונה, כדאמר בחולין (יב, א) גבי קטן אין לו מחשבה. ואם כן מה הועילו חכמים בתקנתן שתיקנו לחנך את הקטן במצוות, והא כיון דלאו בר כוונה הוא לאו כלום הוא, דכאילו לא עשה דמי. אלא ודאי כיון דלאו בר כוונה הוא, קטנותו הוא דקגרים לו וכשיגדיל בר כוונה הוי, אין זה מפקיעו מחינוך בקטנותו, כדי שלכשיגדיל ויהא בר כוונה, יהא רגיל ומחונך במצוות". ולפי זה גם בנדון דידן, ברור שהקטן מקיים את מצות ספירת העומר אפילו אם "אין מחשבה לקטן", ואפילו אם אינו יודע לכוין כראוי לקיום המצוה ומעשיו הם בגדר "מתעסק", שהרי כל מהותה של מצות

חינוך הוא לחנך גם מי שאין לו דעת כדי שיקיים את המצוות בעתיד לכשיגדל.

בסיום דבריו, האבני שוהם מציין נפקא מינא לדינא בין תירוצו של הטורי אבן לתירוץ על פי האגלי טל, בחיוב ספירת העומר של קטן שהגדיל: "ומבואר דלא כהאגלי טל, וסבירא ליה [לטורי אבן] דאף שאין מחשבה לקטן כלל, אפילו הכי ישנו במצות חינוך. ולפי דבריו [של הטורי אבן] באמת אינו מוכרח שספירתו בימי הקטנות יועיל לו [לכשיגדל], דהא הוי כאילו לא עשה כלום. מה שאין כן לדעת האגלי טל שהכריח דמעשיו הוי מעשה, אם כן אפשר דמועיל לו הספירה". לדעת הטורי אבן, מעשיו של הקטן הם בגדר "מתעסק" ואינם נחשבים כלל, אלא שנתחדש במצות חינוך שגם במעשים מסוג שכזה מקיימים מצות חינוך. ולכן הספירה של הקטן לא נחשבת כלל כמעשה, ורק מועילה מדין חינוך כאשר הוא קטן, אך לא נחשבת כמעשה ספירה המצטרף לספירה שלו כגדול. מה שאין כן לפי האגלי טל, שמעשה הקטן כלפי עצמו נחשב מעשה, ניתן יהיה "לצרף" את מעשה הספירה שלו בקטנותו למעשה הספירה שיספור בגדלותו.

- ח -

היאך קטן "סופר" והרי "ספירה" היא מעשה הנצרך לדעת

הרב ברוך רקובסקי הקשה בספר הקטן והלכותיו (פרק כג הערה א), היאך ספירת קטן נחשבת ספירה, הרי לאדם שמסופק

בימי הספירה איזה יום הוא, האם הוא היום השלישי או הרביעי, הדבר אברהם פסק שאינו יכול לספור בברכה ולומר "היום שלושה ימים לעומר, היום ארבעה ימים לעומר", היות ומצות הספירה אינה אמירת יום הספירה גרידא, אלא ענין של "ספירה", ואם הסופר מסופק ואינו יודע בוודאות את המספר אין זה בגדר "ספירה", כדבריו: "נראה שאין ענין הספירה שיוציא מילות המספר מפיו, אלא ענינה שידע ויוחלט אצלו מדעת ומהחלט המגין שהוא סופר, ובלאו הכי לא מיקרי ספירה כלל, אלא קריאת מלות הספירה הוא דהויא, ולא ספירה עצמה". ומעתה יש להקשות "הרי קטן אין לו מחשבה, כהגמרא בחולין (יב, א) ואם כן לכאורה ספירתו לאו ספירה הוא". כאשר הקטן סופר את ספירת העומר, לכאורה אין זה אלא "אמירת מספרים" ולא "מעשה ספירה", שהרי אין לקטן מחשבה. ואם כן מדוע מחנכים קטן לספור ספירת העומר, הרי אין זה אלא אמירת מילים ללא כל משמעות.

ותירין הרב רקובסקי: "ויש לומר דלא נאמר שקטן לא יכול לחשוב, אלא שכל חלות התלויה במחשבה מופקע ממנה הקטן. ואילו סברת הדבר אברהם היא רק שבספירת העומר צריך ידיעה, וקטן שפיר יודע שהוא מונה את הימים העוברים". כלומר, דברי הגמרא בחולין "קטן אין לו מחשבה", נאמרו רק ביחס ל"חלות" אשר נצרכת לה מחשבה [כגון דיני טומאה], ובזה אומרים שלקטן "אין

מחשבה" לפעול חלות, אבל הגמרא לא התכוונה לומר שלקטן אין ידיעה והבנה בדברים ואינו יודע בוודאות איזה יום מימי ספירת העומר הוא אותו יום. ולכן גם לשיטתו של הדבר אברהם שכדי לספור ספירת העומר צריך ידיעה ודאית ומוחלטת מהו המספר של אותו יום, קטן יודע בבירור איזה יום מימי הספירה אותו יום. ולפיכך ודאי יש לחנכו שישפור ספירת העומר, כי ספירתו נחשבת "ספירה" ראויה.

ונלע"ד כי לפי דברים אלו, קטן שהגדיל רשאי להמשיך ולספור בברכה, כי הספירה שספור בקטנותו היתה מתוך ידיעה והבנה ברורה, ולכן היא מצטרפת לספירתו כשיגדל.

- ז -

"תמימות" - דין ב"ספירה" ולא ב"מצוה"

בשו"ת אור לציון (ח"א סימן לו) ביאר בדרך נוספת מדוע לשיטת הבה"ג, קטן שהגדיל בימי ספירת העומר, רשאי להמשיך ולספור בברכה.

לעיל [אות ג] הובאו דברי ספר החינוך, שההסבר בשיטת הבה"ג הוא שכל ספירת הימים הם מצוה אחת, ולכן אם יום אחד לא ספר ספירת העומר, אינו ממשיך לספור בברכה. אבל חידש האור לציון, ניתן להבין את שיטתו של הבה"ג באופן אחר: "לעולם גם בה"ג סובר דכל יום ויום מצוה בפני עצמה, אלא דמפרש לתמימות

דקרא באופן אחר, וסבירא ליה דכוונת תמימות היינו שיהיו כל המ"ט יום ברצף אחד, וכגון אדם שנמצא בליל ה' לספירה ונזכר שאמש בליל ד' וביום לא ספר, כיצד ימנה ברצף אחד, ימנה היום ה', חסר ברציפות, שהרי אחרי ג' שמנה שלשום צריך לספור ד' ולא ה'. ימנה היום ד', גם זה אי אפשר, דמשקר בספירתו, ועל כן סובר בה"ג דבכהאי גוונא הפסיד הספירה". לפי הבה"ג דין ה"תמימות" אינו מחמת המצוה - משום שכל הימים "מצוה אחת" הם, אלא דין ה"תמימות" הוא מחמת הספירה, וספירה שלימה היא רק כאשר הספירה היא רציפה, כספירה אמיתית שכל מספר מקושר למספר שלפניו ולמספר שלאחריו עד למספר הכולל והשלם - לכן אם לא ספר יום אחד, ספירת היום הבא אחריו כבר אינה "ספירה", לפי שאינה רציפה, וחסר ב"תמימות" הספירה.

לפי הבנה זו אפשר לומר שגם הבה"ג סבר שבכל יום ויום יש מצוה נפרדת לספור. אך אם דילג על יום אחד, שוב אין זו ספירה, כי ספירה פירושה רצף עוקב של מספרים וכל יום מימי הספירה מקושר ואגוד עם הימים שלפניו, ואם חסר יום אחד אינו יכול לספור כי אין רציפות, וממילא אין זו "ספירה".

לאור האמור בדעת הבה"ג, חידש האור לציון לדינא, כי "ילד שנעשה בר מצוה והגדיל בימי הספירה, אם ספר מעיקרא בכל הימים בקטנותו, קיים "תמימות" דקרא ומנה ברצף אחד". ספירת קטן, אפילו אם נאמר שאין בה מעשה

- י -

**עצם ענין הפירה [לולי המצוה] הוא
"מציאות"**

דברים בסגנון דומה, הובאו בספר שלחן
מנחם (או"ח ח"ג סימן רנו) בשם
האדמו"ר מליובאוויטש, שחקר:

"האם עצם ענין הפירה, מנין, היא
מציאות, והתורה אומרת
שמציאות זו - בענין העומר [שמיטה
ויובל], תהיה מצוה. או שהפירה מצד
עצמה, לולי המצוה, אינה מציאות כלל,
כיון שמספר לעצמו אינו מציאות. ורק מצד
המצוה "מצוותיה אחשביה" - נעשית
מציאות. והנפקא מינא לדינא מחקירה זו,
האם עבד שספר בעת עבודתו ונשתחרר
באמצע ימי הפירה, יכול הוא לספור
בברכה. אם נאמר שעצם ענין הפירה הוא
מציאות, הרי כיון שספר את הימים
הקודמים, יכול להמשיך ולספור בברכה.
אבל אם נאמר שכל מציאות הפירה היא
רק מצד המצוה, הרי כיון שלפני זה לא
היתה אצלו המצוה, לא היתה אצלו מציאות
הפירה, ונמצא כאילו שלא ספר, וממילא
אינו יכול לספור בברכה".

ולפי זה חידש הרבי, כי קטן שהגדיל ודאי
רשאי להמשיך ולספור בברכה, כי
"השאלה היא רק בעבד שנשתחרר, דכיון
שלפני זה אין בספירתו מצוה כלל, חסרה
המציאות, מה שאין כן בקטן שנתגדל אין
שאלה, כי גם מצוה דרבנן "מצוותיה
אחשביה", לעשות המציאות".

מצוה, מכל מקום יש להחשיבה כ"ספירה"
ראויה, ולכן כאשר ימשיך ויספור
לכשיגדיל, נחשבת ספירתו ספירה רציפה
וטובה, ולכן רשאי להמשיך ולספור, וכפי
שסיים האור לציון: "מסקנא דדינא, נ"ל
דקטן שהגדיל בימי הספירה אם ספר בימים
שקודם שהגדיל כראוי מדי יום ביומו,
ממשיך וסופר בברכה גם בגדלותו (ויש צד
לומר שבגדלות חייב מהתורה). וראיתי שמעין מה
שכתבנו כתב הגרצ"פ פראנק בשו"ת הר
צבי (או"ח ח"ב סי' עו)".

ואילו הגר"ע יוסף פסק (שו"ת יביע אומר ח"ג
סימן כח; חזון עובדיה, ספירת העומר סע' ז)
"קטן שהגדיל באמצע ימי הפירה ונעשה
בר מצוה, אינו רשאי להמשיך ולספור
ספירת העומר בברכה. ואף שעד אותו יום
ספר מדי לילה בברכה, משום מצות חינוך,
אף על פי כן עליו להפסיק מלברך הלאה
על ספירת העומר. מפני שכל ספירותיו
שהיו בקטנותו אינן מוציאות אותו ידי
חובתו לכשיגדיל, כיון שאז היה פטור מכל
המצוות. ואפילו מצות חינוך מדרבנן לא
היתה מוטלת על הקטן עצמו אלא על אביו.
ומכיון שפטור היה מן המצוות קודם שהיה
בר מצוה, לא עלו לו ספירותיו בקטנותו
לענין "תמימות" כדי שיוכל להמשיך לספור
בברכה אחר שיגדיל, והרי הוא גדול ומצווה
על איסור ברכה שאינה צריכה. הלכך ישמע
הברכה מהשליח ציבור בכל לילה ולילה,
ואחר כך יספור העומר עם הקהל. ומכל
מקום אין למחות בקטן שהגדיל בימי
הספירה אם ממשיך לספור גם אחר כך
בברכה".

והוסיף ביאור: "הפירוש ד"מצוותיה אחשביה", ובנדון דידן שהמצוה עושה את הספירה למציאות חשובה, הוא, שציווי התורה על ספירת הימים, עושה את הספירה למציאות בעולם, גם כשהסופר אינו מצווה לספור. ועל פי זה יש לומר שכל מי שנתחייב בספירת העומר באמצע ימי הספירה, יכול לספור בברכה, כי ספירת הימים שספר לפני זמן החיוב, אף שאינה מצוה, הרי היא מציאות בעולם, כיון שיש ציווי בתורה על ספירת הימים. ולכן יכול שפיר לברך ולספור "היום עשרה ימים לעומר", כי המציאות דספירת "תשעה ימים" שלו, אף שאינה ספירה של מצוה, מאפשרת קיום המצוה דספירת העומר מיום העשירי ואילך".

- יא -

קטן יוצא ידי חובה - רק במצוה שגדול יוצא בה ידי חובה

בספר אשרי האיש (פרק סד סע' ב) מובא בשם הגרי"ש אלישיב: "מחנכים את הקטנים לספור ספירת העומר עם ברכה".

לכאורה יש לתמוה, שהדברים סותרים להוראה אחרת בשמו של הגרי"ש, המובאת בספר אשרי האיש (הלכות חנוכה סע' א) "היות והדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, הרי שהדלקה של קטן אינה הדלקה כשרה, וכך גם הקטן עצמו אינו יוצא בה ידי חובת חינוך,

שאינן זו הדלקה כשרה לקיום מצות חינוך. ובאמת שקשה לבטל את המנהג, אבל הדבר תמוה, שהרי הדלקה של קטן היא לא הדלקה כשרה שהיא כמו הדלקת שוטה, וכיון שיכול הקטן לקיים מצות חינוך בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לבוא ולומר לקטן להדליק בעצמו, שהיא הדלקה פסולה מעיקר הדין, כדי לקיים מצות מהדרין, ולהפסיד הדלקה טובה וכשרה של עיקר הדין. ובשלמא מצוות שאי אפשר על ידי אחר [במצוות שבגופו, כגון נטילת לולב ואכילת מצה, וכן ברכת המזון וקריאת שמע וקידוש וכיו"ב] על כרחך כך תיקנו חז"ל לקיים מצות חינוך במעשה של קטן, ויוצא ידי חובה בברכה של עצמו, אף שהוא מעשה שגדול לא היה יוצא ידי חובה בכזה מעשה. משא"כ בחנוכה שיכול לצאת ידי חובה בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לומר לקטן שיעשה הדלקה בעצמו, שזהו מעשה חסר. ולכן ראוי שהאבא יכוין להוציא אותו בהדלקה, וגם יש להודיע לקטן שיכוין לצאת, ואחר כך ידליק הקטן כמנהג. ומבואר בדבריו המחודשים, שכאשר קטן רוצה לצאת ידי חובת קיום מצוות מדין חינוך במצוות, מוטלת החובה לחנכו לקיימן באופן כזה שגם גדול יכול לצאת בהן ידי חובה, ולא בהדלקה של עצמו. ולכן כדי לחנך קטן במצות הדלקת נר חנוכה, צריך שיצא ידי חובה בהדלקת גדול ולא ידליק בעצמו.

יפוד זה של הגרי"ש בקיום מצוות על ידי קטן מדין חינוך, הובא בספר אשרי

איש (הלכות ראש השנה סע' כו) בנדון קיום מצות תקיעת שופר על ידי קטן: "קטן שהגיע לחינוך ואינו יכול לבוא לבית הכנסת, ראוי להביא לביתו בעל תוקע שיתקע עבורו והקטן יברך בעצמו. ובכל אופן קטן אינו יוצא ידי חובת מצות שופר בתקיעה שתוקע לעצמו. שלקיום מצות חינוך צריך שישמע הקטן תקיעה שכשרה לגדול לצאת בה ידי חובה, וכיון שגדול אינו יוצא בתקיעה של קטן, הרי שזו תקיעה פסולה, כך גם לקטן בעצמו אין זו תקיעה כשרה".

ואם כן, לפי הגר"ש, כדי לחנך את הקטן לקיים את מצות ספירת העומר בשלמות כמו גדול, לכאורה יש להעדיף

שישמע את הספירה בברכה מידי לילה מגדול המברך ומקיים את המצוה בשלמות, ולא שישפור בעצמו, שאז הוא לא מקיים את המצוה בשלמות אלא רק מדין חינוך, וצ"ע.

ועוד צ"ע במה שהובא בשם הגר"ש שקטן מברך ברכת המזון, קורא קריאת שמע ואומר קידוש בעצמו מדין חינוך, ומדוע אינו צריך לקיים את המצוה בשלמות בשמיעה מגדול. ואולי צריך לומר שההסבר לכך הוא, שבמצוות שמקיימים בדיבור, גם דיבור של קטן הוא קיום המצוה בשלמות. ואם כן הוא הדין בקיום מצות ספירת העומר שהיא גם כן בדיבור, וצ"ע.

להלכה: במהרי"ל ובשערי תשובה פסקו שנהגו לחנך קטנים לספור ספירת העומר, וכן הכריע רבי צבי כהן בספרו ספירת העומר (פ"ג סע' ח) "קטן אף על פי שלא הגיע למצוות מחנכים אותו לספור ספירת העומר בכל יום בברכה", וציין לדברי הגר"ע יוסף (חזון עובדיה, ספירת העומר סע' ו) "ומצוה לחנך הקטנים לספור ספירת העומר בכל יום בברכה".

קטן שהגדיל בספירת העומר: הברכי יוסף פסק שימשיך לספור בלא ברכה, וכן נקט הגר"ע יוסף (חזון עובדיה שם סע' ז).

ברם השערי תשובה, מהר"ם שיק, הר צבי, אור לציון ומועדים וזמנים, פסקו, שקטן שהגדיל בימי ספירת העומר, ממשיך לספור בברכה. וכן מובא בשם הגר"ש אלישיב בספר אשרי האיש (פרק סד סע' ג) "קטן שנעשה בר מצוה באמצע ימי הספירה ממשיך לספור עם ברכה".

אמנם הלהורות נתן כתב, שהקטן לכשיגדיל, אינו מוציא **אחרים** ידי חובה בספירתו, אלא רק סופר ומברך לעצמו.

ענף ב - קמן בברכה על ספירת העומר

ממוצא הדברים יתבררו הדינים המסתעפים מהמנהג שמחנכים קטן לספור ספירת העומר בברכה.

בראש ובראשונה, דינו של קטן ששכח ולא ספר ספירת העומר יום אחד.

- יב -

קמן ששכח לספור יום אחד

באמור לעיל, בשו"ע (או"ח סי' תפט סעי' ח) נפסק: "אם שכח לברך באחד מהימים, בין יום ראשון בין משאר ימים, סופר בשאר ימים בלא ברכה", והשאלה הנשאלת, האם גם כאשר קטן שכח יום אחד לספור ספירת העומר, דינו כגדול, ואינו רשאי להמשיך ולספור בברכה, או שרשאי להמשיך ולספור בברכה משום שבספירתו מקיים הקטן בכל יום ויום מצות חינוך.

במושכל ראשון, שאלה זו תלויה במחלוקת הראשונים, האם מצות חינוך מתקיימת כאשר קטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, כגון שאוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב פסול, ונבאר הדברים.

במסכת סוכה (ב, ב) מסופר על הילני המלכה שהושיבה את בניה בסוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה ולא מיחו בה חכמים, ורצה ר' יהודה להביא ראיה לשיטתו שסוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה כשרה. והריטב"א (שם) למד ממעשה זה "דקטן שמחנכין אותו במצוות

[צריך] לעשות לו מצוה בהכשר גמור כגדול. והוצרכתי לכתוב זה לפי שראיתי חכמים טועים בזה". ואמנם המשנה ברורה (סי' תנח ס"ק כח) הביא מחלוקת הראשונים בדין קטן שנוטל לולב שאול ביום טוב ראשון של סוכות, שכידוע גדול לא יוצא ידי חובה בלולב שאול, ואילו "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול]", דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך. ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מתקיימת גם בשאול [למרות שגדול לא יוצא בו ידי חובה], דהא גם בזה מתחנך הבן למצוות, וכן משמע במדרכי בשם ראב"ן".

ולפי זה נראה כי לשיטת הסוברים שמצות חינוך מתקיימת רק כאשר קטן עושה את המצוה כתיקונה, קטן ששכח לספור יום אחד, אינו רשאי להמשיך ולספור בברכה [כדינו של הגדול ששכח], שהרי כבר אינו מקיים את מצות ספירת העומר "כתיקונה" לשיטת הבה"ג [שנפסקה בשו"ע] המצריך "תמימות" במצות הספירה, וכמבואר בדברי הרבבות אפרים (ח"ו סימן רנו אות א) "צריך לחנך את הקטנים לספור ספירת העומר בברכה, וכל דיני גדול היינו שאם החסיר יום ימשיך לספור בלא ברכה, ועצה טובה

לספור איזה לילה בימי הספירה רשאי להמשיך לספור בברכה משום חינוך". ומבואר בדבריו שקטן שונה בדינו מגדול, בכך שקטן הסופר את ספירת העומר מקיים בכל יום ויום מצות חינוך. ולכן אפילו אם יום אחד לא ספר, ביום שלאחריו רשאי לספור מדין חינוך, ובברכה, כדין כל המצוות שהקטן מקיימם בברכה.

ובן פסק הנטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק כד סע' ז) "קטן ששכח לספור לילה אחד, אפשר לחנכו לספור שאר הלילות בברכה. וכל שכן אם קטן סופר מעצמו, בוודאי שאין אביו מחוייב למחות". וכתב (שם הערה יג) שני טעמים להוראה זו: "כיון דלדעת הראשונים יוצא גם בשכח לספור, דכל לילה מצוה בפני עצמה [כוונתו לשיטת תוספות והרא"ש המובאת לעיל אות ג], יכול לחנך כן. ועוד, שלא שייך חינוך אלא על דבר שוודאי יתחייב כן כשיגדיל, מה שאין כן בזה, אולי במשך כל חייו לא יארע לו כן שישכח לספור ספירה אף לילה אחת, ואין צריך לחנכו".

ואילו בשו"ת מקדש ישראל (ספירת העומר סימן כט) חילק בין קטן שסופר בעצמו לבין אביו של הקטן המצווה לו לספור: "קטן שביום אחד לא ספר ספירת העומר, מעצמו יכול להניח לברך, אבל אביו לא יצווה אותו (מכאן ואילך) לברך על הספירה, אבל יכול לומר לו סתמא שישפור, אף שמשער שיברך גם כן". ונימק את הכרעתו: "לומר לו בשאר הימים לספור עם ברכה אסור מב' טעמים: [א] שמחנכם שלא

שישמע הברכה מאחר". וכן הובא בשם הגרי"ש אלישיב בספר אשרי האיש (או"ח פרק סד סע' ב) "מחנכים את הקטנים לספור ספירת העומר עם ברכה, ואם החסיר יום אחד ולא ספר, ימשיך לספור בלי ברכה כמו גדול". וכן פסק ידידי רבי צבי כהן בספרו ספירת העומר (פרק ב סע' י) "קטן שדילג יום אחד, שוב אינו מונה בשנה זו בברכה, כדין גדול". ונימק את הוראתו (שם, הערה טז) כי "לא שייך לומר שיברך משום חינוך, אדרבה, הוא מוזהר שלא לברך ברכה לבטלה".

בשו"ת שרגא המאיר (ח"ז סימן קסט) כתב, שגם הפוסקים החולקים על הריטב"א וסוברים שמקיימים מצות חינוך בסוכה לא כשרה, יסברו בנדון דידן, שקטן ששכח לספור יום אחד, לא ימשיך לספור בברכה "דהריטב"א מיירי גבי קיום המצוות שתהיה בכשרות, אבל אינו עובר שום עבירה על ידי קיום המצוה, מה שאין כן כשנותן לקטן לברך אחר ששכח יום אחד, הוא מכשיל לקטן בברכה לבטלה לפי שיטת הבה"ג. ואפילו אם לא תימא כהריטב"א שצריך לקיים המצוה מה שכשר לגדולים, רק אפילו אם אינו עושה הקטן המצוה בשלימות מחנכין אותו, אבל על כל פנים אינו עושה איסור. אבל במקום שעושה איסור, בוודאי אין מחנכים לקטנים אפילו במקום מצוה".

- יג -

לעומתם, הגר"ע יוסף (חזון עובדיה, ספירת העומר סע' ו) פסק: "קטן ששכח

זה, דלענין זה יכולים לסמוך על הסוברים דאף אם שכח מלספור בלילה אחד, יכול לספור בשאר הלילות בברכה, דכל ספירה מצוה בפני עצמה היא. ועוד, דלא שייך חינוך אלא על דבר שבוודאי יתחייב בה כשיגדל, ממילא י"ל בזה אולי במשך כל ימי חייו לא ישכח לספור ספירת העומר אף לילה אחד, ואין צריך לחנכו על דין זה.

★ ★ ★

כדין, שהרי אף על דין זה חייב לחנכו, שאם במשך חייו ישכח פעם מלספור, שידע שמאז והלאה תו אינו מברך על ספירת העומר. [ב] שבמה שאומר לו לספור [בברכה] ספי להו איסור בידים לומר להם לברך ברכה לבטלה". ובהמשך דבריו הוסיף: "ואולי אם הקטן סופר מעצמו, אין אביו מחוייב למחות בו כדי לחנכו על דין

- יד -

החובה לחנך קטן לברך ברכות

ונראה לבאר מדוע קטן ששכח לספור יום אחד רשאי להמשיך ולספור בברכה, בהקדם דברי הגמרא במסכת ראש השנה (כט, ב) "תנו רבנן, לא יפרס אדם פרוסה לאורחים אלא אם כן אוכל עמהם [משום שבכל ברכות הנהנין, אין מברכים כדי להוציא אחרים אם אינו אוכל עמהם]. אבל פורס הוא [ומברך] לבניו ולבני ביתו [הקטנים שאינם יודעים לברך], כדי לחנכם במצות". ודין זה נפסק בשו"ע (או"ח סי' קסז סע' יט) "מי שאינו אוכל אינו יכול לברך ברכת המוציא להוציא האוכלים, אבל לקטנים יכול לברך אף על פי שאינו אוכל עמהם כדי לחנכן במצות". וביאר המשנה ברורה (ס"ק צג) "ואפילו קטנים דעלמא שאין חינוכם מוטל עליו מדינא גם כן מותר לברך עמהם כשרוצים ליהנות ואין יודעים לברך בעצמם, וכל שכן כשהם מבני ביתו". מדברי הגמרא והשו"ע למדנו כי גם ברכה שבדרך כלל אסור לברך, התירו לברך עם קטנים, משום מצות חינוך.

הרימב"א במסכת ראש השנה (שם ד"ה ת"ר) הסביר שההיתר לברך ברכות שאין בהן צורך כאשר מברך כדי לחנך, הוא רק אם נאמר "דאיסור ברכה לבטלה מדרבנן הוא, ואסמכוה על 'לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא'. ולפיכך התירו כאן לומר ברכה שאינה צריכה לו, כדי לחנך בניו ובני ביתו במצות. ואילו היה איסור תורה לא היו מתירים לו לעשות בידים איסור תורה משום חינוך מצוות דבריהם". ומעתה יש לעיין לשיטת הרמב"ם שאיסור ברכה לבטלה מהתורה, היאך הותר איסור תורה משום מצות חינוך. ותירץ בערוך לנר (ראש השנה שם ד"ה בגמרא) "אבל באמת לא זכיתי להבין ראייה זו, דאפילו הוא דאורייתא, מכל מקום כיון דמצות חינוך הוא מדרבנן, למה לא יהיה מותר לברך כמו על שאר מצות דרבנן דמברכים וציונו מ'לא תסור' ומזכיר שם שמים בברכה. ואם כן כיון דמצוה ע"י לא תסור לחנך, מותר גם כן לברך".

נמצינו למדים שקיום מצות חינוך מדרבנן "מתיר" לברך גם ברכה שאין בה צורך, שהרי נאמר בגמרא (שבת כג,

א) שמברכים על קיום מצוה מדרבנן, כי נצטוונו על כך מהתורה מדין 'לא תסור' – לשמוע בקול דברי חכמים. ולכן מותר לברך ולהזכיר שם ה' אפילו ברכה שאין בה צורך, אם עושה זאת כדי לקיים מצות חינוך.

ובן מבואר בדברי הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר (ח"ב אר"ח סימן יג) "נראה לפענ"ד דשאני ברכות ותפילות, שבלאו הכי יש בהם איסור ברכה לבטלה כשמלמדים את התינוקות, כמו שכתב הרמב"ם (הלכות ברכות פ"א ה"ט) וז"ל, התינוקות מלמדים אותם את הברכות כתיקונם, ואע"פ שהם מברכים לבטלה בשעת הלימוד, הרי זה מותר, ע"כ. ועל כרחק שהותר דבר זה משום צורך הלימוד, דלא סגי בלאו הכי". בהקשר זה, סיפר לי ידידי הרב טל פרץ, רב הקהילה הצרפתית בלוס אנג'לס, בשם רבי דוד יוסף, שאביו רבי עובדיה יוסף היה נותן לו בקטנותו פלח של תפוז, ואמר לו לברך "בורא פרי העץ", ומיד כשגמר את הפלח נתן לו עוד פלח, ואמר לו שוב לברך, וכך עוד פעם ועוד פעם. והם הם הדברים, כל ברכה שנעשית למטרת חינוך היא קיום מצוה מדרבנן, ועל כן מותר לברך בכל פעם שעושה כן משום מצות חינוך, ואין בזה חשש ברכה לבטלה כלל ועיקר.

- זו -

עניית אמן ע"ל ברכות קטנים

אם כנים הדברים, נוכל ליישב בזה את מנהג העולם לענות "אמן" גם על

ברכותיהם של קטנים שאינם בני חינוך, ונבאר את הדברים.

בשו"ע (סימן רטו סע' ד) פסק "כל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא, ואסור לענות אחריו אמן". ועוד פסק בשו"ע (שם סע' ב-ג) "השומע אחד מישראל מברך אחת מכל הברכות, חייב לענות אחריו אמן; אבל אם היה המברך תינוק, אין עונים אחריו אמן. והא דאין עונים אמן אחר תינוק, דווקא בשעה שלומד הברכות לפני רבו [דאין שם ברכה עלה], משנה ברורה ס"ק יג], שמותר ללמד לתינוקות הברכות כתקנם, ואף על פי שהם מברכים לבטלה בשעת הלימוד. אבל בשעה שהם מברכים לפטור את עצמם, כיון דבני חינוך הם עונים אחריהם אמן". וכתב המשנה ברורה (ס"ק טז) לדיוק ממשמעות לשון השו"ע "דבני חינוך הם", כי "על ברכה שמברך על אכילה וכהאי גוונא קודם שהגיע לחינוך אין לענות אמן עליו".

ע"ל דברי המשנה ברורה שאסור לענות אמן על ברכת קטן שלא הגיע לחינוך, הקשה רבי יוסף חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים (סימן קצז) "כיון שלא הגיע לחינוך, אם כן אינו בר חיוב כלל לברך, ואם כן למה הוא מברך אם לא דהוא רוצה להתלמד, ולכן תינוק שלא הגיע לחינוך אף כשהוא מברך בעת האכילה דומה כקטן שהגיע לחינוך", והוסיף: "וידוע המעשה של הבעל תולדות אדם (רבי שלמה זלמן מווילנא) שהרגילה אמו לברך על השדים בשעת יניקה, ולא שמענו בזה שלא לענות אמן".

פי שמברך לפטור את עצמו. אבל תינוק שהוא יותר מבן שש ויודע למי מברכים, עונים אמן אחר ברכתיו שמברך לפטור עצמו". וכן דעת הגרש"ז אויערבך, כמובא בספר הליכות שלמה (תפילה פכ"ב סע' כ) בשמו: "נכון לחנך הקטנים באמירת ברכות ועניית אמן, אף את הקטנים ביותר שלא הגיעו לחינוך. ומנהג טוב הוא, כדי להרגילם לדברי קדושה. אולם השומע ברכתם, לא יענה אחריהם אמן טרם שהגיעו לגיל חינוך, ומכל מקום יאמר אמן מגומגמת שתישמע כעין אמן, כדי להרגיל את התינוק שצריך לענות אמן על הברכה".

ע"פ פי המבואר לעיל שקיום מצות חינוך מדרבנן "מתיר" לברך גם ברכה שאין בה צורך, ואפילו לדעת הרמב"ם שאיסור ברכה לבטלה הוא מהתורה, נראה שאין איסור לענות אמן גם אחר ברכתו של קטן, כאשר עניית האמן נועדה כדי לחנך אותו, שכן מסתבר שמצות חינוך היא "היתר" הן לענין הברכה של הקטן והן לענין האמן שעונים על ברכתו.

★ ★ ★

את הברכה מדין חינוך, ואין כל חשש של ברכה לבטלה.

ומעתה נראה לדון בכמה מהלכות ספירת העומר, כאשר מדובר בקטן הסופר.

• **האם קטן מוציא ידי חובה קטן אחר, אשה או גדול** – בהלכות ברכת המזון (או"ח סי' קפו סע' ב) נפסק: "קטן חייב מדרבנן,

ואכן, פוק חזי מאי עמא דבר, ועיינו רואות כי מחנכים ילדים קטנים לברך ברכות על אכילה כבר מגיל שנתיים, ואף עונים אמן על ברכתם. וכפי שהביא בספר ארחות רבנו (הוספות או"ח ח"ב אות כא) כי בביתו של הקהילות יעקב [ה'סטייפלער] "היו מתחילים לברך ברכת הנהנין עם תינוק בגיל שנה וחצי שנתיים אף שבקושי יכל לדבר, והקהילות יעקב ענה אמן אחר ברכתו". והובא שם כי רבי חיים קנייבסקי אמר ש"עונים אמן על ברכת התינוקות קודם שהגיעו לחינוך, כדי לחנך את התינוק שיענה אמן אחר הברכה. ויכול לענות אמן ממש כקריאתו, משום שאין עניית האמן משום העונה אחר הברכה, דבה מיירי המשנה ברורה הנ"ל, אלא משום המברך [התינוק] כדי לחנכו שיענה אמן. ונפקא מינא היכא שהקטן המברך אינו שומע, שאז לא עונים אמן על ברכתו".

מאידך, בשו"ת יביע אומר (ח"ב סימן יג) דן בהרחבה בשאלה זו, וכתב בסיום התשובה: "מסקנא דדינא שאין לענות אמן אחר ברכת תינוק פחות מבן שש, אף על

- מ"ז -

קטן בדיני ספירת העומר

ממוצא הדברים מבוארת היטב דעת הסוברים שקטן ששכח לספור יום אחד מימי הספירה, רשאי להמשיך ולספור בברכה, מאחר וקיום מצות חינוך מדרבנן "מתיר" לברך גם ברכה שאין בה צורך, ואם כן בכל יום יש לקטן "היתר" לברך

על הקטן אלא על אביו [לפי חלק מרבתינו הראשונים], וצ"ע.

מאידך גיסא, בשו"ת משנה הלכות (ח"ג סימן רכט) הביא מדברי האליהו רבה (סימן תרפט ס"ק ח) שכתב בנדון קריאת מגילה "קטן מוציא לקטן אחר, ובבית יוסף מסופק אי קטן מוציא לקטן ולאנשים ויש להחמיר". ואף שהמשנה הלכות נטה לומר שזו טעות סופר כיון שלא מצא בבית יוסף ספק זה, אלא ספק האם קטן מוציא ידי חובה אשה. מכל מקום הביא את דברי העולת שבת (סימן תרפט ס"ק ג) "וקטן שהגיע לחינוך מוציא את חברו קטן שהגיע לחינוך. ואפשר דחינוך בעינן שישמעו מן הגדולים". ומשמע שקטן אינו מוציא ידי חובה קטן אחר, ורק גדול יכול להוציא ידי חובה. והסיבה לכך, כתב המשנה הלכות: "יתכן שדעת עולת שבת כרמב"ן במלחמות (ברכות ב, ב) דקטן אפילו הגיע לחינוך אינו מוציא אחרים אפילו בדרכנו, משום דחינוך מצוה דאביו הוא, ואיהו לאו בר חיובא הוא כלל". מבואר איפוא בדעת האליהו רבה והעולת שבת, שיתכן וקטן אינו מוציא ידי חובה קטן אחר, ואם כן נראה שגם קטן אינו יכול להוציא קטן אחר בספירת העומר, וצ"ע.

• זמן הברכה והספירה - בשו"ת מקדש ישראל (ספירת העומר סימן כו) נשאל, האם "קטנים שצריכים לילך לישן בהקדם יכולים לספור ספירת העומר בברכה מפלג המנחה ולמעלה", והשיב: "אסור, ויספרו למחר ביום בלא ברכה". וזאת משום "שמצות

כדי לחנכו, וההיא דבן מברך לאביו [ומוציאו ידי חובת ברכת המזון], כשלא אכל האב כדי שביעה, שאינו חייב אלא מדרבנן". ומבואר שקטן יכול להוציא ידי חובה רק מי שמחוייב באותה דרגת חיוב שלו, דהיינו, מאחר וחיוב קטן בברכת המזון הוא רק מדרבנן, הוא יכול להוציא ידי חובה כל מי שמחוייב רק מדרבנן, כגון גדול שלא אכל כדי שביעה. ולכן פסק בכף החיים (שם ס"ק יא) שקטן מוציא ידי חובה קטן אחר בברכת המזון, כי שניהם חייבים מדרבנן. על פי דברי הכף החיים בהלכות ברכת המזון פסק בנטעי גבריאל (פסח ח"ג פרק כד סע' ו) לענין ספירת העומר ש"קטן מוציא קטנים אחרים בברכתו, אך אינו יכול להוציא גדול מפני שהוא בעצמו פטור, כיון שאין הקטן מחוייב רק מטעם חינוך".

וכן כתב רבי צבי כהן בספרו ספירת העומר (פרק ב סע' יב) "קטן המברך על ספירת העומר אינו יכול להוציא איש גדול בברכתו, אבל יכול הוא להוציא אשה, כמו כן יכול הוא להוציא קטן אחר". וביאר: "קטן מוציא קטן אחר, כיון דשקולים הם בחיובם".

והוסיף כי הקטן גם מוציא ידי חובה אשה "שלענין זה היא גרועה ממנו, שאף מדרבנן אינה חייבת [בספירת העומר]". אמנם יש להעיר כי לפי מה שכתב המג"א (סי' תפט סק"א) כי נשים קיבלו על עצמן את מצות ספירת העומר "כחובה", יש לעיין האם קטן מוציא ידי חובה אשה, כי החיוב של אשה מדרבנן מוטל עליה, ואילו חיוב החינוך לא מוטל

המצוה כתיקונה בכל פרטיה ודקדוקיה כמו גדול, וכתבנו שלא שפיר דמי [לגדול] לספור ספירת העומר בבין השמשות אמנם אולי בקטנים יש להקל בזמן בין השמשות. כיון דלהרבה ראשונים ופוסקים אף גדול מותר לספור בבין השמשות, ובאמת בדיעבד יצא, על כן על כל פנים לענין קטנים יש להקל אף לכתחילה".

ומעתה צ"ע מה דינו של הקטן בספקות אלו, האם רשאי להמשיך בשאר הימים לספור בברכה.

חינוך היא לחנכם לקיים המצוה כתיקונה בכל פרטיה ודקדוקיה כמו גדול. וכיון שדעת כמעט כל הפוסקים שאין לספור ספירת העומר מפלג המנחה ולמעלה, ולדבריהם אז הוא ברכה לבטלה, על כן אין לחנך את בנו לספור מבעוד יום. ועוד, די ש לחוש דלמא אתי למיסרך [להתרגל] כן לכשיגדיל לספור גם כן מבעוד יום".

בנדון ספירת קטן בין השמשות, כתב בשו"ת מקדש ישראל (שם סימן כז) "אף שכתבנו שיש לחנך את הקטן לקיים

★ ★ ★

לפי האמור לעיל נראה כי בכל הנדונים הנ"ל, קטן יהיה רשאי להמשיך ולספור בלילה הבא בברכה, שהרי בכל יום יש לקטן "היתר" לברך את הברכה מדין חינוך, ואין כל חשש של ברכה לבטלה.

סימן מה

ברכת הרואה על נר חנוכה שהדליק קטן

- א -

מצוה דאורייתא כשופר ולולב שיודחה המצוה מפני שבות. אך מכל מקום אמרתי שידליק תינוק גם שכבר הגיע לחינוך, כי מכל מקום הוי ליה שבות דשבות. ומכל מקום הייתי מסופק אם לברך שעשה ניסים ושהחיינו על הנרות שהדליק הקטן בן י"ב, כיון שיש אומרים שאיני יוצא ידי חובה על ידי קטן, וספק ברכות להקל. והרהרתי הברכות שלושתן, ואמרתי התיבות בלי שם הקדוש".

ולמדנו מדבריו, שיש להסתפק, האם מברכים על ראיית נר חנוכה שהודלק על ידי קטן, כי יתכן שברכת "הרואה" נתקנה רק על ראיית נרות חנוכה שמתקיימת בהם מצות "הדלקת נר חנוכה", ואילו כאן יש קיום של מצות "חינוך" בלבד. ומאחר וקטן אינו מוציא את הגדול ידי חובת הדלקת נרות חנוכה [כפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' תרעה סע' ג) "הדליקה חרש שוטה וקטן, לא עשה כלום"] – נמצא כי הנרות שהדליק אינם נרות של קיום מצוה, ואין לברך עליהם ברכת "הרואה".

ויש לבאר מה היסוד בספק זה האם מברכים ברכת הרואה על נר חנוכה שהדליק קטן.

במצות הדלקת נר חנוכה מוצאים אנו דין מחודש, שאין לו אח ורע בקיום מצוות אחרות: לא רק העושה את מעשה המצוה – הדלקת נר החנוכה, מברך על קיום המצוה, אלא גם מי שלא קיים את מעשה ההדלקה אלא רק ראה את הנרות, מברך, כדברי הגמרא במסכת שבת (כג, א) "רב ירמיה אמר הרואה נר של חנוכה צריך לברך". ומבואר בגמרא, שהרואה מברך בלילה הראשון של חנוכה שתי ברכות, ופירש רש"י: "שעשה ניסים ושהחיינו, שאין עליו לברך להדליק, דהא לא אדליק איהו" (רש"י שם). ובשאר הימים מברך הרואה, את ברכת שעשה ניסים בלבד. וכפי שנפסק בשו"ע בהלכות חנוכה (או"ח סי' תרעו סע' ג).

והנה האשל אברהם (בוטשאטש; או"ח סי' תרעט) כתב: "נתאחרתי בבואי מהמקוה בליל ערב שבת קודש ליל א' דחנוכה הלזה, ולא הדלקתי הנר חנוכה, מאחר שבוודאי לא פרח אז שום עוף, וכבר ראו כוכב אחד על ידי ספק אין להדליק, שהרי העמידו חז"ל דבריהם גם במקום

- ב -

ברכת 'שעשה נסים' - ברכת הודאה או ברכת המצוות

ונראה כי יסוד הספק בשאלה העקרונית האם ברכת 'שעשה נסים' הנאמרת על ראיית נרות החנוכה, היא "ברכת המצוות", או "ברכת הראיה" על נס, שהיא בגדר "ברכת הודאה", כפי שהסביר רבי יצחק זונדל שטרן (קובץ אוצרות ירושלים, חלק יא עמ' רב) "הנה יש לחקור בברכת שעשה נסים האם זה בגדר ברכת המצוות, דכשמדליקין נרות חנוכה יש מצוה לברך להדליק וגם שעשה נסים. ואם כן כל זה בגדר **ברכת המצוות** [והיינו דאף דאין זה ממש ברכת המצוות, מכל מקום כשתיקנו לברך ברכת להדליק שהיא ברכת המצוה, צירפו לזה עוד ברכה של שעשה נסים, ונתנו לזה אותו גדר של ברכת להדליק]. או שזה בגדר ברכת ראיה על הנס, דוגמת המבואר בגמרא ברכות (נד, ב), שהרואה מקום שנעשו נסים לאבותינו מברך שעשה נסים, והכי נמי כאן בשעה שרואה את הנרות נזכר בניסים שנעשו לאבותינו, וצריך לברך שעשה נסים".

ואמנם העמק ברכה (הלל על הנס עמ' קכד) נקט כדבר פשוט, שברכת "שעשה נסים" היא "ברכת הודאה", כדבריו:

"ונראה בדעת הרמב"ם דברכת שעשה נסים אינה כלל על מצות הדלקה, וגם אינה על הנס של פך השמן, דהא ברכת הודאה היא, והודאה אינה אלא על טובות ה', וע"כ דהויא הודאה על נס הנצחון החשמונאים. ומה שמברכים אותה בשעת הדלקה או בשעת ראיית הנר, הוא כדתנן בריש פרק הרוואה (ברכות פ"ט מ"א), דהרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל מברך שעשה נסים לאבותינו, כמו כן כשרואה הנר חנוכה דהוי זכרון על הזמן ההוא, הוי כרואה מקום הנס, ולפיכך מברך על הנס. ואפשר דבברכה זו נכלל נמי הנס של פך השמן, אבל עיקרה על נס הנצחון". ומבואר בדבריו, שניתן להבין את גדר ברכת 'שעשה נסים', כברכת הודאה על הנס שנעשה לחשמונאים, והנרות נחשבים כ"מקום הנס", ולכן מברכים בשעת הדלקתם או בשעת ראייתם.

ומעתה מבואר הספק האם מברכים ברכת הרוואה על נר חנוכה שהדליק קטן. אם נאמר שברכת "הרואה" היא חלק מדיני ברכת המצוות, מסתבר שלא יוכל לברך על נרות חנוכה שהדליק קטן, כי לא מקיימים בהם את מצות ההדלקה. ברם אם גדר הברכה הוא "הודאה" על הניסים שנעשו לחשמונאים, ודאי רשאי לברך ולהודות גם בראיית נרות אלו.

סימן מז

קטן הקורא מגילה האם מוציא אחרים ידי חובה

- א -

אמנם עדיין לא נתבאר במה חלק תנא קמא על ר' יהודה, וצ"ע.

- ב -

ונראה כי נחלקו בהגדרת יסוד החיוב משום ש"אף הן היו באותו הנס", כמבואר בדברי הגרי"ז (ערכין ג, א) שחקר האם פירוש, שנשים היו צריכות להיות פטורות מחיוב זה בגלל שפטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא [ואע"פ שמקרא מגילה היא מצוה מדרבנן, מ"מ כל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון], ובגלל הדין ש"אף הן היו באותו הנס" אין להם את הפטור מדין של מצות עשה שהזמן גרמא, וממילא נכללו בחיוב קריאת המגילה הנאמר לאנשים. או שהפירוש, שעדיין נשאר במקומו פטור הנשים מדין מ"ע שהזמן גרמא, אלא שנתחדש חיוב מיוחד לנשים לקרוא המגילה בגלל הדין ש"אף הן היו באותו הנס".

נפקא מינא בחקירה זו, האם עבד כנעני חייב במקרא מגילה. לפי הצד השני, שפטור נשים מדין מ"ע שהזמן גרמא נשאר במקומו, ורק התחדש להן חיוב מיוחד כי אף הן היו באותו הנס, עבד שהוקש לאשה יהיה פטור ממקרא מגילה, שהרי לגביו לא נאמר "אף הן היו באותו

תנן במסכת מגילה (פ"ב מ"ד) "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, ר' יהודה אומר אפילו קטן". ויש להבין את יסוד מחלוקת תנא קמא ור' יהודה האם קטן כשר לקרוא את המגילה, או לא. וביותר צ"ב בטעמו של ר' יהודה המכשיר קטן לקרוא את המגילה, שהרי לכאורה קטן פטור מקיום מצות קריאת המגילה, וחיובו רק מדין חינוך, וכיצד יוכל איפוא, להוציא אחרים ידי חובה.

וצריך לומר כמש"כ הריטב"א (מגילה יט, ב ד"ה מתניתין) וז"ל: "דר' יהודה סבר כיון שהגיע לחינוך שאר מצוות ראוי הוא לחייבו במגילה לפי שהיה באותו הנס, וכענין שחייבו בה את הנשים שהיו פטורות ממנה מן הדין לפי שהוא מצות עשה שהזמן גרמא וחייבו אותן לפי שהיו באותו הנס". ומבואר בדבריו כי חיוב קטנים במקרא מגילה נובע מאותה סיבה שנשים חייבות במקרא מגילה, בגלל ש"אף הן היו באותו הנס", כמפורש במסכת מגילה (ד, א).

ואכן בירושלמי (מגילה פ"ג ה"ה; הובא בהגהות מיימוניות הלכות מגילה פ"א אות א) נאמר במפורש "בר קפרא אומר צריך לקרות בפני אנשים נשים וקטנים שאף הן היו באותו הנס".

הנס", ונשאר בפטורו משום מ"ע שהזמן גרמא. אולם לפי הצד הראשון, שהטעם ש"אף הן היו באותו הנס" מבטל את פטורן משום מ"ע שהזמן גרמא, גם בעבד שהוקש לאשה אין לו פטור של מ"ע שהזמן גרמא, ולכן יהיה חייב במגילה.

ואמנם נחלקו בזה הראשונים. הרמב"ם (הלכות מגילה פ"א ה"א) כתב: "הכל חייבים בקריאתה, אנשים נשים וגרים ועבדים משוחררים". ומלשונו "עבדים משוחררים" שאינו מובן, שכן הרי הם יהודים לכל דבר, או לכל הפחות כגרים, מוכח כי בא למעט עבדים הפטורים מקריאת מגילה. אולם הטור (סימן תרפט) כתב: "הכל חייבין בקריאת מגילה, כהנים לויים ישראלים ועבדים". ומפורש בדבריו שגם עבדים חייבים בקריאת מגילה.

עוד נפקא מינא בחקירה זו היא בשאלה, האם אשה מוציאה ידי חובה איש בקריאת מגילה. אם חיובה מטעם ש"אף הן היו באותו הנס" הוא חיוב חדש, הרי שגדר חיוב אשה אינו כגדר חיוב האיש, ולא תוכל להוציאו ידי חובת קריאת מגילה.

★ ★ ★

מב"ל מקום להלכה כתב הטור בהלכות מגילה (או"ח סימן תרפט סע' ב) "חרש שוטה וקטן אפילו הגיע לחינוך אינן מוציאים אחרים ידי חובתם, ור"י מכשיר בקטן כיון שהגיע לחינוך. ובעל העיטור פסק כוותיה. ואדוני אבי הרא"ש ז"ל הביא המשנה כצורתה, ואם כן דעתו

אולם אם נאמר שאין זה דין חדש, אלא בגלל טעם זה חזר דין האשה להיות שווה לדין איש, נמצא כי יסוד חיוב הנשים הוא מאותו יסוד חיוב האנשים, ומאחר וגדר חיובם שווה, ודאי שגם אשה תוכל להוציא איש, שהרי חיובם הוא מאותו מקור.

- ג -

ונראה לפי זה לפרש את מחלוקת תנא קמא ור' יהודה האם קטן מוציא אחרים ידי חובת קריאת מגילה, שנחלקו בגדר חיובו של הקטן מטעם שאף הקטנים "היו באותו הנס".

לדעת תנא קמא, זהו חיוב חדש, ולכן כשם שאשה המחוייבת מדין חדש ש"אף הן היו באותו הנס" לא מוציאה איש ידי חובתו, כך גם קטן אינו מוציא ידי חובה גדול. אולם ר' יהודה סבר שאין זה חיוב חדש אלא מטעם ש"אף הם היו באותו הנס" גם חיוב הקטן נהיה ביסודו כחיובו של הגדול, ולכן שפיר הקטן מוציא ידי חובה גם גדול בקריאת המגילה.

★ ★ ★

לפסוק כתנא קמא, וכן כתב בה"ג".
וכן פסק בשו"ע (שם) "אחד הקורא ואחד השומע מן הקורא יצא ידי חובתו, והוא שישמע מפי שהוא חייב בקריאתה. לפיכך אם היה הקורא חרש או קטן או שוטה, השומע ממנו לא יצא".

סימן מז

אכילת בשר בתשעת הימים בסעודת סיום מסכת של קטן ואשה

- א -

והנה בשו"ת צפנת פענח (ח"ב סימן ו) כתב:
 "בגדר תלמוד תורה, אף דעדיין
 [הקטן] פטור מתלמוד תורה שבעל פה,
 מכל מקום כיון דגבי תלמוד תורה מלבד
 לימוד הווה עוד מצות ידיעה, אם ע"י
 לימוד שלמד בזמן שהיה קטן יהיה לו
 ידיעה בגדלות, די בזה. והרבה יש להאריך
 בזה ועכ"פ כיון דלגדר ידיעה מהני מה
 שלמד, אז שייך בזה שפיר גדר מצוה".
 ומבואר בדבריו, שבמצות תלמוד תורה יש
 שני חלקים: [א] לימוד התורה. [ב] ידיעת
 התורה. ולכן, למרות שקטן אכן פטור
 ממצות לימוד תורה, אולם מכיון שבלומד
 מקיים את מצות ידיעת התורה, שהרי כל
 מה שלומד בקטנותו משמש כבסיס
 לידיעותיו לכשיגדל – וממילא סעודת הסיום
 של הקטן היא "סעודת מצוה", והבכורים
 המשתתפים בה פטורים מהתענית בערב
 פסח.

ובן פסק בשו"ת בצל החכמה (ח"ד סימן ק)
 "קטן שלמד מסכתא וסיימה, לענ"ד
 לא רק אם הקטן בעצמו בכור שנפטר הוא
 וגם אביו על ידי זה מלהתענות, אלא גם
 בכורים אחרים המשתתפים בשמחת סיום זו
 נפטרים מלהתענות, לפי מנהגנו שכל

בשבו"ע שחל בו תשעה באב, נהגו בני
 ספרד לא לאכול בשר, כמובא
 בשו"ע (או"ח סי' תקנא סע' ט), והאשכנזים נהגו
 להימנע מאכילת בשר כבר מראש חודש
 אב. וכתב הרמ"א (שם סע' י) "ובסעודת
 מצוה, כגון מילה ופדיון הבן וסיום מסכת
 וסעודת אירוסין, אוכלים בשר ושותים יין
 כל השייכים לסעודה". ובמשנה ברורה (שם
 ס"ק עג) הוסיף "ומותרים לאכול אף אותם
 שלא למדו עמהם, אם היו הולכים ובאים
 גם בזמן אחר, משום רעות".

ונשאלה השאלה, אם כאשר קטן או
 אשה מסיימים לימוד מסכת
 גמרא או לימוד חומש בעיון עם מפרשים
 בתשעת הימים, יהיה מותר להם ולכל
 המשתתפים בסעודת הסיום, לאכול בשר.

עורש שאלה זו הוא, כי קטן ואשה אינם
 חייבים במצות תלמוד תורה, ויתכן
 שההיתר לאכול בשר בתשעת הימים הוא
 רק בהשתתפות בסעודת מצוה שיש חובה
 לקיימה, ואין כן פני הדברים בסעודת סיום
 מסכת שנלמדה על ידי קטן ואשה.

המשתתפים בשמחת סיום של גדול פטורים מלהתענות".

בחינות [א] מבוא להמצות [ב] וגם תכלית בפני עצמו".

- ב -

ומבואן נלע"ד ללמוד, שכשם שסעודת סיום מסכת שנלמדה על ידי קטן שגדר מצות תלמוד תורה שלו הוא "מצוה קיומית", [שהרי אינו חייב במצות לימוד התורה אלא רק מקיים בלימודו מצות ידיעת התורה] - נחשבת סעודת מצוה, והמצטרפים אליה פטורים מתענית בכורים בערב פסח. כך גם סעודת "סיום" של נשים, אשר לימוד התורה שלהן הוא בגדר "מצוה קיומית", נחשבת "סעודת מצוה", והמצטרפים אליה בתשעת הימים מותרים באכילת בשר ושתיית יין.

וזאת על פי מה שכתב רבי יוסף דב הלוי סולובייצ'יק בהקדמה לשו"ת בית הלוי, בהגדרת חיוב נשים בתלמוד תורה: "והנה ידוע דלימוד התורה הוי משני פנים. האחד, כדי לידע היאך ומה לעשות, ואם לא ילמוד היאך יקיים, ולא עם הארץ חסיד. וגם הנשים שאינם מחויבות בלימוד התורה, מ"מ מחויבות ללמוד במצות הנוהגות בהן. וכמו דאיתא בבית יוסף סימן מ"ז דמשום הכי מברכות ברכת התורה. אמנם באנשים יש עוד מעלה אחת על הנשים, דנשים בלימודם אינם מקיימות שום מצות עשה, רק הוי מבוא לקיום המצות. ונמצא דהלימוד אצלם הוי מבוא להתכלית שהוא קיום המצות, ולא הוי תכלית בעצמו. אבל באנשים הוי הלימוד גם מצות עשה מעצמו, וכמו הנחת תפילין וכדומה. ונמצא הוי ב'

ומבואר בדבריו, שיש שני דינים בחיוב תלמוד תורה: [א] חיוב כתכלית

מצד עצם הלימוד. [ב] חיוב ללמוד כדי לדעת כיצד לקיים את המצוות. האנשים חייבים בשני הדינים, כי מוטלת עליהם הן חובת לימוד התורה על מנת לדעת כדי לקיים את המצוות [מבוא לקיום המצוות], כדברי בית הלוי], והן חובת לימוד כתכלית מצד עצם הלימוד - ללמוד גם מה שכבר יודעים, וגם מה שלא מצווים לעשות. ואילו נשים פטורות מחיוב תלמוד תורה כתכלית מצד עצם הלימוד, כמפורש בגמרא בקידושין, אך חייבות בלימוד התורה על מנת לדעת כדי לקיים את המצוות, ועל חיוב זה מברכות את ברכות התורה.

נמצא לפי זה כי לימוד תורה של נשים הוא בגדר "מצוה קיומית", שהרי הן פטורות מחיוב תלמוד תורה כתכלית מצד עצם הלימוד, וחייבות רק בלימוד על מנת לדעת כדי לקיים את המצוות. ומעתה כשם שסעודת סיום מסכת שנלמדה על ידי קטן שגדר מצות תלמוד תורה שלו הוא "מצוה קיומית", פוטרת את המצטרפים אליה מתענית בכורים בערב פסח, כך גם סעודת "סיום" של נשים, אשר לימוד התורה שלהן הוא בגדר "מצוה קיומית", נחשבת "סעודת מצוה", ומתירה לכל המשתתפים בה לאכול בשר ולשתות יין בתשעת הימים.

ובן פסק להלכה הרב שלמה וואהרמן (קובץ הדרום, חלק מז עמ' 55) שנשאל "בדבר

אשה שזכתה לסיים מסכת מראש חודש אב עד תשעה באב, ובני ביתה משתתפים בשמחתה, אם רשאים לאכול בשר ולשתות יין כבשאר סעודת מצוה, או דילמא כיון דנשים נתמעטו מתלמוד תורה אולי לא חשיב סעודתה סעודת מצוה.

ולאחר שהביא את דברי הבית הלוי [לעיל אות ח] כתב: "ולפי זה כאשר אשה למדה בחריצות ובהתמדה וזכתה לסיים מסכת הרי לכל הפחות קיימה מצות תלמוד תורה כאינה מצווה ועושה, ומקבלת שכר על תלמוד תורה שלה. ולפי מה שכתבנו אולי חשובה מצווה ועושה מפאת הגדר ידיעת התורה, וברור דשמחת התורה בזה גדולה למדי לאשה ולבני ביתה, עד שנתמלא כל הבית אורה ושמחה. ואף אם נחליט כהבית הלוי דאין לאשה זכות תורה כלל, מכל מקום אכתי מקבלת איזה שכר אחר, וכמש"כ הרמב"ם בפ"א מהלכות תלמוד תורה, וברור דלא גרע לימודה מקיום דשאר מצות [עכ"פ כאינה מצווה ועושה], וכיון שהיא בעצמה עשתה את כל המצוה שנמשכה זמן רב, הרי מי יכול לשער גודל שמחת לבה, וברור דאיכא חיובא דסעודה להרשב"ם והנמוקי יוסף וחשיב כסעודת מצוה. ואם כנים הם

הדברים, שוב כאשר אשה מסיימת מסכת מראש חודש עד תשעה באב, ובני ביתה או חבורה של נשים משתתפים בשמחתה, לכאורה כולם רשאים לאכול בשר ולשתות יין כבשאר סעודת מצוה."

אולם הוא מסיים: "אכתי יש מקום לפקפק, אם ראוי ויאות לאשה הצנועה במעשיה לעשות סיום גם לגברים אחרים שאינם מבני ביתה, דאולי יש לגדור בפניה מפאת הגדר דכל כבודה בת מלך פנימה, כנ"ל להלכה. אולם למעשה יבואו נא גדולי התורה מורי ההוראה שבזמננו ויורו לנו את הדרך הישר. ואשרי לדור שזכה לנשים צדקניות כאלו שעוסקות בתורה ובעבודה בשקידה רבה, ומסיימות מסכתות ומשתלמות בתורה ובהלכה, תופעה אשר היתה מאד נדירה גם בהרבה מדורות הקדמונים, והלואי שתלמדנה כל בנות ישראל תורה כאותן נשים צדקניות, וכבדורו של חזקיה שבדקו מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת איש ואשה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה, כדאי' בסנהדרין צ"ד, כי התורה היא סם החיים להעוסקים בה כדאיתא בקידושין ל', ובשכר נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים."

רץ כצבי

מפתחות

תוכן מפתח ערכים

הערך "קמן-קמנה-קמנים" מציין לנושאים כלליים בחיובי קטנים במצוות ואיסורים. למציאת נושאים מוגדרים יש לחפש בערכים אחרים (לדוגמה, קטנים בנשיאת כפיים, ראה ערך נשיאת כפיים).

- א -		
1	אב	1
1	אבות	1
1	אבידה	1
1	אבלות	1
1	קטן	1
1	קטן שהגדיל	1
2	אברהם אבינו	2
2	אונן	2
2	אופניים	2
2	אורח ע"ע הכנסת אורחים	2
2	איסור-איסורים	2
2	איסור דרבנן	2
	איסור עשה ע"ע מצות	
2	עשה	2
2	אכזרי	2
2	אם	2
2	אמונה	2
2	אמן	2
2	אמת	2
2	אף הן היו באותו הנס	2
2	אפטרופוס	2
3	אפיקומן	3
3	גניבת אפיקומן	3
3	אפרושי מאיסורא	3
3	ארבע כוסות	3
3	ארבע פרשיות	3
3	פרשת שקלים	3
3	פרשת זכור	3
3	פרשת פרה	3
4	פרשת החודש	4
4	ארבעת המינים	4
4	אשה - נשים	4
- ב -		
4	במצוות וחובים	4
4	בחינוך	4
4	אתרוג	4
- ג -		
4	בין אדם לחברו	4
4	בית המקדש	4
4	חורבן בית המקדש	4
5	בית כנסת	5
5	בית ספר	5
5	בכור	5
5	כל יראה וכל ימצא	5
5	כל תשחית	5
5	בן-בנים	5
5	בן נח	5
5	בן סורר ומורה	5
5	בנות ע"ע קטנות	5
5	בר מצוה	5
5	ברוב עם הדרת מלך	5
5	בריא-בריאאות	5
5	ברית מילה	5
6	ברית ערבות מואב	6
6	ברכה - ברכות	6
6	ברכת התורה	6
6	ברכת שהחינו	6
6	ברוך שפטרני	6
6	ברכת הגומל	6
	ברכת שעשה לי נס במקום הזה	
7	ברכה לבטלה	7
7	ברכת המזון	7
7	קטן	7
7	ברכת כהנים	7
7	גדר הברכה	7
7	דיני הברכה	7
7	הכשרים והפסולים	7
7	זר בברכת כהנים	7
8	קטן	8
8	בת ע"ע קטן-קטנה	8
- ד -		
8	גדול	8
8	גוי ע"ע נכרי	8
8	גזירה-גזירות ותקנות	8
8	גזל	8
8	גט-גיטין	8
8	גלות	8
8	גמילות חסד	8
8	גניבה	8
8	גר-גרות	8
- ה -		
9	דברי קבלה	9
9	דברים שבקדושה	9
9	דעת	9
- ו -		
9	הבדלה [במוצאי שבת]	9
9	נשים	9
9	תשלומין	9
9	הבדלה [במוצאי יום טוב]	9
10	נשים	10
10	תשלומין	10
10	הודאה	10
10	הידור מצוה	10
10	הכאה	10
10	הכנסת אורחים	10
10	הלכה	10

19	כיבוד אב ואם
19	כיסוי ראש
19	כישוף-כשפים
19	כלאים
20	כעס
20	כפרה
20	כשרות

- ט -

20	לב
20	לוי-לוויים
20	לולב
20	קטן
20	ליל הסדר
20	קטנים
21	לפני עור
21	לפנים משורת הדין

- מ -

21	מאה ברכות
21	מגילת אסתר
21	בשבת
21	נשים
21	קטן
21	מומר
22	מומר קטן
22	מועד-מועדים
22	שמחה במועד
22	מוצאי שבת ע"ע הבדלה;
22	קטן שהגדיל
22	מוקצה
22	מזוזה
22	קטן במזוזה
22	קטן שהגדיל במזוזה
22	מחלל שבת בפרהסיא
22	מגעו בין
22	מחצית השקל
23	נשים במחצית השקל
23	מחשבה ע"ע דעת;
23	קטן-מעשה ומחשבה של
23	קטן
23	מידות טובות
23	מכירה
23	מכירת חמץ ע"ע חמץ

15	חרש
15	חשד
	- ז -
15	טבילה
15	טומאה
16	טלית ע"ע ציצית
16	טף

- י -

16	יבום
16	יום טוב
16	יום טוב שני
16	קטן שהגדיל
16	יום כיפורים
16	קטן-קטנה
17	ערב יום הכיפורים
17	תוספת יום הכיפורים
17	י"ז בתמוז ע"ע תענית
17	יחוד
17	יין
17	יין נסך
17	מגע מחלל שבת ביין
17	יכיר
17	ימות המשיח
17	יעלה ויבוא
17	יעקב אבינו
17	יצחק אבינו
17	יציאת מצרים
18	יראת שמים
18	ירושלים
18	ישמעאלי-ישמעאלים
18	יתום-יתומים

- כ -

18	כבוד הבריות
18	כבוד הציבור
18	כהן-כהונה
18	מצות יקדשתי
18	כחן קטן
19	כוהנת
19	כוונה [בקיום מצוות]
19	כוונה

10	הלכה למשה מסיני
10	הלל
11	הסבה
11	הפטרה-מפטיר
11	קטן
11	הקהל
11	הרהור

- ק -

11	וידוי
	- ר -
11	זימון
11	זכור ע"ע ארבע פרשיות
11	זכיה

- ח -

12	חבלה
12	חול המועד
12	חולה
12	חומרא-חומרות
12	חורבן בית המקדש ע"ע בית
12	המקדש
12	חזקה
12	חזקה דרבא
12	חילול השם
12	חינוך
13	על מי מוטל החיוב
13	גדרי המצוה
13	החיוב במצוה
13	מדיני המצוה
13	חלב נכרי
14	אבקת חלב נכרי
14	חליצה
14	חמץ
14	מכירת חמץ
14	חנוכה
14	מצות הדלקת הנרות
14	ברכות על הדלקת הנרות
14	פרסומי ניסא
14	קטן בנר חנוכה
15	קטן שהגדיל בחנוכה
15	חסד
15	חצי שיעור

- פ -

30	פדיון הבן
30	פועל
30	פורים
30	קטן
30	סעודת פורים
30	שתיית יין בפורים
31	פורים קטן
31	פורים שחל בשבת
31	פסח
31	הלל בפסח
31	קטן
31	קטן שהגדיל בפסח
31	פסח שני
31	פקוח נפש
31	פרה ע"ע ארבע פרשיות
31	פרהסיא
31	פרו ורבו
31	פרישות

- צ -

31	צדקה
	צום-ד' צומות ע"ע
31	תענית
31	צום גדליה ע"ע תענית
31	ציבור
32	ציצית
32	קטן

- ק -

32	קבלה
32	קדושה
32	קדיש
32	קדיש יתום
32	קטן-קטנה-קטנים
33	מעשה ומחשבה של קטן
33	קטנות
34	קטן שהגדיל
34	בברכת התורה
34	בברכת שהחיינו
34	בברכת הגומל
34	בשבת
34	במוצאי שבת
34	ביום טוב שני

27	סומא
27	סיום מסכת
27	סיפור יציאת מצרים
27	סכך ע"ע סוכה
	סעודה שלישית ע"ע
27	שבת
27	סעודת מצוה
27	ספיה לקטן
28	גדר האיסור
28	בדינים שונים
28	ספירת העומר
28	נשים
28	קטן
28	קטן שהגדיל
28	ספק
29	ספר תורה
29	סתם יינם ע"ע יין נסך

- ע -

29	עבד-עבדים
29	עבודה זרה
29	עבירה
29	עגונה
29	עדות
29	עונש
29	עירוב תבשילין
29	עכו"ם ע"ע נכרי
29	עליה לרגל
	עליה לתורה ע"ע קריאה
29	בתורה
29	עמלק
	ערב יום הכיפורים ע"ע יום
29	כיפורים
29	ערב פסח
29	ערבות
30	בקטן
30	גדר דין ערבות
30	ערוה
30	ערכין
	עשירי באב ע"ע תשעה
30	באב
30	עשרה בטבת ע"ע תענית

23	מלקות
23	מנהג
23	מנין
23	מעקה
23	מעשר כספים
23	מפטיר ע"ע הפטרה
23	מצה
24	קטן
24	מצוה - מצוות
24	מצוות דרבנן
	מצוה חיובית ומצוה
24	קיומית
24	חינוך במצוות
25	מצות עשה שהזמן גרמא
25	מראית עין
25	משיח
25	משלוח מנות
25	קטן שהגדיל
25	מתנה
25	מתנות לאביונים
25	קטן שהגדיל
25	מתעסק

- נ -

25	נאמנות
25	נביא-נביאים
26	נדבה
26	נדר-נדרים
26	נזיר-נזירות
26	נוק-נויקין
26	נישואין
26	נכד ע"ע סב
26	נכרי
26	נס
	נשיאת כפיים ע"ע ברכת
26	כהנים

- ס -

26	סב
27	סוכה
27	קטן
27	סוכות

שקלים ע"ע ארבע	
פרשיות	41
שקר	41

- ת -

תוכחה	41
תוספת שבת ויום טוב	41
תורה	41
תורה שבכתב	41
תינוק שנשבה	41
תלמוד תורה	41
נשים	42
קטן	42
תלמיד ע"ע רב ותלמיד	42
תענית	42
קטן	42
תענית אסתר	42
תענית בכורים [בערב	
פסח]	42
תפילה	42
קטן	43
מודים דרבנן	43
תפילת שחרית	43
תפילת מנחה	43
תפילת ערבית	43
תפילת מוסף	43
נשים בתפילת מוסף	43
תפילת נעילה	43
תפילין	43
קטן	44
תקיעת שופר ע"ע שופר	44
תקנה-תקנות	44
תרומה	44
תשביתו ע"ע כל יראה	44
תשובה	44
תשלומין בתפילה	44
תשעה באב	44
קטן	44
עשירי באב	44
תשעת הימים	44

קריעה [אבלות]	38
קטן בקריעה	38

- ר -

ראיה [מצות ראיה בבית	
המקדש]	38
ראש השנה	38
ראש חודש	38
רב	38
רב ותלמיד	38
רגל ע"ע מועד; יום טוב	38
ריבית	38
רפואה	38
רשע	38

- ש -

שבועה	39
שבועות	39
שביעית	39
שבת	39
ברכת הבנים בליל שבת	39
קטן	39
תפילות שבת	39
קריאת התורה	39
סעודה שלישית	39
שוגג	39
שוטה	40
שומע כעונה	40
שופר	40
בשבת	40
קטן בתקיעת שופר	40
שחיטה	40
שיעורי תורה	40
שכרות	40
שליח-שליחות	41
שליח ציבור	41
שמחה	41
שמחת בית השואבה	41

במוצאי יום טוב שני	34
בראש השנה	34
בתקיעת שופר	34
במוצאי יום הכיפורים	34
בסוכות	34
בחנוכה	34
בפורים	34
בפרשת שקלים	34
בפסח	34
בקרבן פסח	34
בפסח שני	35
בספירת העומר	35
בתשעה באב שחל בשבת	35
במזוזה	35
באבלות	35
קידוש [בשבת]	35
קטן	35
נשים	35
תשלומין	35
קידוש [ביום טוב]	35
קידוש החודש	35
קידוש השם	35
קטן	35
קידוש לבנה	36
קללה	36
קנין-קניינים	36
בנכרי	36
קרבן-קרבנות	36
קטן	36
קרבנות ציבור	36
קרבן מוסף	36
קרבן תודה	36
קרבן פסח	36
קריאת התורה	36
הברכות	37
במועדים	37
בחנוכה	37
קטן	37
עליה לתורה	37
קריאת שמע	37
קטן	38

מפתח ערכים

- א -

אב

חיובו בחינוך בנו..... ב
חיובו להנך בנו לקדושה ופרישות..... ה,יב
בנו חשוב כגופו ויותר מגופו..... שפה
כל מצוות הבן על האב, אנשים חייבים
ונשים פטורות..... ט
קבלת האבות מחייבת את הבנים..... מג
המנהג לנשק ידי הוריו..... קכט
ברכת הגומל של אב עבור בנו..... שפה
נאמנות להעיד על בנו..... שכט
כאשר יש מחלוקת בין האב והאם מה גיל
בנם, נאמנות האב גוברת..... שי
כל המונע בנו מן המרדות, סוף בא לתרבות
רעה ושונאהו..... קמה
כל המייסר את בנו מוסיף הבן אהבה על
אביו והוא מכבדו..... קמה
הכאת בנים..... קמ,קמה,קנג
הגבלות בהיתר להכות בנים כדי לחנכם..... קמו
אב המכה את בנו והרגו בשוגג אינו חייב
גלות..... קמ,קפה
אימתי חייב האב לשלם על חבלות שגרם
לבנו..... קמא
ע"ע אב; כיבוד אב ואם

אבות

דינם קודם מתן תורה - כבני נח או כישראל
..... ער
קיימו התורה והמצוות קודם שנצטוו..... רכא
ע"ע אברהם אבינו; יצחק אבינו; יעקב
אבינו

אבירה

אבידת אביו ואבידת רבו, של מי קודמת..... תפז

אבלות

כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים הרי
זה אכזרי..... רלא,תנג
חיובי אבלות נועדו לעורר לחזור בתשובה
..... רלא,תנג
עיקר קיום דיני אבלות בלב..... רכט
דיני אבלות אינם קשורים בשם 'רשע' שיש
למת..... קצז
אבלות על אביו ואמו או קרוביו היא 'אבלות
יחיד'..... רלא
ההבדל בין ג' ימים הראשונים לשאר ימי
השבועה..... רלא
איסור תלמוד תורה..... רכז
מי שמת לו מת אין חובה שיאמרו לו זאת.. רכט
דין 'שמועה רחוקה'..... רלא
על מומר שמת..... קצה
קטן
חינוכו לאבלות..... לא,רככ,רכה,שפא,תנג
חינוך קטנה לאבלות..... רכח
השוואה לחיוב קטן בקריעה..... רכה
בתלמוד תורה באבלות..... רכז
ההבדל בין חינוך הקטן באבלות לחינוכו
להתאבל על חורבן בית המקדש..... רלא
אבלות על קטן מומר שמת..... קצה
החילוק בין דיני אבלות על קטן שהמיר דתו
לשאר דיני מומר..... קצז
קטן שהגדיל
בתוך שבעת ימי האבלות..... רכה
האם משהגדיל חייב להתאבל שבעה
ושלושים..... שי,שיב
ע"ע בית המקדש-חורבן בית המקדש;
קריעה

אברהם אבינו

המקור לחיוב מצות חינוך נלמד מאברהם
אבינו..... כג,א,כב
ע"ע אבות

אונן

במוצאי שבת האם חייב להבדיל לאחר
קבורת מתו ביום ראשון..... שגא

אופניים

רכיבה בשבת וביום טוב..... קעג
רכיבת קטן בשבת ויום טוב..... קעג

אורח ע"ע הכנסת אורחים

איסור-איסורים

עד אחד נאמן באיסורים..... שכט
אין מבטלין איסור לכתחילה..... קפ
ביטול איסור בשוגג או במזיד..... קפ
לצורך מצות חינוך..... יג
איסור דרבנן

איסור על הגברא ולא על החפצא..... קפג
אפרושי איסורא..... קנו
חינוך באיסורים דרבנן..... רג
ספיה לקטן באיסור דרבנן..... קעו, קפא, קפו, תצב
ע"ע מצוות

איסור עשה ע"ע מצות עשה

אכזרי

כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים הרי
זה אכזרי..... רלא, תנג
האיסור להכות באכזריות..... קמא, קמח, קפה

אם

טוב לנשק ידי אמו בליל שבת..... קכט
נאמנות להעיד על בנה..... שכט
כאשר יש מחלוקת בין האב והאם מה גיל
בנם, נאמנות האב גוברת..... של
חיוב האם במצות חינוך..... ב,ה,יב
חיוב האם בחינוך מצד שמשועבדת לסייע
לבעלה..... ט
ע"ע כיבוד אב ואם

אמונה

חיוב קטן בתלמוד תורה - מדין החיוב לחנכו
ליסודות האמונה..... פד
חינוך הקטנים לאמירת פסוקי אמונה..... פג
חינוך קטנות לאמונה..... פב
עיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים
לליל הסדר משרישים בקטנים את יסודות
האמונה..... תקצה, תקצז, תקצט, תריא
חוטפים מצה לחזק האמונה בלב התינוקות
תריא
בתשעה באב התירו כמה דברים כדי לחזק
האמונה..... תריא

אמן

השומע אחד מישראל מברך אחת מכל
הברכות חייב לענות אחריו אמן..... תרנג
המברך ברכה שאינה צריכה כנשבע לשוא
ואסור לענות אחריו אמן..... תרנג
על ידי עניית אמן חשוב כאילו היה מברך
לעצמו..... שצה
על ברכות קטנים..... כה, כט, תרנג

אמת

צריך להיזהר בקטנים הרבה וללמד לשונם
דברי אמת..... תרו

אף הן היו באותו הנס

מי נכלל בחיוב זה..... תקצז
חיוב חדש או חיוב כדין אנשים..... תקמא
בחנוכה..... תקג
בפורים..... כט, תקי, תקל"ח, תקמא, תקמח, תרנג
בפסח..... כט, שכד, תקצב

אפטרופוס

חייב לקנות לילדים הקטנים לולב ערבה
סוכה וכדו'..... יה, רג, שפח, תל"ט
אפטרופוס ששכח למכור חמץ של יתומים
תקפה
שור של חש"ו שנגח בית דין מעמידים להם
אפטרופוס..... תל"ט, תמט

כתיבת מזוזה על ידה..... רט
 בכתיבת ספר תורה..... רט
 בקרבנות ציבור..... תט, תיג

בחינוך

חיוב האם במצות חינוך..... ב, ה, יב
 חיוב האם בחינוך מצד שמשועבדת לסייע
 לבעלה..... ט
 הנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האב
 ויותר מהם..... ט
 יתרון חינוך נשים לגבי אנשים..... ט
 ע"ע אף הן היו באותו הנס; קטן-קטנה

אתרוג

שומטים את האתרוגים מיד התינוקות
 רפד, תקטו.....
 פסול אתרוג מורכב מדאורייתא או מדרבנן
 שם.....
 ע"ע ארבעת המינים

- ב -

בין אדם לחברו

עבירות שבין אדם לחברו נאסרו רק
 במעשים בדרך קלקול והשחתה..... קמג

בית המקדש

מצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו
 ולפארו..... ק
 ט"ו עבודות הכהנים בבית המקדש..... שפה
 האם כל הפסול לעבודה בבית המקדש פסול
 לנשיאת כפים..... שפו
 קטן פסול לעבודה בבית המקדש..... קטו, שפה
 ערל שמתו אחיו מחמת מילה פסול לעבודה
 שפו.....

חורבן בית המקדש

לאחר החורבן ניתן לכל אחד הכח של
 ברכת הכהנים..... קלז
 אבלות על החורבן גדר של 'אבלות ישנה'
 ר"ה.....

החיוב בציבור בלבד..... תקלד
 פרשת החודש

החיוב בציבור בלבד..... תקלד
 ע"ע קריאת התורה

ארבעת המינים

מצוה מן המובחר לאגוד לולב והדס וערבה
 ולעשות שלושתן אגודה אחת..... קא
 הידור במצוה והידור באדם..... קה
 קיום מצות חינוך בארבעת המינים פסולים
 ב, ז, ח, ט, קד.....
 ע"ע לולב

אשה - נשים

כל כבודה בת מלך פנימה..... תרמג
 השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים
 שבתורה..... ז
 פטורות מקיום מ"ע שהזמן גרמן... ז, תרמב, תרנא
 במצוה שיש בה עשיה מותר להן לעשות
 ולברך אבל בדבר שאין בה אלא הברכה,
 אינן רשאיות..... רצב
 השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה..... שפא
 אשה לא תעלה לתורה מפני כבוד הציבור
 שפט, שצ, תקכד.....
 בחצי שיעור..... ז
 צירוף לתשעה מתפללים גדולים..... ר"ה
 נאמנותה..... ש"ה
 סיום מסכת של אשה..... תרפא

במצוות וחייבים

ערבות במצוות..... עב, עה, עט, תיח
 מצוות שקיבלו עליהן כחובה..... ז, תלז, תרפא
 בקשירת ציצית..... תקנא
 בברכת המזון דאורייתא או דרבנן
 עב, רנח, תיח.....
 בתקיעת שופר..... ז, תכז, תלז
 במצות סוכה..... קעב
 האם מותר לנשים להאכיל קטנים מחוץ
 לסוכה..... קעב, תק
 במצוות ליל הסדר..... כט
 בספירת העומר..... תיד, תרנה, תרפא

אבלות על החורבן גדר של 'אבלות דרבים'

ר"ג.....

חיוב קריעה על ראיית ירושלים בחורבנה.. ר"ד

חיוב קריעה על חורבן ירושלים מדיני

אבלות..... ר"ה

חיוב קטן בקריעה על ראיית ירושלים

בחורבנה..... ר"ו

חינוך קטן באבלות על חורבן בית המקדש

..... ר"ז

ההבדל בין חינוך הקטן באבלות לחינוכו

להתאבל על חורבן בית המקדש..... ר"ח

ע"ע ראייה

בית כנסת

אם בנה בית תפילה יהיה נאה מבית ישיבתו

..... ק,קט

בית ספר

הנהגת ההוראה בין כתלי בית הספר..... תפג

בכור

נאמנות אם להעיד על בנה שהוא בכור..... ש"א

ע"ע יכיר

בל יראה ובל ימצא

חרש שוטה וקטן פטורים ממצות תשבייתו

..... תקפג

בל תשחית

בקריעת בגדי הקטן..... רכג

בן-בנים

הכאת בנים..... קמ,קמ"ה,קנג

בני בנים הרי הם כבנים..... נא

ברכת הבנים בליל שבת..... קכז

ע"ע קטן

בן נח

אפשר לחייבו משהגיע לכלל דעת ואפילו

קודם י"ג שנה..... רכב

אין עונשים מהם קטן לפי שאינם בני מצוות

..... תקעז

לא נאמרו שיעורי תורה לבני נח..... תקפא

אינו מצווה על קיום מצות פרו ורבו..... ריז

ע"ע נכרי

בן סורר ומורה

נידון על שם סופו..... קצז

בנות ע"ע קטנות

בר מצוה

נפש רוחנית של אדם התחתון אינה נכנסת

באדם עד י"ג שנים ויום אחד..... תנג

המקור לכך שקטן נחשב גדול בגיל י"ג

..... פז,ש"ב,תקעט

מי נאמן להעיד על קטן שהוא בר מצוה

..... שכט,ש"ט,שמוג

האם הקטן נאמן להעיד על עצמו שהוא בר

מצוה..... שכט,ש"ז,ש"ט

כיצד יש לנהוג מספק כשאין עדות ברורה

על נער שהוא בר מצוה..... שכט

נער שיש ספק האם הוא בר מצוה, מתי יניח

תפילין..... שמוא

מינוי בן י"ג לשליח ציבור..... ש"ג,ש"ז,שמוג

בן י"ג בתפילות השבת והמועדים..... ש"ד

המנהג לצום ג' צומות קודם הבר מצוה..... תפג

עליית חתן בר מצוה למפטיר וקריאת

ההפטרה בשבת שלפני ואחרי הבר מצוה..... תד

ברכה בפסוקי ברכת כהנים..... ק"א

ע"ע ברכה-ברכת ברוך שפטרני; גדול

ברוב עם הדרת מלך

קיום מצוה 'ברוב עם'..... קיא

שלושה הוי רוב עם..... קיא

צירוף קטן לקיום מצוה "ברוב עם"..... קיא

מצוה מן המובחר בדומה לדין 'הידור מצוה'

..... קיב

בקידוש לבנה..... קיא

בריא-בריאות

רפואה מועילה לחולים אך מוזיקה לבריאים.. כז

ברית מילה

הידור מצוה בברית מילה..... קא

ברכה בפסוקי ברכת כהנים..... ק"א, ק"ט

ברית ערבות מואב

מי נכלל בה..... פח, עד

ברכה – ברכות

ההבדל בין 'ברכה' ל'תפילה'..... ק"ח

ברכה מלשון המשכה ומלשון בריכה..... ק"ח

אין לשנות ממטבע שטבעו חכמים בברכות

שעד.....

כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא

סו, תיח.....

ברכות מהתורה מעכבות בקיום המצוה... תקכט

ברכות מדרבנן אינן מעכבות בקיום המצוה

תקכט.....

ברכות מעכבות כאשר הברכה היא חלק

מקיום המצוה..... תק"ל

כל לשון הברכות נתקן בלשון רבים..... שעז

ספק ברכות להקל..... שעט, תקיד, תרנז

על קיום מצוה מדרבנן מדין 'לא תסור'..... תרנג

המברך ברכה שאינה צריכה כנשבע לשוא

ואסור לענות אחריו אמן..... תרנג

שומע כעונה בברכות..... פ, ש"ד

האם נשים רשאיות לברך על קיום מצות

עשה שהזמן גרמא..... תיג, תפ, תרמב

חינוך קטן בברכות..... שפב, תרנג

אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך..... קכח, ק"ח

מנהג העולם לברך את חברו כשמלווה אותו

בברכת כהנים..... ק"א, ק"ד, ק"ז

ברכת יעקב למנושה ואפרים..... קכז

ע"ע ברכה לבטלה; שבת-ברכת הבנים

בליל שבת

ברכת התורה

שיטת הרמב"ן שחיובה מהתורה..... תק"ל

בציבור לכולי עלמא דרבנן משום כבוד

הציבור..... תק"ל

יכול לברך על ספקן..... רפב

האם קטן צריך לחזור ולברך בלילה

שנעשה בו גדול כשיבוא ללמוד..... רנז, רפז

ברכת שהחיינו

על שמחת הלב..... שעט

מברכים גם כשיש ספק..... שעט

חילוק בין ברכת שהחיינו לשאר ברכות... שעט

תשלומין לברכת שהחיינו ביום טוב כל

שבעה..... שמה

תשלומין לברכת שהחיינו של יום טוב שני

בחול המועד..... שמו

ביום טוב שני כדי שלא יזלזלו בו..... שמו

בקטן שהגדיל באמצע חול המועד..... רנד, רפד

בקטן שהגדיל ביו"ט שני של ראש השנה

רנה, רפד.....

בקטן שהגדיל בחנוכה..... רנו, רפד

ברוך שפטרני

טעמי הברכה..... י

ברכת הגומל

חיוב ברכה במקום הקרבת קרבן תודה..... שפב

מהות הברכה הודאה על הנס..... שפד, שפז

החייבים בברכה..... שעב

האם נוסח הברכה מעכב..... שעג

לשון הברכה "לחייבים טובות"

ר"ל, שעב, שעז, שפ.....

לצאת ידי חובה בעניית אמן..... שעד, שפה

בלילה..... שפב

יכול לברך על הצלת אשתו ובניו ואוהביו

שפז.....

ההבדל בין הברכה לברכת שעשה לי נס

במקום הזה..... שפז

חיוב קטן בברכה..... ר"ל, שעב, שעז, שפ

קטן שנעשה לו אחד הדברים שמחייבים

ברכת הגומל האם יברך כשהגדיל..... שפד

ברכת האב עבור בנו..... שפה

סבא אם יברך עבור נכדו הקטן..... שפז

ברכת שעשה לי נס במקום הזה

חיוב ודיני הברכה..... שפז

ההבדל בין הברכה לברכת הגומל..... שפז

הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל

מברך שעשה ניסים לאבותינו..... תרנח

ברכה לבטלה

מדאורייתא או מדרבנן..... תרנג
מותר לברך עם קטנים משום מצות חינוך.. תרנג

ברכת המזון

שיעור החיוב בברכה..... סט, עח, פז, רנח, רפט
החיוב מהתורה ומדרבנן..... ג, סח, רנח, רפט
לא אתא דרבנן ומפיק דאורייתא..... רצא, תיח
שומע כעונה בברכת המזון..... עג
נשים בברכת המזון דאורייתא או דרבנן
..... עב, רז, רנח, תיח
חיוב כהנים ולויים..... תיח
קטן

חיובו..... ג, כה, נו, סח, רז, רנח, רפט, תכח, תרנג
האם קטן מוציא גדול בברכת המזון
..... סח, עא, פז, רנח, רפט,
תיח, תנד, תפד, תקלט, תרנג

ברכת כהנים

מצות עשה..... שפא
מצות עשה על זרים להתברך מפי הכהנים..... שפג
אחת מט"ו עבודות הכהנים בבית המקדש... שפה
עיקר קיום מצות נשיאת כפים הוא במקדש... קלז
האם כל הפסול לעבודה בבית המקדש פסול
לנשיאת כפים..... שפו
ביד האדם ט"ו פרקים כמנין ט"ו תיבות
שבברכת כהנים..... קל
טעם לנשיאת כפים בזמן הזה כדי שלא
תשתכח תורת כהונה..... שפב
הקב"ה ברחמי מברך את ישראל כחפצו... שפא
בכח ברכת כהנים נתהפך הכל לטובה..... שפג
אין קיבול הברכה תלוי בכהנים אלא
בהקב"ה..... שפא
נוסח הברכה "באהבה"..... שפב
תפילה הנאמרת על ידי הכהנים לאחר סיום
ברכת הכהנים..... שפג
ערל שמתו אחיו מחמת מילה בנשיאת כפים
..... שפו

מנהג האשכנזים לשאת כפיים בחו"ל בימים
טובים בלבד..... קכט, שפב
לאחר חורבן בית המקדש ניתן לכל אחד
הכח של ברכת הכהנים..... קלז
מנהג העולם לברך את חברו כשמלווה אותו
בברכת כהנים..... קלא, קלד, קלט
ברכה בפסוקי ברכת כהנים בזמנים שונים... קלא
גדר הברכה

גדר של תפילה..... קלט
חלק בלתי נפרד מהתפילה..... קלט
הבדל בין תפילה לברכת כהנים..... קלח
ב' דינים בברכת כהנים – דין ברכה ודין
עבודה..... קלז

דיני הברכה

ה'קריאה' – 'הזמנה' לכהנים לברך, היא
חלק מקיום המצוה..... שפד
כל כהן שלא עקר את רגליו ב'עבודה' אינו
עולה לדוכן..... קלז
אין לכהן לברך ברכה פרטית בנשיאת כפים
שלא בזמן ובמקום שנקבע לזה..... קלד
לא מצינו נשיאת כפים בלא תפילה..... קלד
כהן שהצבור שונאים אותו או הוא שונא
הצבור סכנה אם ישא כפיו..... שפג
בפריסת ידים..... קלב
המברך יש לו להיות בשמחה..... שפא
בכהן היחיד חיובו מדרבנן..... שפא
הש"ץ מקריא לכהנים מילה במילה והם
עונים..... שפד
העומדים אחורי הכהנים אינם בכלל ברכה
..... קלג

הכשרים והפסולים

כהן שאינו נשוי..... שפא
בעל מום כשר לנשיאת כפים..... שפו
מומר כשר לנשיאת כפים..... שפו
פוחח אינו נושא את כפיו..... רמ
שתויי יין פסולים לעלות לדוכן..... שפו

זר בברכת כהנים

איסור עשה לזר לברך ברכת כהנים
..... קכז, קלב, שפב

זר כשאינו מתכוין למצוה וללא פריסת
 ידים קלד
קטן
 חינוכו לקיום המצוה שמא, שנה
 נשיאת כפים עם גדולים שנט
 קטן המתעקש לעלות לדוכן שם
 המנהג בזמן הזה שנט, שפג
 קטן אינו בר דעת לברך "באהבה" שפג
 קטן פסול לעבודה בבית המקדש ולכן אין
 חיוב לחנכו לעבודת נשיאת כפים שפה
בת ע"ע קטן-קטנה

- ג -

גדול

המקור לכך שקטן נחשב גדול בגיל י"ג
 פז, שלב, תקעט
 גדלות של בן ובת נקבעים כאשר הביאו ב'
 שערות שלב
 הזמן שבו נחשב גדול נקבע לפי השעה שבה
 נולד רנד
 לא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש
 בפחות מבן י"ג פז
 הסמוך על שולחן אביו תקמו
 ע"ע בר מצוה; חזקה דרבא
גוי ע"ע נכרי

גזירה-גזירות ותקנות

משה רבנו גזר גזירות ותיקן תקנות כדי שלא
 יבואו לאיסור של תורה נז
 תקנתא לתקנתא לא עבדינן שמד, שנו
 ספיה לקטן בגזירה דרבנן קעט
 תיקנו לא לתקוע בשופר ולא ליטול לולב
 ולא לקרוא מגילה בשבת שיט, תל
 חז"ל בתקנת יו"ט שני ביטלו מצוות בשב ואל
 תעשה רפו, רצא
 איסור סתם יינם מגזירת חכמים "משום
 בנותיהם" קצד, קצח

תקנת רב נחמן להשיב כופר בכל בשבועת
 היסט שמה
גזל
 גזל מקטן דבר האסור בהנאה אם חייב
 לשלם לו תנז
 היתר גזילה ב"מקום שנהגו" תרח
 ע"ע גניבה

גט-גיטין

הכל כשרים לכתובת גט ואפילו חש"ו
 תלב, תנח
 כתיבת הגט לשמה תלב
 האומר הרי זה גיטך אם לא אבוא לאחר
 הרגל וכו' רפט

גלות

רב הרודה את תלמידו והרגו בשוגג אינו
 חייב גלות קמ, קפמ

גמילות חסד

חינוך קטן תקמד

גניבה

למיקט - לצער תרג, תרמ, תרכה
 דרך שמחה תרג
 דרך שחוק תרג, תרמ, תריט
 דרך שחוק שלא על מנת לצער תרמ
 לגנוב על מנת להחזיר או על מנת לשלם
 תרג, תריז
 היתר גניבה במקום שנהגו תריח
 לא לגנוב מהגנב אפילו אותו החפץ שנגנב
 ממנו עצמו תריח
 קטן שגנב ראוי לבית דין להכותו שלא ירגיל
 בזה תנ, תנד
 ע"ע גזלה

גר-גרות

גר שנתגייר כקטן שנוולד - המקור לדין זה ... ער
 גירות היא כעין לידה והויה חדשה ערב
 היו לו בנים בגיותו ונתגייר קיים פרו ורבו
 ריז, רעא

- ה -

הבדלה [במוצאי שבת]

מדאורייתא או מדרבנן רפ, שג
 החיוב נלמד מהפסוק וְלֹהֲבָדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ
 וּבֵין הַחֹל רפ, דש, שז
 חלק ממצות זכירת השבת רפ, שז
 מחיובי השבת או חיוב בפני עצמו רצג, שה
 הבדלה אינה תלויה בשמירת שבת רפא
 נוסח ההבדלה רפ
 באמירת "שבוע טוב" צו
 כל המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו
 בנים זכרים רפ, דש
 הבדל בין הבדלה במוצ"ש להבדלה במוצאי
 יו"ט רפח, שנד
 שתיית יין של הבדלה במוצאי שבת חזון ר"ב
 נשים
 חיובן בהבדלה רפא, שה
 תשלומין
 למי שלא הבדיל רפז, רפח, שדמ, שג
 משלים כל שלושה ימים שלאחר השבת
 שג, שנב
 הבדלה ביום ראשון מדין תשלומין או
 מעיקר הדין שג
 אם לא הבדיל במזיד שנב
 תשלומין לקטן שדמ, שג, שנב
 היה אונן במוצאי שבת האם מחוייב
 להבדיל לאחר קבורת מתו ביום ראשון שנא
 ההבדל בין קידוש להבדלה בדיני תשלומין
 שנג

הבדלה [במוצאי יום טוב]

מדאורייתא או מדרבנן רפב, רצא
 בתפילה רפז
 ההבדל בין חיוב קידוש לחיוב הבדלה רפד
 מיו"ט ראשון ליו"ט שני רפב, רפח
 הבדל בין הבדלה במוצ"ש להבדלה במוצאי
 יו"ט רפח, שנד

גר קטן מטבילים אותו על דעת בית דין תקפ
 ערבות בגרים תיפ
 ההשוואה בין קטן שהגדיל לנכרי שנתגייר
 ערב
 טבל בשבת שי
 חל שם 'בן חו"ל' מיד כשנתגייר ערב
 נכרי בן חו"ל שהתגייר בארץ ישראל קודם
 יום טוב - האם חייב ביום טוב שני רפח, רעח
 נתגייר בחנוכה חיובו בהדלקת הנרות שיג, שטו
 גר שנתגייר בין פסח ראשון לפסח חייב
 לעשות פסח שני רנב

- ד -

דברי קבלה

חינוך במצות עשה מדברי קבלה כג, נו
 בהלכות מגילה החמירו שחיובן מדברי
 קבלה תקיב

דברים שבקדושה

אינם נאמרים בפחות מעשרה יג, ש"ד
 כשיחיד אומר קדיש או קדושה שלא
 בעשרה עובר על איסור דאורייתא יג
 איסור אמירתם כנגד ערוה רמ
 קדיש נחשב דבר שבקדושה ר"ח
 האם יש לקריאה בתורה דין דברים
 שבקדושה תקיט
 צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת דברים
 שבקדושה שצ
 בעשרה קטנים כ

דעת

האם קטן נחשב בן דעת עד, פט, קסא, קעז, רב,
 רכט, רלז, רנט, שסב, שפח,
 ת"ג, תמדה, תנה, תקעז, תרמב
 לקטן אין דעת כדי להודות שפג
 קטן אינו בר דעת לברך "באהבה" שכב
 ע"ע מחשבה

הבדל בין הבדלה של יו"ט ראשון להבדלה של יו"ט שני רצא
דיני וגדרי תשלומין בהבדלה רפח
בן ארץ ישראל הנמצא בחו"ל, האם יבדיל במוצאי חו"ט הראשון או השני רפו
בן א"י הנמצא בחו"ל יוצא ידי חובת הבדלה במוצאי יו"ט ראשון בקידוש יו"ט שני של בן חו"ל רפז

נשים

חיובן בהבדלה מדאורייתא או מדרבנן
רפד, רצב

תשלומין

למי שלא הבדיל במוצאי יו"ט שנד
עד מתי רשאי להבדיל לאחר מוצאי יו"ט
חיוב קטן בתשלומין בהבדלה במוצאי יום טוב שנד
אם לא הבדיל במזיד שנה

הודאה

טעם תקנת 'מודים דרבנן' כי אין דרך העבד להודות לרבו על ידי שליח שפד
בברכת הגומל שעז
מהות קריאת המגילה היא הודאה על הנס שפג
קטן אינו צריך להודות על הניסים אך חייב לומר הלל על קבלת חסד שעז
קטן יותר מחוייב לברך ולהודות על נסו שעז
לקטן אין דעת כדי להודות שפג

הידור מצוה

מקור הדין צח
חיוב מהתורה או מדרבנן צט
עד שליש במצוה מלגיו או מלבר צח
חלק מגוף המצוה או דין נפרד קא
האם בית דין כופים על קיום הידור מצוה קא
שיטת הרמב"ם בענין הידור מצוה ק
בקטן צח, קז, תקד
בברית מילה קא

בנר חנוכה קי
"ברוב עם הדרת מלך" דומה לדין "הידור מצוה" קיב

הכאה

האיסור להכות כל אדם קמ
דברי הגר"ח בגדרי הכאה ב'דרך נציון' קמג
לאפרושי מאיסורא קמד
המכה את אשתו עובר בלאו דפן יוסיף קמד
הכאת בנים ותלמידים קמ, קמז, קנג
הגבלות בהיתר להכות בנים ותלמידים כדי לחנכם קמו
המלמד לא יכה מכת אויב מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה קמ
בשבח ההכאה במטרה לחנך קמג
קטן שהכה את אביו בקטנותו תמו

הכנסת אורחים

אורח שהגישו לו מאכלים שבדרך כלל הוא מחמיר ולא אוכלם נג
דיני כבוד האורח נג

הלכה

הדין במחלוקת בין בעלי הקבלה והזוהר עם הגמרא והפוסקים שכז
סתירת דברי אביו בהלכה מא

הלכה למשה מסיני

שיעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני
פז, תקעט
גיל י"ב וגיל י"ג הוא משיעורי התורה הלכה למשה מסיני פז, ש"ב, תקעט
רק איש יכול להזיר את בנו ולא אשה ה, כד

הלל

מי תיקן אמירתו שכז
חיובו מהתורה או מדברי סופרים שכז
כל היום כשר לקריאת הלל שכז
הימים ש"גומרים" בהם את ההלל שכג
הטעמים שאין גומרים את ההלל בחול המועד פסח שכג, שכז

האם רשאי לעלות למפטיר **שצ, שצה, שצה**
 בזמנינו קטן אינו קורא ועולה לתורה אלא
 למפטיר **שספ, תקיז, תקבד**
 להוציא אחרים ידי חובת הברכות **שצה**
 יתומים קטנים ירבו בהפטרות כדי לומר
 ברכו **רלח**
 קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י - להוציא ידי
 חובה את בני א"י בקריאת מפטיר והפטרה
 שלהם **רעז**
ע"ע ארבע פרשיות; קריאת התורה

הקהל

טעם הבאת הקטנים **כג**
הרהור
 בהסתכלות במקומות המגולים **רמב**

- י -

וידי

קיום מצות תשובה בוידוי **תנג**
 האם צריך להתוודות כשיגדיל על מה
 שעשה בקטנותו **תמח**

- ז -

זימון

צירוף קטן לזימון **סח, קיא**
 נשים מזמנות לעצמן רשות **קיג**
 כיבוד כוהנת בזימון **קיד**

זכור ע"ע ארבע פרשיות

זכיה

זכין לאדם שלא בפניו **תקעז, תקפ**
 זכיה מדין שליחות **תקעז**
 אין זכיה לעכו"ם **תקעה**
 זכיה לנכרי מדין שליחות בשכר **תקעה**

הלל בפסח הודאה על יציאת מצרים או
 מדין ה"מועד" **שכד**
 חיוב נשים בהלל בפסח, שבועות וסוכות **שכד**
 חיוב הלל בליל יו"ט ראשון של פסח וביומו
 שכה
 קטן שהגדיל באמצע חול המועד האם צריך
 לומר הלל שלם **שכנ, שכה**

הסבה

מיסב דרך חירות **תקעז**

הפטרה-מפטיר

הטעמים לקריאת ההפטרה **שצז**
 תיקנו שלא לפחות מכ"א פסוקים בנביא
 מעין ענין הפרשה **שצז**
 נקראה הפטרה מלשון הפסקה **שצז**
 קריאתה בעל פה **שצ**
 קריאתה מתוך מגילת קלף, ספר הפטרות,
 תנ"ך או חומש **שצח, שצט, תג**
 המפטיר יאמר ההפטרה בנביאים בקול רם **שצז**
 הציבור יאמרו ההפטרה אחרי בעל הקורא
 בלחש **שצז**
 מנהג הציבור לקרוא ההפטרה או לשותק
 ולהקשיב לבעל הקורא **תא**
 קראו למפטיר מי שאינו יודע לומר ההפטרה
 שצז
 השוואת קריאת ההפטרה לקריאת התורה
 בציבור **שצז**
 צריך לכיין לברכות המפטיר ויענה אחריהם
 אמן **שצה**
 ברכות ההפטרה עולים לסך מאה ברכות **שצז**
 עליית חתן בר מצוה למפטיר וקריאת
 ההפטרה בשבת שלפני ואחרי הבר מצוה **תד**
 קריאת ההפטרה נועדה לחזק את האמונה
 בביאת המשיח **שצח**
קטן
 האם רשאי לקרוא **שצ, שצה**

- ח -

חבלה

אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחברו קמ
אימתי חייב האב לשלם על חבלות שגרם
לבנו קמא

ע"ע הכאה

חול המועד

הבדל בין תפילת מוסף של שבת ויום טוב
לתפילת מוסף של חול מועד תח
חיוב נשים בתפילות מוספי חול המועד תח
תשלומין לברכת שהחיינו של יום טוב שני
בחול המועד שמו
ברכת שהחיינו בקטן שהגדיל באמצע חול
המועד רנד, רסד

חולה

רפואה מועילה לחולים אך מוזקה לבריאם בז
קטן דינו כחולה לענין תענית בגלל שירדה
חולשה לעולם תכב

חומרא-חומרות

הבדל בין חומרא הנובעת מחוסר ידיעה לבין
חומרא מחשש איסור קפד
ספיה לקטן בדברים האסורים משום חומרא קפ
אב שאמר לבנו שלא לקיים חומרא מד
כיבוד אב ואם כאשר מצווה לא לקיים
חומרא תקסד

חורבן בית המקדש ע"ע בית המקדש

חזקה

העשויה להשתנות שמו

חזקה דרבא

קטן וקטנה בגיל י"ב וי"ג חזקה הביאו סימנים
שלב
אימתי סומכים על החזקה שלב, תפג
סימני גדלות למפרע שלח
במינוי ש"ץ שלג

בסיכון סכך תפג

חילול השם

כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד
לרב קנה

חינוך

המקור לחיוב המצוה נלמד מאברהם אבינו
כג, לא, סב
דין טבעי הנוהג עוד מימי אברהם אבינו,
מצוה מהתורה או תקנת חכמים על האבות
לחנך הבנים לו
בגזירותיו של משה רבנו לבני דורו נכללה
מצות חינוך לבנים נח
מצות עשה מדברי קבלה כג, נו
חיוב מדרבנן או מדאורייתא כג, לא, נה, ס, פו
יסוד מצות החינוך מחיוב האב ללמד בנו
תורה ט
בחינוך למצוות - מקיים מצוה דאורייתא
של תלמוד תורה ס
חכמים תיקנו את מצות החינוך בעין
דאורייתא ט
חנוך לנער על פי דרכו ה, כג, לא, נו, קט, שע
יסוד מצות חינוך הוא "התחלה" שנו
חינוך פירושו להרגיל קטנים בקיום המצוות
ו, טז, כג, נה, סא, עח, צ, קד, רח, רכט,
שנו, שפא, תלג, תנא, תסד, תפד, תקנט, תרמד
מצוה 'כללית' לחנך את בניו ובנותיו ללכת
בדרך התורה לד, סב
הגיל שבו מתחייב בחינוך ו, נו, שע, שצד, תקכה
שיעור החינוך במצוות עשה הוא בכל תינוק
לפי חריפותו וידיעתו בכל דבר לפי עניינו
תקנה
מהעבודות הקשות שבמקדש קמח
במקל נועם ובמקל חובלים קמט
שינוי שיטת החינוך והלמידה מדורות
הראשונים לדורנו קג
עיקר חינוך הקטנים הוא לשמחת המצוה
ולשעשוע של תורה רכח

עיקר מצות חינוך אב על הבן לחנכו לקיום
מצוות ולא לתיקונים במה שחסר שמו, שני

על מי מוטל החיוב

קטן 'בר חיוב' בחינוך או שהחיוב על האב
..... ג, יא, טו, לו, סח, עח, פו,
רב, רנג, רפט, תנד, תפד, תקט
רק באב ולא באדם אחר ב, תפג, תצא
כשאין אב ח
חיוב האם במצות חינוך א, ה
חיוב האם במצות חינוך מדין אפוטרופוס . ח, יב
ההבדל בין גדר חיוב אב לחיוב אם בחינוך ו

גדרי המצוה

ב' דינים בחינוך – להרגיל את בניו הקטנים
ללכת בדרכי יושר, לקיים מצוות ז, ד, פב
החיוב לחנך קטן לקיים מצוה כהלכתה
..... ב, טו, צא, קד, רמא, שנו, שעח,
תפד, תקמה, תקנט, תרג, תרנו

חיוב חינוך רק כשקטן מקיים מצוה באופן
שגדול יוצא בה ידי חובה

..... רב, רמט, תלד, תקד, תקמב, תרמח
קטן מקיים מצות חינוך גם במעשה שאינו
יוצא בו ידי חובה בקטנותו עו
דין חינוך – לחנכו 'לקיים' מצוות טו
חינוך הוא מדין ערבות ט, יא

החיוב במצוה

בעשיית מצוה ולא באפרושי מאיסורא תצא
'למצוה בעלמא' ב, ח, יב
לקדושה ופרישות ה, יב, כו
לאיסור 'לא יראה בך ערות דבר' רמ
להימנע מהסתכלות בנשים רמא, רמה
במצוות שבגופו תקד, תקמג
לקיום מצוות מדרבנן עז, פח, צט, רנא, תרמ
לקיום מצוות מדרבנן שיש להן עיקר

מהתורה רנא
במצוות ואיסורים דרבנן רנ
במקום שעושה איסור תרנא
במצוות 'ציבוריות' יח, שסז
לקיום מצוות שצריך בהם כוונה תרמד

במצוה התלויה ברצונו של אדם כו, ז
רק במצוות שיצטרך לעשות בגדלותו

..... רל, רלג, שפא, תעב
במצוות הבאות על ידי מקרה רל, שפא
במצוות שיש בהן מעשה ולא מצוות
שעיקרן הרגשת הלב רלז, תקנח
במצוות שקטן יוצר את כל המעשה ומצוות
שקטן עשה מעשה חדש של מצוה תקה
במצוות שיש פסול ב'חפצא' של המצוה קו
במה שמבטל את הקטן מלימוד תורה רכו
כשנגרם בזה צער לקטן רכח, רלג
כל דבר שאין בו איסור מצד עצמו אלא

שהיום גורם, אין בו מצות חינוך תצז
כל היכא דגדול חייב מדאורייתא קטן
מחנכין ליה מדרבנן תקמה
כל היכא דגדול פטור מדאורייתא קטן
מדרבנן נמי פטור תקמה

מדיני המצוה

חינוך הבנות קודם לחינוך הבנים כט
חיוב קטנים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך
..... יב, יז, כ
חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה
בכבוד הסב ז, ג, נה
ברכה על קיום מצוות מדין חינוך יג
חינוך לאמירת פסוקי אמונה זג
לצורך מצות חינוך התירו חכמים איסור
דאורייתא יג
קטן מוציא ידי חובה קטן אחר לא מדין
'ערבות' אלא משום מצות חינוך עה
חיוב מחנכים בנזקים שנגרמו לתלמידים
בפעולות שנועדו לחנכם קפד

חלב נכרי

חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו זז
האיסור בזמן הזה זז, מ
במקום שבהמה טמאה אינה מצויה זז
לנוהגים איסור יש איסור דאורייתא של נדר
..... זח
העומד תחת פיקוח ממשלתי זח, קפג

בהלכות חנוכה הקלו יותר מהלכות מגילה
תקי.....

מצות הדלקת הנרות

זמן ההדלקה..... תק"ז
חיוב על כל שמונת הימים או על כל יום
בפני עצמו..... שיג
מצות נר חנוכה נר איש וביתו – חיוב על
הבית..... קו, תקח, תקיח
הדלקה עושה מצוה..... ריא, תקו
כבתה קודם שעבר זמנה אינה זקוק לה..... ריא
הדלקת חרש ושוטה..... תקו, תקו
הדלקת אשה..... תקי
חייב למכור כסותו לקיים המצוה..... קח
שותפות בפרוטה בהדלקה..... תקי
תשלומין בהדלקת הנרות..... שיג

ברכות על הדלקת הנרות

ביום הראשון מברך ג' ברכות ובשאר
הימים ב' ברכות..... שיג
נוסח הברכה על הדלקת הנרות..... ריג
הן חלק מקיום המצוה..... תק"א
גדר ברכת הדלקת הנרות משום פרסומי
ניסא..... תק"א
ברכת 'שעשה נסים' – ברכת הודאה או
ברכת המצוות..... תרנח
ברכת הודאה נר חנוכה..... תרנז

פרסומי ניסא

'מהדרין' בנר חנוכה מדיני 'פרסומי ניסא'..... קז
הוא חלק בלתי נפרד מן המצוה..... קז
גדר ברכת הדלקת הנרות משום פרסומי
ניסא..... תק"א
גם מי שיצא ידי חובת קיום המצוה מוציא
אחרים ידי חובה מדין פרסום הנס..... פב
קריאת התורה בחנוכה משום פרסומי ניסא
..... תקכב
ההדלקה בבית כנסת משום פרסומי ניסא
..... תקכז

קטן בנר חנוכה

חיובו בנר חנוכה..... תקב, תקו, תקיב, תקיח

לבעלי נפש, לבני תורה ולישיבות..... ל"ח
יש באיסור חלב נכרי טעם כמוס..... ל"ט
אבקת חלב נכרי
האם נכללה בגזירה לאסור חלב נכרי.. ל"ט, קפג
האכלת קטן באבקת חלב נכרי..... קפב
ע"ע נכרי

חליצה

קטן..... קפא
של מומר..... קצו
אין האב נאמן על בנו להחזיקו גדול בחליצה
ש"ל.....
ע"ע יבום

חמץ

חמץ שעבר עליו הפסח..... תקפא
חמץ שהיה אצל קטן בפסח האם אסור כדין
חמץ שעבר עליו הפסח..... תקפד
מכירת חמץ
לישראל קטן..... תקפג
לנכרי קטן..... תקפא, תקפג
לנכרי קטן או לישראל קטן – מה עדיף
..... תקנח, תקפו
קניית חמץ מהנכרי הקטן לאחר הפסח
..... תקפב

חנוכה

נס פך השמן..... שיג
כל יום היה הנס בפני עצמו..... תקכב
צריך להיזהר במצות נר חנוכה..... קח
ג' דרגות חיוב, עיקר הדין, מהדרין ומהדרין
מן המהדרין..... תקב
מהדרין בנר חנוכה..... קו
החילוקים בין דין 'מהדרין' בנר חנוכה לחיוב
'הידור' מצוה..... קו, קח
שימוש לאור הנרות..... תקכז
נר חנוכה בבית כנסת..... תקכז
כל שחייב בקריאת המגילה חייב בנר חנוכה
..... תקנ

במצוה 'חיובית' או גם במצוה 'קיומית' פט, צג
 כאשר יש לו 'חשיבות' צג
 באיסורי שבת צד
 בנשים צ
 חינוך קטן בחצי שיעור פג, פח, צג
 האם כל מעשיו של קטן מוגדרים כ'חצי
 שיעור' צב

חרש

יש מעשה ואין מחשבה קעה
 בגדר מצווה ועושה כי פטור רק משום שאינו
 בן דעת רנט
 פגיעתו רעה, החובל בו חייב והוא שחבל
 באחרים פטור תמח
 שורו שנגח בית דין מעמידים לו אפוטרופוס
 תמט
 שחיטתו תנז
 בנר חנוכה תקג, תקו
 במגילה רנ, תנד, תקז, תקל"ט, תרנט
 פטור ממצות תשבתו תקפג

חשד

על חשד בעלמא אין להעניש קמז, קנא

- ט -

טבילה

במקוה טהרה קודם תפילה תקפג
 צוה אביו שלא יטבול מחשש שיצטנן האם
 ישמע בקולו תקפג

טומאה

אם בא קטן להיטמא מעצמו אין מצוין
 להפרישו ו
 ישראל המטמא כהן [גדול] קפ
 טהרה בלועה אינה מטמאה קכג
 דין הכשר קבלת טומאה תלוי בכוונה
 שפג, תנג, תעז
 שתילי תרומה זורען טהורים מלטמא ערב

בבית של קטן רפז, תקג
 האם רשאי להדליק נר חנוכה בעצמו רג
 אינו רשאי להדליק כי אינו מקיים מצוה
 באופן שגדול יוצא בה ידי חובה
 רכ, תלד, תקד, תקמב, תרמח
 להוציא אחרים ידי חובת מצות ההדלקה
 רנו, רפא, תקז, תקיב
 האם נאמר על הקטנים 'אף הם היו באותו
 הנס' תקג
 חינוך להדלקת 'מהדרינ' בחנוכה קו, קט
 קיום המצוה של קטן הוא רק מדין 'מהדרינ'
 קז
 ציווי לקטן להדליק נר חנוכה בין השמשות
 בערב שבת תקיד
 ברכת 'שעשה ניסים' ו'שהחיינו' על הנרות
 שהדליק קטן תקיד, תרנז
 השתמשות לאור נר חנוכה שהדליק קטן
 תקמז
 הדלקת נר חנוכה בבית כנסת על ידי קטן
 תקמז
 ברכת הרואה על נר חנוכה שהדליק קטן
 תרנז

קטן שהגדיל בחנוכה

חיובו בהדלקת נרות חנוכה שיג, שמו, תקיג
 חיובו בברכת שהחיינו רנו, רפד
 ע"ע קריאת התורה בחנוכה

חסד

קטן חייב לומר הלל על קבלת חסד שעז
 ע"ע גמילות חסד

חצי שיעור

אסור או מותר מהתורה פג
 מקור הדין מהפסוק "כל חלב" פה
 גדר שמא יאכל איסור שלם או איסור בעצם
 אכילת חצי שיעור פה
 שם האיסור של השלם יש בחצי שיעור או
 חלות שם איסור בפני עצמו פז, צג
 קיום מצוות בחצי שיעור פג

בן חו"ל הנמצא בא"י ביום טוב שני..... רפח
בן א"י הנמצא בחו"ל ביום טוב שני..... רפח, רפז
בן א"י הנמצא בחו"ל ביו"ט שני מוציא ידי
חובה בקידוש את בן חו"ל..... ערה
בן א"י הנמצא בחו"ל האם יבדיל במוצאי
היו"ט הראשון או השני..... רפז
דין בחור בן חו"ל שנשדך בבת חו"ל..... ערה
שיטת החכם צבי..... רפח
על קטן ועל גר חל "שם בן חו"ל" מיד
כשהגדילו או נתגירו..... ערב
נכרי בן חו"ל שהתגייר בארץ ישראל קודם
יום טוב - האם חייב ביום טוב שני..... רפח
חו"ל בתקנת יו"ט שני ביטלו מצוות בשב ואל
תעשה..... רפז, רצא

קטן שהגדיל

קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י - חיובו ביום טוב
שני..... רפח, רעב
קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י - להוציא ידי
חובה את בני א"י בקריאת מפטיר והפטרה
שלחם..... רעו
במוצאי יום טוב שני, האם מוציא ידי חובה
בהבדלה את בני משפחתו..... רעט, רצא

יום כיפורים

עינוי של יום כיפור הוי מצוה של כל רגע
ורגע..... תפח
חיוב יולדת בתענית 'שעות'..... תפז
חיוב נשים בתפילת מוסף בראש השנה ויום
כיפור..... תפז

קטן-קטנה

חינוך לתענית..... כג, ד, נה, פו, תפא, תצ
חינוך לתענית 'שעות'..... תפא, תצ
להאכיל קטן ביום הכיפורים..... תפג, תצג
רחיצה ונעילת הסנדל לקטן..... רכח
חובת ההורים להשיג על בריאות הקטן
המתענה..... תפכ, תפח
קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים חיובו
בתוספת יום הכיפורים ובהבדלה
רצג, רחצ, שב

כניסת אשת כהן מעוברת באהל המת
קכב, קכט
כהן קטן גדולים מוזהרים שלא יטמאוהו
ו, צו, קכג, קכא, קכח
האם גם ישראל מוזהר שלא לטמא כהן קטן
צו, קכד, קכח, קעא

טלית ע"ע ציצית

טף

באיזה גיל נקרא טף..... פז

- י -

יבום

כיצד בית הדין יודעים שהיבם הוא אחי
המת..... ש"ח
ע"ע חליצה

יום טוב

בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה ... ש"ד
נדרים ונדבות אין קרבין ביום טוב..... שמה
תשלומין בברכת שהחינו ביום טוב כל
שבעה..... שמה
בן ארץ ישראל הנמצא בחו"ל מתפלל
במוצאי יו"ט ראשון תפילה של חול..... רפז
רכיבה על אופניים..... קעג
רכיבת קטן על אופניים..... קפח, קעג
ע"ע הבדלה; מועד-מועדים; קידוש;
תוספת שבת ויום טוב

יום טוב שני

טעם קביעתו..... רעג
טעם שאין מניחים בו תפילין..... רפז
ברכת שהחינו ביום טוב שני כדי שלא
יזלזלו בו..... שמו
מציאות חדשה או תקנת חכמים להמשך
חיוב יו"ט הראשון..... עדר, רעח
צירוף בן חו"ל למנין וקריאת התורה של בני
א"י..... רעו

טעם לאיסור הנאה מ'סתם' יין של נכרים... קצד
 בזמן הזה... קצד
 מגע קטן מומר... קצד
 מגע קטן נכרי... קצה, קצו
 מגע קטן ישמעאלי... ר
מגע מחלל שבת ביין

דין יינו... קצד, קצה
 מגע של קטן... קצט, רה
 איסור מדין קנס... קצה, רג
 אינו איסור מבורר מדינא אלא ממנהג
 קצט, רד
 האם מותר ליתן לו יין לשתות... קצט

יכיר

גדר הדין... שכט
 נאמנות האב לומר על בנו שהוא בן י"ג מדין
 'יכיר'... שכט, ש"ט

ימות המשיח

שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל. תעג
ע"ע משיח

יעלה ויבוא

קטן ששכח לומר יעלה ויבוא... שמו
ע"ע ראש חודש

יעקב אבינו

הביא מטעמים לאביו בליל פסח... תריב
 מקור למנהג גניבת אפיקומן בפרשת
 הברכות שבירכו יצחק אבינו... תריב, תרכד

יצחק אבינו

מקור למנהג גניבת אפיקומן בפרשת
 הברכות שבירך את יעקב אבינו... תריב

יציאת מצרים

עיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים
 ... לב, תקצה, תריא
 הוא לנו אות ומופת גמור בחידוש העולם... לב
 שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל. תעג
ע"ע סיפור יציאת מצרים

החילוק בין דינו של קטן שהגדיל במוצ"ש
 לקטן שהגדיל במוצאי יום כיפור... רצט

ערב יום הכיפורים

מצות אכילה... רצו
 מנהג ברכת הבנים... קכו, קל"ט

תוספת יום הכיפורים

מדיחין נלמד דין "תוספת" יום הכיפורים... רצד
 חלק ממצות היום או מצוה בפני עצמה
 ... רצה, רחצ
 חילוק בין העונש על אכילה ועשיית
 מלאכה בעיצומו של יום הכיפורים לבין
 העונש על כך ב'תוספת'... רצד

י"ז בתמוז ע"ע תענית**יחוד**

איסורו מהתורה או מדרבנן... רמה
 איסור 'בעצם' או 'גדר' שלא יבוא לאיסור
 ערוה... רמח
 חינוך קטן וקטנה לאיסור יחוד... רמו, רמו, רנא
 מלקין על יחוד מכת מרדות... רמה
 עם פנויה... רמו
 עם אשה שבעלה בעיר... רמח
 עם נכריה... רמו
 עם זקן וחלש... רמט
 אשה עם קטן פחות מבן תשע... רמח
 חיוב מחאה ותוכחה באיסור יחוד... רמו

יין

אין שמחה אלא ביין... תקנא
 הבדל בין חיוב שתית יין בפורים לחיוב
 השתיה במועדים... תקנא, תקס

יין נסך

אוסר ב'כלשהו' משום חומרא דעבודת
 כוכבים... רב
 אסור בהנאה... קצד
 ג' תנאים למגע נכרי האוסר את היין בהנאה
 ... קצה
 'כח כוחו' באיסור יין נסך... רב

יראת שמים

ביסוי הראש לקטן סגולה ליראת שמים ו

ירושלים

חיוב קריעה בראיית ירושלים בחורבנה רלד
חיוב הקריעה על חורבן ירושלים מדיני
אבלות רלה
הנולד בירושלים האם חייב בקריעה
לכשיגדל רלד
חיוב קטן בקריעה בראיית ירושלים בחורבנה
רלד

ישמעאלי-ישמעאלים

האם דינם כעובדי עבודה זרה ר
מגעם ביין ר
מגע קטן ישמעאלי ביין ר

יתום-יתומים

אין פוסקין צדקה על יתומים יה, שפח
ע"ע אפוטרופוס; קדיש יתום

- כ -

כבוד הבריות

לא דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה
קנו
דוחה דבר שאיסורו מדבריהם קנו
בכהן ערום באהל המת קנו

כבוד הציבור

אין כבוד הציבור להיות כפופים לברכתו של
קטן שפ
אין ממנין אלא מי שנתמלא זקנו מפני כבוד
הציבור שפג
קטן אינו קורא מגילה מפני כבוד הציבור רנא
אשה לא תעלה לתורה מפני כבוד הציבור
שפט, שצ, תקבד
ברכת התורה בציבור דרבנן משום כבוד
הציבור תקל

כהן-כהונה

מעלת שבט הכהונה שנבחרו לעבודת המלך
קטו
קדושת הכהונה היא קדושה כללית על
"הזרע הנכבד כולו" קיה
כהנים בזמן הזה הם "כהני חזקה" שפכ
נאמנות כהן לומר על עצמו שהוא גדול שמא
איסור השתמשות בכהן קיט
איסור כניסה לאוהל המת קכב
טומאת כהן לקרובים כב
ערבות בכהנים תיט
חיוכם בברכת המזון תיה
חיוכם במחצית השקל תו, תי
בקרבנות ציבור תכא
מצות 'וקדשתו'
גדריה ודיניה קיג
מדין קדושת שבט הכהונה קיה
במי שראוי לעבודת הקרבנות או לאכילת
הקרבנות קיד, קכ
קדושת הכהן המחייבת לכבדו מדין
'וקדשתו' תלויה בקדושה האוסרת עליו
להיטמא למתים קיה
בכהן בעל מום קיד, קיז, קכ
בטומטום ואנדרוגינוס קטז
בכוחות קיג, קיז
ההבדל בין דין 'וקדשתו' בכהן קטן לדין
וקדשתו בכוחות קיה
כהן קטן
גדולים מוזהרים לא לטמאו ו, צו, קכג, תצ
האם גם ישראל מוזהר שלא לטמאו
צו, קכג, תק
חינוכו לעלות לתורה שפט
עלייתו לתורה מחמת חיוב חינוך למצות
תלמוד תורה שעא
מצות 'וקדשתו' בכהן קטן קיג, קיז, קכ, שמא
לאו בר עבודה (בבית המקדש) הוא קטז
אוכל גם בקדשי קדשים קטז
השתמשות בכהן קטן קיט

כוהנת

מצות 'וקדשתו' בכוהנת..... קיג
האם צריך לכבד כוהנת לנאום ראשונה..... קיד
בזימון..... קיד
ברכת אשת כהן על אכילת תרומה..... קיט
בנות אהרן לא הוזהרו על טומאת מת..... קכב
כניסת אשת כהן מעוברת באהל המת.....
קכב,קסט
אשת כהן מעוברת בבית חולים..... קכב
אשת כהן תשתדל לילד בבית החולים.....
שאינ מצוי טומאה..... קכו
ע"ע ברכת כהנים

כוונה [בקיום מצוות]

מצוות צריכות כוונה..... רה,תלב,תרמד
ב' סוגי מצוות בדין כוונה במצוות..... תקל"ב
העדר כוונה במצוות שכל עשייתם הוא
באופן של מצוה..... תקל"ב
של קטן..... רה,תלב,תרמד
חינוך לקיום מצוות שצריך בהם כוונה..... תרמד

כוונה

נתכין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר
טלה..... תרל"ג
דין הכשר קבלת טומאה תלוי בכוונה
שפג,תנב,תעז

כיבוד אב ואם

גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם..... תפו
איזהו מורא ואיזהו כיבוד..... מ,מה,מח
מצות כיבוד אב – חובת הלב..... מט
עיקר מצות כיבוד אב שידמה בלבו שהם
גדולים ונכבדי ארץ..... מט
בדברים שאין להם בזה הנאה..... מה
בדברים שאינם לצורך תועלתו והנאתו של
האב..... תקכב
אב שמחל על כבודו, כבודו מחול..... מח
אב אינו יוכל למחול על בזיונו..... מח
האיסור לבזות ולצער את אביו..... מח
כאשר אי קיום מצוותם יגרום להם צער... תקכג

אין היתר להטריח ולהזיק להוריו..... תקפו
האיסור לסתור דברי אביו..... מ,תקכב
סתירת דברי אביו בהלכה..... מא,תפח
היה אביו עובר על דברי תורה..... תפח
חשקה נפשו בתורה אינו צריך לשמוע בקול
הוריו..... תפו
כאשר האב אומר לו לעבור עבירה..... מב,תקפא
אב שאמר לבנו לא לקיים מנהג..... מב,תקפד
אב שאמר לבנו לא לקיים מיילי דחסידות או
חומרא..... מד,תקפה
בן הרוצה להחמיר על עצמו בניגוד לדעת
אביו..... נ

אב המוחה בבנו שלא יאמר קדיש על אמו..... מג
האומר לבנו לעבור על מנהג..... מג
האומר לבנו לא לישא אשה פלונית

..... מה,מח,תקכב,תקפד
כיבוד אביו וכיבוד אמו – מה קודם..... מב
כיבוד אביו וכיבוד אמו במקום חשש מנזק

רוחני..... נד
כבוד אביו וכבוד זקנו – מה קודם..... נב
חייב אדם בכיבוד אביו יותר מכבוד זקנו..... נ

אב ורב החלוקים בדעותיהם, בקול מי ישמע
הבן..... תפו

כבוד אביו מול כבוד רבו, מי קודם..... תפו
אבידת אביו ואבידת רבו, של מי קודמת..... תפו
האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר

בפורים..... תקפא,תקפה
האם יש הבדל בין גדול לקטן בחובת הציות
להורים..... תקפה

כיסוי ראש

נכון להרגיל קטן בכיסוי הראש..... ו
סגולה ליראת שמים..... ו

כישוף-כשפים

כדי להתלמד..... יד

כלאים

דאורייתא ודרבנן, וההבדל ביניהם..... קנו
בוריעת ירק בכרם..... קעט

המוצא כלאים בבגדו, פושטן אפילו בשוק .. קנה
בציצית עי

כעס

אסור להכות מתוך כעס קמו
מקורו מהסטרא אחרא קמו

כפרה

על עבירות שעשה בקטנותו
שעו, תמה, תנה, תנט
כפרה מקרבן אינה תלויה בחלק הממון שיש
למתכפר בקרבן תיב
אין הקרבנות לעונש אלא לכפרה תמה
הכפרה שמכפרים קרבנות הציבור תיא
חיוב תפילת מוסף כנגד הכפרה שמכפרים
קרבנות הציבור תיא
ע"ע תשובה

כשרות

בנדון הכשרויות הנהוגות בישראל קפג
האם מותר לבן לאכול בבית הוריו מאכלים
הכשרים בכשרות שהבן מקפיד לא לאכול
קפד

- 5 -

לב

חינוך למצוות שעיקרן הרגשת הלב ... ר"ז, תקנה
עיקר קיום דיני אבלות בלב רכט

לוי-לויים

משוררים ושוערים בבית המקדש תכב
ערבות בלויים תיט
חיובם בברכת המזון תיח
חיובם במחצית השקל תי, תי
בערכין תכג
בקרבנות ציבור תכא

לולב

המצוה לאגוד לולב ביסודה היא 'הידור
מצוה' קג
אשה לא תאגוד הלולב לכתחילה קג, תעט

לולב שאגדו כותי קג, תעט
תיקנו לא ליטול בשבת שיט, ת"ל
קטן

היודע לנענע חייב בלולב
ו, נה, סג, פח, צב, קד, רט, שנח, תכז, תמג, תפכ
נטילת לולב ביו"ט ראשון של סוכות
טז, נח, צא, קד, ר, ר"ד, שעה, תפד, תקמח, תקנט, תרג
בנטילת לולב שאול
טז, מח, קד, רמא, שעה, תפד, תקנט, תרג
איגוד הלולב על ידו קג, תפ
שומטים את הלולבים מיד תינוקות ... רפד, תרח
ע"ע ארבעת המינים

ליל הסדר

יעקב אבינו הביא מטעמים לאביו בליל פסח
תריב
מצות והגדת לבנך תקצה, תקצז
הזמן להשריש את יסודות האמונה
תקצה, תקצז, תקצט, תריא
חיוב מחודש של שמחה מלבד חיוב השמחה
מדין יום טוב תקצג
הלילה שבו לא חרץ כלב לשונו תרכ
נהגו לא לסגור דלתי הבית בליל הסדר תרכא
חיוב נשים במצוות ליל הסדר כט
קטנים

חיובם במצוות ליל הסדר תקפה, תקצה, תר
חיוב קטנות במצוות ליל הסדר
סד, תקצה, תרא
ליל הסדר עומד בסימן חינוך הבנים
ל, תקצה, תרה, תריא, תרכו
חיובם בשמחה תקצד
מחלקין להם קליות ואגוזין בערב פסח כדי
שלא ישנו וישאלו
תקפה, תקצב, תקצח, תרג, תרו
המעשים שעושים בליל הסדר בשביל
תינוקות שישאלו מה נשתנה ולא ישנו
תקפט, תרג
ע"ע אפיקומן; ארבע כוסות; הסבה; סיפור
יציאת מצרים

לפני עזר

בהושטת כוס יין לנזיר..... קפכ
 נאמר רק למי שמחוייב באיסור..... קכד, קע
 גדר האיסור דומה לגדר איסור 'ספיה לקטן'
 קכד, קע
 האוחז בשיתת האוסרים רשאי לתת משלו
 למי שנוהג היתר..... קפח
 בהכאת בנו הגדול..... קמח, קנא
 בקטן..... קפכ

לפנים משורת הדין

תשלומי נזיקין שעשה בילדותו לכשיגדל... תמט

- ב -

מאה ברכות

ברכות ההפסדה עולים לסך מאה ברכות... שצו

מגילת אסתר

הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש
 שוטה וקטן..... רג, תנד, תקז, תקל"ט, תרנ"ט
 המצוה בקריאה ולא בשמיעה..... ת"ג
 מדין שומע כעונה..... תקיא
 הכל מודים במגילה שצריכה כוונה..... שפג
 מצות קריאת המגילה משום פרסומי ניסא
 שפג, תכט, תקל"ז
 אף שכבר יצא ידי חובה בקריאת המגילה
 מצוה לפרסם הנס במה שיכול..... פב
 בהלכות מגילה החמירו שחיונן מדברי
 קבלה..... תקיב
 קריאת המגילה בבית הכנסת היא ענין
 ציבורי..... יט
 בן הכרך הנמצא בעיר ב"ד אדר אינו מוציא
 ידי חובה בן העיר..... ערה
 כל שחייב בקריאת המגילה חייב בנר חנוכה
 תקנ
 בהלכות חנוכה הקלו יותר מהלכות מגילה
 תקי
 עיני העניים נשואות למקרא מגילה..... שיט

חיוב עבד כנעני..... תרנ"ט

בשבת

מדוע אינה נקראת בשבת..... שיט
 גדר חיוב הקריאה בפורים שחל בשבת..... שיט
 תיקנו לא לקרוא בשבת..... שיט, ת"ל

נשים

חיובן..... רט, תקל"ז, תקמ"ג
 חיובן משום ש'אף הן היו באותו הנס'
 תקל"ט, תקמ"א, תקמ"ח, תרנ"ט
 חייבות בקריאה או בשמיעת המגילה..... תקל"ח
 להוציא אחרים בקריאת המגילה
 תקי, תקל"ח, תקמ"א, תר"ס
 להוציא קטנים בקריאת המגילה..... תקל"ח

קטן

חיובו..... ג, רט, תקל"ז, תקנ"ח
 חיובו מדין ש"היה באותו הנס"
 תקל"ט, תקמ"א, תקמ"ח, תרנ"ט
 אינו קורא מגילה מפני כבוד הציבור..... רנא
 המנהג להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא
 מגילה..... יט, כט, שפח, תכט, תקל"ז, תקמ"ג
 חינוך למקרא מגילה מהדין הכללי של
 חיוב חינוך או מדיני פורים..... תקל"ז, תקמ"ח
 חיוב בקריאה או בשמיעת המגילה..... תקל"ח
 גדולים חייבים בקריאת מגילה, קטנים
 חייבים בשמיעת מגילה..... תקיא
 להוציא ידי חובה אחרים בקריאת מגילה
 ג, עח, פז, רנו, רס"א, תקז, תקי, תרנ"ט
 אינו רשאי לקרוא כי אינו מקיים מצוה
 באופן שגדול יוצא בה ידי חובה..... תל"ד, תקמ"ב
 האם יש להעדיף שישמע את הקריאה
 מגדול..... תקמ"ב
 להוציא ידי חובה נשים בקריאת מגילה... תקל"ט

מומר

מגעו ביין..... קצד, רג
 להלוות לו בריבית..... קצז
 אבלות על מומר שמת..... קצה
 חליצה על ידו..... קצז

מומור קטן

האם מעשי עבירות של קטן הופך אותו
להיות 'מומר'.....רה
מגעו ביין.....קצד, רג
אבלות עליו.....קצה

מועד-מועדים

אסורים בהספד ותענית.....תקפח
קריאת התורה במועדים תקיח
עתידיים להתבטל לעתיד לבוא.....תעג
הבדל בין חיוב שתיית יין בפורים לחיוב
השתייה במועדים.....תקנא, תקפ

שמחה במועד

חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל.....תקפח
ב' דינים בשמחה - שמחת הלב ושמחה ע"י
מעשה.....תקצח
בליל פסח יש חיוב מחודש של שמחה
מלבד חיוב השמחה מדין יום טוב.....תקצג
חיוב שמחה בפורים.....תקנא
ע"ע יום טוב

מוצאי שבת ע"ע הבדלה; קטן שהגדיל

מוקצה

במצוה של קטנים לא אמרין שנעשה
מוקצה.....תקפו

מזוזה

מצות עשה שאין הזמן גרמא.....רח
סגולה לאריכות ימים.....רח
חובת הדר.....ריא
הגובה הראוי לקביעת המזוזה.....רי
מעשה קיום מצות מזוזה - המגורים בבית
שיש בו מזוזה או קביעת המזוזה בבית.....רי, ריג
קבע מזוזה ולא נכנס לדור בבית.....ריא
זמן קביעתה בברכה.....ריא
נוסח הברכה בקביעתה.....ריב
לא הצריכו בעשיית מזוזה לומר "לשם מצות
מזוזה".....ריד

ההולך מביתו לתקופה האם צריך לברך על

המזוזה כשחזר.....ריח
דין מזוזה שנפלה.....ריא
מזוזה שנפלה בשבת החזרתה על ידי קטן
רטו, רכ
טלטול מזוזה בשבת.....רטו
כתיבתה על ידי אישה.....רט
כתיבתה על ידי נכרי.....רט, ריד
מגורים בבית שנכרי קבע בו מזוזה.....ריג

קטן במזוזה

חיוב חינוכו במצות מזוזה.....רו, רטו, רכא
קביעת מזוזה על ידי קטן.....רט, ריד, רפה
קטן שקבע מזוזה בחדרו.....רטו
מגורים בבית שקטן קבע בו מזוזה.....ריג
כתיבתה על ידי קטן.....רט

קטן שהגדיל במזוזה

האם חייב להסיר מזוזה שקבע בקטנותו
ולקובעה מחדש.....רטו, ריח, רפה
בהשוואה לספירת העומר.....ריח

מחלל שבת בפרהסיא

הרי הוא כמשומד לכל התורה כולה.....קצד
האם דינו בזמן הזה כ'תינוק שנשבה'.....רג
צירופו למנין עשרה בתפילת מוסף.....תפו
מגעו ביין

דין יינו.....קצד, קצה
איסור מדין קנס.....קצה, רג
אינו איסור מבורר מדינא אלא ממנהג
קצט, רד
האם מותר ליתן לו יין לשתות.....קצט
מגע של קטן.....קצט, רה

מחצית השקל

דיני המצוה בזמן הבית ובזמן הזה.....שפו, תי
זמן נתינתו.....שפו
על מי מוטל החיוב.....תי
ג' דרגות בחיוב - עד י"ג, מ"ג עד כ' ומגיל
כ' ומעלה.....תכד
נתינתו בפעם אחת.....תכא

חיוב נשים וקטנים שיז
חיוב כהנים ולוויים במחצית השקל תי, תי
חיוב קטנים בחיוב מחצית השקל תו, תיז, תכג
קטנים עד גיל כ' מחוייבים במחצית השקל
אך אין ממשכנים עליהם תיב, תכג
קרבתות הציבור וחיוב תרומת השקלים אינם
תלויים זה בזה תכא
מצות מחצית השקל מתקיימת בקריאת

התורה שמו
חיוב תפילת מוסף תלוי בחיוב מחצית השקל
..... תמ

נשים במחצית השקל

חיובן תו, תיא
ההבדל בין חיוב גברים לנשים במחצית
השקל תיב
ההבדל בין חיוב נשים לכהנים ולוויים
במחצית השקל תי, תכ
ההבדל בין נשים וקטנים עד גיל עשרים
בחיוב מחצית השקל תכג
ע"ע ארבע פרשיות

מחשבה ע"ע דעת; קטן-מעשה ומחשבה של קטן

מידות טובות

הוי דומה לקוב"ה, מה הוא חנון ורחום אף
אתה היה חנון ורחום ק

מכירה

קטן אינו מוכר ולא נותן עד שיגדיל תקמח
מכר בעודו קטן וכשנעשה גדול לא מיחה
שוב אינו יכול למחות תקמח
ע"ע קנין-קניינים

מכירת חמץ ע"ע חמץ

מלקות

האיסור להוסיף בהכאת החוטא קמוג

מנהג

מנהג ישראל תורה מד, תקצב

כוחו מוג
הנוהג איסור בדבר המותר חמור מן הנדר מוג
טעם שמברכים "וציונו" על מנהג מד
האומר לבנו לעבור על מנהג מב
מצונו הרבה מנהגים נשתקעו בלי טעם תקצב
כיבוד אב ואם המצוים לא לקיים מנהגי
ישראל תקפד

מנין

צירוף קטן לתשעה מתפללים גדולים ר"ח
צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת דברים
שבקדושה שצ
צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת קדיש ר"ח
צירוף קטן למנין עם חומש בידו ר"ח
חיוב קטנים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך
..... יב, יז, כ
צירוף עבד ואשה לתשעה מתפללים גדולים
..... ר"ח
צירוף בן חור"ל למנין בני א"י רעו

מעקה

ברכה על בניית מעקה שנבנה על ידי נכרי
..... תקעט

מעשר כספים

תשלום שכר לימוד בנות ממעות מעשר פג

מפטיר ע"ע הפטרה

מצה

הכל חייבים באכילת מצה אפילו נשים
ועבדים תקצא
אין חיוב מצה אלא בלילה ראשון שכה
האם מחוייב לאכול פחות מכזית מצה בפסח
..... פג
שנים שהיו בבית האסורים או במדבר, ולא
נמצא אלא כזית מצה בצמצום – מי קודם ... פד
כפאו ואכל מצה רנב

אכל מצה בעת שהיה שוטה ונתפקח
 רנב, רנה, רפ
 חוטפים מצה לחזק האמונה בלב התינוקות
 תריא
 חיוב אמירת הלל בפסח תלוי בחיוב אכילת
 המצה שכח, שכו
 נשבע שלא לאכול מצה כל השנה האם
 רשאי לאכול מצה בפסח פד
 קטן
 חיובו רט
 חיוב קטן שהגדיל באכילת מצה לשיטת
 הסוברים שנחשב "גדול" לפי השענה שבה
 נולד רנד
 חינוכו לאכול כזית מצה פד, תקצא

מצה – מצוות

האבות קיימו התורה והמצוות קודם שנצטוו
 רכא
 הבריתות שנכרתו על קיום המצוות סח
 המצוות נועדו בשביל תיקון נפש הרוחנית
 שבו תנג
 ב' חלקים במצוה – תועלת ותיקון הנעשה
 מהמצוה, קיום ציווי השי"ת לו, רפ, תקצו
 ההבדל בין חיוב המצוה לקיום המצוה רנט
 היה ראוי לעשות המצוות אפילו לא
 נצטוונו עליהן רכא
 צריכות כוונה במצוות דאורייתא ולא
 במצוות דרבנן קלד, שפג
 כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים
 ידי חובה שצא
 לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן
 ג, סט, שצב, תנד, תקז, תקיג, תקל"ט
 הבדל בין מצוה שהיא קבועה לעולם למצוה
 שיש כמותה גם מעשה רשות תקל"ב
 במצוה המוטלת על הציבור לא שייך כלל
 פטור של זמן גרמא תט
 האם קיום מצוה כשהיה חייב בה מדרבנן
 מועיל לצאת ידי חובה כשמתחייב בקיומה
 מהתורה ריח

קיים מצוה בזמן שלא מחוייב בה האם יצא
 ידי חובה רנג, רפ
 'תשלומין' במצוות מדאורייתא ולא במצוות
 מדרבנן שמה
 חרש שוטה וקטן פטורים מקיומן רח
 כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה, מברך
 בשעת עשייה ריב
 כל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר, אינו
 מברך אלא בשעה שעושה הצווי האחרון ריב
 מצוה בו יותר מבשלוcho תקלד
 קיום מצוות בחצי שיעור פ
 חז"ל בתקנת יו"ט שני ביטלו מצוות בשב ואל
 תעשה רפו, רצא
 מצוות דרבנן

יש בהן מצוות עשה עז
 אסמכיהו על לאו דלא תסור והם בכלל
 דבר תורה מד
 טעם שמברכים על קיומן בלשון "וציוונו" מד
 ספיקא דרבנן לקולא ... צט, שכז, שלב, שמב, שעט
 חינוך לקיום מצוות מדרבנן
 עז, פח, צט, רנא, תרמ

מצוה חיובית ומצוה קיומית

חצי שיעור במצוה חיובית או גם במצוה
 קיומית פט, צג
 במעשי קטן עז
 חינוך במצוות
 במצוות שבגופו תקד, תקמג
 רק במצוות שיצטרך לעשות בגדלותו
 רל, רל"ג, שפא, תעב
 במצוות הבאות על ידי מקרה רל, שפא
 שיש בהן מעשה ולא מצוות שעיקרן
 הרגשת הלב רלז
 במצוות התלויות ברצונו של אדם ובנדבת
 לבו כו, כז
 הבדל בין מצוות שהקטן עושה מעשה
 למצוות שהקטן מקיים בשב ואל תעשה ... תל"ב
 שכר קטן המקיים מצוות תנח
 ע"ע כוונה במצוות; ערבות

מצות עשה שהזמן גרמא

נשים פטורות.....^א, תרמב, תרנב
האם נשים רשאיות לברך על קיומה
..... תיג, תפ, תרמב
חינוך קטנות במצות עשה שהזמן גרמא.....^א
מוזהר מצות עשה שאין הזמן גרמא..... רח
האם תפילת מוסף נחשבת כמצות עשה
שהזמן גרמא..... תז, תיג
קרבות הציבור הם מצות עשה שהזמן
גרמא..... תכב
במצוה המוטלת על הציבור לא שייך כלל
פטור של זמן גרמא..... תט

מראית עין

באיסור רכיבה בשבת על אופניים..... קעד

משיח

קריאת ההפטרה נועדה לחזק את האמונה
בביאת המשיח..... שצח
ע"ע ימות המשיח

משלוח מנות

טעמי המצוה..... תקמו
האם חייב על ידי שליח..... תקמח
חיוב נשים..... תקמו
חיוב קטן..... תקמו, תקמוג
חיוב קטן מדין חינוך או מדין 'אף הם היו
באותו הנס'..... תקמח
גדול הסמוך על שולחן אביו..... תקמו
לקטן..... תקמו

קטן שהגדיל

שלח מנות כשהיה קטן ונתקבלו כשהגדיל
..... תקמח

מתנה

זכיית קטן במתנה..... תקעז
ע"ע מכירה

מתנות לאביונים

מהלכות צדקה או מכלל החיוב להרבות
בשמחה בפורים..... תקמו
איש ואשתו שניהם יוצאים בשתי מתנות
דכגוף אחד הם..... תקמו
חיוב עניים..... תקמוד
חיוב נשים..... תקמוג
חיוב קטן..... תקמוג
חיוב קטן מדין חינוך או מדין 'אף הם היו
באותו הנס'..... תקמח
גדול הסמוך על שולחן אביו..... תקמו
לקטן..... תקמו
קטן שהגדיל

נתן מתנות כשהיה קטן ונתקבלו כשהגדיל
..... תקמח

מתעסק

מעשה קטן בגדר מתעסק... רסג, תנה, תק"ג, תרמוג

- ז -

נאמנות

עד אחד נאמן באיסורים..... שכט
נאמנות להעיד על דינים מהתורה ודינים
מדרבנן..... ש"ז
האומר "ישראל אני" נאמן..... שלח
מי נאמן להעיד על קטן שהוא בר מצוה
..... שכט, ש"ט
אשה וקרוב נאמנים כמספרים בתורת 'גילוי
מילתא' וכמסיח לפי תומו..... ש"ח
האב והאם להעיד על בנם..... שכט
כאשר יש מחלוקת בין האב והאם מה גיל
בנם, נאמנות האב גוברת..... ש"ז
נאמנות אם להעיד על בנה שהוא בכור..... ש"ז
נאמנות קטן ב'בירור' שאינו 'הגדת עדות'..... שז
נאמנות קטן במילתא דעבידא לגילויי..... ש"ז

נביא-נביאים

בעבר נהגו לקרוא בנביא כל יום..... שצח

כבוד הנביאים שצו
ע"ע הפטרה

נדרה

אין מקריבים נדרות ביום טוב שמה

נדר-נדרים

נדרים סייג לפרישות כז
הנוהג איסור בדבר המותר חמור מן הנדר מג
בדיני חלב נכרי לה
נדרים אין קרבין ביום טוב שמה

נזיר-נזירות

נזיר שמשון ו
נזיר מרחם ו
קטן בנזירות ד, כד, ר"ל, שפא
קטנה בנזירות כד, ל
לא יושיט אדם כוס יין לנזיר קפט

נזק-נזיקין

האם מותר להזיק ממון חברו כדי להפרישו
מאיסור קפא, קפד
חובת תשלום בגרימת נזק כדי לאפשרו
מאיסורא קנד, קפא, קפו
נזק מחמת שמחה תרח
האם צריך לשלם על נזקים שעשה בקטנותו
..... תמה, תמח, תנד
קטן שהזיק ראוי לבית דין להכותו שלא
ירגיל בזה תנ

נישואין

השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה שפא
האומר לבנו לא לישא אשה פלונית מה, מח
בחורים הרוכבים לקראת חתן וכלה והזיקו
..... תרח, תרל

נכד ע"ע סב

נכרי

באיזה גיל נקרא נכרי 'קטן' תקעט
שליחות לנכרי תקעח

אין לו זכיה תקעח
זכיה לנכרי מדין שליחות בשכר תקעח
קשירת ציצית תקנא
כתיבת תפילין על ידו רט, תעט
כתיבת מזוזה על ידו רט, ריד
מגורים בבית שנכרי קבע בו מזוזה ריג
כתיבת ספר תורה על ידו רט
מגעו ביין שלנו קגד
מגע קטן נכרי ביין קצה, קצו
לא מועילה דעת אחרת מקנה תקעח
הבדל בדיני קנין בין מתנה למכירה תקעח
האם קטן נכרי קונה ומקנה תקעז, תקפא
האם יש קדושת שביעית ביבול נכרי שגדל
בארץ ישראל קפז
האם מברכים על בניית מעקה שנבנה על ידו
..... תקעט
קניית פירות וירקות מזהסוברים שאין קדושת
שביעית ביבול נכרים קפז
השוואה בין דין קטן שהגדיל לנכרי שנתגייר
..... ערב
ע"ע בן נח; חלב נכרי; חמץ-מכירת חמץ;
יין נסך; קנין

נס

ברכת שעשה לי נס במקום הזה שפז
מהות קריאת המגילה היא הודאה על הנס
..... שפג
קטן אינו צריך להודות על הניסים אך חייב
לומר הלל על קבלת חסד שעז
קטן יותר מחוייב לברך ולהודות על נסו שעז
נס פך השמן שיג

נשיאת כפיים ע"ע ברכת כהנים

- פ -

סב

חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו נ
חיוב נכד בכבוד סבו נ
כבוד אביו וכבוד זקנו - מה קודם נב

אכילת כזית ביו"ט ראשון לשיטת הסוברים
שנחשב 'גדול' לפי השעה שבה נולד רנד, רפד

סומא

חייב במצוות מדרבנן סט, שלג
בסיפור יציאת מצרים סט
שליח ציבור שלג

סיום מסכת

נחשב סעודת מצוה תרכא
גם מי שלא למד מותר לאכול בשר בסעודת
סיום בתשעת הימים תרכא
של אשה וקטן תרכא

סיפור יציאת מצרים

שורש המצוה לב
מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו תקצו
יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו
..... לב, סד, תקצה
מצות והגדת לבנך תקצה, תקצו
חיוב ד' כוסות משום מצות סיפור יציאת
מצרים תקצה
חיוב בנות תרא
מנהג גניבת האפיקומן כדי שהנערים יספרו
ביציאת מצרים תרה
סומא סט
ע"ע יציאת מצרים; ליל הסדר

סכך ע"ע סוכה

סעודה שלישית ע"ע שבת

סעודת מצוה

מה מוגדר סעודת מצוה תרכא
בתשעת הימים תרכא

ע"ע סיום מסכת

ספיה לקטן

מקור האיסור צד, קכב, קפח, קעו, תצ
בביטול מצות עשה תצ, תצו
באיסור עשה תצ, תצו, תצט
איסור עשה שיש בו תועלת לקטן תצט

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה

בכבוד הסב לי, ג, נד
החזיר ללמד את בן בנו תורה נא
בני בנים הרי הם כבנים נא
המקלל את אבי אביו ואבי אמו נא

סוכה

חל שם שמים על הסוכה תפה
מתקדשת בעשייתה או באכילה בה תפה
למעלה מכ' אמה א, ח, טו, צא, תפד, תרנ
סוכת גנב"ך ורקב"ש תעו, תפה
לשם מצוה ולשם צל תעו, תפכ
סוכה שצריך לחדש בה דבר תעח
סוכה ישנה תעח
בדפנות לא בעינן לשם סוכה תפ
אין דין 'עשה' בסיכוך הסוכה תפ
הונח הסכך מאליו תפא
גדר המצוה 'תשבו כעין תדורו' תצו
אכילה מחוץ לסוכה – ביטול מצות עשה או
איסור הבא מכלל עשה תצו
אשה אינה חייבת בסוכה קעב, תק

קטן

גדר חיובו במצות סוכה

..... ב, כג, נד, פו, צא, רט, תכז, תפד
האכלת קטן מחוץ לסוכה תצ, תצב, תצה, תקא
האם מותר לנשים להאכיל קטנים מחוץ
לסוכה קעב, תק
קטן המסכך תעו, תפכ
סיכוך ע"י קטן בן י"ג שלא ידוע אם הביא
ב' שערות תפג
קדושת סוכה בסוכת קטן תפד, תקטו
האם סוכה שנעשתה ע"י קטן היא מוקצה
למצותה ואסור לסותרה תפד
תליית נוי סוכה על ידי קטן קג

סוכות

חיוב נשים בהלל שכד
קטן שהגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחיינו עכשיו רנד, רפד

איסור עשה שיש בו גם לאו..... תצט
רק בדבר שאסור בעצמותו..... צג, תצד
באכילת דבר מותר בזמן אסור..... תצד, תקפג
קודם שהגיע זמן האיסור..... תקפג
בדבר שאין בו איסור לדעת אביו של הקטן
..... קעז, קפז
בדבר המותר לגדול..... קפח
האם רק גדול המוזהר באיסור, מצווה לא
להאכיל קטן באיסור זה..... צז, קפח, קעב
בדבר שנחלקו בו הפוסקים..... קפא
באיסור עשה מדרבנן..... תצט
באיסור דרבנן..... צד, קעז, קפא, קפז, תפג, תצב
בגזירה דרבנן..... קעט
בדברים האסורים משום חומרא..... קפ
בחצי שיעור..... צד
גדר האיסור

כאילו אכל המאכיל בעצמו או איסור
בגלל שהקטן אוכל איסור..... צה
איסור 'כללי' מצד עצמו או חלק מהאיסור
המסויים שמאכיל את הקטן..... צז, קכה, קעא
דומה לגדר איסור 'לפני עור'..... קכד, קע

בדינים שונים

להאכיל קטן לפני קידוש..... קפא
ביום הכיפורים..... תפג
בנתינת חמץ לקטן קודם הפסח..... תקפג
להאכיל קטן חלב לפני שעברו שש שעות
מאכילת הבשר..... קפא
האכלת קטן באבקת חלב נכרי..... קפב
האכלת קטן בספיחי שביעית..... קפג
האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים
לגן אוכל שהם מביאים מבתם..... קעז, קפג
האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים
ירקות ופירות של 'היתר מכירה'..... קעז, קפה

ספירת העומר

בזמן המקדש החיוב מהתורה..... תרלז
חיובה בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן... תרלז
המצווה בזמן הזה זכר למקדש..... תרלז
שכח לספור יום אחד..... רנז, תרמ, תרנ

כל יום חיוב בפני עצמו או חיוב אחד על כל
מ"ט הימים..... שיד, תרמא
שיטת הבה"ג שספירת העומר במ"ט הימים
היא מצווה אחת..... רנז, תרמא, תרמו, תרנ
דין 'תמימות' בספירה או במצווה..... תרמו
גדר ה'ספירה'..... תרמו
הספירה היא מציאות..... תרמו
קיום המצווה הוא בספירה ברציפות..... רז
מעשה הנצרך לדעת..... תרמח
זמן הברכה והספירה..... תרנה
קיום מצות ספירה של קטן בהשוואה לקיום
מצווה של שוטה..... רנז

נשים

חיובן בספירת העומר..... תרפה
שוויהו עלייהו הספירה כחובה
..... תיד, תרנה, תרפה

קטן

חיובו במצווה..... תרלז
מקיים מצווה כמי שאינו מצווה ועושה..... תרמב
להוציא ידי חובה קטן אחר אשה או גדול
..... תרנד
ספר ולא התכוין לקיים מצווה..... רה
בין השמשות..... תרנז

קטן שהגדיל

האם רשאי להמשיך לספור בברכה
..... ריט, רנז, רפא, תרמא, תרמז
האם רשאי להיות ש"ץ להוציא אחרים
בברכה..... רפג, תרמג
מחוייב בספירה שגדול יוצא בה ידי חובה
..... תרמח
בברכה על ספירת העומר..... תרנ
קטן ששכח לספור יום אחד..... תרנ, תרנד
קטן שסופר בעצמו לעומת ספירה בציווי
אביו..... תרנא
בהשוואה למוזזה..... ריח

ספק

ספקא דרבנן לקולא..... צט, שכז, שלב, שמב, שעט

ספר תורה

כתיבתו על ידי קטן.....רמ

כתיבתו על ידי אשה.....רמ

כתיבתו על ידי נכרי.....רמ

סתם יינם ע"ע יין נסך

- ע -

עבר-עבדים

בתפילין.....רז

בקריאת שמע.....נמ, רז

בתפילה וברכת המזון.....רז

צירוף לתשעה מתפללים גדולים.....רלח

בתקיעת שופר.....תכז

במקרא מגילה.....תרנמ

במוזוזה.....רז

עבודה זרה

העובד עבודה זרה כופר בכל התורה כולה

ושחיטתו נבלה ואוסר יין במגעו.....קצה

עבירה

שליח לדבר עבירה.....פא

כאשר האב אומר לו לעבור עבירה.....מב

האם צריך כפרה על עבירות שעשה

בקטנותו.....שעו, תמד, תנה, תנמ

האם מעשי עבירות של קטן הופך אותו

להיות 'מומר'.....רה

עגונה

היתר על סמך עדות נער בן י"ג שלא נבדק

בשעת מתן העדות אם הביא ב' שערות.....שלה

ערות

עד אחד נאמן באיסורים.....שכמ

נאמנות האב והאם להעיד על בנם.....שכמ

אשה וקרוב נאמנים כשמספרים בתורת

'גילוי מילתא' וכמסיח לפי תומו.....שלה

הסתמכות על מסמכים רשמיים לקביעת גיל

.....שמב

קטן פסול להעיד.....שלה

נאמנות קטן ב'בירור' שאינו 'הגדת עדות'.....שמ

שמע מפי קטן שמת פלוני, אינו מעיד ואין

סומכים על דבריו.....ריד

קטן המעיד על עצמו שהוא בר מצוה.....שכמ

קטן שלא ידוע אם הביא ב' שערות בהיתר

עגונה.....שלו

עונש

השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים

שבתורה.....צ

קטן אינו בר עונשין.....פז, רל, של, שעו,

שעו, שפ, תמו, תנג, תנמ, תקנמ, תקעמ

עירוב תבשילין

לא הותר אלא על ידי הואיל ואי מיקלעי

אורחים.....קפ

בשביעי של פסח.....קפ

עכו"ם ע"ע נכרי

עליה לרגל

חיוב קטן.....שדמ

עליה לתורה ע"ע קריאה בתורה

עמלק

בקריאת פרשת זכור מקיים את מצות זכור

את אשר עשה לך עמלק.....תקכט

ערב יום הכיפורים ע"ע יום כיפורים

ערב פסח

נתינת מצה לקטן בערב פסח.....תצה

ע"ע תענית בכורים

ערבות

כל ישראל ערבים זה לזה.....פ, תיה

מקור דין ערבות במצוות.....פז

כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא

.....פז, תיה

כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים

ידי חובה.....שצא

הכהן מברך את התינוק בשתי ידים ק"ה
ברכת התינוק בפסוקי ברכת כהנים ק"א, ק"ט

פועל

גופו קנוי לבעל הבית וידו כיד בעל הבית
לגמרי תקעט

פורים

ימי הפורים לא יתבטלו לעולם תעג
ימי משתה ושמחה תקנא
הזיק אחד את חברו מכח שמחת פורים תרה
קטן

חיובו במשתה ושמחה תקנח
חינוכו לשתות יין בפורים תקנח
קטן שהגדיל בפורים שחל בשבת שיט
קטן בן ירושלים שהגדיל בט"ו שחל בשבת,
האם צריך לקרוא מגילה בשבת שכ, שכב

סעודת פורים

חובת הסעודה שיאכל בשר ויתקן סעודה
נאה וישתה יין תקנד
מי ששמו באמת בדברי תורה יוצא בזה
שמחת פורים ביינה של תורה תקנו

שתיית יין בפורים

מיחייב אינש לבסומי בפורי'א עד דלא ידע
תקנ, תקנד
קיום מצות עד דלא ידע בשינה תקנד, תקפה
חובה או מצוה וכמה צריך לשתות
תקנ, תקנו, תקפא, תקפו
חיוב שמחה מצד עצמו ולא כתכלית
לעורר שמחה תקנא
יסודה בחובת זכרון הניסים שנעשו על ידי
יין תקנב
הבדל בין חיוב שתיית יין בפורים לחיוב
השתיה במועדים תקנא, תקפ
שיעור השכרות תקנד
החיוב להשתכר בפורים נמשך לאורך כל
היום תקנג
האם מותר להשתכר בפורים כשיפסיד
מצוה תקנא

במצוות דרבנן עז
בנשים עב, עה, עט, תיח
אנשים לנשים עג
בכהנים תיט
בלווים תיט
בגרים תיט
במצוה שיש בה פרסום נס, גם מי שכבר יצא
מוציא אחרים לא מדין ערבות פב
בקטן

האם יש דין ערבות בקטן פז, ע, עט, תיט
קטן מוציא ידי חובה קטן אחר לא מדין
'ערבות' אלא משום מצות חינוך עה
חיוב חינוך הוא מדין ערבות פ"א

גדר דין ערבות

מצוה בפני עצמה, או ענף וסניף לכל מצוה
ומצוה עד
המוציא נחשב כמחוייב בדבר או דין חדש
שאע"פ שכבר יצא מוציא עט
כערב הפורע חוב חברו עט
לדאוג שחברו יקיים חיוב או שנחשב
כמחוייב במצות חברו י

ערוה

חינוך לאיסור 'לא יראה בך ערות דבר' רמ
טפח מגולה באשה במקום שדרכה לבסותו
רמב
הגיל שבו מקום גלוי נחשב ערוה רמב
קטן רשאי לקרוא ק"ש נגד ערות איש רק עד
שיגיע לחינוך רמ

ערכין

הכל מעריכין כהנים לויים וישראלים תכג

עשירי באב ע"ע תשעה באב

עשרה בטבת ע"ע תענית

- פ -

פדיון הבן

קיום המצוה בפחות מחמשה סלעים פד

ע"ע אפיקומן; ארבע כוסות; בל יראה;
הסבה; ליל הסדר; מועד; סיפור יציאת
מצרים; תענית בכורים

פסח שני

חיוב קטן..... שמה
שחט על קטן בפסח ראשון והגדיל האם חייב
בפסח שני..... רנב, רנט, רסד, תפז

פקוח נפש

ספק נפשות להקל..... תפכ

פרה ע"ע ארבע פרשיות

פרהסיא

מחלל שבת בפרהסיא..... קצד

פרו ורבו

עיקר המצוה שיהיו לו בנים כל ימי חייו..... ריז
היו לו בנים בגיותו ונתגייר קיים פרו ורבו
..... ריז, רעא
בן נח אינו מצווה על קיום מצות פרו ורבו..... ריז

פרישות

חינוך קטן לפרישות..... היב
חינוך קטנה לפרישות..... כו
אשה פרושה בכלל מבלי עולם..... כה
נדרים סייג לפרישות..... כז

- ז -

צדקה

אין פוסקין צדקה על יתומים..... יח, שפח
בכל שעתא קיימי עניים..... יט, שפח
חינוך קטן..... תקמד

צום-ד' צומות ע"ע תענית

צום גדליה ע"ע תענית

ציבור

דין חינוך ב'מצוות ציבוריות'..... יח, שפז
בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה..... שלד

מותר לשנות בדיבור להראות כאילו הוא
מבוסס..... תקנז

האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר
בפורים..... תקפא, תקסה

ע"ע אף הן היו באותו הנס; מגילת אסתר;

משלוח מנות; מתנות לאביונים; תענית

אסתר

פורים קטן

דיניו..... תעד

פורים שחל בשבת

גדר חיוב הקריאה..... שכב
נאנס ולא קרא את המגילה בערב שבת האם
מחוייב לקוראה בשבת..... שכא

פסח

כל ימי הפסח טפלים ליום טוב הראשון
..... שכג, שכז

הלל בפסח

חיוב בליל יו"ט ראשון של פסח ובימו..... שכה
הודאה על יציאת מצרים או מדין המועד
..... שכד
חיוב אמירתו תלוי בחיוב אכילת המצה
..... שכה, שכז
הטעמים שאין גומרים את ההלל בחול
המועד פסח..... שכג, שכה
חיוב נשים..... שכד

קטן

קטן וקטנה באכילת מצה בערב פסח..... כט
חיוב קטנים וקטנות בד' כוסות..... לב, תקנח

קטן שהגדיל בפסח

הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחינו עבשיו..... רנד, רסד
הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לומר הלל שלם..... שכג, שכה
באכילת מצה לשיטת הסוברים שנחשב
'גדול' לפי השעה שבה נולד..... רנד

- ק -

קבלה

הדין במחלוקת בין בעלי הקבלה והזוהר עם
הגמרא והפוסקים..... שכו

קדושה

חיוב חינוך קטן לקדושה..... ה,יב

קדיש

מצוה של דבריהם או מנהגא בעלמא..... מג
כולהו קדישי דעלמא תקנתא דרבנן..... רלח
נחשב דבר שבקדושה..... רלח
ההבדל בין הקדישים שבתוך התפילה
לקדיש שלאחר עלינו..... רלח
האם הקדישים שלאחר התפילה הם חלק
מהתפילה..... רלט
צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת קדיש..... רלח
אב המוחה בבנו שלא יאמר קדיש על אמו..... מג

קדיש יתום

טעם אמירתו..... רלח
נוהגים לומר קדיש יתום מעת שנתרבה
שעת הזעם בעולם..... רלט

קטן-קטנה-קטנים

אינו בר עונשין..... פז, רל, של, שעג,
שעו, שפ, תמו, תנג, תנט, תקנט, תקעט
האם קטן 'בר חיוב' בחינוך או שהחיוב על
האב..... ג,יא,טז,לז,סח,עח,פז,
רב,רנג,רפט,תנד,תפד,תקט
בג' עבירות גילוי עריות ושפיכות דמים
ועבודה זרה גם קטן נקרא בר חיובא..... תמו
אינו בתורת חיוב מצוות או שהוא בתורת
החיוב אלא שלא נענש עליהם..... קעז,תנו,תנט
פגיעתו רעה, החובל בו חייב, והוא שחבל
באחרים פטור..... תמח
קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים
להפרישו אבל אביו מצווה להפרישו
ב,לג,נו,ס,צב,צט,קכח,קעז,
קצו,תמו,תנה,תסג,תצ,תקפג,תרמ

במצוה המוטלת על הציבור לא שייך כלל

פטור של זמן גרמא..... תט

ברכת התורה בציבור לכולי עלמא דרבנן

משום כבוד הצבור..... תקל

חיוב הברכה בקריאת התורה על הציבור

תקכח.....

קריאת התורה חובת יחיד או חובת ציבור

יט,שפט,תקכח.....

השוואת קריאת ההפטרה לקריאת התורה

בציבור..... שצו

חיוב פרשת שקלים, פרה, החודש בציבור

בלבר..... תקלד

חיוב פרשת זכור בציבור..... תקכה

קריאת המגילה בבית הכנסת היא ענין

'ציבורי'..... יט

ע"ע כבוד הציבור; קרבן-קרבנות ציבור;

שליח ציבור

ציצית

החולך בלא ציצית מבטל מצות עשה ואינו

עובר על איסור..... תצח

חובת גברא הוא ולא חובת מנא..... רי

טוב ונכון להיות זהיר ללבוש טלית קטן כל

היום..... קי

מצוה להדר בטלית נאה..... צח,קי

קיום המצוה בטלית קטן פחות מכשיעור..... פט

עשייה לשמה..... ריד

עשיית הציצית היא רק 'הכשר מצוה'..... ריא

קשירה על ידי מי שאינו מחוייב במצוה..... תעט

יציאה בטלית שאין בה כשיעור הראוי

לרשות הרבים בשבת..... פט

כלאים בציצית..... עז

קטן

קטן היודע להתעטף חייב בציצית

ו,נה,עה,קי,רט,שנח,תכו,תקנח.....

חינוך קטן בציצית מהודרת..... קי

קשירה על ידי קטן..... תעט

מעשה ומחשבה של קטן

האם נחשב 'בן דעת'..... עה, פט, קסא, קעז, רב,
 רכט, רלז, רנט, שפכ, שפח,
 תלג, תמה, תנה, תקעז, תרמב
 האם דינו כשווג..... קס
 בגדר אנוס כיון שאין לו דעת..... רנח
 האם נחשב 'אנוס' שלא יכול לעשות
 המצוות..... קעז
 מעשה הקטן נחשב מעשה מצוה ושכרו
 כ'מצוה ועושה'..... עו, פט, רב, רנח, רכב, שעז, תנח
 יש לו מעשה ואין לו מחשבה
 קנח, רמ, רפג, שפג, תנב, תנו, תעז, תקלג, תרמג
 אין דעתו נחשב דעת שלם עד שנעשה בן
 י"ג שנה..... צ
 מחשבתו מועילה לגבי עצמו..... רמ, רפג, תרמג
 במחשבה הניכרת מתוך המעשה..... תנח, תפכ
 אמירת קטן לאו אמירה היא..... רמ
 האם מועיל מעשה בזמן שהיה קטן לפטור
 מחיובו לבשיגדיל..... רנד, רנז, רנט, רפד
 יש עליו שם מצוה..... רכב
 מוגדר כמצוה קלה..... רכב
 בגדר מתעסק..... רפג, תנה, תקלג, תרמג
 נחשב ל"מצוה קיומית"..... רא, רפד, תרמג
 כשגדול עומד על גביו..... תלכ, תנח
 האם כל מעשיו מוגדרים כ'חצי שיעור'..... צב
קטנות
 חיוב חינוכן..... ח, כג, כה, כח
 אין להחמיר על הנקבות יותר מדי בחינוך..... זא
 אין חיוב לחנך קטנה לפרישות..... כו
 חינוך הבנות קודם לחינוך הבנים..... כט
 חינוכן במצות עשה שהזמן גרמא..... פ
 חינוכן בתקיעת שופר..... פ, תלז
 חינוכן לאמונה..... פב
 לבוש צנוע של בנות קטנות – מדין חינוך
 לצניעות או כדי שלא יבואו גדולים להרהר
 רמב
 תשלום שכר לימוד בנות ממעות מעשר..... פב
 ע"ע גדול; חינוך

המקור לכך שקטן נחשב גדול בגיל י"ג
 פז, שלב, תקעט
 הזמן שבו נחשב 'גדול' נקבע לפי השעה
 שבה נולד..... רנד
 האם אינו בתורת חיוב מצוות, או שהוא
 בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם..... קעז
 שיצא ידי חובת קיום מצוה האם רשאי
 להוציא אחרים..... פז
 ללא תלמוד תורה "בשהקטן יגדל יהיה
 כפרא אדם"..... פ
 הבדל בין מצוות שהקטן עושה מעשה,
 למצוות שהקטן מקיים בשב ואל תעשה..... תלכ
 אינו פוגם במעשים רעים ובשום חטא
 למעלה, מאחר שלא נשלמה נפש הרוחנית
 שלו..... תנג
 סימן רע לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו
 שעז, תמו, תנ, תנמ
 האם מעשי עבירות של קטן הופך אותו
 להיות 'מומר'..... רה
 האם צריך כפרה על עבירות שעשה
 בקטנותו..... שעז, תמה, תנה, תנמ
 אינו פורס על שמע..... רלח
 לעשות מניין לעצמם מדין חינוך..... יב, יז, כ
 אינו צריך להודות על הניסים אך חייב לומר
 הלל על קבלת חסד..... שעז
 דינו כחולה לענין תענית בגלל שירדה
 חולשה לעולם..... תכב
 מגע קטן נכרי ביין..... קצה, קעז
 מגע קטן מומר ביין..... קצד, רה
 יתומים קטנים ירבו בהפטרות כדי לומר
 ברכו..... רלח
 שורו שנגח בית דין מעמידים לו אפוטרופוס
 תמט
 גזל מקטן דבר האסור בהנאה אם חייב
 לשלם לו..... תנז
 הפרדת בנים ובנות בכיתת לימודים בעודם
 קטנים..... רמא
 נאמנות קטן ב"בירור" שאינו "הגדת עדות" .. שמ

קטן שהגדיל

האם מועיל מעשה בזמן שהיה קטן לפטור
מחיובו לכשיגדיל..... רנד, רנז, רנט, רפד
לשיטת הסוברים שהזמן שבו נחשב 'גדול'
נקבע לפי השעה שבה נולד..... רנד, רפד
ההשוואה בין דין קטן שהגדיל לנכרי
שנתגייר..... ערב
קטן שהגדיל תלוי בדעת הוריו..... רעג

בברכת התורה

האם בלילה שנעשה בו גדול צריך לחזור
ולברך כשיבוא ללמוד..... רנז, רפד

בברכת שהחינו

ביו"ט שני של ראש השנה..... רנד, רפד
באמצע חול המועד – האם צריך לברך
שהחינו עכשיו..... רנד, רפד
בחנוכה..... רנו, רפד

בברכת הגומל

קטן שנעשה לו אחד הדברים שמחייבים
ברכת הגומל האם יברך כשהגדיל..... שפד

בשבת

קטן שהביא ב' שערות בשבת..... שי
תפילת ערבית של קטן שנעשה בן י"ג בליל
שבת..... רפז

במוצאי שבת

חיובו בתוספת שבת ובהבדלה
..... רצג, רצט, שב, שח
החילוק בין דינו של קטן שהגדיל במוצ"ש
לקטן שהגדיל במוצאי יו"כ..... רצט

ביום טוב שני

קטן בן חו"ל שהגדיל בארץ ישראל – חיובו
ביום טוב שני..... רפח, רעח
קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י – האם מוציא
ידי חובה את בני א"י בקריאת מפטיר
והפטרה שלהם..... רעו
חל "שם בן חו"ל" מיד כשהגדיל..... ערב

במוצאי יום טוב שני

להוציא ידי חובה בהבדלה את בני
משפחתו..... רעט, רצא
בראש השנה
חיובו בברכת שהחינו בליל יום ב' בר"ה
..... רנד, רפד

בתקיעת שופר

לשיטת הסוברים שנחשב 'גדול' לפי השעה
שבה נולד..... רנד, רפד

במוצאי יום הכיפורים

חיובו בתוספת יום הכיפורים ובהבדלה
..... רצג, רחצ, שב
החילוק בין דינו של קטן שהגדיל במוצ"ש
לקטן שהגדיל במוצאי יו"כ..... רצט

בסוכות

הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחינו עכשיו..... רנד, רפד
אכילת כזית ביו"ט ראשון לשיטת הסוברים
שנחשב 'גדול' לפי השעה שבה נולד..... רנד, רפד

בחנוכה

חיובו בהדלקת נרות חנוכה..... שיג, שטו, תקיג
חיובו בברכת שהחינו..... רנו, רפד

בפורים

קטן שהגדיל בפורים שחל בשבת..... שיט
קטן בן ירושלים שהגדיל בט"ו שחל בשבת,
האם צריך לקרוא מגילה בשבת..... שכ, שכב

בפרשת שקלים

חיוב קריאת פרשת שקלים בקטן שהגדיל
בין ראש חודש אדר לראש חודש ניסן..... שיח

בפסח

הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחינו עכשיו..... רנד, רפד
הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לומר הלל שלם..... שכג, שכח
באכילת מצה לשיטת הסוברים שנחשב
"גדול" לפי השעה שבה נולד..... רנד

בקרבת פסח

חיובו בקרבן כשהגדיל בין פסח ראשון
לפסח שני..... רנב, רנט, רפד, שכז, תפז

בפסח שני

שחט על קטן בפסח ראשון והגדיל האם
חייב בפסח שני..... רנב, רנט, רסד, תפז

בספירת העומר

האם רשאי להמשיך לספור בברכה
..... עז, ריט, רנו, רסא, תרמא, תרמט

האם רשאי להיות ש"ץ להוציא אחרים
בברכה..... רפג, תרמג

מחוייב בספירה שגדול יוצא בה ידי חובה
..... תרמח

קטן ששכח לספור יום אחד..... תרנ, תרנד

קטן שסופר בעצמו לעומת ספירה בציווי
אביו..... תרנא

בהשוואה למזוזה..... ריח

בתשעה באב שחל בשבת

האם חייב בתענית בעשירי, או לא..... שכז, תפז

במזוזה

האם חייב להסיר מזוזה שקבע בקטנותו
ולקובעה מחדש..... רמז, ריח, רסח

בהשוואה לספירת העומר..... ריח

באבלות

בתוך שבעת ימי האבלות..... רכה

האם משהגדיל חייב להתאבל שבעה
ושלושים..... שי, שיב

קידוש (בשבת)

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת
בדברים..... רפ, שג

חיובו מהתורה או מדרבנן..... שמח

יוצא ידי החיוב מהתורה בתפילה..... ע

באמירת 'שבתא טבא'..... שז

המנהג לקדש בליל שבת בבית כנסת
..... קפא, תצד, תקמז

המחוייב בקידוש מדרבנן מוציא אחרים
המחוייבים מהתורה..... תרמב

קטן

חיובו..... ע

להאכיל ולהשקות קטן לפני קידוש... קפא, תצד

נהגו שקטן שותה מיין הקידוש בליל שבת
בבית הכנסת..... קפא

נשים

חיוב נשים..... ע

חיובן בקידוש מהתורה..... רפא, תח

תשלומין

למי שלא קידש..... שדמ, שמו

נוסח הקידוש בבוקר לשם תשלומין..... שמו

גדר החיוב - 'תשלומין' לקידוש של הלילה
או עיקר דין הקידוש..... שמט, שנה

חיוב תשלומין למי שלא קידש במזיד..... שמח

ההבדל בין קידוש להבדלה דיני תשלומין
..... שנג

תשלומין לקטן..... שדמ, שמו, שנו

קטן שהביא ב' שערות ביום שבת, מה דינו
אם לא קידש בליל שבת..... שג

קידוש (ביום טוב)

מדאורייתא או מדרבנן..... רפג

ההבדל בין חיוב קידוש לחיוב הבדלה..... רפד

בן א"י הנמצא בחו"ל ביו"ט שני מוציא ידי
חובה בקידוש את בן חו"ל..... ערה

קידוש החודש

קטנים שהעידו על קידוש החודש ובעדותם
נעשו גדולים..... שלח

'בירור' ו'עדות' בקידוש החודש..... שג

קידוש השם

כל בית ישראל מצווים על קידוש השם
..... סד, תקצט

מצות 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' מתקיימת
בעשרה גדולים..... יז

מצוה שבגופו..... תקצט

נוסח הברכה על מצות קידוש השם..... תקצט

חיוב נשים..... תר

קטן

על ידי קטנים..... יז, סד, תקצט

חיוב או מידת חסידות..... תקצט

קידוש לבנה

חינוך קטן למצוה קיא
מדינא מותר לקדש אפילו ביחיד ולכתחילה
מצוה לעשותה ברוב עם קיא

קללה

בזמן השמחה מתבטלות הקללות על ידי
הברכות קכח

קנין-קניינים

האם הקטן יכול לזכות לעצמו תקעה
קטן יכול לקנות מאחרים אך לא להקנות
להם תקמג
חלות קנין שגדול מקנה לקטן מדין דעת
אחרת מקנה תקעה
דיני קניה ומכירה של קטן במטלטלין
ובמקרקעין מהתורה ומדרבנן תקעו
קטן זוכה במתנה שנותנים לו מהתורה היות
ויש דעת אחרת מקנה תקעו
בנכרי

הבדל בדיני קנין נכרי בין מתנה למכירה
..... תקעה
לנכרי אם הוא בר דעת תקפ
האם קטן נכרי קונה ומקנה תקעז, תקפא
האם דין קנין קטן נכרי כדין קטן ישראל
..... תקעה

קרבן-קרבנות

אין הקרבנות לעונש אלא לכפרה תמה
יביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר
שבאותו המין שיביא ממנו ק, קמ
כפרה מקרבן אינה תלויה בחלק הממון שיש
למתכפר בקרבן תיב
נדרים ונדבות אין קרבין ביום טוב שמה
כהן בעל מום חייב לאכול מבשר הקרבנות .. קיז
קרבן תמיד וקרבן מוסף מי קודם תח
תפילות כנגד הקרבנות תכה
תפילה בלא כוונה כקרבן שאינו רצוי קכט
תיקנו שיהא מנין התפילות כמנין הקרבנות
..... תכה

קטן

חיובו בקרבנות נדבה שדמ
כהן קטן אוכל גם בקדשי קדשים קמו
קרבנות ציבור
הם מצות עשה שהזמן גרמא תכב
הכפרה שמכפרים תיא
נשים בקרבנות ציבור תט, תיג
כהנים ולוויים בקרבנות ציבור תכא
קרבנות הציבור וחיוב תרומת השקלים
אינם תלוים זה בזה תכא

קרבן מוסף

וקרבן תמיד - מי קודם תח
האם התפללו תפילת מוסף בזמן שהקריבו
קרבן מוסף תכה
חיוב תפילת מוסף תלוי בחיוב קרבן מוסף תי
קרבן תודה
חיוב ברכת הגומל במקום הקרבת קרבן
תודה שפב

קרבן פסח

שה לבית אבות לאו דאורייתא רנג, שמה
עיקר המצוה תלויה בהקרבת הקרבן רנג
נאכל למנויו לג
מינוי קטן על הקרבן רנג
בניו ובנותיו הגדולים סתמא דעתם להמנות
על של אביהם עדר
להאכיל מבשר הקרבן לבניו ובנותיו
הקטנים שלא נמנו על החבורה לג
חינוך קטן בקרבן פסח עז, שמה
חיוב בקרבן כשהגדיל בין פסח ראשון
לפסח שני רנב, רנט, רפד, שכז, תסז
ע"ע בית המקדש

קריאת התורה

החיוב בשבת מדאורייתא תקכו
תקנת עזרא לקרוא בשני ובחמישי רעז, תקכה
הבדל בין הקריאה בשני וחמישי ושבת
לקריאה במועדים תקיח
חובת יחיד או חובת ציבור יט, שפט, תקכה
חיוב קריאה או שמיעה שצב, תקיח

טעמי הקריאה בפרשת הנשיאים.....תקב
 חיוב קריאת כל פרשת הנשיאים בחנוכה
 או את קרבן הנשיא של אותו היום בדווקא
 תקבא.....
 בשבת חנוכה נהגו לקרוא כל פרשת
 הנשיאים.....תקבב
 תשלומין לקריאת התורה.....תקב
 קטן בקריאת התורה בחנוכה.....תקיו
 קטן
 האם רשאי לקרוא בתורה רק בעליה שלו
 או גם את שאר הפרשה
 שצא, שצד, תקיט, תקבד.....
 בשעת הדחק.....שצד, תקיו, תקבד
 בזמנינו קטן אינו קורא ועולה לתורה אלא
 למפטיר.....שפט, תקיו, תקבד
 להוציא אחרים ידי חובת הברכות.....שצד
 על ידי קטן פוחח.....רמ
 עליה לתורה
 גדר חיוב הברכה של העולה לתורה.....תקבד
 בתענית למי שאינו מתענה.....רעו
 אשה לא תעלה לתורה מפני כבוד הציבור
 שפט, שצ, תקבד.....
 עליית כהן בעל מום לעליה הראשונה.....קטו
 עליית כוהנת לתורה לעליה הראשונה.....קיו
 קטן עולה למנין שבעה
 קיב, שפט, שצ, שצד, תקבד.....
 קטן עולה למנין שלושה.....שצג
 קטן בפרשת זכור.....תקיט
 חינוך כהן קטן לעלות לתורה.....שפט
 עליית כהן קטן לתורה כשאינו כהן גדול.....קיו
 ע"ע ארבע פרשיות; הפטרה
 קריאת שמע
 המצוה בשלמות רק בקריאת כל שלוש
 הפרשיות.....נח
 האיסור לשוחח בקריאת שמע וברכותיה
 קנה, קס.....
 כנגד טפח מגולה באשה במקום שדרכה
 לכסותו.....רמב

מדין שליחות.....שצב
 מדין שומע כעונה.....תקיה, תקלד
 גדר קריאת התורה הוא לימוד התורה.....תקיה
 בזמן התלמוד העולה לתורה היה קורא
 בעצמו.....שצא
 המנהג לסיים הקריאה פעם בג' שנים.....רעז
 הקריאה בספר תורה אינה אלא להשמייע
 לעם.....שצא
 כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפילו
 בדבר הלכה.....שצז
 האם יש לקריאה דין דברים שבקדושה.....תקיט
 עמידה.....תקיט
 השוואת קריאת ההפטרה לקריאת התורה
 בציבור.....שצז
 יום השבת מחייב קריאה אף מי שאינו שייך
 באותה פרשה.....רעז
 חיוב קריאה בתענית כשאינו מתענים.....רעז
 בן חו"ל מצטרף לקריאת התורה של בני א"י
 רעז.....
 פוחח אינו קורא בתורה.....רמ
 הברכות
 מצוה לברך על קריאת התורה בכל עת
 שנקרא בה.....תקבט
 צריך לכוין לברכות הקוראים בתורה ויענה
 אחריהם אמן.....שצד
 חיוב הברכה על הציבור.....תקבד
 האם ברכות מעכבות.....תקבט
 במועדים
 משום מצות היום.....תקיה
 חובת היחיד והבעל קורא מוציא את
 השומעים מדין שומע כעונה.....תקיה
 הבדל בין הקריאה בשני וחמישי ושבת
 לקריאה במועדים.....תקיה
 דינים מיוחדים (עמידה וקריאה בקול רם)
 תקיט.....
 האם קטן רשאי לקרוא בתורה.....תקיט
 בחנוכה
 משום פרסומי ניסא.....תקבב

נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע

נפ, רז

קטן

חיובו רז, תכח

חינוך קטן משום מצות תלמוד תורה

דאורייתא נח

קטן היודע לדבר אביו לומדו פסוק ראשון

של קריאת שמע נח, נה

קטן רשאי לקרוא ק"ש נגד ערוות איש רק

עד שיגיע לחינוך רמ

קריעה [אבלות]

שיעור הקריעה רכג

על אביו ואמו ועל שאר קרובים רכד

קטן בקריעה

מקצועין לקטן מפני עגמת נפש רכב

מאיזה גיל יש חיוב לקרוע רכב

האם יש איסור 'בל תשחית' בקריעת בגדי

הקטן רכג

שיעור הקריעה רכג

השוואה לחיוב קטן באבלות רכה

- ר -

ראיה [מצות ראיה בבית המקדש]

גיל קטן המחוייב בראיה ב, נה, פו

ראש השנה

ברכת שהחיינו בליל יום ב' רנה

חיוב קטן שהגדיל בברכת שהחיינו בליל יום

ב' בר"ה רנה, רפד

חיוב נשים בתפילת מוסף בראש השנה תמו

ע"ע שופר

ראש חודש

קטן ששכח לומר יעלה ויבוא שמו

הבדל בין תפילת מוסף של שבת ויום טוב

לתפילת מוסף של ראש חודש תח

רב

לא הקפדן מלמד קמב

כבוד אביו מול כבוד רבו, מי קודם תפז

אב ורב החלוקים בדעותיהם, בקול מי ישמע

הבן תפז

אבידת אביו ואבידת רבו, של מי קודמת תפז

רב ותלמיד

הכאת תלמידים קמ, קמה, קנב

הכאת תלמידים לצורך חינוך קפו

הטעמים למנהג המחנכים בזמנינו לא

להכות תלמידים קמט

המלמד לא יכה מכת אויב מוסר אכזרי, לא

בשונים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה

קמ, קפה

אסור לרב להחזיק מקל בידו קמא

הגבלות בהיתר להכות תלמידים כדי

לחנכם קמו

אימתי חייב הרב לשלם על חבלות שגרם

לתלמידו קמב

האם מותר לתלמיד לחלוק על רבו בפסק

או בהוראה מא, תפח

חיוב מחנכים בנזקים שנגרמו לתלמידים

בפעולות שנועדו לחנכם קפד

רב הרודה את תלמידו והרגו בשוגג אינו

חייב גלות קמ, קפה

רגל ע"ע מועד; יום טוב

ריבית

המוצא שטר ריבית יקרענה, והטעם קנד

להלוות למומר קצז

רפואה

מועילה לחולים אך מזיקה לבריאים כז

רשע

חילוק בין גדרי "רשע" בהלכות אבלות

לגדרי "רשע" בכל התורה קצז

- ז -

שבועה

שבועה שלא אוכל, בכזית משמע..... פז
שבועת היסת..... שמה

שבועות

חיוב נשים בהלל..... שכז
תשלומין בברכת שהחינו כל שבעה..... שמה
ע"ע יום טוב

שביעית

בזמן הזה אסורה מדרבנן..... קפז
איסור ספיחין..... קפז
להאכיל קטנים בספיחי שביעית..... קפט
איסור הפסד פירות שביעית..... רא
האם יש קדושת שביעית ביבול נכרי שגדל
בארץ ישראל..... קפז
קניית פירות וירקות מהסוברים שאין קדושת
שביעית ביבול נכרים..... קפז
קניית פירות וירקות ממני שמתמך על 'היתר
מכירה'..... קפז
קטן מחלל שבת שנגע ביין של שביעית..... קפט
האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים
ירקות ופירות של "היתר מכירה"..... קעו, קפה

שבת

שקולה כנגד כל המצוות..... קצה
הקדושה 'מתווספת והולכת'..... שנג
צינורי הברכות פתוחים..... קבח
אין שטן ופגע רע בשבת..... קבח
עת רצון..... קבח
יציאה לרשות הרבים בטלית קטן שאין בה
שיעור..... פט
עובדין דחול..... קעג
רכיבה על אופניים..... קעג
רכיבת קטן על אופניים..... קפח, קעג
בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה ... ש"ד
יום השבת מחייב קריאה אף מי שאינו שייך
באותה פרשה..... רעו

כבוד יום עדיף..... שנג
גר שטבל בשבת..... שי
חצי שיעור באיסורי שבת..... צד
מזווה שנפלה בשבת החזרתה על ידי קטן
רמו, רכ
טלטול מזווה בשבת..... רמו

ברכת הבנים בליל שבת

מקור המנהג..... קכז
טעמי המנהג..... קבח
נוסח הברכה..... קכז, קף
סדר הברכה וצורתה | הנחת יד אחת או
שתי ידיים |..... קף, קפה
הנחת הידים על ראש המתברכים..... קכז, קף
באבלות..... קכז
קטן

אדם מוזהר על שביתת בניו הקטנים..... יא
קטן שהביא ב' שערות בשבת..... שי
בשבת מצות חינוך היא מדאורייתא..... יא

תפילות שבת

אין מתפללים 'נדבה' בשבת..... תיד
תפילת ערבית של קטן שנעשה בן י"ג בליל
שבת..... רפז

קריאת התורה

חיוב הקריאה מדאורייתא..... תקכו
יום השבת מחייב קריאה אף מי שאינו שייך
באותה פרשה..... רעו

סעודה שלישית

יש מאנשי מעשה מדקדקים לברך על הכוס
גם בסעודה שלישית..... שנג
ע"ע מחלל שבת; קידוש; תוספת שבת ויום
טוב

שוגג

אומר מותר דינו שוגג..... קפ
אפרושי מאיסור דאורייתא בשוגג..... קנה, קנט
תוכחה על שוגג..... רמו
מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין..... רמו
בבית כנסת לא אמרינן מוטב שיהיו שוגגין .. רמו
ביטול איסור בשוגג או במזיד..... קפ

עבדים..... תכו
חרש ושוטה..... תכו, תקט

בשבת

תיקנו שלא לתקוע..... שיט, תל
התוקע בשבת, האם יוצא ידי חובת קיום
המצוה מהתורה..... שכא

קטן בתקיעת שופר

חינוך לתקיעת שופר..... פא, תכו
אינו תוקע לעצמו כי אינו מקיים מצוה
באופן שגדול יוצא בה ידי חובה
..... רג, רכ, תלד, תקד, תקמב, תרמח
התוקע..... תל, תלג, תקט
אין מעכבים את התינוקות מלתקוע ביום
טוב..... תכו
הגיל והכוונה בקיום מצות שופר על ידי
קטן..... תלג
להוציא קטן אחר ידי חובה..... תלח
האם אשה מוציאה ידי חובה קטן..... תלה
ההבדל בין חינוך למצות שופר לחינוך
בשאר המצוות..... תלא
חינוך קטנות בתקיעת שופר..... ל, תלז
קטן שהגדיל בתקיעת שופר לשיטת
הסוברים שנחשב "גדול" לפי השעה שבה
נולד..... רנה, רפד
ע"ע ראש השנה

שחיטה

על ידי קטן..... תנו
על ידי חרש..... תנו
על ידי שוטה..... תנו

שיעורי תורה

הלכה למשה מסיני..... פז, תקעט
לא ניתנו אלא לישראל בלבד..... תקעט
חילוק השיעורים מסרה תורה לחכמים..... פח
ע"ע חצי שיעור

שכרות

מכשול גדול..... תקנב

אב המכה את בנו והרגו בשוגג אינו חייב
גלות..... קמ, קסה
רב הרודה את תלמידו והרגו בשוגג אינו
חייב גלות..... קמ, קסה
קטן האם דינו כשוגג..... קס

שוטה

פגיעתו רעה, החובל בו חייב, והוא שחבל
באחרים פטור..... תמח
יש לו מעשה ואין לו מחשבה..... קנח
שקיים מצוה בעת שטותו, האם חוזר לקיימה
אחר כך כשהוא בן דעת..... נו, תרמד
בנר חנוכה..... תקג, תקז
במגילה..... רג, תנד, תקז, תקלז, תרנא
פטור ממצות תשביתו..... תקפג
אכל מצה בעת שהיה שוטה ונתפקח
..... רנב, רנה, רס
שחיתתו..... תנז
שורו שנגח, בית דין מעמידים לו אפוטרופוס
..... תמט

שומע בעונה

בתפילה וברכות..... פ, ש"ד
בקריאת התורה..... תקח, תקלד
בברכת המזון..... עג
בקריאת המגילה..... תקיא

שופר

הכל חייבים לשמוע קול שופר..... תכו
גדר המצוה – בתקיעה או בשמיעה
..... פ, תלב, תקט
גם מי שכבר יצא מוציא אחרים לא מדין
ערבות..... פ
יוצאים ידי חובה מדין שליחות..... פ
נשים..... ל, תכו, תלז
כאשר התוקע כבר יצא ידי חובה האשה
מברכת לעצמה..... פ
נוסח הברכה לשמוע קול שופר..... תלב
יזהרו כל העם שלא להרעיש בשעת
התקיעה..... תכט

- ת -

תוכחה

על איסור שאינו מפורש בתורה..... רמו
 כשיועד בוודאי שלא יקבלו ממנו..... רמו
 בספק שמא יקבלו צריך למחות אפילו במידי
 דרבנן..... רמו
 על שוגג או שנאמר מוטב שיהיו שוגגין ולא
 יהיו מזידין..... רמו
 באיסור יחוד..... רמו

תוספת שבת ויום טוב

מקור הדין..... רצד, רצו
 מחיובי השבת או חיוב בפני עצמו..... רצג
 גדר החיוב - תוספת מחול על הקודש... רצט, שג
 דין על הגברא..... שג

תורה

האבות קיימו התורה והמצוות קודם שנצטוו
 רפא.....

ע"ע תלמוד תורה

תורה שבכתב

דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל
 פה..... תב

תינוק שנשבה

בזמן הזה..... רג
 בקטן..... רג

תלמוד תורה

ב' חלקים - לימוד התורה, ידיעת התורה
 תרכא.....
 ב' חיובים - כתכלית מצד עצם הלימוד,
 ללמוד כדי לדעת כיצד לקיים את המצוות
 תרכב.....
 שלושה חלקי תורה - ציווי, דיבור, רצון ה'
 תקצו.....
 יש להתאמץ במצות תלמוד תורה עם הבנים
 נו.....

איסור גמור ואין לך עבירה גדולה..... תקנה
 ע"ע פורים-שתיית יין בפורים

שליח-שליחות

מצוה בו יותר מבשלוחו..... תקלד
 בדבר עבירה..... פא
 שלוחו של אדם כמותו..... תקמה
 אין שליחות לקטן..... פא, שצב, תקמה, תקנה
 לנכרי..... תקנח
 זכיה מדין שליחות..... תקעז
 זכיה לנכרי מדין שליחות בשכר..... תקנח
 קריאת התורה מדין שליחות..... שצב
 בתקיעת שופר..... פ
 במשלוח מנות..... תקמה

שליח ציבור

מינוי בן י"ג..... שלג, שלז, שמו, שנח
 מינוי פחות מגיל כ' לתפילת מוסף
 תו, תי, תיח, תכנ, תכו.....
 אין ממנין אלא מי שנתמלא זקנו מפני כבוד
 הציבור..... שלג
 סומא..... שלג

שמחה

השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה..... שפא
 אין שמחה אלא ביין..... תקנא
 נזק מחמת שמחה..... תרח
 ע"ע מועד-שמחה במועד

שמחת בית השואבה

סדר השמחה בזמן שבית המקדש היה קיים... תי

שקלים ע"ע ארבע פרשיות

שקר

שקר הוא איסור עשה..... תצט
 מפני דרכי שלום..... תרו
 האיסור ללמד קטן לשקר..... תצט, תרה
 חשש שקר בחינוך..... תריא

כל הצומות יתבטלו לעתיד לבוא **תעב, תעד**
קטן

חינוך קטן להתענות בד' תעניות
צט, רל"ד, תפא, תפז, תפז, תפז, תפז
חינוך לתענית 'שעות' **תפז**
חינוך לתעניות על צרות **תע, תענ**
דינו כחולה לענין תענית בגלל שירדה
חולשה לעולם **תפז**
מנהג יפה שהתניקות ימעטו בתענוג
צט, תפז, תפז
המנהג לצום ג' צומות קודם הבר מצוה **תפז**
ע"ע יום הכיפורים; תשעה באב

תענית אסתר

זמן וטעם התענית **תעא**
קולא בעת הצורך למעבורות, מניקות או
חולה שאין בו סכנה **תעא**
האם קטנים חייבים בתענית **תעא**
בשנה מעוברת יש לצום תענית אסתר גם
באדר הראשון **תענ**
צום 'קבוע' **תעד**
האם תענית אסתר תעמוד במקומה לעתיד
לבוא **תענ**

תענית בכורים [בערב פסח]

חיוב התענית **תעא**
חינוך קטן בתענית **תעא, תענ**
חינוך קטן להשתתף בעצמו בסעודת הסיום
תעא
פטור מהתענית בהשתתפות בסיום מסכת
של קטן **תרפא**

תפילה

מדאורייתא או מדרבנן
עז, פח, צט, ש"ג, שמב, שמו
נוסח וסדר התפילה מדרבנן **ש"ד**
נוסח התפילה עד ימי אנשי כנסת הגדולה **תכה**
מוגדרת 'רחמי' **תז, תפז**
במקום עבודה **קכט**
כנגד הקרבנות **תכה**

גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם **תפו**
חיוב נשים **נו, רז, שע**
חיוב עבדים **נו, שע**
בתשעה באב **רל"ב**
באבלות **רכז**
נשים

בגדר מבוא לקיום המצוות **תרפב**
בגדר מצוה קיומית **תרפב**
קטן

פטור מתלמוד תורה **נו, שע**
בגדר מצוה קיומית **תרפב**
קטן היודע לדבר אביו לומדו תורה **נה**
מאימתי אביו חייב ללמודו תורה **שע**
מהתורה או מדרבנן **נה, פ, שע**
מדין החיוב לחנכו ליסודות האמונה **סד**
ההבדל בין חינוך בכל המצוות לחינוך
במצוות תלמוד תורה **נו**
עליית הכהן הקטן לתורה מחמת חיוב
חינוך למצוות תלמוד תורה **שעא**
עיקר חינוך הקטנים הוא לשמחת המצוה
ולשעשוע של תורה **רכח**
בתלמוד תורה בתשעה באב **רל"ב, רל"ה**
בתלמוד תורה באבלות **רכז**
אין חיוב חינוך במה שמבטל את הקטן
מלימוד תורה **רכז**
ללא תלמוד תורה "כשהקטן שיגדל יהיה
כפרא אדם" **פ**

תלמיד ע"ע רב ותלמיד

תענית

ד' תעניות אינם קבועין אלא אם רצו
מתענים **תעד**
הכרזה בשבת שקודם התעניות **תעד**
חיוב קריאת התורה כשאין י' מתענים **רעז**
עליה לתורה למי שאינו מתענה **רעז**
ברית מילה [מי שותה מהכוס] **תפז**
ד' הצומות שחלו להיות בשבת נדחין לאחר
השבת **שכז**

תיקנו שיהא מנין התפילות כמנין הקרבנות

תכה.....

בלא כוונה כקרבן שאינו רצוי..... קבט

עיון תפילה שמצפה שתועיל תפילתו,

מהדברים שמזכירים עוונותיו של אדם..... שפג

שומע כעונה בתפילה..... פ,ש"ד

הפסק בדיבור בתפילת שמונה עשרה בשוגג

ובמזיד..... קם

בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה... ש"ד

ההבדל בין ברכה לתפילה..... ק"ח

אין מתפללים 'נדבה' בשבת..... תיד

בן י"ג בתפילות השבת והמועדים..... ש"ד

ברכת כהנים – גדר של 'תפילה'..... ק"ט

חיוב נשים..... רו

קטן

חיוב קטן..... רו

חיוב חינוך קטנים בתפילה..... עז,פח,צט,תצה

גיל חינוך קטן לתפילה..... שמו

האכלת קטן לפני התפילה..... תצה

מודים דרבנן

טעם התקנה כי אין דרך העבד להודות

לרבו על ידי שליח..... שפד

תפילת שחרית

זמנה..... תז

כנגד קרבן תמיד של שחר..... תכה

תפילת מנחה

זמנה..... תז

כנגד קרבן תמיד של בין הערביים..... תכה

תפילת מנחה קודמת למוסף לפי שהיא

תדירה..... תז

תפילת ערבית

זמנה..... תז

תפילת מוסף

זמנה..... תז

מהות התפילה..... תז

אינה באה בנדבה..... תי

אם נחשבת כמצות עשה שהזמן גרמא... תז,תיג

היו נוהגים להתפלל גם במוסף י"ח ברכות... תח

האם מתפללים בזמן שהקריבו קרבן מוסף... תכה

חיוב התפילה תלוי בחיוב מחצית השקל..... תט

חיוב התפילה תלוי בחיוב קרבן מוסף..... תי,תיב

חיוב התפילה כנגד הכפרה שמכפרים

קרבנות הציבור..... תיא

חיוב התפילה 'כנגד' תפילת מוסף שהיו

מתפללים בזמן ביהמ"ק ולא במקומה..... תכה

תפילת מנחה קודמת למוסף לפי שהיא

תדירה..... תז

תשלומין לתפילת מוסף..... תז

הבדל בין תפילת מוסף של שבת ויום טוב

לתפילת מוסף של ראש חודש או של חול

המועד..... תח

צירוף מחללי שבת למנין עשרה בתפילת

מוסף..... תטז

חיוב כהנים..... תז,תי

חיוב בן י"ג עד גיל עשרים בתפילה והאם

רשאי להיות ש"ץ... תז,תי,תח,תכג,תכו

נשים בתפילת מוסף

חיובן בתפילה..... תז,תיג

קיבלו על עצמן כחובה..... תיד

האם רשאיות להתפלל גם אם אינן

מחוייבות..... תיג,תטז

בתפילות מוספי ראש חודש וחול המועד... תח

בראש השנה ויום כיפור..... תטז

ההבדל בין נשים לכהנים ולוויים בחיוב

בתפילת מוסף..... תי,תכ

ההבדל בין נשים וקטנים עד גיל עשרים

בחיוב תפילת מוסף..... תכג

תפילת נעילה

יסוד התפילה הוא גדר 'ריבוי תפילה'..... תטז

חיוב נשים..... תטז

ע"ע מנין; שליח ציבור; תשלומין בתפילה

תפילין

חיוב נשים..... רו

בחול המועד..... מה,רפז

כתיבתן על ידי אשה..... רט,תעט

כתיבתן על ידי נכרי..... רט,תעט

תשלומין בתפילה

למי שטעה או שכח להתפלל תפילה אחת
שדמ.....
גדר תפילת תשלומין – כתפילה החסרה או
כתפילה אחרת.....
הבדל בין תשלומין במצוות מדאורייתא ולא
במצוות מדרבנן.....
לשמה.....
לקטן..... שדמ, שדמ

תשעה באב

התירו כמה דברים כדי לחזק האמונה..... תריא
עוברות ומניקות מתענות ומשלימות..... תפה
חיוב יולדת בתענית "שעות"..... תפו
ברית מילה [מי שותה מהכוס]..... תפו
איסור תלמוד תורה..... ר"ב
קטן

חיוב קטן בתענית..... ר"ד, שכח, תפא, תפה
חינוך לתענית "שעות"..... תפו
חינוך לאבלות על החורבן..... תפו, תפא
רחיצה ונעילת הסנדל..... רכח, ר"ד
תינוקות של בית רבן בטלים מתלמודם
ר"ב, ר"ד

עשירי באב

חיוב התענית – בגדר תשלומין לחיוב
התענית בשבת או חיוב חדש להתענות
ביום ראשון..... שכז, תפו
קטן שהגדיל בתשעה באב שחל בשבת,
האם חייב בתענית בעשירי, או לא..... שכז, תפו

תשעת הימים

איסור כיבוס ותספורת בשבוע שחל בו
תשעה באב..... ר"ב
שתית יין של הבדלה במוצאי שבת חזון..... ר"ב
המנהג לא לאכול בשר..... תרכא
אכילת בשר בסעודת סיום מסכת של קטן
ואשה..... תרכא

דינן של רצועות תפילין שנצבעו על ידי נער
כמה ימים אחר שנעשה בר מצוה..... ש"ה

קטן

חיובו..... רז
קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו
תפילין..... ו, גה, שנה, תכח
נער שיש ספק האם הוא בר מצוה, מתי יניח
תפילין..... שמה
כתיבת תפילין על ידי קטן..... רט

תקיעת שופר ע"ע שופר

תקנה-תקנות

כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון..... ט
ע"ע גזירות ותקנות

תרומה

הברכה על אכילת תרומה..... קיט
ברכת אשת כהן על אכילת תרומה..... קיט
שתילי תרומה וזרען טהורים מלטמא..... ערב

תשובתו ע"ע כל יראה

תשובה

יעוזה החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור
בלבו שלא יעשה עוד..... תנב
עיקרה נועד לתקן את חטאי העבר..... תנא
עיקרה תלוי במחשבה ובלב..... תנב
קיום המצוה בידיו..... תנב
האם צריך לחזור בתשובה על עבירות
שעשה בקטנותיו..... תמה, תנא, תנה, תנב
האם צריך להתוודות כשיגדיל על מה
שעשה בקטנותיו..... תמח
קטן שהכה את אביו בקטנותו..... תמו
חיובי אבלות נועדו לעורר לחזור בתשובה
ר"א, תנב